

DIE EUFEMISME IN AFRIKAANS

deur

HENDRIK JOHANNES LUBBE

Proefskrif voorgelê ter vervulling van
die vereistesvir die graad

DOCTOR LITTERARUM

in die Fakulteit van Lettere en Wysbegeerte

aan die

UNIVERSITEIT VAN DIE ORANJE-VRYSTAAT,

Bloemfontein.

1970.

* 1 1 1 1 0 3 2 0 4 5 0 1 2 2 0 0 0 0 0 1 9 *

HIERDIE EKSEMPLAR MAG ONDER
GEEN OMSTANDIGHEDE UIT DIE
BIBLIOTEEK VERLEEN WORD NIE

Universiteit van die Oranje-Vrystaat
BIBLIOTHEK

28-6-1971 *hub*

KLAS NO.

No.

124554

BIBLIOTHEK

'n Woord vooraf.

Aan prof. dr. B. Kok wat deur sy inspirerende lesings 'n belangstelling in die Taalkunde by my gewek het, kom toe my innigste dank en opregte waardering, veral ook omdat hy, te midde van sy veeleisende werksaamhede as Rektor, nog sy kosbare tyd kon afsonder om as my promotor op te tree.

Aan prof. dr. W.J. Badenhorst, hoof van die Departement Afrikaans en Nederlands, kom toe my dank vir sy belangstelling en aanmoediging.

Aan prof. dr. C. van Heerden wat altyd bereid was om t.o.v. sekere probleme leiding te verskaf, my dank.

Aan proff. Abel Coetzee en G.S. Nienaber kom eweneens toe my dank vir hulle gewilligheid om as eksterne eksaminatore op te tree.

Aan my ouers en skoonouers waardering vir hulle jarelange opoffering, aanmoediging en vertrouwe.

Aan my suster, mev. M. Kayser, wat die werk so netjies getik het, kom toe my dank.

Aan Desireé wat al die spanning en irritasies deur jare van studie moes verduur, en aan drie woelwaters wat so dikwels voor 'n toe studeerkamerdeur moes omdraai, dra ek hierdie werk met al my liefde op.

H.J. Lubbe.

Bloemfontein,
September 1970.

INHOUDSOPGAWE.

Afdeling A: Bespreking	1.
Hoofstuk	
I Taalmagie en taaltaboe	1.
A. In die primitiewe tale	1.
B. In die Semitiese tale	14.
II Taalmagie en taaltaboe (vervolg)	24.
C. In die Indo-Europese tale	24.
III Indeling van die Eufemisme	40.
IV Vorming van Eufemismes	54.
V Die Eufemisme en die pejoratiewe betekenisontwikkeling van woorde	63.
VI Hoogdrawende Eufemismes	90.
VII Die waarde van die Eufemisme	95.
Afdeling B: Euphémismes de Superstition	100.
VIII Die Opperwese en die sg. bastervloeke	102.
IX Die Duiwel en sy Ryk	121.
X Die Dood	143.
XI Die Dood: Plat uitdrukkinge en woorde	171.
XII 'n Gewelddadige dood	197.
A. Moord pleeg	198.
B. Selfmoord pleeg	201.
C. Sneuwel	202.
D. Verdrink	203.
E. Ander onnatuurlike oorsake	204.
XIII Die Dood (as selfstandige naamwoord)	206.
XIV 'n Lyk	209.
XV Die Begrafnis	211.
A. Begrawe	211.
B. 'n Begraafplaas	217.
C. 'n Graf	218.
D. 'n Kis	219.

XVI	Die Oordeelsdag en die Hiernamaals	220.
XVII	Op jou laaste wees	222.
XVIII	Siektename	227.
Afdeling C: Euphémismes de Politesse		236.
XIX	Drank en Dronkenskap	237.
	A. Vir die toestand „dronk"	240.
	B. Vir die handeling „drink"	271.
	1) Matig drink	271.
	2) Oormatig drink, dus ook alkoholis- lisme	279.
	C. Drankbenaminge	287.
	D. 'n Sopie	301.
	E. Die kroeg	303.
	F. Die nagevolge	306.
XX	Bedrog, dus ook Diefstal en Leuentaal	308.
	A. Bedrog	308.
	B. Diefstal	331.
	C. Leuentaal	338.
XXI	Verstandelike en Geestelike afwykings	352.
	A. Verstandelik	352.
	B. Geestelik	357.
Afdeling D: Euphémismes de Décence		376.
XXII	Hofmakery	377.
XXIII	Seks	394.
	A. Gemeenskap, egbreuk en vrye liefde	394.
	B. Prostitusie	404.
	C. Geslagsiektes	409.
	D. Sodomie en Selfbevlekking	410.
	E. Wellus en Impotensie	412.
XXIV	Liggaamsdele en Kledingstukke	415.
	A. Liggaamsdele	415.
	B. Kledingstukke	426.

XXV	Bepaalde Liggaamsfunksies	431.
	A. Ontlas(ting) en Gemakshuisie	431.
	1) Ontlas(ting)	431.
	2) Gemakshuisie	438.
	B. Windlaat	443.
	C. Urineer en 'n Kamerpot	444.
	1) Urineer	444.
	2) 'n Kamerpot	446.
	D. Menstruasie	447.
	E. Vomeer	448.
XXVI	Swangerskap en Bevalling	453.
	Slot	458.
	Bibliografie	460.
	A. Werke	460.
	B. Tydekrifte	473.
	C. Belangrikste tydekrifartikels	474.
	D. Belangrikste romans, ens. waaruit aanhulings verkry is	489.

AFDELING A.

Bespreking.

Hoofstuk 1.

A. In die primitiewe tale.

Die groep verskynsels wat onder die naam eufemisme saamgevat word, is tot dusver stiefmoederlik behandel in Nederlandse, Engelse (waaronder ook Amerikaanse) en Afrikaanse studieboeke en taalwetenskaplike tydskrifte. So kan prof. H.J.J.M. van der Merwe dan nog onlangs met reg verklaar dat die eufemisme se „aard en omvang in Afrikaans .. nog behoorlik ondersoek (moet) word" (Afrikaans - sy aard en ontwikkeling, p.135). Om hierdie taalverskynsel volledig te deurgrond, is dit egter nodig om vooraf te let op die taal van die sg. „primitiewe" volkere om sodoende die wese van taal bloot te lê.

Neem ons nl. as uitgangspunt die sober houding van die wetenskaplik-opgeleide mens van die 20ste eeu, is dit moeilik om die wese van taal te verstaan. Vir die twintigste-eeuers is taal 'n middel tot kommunikasie, en verder 'n middel om sy gedagtes te help ontwikkel. Vir barbare (en kinders) is woorde egter iets heel verskillends. Vir hulle is daar iets magies of verborge in 'n woord. 'n Kind wat mooi vir sy ouers iets vra, bv. water, en dit dan kry, „rejoices in the magical power he has come to possess by the utterance of these syllables" (Jespersen: Mankind, p.152). Dit sal dus nodig wees om in hierdie afdeling die enoloë se hulp in te roep, en reeds 'n woord wat vroeër in hierdie paragraaf gebruik is, nl. magies dui 'n begrip aan uit die etnologie (hoewel die woord ook in ons daaglikse spraakgebruik 'n betekenis het; vgl. magiese kragte, invloede). Die stam van die woord gaan waarskynlik terug op 'n Persiese woord wat priester of towenaar beteken. Die drie wyse manne uit die Ooste wat deur die ster na Jerusalem gelei was, was magiërs, astroloë. In die Franse Bybelvertaling word hulle les rois mages genoem.

Voorwerpe met sulke magiese krag is gevaarlik en moet vermy word, is dus taboe.

Soos magie dui ook die woord taboe 'n begrip aan uit die etnologie. Die woord taboe is 'n Polinesiese woord wat net as bywoord in die Polinesiese tale gebruik word. Die Britse ontdekkingsreisiger, kapt. James Cook, het in die laaste helfte van die 18de eeu hierdie woord na die westerse wêreld gebring. Taboe dui dan op iets of iemand wat van 'n merkteken voorsien is omdat dit vermy moet word.

By die primitiewe volkere is die geloof aan of die vrees vir magie baie groot. Talryke handeling wat anders onbegryplik sou wees, word deur hierdie vrees verklaar. Die priesters kan deur hulle geheimsinnige en onbegrepe seremonies hierdie onbekende en hoëre magte, die gode en demone of ander geeste, te hulp roep. Ook sonder die tussenkoms van die magiërs kan hierdie bonatuurlike magte die lewe van die aardse sterweling beïnvloed, ten goede, maar ook ten kwade.

Frazer (Golden Bough, Part II) wy 'n hele boek aan taboe en bespreek bv. taboegebruike wat die koning moet nakom, taboegebruike by gemeenskap, by eet en drink. Volgens is daar 'n hoofstuk oor taboe-persone (o.a. vrouens by menstruasie en geboorte, soldate, jagters en vissers), oor taboevoorwerpe (yster, skerp wapens, bloed, hare, ens.), en ook 'n hoofstuk oor taboe-woorde. Die onskuldige woord wat plaasvervangend optree, noem die Polinesiërs noa.

Word die taboe-kwaliteit misken, tree daar nadelige gevolge vir die oortreder in, want in die persoon of voorwerp skuil daar 'n mag wat vreeswekkende gevolge kan meebring vir die persoon wat dit ontketen.

Soos reeds terloops aangetoon, is dit nie net persone en voorwerpe wat liever vermy moet word nie, maar daar is ook woorde wat nie uitgespreek kan word nie omdat daardeur eweneens 'n mag losgelaat kan word wat die spreker nadelig kan tref. Daar bestaan dus 'n verband tussen die

magie en die taal. Vir die primitiewe wêreldbeskouing is 'n naam veel meer as, soos vir ons, 'n min of meer toevallige onderskeidingsetiket. In hul gedagtegang is die naam 'n belangrike deel van die persoon. Frazer beweer: „Unable to discriminate clearly between words and things, the savage commonly fancies that the link between a name and the person or thing denominated by it is not a mere arbitrary and ideal association, but a real and substantial bond which unites the two in such a way that magic may be wrought on a man just as easily through his name as through his hair, his nails, or any other material part of his person. In fact, primitive man regards his name as a vital portion of himself and takes care of it accordingly" (a.w., p.318). Ook dr. Portengen (aangehaal deur De Vooy's: Opstellen, II, p.138) kom tot dieselfde besluit: „... de primitief beschouwt zijn naam niet als iets oppervlakkigs, toevalligs, maar als een deel van zich zelf en dit geldt niet alleen voor eigennamen, doch eveneens voor de namen van voorwerpen". Schlauch lewer 'n soortgelyke uitspraak: „From time immemorial men have thought that there is some mysterious essential connection between a thing and the spoken name for it" (p.13). Vir die antieke mens het elke naam dus 'n betekenis gehad, die naam het die saak of persoon nader bekend gemaak, sy wese openbaar.

Wanneer ons nou trag, wat wel uitermate moeilik is, om ons in hierdie gedagtegang te verplaas, kan ons begryp hoe, volgens hierdie opvatting, ook 'n naam onderworpe en blootgestel is aan allerlei magiese kragte en invloede.

Die siening dat daar in 'n naam 'n sekere voorraad krag en handigheid opgesluit lê, tref ons aan in verskillende wêrelddele, nie net by volkere wat nog op die laagste trap van die beskawing staan nie, maar ook by volkere wat al 'n vry hoë graad van ontwikkeling en beskawing bereik het, bv. die Eskimo's.

Die Eskimo's onderskei aan 'n mens nl. sy liggaam, sy siel en sy naam (Rasmussen: Intellectual culture of the Hudson Bay Eskimos, deel I, aangehaal deur Meijers, p.190). Bereik 'n Eskimo die leeftyd wanneer sy kragte begin afneem, dan neem hy 'n nuwe naam aan in die hoop en met die verwagting om sodoende 'n nuwe lewenstydperk te begin, want 'n nuwe naam gee 'n nuwe liggaam (vgl. ook Frazer, p.319).

'n Eskimo-kindjie se naam word eweneens met die grootste sorg gekies, want volgens hulle opvatting ontvang die kind met die naam tewens die krag, die behendigheid, kor^tom alle liggaamlike en geestelike eienskappe van die oorlede naamgenoot. Die dooie sal ook nie rus, sy siel van die lewe nie verhuis na die land van die dooie voor 'n kind na hom vernoem word nie. Die oorledene se naam word egter nie genoem voor die kind dit ontvang het nie, want anders kan party van hierdie deugde verlore gaan. Na die dood van die liggaam neem die naam sy verblyf in 'n vrou wat verwag, en hou haar inwendig rein gedurende haar swangerskap. Dan word dit saam met die kind gebore.

Die belangrikheid wat aan die naam geheg word, blyk verder uit die volgende gebruik wat o.a. by sekere Javaanse stamme aangetref word. 'n Kind wat sterf voordat hy sy naam gekry het, word sonder enige seremonie saam met die nageboorte agter of naby die huis begrawe, maar nie op die kerkhof nie omdat hy nog nie as 'n mens gereken word nie (Meijers, p.195).

Die oorsprong van ons naangeetradisie waar die oudste seun vernoem word na die oupa aan vaderskant en die oudste dogter na die ouma aan moederskant moet dus ook deels gesoek word in hierdie primitiewe geloof dat daar krag opgesluit lê in die naam.

Aangesien ook 'n naam onderworpe en blootgestel is aan allerlei magiese kragte en invloede, begryp ons die noodsaak om die draer van 'n naam teen hierdie invloede te beskerm. Noord-Amerikaanse Indiane-stamme meen bv.

dat 'n kwaadaardige handeling met iemand se naam vir hom net so skadelik kan wees en net sulke slegte gevolge kan hê as 'n siekte of 'n wond, terwyl die Toradja's van Celebes oortuig is dat die neerskryf van iemand se naam gelykstaan aan die roof van sy siel (Meijers, pp.190-1).

In belang van die persoon moet die naam dus beskerm word, en dit kan die beste geskied deur dit geheim te hou, want ken die vyand jou naam, dan kan hy jou m.b.v. die magie groot skade toebring. Frazer stel dit so: "... (they) take great pains to conceal their real names, lest these should give to evildisposed persons a handle by which to injure their owner" (pp.319-320). Die vraag na iemand se naam word dan ook as ongepas, as 'n onbeleefde en onvriendelike daad beskou, 'n idee wat miskien voortleef in die parlementêre gebruik om te praat van bv. „die lid van Bloemfontein“, en in die gebruik om vername persone aan te spreek as „u/sy majesteit/eksellensie“.

Een manier van geheimhouding is om 'n dubbele naam te hê. Een naam, die ware, die werklike, is alleen aan die naaste familie, aan die intiemste vriende of aan die lede van die totem-groep bekend, terwyl die tweede naam vir die daaglikse gebruik bestemd is. Hierdie gewoonte het ons bv. aangetref by die ou Egiptenare (wat toe reeds 'n hoë beskavingpeil bereik het), in Abessinië, Tasmanië en by die Hindoes.

Die Chinese kies vir hulle kinders mooi name soos „Groei van geluk“, „Wysheid en rykdom“, „Blom van vreugde“, ens. Hierdie naam word egter geheim gehou totdat die kind volwasse is en hy dus voldoende krag het om sy naam en homself teen ongewenste invloede te beskerm. Blyk dit egter dat hierdie naam nie in staat is om rampe of siektes te voorkom nie, blyk dit dus dat „nomen sit omen“, dat die naam 'n voorteken is, dan word gou 'n ander naam vir die kind gesoek.

Naas hierdie naam, genoem die „melknaam“, ontvang elke Chinees nog 'n tweede naam, 'n daaglikse gebruiknaam, en hierdie naam noem altyd iets leliks, iets veragteliks, soos vlooi, luis, dol hond, straatvuil. Die bedoeling van hierdie naam is om die geeste te mislei. Hoor die geeste nl. hierdie lelike naam sal hulle meen dat die ouers in 'n kind met so 'n naam tog nie belangstel nie en hom daarom met rus laat.

Ook wanneer 'n stout kind uitgeskel word, noem die primitiewe moeder hom allerhande onaangename dinge sodat geen gees so 'n kind sal wil steel nie. Tegelykertyd is daar nou egter die gevaar dat die kind sal word wat sy hom genoem het, en om dit te voorkom, maak die moeder 'n geheime teken, bv. die kruis van die vingers, wat sal voorkom dat die toorkrag van die woorde direk op haar kind inwerk. (Vergelyk hiermee die gebruik van kinders wat tans nog hulle vingers kruis om aan te dui dat hulle die teenoorgestelde bedoel as wat hulle gesê het en dat die kluitjie „nie tel nie“).

Hierdie mag van die woord is die onderliggende oorsaak waarom 'n mens teenswoordig nog net deur jou kennisse, en nie deur vreemdelinge en buitestaanders nie, op jou voorname aangespreek word.

Die dode was (is) eweneens 'n taboewese. „In primitive society ... it is very often forbidden to mention the names of the dead, probably in most cases from a fear of attracting the dangerous attention of the ghosts who may be supposed to be attracted by the familiar sound of their own names" (Frazer: Aftermath, p.280). Die Boesmans van die Kalahari en die Tuaregs van die Sahara verskuif hulle kamp na 'n sterfgeval, terwyl die vrees vir die gees van die oorledene sommige persone wat dieselfde naam as die oorledene het, selfs hulle naam laat verander (Aftermath, p.282, en Golden Bough, II, pp.353-5). Is 'n oorledene se naam dieselfde as 'n voorwerp, bv. 'n plant, dier, ens., moet daardie voorwerp se naam verander word na die persoon se dood. Sommige primitiewe dialekte

verander dus met elke geslag (Golden Bough, II, p.358).

Omdat die taal self in hierdie primitiewe samelewings oor magiese kragte beskik, ontstaan daar, wanneer 'n naam genoem word, 'n bepaalde verhouding tussen spreker en die genoemde, en die spreker kan sodoende kwaad aangedoen word. Hierdie kwaad word nie deur mense aangedoen nie (behalwe towenaars), dog deur bonatuurlike magte (gode, geeste van afgestorwenes of demone, siektes, natuurrampe, ens.). Hier moet weer in aanmerking geneem word dat by die primitiewe samelewing geen skerp grens te trek is tussen die natuurlike en bonatuurlike nie. Versigtigheid is dus by die uitspraak van name noodsaaklik, en dit is nog meer die geval wanneer die genoemde oor groot mag beskik, wanneer dit gevaarlik is of kan word. Hierdie vrees het aanleiding gegee tot 'n ingewikkelde reeks verbodsbepalings, waaronder ook woordtaboe gereken moet word. Die doel van alles is om die mens te beskerm. Taboe is vir die primitiewe maatskappy wat wette vir ons is, nl. 'n beskerming van die samelewing. In verband met „verbal tabu" laat Jespersen hom as volg uit: „... under certain circumstances, at certain times, in certain places, the use of one or more definite words is interdicted, because it is superstitiously believed to entail certain evil consequences, such as exasperate demons and the like. In place of the forbidden words it is therefore necessary to use some kind of figurative paraphrase, to dig up an otherwise obsolete term, or to disguise the real word so as to render it more innocent" (Language, p.239).

Die name van gode, duiwels, goeie en slegte geeste en konings is taboe en word geheim gehou, en indien die gebruik nie nagekom word nie, „they (d.i. die taalgebruikers) may bring upon themselves the wrath of the invisible powers" (Jespersen: Mankind, p.160).

In sy nuutste bundel (Goue fluit, goue fluit) beskryf prof. C.G.S. de Villiers hoe 17 linguïste by 'n kongres, te midde van hulle toesprake oor die geheime towertaal van die Dravidiërs, doodgeval het (vgl. „Die Martelaar"). Die

verklaring word op 'n volgende vakkongres gelewer deur prof. dr. Helmuth von Tschurtschenthaler, vermaarde Duitse emeritus-professor van Semitiese tale aan die Universiteit van München. Hy beklemtoon die rol wat die magiese speel in die Asiatiese oertehuis van die Indo-Europese volke, die scientia arcana, die towerkuns van die priesterberoep. Hy wys daarop dat die priesterstand hulle geheime, eie taal gehad het wat vir die volk volkome onbekend was. In die mond van die gewone man kon die besiging van dié taal nie alleen liggaamskadelik wees nie, maar selfs letaal. Die dood van die linguïste moet dus toegeskryf word aan die gebruik van so 'n letale woord in hulle toesprake. Om dit te bewys, het die tagtigjarige eerbiedwaardige professor ook so 'n verbode towerwoord gebruik, inmeekaargesak, en gesterf.

Professor R. Lehmann wys in sy werk Die Polynesischen Tabu-Siten (aangehaal deur prof. Pienaar in TVV, Aug. 1945, p.9) daarop dat op die eiland Samoa niemand die naam van sy beskermgod of aitu darf uitspreek of selfs fluister nie. Die Mandeane van Klein-Asië gebruik weer geen aanvangs -sj-klank in 'n woord nie omdat die woord sjaitan (satan) met dieselfde klank begin. (Vir die „kerstening“ van hierdie benaminge deur sendelinge, vgl. dr. A. Capell se artikel in The Bible Translator, Oct. 1969, pp.154-157, nl. „Names for 'God' in Oceanic Languages“; my dank aan prof. Kok wat my aandag op hierdie artikel gevestig het.)

Hieruit het die taboegebruik gevolg om woorde van die gewone omgangstaal te vermy of te vervang as dit ooreenkoms met die naam van hulle heilige opperhoof toon.

Dieselfde verskynsel word ook elders aangetref. Toe koningin Rasoherina van die Anemerina-stamme van Madagaskar (nou die Malgassiese Republiek) gekroon is, is bv. die woord soherina (sywurm) verbied, en vervang deur zana dandy (sy se kind) (Mankind, p.157).

By die Zoeloe tref ons dieselfde verskynsel aan, nl. dat 'n kenmerkende spraakklank in die naam van 'n vername persoon gehlonipha of getaboeëer word (vgl. C. Faye: „The Influence of 'Hlonipa on the Zulu Clicks"). Minderes (veral Zoeloe-vroue) vermy hierdie spraakklank en ander wat daarmee ooreenkoms vertoon. 'n Hele stam kan aan so 'n taboeëring deelneem. So bv. mag die woord shaya (slaan) nie gebruik geword het in Shaka se leeftyd nie a.g.v. die ooreenkoms t.o.v. die eerste twee klanke. Dit is toe vervang deur die Xhosa-woord beta. Omrede Shaka se moeder Nandi geheet het, het mtoti die woord mmandi (lekker, soet) vervang. Vanweë die naam Dingana is dinga (nodig hê) vervang deur swela of ntula (prof. P. de V. Pienaar in TVV, Aug. 1945, p.9). Toe Panda koning van Zoeloeland was, is die woord vir boomstam, nl. impando, verander na nxabo, en die woord vir leuens of lastertaal is verander van amacebo tot amakwata omdat e.g. 'n lettergreep bevat het van die bekende koning Cetchwayo (Golden Bough, II, p.377).

Dr. Fourie het dieselfde gebruik aangetoon by die Amandebele (Amandebele en hun religieus-sosiaal leuen). Niemand mag die koning op sy naam noem nie, en alle woorde wat daarmee in verband staan, moet verander word of vervang word. So ontstaan 'n hlonipha-taal (p.166). Ook woorde wat met die skoonvader se naam saam hang, moet die skoonogter vervorm of deur ander vervang. Dieselfde geld vir die skoonseun teenoor sy skoonmoeder (p.165). (Net terloops: Dr. Fourie bring die woord hlonipha (respektoon jeens iemand) in verband met die Bantoewoord inhloni, die naam van die rolystervarkie wat die eienaardigheid vertoon om sy kop te verberg, deur hom ineen te rol, vir alles wat vir hom vreemd of vreesaanjaend is. Iets dergeliks doen die jong vrou wat haar skoonvader hlonipha: sy verberg haaf hoof onder haar karos as daar geen ander uitweg is nie; vgl. p.164.)

Vir alles wat die koning doen, sê, dink, ens. is daar aparte woorde. Op Madagaskar word van die koning nie gesê dat hy marary (siek) is nie, maar mafanafana ('n bietjie

warm); 'n koning sterf nie, maar „trek hom terug" of „draai hom om"; hy is dus ook nie mati (dood) nie, maar folaka, d.i. gebroke, verswak (Meijers, p.196). Op hierdie wyse het spesiale tale ontstaan waarvan 'n mens jou moet bedien as jy met die koning of ander hooggeplaastes wil praat. In Javaans kan bv. ses sulke verskillende tale onderskei word.

Hierdie verskynsel tref ons ook nog in ons beskaafde tale aan. Werklui praat met mekaar 'n eie taal (wat nog altyd Afr., Ndl. of Eng. is), maar praat hulle met 'n hoëre in rang, bedien hulle hul van deftiger woorde (al geluk dit nie altyd nie).

Daar word gesê dat geen sinoniem absoluut gelyk is nie. Dit is nie heeltemal korrek nie. Daar is wel 'n verskil, maar dit is nie altyd net 'n betekenisverskil nie, dog die verskil bestaan daarin dat die een woord behoort tot die deftige taal, die ander tot die daaglikse omgangstaal of die plattaal. Die woord brandewyn behoort bv. tot die daaglikse omgangstaal, laweaiwater tot die plattaal, en tog benoem beide dieselfde voorwerp. 'n Skoolseun sal aan sy onderwyser van 'n maat sê dat hy 'n lafaard is. Teenoor sy maats sal hy waarskynlik 'n kragtiger woord vind wat dieselfde beteken, maar tot 'n ander taalkring behoort.

'n Uitwerking van hierdie primitiewe siening van die noue mistiese verband tussen 'n naam en 'n voorwerp sien ons in die belangrikheid wat daaraan geheg word dat 'n persoon sy naam verander wanneer hy 'n regeerder word. Sy krag en gesag is nou verskillend van wat dit tevore was, en dit word ook uitgedruk deur die aanneming van 'n nuwe naam, dikwels by 'n plegtige seremonie. Onder die Anemerinastamme van Madagaskar het die koning bv. sy naam verander wanneer hy gekroon is (Jespersen: Mankind, p.157). 'n Mens dink ook aan die nuwe naam wat die Pous kies nadat hy tot sy nuwe amp verkies is. Dit word gedoen om aan te dui dat hulle nie langer die persone is wat hulle oorspronklik was

nie, want: „A change of name means a change of personality" (Gray, p.264). Volgens prof. Pienaar verander ook die priesters en nonne hulle name om dieselfde rede (vgl. TVV, Aug. 1945, p.11). Hy verwys ook na Franz Werwel se roman, Lied van Bernadette, waarin die hoofpersoon se naam, Bernadette Soubirous, verander is na Marie Bernarde toe sy non geword het, want sodoende is die band met haar aardse verlede verbreek.

Van 'n soortgelyke karakter is die gebruik dat 'n dame, wanneer sy in die huwelik tree, haar man se naam aanneem.

Nie net persone verander hulle name nie, dog ook stede en lande. Die betekenis van die verandering is nie net oppervlakkig nie, maar dit is van groot simboliese belangrikheid vir die lewe van 'n nasie. 'n Nuwe epog in die nasionale lewe van die Japannese is ingelui toe die hoofstad sy antieke naam Yeddo laat vaar het en die nuwe naam Tokio (die oostelike verblyfplek) aangeneem het. Die vroeëre naam van Oslo, hoofstad van Noorweë, was Christiana, terwyl St. Petersburg reeds twee naamsveranderings ondergaan het, nl. Petrograd en tans Leningrad. Dieselfde geld van Istanboel, vroeër Konstantinopel, en nog vroeër Bisantium.

In hierdie verband dink 'n mens weer aan die nuwe onafhanklike Afrika-state wat by onafhanklikheidswording nuwe name ontvang het, bv. Goudkus : Ghana; Tanganjika : Tanzanië; Noord-Rhodesië : Zambië; Njassaland : Malawi; Betsjoeanaland : Botswana; Basoetoland : Lesotho. In 'n artikel in Die Huisgenoot (22 Maart 1968) pleit dr. Paul van der Merwe, L.V. daarvoor dat ook Suid-Afrika 'n nuwe naam moet kry. Hy noem verskeie argumente en skryf o.a.:

„Die bestaande naam is nie net vaag-beskrywend en kleurloos nie, maar dit herinner nog sterk aan die verdeeldheid van die verlede. Wat meer is, dit laat 'n oormate van koloniale stigma aan die jong vooruitstrwende Republiek kleef wat dit vir hom uiters moeilik maak om sy bestemde toonaangewende rol in die kontemporêre wêreld-politiek te speel.

„Wat ons nodig het, is 'n nuwe naam wat op veerkragtiger wyse die verbeelding van die jeug kan aangryp, wat 'n geloofsaak stel vir die toekoms ..." (p.16). Hy wys dan verder daarop hoe die naam oorsee met 'n bepaalde norm van beskawing en standaard van ontwikkeling geassosieer word en beweer: „Hierdie stigma wat diep in die oorsese beeld van Suid-Afrika ingekerf is, kan alleen met 'n nuwe naam met wortel en tak uitgeroei word, 'n nuwe naam wat ons vooruitstrewende en lewenskragtige republiek ... van die res van Afrika losmaak en op sy eentjie op die wêreldkaart plaas" (pp.16-7).

Nie net konings en persone se name word vermy nie, dog ook talle ander woorde wat in verband staan met sake wat vir die spreker 'n gevaar kan inhou, word liever vermy en deur ander vervang. Gevaarlike diere kry bv. ander name. In Afrika word die leeu met groot respek behandel. Die Arabiere van Algerië noem 'n leeu Johan-ben-el-Johan, d.i. so iets soos: mnr. Jan Jansen. Negers van Angola gebruik altyd die woord ngana (meneer), terwyl die Betsjoenas praat van „die seun met die baard". In Indië word die slang en tier se naam deur taboe-woorde aangedui (Frazer: Golden Bough, II, pp.400-1; baie meer voorbeelde wat voorkom in bv. Borneo, Java en die Filippynse eilande word vermeld).

Prof. P.J. Schoeman, 'n Bantoe-kenner by uitnemendheid, skets die volgende toneeltjie in sy boek, Kampvure wat nie uitbrand nie (p.21). Toe die jaggeselskap vertrek: beveel ou Sobantu: „Van nou af moet niemand die woord ingwenya - krokodil, gebruik nie. Ons praat van watermanne en niemand mag fluister nie." Op 'n vraag verduidelik die ou Zoeloe: „Die abandala - oumense, wat die watermanne beter ken as ons, sê dat wanneer daar op die watermanne gejag word, hulle regte naam nie genoem moet word nie. En daar moet ook nie gefluister word nie, want dan hoor die watermanne dat daar oorlog teen hulle bedink word".

Siekte-name en die woorde vir die dood is taboe. Gedurende 'n pokke-epidemie in Mombasa is van die siekte gepraat as tete (graankorrels) i.p.v. ndui (Frazer: Golden Bough, II, p.400). Ook die Gajo's in Atjeh vrees pokke, en as pokke êrens uitgebreek het, mag die woord pokkies nie uitgespreek word nie, maar ook woorde wat lelik, rot, stink, vuil, ens. beteken, is verbode. Elders word van iemand wat pokke gekry het, gesê: „Hy verrig here-dienste“; kom die uitslag uit, heet dit: „Sy heer is by hom uitgebars“. In Arabië heet melaatsheid die geseënde siekte (alles in Meijers, p.199). Ook Javane noem pokke „de mooie ziekte“ (Opstellen, II, p.142). Die mag van die woord sien ons vervolgens nog daarin dat Schlauch beweert dat baie agterlike volke en mense glo dat 'n woord swangerskap kan veroorsaak (p.17).

In al die gevalle is die rede waarom die woord nie gebruik word nie, dat die gebruiker meen dat die geeste of diere intelligent is en hom dus kan verstaan. Hy vermy dus die woord, of gebruik 'n woord wat die dier of gees in 'n goeie bui sal stem. Word die taboe-kwaliteit misken, tree daar, soos reeds vroeër aangetoon, nadelige gevolge vir die oortreder in, want in die persoon (god, duiwel, gees, voorwerp, dier, ens.) skuil daar magte wat vreeswekkende gevolge kan meebring vir die persoon wat dit ontketen.

Tot dusver is baie staatgemaak op navorsing wat deur etnoloë verrig is, en daar is nog byna uitsluitend, in 'n poging om die verskynsel taaltaboe te verklaar, verwys na gevalle wat voorkom in die tale van volkere wat nog nie so 'n hoë trap van beskawingsontwikkeling bereik het nie. (Die term „beskawingsontwikkeling“ word gebruik in die sin soos wat dit in die sg. „Westerse“ wêreld verstaan word.) Die vraag mag nou ontstaan of soortgelyke voorbeelde nie nader aan te toon is nie. Daarom sal die aandag nou gevestig word op voorbeelde wat voorkom in oud-Semitiese en oud-Germaanse tale, om dan ten slotte die huidige stand van sake na te gaan.

B. In die Semitiese tale.

In die Semitiese tale is talle voorbeelde van woordtaboe aan te toon. Die voorbeelde wat hier vermeld word, is veral verkry uit die artikels van die bekende Pretoriase hebraïkus, prof. A.H. van Zyl.

Soos wat dit die geval is by die primitiewe taalgebruikers, gebeur dit ook in die Semitiese tale dat persone of sake wat erg belangrik is liefs nie deur die vermelding van die werklike naam aan hulle bestaan herinner word nie. Die Babiloniërs het selfs onderskeid gemaak tussen die „goeie woord” en die „slegte woord” wat veral in die ban en vloek tot uiting gekom het. Die gemeenskaplike grond-idee in die „goeie woord” en die „slegte woord” is dat hulle hetsy deur die hulp van gode, hetsy uit sigself werk, en 'n goeie of slegte resultaat voortbring. Was die „slegte woord” eenmaal uitgespreek, het dit die mens onder sy mag gehad.

Die Babiloniërs het bv. nie goedsmoeds gesê dat iemand blind is nie. Hy is beskryf as iemand wat nie stip kan kyk nie (lā nātilu), of een wat mooi oë (damqam inam) of geboë oë (turtu inē) het. 'n Blinde in Aramees is gewoonlik aangedui met die uitdrukking sāqî nāhôr (een wat baie lig het). Waarskynlik hou die gebruiklike Hebreeuse woord vir „blind” (‘iwwēr) verband met die Babiloniese hummuru, en dit is dan ook 'n omskrywende woord. Dit kan ten beste met verskrompe of eerder saamgetrokke weergegee word. In 'n land van baie winde, met gepaardgaande stofstorms, was allerhande oogsiectes (murus inē) wat uiteindelik kon uitloop op blindheid natuurlik 'n kwaal en gebrek wat dikwels voorgekom het. Deur te openlik van blindheid te praat, kon hulle die wind laat besluit om in al sy felheid te waai en daarom word liever van eufemismes en ander omskrywende terme gebruik gemaak. Uit die afkerigheid om 'n blinde persoon te karakteriseer as iemand wat nie kan sien nie, blyk die Babiloniërs se vrees vir blindheid.

'n Verdere voorbeeld van woordtaboe in die Semitiese tale is die Hebreeuse woord vir „muis”. Vir koringverbouers is die muis 'n gevaarlike dier. Daar is talle vermeldings van die gevaar wat die muis vir die mens inhou in die Klassieke literatuur. Hier word die muis egter veral in verband gebring met die pes, sodat Apollo Smintheus meteens muisgod en pesgod is. Op grond hiervan bring Kroeze (Koers, XXVII, pp.297-305) die geswelle wat in I Samuel 6 vermeld word in verband met die muise wat eweneens genoem word. Reeds Aristoteles het 'n beskrywing gegee van 'n muisplaag en die bedreiging wat dit ingehou het vir die gesaaides van die landbouer. Die bekende Palestina-kenner, Gustav Dalman, beskryf hoedat die muise in die oes tyd (Mei tot Junie) in groot massas in die vlakte opruk, die koringare afbyt en in hulle gate sleep, om later daar te verteer (vgl. Arbeit und Sitte in Palästina, II, p.341). In die Talmoed word ook na die muisplae verwys. Vir die landbouer van ouds was die muis 'n gevreesde dier, en daar is dan ook getrag om sy invloed uit te skakel. Die manier waarop dit gedoen was, was deur van die muis te praat op 'n manier waarop hy nie nog onnodig aan sy bestaan herinner sou word nie. Deur die muis met 'n naam te noem waardeur sy wese getipeer word, sou die gevaarlike krag van die muis ontketen word elke keer as die woord uitgespreek word en sou sy vir die landbouer onheilwerkende vermoë in aksie gaan. Daarom is daar vir die muis 'n naam gekies wat hy nie sou herken nie, 'n vleiende naam, nl. die woord akbar, d.i. die grote.

Onder die voëlname kan 'n dergelike voorbeeld aangehaal word. In Lev. 11:13-19 word 'n hele aantal voëls opgesom wat as onrein beskou moet word, o.a. die rāhām ('n woord wat in die Afr. Bybelvertaling met klein aasvoël weergegee word; vgl. ook Deut. 14:17; hoewel nie een van die heel groot roofvoëls nie, is dit 'n gevaarlike roofvoël en beslis nie klein nie). Die Hebreeuse woord hou verband met die woord „medelye betoon, erbarm, liefhê”. Nadat prof. Van Zyl (HA, 1962, p.76) verskil-

lende verklarings vir die oorsprong van die naam behandel het, opper hy nog 'n ander moontlikheid, nl. die feit dat die rāhām vir die herder 'n gevaarlike dier is. Hy aas op die pasgebore en nog swakke lammertjies van die trop en kan aansienlike skade aanrig. Nou word ook vir die voël 'n naam gegee wat hom sal vlei en hom, wat 'n vyand van die herder is, sal tipeer as 'n toegeneë vriend van die herder.

Word vervolgens gelet op die benaming van die mens self, dan blyk dit dat die taboegedagte die Semitiese mens ook in sy persoonlike lewe geraak het. Die Afr. woord mens is in die oud-Germaanse dialekte die b.nw. (hoewel dit ook in party gevalle as s.nw. gebruik is) by die woord man, 'n woord wat weer afgelei is van die ww. „om te dink”. (Ons het dieselfde ww. nog behou in die woord meen.) Die benaming mens tipeer dus die mens as 'n denkende wese in onderskeiding van die ganse skeppingswêreld. Deur hierdie benaming staan die mens eenkant, duidelik aanwysbaar en herkenbaar, afgesonderd van alle ander lewende wesens. Onder die 12 verskillende benaminge vir „mens” in Babilonies is daar egter nie een benaming waardeur die mens onmiddellik gekenteken staan as 'n wese onderskeie van die diere nie. 'n Term soos napsate (die lewendes) sluit ook die diere in, en dit is alleen uit die sinsverband af te lei wanneer dit op die mens betrekking het. Die mees voorkomende woord vir mense, t.w. nišē beteken „swak wees, wankelend wees”, enkenskets die mens as die swakke, die een wat in vergelyking met die gode 'n swakkeling is, wie se lewensduur in vergelyking met die gode, wie se dae nie getel is nie, wankelend en verganklik is.

Een van die Hebreuse woorde vir mens is ʾēnôš (vgl. Set se oudste seun se naam, nl. Enos). Hierdie benaming kenskets die mens eweneens soos die Babiloniese nišē as „'n swakke”, 'n sterfling.

Die gebruiklikste benaming in Hebreeus vir „mens” is egter ʾādam. Om tot die betekenis van die woord deur te dring, moet gelet word op ander voorwerpe wat m.b.v. hierdie

selfde reeks konsonante aangedui word. (Soos bekend, geld in die Semitiese tale die reël dat die konsonante die grondbetekenis uitdruk, terwyl die vokale help om ander skakerings van die grondbetekenis aan te dui.) So het lensies, druiwesap, 'n perd, 'n koei en bloed almal die attribuut 'adōm, en die benaming van grond is 'adamâ. Die kwaliteit wat al hierdie voorwerpe gemeen het, of kan hê, is die kwaliteit rooi. Dit is ook die geval met die spesifieke geografiese gebied wat 'ēdōm genoem word. Die woord 'ādām en al die ander vorme wat daarmee in betekenis ooreenstem, hou op hulle beurt weer verband met die korter woord dām wat bloed beteken. Van hierdie grondvorm dām : bloed, is die woord 'ādām en daaraan verwante vorme gevorm, deur voorvoeging van 'alef om 'n kleur aan te dui. Die grondbetekenis van die eerste mens en van die mens as sodanig is dus die rooie, en met hierdie benaming is hy nie afgesonder van die res van die geskapene nie omdat dieselfde woord, hetsy as benaming, hetsy as attribuut, aan sowel diere as aan die vrug van plante en leweloze objekte toegeken kan word. Niemand het enige houvas op 'n iets of iemand wat eenvoudig as rooie gekenmerk word nie, en deur die vermelding van hierdie naam word die aandag van vyandige magte nie op die mens gevestig nie, of indien hy enige vyandige bedoelings teenoor 'n ander koes-ter, word hy deur die vermelding van daardie epitheton nie aan sy bestaan herinner nie. „Die woord ādām is dus na alle waarskynlikheid, net soos die meeste ander benaminge wat in die Semitiese tale ter aanduiding van die mens in gebruik was, 'n woord wat gebruik is op grond van die taboe-gedage" (Van Zyl, HA, 1962, p.78).

Interessantheidshalwe kan daarop gewys word dat hierdie selfde afkerigheid om die mens in sy ware wese aan te dui, ook aanduibaar is in die oudste afbeeldings van die mens. Eerder die klere as die liggaam van die persoon word met duidelik aanwysbare menslike trekke weergegee sodat die taboemagte nie in werking kan tree nie (vgl. HA, 1962, p.78).

Die Babiloniërs het in die grootste mate van onsekerheid geleef omdat hulle gode wispelturig en onbetroubaar was, en hulle besluite (die gode s'n) altyd weer herroep of verander kon word. Te midde van hierdie onsekerheid het hulle egter oor een saak volle sekerheid gehad, nl. die dood wat ook hulle onontkombare lot was (vgl. Van Zyl: „Die spanning tussen sekerheid en onsekerheid by die Babiloniese mens”, T.Gw., jg. 5 no. 4). Die bede was altyd dat 'n lang lewe aan die bidder geskenk moet word. Die dood was 'n land van woestheid en verlatenheid waaruit niemand ooit weer permanent sal terugkeer nie. Die Babiloniërs het dit dan ook genoem die „land sonder terugkeer” (HA, 1962, p.78). Die dae van elke mens was getel en hy sterf op 'n deur die gode vasgestelde tyd.

Eufemistiese uitdrukkinge vir die dood en doodgaan by die Babiloniërs is o.a. die volgende: die mens het na sy lot gegaan, die gode het sy lot verander, die lotsbestemming het hom weggeneem, hy land aan by die lot van die mensheid, hy het na sy nagtelike lot gegaan, hy het aan sy einde gekom op 'n dag wat nie sy lotsbestemming is nie (indien hy op 'n onnatuurlike wyse te sterwe gekom het), sy tyd is vervul, aan die einde van die dae kom, die lang pad loop wat elkeen moet gaan, deur die rivier van die onderwêreld gaan, die lewe aflê (kom veral voor in die Assiriese koningsinskripsies), sy kosbare lewensdraad afsny, haar god het haar geroep of genooi. Spottend bedoel (omdat dit in die reël net van vyande gesê word), is hy het sy berg (d.i. sy grafheuwel) opgegaan, en hy het op sy grafheuwel gaan staan. Prof. van Zyl konkludeer n.a.v. hierdie talle omskrywinge: „Ofskoon die segswyse ‚hy het gesterwe’ ook baie gebruik word, mag in die gebruik van hierdie talle eufemismes 'n sekere versigtigheid bespeur word om oor die heengaan van 'n mens te praat. Die dood is 'n gevaarlike wêreld waaroor liewer, as dit kan, met 'n ompad gesels word” (HA, 1962, p.79).

Die moontlikheid van die dood is vergroot deur die doen van sonde, en die terrein van die sonde was dus eweneens 'n sfeer waar die mens sy woorde moes tel. Aan die hand van die Babiloniese terme vir sonde kon prof. Van Selms vasstel dat die sondevoorstelling in drie groepe verdeel kan word, t.w. die taboegroep, die kultiese foute en die sonde van minagting (vgl. De Babylonische Termini, pp.78-87). Desondanks sit daar 'n onbepaaldheid in die terme wat vir sonde gebruik word, en dit is meestal onmoontlik om uit die term vir sonde wat gebruik word, die spesifieke aard van die sonde te bepaal. In die Bybelse en Babiloniese boetepsalms word in die reël geklae oor gedane sonde, dog die beskrywings is gewoonlik so vaag en algemeen dat 'n presiese aanduiding van die aard van die sonde onmoontlik aan te dui is. Was dit bv. nie vir die opskrif van ps.51 nie, sou dit onmoontlik gewees het om uit die beskrywing van die sonde en die terme wat daarvoor gebruik is, die aard van Dawid se sonde te bepaal. Die rede vir hierdie vaagheid is dat die mens bang was om te openlik oor sonde te praat. „Sonde is iets gevaarliks vir die mens want dit sny die band tussen hom en sy God af, en deur nou die sonde op sy naam te noem, skep hy die moontlikheid dat die sonde opnuut in sy lewe gerealiseer kan word en daarom word 'n spesifieke beskrywing van die aard van die sonde liever vermy" (HA, 1962, p.79).

In die meeste gevalle ken ons ongelukkig nie meer die eintlike taboewoord waarvoor die vrees bestaan het en wat as gevaarlike woord beskou is nie. Vanweë die gevaar daaraan verbonde is dit nie gebruik nie - allermens skriftelik vasgelê. Navorsers is dus op die substituuwoorde wat by wyse van omskrywing of eufemisme gebruik is, aangewys om die begrippe waaraan die taboegedagte verknoop was, te probeer bepaal.

Seker die bekendste Hebreuse woord is die eienaam van Israel se God, nl. Jahwe, en die vraag ontstaan nou of die verbod op die gebruik van hierdie naam ook moet verklaar word as voortspruitende uit die vrees wat daar by die mens

vir 'n taboewoord bestaan. Om hierdie vraag te beantwoord, sal moet gelet word op die betekenis van die woord, en nagegaan word watter waarde in die Semitiessprekende wêreld aan 'n naam geheg is.

In die Ou Testament is daar net een naam vir Israel se God, nl. Jhwh. Ander woorde wat in die Ou Testament voorkom, is nie verskillende name van God nie, dog eerder appellatiewe, omskrywende en beskrywende woorde waarmee God nader aangedui word (vgl. Van Zyl: „Enkele implikasies wat spruit uit die openbaring van die naam van God“, N.G. Teol. Tyd., III no. 2). Die Ou Testament is aanvanklik net as 'n konsonante-tekst oorgelewer, en die vokale is eers 'n paar eeue na die geboorte van Christus deur die Massorete toegevoeg ten einde die uitspraak van die Hebreeus, wat toe al lankal nie meer die spreektaal van die Jode was nie, te vergemaklik. By die voltooiing van hierdie taak het die Massorete hulle laat lei deur die gebruiklike uitspraak van hulle tyd, nl. Jahweh (die 2de h is egter 'n blote leesmoeder, en die uitspraak is dus Jahwê). Die uitspraak Jehova het eers in die Middeleeue ontstaan, en is nie te verantwoord nie.

Word probeer om die betekenis van die woord te verklaar, word gevind dat die betekenis nie in een begrip saamgevat of met een woord weergegee kan word nie. Hoogstens kan gekom word tot 'n nadere omskrywing van die Naam, want dit dui nie die abstrak filosofiese „syn“ aan nie, dog dit is „ein im Wirken sich als tätig erweisendes Sein“ (Vriezen : Festschrift für Alfred Bertholet, p.508, aangehaal in N.G. Teol. Tyd., III, 2, p.352). Deur die taalkundige ontleding van die Naam kan die wese van God dus nie geleer ken word, en oor die aard van Sy kultus niks te wete gekom word soos dit in die geval van ander gode kan gebeur nie. Hierdie verskynsel is in ooreenstemming met die feit dat die aard van die Naam waarmee God Homself onthul of geopenbaar het, sodanig is dat daar nog altyd iets geheimnisvol aan verbind is. Deur Sy naam sê

Hy net aan die mens dat Hy daar is, by hom is, om aan die geskiedenis en sy persoonlike lewe sy verloop te gee, maar verder bly die wese van God verborge. In dié opsig verskil die Naam van God van dié van ander gode, en van mense en plekke uit die antieke tyd, want die oorspronklike verhouding tussen die naam en die draer van die naam is dat die draer aan sy naam herken of uitgeken kan word. Deur die naam word 'n persoon (of saak) nie net van ander onderskei nie, maar die naam is 'n aanduiding van die wese van die draer daarvan. Juis omdat daar so 'n noue verbintenis was tussen die naam en die draer daarvan, het dit by geleentheid gebeur dat die naam van 'n plek of persoon verander is nadat 'n ingrypende gebeurtenis op die spesifieke plek of in die lewe van 'n persoon plaasgevind het. (Vir voorbeelde in die Ou Testament, vgl. N.G. Teol. Tyd., III, 2, p.353).

Die gedagte het verder ontwikkel dat 'n mens nie net 'n bepaalde invloed by iemand verkry as jy sy naam ken nie, maar dat jy ook mag oor so 'n persoon verkry. Hierdie opvatting wat in die antieke tyd en tans nog by die sg. primitiewe volke (vgl. vroeër in hierdie hoofstuk) aan die naam verbind is, lê ten grondslag aan die vrees vir die bekendmaking van die naam. Met behulp van sy eie naam kan 'n persoon leed aangedoen word. Nadat „'n Man" met Jakob geworstel het tot dagbreek, het Hy Jakob se naam verander in Israel en hom geseën. Toe Jakob egter Sy Naam wil te wete kom, moet hy tevrede wees met die wedervraag: „Waarom vra jy tog na my Naam?" (dus woorde wat presies dieselfde betekenis het as 'n ontkennde antwoord). Jakob het pas verneem hy „het geworstel met God en met die mense en het oorwin". Nou wil hy sy mag oor die Persoon met wie hy geworstel het, beseël deur Sy Naam te wete te kom. Gods vrymag teenoor Jakob, die worsteling ten spyt, blyk dan vervolgens in Sy weiering om Sy Naam aan Jakob te gee. Jakob het oorwin, Jakob word geseën, maar die mag bly by God (vgl. Gen. 32:24-30). (Vir verdere voorbeelde, vgl. N.G. Teol. Tyd., III, 2, p.358).

Wel wetende dat die sondige natuur van die mens altyd maar weer in die lig van sy eie opvattinge sal wil probeer om misbruik te maak van Sy Naam wat Hy genadiglik aan hulle geopenbaar het, vermaan God dan ook nadruklik die mens om nie Sy Naam ydellik te gebruik nie (Ex.20:7). In negatiewe sin sou die verbod op die ydele gebruik van die Naam dalk verklaar kan word as voortspruitende uit die vrees wat daar by die mens vir 'n taboewoord bestaan, „dog dit (d.i. die verbod) hou miskien meer verband met die gedagte dat die mens vanweë die feit dat hy die naam van God ken, sou wou probeer om die naam as 'n soort magsmiddel oor God vir sy eie doeleindes, teen God se sin en wil, te misbruik. Deur die bepaling word die mens nie verbied om die naam te gebruik nie, maar hy word vermaan om dit nie vir 'n verkeerde doel en met 'n verkeerde gesindheid te gebruik nie" (HA, 1962, p.74). (Op min of meer dieselfde terrein lê die gebruik van die naam Mohammed deur sy volgelinge; do.). Die inisiatief om die Naam te mag aanroep, gaan van God uit. Ander aanroepes van Sy Naam, om watter rede ook al, is 'n ydele gebruik, is 'n menslike poging om meer mag te bekom.

Om die ondergrond van die taboewoord in die Semitiese tale te verklaar, kan ten besluite opsommend verklaar word dat daar 'n algemeen verbreide geloof aan die mag van die gesproke woord was. Dit het in die eerste instansie gegeld van die goddelike woord waaraan van oudsher skeppende mag vasgeknoop is. Dit word reeds by die Sumeriërs gevind (HA, 1962, p.80). Welbekend is die mag van die goddelike woord uit die skeppingsverhaal (Gen.1 en 2). Ook die woord van die koning en die ingewyde priesters is magtig. So kom dit dat uiteindelik ook die woorde van die gewone mense nie maar net beskou is as sinvolle klanke wat mettertyd wegsterwe nie, maar dat dit soos 'n saad is wat altyd weer iets te voorskyn bring. Dit is waar van gewone woorde, en dus nog meer die geval met woorde wat in verband staan met buitengewone aangeleenthede en magte. Hierdie woorde kon gevaarlike magte loslaat en moes daarom vermy word.

Ter wille van volledigheid moet net aangestip word dat nie net aan die negatiewe mag van woorde geglo is nie, dog die mense was ook bedug op die gebruik van die „goeie woord" wat seën in eie lewe en in dié van die medemens kon bring. Die woord van God wat sê: „My Woord sal na My nie ledig terugkeer nie" (Jes.55:11) was en is nie net 'n woord van oordeel en toorn nie, maar ook 'n woord van genade. Die grondgedagte wat skuil in die byna vreeswekkende idee van die woordtaboe, nl. die vermoë van 'n mens se woord om iets groots te laat gebeur, hou ook iets positiefs in. Daarom kon die Seun van die mens sê: „Mens, jou sonde is jou vergewe“.

HOOFSTUK II.

Taalmagie en Taaltaboe (vervolg).

C. In die Indo-Europese tale.

Soos wat dit die geval was in die Semitiessprekende wêreld, en tans nog by sekere primitiewe volkere, was ook by die Indo-Germene die geloof aan die krag van die woord besonder sterk. Die Germaanse woord rune is moontlik afkomstig van 'n wortel wat fluister, misterie, geheimhouding beteken (vgl. o.a. De Vries, p.184 vir 'n volledige etimologie). Aangesien nie baie stamlede die betekenis van die geheimsinnige tekens begryp het wat op plankies, die wapenuitrusting, drinkhorings en grafstene uitgekrap was nie, is hulle beskou met bygelowige ontsag, en daar is geglo dat magiese kragte daarin skuil.

Siegfried, die onverskrokke draakdoder, het 'n berg wat deur vuur omring was, beklim en Brunshild, 'n Valkyrie, wakker gesoen. „Bet runes," sê sy, „het Odin dit bewerk dat ek nie my slapende oë kon oopmaak nie". As godedogter was sy bekend met die towerkrag wat daar in die runes geskuil het. Na die ontmoeting het Siegfried haar gevra om hom die geheime van die runes se krag te openbaar wat sy gewilliglik gedoen het: Bier-runes moet op die drinkhoring en die handrugge geskrywe word en 'n N op die vingernael. Dit sal verhoed dat hy sy geheime aan ander vroue sal openbaar. Hulp-runes moet op die handpalms geskrywe word en op die gewrigte. Hulle sal by kindergeboorte help. Seerunes moet op die neus en die stuur van die skip en die roeispane geskrywe word om die skepe op die see te beskerm. Tak-runes moet op die bas en die bome waarvan die takke na die Oostekant gebuig is, geskrywe word om siektes te genees en wonde te heel (vgl. o.a. Schlauch, p.43).

Dit word vertel dat Egil van Ysland, seun van Skallagrinn, wat in die 10de eeu n.C. geleef het, geweet het om siekes d.m.v. runes gesond te maak (Schlauch, p.43).

Aan die genesende krag van die woord word nog vandag geglo deur diegene wat hulle laat bespreek of besweer vir een of ander kwaal. Baie mense glo nog dat die hik sal verdwyn as die bekende rympie: „Ek en hik gaan oor die see, ek kom terug en hik bly daar" opgesê word. Prof. Abel Coetzee het die volgende besprekingsformule vir tandpyn opgeteken: „Tandpyn, Tandpyn, Tandpyn/Gy myn vriend, en ik uw vyand, Gaan weg in die naam van die Vader, Seun en Heilige Gees" (Ons Volkslewe, p.106). Volgens prof. Coetzee se informant is die formule ook teen ander soorte pyn aangewend. Kenmerkend is die aanspreek van die siekte as my vriend. Aan prof. Coetzee is ook gevalle bekend van bespreking van bloeding by mangeloperasies, en selfs van gevalle waardeur alle bloeding onmiddellik ophou by geslagte skape.

Ook 'n spook sal hom dadelik uit die voete maak as ons sê: „Wyk Satanas". 'n Kennis van sy naam maak hom magtelos.

Dit word van die legendariese Skoorbek vertel dat hy 'n miskraal wat jare lank gebrand het sonder dat iemand dit kon blus, gered het deur 'n briefie wat hy geskrywe het in 'n vars brood te plaas en dit in die vuur te gooi.

In die woord skuil magiese krag, en soos reeds aangetoon, is dit die rede waarom daar 'n verbod geplaas is op die ydele gebruik van die naam Jahwe, nl. dat die sondige mens gekeer word om die woord as 'n soort magsmiddel vir sy eie doeleindes te misbruik. In die Germaanse mitologie is soortgelyke voorbeelde te vind van die vervanging van die naam weens die krag wat daarin skuil. Toe die blinde Polyphemus vir Odysseus sy naam vra, antwoord hy: „Niemand", omdat hy bang was dat die kennis van sy regte naam aan Polyphemus mag oor hom sou verleen. Siegfried, die Volsung, het op die vraag na sy naam aan die sterwende draak Fafner gesê: „Fonkeldier is my naam en ek dwaal rond, moedeloos. Ek het g'n vader soos ander nie en immer

bly ek alleen". Die skrywer wat dit in Poetic Edda ('n versameling vroeg-Skandinawiese verse) opgeteken het, het 'n aantekening in prosa daarby geskrywe: „Sigurd concealed his name because it was believed in olden times that the word of a dying man might have great power if he cursed his foe by his name." (Schlauch, pp.16-7). Vendryes (p.185) noem nog die geval van die skrywer Archilochus wat deur die magiese krag van sy satires Lycambes, die vader van sy geliefde, en Neobule, die nooi self, laat selfmoord pleeg het. 'n Kennis van die regte naam was 'n vereiste vir 'n effektiewe vervloeking.

Wat betref hierdie magiese krag wat aan sekere woorde toegeskryf word, dink 'n mens dadelik aan die woorde open sesame in die bekende Ali Baba and the Forty Thieves.

Verskeie woorde is egter nog getuie van hierdie vroeëre geloof aan die magiese vermoë van woorde. Die woord spel (ww., Ndl. spellen) se oorspronklike betekenis was „spreek, verkondig" (vgl. o.a. Franck-Van Wijk, p.643), 'n betekenis wat bewaar gebly het in Afr. voorspel en Eng. gospel (van God plus spell, òf Oud-Engels gōd, d.i. goed, plus spell; vgl. Origins, p.259). Die woord beteken egter ook 'n stel woorde met magiese krag, 'n betekenis wat bewaar gebly het in moderne Engelse frases soos under a spell, d.i. onder die bekoring van, cast a spell on, d.i. betower, en spellbound, d.i. betowerd. Ook charm, d.i. betowering, toormiddel, -spreuk, (van Lat. carmen, d.i. magiese formule, deuntjie, gedig; vgl. Origins, p.92) en enchantment, d.i. betowering, bekoring (vgl. Lat. cantus, d.i. lied) is getuies van die geloof in die magiese vermoë van woorde wanneer hulle gesing word.

Vroeër is reeds aangetoon dat rune moontlik afkomstig is van 'n wortel wat „fluister, misterie, geheimhouding" beteken. Min stamlede het die betekenis van die geheimsinnige tekens begryp, en hulle is dus beskou met bygelowige ontsag as voorwerpe waarin magiese kragte skuil. Ook die Germaanse leser en skrywer was dus 'n soort waar-

sêer, 'n towenaar (ook toor wys heen na vroeëre magiese gebruike), iemand wat met die gode in verbinding moes tree namens sy stamlede. Om iets te wete te kom oor die toekoms, moes hy sy houtstafies (vgl. Duits Buchstabe) waarop tekens uitgekrap was (vanwaar Eng. write en Ndl. rijten), „lees“. Hy het dan sekere stafies uitgesoek, gelees (hierdie oorspronklike betekenis van lees vind ons nog in uitgelese, bloemlesing en skriflesing). Dat die lesery maar ook 'n raaiery was, blyk uit die feit dat Afr. raai en Eng. read weer verwant is.

Deur die Germane se kerstening is hierdie geloof in die magiese krag van woorde eerder versterk as verswak. So lees ons: „En God het gesê: Laat daar lig wees! en daar was lig" (Gen. 1 v.3), of „... spreek net 'n woord, en my kneg sal gesond word" (Matt. 8 v.8).

Dit is dan nie verbasend dat bewyse van hierdie geloof nog in Middeleeuse werke aangetref word nie. Vele voorbeelde is bekend van maagde wat deur Maria gered is omdat hulle haar naam gedra het. So bly Mariken van Nieumeghen bv. behoue, ondanks haar saamleef met die duiwel, omdat sy haar verhouding met Maria nie verbreek het deur haar Emmeke, dus die eerste letter van die naam van Maria, te noem. Dit is ook nie toevallig dat in hierdie stuk nie alleen die naam van Mariken, dog ook die naam van die duiwels Masscheroen en Moenen met 'n M begin nie. Reeds in hulle name is hulle aan Maria ondergeskik.

Schlauch (p.16) het tipiese straatgesprekke opgeteken wat beskou kan word as oorblyfsels van die geloof in die toorkrag van woorde. Daar was bv. die New Yorkse joggie wat antwoord op die vraag:

„What's your name?

„Puddin 'Tane! - Ask me again and I'll tell you the same.

„What's your number?

„Cucumber!“

As 'n vreemde 'n Afrikaanse kind om sy naam vra, mag die antwoord ook wees: „Vir my om te weet, vir jou om uit te

vind", of „Wat sal jy maak as jy weet?" Dink ook aan die antwoord op die vraag na iemand se ouderdom: „So oud soos my hande, maar nie soos my tande".

Ons verwys hier weer na die vraag wat reeds vroëer gestel is, nl. of die oorsprong van ons naamegetradisie nie gesoek moet word in die primitiewe geloof dat daar krag opgesluit lê in die naam nie. Veral waar 'n familie trots is op sy afkoms, sal die vernoeming na 'n voorouer van aansien miskien dieselfde eienskappe op die kind laat oordra. In verband met die vernoeming van kinders na beroemde persone beweer Schlauch: „Giving the name is here tentamount to conferring a whole defunct personality on a living person" (p.14).

Ook die Grieke het geglo dat daar 'n direkte en essensiële verband is tussen 'n woord en sy betekenis, m.a.w. tussen 'n voorwerp en sy naam. Dit word o.a. vir ons duidelik as ons die etimologie van die woord etimologie nagaan. Die eerste deel van die woord is die Grieks etumon wat beteken „ware betekenis".

Dr. A.J. Portengen het in 1915 (te Leiden) 'n proefskrif geskryf oor: De Oud-Germaansche dichtertaal in haar ethno-logisch verband. Ongelukkig het ons dit nie ter insae gehad nie en was slegs aangewys op die besprekings daarvan (M. Schönfeld: „Geijkte beeldspraak in het Oud-Noors in NT, IX, 1915, en De Vooys, Opstellen, II, p.138). In hierdie verse is alledaagse woorde en uitdrukkinge, veral t.o.v. gode, mense, stryd, lyk, dier, liggaamsdeel, goud, see, skip, son, maan, ens. vermy, en in plaas daarvan vaste omskrywinge gebruik. Lyke was bv. „het voedsel van de raaf", of „de spijs van de adelaar" (NT, IX, p.293). Dr. Portengen wys daarop dat in die digtertaal van die ou Germane, net soos in die taal van die ou Indiërs, die omskrywinge wat voorkom van dieselfde aard is as by die Indonesiërs (waar taboetale noukeurig bestudeer is), en juis ook by dieselfde groepe van woorde.

Die motief, verklaar Schönfeld, vind ons in die bygeloof „over de gehele wereld verspreid" dat in bepaalde omstandighede „het noemen van sommige woorden de spreker onheil aanbrengt" (NT, IX, p.294). De Vooys (Opstellen, II, p.138) haal Portengen aan: „De primitief beschouwt zijn naam niet als iets oppervlakkigs, toevalligs, maar als een deel van zich zelf en dit geldt niet alleen voor eigennamen, doch eveneens voor de namen van voorwerpen", terwyl Overdiep (Stylistische Grammatica, p.105) praat van „het vermijden van een ding of een wezen, waarvan 'magische potentie' uitgaat. De spreker zal de 'potentie' van zich afweren, door toon en gebaar, en tevens door het taboeding niet te noemen, het slechts aan te duiden, of te omschrijven".

Hierdie verbod om onder bepaalde omstandighede bepaalde woorde te gebruik, het allerlei besondere tale laat ontstaan, die sg. taboetale (wat nie verwar moet word met vaktale en geheime tale nie). Enkele voorbeelde is jagers-, vissers- en oorlogstale. Wanneer persone in hierdie „bedrywe", om magiese redes, die eintlike taal nie mag gebruik nie, dan neem hulle hul toevlug tot hierdie taboetale.

In verband met die taboevrome onder die visser skryf Meertens o.a.: „De visser heeft dezelfde schroom als de primitieve mens om woorden uit een bepaald gebied bij hun ware naam te noemen, en gebruikt daarom liever een omschrijving of een eufemisme" (NT, 36, 1942, p.163). Die vissers van Shetland gebruik, wanneer hulle op see is, 'n spesiale nomenklatuur. So besit hulle vir visse 'n hele stel ander woorde waaraan bygelowige idees verbind is. Daar bestaan ook taboebenaminge vir landmerke wat vir die vissers hulle visvangvelde aandui (Jespersen : Mankind, p.162). Vir voorwerpe en begrippe soos mes, geestelike, kerk, duiwel en kat word eweneens 'n besondere naam gebesig (Opstellen, II, p.137). Volgens Frazer (Golden Bough, II, p.387) is die plaasvervangende woorde meestal

van Noorweegse oorsprong. Die duiwel word bv. aangedui met die woorde da auld chield, da sorrow, da ill-healt (health), da black tief.

In die interessante jeugroman, Vyf dae op 'n ysberg (uit die oorspronklike Noors vertaal) vind die volgende insiggewende gesprek plaas (p.10):

„Sê vaarwel aan Aksla, jongeling, sodat jou eerste reis voorspoedig kan wees,' spot Sivert met Leiv wat in die kombuisdeur (van die skip - H.J.L.) staan en kyk hoe die dorpie verdwyn.

,Dit lyk soos 'n per ...

,Hou jou mond seun! Is jy nog steeds 'n landkrap? Jy moet nooit so 'n viervoetige dier se naam aan boord noem nie. Dit veroorsaak storms en ongelukke ...

,Ek het niks gesê nie,' verontskuldig Leiv hom. Hy weet goed dat niemand die woord perd aan boord gebruik nie, maar hy het vergeet toe die berg agter die dorp in die gesigsveld kom."

(Daar moet daarop gelet word dat die gebeure in hierdie roman geskets, in die huidige tyd afspeel.)

In Enkhuizen mag op die skip nie gepraat word van bliksem, donder of onweer nie, dog van lichten. Slecht weer bestaan nie, en mag ook nie so genoem word nie.

Bruinvisse, 'n voorbode van slegte weer, heet „de boer met zijn varkens", en die omskrywing is moontlik 'n taboevorm. In hierdie selfde gebied word die naam van die skip ook nie aan die buitekant nie, dog aan die binnekant van die stuurstoel geskilder (NT, IX, 1915, p.294).

Overdiep is eweneens getref deur die rol wat taboe in die lewe van die Katwyker speel (vgl. De Volkstaal van Katwijk aan Zee, veral p.50). Op see gebruik die visser nie die gewigtige woord vangen nie, dog vermy dit deur vae woorde. 'n Bries heet by voorkeur 'n geleghêaid. Voorwerpe of sake wat hulle nie wil „noem" nie, dui hulle aan met 'n „vreemde" woord. So spreek hierdie vissers liever nie van scha of averij (skade) aan boord nie, maar van

demmes, van Eng. damage. Moontlik heet om dieselfde rede 'n vuurskip op see 'n lait (van light). In gemelde studie vermeld Overdiep voorts: 't ongemak krije (skipbreuk ly), hij is over boord egooid of hij is ebleve (het verdrink), hij is binne, mit 'n mensch wech (gebruik wanneer 'n skip terugkom met 'n persoon minder aan boord), hij hâat s'n dõge toe edaen, hij hâat et ov-elege, hij is te pijp uit egaen, hij lâat mit stijve porte (almal vir : hy is dood).

Ook i.v.m. die taal van Afrikaanse vissers meld Heiberg (TVV, Feb.-Mei 1951, p.140) dat baie van die omskrywinge in oorsprong taboevorms is. So sal 'n visser bv. nooit sê dat iemand siek is nie, dog hy is warm of benoud, 'n blinde is stiksienig en 'n gebreklige gekreukeld, 'n skuit sink nie, dog trek water, terwyl iemand wat verdrink het, oor boord geval het of ingesluk is.

Eers wanneer die taboevorme van verskillende vissersdialekte met mekaar vergelyk is, kan daar, egter met die grootste versigtigheid, gevolgtrekkings gemaak word wat veral vir die studie van die volksgeloof en volksaard en hulle inwerkinge op die taal van die grootste belang kan blyk te wees.

Jagters het eweneens spesiale name vir verskillende diere en hulle liggaamsdele. Die jagter glo dit sal 'n ongelukkige dag wees indien hy nie versigtig en presies die spesiale woorde wat in die geval van elke dier vereis word, nakom nie. Engelse jagters praat bv. van 'n jakkals se stert as 'n brush, van sy gesig as 'n mask, en van sy voet as 'n pad (Jespersen, Mankind, p.165). In Nederland praat 'n jagter van die lepels en die zweet, i.p.v. die ore en bloed van 'n haas (NT, IX, 1915, p.294). Van Ginneken (Handboek, II, p.255 e.v.) het talle sulke jagtersterme aangeteken. Jagters gebruik bv. verskillende name vir dieselfde liggaamsdeel by verskillende diere. Van 'n haas heet bv. die voorpote loopers, die agterpote sprongen (van daar Ndl. hazesprong), die hoewe van rooi- en swartwild ("grof wild") heet schalen of zoolen, die pote van 'n beer

klauwen of armen, die kloue van roofvoëls is vangen, van swemvoëls roeiers, van duiwe en hoenders treders, ens. Die stert van 'n hert is 'n bloem, van die wildevarck 'n borstel, van die haas 'n pluim, van die vos 'n lont, ens. Sulke woorde is nie slegs voorbeelde van 'n eksklusiewe jargon nie, dog in sekere gevalle moet aan 'n oorspronklike, onderliggende religieuse vreesmotief gedink word wanneer die gebruik van hierdie woorde probeer verklaar word. Jespersen beweer: „There is no doubt that these special designations are connected with ancient superstition" (Mankind, p.164).

Diere waarvoor mense om een of ander rede bevrees is, mag nie op hulle naam genoem word nie, soms altyd, soms net in sekere seisoene, en veral met die jaarlikse feeste. In Deens word die wolf (ulven) genoem gråben (die grysbeninge) (Mankind, p.161), en in Pruise en Litauë das Gewürm (die ongedierte) „otherwise you will be torn in pieces by the werewolves" (Frazer : Golden Bough, II, p. 396). In Deens tref ons verder aan die mooi een (die wessel), die grotes of die langstertiges (rotte) en die klein gryses (muise) (Mankind, p.161).

Op die Sejer-eilande moet daar tussen Kersfees en Nuwejaar nie van rotte, muise, vlooië en luise gepraat word nie, want dan gaan hulle ekstra aanteel. Ook in Jutland word kinders geleer om nie van luise (lus) te praat nie, dog van basser (grotes), want anders gaan daar te veel wees (Mankind, p.161).

As gevolg van hierdie bygelowige vrees gebruik ook Duitse jagters sekere plaasvervangende woorde. In Bavaria sal 'n boer nie 'n jakkals op sy naam noem nie, want dan sal sy pluimvee gevang word. In plaas van Fuchs noem hy dit Loinl, Henoloinl, Henading of Henabou (Golden Bough, II, p.396).

Dieselfde verskynsel kom voor in Sweeds waar 'n jakkals bekend staan as 'n blou voet of hy wat in die woud

gaan. Ook die koekoek, uil en die nagapie word nie op hulle naam genoem nie, „for they are birds of witchery” (Golden Bough, II, p.397).

In sekere dele van Europa was die beer nog altyd 'n vreesaanjaende dier. Hesseling het in 'n interessante artikel, „Taal en Maatschappij” (in NT, I, 1907) reeds daarop gewys hoe daar vir 'n beer 'n algemene Indo-Germaanse woord moes gewees het, dog hoe die woord verdwyn het in die Slawiese, Baltiese en Germaanse tale. In die Skandinawiese lande word nog geglo dat as 'n beer (en ook 'n wolf) nie op sy naam genoem word nie, hy nie die veetroppe sal aanval nie (vgl. Golden Bough, II, p.397). Dit help ons om te verstaan hoe die ou Ariese woord vir die beer, wat ons ken van Grieks 'arktos, Sanskrit rksah, Send arso, Lat. ursus, Iers art hom slegs op beperkte gebied kon handhaaf en ontbreek in Slawies, Balties en Germaans, en vervang is deur eufemistiese omskrywinge en woorde: Slawies medvědi, Russies medvěd, woorde wat oorspronklik heuningeter beteken het, Litaus lokys (die een met die soet tand), en Deens bjørn, Duits Bär, Engels bear, woorde wat oorspronklik die bruine beteken het. In Lapland is die inwoners so bang dat die beer die vee sal doodmaak dat hulle hom nie op sy gewone naam guouzhja noem nie, maar sê moedda-aigja (grootvader met die jas van vel). Verdere benaminge is roem van die bos, ou, trotse heuningpoot, harige breëvoet, die appel van die woud, pragtige heuningpoot, die trots van die bos, die ou man (almal in Fins en Laps), grootvader, twaalfde man se sterkte, goue voete (Sweeds) (vgl. Golden Bough, II, pp.397-8, Mankind, pp.162-3, Opstellen, II, pp.140-1, Gray, p.265, art van Emeneau in Language, 1948; veral in lg. art, word aangetoon dat taboe van die woord ook plaasvind a.g.v. godsdienstige oorewinge).

Veral in die Slawiese tale bestaan daar vir hierdie oorspronklike eufemismes verdere versagtings. Hierdie vervangingsproses is ook nog in ons huidige tyd aan die gang. In plaas van Russies medvěd word bv. gehoor vuiko, d.i.

oom, tot velykyj, d.i. die grote, vin, d.i. hy, vedmid, „the last form ... developed from medvid ... is not ... a merely mechanical metathesis, but rather a deliberate attempt to create a name different from the old one" (Smal-Stocki in Language, 1950, „Taboos on animal names in Ukrainian"; hierin kom ook voorbeelde voor van vervangende name van ander diere: „Not only the name of the bear but the names of all potentially dangerous animals are displaced by circumlocutions and euphemisms").

(Dat die grimmige beer nie slegs gevrees is nie, dog ook om sy krag bewonder is, sien ons in die feit dat sy naam bewaar gebly het in ons vanne Barnard (-hard is dapper), met sy afgeleide variante Benade, Beneke, Burnet, Paret, eenstammig verkort tot Behr, Pentz, en verder tot Pentzel; vgl. prof. G.S. Nienaber se Afrikaanse Familienaam, pp.73 en 84. Om 'n kind dus die naam van 'n beer te gee, was om te sê dat sy ouers hom soos 'n groot held wil sien.)

So ook het die oorspronklike naam vir die wesel (klein roofdiertjie) (Angel-Saksies wesle, Ohd. wisala, Duits Wiesel), wie se naam oorspronklik stink beteken het (vgl. die ou Romaanse naam mustela, Ofr. mousteille), plek gemaak vir liefkosende name: Fr. belette (die kleine skone dame; vgl. Hd. Schönthierlein), Italiaans donnola, Deens kjønne (albei beteken die skone dame). In ander tale beteken die name vir hierdie roofdiertjie o.a. bruid (Grieks), peettante (Spaans) en wit bors (Wallies) (vgl. Opstellen, II, p.140, Gray, p.265).

In albei gevalle word daar gehoop dat die diere gevlei sal wees deur die vervangende naam en die prooi sal spaar.

Op dieselfde wyse word die Indo-Germaanse woord vir slang in vele tale nie gevind nie, en is vervang deur sulke woorde soos Lat. serpens (die kruiper). Duits Schlange, Deens slange het oorspronklik dieselfde beteken; vgl. die

Ohd, ww. slingan: kronkel, kruip. In ander tale het ons woorde wat beteken aarddier, buikganger, walgend (vgl. Mankind, p.163, NT, I, 1907).

Selfs die benaming vir die onskuldige akke-/akkel-/akkerdis is blykbaar die gevolg van 'n taboe-omskrywing. Die anlaut h van Ndl. hagedis, Mnl. eghedisse hou volketimologies verband met haag/heg, d.i. doringst^ruik. In Ndl. dialekte bestaan daar talryke newevorme (o.a. Wes-Vlaams en Seeus (h)akitissi, Goerees ridissil, Leuvens artis, Noord-Brabants èrdis, Suidoos-Vlaams leeketisse; vgl. Frank^c-Van Wijk, p.225 en Byv. p.63), vorme „er op wijzen kan, dat het dier met een zekere schuw beschouwd werd en daardoor taboeverschijnselen ten aanzien van het woord konden optreden" (De Vries, p.92). Ook die ander benaminge wat in Noord-Germaans gevind word, bv. Oud-Noors edhla of eydhla, Deens firebeen, Sweeds fyrfota, dui vir De Vries „heel duidelik op taboe-omschrijvingen".

„Prohibitions of this sort are found by the hundred in all countries" (Mankind, p.161). In Nederlands kon De Vooy's nie soortgelyke voorbeelde opteken nie, maar hy meen dat daar stellig in die folkloristiese literatuur voorbeelde sal wees (Opstellen, II, p.141; vgl. die vorige bespreking van akkedis). Prof. H. van der Merwe Scholtz skryf dat as kind hy altyd deur hulle ou Boesman gewaarsku is om nie op jag die diere by hulle „regte" naam te noem nie, want dan sou hulle weet dat hulle gesoek word en sou op die vlug slaan. 'n Hasie was dan ook altyd onder hulle bekend as doekvoet, 'n bobbejaan as plankboud, en 'n steenbok as horinkies (Taalverskynsels, p.107). Ten spyte van bedenkinge deur prof. Boshoff geopper (vgl. Kruim en Kors, p.24), wonder 'n mens, in die lig van die voorafgaande, of die gebruik van veral sommige jagters om 'n leeu liever vuilbaard of 'n tier liever kat te noem, nie ook uit hierdie gebruik stam nie. 'n Slang is dikwels bekend as pello (vgl. Port. cobra de capello) (Taalverskynsels, p.107).

Dit is soortgelyke voorbeelde wat Jespersen laat beweër het: „It is now coming to be generally recognized by linguistic investigators that such name-taboo's have had a great influence on the evolution of vocabulary (Man-kind, p.162), terwyl Vendryes hom as volg uitlaat: „.... in retracing the history of the most highly civilized languages we encounter the phenomena of verbal taboo just as clearly as in the languages of uncivilized people" (p.220). Daarom word verdere voorbeelde verstrek.

In die doodkennisgewings van die Angel-Saksiese konings is die werkwoorde wat gebruik is nie die vergelykbare seldsame woorde steorfan of sweltan nie, maar sulke plaasvervangers soos forthferan (weggaan, „to go forth") en gewitan (skei). In vroeëre Engelse gedigte is die helde ook nie gedood nie, maar het eufemisties gelê of geval (vgl. McKnight, p.268).

'n Woord wat met godsdienstige handeling in verband staan, word maklik getaboëer. So kan die eienaardige verskynsel dat, terwyl die Indogermaanse woord vir regs vry algemeen bewaar gebly het, die woord vir links uit vele tale verdwyn het, moontlik verklaar word. Die linkerkant van die mens is nl. beskou as die magiese kant waar verborge kragte geskuil het wat nie genoem moes word nie, en dus is van metafore gebruik gemaak. Hesseling beweër dat ons „met zekerheid" weet dat die woord vir links bv. in Antieke Grieks (nl. ew-'o:-numos, lett. „van goeie naam") 'n eufemisme is (NT, I, 1907, p.221), terwyl ook Bloomfield daarvan beweër: „(It) is evidently euphemistic" (p.401). (Vergelyk ook Vendryes, p.220).

Die rede waarom die algemeen-gebruikte woorde in Antieke Grieks vir brood en wyn, nl. ártos en oînos, nie in moderne Grieks voorkom nie, waar hulle vervang is deur psomi en krasí, is dat die woorde heilig geword het omdat hulle gebruik is in verband met die sakrament van Christus se maaltyd. Net so is Duits abendmal vervang deur abendessen, abendmahlzeit, en in Oostenryk deur nachtmahl. Ook

in Deens het die woord nadver (aandete, d.i. Christus se avondmaal) verdwyn as die naam van 'n ete.

Ook die Lat. verbum het verlore gegaan in al die Roemaanse volkstale, behalwe in Roemeens (vorbă) omdat die woord heilig geword het a.g.v. sy godsdienstige toepassing op die Woord van God. Dit is vervang deur parabola, Frans parole (Mankind, pp.163-4).

Woorde wat verband hou met rituele taboes of slegte voortekens het 'n kans om te verdwyn. Dit was allerweë geglo dat die maan 'n invloed het op die geestesgesteldheid van die mens (vgl. Afr. hy is met die maan gepla en Eng. lunatic). Soos wat dit die geval is met o.a. die woorde vir links, gebruik die Indo-Europese tale ook die mees uiteenlopende woorde vir maan (vgl. Bloomfield, p. 400). Dit is veelseggend dat Russies die Latynse 'lu:na as lu'na oorgeneem het, „though otherwise it makes scarcely any but highly learned borrowings from Latin" (Bloomfield, p.400). (Net interessantheidshalwe word aangestip dat gedurende swangerskap 'n Bantoevrou nie na die maan mag kyk nie, aangesien sy dan 'n aap („baviaan") sal baar; vgl. Fourie : Amandebele, p.164).

Nie alleen die algehele verlore-gaan van bepaalde woorde en uitdrukkinge kan so verklaar word nie, dog ook bepaalde teen die klankreëls-ingaande wysigings kan 'n gevolg wees van die poging om 'n woord, wat in sy gewone vorm taboe geword het, deur gedeeltelike verandering binne die gebruik te hou. Deur 'n klank te vervang of te verander, word die aanstootlike of gevaarlike kragte in die woord verswak of getemper, sonder om egter sy semantiese waarde te verklein, want elkeen verstaan nog onmiddellik die verwysing. Vendryes stel dit as volg: „The veil only hides the shocking aspect of the word or its indecent shade of meaning, allowing its main lines and general colour to appear quite clearly" (pp.220-1). Die Germaanse woord vir oog (Got. augo) wat te veel op die gelykbetekende woorde in ander Indo-Germaanse tale lyk om daarvan geskei te word,

en tog te veel daarvan afwyk om heeltemal daarme geïdentifiseer te word, kan aan so 'n willekeurige wysiging sy eienaardige vorm te danke hê. Op 'n eiland naby Sumatra is dit verbode om in die jagseisoen van oë te praat, en sekere navorsers meen dat hierdie gebruik lig kan werp op bg. eienaardige feit (vgl. NT, I, 1907, p.221, Mankind, p. 163). In Iers is die woord vir oog heeltemal vervang, nl. deur sùel (son).

Aangesien die name van liggaamsdele geneig sal wees om taboe te raak, is dit nie verbasend dat 'n enkele stam wat liggaamsgebreke aandui die oorsprong was in Germaans vir drie verskillende terme deur slegs 'n verandering van die fonetiese elemente. Goties het die 3 terme bewaar, nl. daubs, baups en dumbs (doofheid, stomheid en swaksinnigheid). Duits het nog 2 van die woorde: taub en dumm. Dit is dieselfde stam waarvan 'n derivatief in die Griekse woord vir blind, nl. tuphlos, bewaar gebly het (vgl. o.a. De Vries en Franck-Van Wijk onder dom en doof).

In die verskillende Indo-Europese tale het die een stam in die betekenis van „fondamente, diepte" (vandaar bv. Fr. monde) eienaardige veranderings ondergaan. Daar is 9 tipes wat verskil slegs a.g.v. die wette van dissimilasie, assimilasie, metatesis en a.g.v. die nasale infiks of die ingevoegde stam. Dit is die familie waartoe o.a. Lat. mundus, Iers domun, Wallies annwfn, Oud-Slawies dũno behoort. Vendryes verklaar: „There is no doubt that the alterations of this stem were due to religious causes. The word signifying foundation, and by extension world, was an interdicted word. Its pronunciation was avoided, and in order to express it without risk it was altered so as to render it inoffensive while leaving it intelligible. The special pronunciation of the word in question seems like a slip of the tongue. But the apparent mistake is deliberate. It is a utilization, for mystic or decorous reasons, of verbal error and metathesis" (p.221).

Jespersen noem nog die volgende twee voorbeelde van veranderings in woorde wat nie anders verklaar kan word behalwe dat dit die gevolg van taboe is nie. In Goties bestaan daar nl. 2 vorme vir bokooi: dighā (vanwaar Ohd. ziga, Nhd. ziege) en ghaido- (vanwaar Ohd. geiz, Goties gaits, Eng. goat, Deens ged). Die verandering van beginkonsonante moet so verklaar word, bv. 'n d in Lat. dingua, later lingua, Got. tuggo, Eng. tongue, en aan die ander kant t in Iers tenge (Mankind, p.164). Alle veranderings kan natuurlik nie langs hierdie weg verklaar word nie, maar by etimologiese navorsing sal die invloed van woordtaboe in aanmerking geneem moet word.

Voorbeelde van woorde waar slegs 'n klank vervang of verander word om sodoende die aanstootlike of gevaarlike kragte in die woord te verswak of te temper, sonder om egter sy semantiese waarde te verklein, kan maklik aangetoon word aan die hand van vloekwoorde, veral by die sg. „bastervloeke“. Ons noem enkeles: hete!, hene!, hede!, hening!, heninkie! (i.p.v. Here), gits!, (vir God), wrintig!, wrintie! (i.p.v. waaragtig, wragtie), ens. In Eng. noem ons o.a. Odds Boddikins (By God's Little Body), in Frans palsambleu, parbleu, pargnien, pardienne (i.p.v. par le sang de Dieu of par Dieu), in Duits Pott (i.p.v. Gott) (vgl. ook hfst. VIII).

Woorde word dus dikwels vermy of vervang of gewysig omdat die taalgebruiker 'n groot ontsag vir die draer van die naam het. In die voorafgaande bladsye is talle sulke voorbeelde aangehaal. So 'n breedvoerige behandeling van taalmagie en woord-taboe was noodsaaklik aangesien taboe as taalverskynsel ons ook die eufemisme beter laat verstaan, hoewel die gebruik van die eufemisme ook, soos later sal blyk, deur sosiale omstandighede en deur die by alle mense mindere of meerdere aanwesige skaamtegevoel bepaal word. Vervolgens moet die groep verskynsels wat onder die term eufemisme saamgevat word, toegelig word.

HOOFSTUK III.

Indeling van die Eufemisme.

In sy oorsprong is die naam eufemisme verbind aan 'n godsdienstige gebruik. Dit kom van die Griekse woord euphemismos wat weer uit twee elemente saamgestel is, nl. eu : kermis en phemi : ek spreek (van phemein : spreek). Die imperatief van die ww. was gebruik teenoor aanbidders as 'n waarskuwing om nie die seremonie te steur deur die gebruik van ill omen nie. Die oorspronklike Griekse betekenis van die woord was dus om „goeie” woorde te gebruik, of eerder, om, a.g.v. bygelowige vrees, die „slegte” woorde, wat ongunstige voortekens bevat, veral by godsdienstige plegtighede, te vermy. Reeds in die Oudheid het die begrip egter ruimer geword en Quintilianus het dit gedefinieer as „uitdrukkingsmiddelen om aanstotelike zaken op zachtere wijze aan te duiden” (Opstellen, II, p.135). Jacob Grimm het daarvoor die term Glimpfwort en Guido Gezelle mijdspreuke gebruik.

Om tot 'n heldere uiteensetting te kom, is die eerste vraag dan wat die mens beweeg om die regstreekse, gewone woord op een of ander wyse te vermy of te vervang. In die eerste twee hoofstukke is breedvoerig op die eienaardigheid gewys dat by primitiewe volkere bepaalde groepe woorde taboe was (is), en dat onder bepaalde omstandighede selfs taboetale ontstaan het. Nie net een motief is vir hierdie taboe verantwoordelik nie, dog verskillende animistiese en dinamiese voorstellinge is op die spel.

By kultuurvolkere sien 'n mens duidelike nawerkinge van hierdie taboe-gebruik, veral t.o.v. die name van bo-natuurlike wesens, bv. die Godheid en die duiwel, die name van gevreesde siektes en van alle voorstellinge wat op sterwe betrekking het. (Aan elkeen van hierdie groepe sal later 'n aparte hoofstuk gewy word.) Daar moet natuurlik onthou word dat angs of vrees vir 'n siekte of die dood nie die enigste rede vir die vermyding van die woord is nie.

Algemeen-menslike motiewe is ook op die spel, dog aan die ander kant moet nadruklik gekonstateer word dat ook onder die sg. beskaafde volkere die bygeloof nog nie heeltemal uitgesterf het nie. McKnight beweer in hierdie verband: „Contrary to the prevalent impression ... it is often to the survival in modern life of features of primitive superstition, rather than to an increase of delicacy attending civilization, that is to be attributed the euphemistic elements in modern speech" (p.267). Ook Schlauch meen een van die redes waarom sekere woorde vermy word, is dat „it is very likely that some of the old fear of spirits and demons lurks within us still" (p.279). Waar prof. Van Zyl die woordtaboe in die Semitiese tale behandel (HA, 1962), noem hy dit terloops dat baie van die sg. eufemismes in die moderne tale hulle oorsprong vind in die feit dat baie woorde wat in verband staan met sake wat vir die spreker 'n gevaar kan inhou, liever vermy word en deur ander vervang word. In dié verband haal hy Van Baaren aan: „... het ontstaan van nuwe taboe's (is) ook in onze eigen cultuur nog een levend proces ..." (Wij Mensen. Religie en Wereldbeschouwing bij schriftloze Volken, p.124, aangehaal deur Van Zyl, HA, 1962, p.73).

Vir die gesofistikeerde leser wat bostaande bewerings heeltemal wil ontken, noem ons gesegdes en gelofies wat vandag nog vry algemeen voorkom en wat uit die oertyd stam, bv. die kruis van die vingers en die raak aan hout om iets slegs af te weer, raak aan 'n padda en vratte verskyn, en dan weer al die gebruike om daarvan ontslae te raak. Veral die raak aan hout („touch wood") word veelvuldig aangetref. Indien hierdie begeleidente handeling nie verrig word nie, kan die woorde van die grootpraterige spreker daartoe aanleiding gee dat die voorspoed ten einde kom deurdat die aandag van een of ander mag, deur die blote vermelding, daarop gevestig word, en hierdie mag aan die werk sal gaan om die toedrag van sake te verander. Die spreker moet versigtig wees wat hy sê, en as hy iets sê wat op gevaarlike terrein lê, moet hy dit doen volgens gevestigde reëls.

In die lig hiervan is dit nie 'n wonder dat baie persone glo dat woorde 'n soortgelyke magtige magiese verband met voorwerpe aandui nie. Indien hierdie organiese verband bestaan tussen dinge en die terme vir hulle, is dit belangrik om vriendelike woorde te gebruik vir wesens wat 'n mens wil paai. Sulke vriendelike vernoemings sal hulle inderdaad vriendelik stem. Word hierdie vernoeming te algemeen, word weer 'n plaasvervanger vir die plaasvervangende woord gevind.

Die moderne mens vrees nog veral die dood. „The grim reaper excites hardly less terror in man, the product of modern civilization, than he did in the savage in his most primitive stage" (McKnight, p.268). Schlauch behandel verskillende oorsake waarom die mens woorde vir dood vermy, maar die eintlike rede is die mens se vrees: „Deeper still, however, are vestiges of fear that Death may respond too readily to the sound of his own name, and visit the heedless persons who use it" (p.17). Prof. P. de V. Pienaar huldig dieselfde standpunt: „... die eufemistiese verandering van die woord dood ... het seker sy oorsprong in die vrees vir die dood, hoewel fyngvoeligheid en ander algemene-menslike motiewe ook miskien verandering kan te weegbring" (TVV, Aug. 1945, p.10). Ook Jespersen se mening stem hiermee ooreen waar hy die redes bespreek waarom daar so baie eufemismes vir die dood bestaan in die soldate-taal in oorlogstyd: „It was not in order to make light of what was serious that the soldiers used these words, but rather out of an ingrained fear of the right word, a belief, that is, in a more or less supernatural power imminent in the word itself" (Mankind, p.150). Voeg hierby nog die volgende woorde van De Vooy, nl. dat „achter scherts en spot angst verscholen kan zijn, zodat een schijnbare uiting van onverschilligheid of spot inderdaad soms een eufemistiese kern heeft" (Opstellen, II, p. 144), dan blyk dit dat ons vrees as een van die oorsake van die ontstaan van eufemismes nie ter syde kan stel nie, hoewel sommige van hierdie navorsers sy waarde te hoog

aanslaan. Om sy waarde egter heeltemal te negeer, sou net so kortsigtig wees.

Eufemismes wat onder hierdie groep sorteer, kan genoem word eufemismes a.g.v. bygeloof of vrees (euphémismes de superstition).

In verband met hierdie groep kan dan samevattend verklaar word dat hulle in Afrikaans en in ander moderne tale meer deur oorlewering of oppervlakkige liggelowigheid ontstaan het as deur werklike bygelowigheid soos by primitiewe volkere, want so primitief is ons immers nie meer nie. 'n Mate van eerbied, vrees of versigtigheid is miskien die onderliggende motief - dus 'n religieuse vreesmotief. Ons tref dus 'n groot verskeidenheid eufemismes aan „van primitiewe bygelovige vrees tot oprechte schroom teenover het heilige" (Opstellen, II, p.137).

Indien bygelowige vrees egter die enigste rede was vir die gebruik van eufemismes, sou eufemismes nie so veelvuldig voorgekom het soos die geval is nie.

Nog 'n oogmerk by die gebruik van die eufemisme is naamlik om deur die vermyding van die regstreekse aanduiding ons toehoorder nie onnodig te kwets of aanstoot te gee nie. Woorde het nie net 'n voorstellingsinhoud nie, maar ook gevoelswaarde, d.w.s. die regstreekse aanduiding van 'n angs- of smartwekkende voorstelling maak ook die gevoelens wakker. Die mens soek dus na ander aanduidingsmiddele om sy eie gevoeligheid en dié van ander te spaar. Ten grondslag van hierdie oorweging, nl. om i.p.v. sekere begrippe regstreeks aan te dui, versagtende of verbloemende omskrywinge te gebruik, lê die mate van of meerdere mate van beleefdheid en fyngevoeligheid wat in elke mens aanwesig is. Veral in ons tyd vermy alreeds 'n toon van onverdraagsaamheid. So heet 'n ateië of ongelowige tans bv. 'n vrydenker. McKnight beweer: „Evidently euphemism has been a moderating influence checking intemperate expression in cultivated speech" (p.271).

Hier moet net daarop gewys word dat die eufemisme nie gebruik word om die waarheid of die feit of die voorwerp te verberg nie (stilswyg is daarvoor die beste), maar om die pynlike indruk op die luisteraar of die onaangename gevolg vir die spreker te verklein. Elkeen beland haas daaglik in omstandighede waar gepraat moet word, maar waar die spreker tog nie wil verraaï wat werklik in sy gees omgaan nie.

Verwant hieraan is die spreker se wens om 'n goeie indruk te maak op sy toehoorder. Menings word dan so meegedeel dat dit sonder onreg aan die waarheid tog nie veel aan die hoorder sê nie, of glad niks. Die uiterste geval is waar ons iets nie wil sê nie, en dan nie swyg nie, maar verswyg. Dit is die gewone prosedure in die diplomatieke taal, amptelike berigte en getuigskrifte. Dit is ook die prosedure wat bv. by letterkundige resensies aangewend word. Die ervare leser (hoorder) sal wel aandag gee aan wat geskryf (gesê) is, nie om die onthalwe van wat gesê word nie, maar om wat weggelaat is. Dit is dan ook 'n hele kuns om sulke verklarings te vertolk en na waarde aan te voel. Daar moet daarop gelet word dat die waarheid nie geweld aangedoen word nie. Die saak word egter omsigtig gestel sodat slegs die kundige, die ingewyde, die persoon wat móet weet, die waarheid sal aflei uit wat wel meegedeel is en wat verswyg is. Die aanleidende oorsaak is, soos reeds gesê, die begeerte om 'n onaangename saak te omseil. Die uitwerking hiervan is soms kragtiger as wanneer menings regstreeks in woorde beliggaam word.

Wat sedelik algemeen afgekeur word, word verbloem, bv. dronkenskap, leuens vertel, bedrog, diefstal, lafhartigheid, om 'n pak slae te kry, ens. 'n Mens word ook nie graag herinner aan liggaamsgebreke of eienaardighede wat jy eerder nie sou wou besit het nie, bv. kranksinnigheid.

Alle eufemismes wat gebruik word om hierdie swakhede en gebreke te verbloem, word genoem eufemismes van fyngevoeligheid en beleefdheid (euphémismes de politesse).

Veral by die gebruik van hierdie eufemismes loer die sosiale element van die taal om die hoekie. So word 'n minister beskuldig van „onwettige toeëiening” of „onreëlmaticghede”, dog 'n ondergeskikte amptenaar van „diefstal”.

Daar is egter nog 'n derde rede waarom sekere woorde nie uitgespreek word nie, en dit hang saam met die eis van fatsoenlikheid. In 'n goeie geselskap word gesprekke oor onfatsoenlike onderwerpe, d.i. onderwerpe wat afkeer wek en die skaamtegevoel kwets, wat met welvoeglikheid in stryd is, vermy, of, indien wel daarvoor moet gepraat word, langs omweë, met skimpe, met vae verwysings of sinspelings benader. Kinders leer al vroeg watter woorde „onfatsoenlik” is, en sekere mense laat selfs behoorlike eufemismes voorafgaan deur die woorde „met permissie”.

Eufemismes van fatsoenlikheid (euphémismes de décence) is veral talryk wanneer daar gepraat word oor sekere liggaamsdele en die daarbybehorende funksies, die sg. natuurlike behoeftes. 'n Baie uitgebreide gebied is ook die benaminge vir die geslagslewe en alles wat daarmee in verband staan.

Die gebruik van dusdanige eufemismes kan natuurlik oordryf word en lei tot onnodige en selfs lagwekkende skeppinge, soos dit o.a. in die Viktoriaanse tydperk die geval was (vgl. ook die laaste gedeelte van hfst. V vir voorbeelde).

Soos uit die vorige paragraaf blyk, skryf die tydgees tot 'n groot mate voor wat welvoeglik is en wat nie. Dit kan verskil van land tot land, en selfs van streek tot streek. In lande soos Nederland en Duitsland sal, volgens prof. P. de V. Pienaar (vgl. TVV, Nov. 1945, p.49) in fatsoenlike kringe van bv. 'n kindergeboorte op so 'n wyse gepraat word dat Afrikaners tot agter die ore sal bloos.

Die gebruik van dusdanige vorms hang egter ook saam met die kulturele peil van die sprekers, hulle persoonlike karakter en smaak, asook met hulle lewensomstandighede.

'n Boer wat elke dag in 'n stal kom, sal die woord stront (vgl. ky's 'n stront) bv. nie so aanstootlik vind as 'n stedelike kantoorwerker nie.

Vervolgens sal die gebruik nog afhang of die kring bestaan uit mans of vrouens of uit lede van albei geslagte. Vir mans sal stink en spoeg bv. nog aanvaarbaar wees, terwyl dames voorkeur sal verleen aan sleg ruik, en spuug of speeksel. Hoewel perspireer nog geforseerd klink, word sweet nie meer in 'n goeie geselskap gebesig nie.

Anders as by primitiewe volkere waar taaltaboe 'n ernstige saak is en die oortreding of verontagsaming daarvan selfs die dood tot gevolg kan hê, is die oortreding by kultuurvolkere van 'n „eufemistiese taaltaboe" nie so streng nie, en strawwe is ook nie omskrywe nie. Elke groep in die samelewing het sy eie opvatting wat wel en wat nie gesê mag word nie. Wie hom nie daaraan hou nie, sal hom op die duur moeilik in sy groep kan handhaaf. 'n Persoon van aansien sal dalk nog iets „verbode" kan sê waarvoor mense sal lag (waarskynlik gedwone^s), terwyl dieselfde woord by 'n ander sal afgekeur word.

Eufemismes van fatsoenlikheid onderskei hulle nog verder van die ander groepe in dié opsig dat hulle sterker aan slytasie onderhewig is, en dus heel gou alle omhulende waarde verloor. Die minder bekende, vreemde of wetenskaplike woord is dikwels die eufemisme omdat dit deur fatsoenlike mense gebruik word; vgl. lavement, ontlasting, stoelgang wat in 'n geselskap (afhangend natuurlik van die onderwerp van bespreking) gebruik kan word.

Wat baie interessant is i.v.m. hierdie woorde, is die hardnekkigheid waarmee „verbode" woorde voortleef. Wanneer daar vir 'n gewone begrip 'n aantal sinonieme bestaan, verdwyn een of meer van die sinonieme later, of verkry 'n betekenisdifferensiasie. Die woord wat a.g.v. welvoeglikheidsoorwegings egter taboe is, hoewel dit deur sekere persone of op sekere geleenthede nooit gebruik

word nie, bly langer voortleef as die eufemistiese plaasvervangers. Bloomfield (p.396) het reeds opgemerk: „It is a remarkable fact that the tabu-word itself has a much tougher life than the harmless homonym”.

'n Moontlike rede vir hierdie verskynsel word deur Steadman (vgl. sy artikel in American Speech, X, 1935, p. 101) verstrek: „Possibly because obscenity itself has an emotional force which makes the recall of the tabooed word easier. The association between the interdicted word and the object or act it designates may have been formed in a situation emotionally vivid and intense. Although the acquired inhibition may lead to a refusal to utter the interdicted word, it nevertheless is recalled, and so persists in the language longer than the synonyms not possessing this emotional aspect. The very fact that a word is tabooed, that it possesses 'the flavor of forbidden fruit,' reinforces emotionally the associative connection between the linguistic situation and the word”.

Hierdie taboewoorde het nie net 'n baie lang lewe nie, dog besmet ook dikwels ander woorde wat geen verband hou met dusdanige woord nie, dog slegs deur 'n mate van klank-ooreenkoms daaraan herinner (dus 'n soort van betekenis-kontaminasie). Steadman (a.w.) het oor 'n periode van 10 jaar nagegaan watter woorde Amerikaanse studente vermy (die metode wat hy gevolg het, verseker dat die gegewens betroubaar is), en hy het gevind: „The most innocuous words may come to be avoided because of a chance resemblance in sound to a tabooed word, the meanings of the two words, of course, being entirely unrelated” (p.103). Enkele voorbeelde van dusdanige vermydings is o.a. belli- cose (a.g.v. belly), bore (a.g.v. whore), rapier (a.g.v. rape), titter (a.g.v. teat, tit), circumscribe (a.g.v. circumcise), mensuration (a.g.v. menstruation), ens. (Hoewel hierdie moderne verskynsel die gevolg is van verskillende oorsake, stem dit nogtans merkwaardig ooreen met die gebruik onder primitiewe volkere soos dit veral

nagevors is deur Frazer; vgl. sy Golden Bough, II; vgl. ook hfst. I van hierdie studie.)

Byna 'n soortgelyke geval van betekenisbesoedeling tref ons ook in Afr. aan in gevalle waar 'n woord verskillende uiteenlopende betekenis het, en die vermyding van die woord, a.g.v. een besondere betekenis, ook lei tot die vermyding van die woord in gebruik gevalle waar die ander betekenis bedoel word. So word vry in die betekenis „gratis" en „orige" vermy a.g.v. die woord se ander betekenis, nl. „liefkoos" (vgl. hfst. XXII). Soortgelyke vermydings tref ons aan by doos/dosie, gemeenskap, intiem, omgang (vgl. later by die bespreking van elke afsonderlike woord).

So kan dit gebeur dat onskuldige woorde taboe word, of dan in elk geval in 'n pejoratiewe rigting ontwikkel, deur 'n proses van betekenis-spesialisasie. Talle voorbeelde kan aangetoon word, bv. wellus (oorspronklik „genot"; vgl. ook Eng. lust, in Oud-Engels „plesier"; vgl. Copley, pp.100-1), wulps (oorspr. „dartel"), geil (oorspr. „vrolik"). Dink ook aan die negatiewe onsedelik wat sedelik besmet het. (Vir meer soortgelyke voorbeelde, vgl. hfst. V, en vir Engelse, eintlik Amerikaanse, woorde, Steadman se aangehaalde artikel, Bloomfield, p.396, en vir Eng. Jespersen: Structure and Growth, p.230).

'n Vraag wat nou opduik, is of die gebruik van hierdie eufemismes in ons tyd 'n teken is van beskawingsmondigheid of van sedelike verval, en of hoër onderwys wat teenswoordig vir al hoe meer mense uit alle volkslae beskikbaar is, hierdie neiging om eufemismes te gebruik, sal laat versterk of verswak.

Partridge het nie veel goeds te sê vir die gebruik van die eufemisme nie (vgl. sy opstel oor hierdie onderwerp in die bundel Words, words, words!). Hierin beweer hy: „... since the War ... it is only the semi-educated and the uneducated who have persisted in consistent

euphemism, and, since civilization began, it has always been the 'half-baked' who practise euphemism the most" (p.92). Hy sluit sy opstel af met die volgende woorde: „... it is weakminded to employ a euphemism for drunkenness, madness, disease, death (and its analogues), and prostitution, it is a lack of either tact or kindness to force these subjects on those who feel a genuine shrinking, not merely a guilty or sadistic thrill at their mention; that sexual intimacy is all the better for being respected; that religious matters require no euphemisms; that euphemisms for garments are ridiculous, as are those for non-sexual parts of the body; that perversion is so distasteful to the normal that they naturally avoid talking of it and, if forced to discuss it, are laudably reticent" (pp. 101-2).

Ook Mencken (vgl. o.a. p.304) vind dit jammer dat, i.p.v. „franker terms", woorde soos teilet en retiring-room gebruik word, terwyl hy woorde soos red-light district, statutory offense en criminal operation „idiotic terms" noem.

Ons wil ons egter eerder aansluit by navorsers wat die teenoorgestelde standpunt huldig, nl. dat die gebruik van 'n versagtende omskrywing in sekere gevalle die produk is van ons verfynde beskawing en minder sal voorkom by persone wat op 'n laere beskawingstrap verkeer. Hoe beskaafder 'n mens en hoe kieser sy gevoel, hoe meer sal hy die behoefte voel aan eufemismes ten einde sy eie en die gevoel van andere nie te kwets nie. Hierdie mening word ook o.a. gehuldig deur Lecoutere en Grootaers: „De verfynde beschaving draagt er toe bij om het aantal van deze euphemismen te doen aangroeien" (p.175). McKnight, wat oor die algemeen baie simpatiek staan teenoor die gebruik van eufemismes, is dieselfde siening toegedaan: „The refinements of civilization, however, undoubtedly enter somewhat into the explanation of euphemism" (p.270). Op

dieselfde bladsy, waar hy die betekenisverslegting van woorde behandel, beweer hy: „The recourse of cultivated use in such cases is to find a euphemistic substitute”.

Watter gevolgtrekking moet dan gemaak word uit die feit dat daar teenswoordig baie meer openhartig oor sekere sake gepraat word. In Newsweek van 13 Nov. 1967 het daar 'n interessante artikel verskyn: „Anything goes : Taboos in Twilight” (met talle foto's toegelig). Die artikel het begin: „The old taboos are dead or dying. A new, more permissive society is taking shape. Its outlines are etched most prominently in the arts And, behind this expanding permissiveness in the arts stands a society in transition, a society that has lost its consensus on such crucial issues as premarital sex and clerical celibacy, marriage, birth control and sex education; a society that cannot agree on standards of conduct, language and manners, on what can be seen and heard” (p.40). Daar word dan talle voorbeelde verstrek van hierdie nuwe openhartigheid in boeke, rolprente, ens waar daar oor alles vrylik gepraat word. Alhoewel die skrywer dit nie meld nie, moet hierdie openhartigheid in boeke, ens. ook invloed uitoefen op die daaglikse omgangstaal, en sal dinge op hulle naam genoem word sonder om van eufemismes gebruik te maak. Persone wat 'n gevaar in hierdie nuwe openhartigheid sien en dit probeer keer, is ver in die minderheid. Saam met die skrywer van genoemde artikel kan ons net 'n vraagteken plaas oor waarheen alles nog sal lei en wat die gevolge vir die mensdom sal wees. Die antwoord op hierdie en dergelike vrae moet aan die spraakteoretici oorgelaat word - hier word slegs op die verskynsels gewys.

Die teenoorgestelde is natuurlik ook waar, nl. dat die gebruik van hierdie tipe eufemisme soms tot belaglike oordrywings en onnodige veranderings lei. Aan hierdie aspek sal later meer aandag gewy word.

Dog nie alleen van die maatskaplike stand hang die gebruik van die eufemisme af nie, maar ook van die stemming van die spreker. In oomblikke van hewige ontroering of hartstog laat 'n mens alle verbloeminge weg en kies by voorkeur die kragtige woord, die ruwe term. „Daarom zijn de euphemismen zeer belangrijk als psychologisch verschijnsel en niet minder uit het oogpunt der beschavingsgeschiedenis" (Lecoutere en Grootaers, p.174).

In hierdie hoofstuk is betoog dat daar drie verskillende tipes van eufemismes is. Almal weet egter dat die lewende taal hom nie in aparte kompartemente laat inhok nie. In baie gevalle staan die eufemismes op die grens van twee groepe, terwyl in ander gevalle daar verskillende motiewe is waarom 'n bepaalde eufemisme gebruik word. So bv. is die motiewe vir die gebruik van eufemismes i.v.m. ontug en geslagsiektes gemengd. Naas die fatsoenlikheidsbegrip speel ook sedelike skaamte 'n rol, sodat hulle deel s tot die tweede en die derde groepe behoort. Waar daar dus later 'n indeling gemaak word van die verskillende groepe woorde in die drie afdelings, moet in gedagte gehou word dat daar verskillende oorsake op die spel kon wees, dog dat die woorde in daardie spesifieke afdeling ingedeel word omdat hulle in hul aard die meeste ooreenstemming met daardie afdeling vertoon.

Nie elke omskrywende term en uitdrukking is egter sonder meer 'n eufemisme nie. Dikwels sit daar spot agter so 'n term, en word presies die teenoorgestelde bereik van wat met 'n eufemisme beoog word. Dit gaan dan in die rigting van die disfemisme. Hier is die doel juis om die aandag te vestig op die lagwekkende van 'n sekere toestand en situasie, en om aanstoot te gee. Die disfemisme se primêre doel, volgens Partridge, „is to ridicule everything in amusing and unexpected figures of speech" (Slang, p.15). In dieselfde werk gee Partridge ook 'n aanhaling van Carnoy (La Science du Mot) wat die disfemisme volledig karakteriseer: „Dysphemism is a

reaction against pedantry, stiffness, and pretentiousness, but also against nobility and dignity in language. It seeks to keep language (especially the spoken language) at a low level, suitable to vulgar and commonplace sentiments. On the other hand, it shows good humour in poverty and in adversity, and while maintaining language at the level of the popular mind, it renders it piquant, 'tasty', and comfortable. Dysphemism, therefore, is principally an attempt to free itself from the respectful and admiring attitude which weighs heavily on average humanity. It consists, above all, in the substitution for dignified or simply normal terms, of expressions borrowed from spheres more vulgar, familiar, and joyous. In that there is a certain 'projection', for it is a way of regarding serious and important things as realities that, for all their triviality, are reassuring" (p.14). Behalwe in die onderste volkslae vind ons hierdie neiging ook in bepaalde kringe, bv. by skoliere, studente, boewe, soldate en matrose. Woorde en uitdrukkinge wat hierdie groepe besig, is bekend as sleng of plattaal. Die onverbloemde uitdrukkinge is dan 'n bewys van minagting vir die maatskappy se begrippe van fatsoen en sedelikheid. In hierdie verband moet ook die geheime tale bestudeer word, hoewel die primêre doel daarvan is om die oningewyde in die duister te laat. Menige woord uit die geheime en plattaal het egter al hul weg gevind tot die Algemeen-Beskaafde taal.

Baie disfemismes sal waarskynlik 'n eufemistiese kern besit. Vroeër is reeds betoog dat agter skerts en spotangs kan verskuil wees, sodat 'n skynbare uiting van onverskilligheid as ondertoon het 'n vrees vir die saak waarmee daar so lighartig gespot word. Wat De Vooys beweert i.v.m. die komiese of familiêre benaminge vir die duiwel, is ook hier van toepassing, nl. dat dit moontlik is dat die spreker „als een groot kind, zijn angst achter overmoedige spot verbergt" (Opstellen, II, p.140).

Dit is nie altyd moontlik om te bepaal of ons met 'n eufemisme of wel met 'n disfemisme te doen het nie. Wat een taalgebruiker as 'n eufemisme aanvoel, kan vir 'n ander taalgebruiker al heeltemal disfemisties klink. Lecoutere en Grootaers het al op die probleem gewys: „Er mag worden aangestipt, dat het soms niet mogelijk is de grens te trekken tussen de zuivere euphemismen en de schertsende benamingen en vormingen ontstaan uit de behoefte om kleurrijke woorden te gebruiken" (p.174).

Ten slotte moet nadruklik daarop gewys word dat nie in elke nie-regstreekse uitdrukking of in elke verswyging 'n eufemisme gesien moet word nie. Daar is ook ander beoegredes waarom die regstreekse, gewone woord op een of ander wyse vermy of vervang word. As eerste rede word genoem beskeidenheid. In die Camera Obscura kom 'n geestige, menskundig getekende toneeltjie voor waar vader en moeder Witse die toekoms van hulle knap seun bespreek, en beurtelings angsvallig die woord professor vermy.

'n Volgende motief is die strewe na oorspronklikheid. Dit kom voor by sowel die gewone taalgebruiker as by die kunstenaar wat die gewone, afgesaagde woord vermy en 'n treffend-beeldende uitdrukking vorm.

'n Derde motief is reeds genoem, nl. die sug om te skerts en te spot, en wat aangedui is onder die term „disfemisme".

Vervolgens kan nou daarop gelet word watter middels die spraakmakende gemeente aanwend om eufemismes te vorm.

HOOFSTUK IV.

Vorming van Eufemismes.

De Vooy's (Opstellen, II) volg die Deen, Kr. Nyrop (Semantique) se indeling wat 9 middele aangetoon het waarvolgens eufemismes gevorm word. Hoewel Nyrop na aan volledig was, was hy nie heeltemal volledig soos De Vooy's (p.152) beweer nie.

As eerste middel word genoem verswyging, geheel of gedeeltelik, bv. loop na die ...; jy kry nou op jou...; ek ... jou nou, aan hom sal ek my afvee, eintlik : aan hom sal ek my gat afvee. Die verswyging kan ook aangedui word, bv. hy het iets gedoen wat ek nie mag noem nie, iets inhê, een te veel inhê, enetjie maak (d.i. ietsie drink), na jou watseding vlieg!

Veral in letterkundige werke word baie van hierdie metode gebruik gemaak. Enkele voorbeelde word ter illustrasie aangehaal. In Werfjoernaal (p.134) beskryf F.A. Venter hoe 'n blanke kommando Boesmans omsingel het en man en muis doodgeskiet het. Venter vervolg dan: „Doodsvrees het die Boesmans so geaffekteer dat die rante vandag nog 'n bynaam het wat ek nie hier kan neerskryf nie." Op landkaarte verskyn glo 'n fatsoenlike vervorming van die naam, „maar die regte naam is dit nie". In Geknelde Land (p.208) skryf Venter: „Van voormiddag af, toe Julie kom sê het dit is sulke tyd vir Blommetjie, waak Buks al in die stal" (d.i. tyd vir die geboorte van Eersteling). Henriette Grové gebruik dieselfde woorde (Jaarringe, p. 136) i.p.v. menstruasie: „Toe sy wakker word, was dit sulke tyd, en daarna gereeld volgens die maan". Vergelyk ook die volgende geval uit dieselfde werk (p.107). Wessel Theron word nl. aangekla dat hy die vader is van Anna Vercuyl se onegte kind, en nou getuig haar ma: „Anna is my kind, Edelagbare, en ek het haar goed grootgemaak. Maar toe bly dit weg, Augustus, September. Toe sê ek: ,Wie's die man, Anna?!"

Die verswyging word dikwels aangedui deur die woord dinges; vgl. o.a. in Die Silwerpotlood van Mikro (p.18): „Waar was die dag op die trein tussen Kaapstad en Worcester toe die deurknop van die dingies nie wou oopgaan nie” (d.i. van die toilet).

Tweedens kan 'n woord vervorm of vermink word. Hier dink 'n mens dadelik aan die sg. bastervloeke, bv. maskas, mensig, mastig, mapstieks, (alle)mattie, mintag, alle(mat-jies), maggies, magtie vir (al)magtig en magtag, hete, hene, hede, hening, heninkie vir Here, gits vir God. Dink ook aan gats, hanepoot (uit hanekloot) en skittery (uit skytery). Vervorminge is vervolgens ook gevalle soos jou holtand (i.p.v. jou hol), o gorrelgat (i.p.v. o gats), Halifax en helmet (i.p.v. hel), jors (i.p.v. tjorts), strawberry (i.p.v. stront), ens. (vgl. veral hfst. VIII). Lavatory word eufemisties vervorm tot lêtrie, lewventrie, lewwie, lêf (vgl. ook hfst. XXV, B). Hierdie neiging kom ook natuurlik in ander tale voor; vgl. Duits Pott (vir Gott), Eng. Odds Boddikins (By God's Little Body) en Frans palsambleu, par bleu, pargnien, pardienne (vir par le sang de Dieu of par Dieu). In hoofstuk II is reeds daarop gewys dat by etimologiese navorsing die invloed van woordtaboe nie uit die oog moet verloor word nie. Die talryke vervorminge uit die kindertaal kan ook eufemisties gebruik word; vgl. akkies

Die derde middel word veral, hoewel nie uitsluitend, in die skrif aangetref, nl. afkorting. Daar bestaan ook eufemismes vir die oog deurdat die aanstootgewende woord gedeeltelik gespel word, gedeeltelik deur kolletjies vervang word. In The Friend (23 Jan. 1969, p.14) het bv. voorgekom: „Last night, during the production of 'Eloquent Silence', an adaptation of Eugene Marais' 'Die Skepbekertjie' at 8.30 on the A programme, one character said to the other, in Afrikaans, 'Ag, man, jy praat mos k...'. Die opskrif van die betrokke berig was: „What the H..., says SABC, and uses K...”.

Deur slegs die beginletters te lees, ontstaan soms nuwe woorde, bv. in Ndl. ple, estee, Weecee. Op dieselfde wyse het die uitdrukking: de pee in hebben ontstaan, waarin die ruwe woord pest deur die uitgesproke beginletter vervang is. In Ndl. is ook gebruiklik m in het emmetjie, d.i. menstruasie. Eufemistiese afkortings is voorts je (Jesus), ge (God) (vgl. die betrokke hoofstukke). In Afr. noem ons o.a. t.b. (tuberkulose), sif (sifilis), W.C. (gemak - nog 'n afkorting; vgl. gemakshuisie), koors (maagkoors), homo (homoseksueel), bra (brassière), stonde (maandstonde). Lieg besit beslis 'n krasse gevoelswaarde. Daarteenoor klink die reduksievorm sonder die frikatief, nl. lie, sagter.

Vierdens noem ons die vervanging van 'n woord uit 'n ander taalkring, veral die wetenskaplike vaktaal. Baie nou hieraan verbonde, en dikwels deureengestrengel, is die vyfde middel om eufemismes te vorm, nl. die gebruik van vreemde woorde. Sulke vreemde woorde is nie omgewe met dieselfde sfeer van gevoelens as die sinoniem in die algemene taal nie, hulle is koud, eenduidig, onpersoonlik, in teenstelling met die volkswoord wat vol lewe is, vol betekenis is, aanskoulik is. Latyn het hom reeds met hierdie doel van Griekse woorde bedien. Nederlandse eufemismes is soms Engels en Duits, maar veral Frans „omdat deze taal zo lange tijd als uiting van een hogere beschaving gold" (Opstellen, II, p.153). Na 'n enkele voorbeeld word verwys, nl. prostituut, Ndl. prostituëe van Fr. prostituée „om redenen van euphemisme in gebruik gekomen" (WNT, XII, II, 4509). Ook Vendryes is getref deur die feit dat bv. pissoir in Duits nie so skokkend klink as in Frans nie: „The fact of its being a word borrowed from a foreign tongue lessens the brutality of the act expressed" (p.219). Ook in Amerikaanse Engels „the euphemisms are foreign (or British words) or are circumlocutions" (Steadman, American Speech, X, 1935, p.101).

Daar is reeds daarop gewys dat Russies, wat anders byna geen ontlenings van Latyn het nie, die Latynse 'lu:na (maan) as lu'na oorgeneem het. Prof. Coetzee het aange-
toon hoe die vroegste benaminge vir 'n gemakshuisie uit die vreemde afkomstig was: sekreet, latrine, lavatory, closet, privé (vgl. TVV, Aug. 1956, p.6, asook hfst. XXV,A). Ander bekende wetenskaplike en vreemde woorde wat versag-
tender klink as die inheemse woord, is nog o.a. failliet (bankrot), in forma pauperis (as bedelaar), urinoir, kwispedoor, coïtus, penis, testis, aars, epidemie (pes), konstipasie (hardlywigheid), sifilis. Veral siektenaam wat aan die wetenskaplike vaktaal ontleen is, klink vir die oor sagter: diarree, leprose, difterie, tuberkulose, epilepsie, sinisitus. Selfs vir 'n handeling soos „steel" word veelvuldig Engelse woorde gebesig, en die gebruik daarvan moet beslis nie net aan taalslordigheid toegeskryf word nie; vgl. pinch (ook piensj/pients/pint), rob (ook rop), grab (ook ghrebs), deps (ook debs/dips/zêps), diek, jomp(s), sjark, ens.; vgl. telkens die betrokke hoofstuk. Soos alle ander eufemismes verloor hierdie woorde, a.g.v. herhaalde gebruik, ook hulle eufemistiese krag.

'n Mens wonder of die mededeling van J.J. Steenkamp in sy artikel oor die taal van die Angola-boere (Hg. 11 Aug. 1939, p.83) met hierdie gebruik verband hou. Hy meld nl. dat wanneer genoemde boere hulle vererg en van skeldtaal gebruik maak, hulle hul opvallend baie van Portugees bedien.

Nog 'n middel om eufemismes te vorm, is deur die gebruik van vae, algemene terme. Die regstreekse woord, wat dikwels kernagtig-beeldend is, verskerp die voorstelling en verlewendig te veel die daarmee gepaardgaande gevoelens; vgl. die benaminge vir 'n kamerpot: uil, koos, nagviool, of die benaminge langs ons paaie vir 'n gemakshuisie: ruskamers, kleedkamers, ens. Dink ook aan die volgende uitdrukkings: ek moet my verwyder, d.i. ontlaas, ver

heen wees of sy is 2 maande ver, d.i. swanger, die kind het foutgemaak, d.i. iets in sy broek gedoen, het jy iets gedoen, d.i. geurineer, gevra aan 'n persoon in 'n siekekamer, siek wees, d.i. menstrueer, ens.

As 'n sewende middel om eufemismes te vorm, noem De Vooy's die gebruik van vriendelik klinkende name, veral t.o.v. die taboe-eufemismes en om die onsedelike te verbloem, d.w.s. a.g.v. bygeloof en fatsoenlikheids-oorwegings. 'n Baie ou voorbeeld wat kan genoem word, is die naam van die ou Griekse drama Eumenides. Hierdie naam dui aan „die geseënde geeste“, terwyl die verhaal handel oor die teenoorgestelde geeste. In die 17de eeu is van pes bv. gepraat as de gave Gods en van melaatsheid as de gezegende ziekte. Daar is reeds voorbeelde verstrekt van sulke vriendelik klinkende name wat gebruik word deur vissers en jagters. Dink verder aan benaminge vir die Godheid (die Vader, die Alsiende), die duiwel (ou Niek, ou Herrie), ens. Wat betref die gebruik deur fatsoenlikheids-oorwegings word o.a. verwys na sy is in 'n geseënde toestand, hy het by haar ingegaan, hy maak 'n krater van hom, (i.p.v. 'n gat). Engelse geneeshere praat van menstruasie as friends to stay (Partridge, Slang, p.191). Wat nie oor die hoof gesien moet word nie, is dat by die gebruik van hierdie vriendelik klinkende name daar dikwels ironie op die spel is; vgl. „Mnr. A. het my op sy bekende vriendelike manier ontvang“, terwyl almal in 'n geselksap mnr. A. ken as 'n stugge en onvriendelike mens. Van iemand wat as suinig bekend staan, mag gesê word: „En Willem is so rojaal“.

Die aanwending van litotes of negatiewe beskrywing is 'n verdere middel. Hieronder word verstaan die negativering van 'n woord met 'n gunstige betekenis d.m.v. on-, mis-, af-, of 'n ander voor- of agtervoegsel, bv. onjuis, oneerlik, ongunstig; mislei, misdad, misbruik; afgod, afguns. Dink ook aan deugniet (vgl. hfst. XX, D).

In plaas van te sê dat iemand vals is of dat hy bedrieg, sê ons dat hy oneerlik of onbetroubaar is. Vergelyk ook onwel (siek), onjuistheid (leuen), onverstandig (dom), onzedelik, ens. In Mnl. was selfs 'n woord hebbelijc bekend, di. wellewend, skoon (Franck-Van Wijk, p.236). Vandag ken ons slegs onhebbelik. Hier moet daarop gelet word dat litotes met die voorvoegsel on- en mis- steeds voorkom by woorde met 'n gunstige betekenis, en selde by die teendeel ('n voorbeeld van lg. is onnosel; vgl. hfst. XXI). Vergelyk ons die woordpare handig - links, verstandig - dom, gesond - siek, beleefd - lomp, ens. dan blyk dit dat gepraat word van omhandig, onverstandig, ongesond, onbeleefd, ens., dog nie van onlinks, ondom, onsiek, onlomp, ens. nie. Hieruit blyk o.a. die neiging tot eufemisme. (Vir die voorkoms van on- as versterkende voorvoegsel, vgl. Franken Tentatiewe Etimologieë, p.23 e.v.)

Nie net 'n woord nie, dog ook 'n sin kan genegativeer word; vgl. dit het toe gister nie so goed met hom gegaan nie, d.i. dit het sleg gegaan, hy is nie reg nie, d.i. mal, ens. In „Die Byl” van C. Louis Leipoldt (vgl. Vier Uitgesoekte Eenbedrywe van Bosman, p.125) kom voor: „Hy het van die Dromedaris gekom want hy het aangesluit as matroos, maar in daardie hoedanigheid was hy nie juis een van die nuttigste of geskikste nie”. In Beatrijs is daar talle voorbeelde van die aanwending van litotes aan te toon (bv. r.31, 37-38, 77, 165, 254, 459-461, 508, 513, 804, 852, 945, 965, 979). Almal is natuurlik nie eufemisties nie, dog die volgende reëls voel ek aan as 'n eufemisme:

„Dese ioffrouwe en was niet sonder
Der minnen” (r. 37 - r.38).

De Vooys noem as 'n laaste middel die antifrase, d.w.s. die gebruik van 'n woord of sin in 'n betekenis wat die teenoorgestelde is van die gewone. As voorbeeld verwys hy na Frans maison honnête (bordeel). Dink aan Eng. lady of easy virtue (snol), en Afr. hy sit op die troon (gemak).

Wanneer die spreker hierdie middel aanwend, probeer hy meestal om hom grappig uit te druk. Ook die ironie speel hier 'n groot rol (vgl. die 7de middel, nl. die gebruik van die vriendelik-klinkende naam), bv. hy is 'n mooi me-
neer, dis pragtig, dis 'n mooi manier van doen. Onder antifrase moet dus hier nie net verstaan word „die teen-
deel sê van wat 'n mens bedoel" nie, maar in ruimere sin van „skertsend iets heel anders sê as wat 'n mens bedoel".

Tot sover De Vooy's se indeling.

Prof. H. Scholtz (Taalverskynsels, p.111) noem 'n verdere middel, nl. omskrywing, en die voorbeeld wat hy verstrekk, is die stoflike kleed aflê, Veral in Afrikaans met sy voorliefde vir die spreekwoord sal baie voorbeelde aan te toon wees. Afrikaans se seggingskrag word nie verniet geloof nie (vgl. o.a. prof. Kok se bydrae in Kultuur-
geskiedenis van die Afrikaner, II). Hierin wys hy op ons sappige spraak met sy skilderagtige, ongedwone uiting, op die soetvloeiendheid, die sangerigheid, die skilderagtig-
heid van Afrikaans. Slegs enkele eufemistiese omskrywinge word nou aangehaal: hy moet sy rieme smal sny, hy het nie
al sy varkies in die hok nie, die tier het hom gebyt, sy
het gaan gousblommetjies pluk (d.i. swanger), hy woon
aandlesings by (sit op by 'n nooi), die bye het haar ge-
steek (van 'n jong dogter gesê wie se borsies begin ont-
wikkel), daar is as op jou toon, en nog so vele ander.

In Afrikaans (oor ander tale wil ek my nie uitlaat nie) is daar nog verdere, belangrike middele waardeur eufemismes gevorm word, en heel eerste plaas ons die gebruik van die verkleinwoord. Prof. Kempen, wat 'n diepgaande studie van die verkleinwoord gemaak het, beweer in sy proefskrif: „Wat die betekenisleer betref, dien die di-
minutief in Afrikaans veral ter regstreekse aanduiding of ter (be)geleiding van 'n gevoel van kleinheid, geringheid, simpatie, liefkosing en vreugde - almal nou-verwante begrippe - en soms word dit eufemisties en minagtend aange-
wend" (p.32). Let op hoe die belangrikheid of erns van die

saak in die volgende sinne verbloem of weggepraat word: ek het maar net 'n paar ou snapsietjies gehad, dit is maar net 'n ou foutjie wat weer reggemaak kan word, daar het ongelukkig 'n klein foutjie in die getalletjie ingesluip, verder in die kindertaal akkies, dit stinkies, die diertjie is doodjies, en tussenwerpsels soos hemeltjie, Heretjie, o hedetjie, o golgotatjie. In Sy kom met die Sekelmaan praat Marie van 'n leuen as 'n noodleuentjie, en Oom Bart sê in Moleste, „My ou beste het 'n klein flatertjie be- gaan. ”

Veral by woorde wat in verband staan met drankgebruik, is die aanwending van verkleinwoorde opvallend, bv. 'n drankie, snapsie, enetjie maak, 'n kleintjie maak, 'n alsie snuif, 'n kwepertjie kneus, ens. (vgl. verder hfst. XIX, B, 1).

Terloops kan daarop gewys word dat prof. Kempen in genoemde studie van hom dieselfde verskynsel aantoon in die Volkslatyn van v.C. Word daar op hulle digters en volkskrywers se werke gelet, dan blyk dit dat „kleinheid nie primêr by diminutiefgebruik (is) nie" (p.121). Dit blyk veral duidelik by Plantus (254-184 v.C.). Kleinheid is by hom nie primêr nie, o.a. by woorde ré „Ausschen und körperbeschaffenheit" wat betrekking het op dele van die liggaam, en by uitdrukkinge „die eine Erotische Beziehung haben", bv. culcitula, equola, labellum. Wat dus in Latyn semanties „Das Deminutivum vom Primitivum unterscheidet, ist sein ‚Gefühlswert'" (Conrad, art. in Glotta XIX, aangehaal deur Kempen, p.122).

'n Tweede middel waardeur eufemismes in Afrikaans gevorm word, is deur 'n slot -a aan 'n woord te voeg. WAT konstateer reeds dat „die -a-vorm 'n gevoelswaarde van vertroulikheid" het en dat „dit 'n volwassener verhouding as die verkleinwoord" aangee; vgl. harta, kinta, boeta. In aansluiting hierby, maar op 'n enigsins ander vlak, staan die eufemistiese gebruik van die uitgang -a in woorde soos gatta, gonna, allamatta, kakka, ens.

Ook die veelvuldige gebruik van die agtervoegsel -erig is 'n middel in Afrikaans om eufemismes te vorm. By haas elke ww., s.nw., b.nw., byw., en selfs selfstandige gesegde, kan -erig gebruik word, soms met 'n pejoratiewe gevoelswaarde. Veral dames is geneig om hierdie handige agtervoegsel te gebruik in versigtiggestelde, dog nietemin onthullende uitdrukkinge: ek het 'n bietjie half moeilikrig gevoel, sy sing maar 'n bietjie half hopelose-
rig, die bruilof was effens mislukkerig, hy moet sy pen-
kopperigheid afleer, ja-broererig, ens.

As 'n derde middel wys ons voorts op die algemene gebruik van ou as 'n b.nw., bv. ek het maar net 'n paar ou snapsietjies gehad, dit is maar net 'n ou foutjie wat weer reggemaak kan word, hy is 'n ou skelm (met geen klem op ou nie), ou Niek.

Versagting kan nog deur 'n verdere twee middels verkry word (dit geld ook weer vir ander tale), nl. deur al die ritmies-melodiese eienskappe van die sintaktiese groepe te gebruik, en met name dinamiese wisseling, toonwisseling, duur- of tempowisseling. Overdiep het die aandag daarop gevestig dat die veranderlike middels in 'n woord sy fleksie-uitgange en die ritmies-melodiese elemente is. Dis veral lg. middels wat die gevoelstoon van die spraak, en derhalwe die gevoelsverhouding van een woord tot die ander woorde van die sinsuiting in die spreektaal openbaar. Let op die versagting van was hy nie bly nie? teenoor hy was bly, kom saam (as versoek) teenoor kom saam! (bevel), jou skelm! as uitskel- en as troeteluiting.

Met voorafgaande hang ook saam 'n laaste middel wat kan aangewend word as plaasvervanger vir aanstootlike woorde, of ten minste as begeleiding of vergeselling tot taboe of eufemistiese uitdrukkinge, nl. gelaatsuitdrukkinge. Sover my bekend, is nog nooit na hierdie aspek verwys nie. Vir 'n sielkundige en/of 'n taalkundige behoort dit 'n interessante en insiggewende navorsingsveld te bied.

HOOFSTUK V.

Die eufemisme en die pejoratiewe betekenisontwikkeling
van woorde.

Die feit dat daar by elke mens in 'n mindere of meerdere mate 'n behoefte aan die gebruik van eufemismes bestaan, is onweerlegbaar. Behalwe dat hierdie behoefte aan eufemismes, soms werklik, soms denkbeeldig, tot baie woordvernuf gelei het, het die behoefte aan en die gebruik van 'n woord in 'n ander betekenis talle woorde 'n betekenisverandering laat ondergaan. Schreuder, wat 'n omvattende studie gewy het aan die betekenisverandering van woorde (in Engels) kon dus beweer: „As a living force euphemism is still a considerable motive in the development of meaning" (p.184). Hierdie semantiese ontwikkeling is dikwels geleidelik, maar mag eindig met 'n algehele verandering. Die algemene rigting van verandering word bepaal deur die heersende vooroordele en belangstellings van die sprekers in 'n gemeenskap. „Social tendencies appear more clearly in semantic than in phonetic change" (Schlauch, p.117). Hoewel woorde ook 'n melioratiewe betekenisontwikkeling kan deurmaak, is die ontwikkeling meestal pejoratief, en hiervoor is veral die eufemisme verantwoordelik: „The working of euphemism ... is perhaps the most potent factor in the deterioration of sense ..." (Schreuder, p.59).

Die proses van betekenisverandering in die breedste sin is min of meer onafgebroke in die taal aan die gang. In bepaalde opsigte moet dit beskou word as 'n nuttige of noodsaaklike aanpassing van 'n taal se woordbetekenis by die daaglikse veranderde omstandighede van sy sprekers. Deur hierdie proses wen sekere woorde aan die krag om nuwe betekenis of betekenis-skakeringe uit te druk, terwyl ander weer onbruikbaar word in die gemeenskap en opsy geskuif word. Dit is veral die geval met eufemismes. Byna elke eufemisme kom op sy beurt onaangenaam, steurend en

selfs onkies voor. Die krag van die eufemisme verflou en dit lei tot degenerasie in die betekenis. Dit moet dan vervang word deur 'n onbesoedelde, neutrale woord wat op sy beurt ook weer besmet word, en dan deur 'n derde onskuldige woord uitgestoot word. Prof. Weekley het dit nie oordryf nie toe hy gesê het: „... the euphemism is, by inevitable association, doomed from its very birth" (p.92). Ook Bloomfield (p.401) het gevind: „In cases like these where the unpleasantness inheres in the practical situation, the speech-form becomes undesirable as soon as it is too specifically tied up with the painful meaning". Iemand wat egter meen dat die taal deur die gedurige „daling" verarm word, is verkeerd, want „de behoefte schiept steeds nieuwe uitdrukkingsmiddelen, als de oude onbruikbaar worden" (Opstellen, II, p.154). Ook hoef ons ons nie te bekommer oor wat sal gebeur as nuut opkomende eufemismes hul le krag verloor nie, want, soos reeds aangetoon (hfst. IV), is die taalmiddele om nuwe eufemismes te vorm, onuitputlik. Die eufemisme is dus 'n dinamiese taalverskynsel wat tot die verryking van 'n taal bydra. Dit kan geïllustreer word deur te verwys na eufemismes en gewone aanduidinge i.v.m. beroepe, sosiale groeperinge, potieke organisasies, kledingstukke, liggaamsdele, ens.

In hierdie hoofstuk word hoofsaaklik woorde bespreek wat nie later weer in aparte hoofstukke ter sprake kom nie. Vir talle meer voorbeelde van gevalle wat 'n pejoratiewe betekenisontwikkeling deurgemaak het, word na die verskillende hoofstukke verwys.

Een van die oudste woorde om betekenisverandering aan die Kaap te ondergaan, is kaffer. Oorspronklik is dit 'n Arabiese woord, nl. kāfir, d.i. ongelowige (in die sin: nie-Mohammedaan). Aan die Kaap word in die eerste jare, as voortsetting van die Middeleeus-Europese gebruik, by die doodstraf van nie-Christene gebruik gemaak as laksman waar Christene by die saak betrokke is; dus kāfir word laksman, polisierman (betekenisvereniging). Aan die Kaap

sal so 'n laksman oorspronklik altyd 'n slaaf of in elk geval 'n nie-blanke wees; dus kāfir word laksman word nie-blanke, d.i. kaffer (dus weer betekenisuitbreiding).

Met die winde van verandering wat nou in Afrika en die res van die wêreld waai, is dit nie meer moontlik om ons nie-blankes langer kaffer te noem nie, enersyds omdat hulle self gevoelig geword het teenoor die woord, andersyds omdat ons opnuut bewus gemaak word van die oorspronklike betekenis wat in die woord se etimon opgesluit lê. As alledaagse woord om 'n bepaalde volksgroep aan te dui, is kaffer dus vrywel onbruikbaar.

Nog 'n moontlike rede waarom die ongunstige byklanke wat vanaf die begin aan die woord kaffer geheg is, vererger is, is deurdadig dat baie ooreenkom met die Zoeloe ww. khafula wat spuug beteken. Spuug is 'n daad waarmee 'n Zoeloe veragting te kenne gee, en derhalwe is dit 'n skelwoord (vgl. Die Hg., 1 Aug. 1958, p.7).

Dit is ook in mindere of meerdere mate die geval met die woord se afleidings en samestellings, en daar is heelwat, bv. kafferland, -stam, -kaptein, -taal, -oorlog, -stroois, -koring, -bier, -pap, -pak, -kombers, ens. By sommige van hierdie woorde kan kaffer natuurlik vervang word deur bv. bantoe sonder enige verarming van ons woorde-skat. Dit sal egter jammer wees indien ons moet afsien van kaffer in die gebruik as aanduiding van minderwaardigheid en kleinering (bv. kafferpak). Die moeilikheid is egter nie onoorbrugbaar nie, want in die meeste gevalle is daar reeds gelykwaardige uitdrukkings, bv. afgedankste loesing (kafferpak), krummelpap, poetoe (kafferpap), hongerloon (kafferloon). Daar moet onthou word dat die taal altyd die materiaal sal lewer. Die taalgebruikers moet net daardie materiaal gebruik en hulle eie maak.

Die woord kaffer is vervolgens vervang deur naturel, Eng. native. Native is 'n ou woord vir die inheemse volkere van 'n land. Terwyl alle blankes in Suid-Afrika nog met

kaffers volgehou het, het Britte uit Engeland natives begin skryf. In 1820 gebruik lord Charles Somerset Natives (met 'n hoofletter) om die swartmense van die Kaap aan te dui. Daarmee het native 'n eienaam geword. Ook dr. John Philip (in sy Researches, 1823) het Natives gebruik. Rousseau se gedagtes wat die wêreld hierdie tyd ingeneem het, moet nie uit die oog verloor word nie. Teen 1850 was hierdie woord algemeen in amptelike stukke. Ook die Afrikaners het na naturel oorgeslaan, en in die 2de helfte van die 19de eeu het die woord algemeen in gebruik gekom.

Met die verloop van tyd het die woord dieselfde lot ondergaan as kaffer, en veral sedert 1949 word bantoe in Suid-Afrika al hoe meer gebruik. Dié woord is reeds in 1862 deur W.H.I. Bleek gevorm om 'n aantal inboorlingtale aan te dui, en daarna is dit toegepas op die sprekers van die taal. Die woord is gevorm uit die voorvoegsel van die mv. wat in dié tale voorkom as ba-/aba-/v(h)a-/wa-/ova- en die stam -ntu : mens (vgl. Afr. Etim., p.153).

Sommer gou is daar aan dié woord ook 'n ongunstige gevoelswaarde geheg, en in die jongste tyd word African sterk gepropageer. Dié woord is egter in die 16de en 18de eeu al deur Thomas Harding, Alban Butler en dr. Philip gebruik. Dit skyn egter asof Naturelle self hierdie woord verkies ('n mens wonder vir hoe lank). Prof. Kok haal die volgende brief aan wat iemand uit Lesotho (toe nog Basoetoland) aan die pers gerig het: „Just as Indians dislike being called ‚Coolies‘, so Africans dislike being called ‚Natives‘ or ‚Kaffirs‘. A dictionary definition of Native is ‚belonging by birth, or one born in a place, or better still, an original inhabitant‘. But both Europeans and Africans are, by this definition ‚Natives‘. The word is losing its meaning. Some dictionaries define ‚Kaffir‘ as ‚a native race of S.-E. Africa‘, others as ‚an unbeliever‘. White people can also be disbelievers. The African people should be called Africans” (TVV, Feb. 1954, p.2). 'n Besluit met dieselfde strekking is in 1953 in die Transkei geneem.

Te oordeel aan 'n verklaring van dr. P.G.J. Koornhof, Adjunk-minister van Bantoe-administrasie en -onderwys, is daar blykbaar nou reeds persone wat ook nie met hierdie benaminge gediend is nie. Vandaar dat dr. Koornhof meen: „Hoe gouer die begrippe Bantoe of African uit ons woorde-skat verdwyn en met volksname soos Zoeloe, Swazi, Mala-wiër en Zambier vervang word, hoe gouer sal besef word dat ons met volke te doen het. Dit sal ook die wil tot eerlike volksdiens laat posvat" (Die Volksblad, 23 Aug. 1968, p.4, kol.3).

Ten nouste met kaffer hang saam die woorde meid, outa, aia, jong, booi, klonkie. Meid, eintlik dieselfde woord as maagd (vgl. nog Eng. maid, maiden), het eweneens 'n pejoratiewe betekenisontwikkeling ondergaan, en word tans gebruik in die betekenis diensmaagd. Prof. J. du P. Scholtz (TWK, Nov. 1947, p.13) gee 'n aanhaling van Campbell wat reeds opgemerk het: „Many of the boors will not allow their female Hottentots to be called women, but maids, in order to make a distinction between them and their wives and daughters." In 1884 het ook Mansvelt aangeteken: „Meid wordt in stryd met de oorspronkelyke bet. van 't woord (maagd), bijna uitsluitend gebruikt in de samenstelling ou'meid, getrouwe gekleurde werkvrouw. Jonge meiden noemt men gewoonlijk bedienden, als men ze niet, zooals zij zich zelve doen, servants noemt"(p.102).

Bediende en servant sou aanvanklik met 'n gevoel van deftigheid gepaard gegaan het, maar vandag word ook hierdie woorde (om van meid heeltemaal te swyg) nie meer so geredelik gebruik nie omdat hulle al iets vernederends inhou. In 'n bylae tot die Hg. van 10 Okt. 1969, p.27 gebruik die skryfster Madeleine van Biljon, in 'n artikel oor die nut van bediendes, pal die woord huishoudster, en meen „ons sal die woord bediende moet afleer". 'n Mens hoor ook van hulp, kookster, werkster, en veral ousie (wasousie, kombuisousie), terwyl prof. Kok al 'n huisvrou hoor praat het van haar gereelde bystand (TVV, Feb. 1954,

p.2.) In die briewekolomme van Die Volksblad (8 Aug. 1968, p.14) skryf 'n leser: „In Die Volksblad van 25 Julie was 'n berig deur 'n verslaggeefster onder die opskrif: 'n ,Ousie' of nie? Waar tog kom dié aanspreekgewoonte vir ons nie-blanke bediendes vandaan? Weet ons mense wat die woord beteken? Ousie beteken presies dieselfde as Ousus, en die Bantoevroue weet dit ook baie goed. Ons bediendes het elkeen 'n naam. Laat ons hulle daarop noem". Baie gewild by die betrokke „helpers" is die woord girl (meestal uitgespreek ghêl, gal), bv. „Die mies hy soek nie ghêl nie?"

Dit is opvallend dat meid 'n gelyksoortige betekenisverandering ondergaan het in Eng., Ndl. en Afr.: maid/meid, d.i. vroulike kind van bepaalde ouderdom, dogter, word gehuurde huisbediende, waarop dan daarnaas volg maiden/meisje/meisie, d.i. huisdogter. Soos reeds aangetoon, is die inenging in Suid-Afrika a.g.v. die kleurverskil nog verder gedryf, nl. 'n nie-blanke gehuurde vroulike huisbediende.

Soos wat dit die geval is met kaffer se afleidinge en samestellinge kom, a.g.v. die ideologiese beroeringe van ons tyd, ook die voortbestaan van die volgende woorde en uitdrukkinge in die gedrang, nl. jou ou meid, 'n meidspel (dus 'n spel vir banges; in die oë van Afrikanerseuns bv. sokker), dit reën ou meide met knopkienes. Reeds is gehoor: Dit reën naturelle-vrouens met sambrele, hoewel dit meer spottend bedoel was. Sou hierdie oorweging nie ook dalk een van die onderliggende redes wees vir die steeds toenemende gebruik van die anglisistiese dit reën katte en honde nie?

In die meeste beskaafde lande van die wêreld veroorsaak die gees van demokrasie, wat lei tot die eufemistiese vermyding van terme van ondergeskiktheid soos kneg, die eufemistiese gebruik en gevolglike degenerasie van woorde soos bediende, handlanger, ens. Alle aanduidinge van minderwaardigheid word vermy. Prof. Kok noem die geval van

Italiaanse werksters wat op 'n kongres sterk beswaar maak het teen die gebruik van diensmeisie en gesê het dat woorde soos helpsters en huishoudelike assistente meer waardigheid aan die beroep sal verleen, of van die Engelse huisvrou wat gekla het: „Help - no one dares use the term domestic servant any more - is expensive and hard to get". Selfs woorde soos help en domestics begin al 'n hinderlike kleurtjie kry en huisvrouens is nog steeds op soek na vriendeliker aanduidinge. In Engeland is 'n geval vermeld van 'n welgestelde huisvrou wat nie van haar charwoman praat nie, maar van haar charlady. Dit mag natuurlik ook net 'n geval van snobistiese pronkerigheid wees (vgl. TVV, Feb. 1954, p.1).

Vroeër was outa en aia eerbiedige aanspreekvorme. As gevolg van die verandering in die maatskaplike patroon, het ook hierdie woorde lank reeds 'n ongunstige bygedagte verwerf. Outa is slegs 'n samekoppeling met ta (wisselvorme taat/tata/tate/tatte, reeds Ndl.), d.i. vader, grootvader, ouerige mens, in 'n mate 'n internasionale woord in die kindertaal; vgl. Port. tata, Eng. dad(a)/daddy, Hott. dada-b en in verskeie vorme van Bantoe tata/tate/tati (vgl. Afr. Etim., p.631), terwyl aia (uit Port. aya : kindermeisie, verpleegster) waarskynlik verband hou met Laatlatyn aidus (hulp), Fr. aide (helper) en Eng. aid (hulp). Hierdie woord is 'n mooi voorbeeld van betekenis-differensiasie en van die opvallende verskil in gevoelswaarde by woorde. Ons tref die woord aan in die vername aide-de-camp (adjutant), en die ander uiterste is aia (hulp in die kombuis). Soos wat dit die geval is met meid, word daar gedurig gesoek na vriendeliker aanduidinge, en hierdie benaminge is tans ten dode opgeskryf.

Woorde wat veral vir kinderoppasters gebruik word en dieselfde lot as al die ander ondergaan, is memme en nenna. In verband met e.g. vermeld Mansvelt dat selfs volwassenes hul oppassers ou' memme noem „zoodat dit woord langzamerhand een soort van titel geworden is, waarmee

men fatsoenlijke oude gekleurde vrouwen aanspreekt" (p.103). Mem/memme moet beskou word as die kindertaalvorm van nām/mamma; vgl. Eng. mama/mum (verkleinwoord mammy/mummy). In Zwazi is daar ook 'n woord mema, d.i. abba. Volgens Afr. Etim. (p.419) is die woord tans in onbruik.

Nenna/nêne/nenne word eweneens reeds deur Mansvelt vermeld (p.110) in die sin van kindermeid. Verband moet moontlik gesoek word met Ndl. (reeds Mnl.) ninnen : drink, suig, en die woord is ook miskien te vergelyk met Eng. nanny (vgl. Afr. Etim., p.444). Valkhoff (Studies in Portuguese and Creole) wys egter daarop dat nenna, soos ook ander aanspreekvorme wat op -a eindig, bv. aia, baba, nonna, tata, boeta, almal in Portugees of Maleis kan gevind word (vgl. p.160, voetnoot 40).

Nog 'n woord wat in ons eie tyd aanstoot gee en derhalwe afgewys word, is booi, waarskynlik onder Engelse invloed gewoonlik uitgespreek bôï. Booi is egter geen jong leenwoord uit Eng. in Afr. nie. Van Oordt wys daarop dat reeds in 1706 aan die Kaap melding gemaak word van 'n Hottentot met die naam Swartebooij (vgl. Hg., 15 Mei 1936, p.27). Ook prof. J. du P. Scholtz gee aanhalings uit Godée-Molsbergen (Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd, deel II, 1707) en Lichtenstein (Reisen, I, p.190) om te wys dat die woord reeds vroeg in gebruik was (vgl. TWK, Mei 1947, pp.30-31). Van Oordt meld dat volgens die Engelse etimoloog Skeat die Eng. boy 'n ontlening is uit Fries boi, verkleinwoord boike, d.i. jongen. Fries boi is op sy beurt weer moontlik 'n onomatopee uit die kindertaal (vgl. Franck-Van Wijk, p.76 onder boef). Booi mag ook 'n enkelvoudsvorm wees uit dienstboden (dienstbooien) en dus suiwer Ndl. Dit verklaar dan ook die Afrikaanse betekenis (bediende, jong, klong). (Oor die intervokaliëse d wat so onderhewig is aan verandering, vgl. kaddens/kaiings, toddens/toiings, brede/breë, rode/rooie.)

Die moontlikheid is egter ook nie heeltemal uitgesluit dat die woord as benaming of aanspreekvorm vir 'n manlike inboorlingbediende al in die 17de eeu uit Eng. in die Ndl. koloniale taal ontleen is en so aan die Kaap in gebruik gekom het nie. In Hobson-Jobson word aanhalings gegee waarin die woord voorkom wat dateer uit 1609, 1681 en 1696. Ook Shakespeare het die woord gebruik.

Woorde wat in die gedrang kom nou dat daar 'n bepaalde gevoelswaarde geheg word aan booi, is die benaminge van sekere nie-blanke groepe, bv. die Swartboois en die Witboois.

Ook die woorde jong en klong word geweer uit gesprekke met nie-blankes. Soos meid het jong 'n betekenisbeperking ondergaan met die gevolg dat jong in Afr. te staan kom naas jongetjie (seun), met 'n eie verkleiningsvorm kleinjong, kleinjonkie, klonkie. Klong is 'n same-trekking van kleinjong. Die oorspronklike betekenis het egter verdwyn, en dit is nie ongewoon om te hoor ou klong nie (d.w.s. letterlik ou klein jong).

Veral in Suid-Afrika met sy ingewikkelde rasseverhoudinge moet daar baie versigtig gebruik gemaak word van rassebenaminge. Nie net aan die woorde kaffer, naturel, bantoe, ens. kleef daar 'n definitiewe stigma nie, maar ook hottentot, hotnot en koelie word steeds vermy. (Oor die herkoms van koelie, vgl. Hobson-Jobson, pp.249-251, Franken: Taalhistoriese Bydraes, pp.105-106, Mansvelt, p.84, Afr. Etim., p.359). Koelie behoort aan die Kaap onder die Oosterse erfgoed, en beteken „sjouwer, arbeider, daglooner“. As die benaming vir 'n Indiër is die woord egter 'n moderne ontlening uit Eng. In die plek van koelie word vandag gehoor Indiër en Asiaat. In die wêreld se raadsale is selfs hierdie woorde nie meer vry van die vernederende assosiasies nie. Indiese en Sjinese afgevaardigdes by die VVO het herhaaldelik teen die gebruik daarvan beswaar gemaak. Dr. Tsjiang, Sjinese afgevaardigde, het eens gesê:

„We prefer Asian because Asiatic carries a 19th century meaning we would like to forget" (vgl. TVV, Feb. 1954, p. 2).

Die volgende berig wat in Dagbreek verskyn het (26 Jan. 1969, p.2), word ook volledig aangehaal:

„Die Woord Asiaat is 'n lelike woord.

Nie-blankes uit die Oosterse lande sê dis 'n skeldwoord. Hulle voel beledig as hulle Asiate genoem word, net soos Bantoes beledig voel wanneer hulle as kaffers aangespreek word.

„As jy my 'n Asiaat noem, kan jy my net sowel vloek. Dit is 'n vloekwoord," het 'n vooraanstaande Indiër hierdie week aan Dagbreek gesê.

Dit is al geruime tyd dat staatsdepartemente nie meer van Asiate praat nie, maar van Asiërs. In Engels is dit „Asians" en nie „Asiatics" nie.

Dit word beskou as 'n goeie voorbeeld van waar mense van 'n ander kleur se persoonlike waardigheid deur ons Regering eerbiedig word, sonder dat dit in die minste afbreuk doen aan landsbeleid.

Koerante in Suid-Afrika - Afrikaans en Engels - skryf nog deurgaans „Asiaat" en „Asiatic". Selfs sommige oorsese koerante praat van Asiatics en nie van Asians nie.

Die afgelope week het die Departement van Openbare Werke ook bekend gemaak dat daar verandering sal kom in die kennisgewings wat plekke vir blankes en nie-blankes aandui. In die toekoms sal die woorde „slegs" en „only" in die kennisgewings „Slegs blankes" en „Whites only" wegval. Daar sal net staan „Blankes" of „Whites".

Die oorskakeling sal geleidelik wees, maar mettertyd sal al die nuwe kennisgewings sonder die „slegs" en „only" wees.

Die Suid-Afrikaanse Spoorweë het reeds 'n tyd gelede begin om dié woorde uit sy kennisgewings weg te laat".

Ook nog die volgende gedeelte uit 'n brief in Die Hg. (7 Nov. 1969, p.8) word aangehaal. 'n Leser kla nl.

oor die feit dat 'n resesent B. Venter se werk Waterbobbejaan aangeprys het, en een van sy redes waarom hy verskil, is die volgende: „As jeugboek laat die mense-verhoudings daarin veel te wense oor, want na die gekleurde rasse word om die beurt soos volg op baie onsimpatieke wyse verwys: klong, kleinmeid, jong, meid, hotnot en kaffer. (En nie slegs in dialog nie)“.

Nog meer woorde ondergaan egter 'n betekenisverslegting, in wie se plek daar dan moet gesoek word na ander woorde wat vry is van vernederende assosiasies, dus eufemismes. 'n Onskuldige woord soos lokasie (eintlik slegs plek, vgl. Lat. locus : plek, en die ww. locare : plek bepaal, Eng. location) is nie meer goed genoeg nie, en dit word tans genoem naturelledorpe, -verblyfplekke, of -woonbuurtes. Die Bloemfonteinse stadsraad het reeds byna twee dekades gelede die volgende besluit geneem: „Native Locations will no longer officially be known as such, but as ,Native Villages'“ (vgl. TVV, Feb. 1954, p. 2).

Die Afrikaanse woord wat seker die bekendste is in die res van die wêreld, is apartheid. Hoewel die beleid basies nog steeds dieselfde is, is die woord al herhaaldelik verander in 'n poging om die mense meer simpatiek daarteenoor te stel, dog telkens kleef dieselfde stigma maar weer aan die plaasvervangende woord. 'n Mens dink dadelik aan apartheid, differensiasie, segregasie, afsonderlike ontwikkeling, eiesoortige ontwikkeling, parallele ontwikkeling, gelykberegtiging vir almal, ens. Hierdie lys sal met verloop van tyd aangevul kan word, want daar kan met stelligheid beweer word dat geen woord immuun is teen besoedeling in hierdie opsig nie. Reeds in Dagbreek, 31 Aug. 1969, p.5, word dan ook berig dat Minister M.C. Botha, Minister van Bantoe-administrasie en -ontwikkeling, nie met die benaminge tevrede is nie, en die uitdrukking multi-nasionale vryhede verkies.

Die nie-blanke volkere van die wêreld is natuurlik lankal ook nie meer bekend as primitiewe volkere nie. Nadat hulle 'n ruk as natuurvolke deurgegaan het, staan hulle tans bekend as ontwikkelende volke, en hulle lande as die ontwikkelende state.

Die politieke geharwar van die blankes onder mekaar veroorsaak ook die inkorting van die bruikbaarheid van woorde soos Sap, Nat, Smelter, Gesuiwerde, Liberalis, ens. Nog vars in die geheue is die gebruik van verlig en verkramp. Veral aan lg. kleef so 'n stigma dat die woord nooit weer in dieselfde betekenis as wat dit oorspronklik bedoel was, sal kan gebruik word nie. Ook reeds die term uitwaartse beleid is nie meer heeltemal onbesoedeld nie.

Stap ons af van die „politieke“ terrein, en rig ons ons ondersoek op ons medemens, dus menslike doen en late, menslike eienskappe, foute of deugde, menslike abnormaliteite, tref dit ons dat vele woorde wat hierop betrekking het dieselfde pejoratiewe betekenisontwikkeling deurmaak het. Die aanleidende oorsaak van hierdie degenerasie was (is) weer eens die behoefte aan die gebruik van eufemismes, hoewel die ironie ook 'n groot rol speel. Soos daar in hoofstuk IV aangetoon is, is daar dikwels ironie op die spel by die middele wat aangewend word om eufemismes te vorm, veral by die gebruik van vriendelik klinkende name, en by die gebruik van die antifrase. Vir semantiese ironisering kom in besonder in aanmerking alles waarvan die mens vermoed dat dit 'n keersy het, 'n binnekant wat anders is as die in die ooglopende buitekant of voorkant. Wat mooi of goed of edel of deftig is, loop gevaar om in sy teendeel verlaag te word; ook wat lelik of grof of sleg of ru is, kan ironies goedgepraat word. „Ironie haalt neer en haalt op : wat naar boven of naar beneden afwijkt van de middelmaat, wordt door ironie in het vlak van den gewonen mens gebracht“ (Van Haeringen, p.6). Die gevolg is betekenisverandering, want die ironiese, dikwels eufemistiese, gebruik word langsaam die gewone, terwyl die

ouere, „ernstige" betekenis hoe langer hoe seldsamer word, totdat daar 'n stadium ontstaan waarin die ou betekenis heeltemal nie meer aangevoel word nie, selfs nie op die agtergrond nie.

Die eerste groep woorde wat behandel word wat in aanmerking kom vir ironiese infeksie, is die woorde wat betrekking het op die sfeer van die vername, plegtige, deftige, statige, van waardigheid, van hoëre stand en rang. Hoe meer 'n volk afkerig is van uiterlike vorm, hoe minder waardering het hy vir dekorasies en grasia, hoe meer is hy geneig tot die ironiese gebruik van woorde wat die begrippe uit dié sfeer aandui. Die 17de-eeuse Ou-Nederlandse betekenis van hoogdrawend was nog hooggestemd, dus (digterlik) verhewe, en wel n.a.v. die digtersperd Pegasus. Vondel het bv. verlang dat 'n goeie digter hoogdravend moes skryf. In Afr. (ook in Ndl.) het die woord vandag definitief 'n ongunstige betekenis. Woorde wat op die rand staan van die hellende vlak en maklik kan afgly na die ironiese verslegting, is o.a. agbaar, vernaam, waardig. Selfs deftig is nie meer ongerep nie en wek terstond die bygedagte aan styfheid. Ook hoogmoed, Mnl. hoochmoet, Mhd. hōchmuot, Middelduits hömmuot : „edele gezindheid, groote vreugde" is tans 'n slegte eienskap. Voorts word nog genoem hardvogtig (oorspronklik dapper), voorbarig (oorspronklik voortreflik, vernaam), berug (oorspronklik beroemd). Selfs onnosel en simpel was eens goeie en lofwaardige karaktertrekke (vgl. hfst. XXI).

Die pejoratiewe verandering is baie opvallend by woorde wat in verband staan met klassnobisme, d.w.s. woorde wat range en titels aandui. Potentaat (Laatlatyn potentatus van Lat. potens, d.i. magtig, plus 'n agtervoegsel) is van al sy vroeëre luister ontdaan. Sinjeur (uit Fr. sieur/seigneur, uit Lat. senior, d.i. ouer, vergrotende trap van senex, d.i. oud, vgl. ook Eng. sir en sire, Ofr. sire) se val was net so groot. Dit word in Afr. net soos ook sur (uit sinjeur), veral spottend gebruik.

Ander oorblyfsels van titels wat eens geassosieer was met hoë eer, is nog meneer (Ndl. mijnheer, in Mnl. nog veral toegepas op 'n landsheer of ander hoë persoon), meester, Eng. mister (woorde wat verband hou met Lat. magister, d.i. meester, hoof, leier). Selfs in die woord baas (vroeër meester, heer) lê daar nie meer so baie gesag opgesluit soos vroeër nie. Hoewel heer tans nog 'n deftige woord is, het ook sy betekenis deur die eeue gedaal. In die Middeleeue was dit nog 'n titel wat net aan edeles beskore was. In die 19de eeu is dit nog gevoel as 'n teenstelling teenoor burger. Soos bekend, beteken dit tans nie veel meer as „manlike volwassene" nie. Die seksuele onderskeiding het die rangonderskeiding byna geheel teruggedring, en die teenstelling van heer is nie meer burger nie, dog dame.

Ook in ander tale het oorspronklike titels hulle feodale betekenis verloor, en hulle word tans vir gewone persone gebruik; vgl. sir, sire, mister, gentleman, Herr, monsieur, señor.

Die rede vir hierdie pejoratiewe betekenisontwikkeling, is eufemistiese vleierey, d.w.s. die toekenning van titels aan mense wat nie die reg daartoe gehad het nie.

Hierdie eufemistiese vleierey is ook die rede waarom daar met verloop van tyd so baie vroulike titels was. Die degradasie van hierdie woorde word geforseer „doordat oorspronklik onschuldige, neutrale benamingen voor 'vrouwe-lyk wezen' eufemisties, ter vermyding van een ruwer woord, gebruik werd voor 'vrou van lichte zeden'" (Van Haeringen, p.11). Schreuder kom tot 'n soortgelyke gevolgtrekking: „A large number of names for women, especially unmarried, have been subjected to degeneration owing to euphemism, irony or frequent innuendo" (p.165). Was die eufemisme op sy beurt afgeslyt, is na 'n woord uit 'n hoë stand gegryp wanneer daar 'n behoefte was aan 'n woord vir „vrou" sonder ongunstige bygedagtes.

Die woord wyf is vandag in sowel Afr. as Ndl. geringskattend. Vroeër was dit egter nie die geval nie (dink aan Eng. wife). So kon Karel die Grote nog peins: „Ic ben here, mijn wijf es vrouwe" (Karel ende Elegast, r.69). Hoewel 'n bevredigende etimologie van die woord nog nie gegee is nie, is dit interessant om op te merk dat een vermoede is dat die benaming sou uitgegaan het van die by uitstek aan „de vrouw eigen magische potentie", en dat dit dus oorspronklik 'n taboewoord was (vgl. Franck-Van Wijk, Byv., p.195).

Dat vrou oorspronklik 'n rangtitel was, blyk nog enigszins uit die feit dat die Nederlandse koningin bloot Mevrouw (van mijn vrouw) genoem word. Alle dames van goeie stand, getroud of ongetroud, is tot aan die einde van die 19de eeu aangedui as 'n mevrouw. Die Ohd. vorm frouwa het beteken „vername vrou, dame, meesteres, gemalin" (Franck-Van Wijk, p.764). Soortgelyk hou dame verband met Lat. domina, d.i. koninklike vrou.

'n Woord waarvan die val baie groot was, is kween, d.i. „oude slet", Mnl. quēne (vrou, vrou op leeftyd), Ohd. quēna (vrou), Os. quēna (vrou, eggenote), Got. qino (vrou). Kween, d.i. 'n onvrugbare dier, veral koeie en merries, is waarskynlik dieselfde woord (vgl. o.a. Franck-Van Wijk, p. 362, Afr. Etim., p.377).

Vir 'n betekenisverslegting van dusdanige woorde in Engels word verwys na lady, 'n inheemse Engelse eretitel en o.a. verwant aan lord. Sy waardigheid wat hy verloor het, sien ons in terme soos lady friend, ladies and gents, chorus lady, wash lady. Mencken (p.294) vermeld dat lady byna nie meer in Amerika gebruik word nie. Die salesladies is nou saleswomen of salesgirls. Vroue in die Kongres was vir 'n rukkie aangespreek as „the lady from So-and-so", dog dit is gou vervang deur the gentlewoman.

Nog meer Engelse woorde waarvan die betekenis deur die eeue gedaal het, is beldam, damsel, leman, minx, mistress,

paramour, minion, harlot, hussy, quean (vgl. Schreuder, pp.165-175).

Soos Bloomfield (p.401) aantoon, moes selfs die woord hoer (Mnl. hoere, Ohd. huora, Mnd. hôre, As. hôre, vgl. Eng. whore, uit Noors, On. hôra) eens op 'n tyd 'n hoflike plaasvervanger gewees het vir 'n woord wat nou vir ons verlore is. Al bg. woorde is nl. verwant aan Iers caraim, d.i. ek het lief, Lat. cârus, d.i. lief, dierbaar, Idg. qâ-r-, qê-r- van qâ-, qê- in Oud-Indies kāyamāna-, d.i. be-minnend (vgl. o.a. Franck-Van Wijk, p.255).

Dieselfde lot het hoer getref, en tans word veral gepraat van prostituut (Ndl. prostituée, Eng. prostitute, van Frans prostituée, van Lat. prostitutus, deelwoord van prostituere, d.i. openlik blootstel (vgl. o.a. Origins, p. 663). In verband met die Nederlandse vorm vermeld die WNT (XII, 2, 4509): „om redenen van euphemisme in gebruik gekomen". (Vir meer voorbeelde vgl. hfst. XXIII, B.)

Interessant is ook die gewoonte wat in die Middel-eeue oor Europa versprei het, nl. die vervanging van die vnw. van die 2de persoon ekv. deur die 2de persoon mv., bv. Eng you i.p.v. thou (gewoonlik slegs vir die Godheid), Frans vous i.p.v. tu. In Ndl. het jij gelei tot die totale veroudering van gij. Op sy beurt het jij die intieme vorm geword, en die beleefdheidsvorm is u, verteenwoordigend van Uwe Edelheid. In Duits is die 2de persoon ekv. selfs vervang deur die 3de persoon mv., nl. Sie, terwyl die 2de persoon ekv. du vir gemeensame omgang tussen vriende of teenoor minderes gebruik word. Die 2de persoon ekv. word selfs deur plaasvervangers van heel ver-skillende oorsprong verdring, bv. Spaans usted vir vuestra merced, d.i. „your worship". Vergelyk ook Eng. Your Grace/Majesty will be pleased i.p.v. you will be pleased in die formele aanspreek van 'n hertog of aartsbiskop, 'n prins en 'n koning.

Die gebruik in Afr. van jy, u en gy (argaïsties) is bekend. Terwyl jy die gemeensame vorm is, is u vir beleefde en verhewe gebruik. Al hierdie voornaamwoorde is egter nog nie toereikend nie. Net soos wat 'n minister aangespreek word met U Edele, so ook word persone wat aansien verdien in die Afrikaanse familiekring aangespreek deur 'n herhaling van die gesinsnaam, dus eintlik die 3de persoonsvorm vir die 2de persoon, bv. „Mammie, ek weet nie waar mammie mammie se sleutels neergesit het nie". 'n Kind wat jy teenoor sy ouers besig, word stilgemaak met „ek word nie ge-jy en ge-jou nie" (weer 'n soort taboe dus).

Dikwels word ook beleefdheidsvorme gebruik vir sake wat op die hoorder betrekking het. In Duits is „my vrou" meine Frau, dog vir „jou vrou" sê die Duitser eerder Ihre Frau Gemahlin; vgl. ook mein Mann, maar Ihr Herr Gemahl. Die verskynsel word ook in Italiaans aangetref; vgl. mia moglie (my vrou) teenoor la sua signora (u dame). Volgens Bloomfield (p.402) is die terme vir sowel my vrou as jou vrou in sekere primitiewe tale taboe, en sê die mans eerder die ou vrou, die een saam met wie ek leef, of selfs my kok.

Ietwat op 'n ander vlak, maar tog ook in aansluiting by die betekenisontwikkeling wat die woorde ondergaan het wat op vrouens betrekking het, kan genoem word die besoedeling wat kleef aan die betekenis van die woord oujongnoui. Soos bokwagter is oujongnoui besig om plek te maak vir woorde soos ongehude dame/vrou, selfstandige vrou, beroeps-vrou, ens. In Eng. is old maid ook lankal ongewild, terwyl daar beswaar gemaak word teen spinster, eintlik „a woman that spins, hence an unmarried gentlewoman, hence any unmarried woman" (Origins, p.644).

Benaminge van die inwoners van 'n land (in teenstelling met die gesofistikeerde stedelinge) degenereer dikwels. Dink aan die stigma wat kleef aan die woord plaas-japie. Prof. Kok (TVV, Feb. 1954, pp.4-5) haal briewe

aan van lesers wat, sonder dat dit hulle bedoeling was, aantoon dat die woord boer nie meer so 'n ere naam is as wat dit vroeër was nie: „In die laaste tyd word al meer gebruik gemaak van die snaakse benaming plaasboer (i.p.v. boer). Is plaasboere 'n aparte groep? Ek wonder, miskien ruik die benaming net so effens minagting, of verbeel ek my dit maar? In elk geval, ons plattelanders was nog altyd boere, laat ons boere bly. As ons plaasboere word, is ons Engelse vriende later farm-farmers.” 'n Ander leser het gekla: „As ons woorde soos ,kneg' en ,bywoner' kan vervang deur ,plaasbestuurder' of ,assistent', sal daar meer jong seuns wees wat in die boerdery sal belang stel, veral dié wat nie 'n plaas kan koop en uit die staanspoor ,knegte' kan aanhou nie. Niemand verwys na 'n winkelbestuurder as 'n ,byverkoper' of na 'n jong boekhouer of klerk as 'n ,kneg' nie”.

Ook die benaminge vir uitlanders kry mettertyd 'n ongunstige gevoelswaarde. 'n Interessante geval is Lat. hostis waarvan die betekenis ontwikkel het van „vreemdeling” tot „vyand” (hoewel dieselfde stam in Germaans ook gas gegee het).

Soos die Romeine was die Grieke so ingenome met hulle grote tyd, dat hulle die woord barbaros eers gebruik het in die betekenis van „buitelander”, en daarna word dit „ru, onbeskaafde persoon”.

'n Volgende sfeer waar woorde in 'n pejoratiewe rigting neig, is dié van die moraal, van die deug en die ondeug. Agter die brawe, fatsoenlike uiterlike vermoed die mens graag 'n minder edel innerlike, deug word geredelik tot skynheiligheid ontmasker. Aan die ander kant is daar die neiging om oor afwykinge van die sedewet met milde toegeeflikheid te oordeel. Dit lei tot die ironies-eufemistiese gebruik van sagte terme vir lelike eienskappe en dade.

Veral die seksuele moraal is by uitstek die terrein van die werklike of vermeende maskerade, van die knipoog wat so 'n maskerade ontmasker of oortredinge aandui. So word die woorde wat die deugde op dié gebied aandui die slagoffer van die ironisering, en moet daar weer nuwe woorde gevind word om die behoefte te vul wat ontstaan het. Die woord preuts besit teenswoordig 'n ongunstige gevoelswaarde (vgl. Terblanche en Odendaal Wdb.: „oordrewe of gemaak eerbaar of sedig“). Mnl. preus se betekenis was egter nog „rechtschapen, moedig, trotsch, dartel“, moontlik via Ofr. proz/preus, uit Laatlatyn prôde, van prôdest: nuttig, flink. Preuts, eintlik dus regskape, fier, het in rang begin daal sedert dit op seksuele regskapenheid toegepas is. Kuis (Mnl. cuusc: „zuiver, rein, zindelijk“, Ohd. chûsk: „zedig, matig, ingetogen“) begin hoe langer hoe meer die betekenis te nader van preuts. Sedert dit veral op die seksuele terrein gerig is, het ook sedig, oorspronklik beskeie, gematig, beheers, tans byna onbruikbaar geword vir iets anders. Eenmaal aldus beperk, verlaag die betekenis deur die spotlag wat dit wek. Die woorde: 'n Sedige meisie is vir die betrokke geen lofuiting meer nie. Sedig is vervang deur bv. ingetoë en stemmig, woorde wat waarskynlik ook die ander sal volg op die weg bergaf.

Sedig het in sy beperking tot die seksuele moraal wellig onder invloed gekom van sedelik, 'n woord wat nog nie geheel, maar tog veral op die seksuele betrekking het. Hierdie beperking van sedelik is op sy beurt stellig te wyte aan onsedelik waarby die konsentrasie op die seksuele dadelik in die oog val. „Zo ligt aan het begin van deze ontwikkeling een eufemistisch streven: men verbloemt de ondeugd door de aanduiding ruimer, d.i. vager te maken“ (Van Haeringen, p.19). Hierdie verruimde aanduiding vereng op die duur die semantiese terrein van die woord. Die negatiewe onsedelik het sedelik in sy verenging meegesleep. Dat dit ook anders kan gaan, toon ontug (oorspronklik kragteloosheid) naas tug.

Op sedelike gebied is vervolgens nog wellus (oorspr. „genot“), wulps (oorspr. „dartel“) en geil (oorspr. „vro-lik“, vgl. Mnl. gheil, Ohd. geil, Oud-Saksies gêl, Angel-Saksies gâl, Got. gails : „vroolijk“) vergoed besmet en die woorde bly alleen gangbaar in die nuwe betekenis. Dieselfde het gebeur met Eng. lust (Oud-Engels lust : „pleasure“, terwyl „the meaning today is wholly confined to degrading sexual desire“, Copley, pp.100-101). Ook decency dateer terug na 'n vroeëre betekenis: „what is fitting“ (Lat. decus, vgl. Eng. decorate). Vulgêr, oorspronklik 'n b.nw. wat beteken het: „behorende tot die menigte“ (Lat. vulgus), het die betekenis aangeneem van laag, vernederend. Om die hardheid van die woord te vermy, word in Eng. bv. common en ordinary eufemisties gebruik, woorde wat nou besig is om dieselfde afwaartse pad te beweeg.

Selfs Bybelse woorde en uitdrukkinge se betekenis-inhoud kan verswak. Geseënd word ironies bedoel in geseënde toestand (verwagtend). Oorspronklik was dit stellig niks anders as 'n vriendelik bedoelde eufemistiese aanduiding van 'n delikate toestand nie, maar namate die toestand minder as „seën“ gewaardeer is, het dit hoe langer hoe meer 'n ironiese kleur gekry. Dink ook aan salig-dronk. In kerklike gebruik het die woord salig (Mnl. sâlich : gelukkig, vroom) egter nog te 'n goeie betekenis, en dit lyk nie of die woord so ver sal afsak as sy Engelse verwant silly nie. (Die betekenis van silly, Oud-Eng. sælig het as volg ontwikkel: „blessed, innocent, simple, simple-minded, foolish“; vgl. Copley, p.145.)

Verdere profanasie tref ons o.a. aan by op jou tabernakel kry en iemand die leviëte voorlees. Tabernakel (reeds Mnl., van Lat. tabernaculum, verkleinwoord van taberna : hut, verwant aan Eng. tavern) was by die ou Romeine die tent buite Rome waarin die augur (priester) voor die aanvang van die volksvergadering sy auspicia waargeneem het, en by die ou Jode was dit die hut of tent vir die erediens (vgl. Ex. 25:9). In die Bybel word die liggaam van

die mens dikwels vergelyk met 'n tent waarin die siel gehuisves is. In 1 Kor. 6:19 noem Paulus die liggaam van 'n Christen 'n tempel van die Heilige Gees. Vandaar die in die 17de eeu voorkomende en tans nog dialektiese segswyse iemand op zijn tempel zitten (vgl. St. II, p.313), en in Afr. (en Ndl.) iemand op sy tabernakel speel/gee/kry.

In die geval van iemand die leviete (voor)lees, ook Ndl., Hd. einem die Leviten lesen, ^{het leviete betrekking} op Levitikus, die boek waarin die Mosaïese wet neergelê is. Het 'n kloosterbroeder teen die reëls van die klooster gesondig, is die monnike byeengeroep deur die ab. Dan is die oortreë reël opnuut voorgelees, asook 'n hoofstuk uit Levitikus. So is die oortreder op sy foute gewys, is hy vermaan, van sy skuld kenbaar gemaak. In Ndl. word dan ook nog gehoor iemand de wetten lezen en iemand de metten lezen (metten, Mnl. mettene, uit Kerklatyn matutinae : moregebedjies, 'n woord wat weer verband hou met Matuta, die Italiaanse godin van die morestond; vgl. nog Afr. korte mette maak met). 'n Goeie voorbeeld van hierdie skertsende profanasie is nog die Ndl. heilig huisje, d.i. 'n kroeg.

Slegruikende en sinistêre voorwerpe werp steeds 'n pejoratiewe mantel oor hulle woordeskat. Hoewel perspireer nog geforseerd klink, word sweet nie meer in 'n goeie geselskap gebruik nie. Stink het in die Germaanse tale oorspronklik ruik beteken (Mnl. stinken, Ohd. stincan : „ruiken, stinken“, Mnd. stinken : „stinken“, Angel-Saksies stincan : „ruiken, opwalmen“). In die oudste Eng. sou dit dus moontlik gewees het om te sê: it stinketh sweetly. Vandag beteken stink natuurlik alleen „onaangenaam ruik“. Opmerklik is dit dat ruik al dieselfde verslegting van betekenis begin vertoon, bv. dit ruik hier, die vleis het 'n ruikie. (Die oorspronklike betekenis van ruik is „dampen, stuiven“, vgl. Ohd. riohhan : „rooken, dampen, ruiken“, Qfri. riâka : „rooken“, On. rjûka : „rooken, dampen, stuiven“). 'n Parallele betekenisont-

wikkeling het die woord in Eng. deurgemaak. Die Oud-Engelse woord stink is in Middelengels vervang deur smell, 'n woord wat deur dieselfde lot getref is (vgl. it smells), en vervang is deur odour. Odour se betekenis het eweneens versleg, en is vervang deur fragrance, perfume, bouquet.

Om dieselfde rede (en ook om „deftig" te wees) word in sekere kringe aan abattoir (Frans, nie in WNT, Franck-Van Wijk en De Vries nie) voorkeur gegee bo slagpale. Dieselfde vind plaas in Eng. waar slaughterhouse vermy word vir abattoir (Schlauch, p.118). Desgelyks lewer die vele (en insiggewende) benaminge vir 'n gemakshuisie 'n goeie voorbeeld hoe snel sulke eufemismes vir nuwes moet plek maak. Hieraan word later 'n aparte hoofstuk gewy (hfst. XXV, A, 2).

Woorde wat net so baie aan degenerasie, en gevolglik aan vervanging blootgestel is, is die name van sekere siektes en alles wat daarmee in verband staan. Aan hierdie aspek word eweneens 'n aparte hoofstuk gewy (hfst. XVIII). Enkele woorde wat nie daar vir bespreking in aanmerking kom nie, word vervolgens behandel.

Prof. J.J. Smith meld in 1935 dat geneesheer vervang is deur dokter (Hg., 18 Okt. 1935, p.17). Teenswoordig skyn dit egter asof die woord dokter (oorspronklik „geleerde, leeraar", en in die huidige betekenis nog nie by Kiliaen nie) nie meer so 'n gunstige gevoelswaarde het nie, en asof dokters self die terme geneesheer, arts of medikus verkies. Vergelyk die gebruik, veral onder Engelse dokters, om bekend te staan as mister of sir.

Selfs op onderwysgebied kleef daar later 'n stigma aan sekere woorde. So het die Vrystaatse Sinode bv. 'n besluit geneem waarin die onderwysowerhede versoek is dat daar nie gepraat sal word van agterlike kinders nie, maar wel van vertraagde kinders. Die woord hulpklas word nou al weer in sommige skole vervang deur geleentheidsklas.

Dit lê natuurlik voor die hand dat al hierdie woorde later op hulle beurt weer vir ander sal moet plek maak. Verge-lyk ook hfst. XXI, A.

Plus-minus 1944 is besluit om Ambagskool te vervang deur Hoër Tegniëse Skool. Tans is dit weer woorde soos Verbeteringskool, Tugskool, Reddingshuis, Werkkolonie, Hervormingskool, Instituut vir Meisies, ens. wat in die gedrang kom. In 1942 is die naam van die Houtpoort-Verbeteringskool afgeskaf, en vandat dit omgeskep is in 'n skool vir agterlike en sorgbehoewende seuns, staan dit bekend as die J.W. Luckhoff-hulpskool. Die prinsipale van 'n soortgelyke skool vir meisies kla dat die naam van die inrigting soos 'n skandvlek aan die leerlinge kleef nadat hulle die inrigting verlaat het: „Die naam ‚Insti-tuut‘ vervul toekomstige werkgewers met agterdog en enige naam waarin die woord ‚skool‘ voorkom, sal verkiesliker wees” (TVV, Feb. 1954, p.4).

In dieselfde artikel meld prof. Kok ook dat op Baviaans-poort nie van 'n gevangene gepraat word nie, maar van 'n verpleegde, terwyl 'n oortreder hom in 'n werkkolonie be-vind weens werkskuheid. Die jongste „mooiklinkende” woord wat dikwels gehoor word, is stigting. Die woord weeshuis word al hoe meer vervang deur kinderhuis.

Dit is ook a.g.v. hierdie pejoratiewe betekenisont-wikkeling dat daar gedurig 'n ander woord gevind moet word om die proses aan te dui waardeur nuwelinge aan ons universiteite „tuisgemaak” word. By die Vrystaatse Uni-versiteit is agtereenvolgens gehoor: Doop, insout, ini-siasie, ontgroening, verwelkoming, kontak, oriëntering of oriëntasie.

Vroeër in hierdie hoofstuk toe woorde soos kaffer, meid, booi, ens. bespreek is, is reeds terloops daarop gewys dat die gees van demokrasie teenswoordig lei tot die eufemistiese vermyding van terme van ondergeskiktheid, en die gevolglike degenerasie van sulke woorde. Selfs in

die hersiene Bybelvertaling word 'n woord soos slaaf baie versigtig gehanteer. In die geval van sommige woorde en uitdrukkinge wat na die radikale kant toe neig, is 'n meer konserwatiewe rigting ingeslaan. So word die woord slaaf (behalwe in baie besondere verband) 'n dienskneg en die bekende: „Mooi so, goeie en getroue slaaf" word: „Welgedaan, goeie en getroue dienskneg". In gewone gesprekke raak kneg ook in onbruik omdat hierdie woord al 'n kleur-tjie begin kry het. Dat dit egter nie altyd die geval was nie, blyk o.a. uit die feit dat kneg verband hou met Eng. knight (vgl. o.a. Origins, p.329). Ook aan die Kaap het die woord eers 'n beter betekenis gehad (vgl. art. van Scholtz in TWK, Nov. 1947, p.8). Dink ook aan die geleerde faktotum wat handlanger byna orals verdring het.

Dit bly maar gewoonlik hierdie onaangename stigma of stille verwyf wat aanleiding gee tot die ondergang van 'n woord. Aanhangers van die naaktkultuur verkies bv. om as naturiste eerder as nudiste bekend te staan. (In Eng. moes naked ('n algemeen-Germaanse woord; vgl. Mnl. naket, naect, Ohd. nahhut, nackut, Ofri. naked, Angel-Saksies nacod, Got. naqaps) gedeeltelik swig voor die minder duidelike woord nude, van Lat. nūdus). Daar is beweer: „The nudist movement is too often associated (quite erroneously) with immoral conduct, exhibitionism etc., with the result that nudists are more and more adopting the term 'naturist' in favour of the much maligned word 'nudist'" (TVV, Feb. 1954, p.3).

Hierdie drang om woorde te vervang deur „onskuldiger" woorde, kan natuurlik ook oordryf word, en lei dan tot onnodige en lagwekkende eufemismes. Ons moet egter daarmee rekening hou, want selfs in sulke gevalle (of: juis in sulke gevalle) ondergaan die vervangende woord 'n pejoratiewe betekenisontwikkeling. Die Viktoriaanse tydperk lewer mis-kien die meeste voorbeelde. Dit was die dae toe tafelpote gedrapeer is, en chair vervang is deur seat. (Ook

in Frans is 'n stoel aangedui met die woorde commodité de la conversation. Met hierdie gebruik het o.a. Moliere die draak gesteeek.) Women het geword females, en om die woord shirt in 'n dame se teenwoordigheid te noem, was om haar te beledig. Corset is verban, en selfs die woord decent „was indecent“, want geen goeie vrou behoort die ver-skil te geken het tussen die twee woorde nie. In hierdie tyd is ook gepraat van lady (vir wife), limb of benders (vir leg) en bosom (vir breast). Om dieselfde rede is die goeie Engelse woord belly nog steeds uitgedruk deur stomach. Ook die kledingstukke wat hierdie dele bedek, moes vervang word. Vergelyk ook hoofstuk XXIV, B waar die talle Engelse ekwivalente vir broek sal behandel word.

Dit was die tyd toe rooster gebruik is i.p.v. cock, en ook bull was te vulgêr vir verfynde ore. In plaas daarvan het die puriste ge-bruik cow-creature, male-cow, seed-ox, Jonathan, en selfs gentleman-cow. Bitch, ram, boar, sow, stallion, mare, ens. het dieselfde weg opgegaan. Pismire is vervang deur ant-mire, to castrate het geword to alter, en daar is liefs gepraat van to retire i.p.v. to go to bed. Selfs die Bybelse ass is vervang deur jackass, jack of donkey omdat die Amerikaanse uitspraak dit te veel na are^s laat klink het.

Sulke oordrewe eufemismes is ook nie net beperk tot Engels gedurende die Viktoriaanse tydperk nie, dog ook in Afrikaans is genoegsame voorbeelde aan te toon. Prof. S.P.E. Boshoff vermeld dat in sy kinderdae verwag is om nie van 'n bul of 'n bulkalf te praat nie, dog van brom-bees en oskalf, van voetvingers i.p.v. tone, van ongedierte en biebies i.p.v. luise en nete, en van Spaanse pokken en spanjool i.p.v. sifilis (Kruim en Kors, p.23). Ook prof. Schoonees skryf dat wyle E. de Roubaix die Woordeboekkantoor meegedeel het dat die Boesmanlander van sy tyd nie gepraat het van skaap- of bokram nie, maar wel van grootskaap en grootbok. So het iemand De Roubaix

eenmaal versoek om tog sy perde verder van sy grootperd te knoop omdat die grootperd sou baklei, en hierdie grootperd was niks anders nie as 'n klein poniehingsie (Rondom die Woordeboek, p.17). Von Wielligh het dieselfde verskynsel opgemerk (Ons Geselstaal, p.153). WAT, deel III, vermeld dan ook: p.458: „Grootbees (gewest.): Preutse benaming vir 'n bul - net soos boetiebees, pabees (o.a. Carnavon, Britstown);

p.459: grootbok vir bokram (o.m. Carnavon en Boesmanland);

p.466: grootperd vir 'n hings (N.W. Kaapland);

p.467: grootskaap vir 'n ram (Carnavon, Calvinia, Prieska, Gordonia)."

In WAT, V, p.509, is nog opgeteken kêrelbok, -donkie, -kalkoen, -skaap, -vee en -kind onderskeidelik vir 'n bokram, donkiehings, kalkoenmanneltjie, skaapram, manlike diere onder vee en 'n seun. Studente van prof. Kok het vervolgens nog opgeteken heerbees (in Bloemfontein) en brulbees (te Zastron). Volgens lg. student word hierdie benaming nog teenswoordig onder sommige ou mense in die Zastron-distrik gehoor. Hierdie twee woorde kom nie in WAT voor nie. Prof. H.J.J.M. van der Merwe vermeld nog oomskaap, d.i. 'n ram (Afrikaans - sy aard en ontwikkeling, p.135).

Suzanne van Rensburg (vgl. die SAUK-publikasie: Uit toeka se dae, p.39) meld dat in Bredasdorp vroeër gepraat is van 'n koningsbees. Sy skryf dat met Kersfees die kinders lawwe rympies gefluister het, bv.: „Merrie Krismis, 'n hings Nuwejaar, 'n koei vendusie en 'n bul basaar." Ma het dan altyd vermaan: „Hou op met julle stuitigheid." Hierop verklaar die skryfster: „Arme Ma wat tog so fyn-tjies deur ,Governesses' in die Koeberg grootgemaak is en van 'n bul as 'n koningsbees gepraat het. Wanneer Ma en Tant Swallow bymekaar kom, het hulle pal van ,tone' as ,voetvingers' gepraat. ,Ag mevrou, sit tog 'n lappie met 'n bietjie bokvet om my voetvinger. Ek het sy kop omtrent gedekapiteer'".

'n Insiggewende kykie in die taalgebruik van vroeër kry ons ook in Stories van Bergplaas (pp.177-178) van Alba Bouwer. Die kinders speel hulle is die dominee en „ou missies De Villiers". Lg. kry besoek van die leraar en hy sê:

„Ja, missies De Villiers, ek moes met my koetsier ook praat vandag. Sy tone is so vol modder en hy maak my kar so vuil."

„U meen met permissie gesê sy voetvingers, dominies,' sê die deftige dame en sy gee 'n ligte snuifie. „Ag ja, die bediening is nie meer wat dit was nie'."

'n Bietjie later sê die dominee: „My koetsier is party dae so vol vlooië ook, raai." Weer word hy betig deur die deftige dame: „Ag, pardon, u praat van springertjies. Met permissie gesê."

Nogtans meen ek dat Boshoff mistas wanneer hy meen dat voetvinger 'n eufemisme is van toon (Afr. Etim., p.651). Vir my taalgevoel is dit eerder 'n disfemisme as 'n eufemisme. Deur voetvinger (en grootbees, brulbees, springertjies en al hierdie onnodige eufemismes) te gebruik, bereik die spreker juis wat hy wil probeer vermy, en die „eufemisme" is dan dikwels suggestiewer as die oorspronklike woord self.

Vroeër was hierdie woorde egter goeie eufemismes, al word hulle nie teenswoordig deur die meeste sprekers so aangevoel nie. Daarom dat Vendryes kon verklaar: „It is convention alone that determines whether words are polite or indecent", en verder: „The number and nature of words which are regarded as shocking, vary according to environment and date" (p.219).

As gevolg van die gebruik van die versagtende woord, is daar egter nog 'n volgende groep woorde wat 'n pejoratiewe betekenisontwikkeling ondergaan. Hulle word in die volgende hoofstuk behandel.

HOOFSTUK VI.

Hoogdrawende Eufemismes.

Die eufemisme gee ook uitdrukking aan die mens se behoefte tot hoogdrawendheid. Deur hierdie hoogdrawende gebruik van die eufemisme word ons gelei na 'n ander spraakneiging wat, hoewel verskillend in oorsprong, die betekenis van woorde baie op dieselfde wyse affekteer as die eufemisme, nl. die hiperbool. Die terme „eufemisme" en „hiperbool" is nie wederkerig eksklusief nie. Definieer ons die eufemisme as mooi spraak en die hiperbool as oordrewe spraak, is dit duidelik dat die betekenisse mekaar gedeeltelik mag oorvleuel, en die hoogdrawende eufemistiese voorbeelde mag ook onder die hoof hiperbool geklassifiseer word.

Daar moet egter altyd in ag geneem word dat die twee taalverskynsels heeltemal verskillend in hulle oorsprong is. Die eufemisme is gewortel in bygelowigheid, en dit lei tot die vermyding van 'n onaangename woord omdat 'n verband tussen 'n naam en 'n voorwerp aangeneem word. Die hiperbool, daarenteen, is gewortel in entoesiasme, en het sy oorsprong te danke aan die begeerte om meer helderheid en intensiteit aan 'n uitdrukking te gee.

In die Amerikaanse spraak, beweer Clark (Partridge en Clark : British and American English since 1900), kom eufemismes van fatsoenlikheid („euphemism proper" soos hy hulle noem) al hoe minder voor, terwyl die eufemismes van hoogdrawendheid in sekere opsigte toeneem. „Euphemism in the narrow sense ... is going out of fashion; but its twin brother grandiloquence is in some ways more vigorous than ever" (p.245). Hiervoor is die demokrasie (of liever 'n ongewenste uitbreiding daarvan, veral soos dit in die V.S.A. verhef is) verantwoordelik, nl. die begeerte, veral in die handel en advertensiewese, om nie deur 'n woord of 'n verklaring ander se gevoelens seer te maak nie. So het bv. flat verdwyn voor apartment (do., p.246). Vergelyk in hierdie verband die Afrikaanse gebruik van duplexwoonstel.

In 'n artikel in Die Hg. (5 Nov. 1965, p.44): „Victoriaanse gedagte in nuwe gedaante“, word daarop gewys dat aan die woord skakelhuis daar mettertyd 'n ongunstige gevoelswaarde begin vaskleef het en dat daar toe 'n nuwe naam gevind moes word: „Die tyd het sy sirkelgang gegaan en die skakelhuis, kenmerkend van die Victoriaanse tyd, steek weer sy kop uit in ons stede. Maar deesdae het hy 'n meer verheewe naam - die mense praat nou van duplex-woonstel of die maïsonette“. In 'n volgende paragraaf verklaar die skrywer: „Basies is dit egter dieselfde ding as sy goedkoop en dikwels onooglike voorganger ...“.

'n Term soos second-hand het verdwyn uit die Amerikaanse woordeskat. Die motorhandelaars, „who are ardent euphemists“ (Mencken, p.293) gebruik eerder die woorde reconditioned, rebuilt, repossessed en used. Hier dink 'n mens dadelik aan die geskiedenis van cheap. Die woord het ontstaan as 'n verkorting van die frase good cheap (vgl. Afr. goedkoop) met die betekenis: 'n goeie winskoop. Omvermydelik het die geassosieerde betekenis van „swak kwaliteit“ voorrang verkry, sodat vir die oorspronklike betekenis die eufemistiese woord inexpensive ingespan moes word. Cheap clothes for fat old woman is al verander na limited income clothes for dignified maturity (Lennox-Short, p.40).

Die bekende Amerikaanse sosioloog, dr. Eliot, het gepleit vir die verbanning van sulke „harsh terms“ soos reformatory, house of refuge, reform school, jail. Baie van die eufemismes deur hom aan die hand gedoen, is toe ook gebruik, maar word ook al weer nie as sodanig aangevoel nie; vgl. habit-disease vir vice, psycho-neurosis vir sin, failure to compensate vir disease, treatment i.p.v. punishment, delinquent i.p.v. criminal, unmarried mother (illegitimate mother), out of wedlock (bastard), behavior problem vir prostitute, psychopathic hospital vir insane asylum, house of detention i.p.v. jail, ens. (vgl. Mencken, pp. 292-3). Eufemisties in oorsprong is ook county infirmary (poor-house).

Talle persone dui die beroep aan wat hulle beoefen met sulke hoogdrawende eufemismes. Dit geld weer eens veral (dog nie uitsluitlik) die Amerikaner. Volgens Mencken (p.284 e.v.) is die Amerikaner apologeties oor die beroep wat hy bekleed, want hy glo dat hy sy talente daarop vermors. Omdat hy egter nie daaruit kan ontsnap nie "he soothes himself by assuring himself that he belongs to a superior section of his craft, and very often he invents a sonorous name to set himself off from the herd." Dit is die rede vir die ontstaan van woorde soos realtor vir real-estate agent, electragist vir electrical contractor, aisle manager (floor-walker), beautician (hairdresser), exterminating engineer (rat-catcher), tree surgeons (tree-trimmers), landscape-architects (gardeners), shoe-rebuilders (cobblers). Haarkappers was eers tonorial artists, en later chirotonors, terwyl corn-doctors hulle genoem het chiropodists en podiatrists. Talle van hierdie vergesogte titels eindig op engineer, bv. vision-engineer ('n persoon wat goedkoop brille verkoop), wrapping-e. ('n persoon wat toedraaipapier verkoop), 'n recreation-e., 'n tire-e., 'n hot-dog-e., ens.

Alhoewel die volgende benaminge geklassifiseer word as hoogdrawende eufemismes, kon daar ook ander faktore by die ontstaan daarvan op die spel gewees het. Dit is nl. moontlik dat vrees of fyngvoeligheid ook 'n rol gespeel het, en dat die persone huiwerig is om die woorde te gebruik wat direk geassosieer word met die gevreesde tema. Daar is dus 'n tweeledige oorsaak waarom 'n undertaker (reeds 'n euf. van 'n vroeëre periode) 'n mortician geword het, en sommige begrafnisondernemers hulle 'n ruk funeral-directors genoem het, en ander embalming surgeons. 'n Mortician werk nooit met 'n corpse nie, maar prepares a body of patient. Dit geskied in 'n preparation-room of operating-room. Die lyk word dan in 'n casket gesit, en gebêre in 'n reposing-room of slumber-room van 'n funeral-home of funeral-parlors of mortuary. Met die begrafnis

word hy na die chapel vervoer, van waar hy na die begraafplaas vervoer word in 'n funeral-car of casket-coach. Die doodklere is nou 'n negligé of slumber-shirt of slumber-robe, die lyk besorger se werksmotor is 'n ambulance, en die begraafplaas word vinnig 'n memorial-park.

Nie net in Amerika het hierdie menslike neiging aanleiding gegee tot belaglike woorde nie, maar ook in Nederlands en Afrikaans is dergelike gedrogte aan te toon. In Nederland het 'n barbier bv. op 'n goeie dag 'n coiffeur geword en 'n kleremaker 'n tailleur of 'n tailor (Schoonees, p.16). Prof. Kok meld die geval van 'n persoon wat 'n advertensie geplaas het om bome te snoei en homself 'n tuinboukundige ingenieur genoem het, terwyl 'n skoemaker al 'n keer as 'n leerwerkkundige en 'n straatveër as 'n sindelikhedsamptenaar aangedui is (TVV, Feb. 1954, p. 5). Reisigers is lankal nie meer travellers nie, dog verteenwoordigers, Eng. sales representatives. 'n Vensterversierder is 'n etaleur, terwyl 'n ondergeskikte ambagsman, vroeër handlanger, as 'n faktotum bekend staan. Pille en medisyne word vry algemeen as farmaseutiese produkte aangedui.

Dr. E.G. Malherbe het op 'n onderwyskongres in Maritzburg gesê dat die woord onderwyser ietwat verdag is, veral by die vroulike geslag. In Nederland is hy gewaarsku om nie te sê dat hy 'n onderwyser is nie, maar wel 'n leraar, terwyl hy ook in Amerika gemerk het dat onderwysers by voorkeur hulle beroepe aandui met die woord opvoedkundige (educator) (TVV, Feb. 1954, p.5). Dit het Elsa Joubert ook opgeval dat onderwysers in Italië professor genoem word (vgl. Die Verste Reis, p.10). Haar metgesel op die trein is nl. 'n professor aan 'n skool. Sy skryf dan: „Dit was vir my verbasend dat 'n professor saam met my derdeklas ry, maar later het ek uitgevind dat onderwysers, gewoonlik ook maar swak betaal, aanspraak kan maak op die aanspreekvorm ‚professor‘.“ Dink ook aan persone wat slegs klavier-onderrig gee wat bekend staan as „musiek-onderrig“.

Verdere voorbeelde van hierdie hoogdrawendheid merk ons in die nuwe benaminge vir die woord straat, bv. laan, singel, steeg, ens. Laan (Eng. avenue) beteken eintlik 'n toegang (Ofr. avenir); vgl. die Paryse straatnaam Avenue de l'Opera, d.i. die straat wat na die operahuis lei. In Suid-Afrika (en in Engeland en Amerika) word 'n gewone straat egter so aangedui.

Die herhaalde gebruik van die woord boulevard het 'n soortgelyke geskiedenis. Sy oorspronklike betekenis was skans. Later, toe hierdie skanse in Europa vernietig is, is die plek, nou binne die stadsgrense, vir 'n breë straat gebruik. Die oorspronklike betekenis van die woord boulevard tref ons weer eens aan in Parys waar 'n reeks boulevards 'n sirkel om die ou gedeelte van die stad vorm. In Engelssprekende lande het die hoogdrawende kwaliteit van die woord egter daartoe gelei dat die woord aangewend is vir enige soort straat. Op dieselfde wyse het die assosiasies wat gevorm het m.b.t. Engelse name soos Banbury Road, Maiden Lane, Chancery Lane, Portland Place daartoe gelei dat road, place en lane die ouer benaming street in Amerika byna vervang het (vgl. McKnight, p.273). In Suid-Afrika is 'n soortgelyke proses aan die gang. Straatname in Bloemfontein is o.a. A.E. Viljoenplein, Tinus de Jonghplek, benewens 'n hele aantal lane (bv. Rhynlaan), weë (Clarensweg) en singels (Calvynsingel).

HOOFSTUK VII.

Die waarde van die eufemisme.

Baie taalkundiges meen dat die eufemisme uit ons spraak moet geweer word. Partridge beweer: „Since the War .. it is only the semi-educated and the uneducated who have persisted in consistent euphemism, and, since civilization began, it has always been the 'half-baked' who practise euphemism the most" (Words, words, words!, p. 92). Selfs McKnight, wat oor die algemeen baie simpatiek staan teenoor die gebruik van die eufemisme, merk op: „One of the most distinctive features of sophisticated speech, as distinguished from unsophisticated speech in our time (sy boek het in 1923 verskyn), is the absence of squeamishness and the ready courage to name things directly" (p.267).

Soos reeds uit die voorafgaande aanhaling blyk, word daar al hoe meer openharig^t gepraat oor sake waaroor daar vroeër skaars gefluister is. Ons vestig hier weer die aandag op die artikel in Newsweek (13 Nov. 1967) waarna reeds in 'n vorige hoofstuk verwys is, nl. „Anything goes: Taboos in Twilight". Die nuwe, „more permissive society" praat oor elke onderwerp sonder om fatsoenlike terme te gebruik. Die vervanging van sulke versagtende woorde deur die regte woord noem Clark „a heartening sign of a maturing culture" (Partridge and Clark, p.242). Sommige van hierdie eufemismes het hulle egter so ingeburger („unfortunately" volgens Clark, p.242) dat hulle nog vandag in gebruik is „even under a more honest regimen" (p.243). As voorbeelde van hierdie „heartening sign" noem Clark die gebruik in koerante van syphilis en gonorrhoea i.p.v. social diseases, en die gebruik van rape in berigte, hoewel nog nie in die opskrifte nie. Daar is attack en assault die plaasvervangers. Ook die woord homosexual is algemeen bekend. As 'n voorbeeld van 'n ingeburgerde eufemisme noem Clark expectant mother i.p.v. pregnant woman. Ten spyte van sulke voorbeelde kon Clark beweer:

„The flight from euphemism has been pretty general, and surprisingly rapid" (p.244).

In dieselfde boek behandel Partridge die verskil in die Engelse letterkunde van 1900 en dié van 1950, en wys dan daarop dat die letterkunde van 1950 eenvoudiger en duideliker is as dié van 1900, en dat daar nou minder ontwykende en hinderlike eufemismes voorkom (pp.30-31).

In die Viktoriaanse tydperk is prostitusie verbied, en in 1923 skryf Mencken „the effects of that old reign of terror are ... visible" (p.304). In plaas van die „franker terms" word toilet, retiring-room, wash-room, public comfort station, ens. gebruik, asook „idiotic terms" soos red-light district, statutory offense en criminal operation.

Die reaksie teen die eufemisme is tewens so sterk dat dit dikwels neig in die rigting van die disfemisme. Dit is, volgens Clark, ook die oorsaak van die algemene gebruik van the hell (What the hell, the hell with it). Die nie-idiomatiese en nie-historiese gebruik van die bepaalde lidwoord in hierdie geval is die gevolg van die disfemistiese vervanging van hell vir devil. „It illustrates a really increased toughness in the spoken language" (Partridge and Clark, p.240).

Daar is egter ook navorsers wat 'n ander standpunt huldig, nl. dat die gebruik van 'n versagte omskrywing in sekere gevalle die produk is van die mens se verfynde beskawing en minder sal voorkom by diegene wat op 'n laere beskawingstrap verkeer. Hoe beskaafder 'n mens en hoe kieser sy gevoel is, hoe meer sal hy die behoefte voel aan eufemismes ten einde sy eie en die gevoel van andere nie te kwets nie. Ons verhoed uitdrukkinge wat miskien kan seermaak deur die gedagte op 'n bedekte of mooidoenerige manier te uit. Hoewel die euphemismes de superstition meer deur oorlewering of oppervlakkige liggelowigheid, as deur werklike bygelowigheid soos by die primitiewe volke

bestaan, veronderstel die gebruik van euphémismes de politesse en de décence 'n sekere mate van ontwikkeling en beskawing by diegene in wie se taal hulle aangetref word. Daarom wil ek Lecoutere en Grootaers se standpunt onderskryf: „De verfynde beschaving draagt er toe bij om het aantal van deze euphemismen te doen aangroeien" (p. 174). McKnight is dieselfde mening toegedaan: „The refinements of civilization, however, undoubtedly enter somewhat into the explanation of euphemism" (p.270). Op dieselfde bladsy waar hy die betekenisverslegting van woorde behandel, beweer hy: „The recourse of cultivated use in such cases is to find a euphemistic substitute." Ook Vendryes maak melding van kultuur: „Euphemisms is merely a polite and cultivated form of verbal taboo" (p.220), terwyl Schreuder dit as volg stel: „The working of euphemism ... may in its origin or excesses be rooted in superstition and lead to ridiculous prudery, there is also an element of good taste and refinement in the reluctance to use direct words. It is good to lay a voluntary censure upon one's affects by the avoidance of gruff, hurtful or untactial utterances, which rather serve to give vent to one's own lower feelings than to improve the conditions of the community in its complicated relations" (p.59). Ten slotte word nog Gray se siening aangehaal: „Euphemism seems to be in the main, a question of taste and convention" (p.266).

Soos reeds aangetoon is, kan in 'n oorbeskaafde omgewing die eufemisme oorslaan tot gesogte taalpreutsheid wat met 'n werklike fyn kiesheidsgevoel weinig gemeen het. So 'n toestand moet natuurlik ook afgekeur word.

Nogtans glo ek dat daar altyd in beskaafde taalgebruik, ten spyte van die groter openhartigheid waarmee sekere onderwerpe teenswoordig bespreek word, 'n behoefte aan die gebruik van eufemismes sal bestaan. Die antwoord op die vraag watter gevolgtrekking daar dus moet gemaak word uit die feit dat daar in sekere gemeenskappe blykbaar

geen behoefte meer bestaan om eufemismes te gebruik nie, moet eerder aan spraakteoretici oorgelaat word. Ook in die lig van wat ander navorsers bevind het, kom dit my egter voor of in sulke gemeenskappe die sg. „beskawing” slegs 'n dun lagie vernis is.

Wat die rol van die eufemisme in die toekoms as taalfaktor sal wees, kan dus nie uitgemaak word nie. Dat die eufemisme en die taboeïsme egter twee dinamiese taalver-skynsels was (en in 'n baie groot mate nog is) wat tot die verryking van 'n taal bydra, is onweerlegbaar. So is reeds daarop gewys dat veral die eufemismes a.g.v. hoflikheids- en fatsoenlikheidsoorwegings gedurig vermeerder en verander, want wat vir een gebied of geslag as eufemisme geld, kan by 'n volgende geslag of 'n ander tydperk 'n teenoorge-stelde funksie hê of heeltemal verdwyn. Sodoende word hierdeur die lewende taal gedurig vernuwe. Die eufemisme is dan ook een van die vernaamste oorsake van die pejora-tiewe betekenisontwikkeling van woorde.

Vervolgens is die behoefte aan eufemismes een van die oorsake van woordontlening. Hierdie aspek is reeds breed-voerig behandel in hoofstuk IV waar die vorming van eufe-mismes bespreek is. Aan die wetenskaplike vaktaal word ook woorde ontleen, en woorde wat eers net aan 'n klompie vak-wetenskaplikes bekend was, raak sodoende algemeen in ge-bruik. Ook dit moet as taalverryking beskou word.

Hoewel nie die enigste oorsaak nie, is die behoefte aan eufemismes dus een van die hoofoorseke van sinonieme. 'n Algemene handeling, bv. eet, slaap, loop, ens., en 'n algemene voorwerp, bv. 'n gesig, 'n voet, 'n huis, ens. het reeds sinonieme. Word die handeling of toestand of voorwerp egter nie as fatsoenlik beskou nie, of dit is intiem, is die sinonieme nog talryker.

Hieruit voortvloeiende moet voorts gemeld word dat hierdie behoefte aan eufemismes, soms werklik, soms denkbeeldig, gelei het tot baie woordvernuf. Taalgebruikers is baie vindingryk as dit by die skep van eufemismes (en disfemismes) kom (soos die volgende hoofstukke wel sal aantoon).

AFDELING B.

Euphémismes de superstition.

Na die inleidende studie oor die aard en omvang van die eufemisme, moet nou oorgegaan word tot die aanhaal van voorbeelde. Alle beskikbare bronne wat handel oor die volkstaal is deurgewerk, terwyl in gesprekke baie voorbeelde gehoor en aangeteken is. Met dank moet hier gemeld word dat prof. Kok oor 'n tydperk van baie jare sy studente woorde en uitdrukkings laat opteken het, en dat al hierdie taalkaarte tot my beskikking gestel is.

Voorbeelde wat in werke van letterkundige aard terloops onder my aandag gekom het, is eweneens aangehaal.

Hoewel daarna gestreef is om soveel as moontlik voorbeelde aan te haal, sal daar nooit op volledigheid aanspraak gemaak kan word nie. Elke minuut van die dag mag daar 'n spreker wees wat die behoefte voel om sy gedagtes uit te druk in 'n nuwe woord of groep woorde. Ook in elke nuwe letterkundige werk wat verskyn, mag 'n skrywer 'n nuwe en oorspronklike beeld gebruik om 'n bepaalde situasie te beskryf.

Hierdie groep, nl. die euphémismes de superstition, bevat nie net één motief nie, maar allerlei skakeringe : van primitiewe bygelowige vrees tot opregte skroom teenoor die heilige, van 'n redelose angsk vir die skrikwekkende tot 'n fyngevoelige ontsiening van wat onself of ander sou kan seermaak.

Daar is reeds breedvoerig op die eienaardigheid gewys dat by primitiewe volkere bepaalde groepe woorde taboe was (is) (vgl. hoofstukke I en II). By kultuurvolkere merk 'n waarnemer egter duidelike nawerkinge van hierdie taboegebruik. Hoewel die rol van die bygeloof tans nie oorskat moet word nie, moet dit ook nie heeltemal negeer word nie. Ons verwys hier weer na hoofstuk III (Indeling van die Eufemisme) waar na bekende taalkundiges verwys is wat op

dieselfde verskynsel die klem laat val, en waar ook gesegdes en glofies aangehaal is wat vandag nog vry algemeen voorkom en wat uit die oertyd stam, gebruike wat selfs deur gesofistikeerdes angsvallig nagekom word.

Samevattend kan dan weer eens verklaar word dat eufemismes a.g.v. bygelowigheid meer deur oppervlakkige liggelowigheid ontstaan het as deur werklike bygelowigheid soos by primitiewe volkere. 'n Mate van eerbied, vrees of versigtigheid is waarskynlik die onderliggende motief - dus 'n religieuse vreesmotief.

Veral t.o.v. die benaminge van bonatuurlike wesens is die nawerkinge van hierdie taboe-gebruik nog waarneembaar. Ons bepaal ons eerstens by die benaminge van die Opperwese, en die daaruit voortspuitende bastervloeke.

HOOFTUK VIII.

Die Opperwese en die sg. bastervloeke.

Ter wille van volledigheid word weer verwys na die hoofstukke oor taalmagie en taaltaboe. Daar is aangetoon hoe dit die gebruik is by talle primitiewe volkere om nie die naam van hulle gode uit te spreek nie, en in die plek daarvan 'n plaasvervangende woord (deur die Polinesiërs genoem noa) te gebruik.

Ook die Israëliete is nadruklik vermaan om nie die Naam (let op na die gebruik van die hoofletter; vgl. Ex. 20 v.7) (van hulle God, Jahwe, ydellik te gebruik nie, hoewel hierdie verbod, soos prof. Van Zyl aantoon (vgl. N.G. Teol. Tyd., III no.2), meer verband hou met die gedagte dat die mens, vanweë die feit dat hy die naam van God ken, sou wou probeer om die naam as 'n soort magsmiddel oor God vir sy eie doeleindes, teen God se sin en wil, te misbruik.

Nogtans wou die Israëliete, a.g.v. 'n letterlike opvatting van die derde gebod, die naam nie uitspreek nie, en is gepraat van Adonâi (die Heer, Here). Deur invoeging van die klinkers van Adonâi by Jhwh, is die woord Jehova gevorm, „'n kunsmatig gefabriseerde naam" (vgl. Bybel met Verklarende Aantekeninge).

Al kan 'n algemene reël nie neergelê word nie, en al sal baie uitsonderings aangetoon kan word, kan gekonstateer word dat daar ook by die Afrikaner 'n afkeer, by baie selfs 'n vrees, bestaan om die naam van God (die groot woord) ydellik te gebruik. Dit geld in 'n mindere mate ook vir ander vloekwoorde. Kenners beweer dat daar in Afrikaans, in vergelyking met sekere Europese tale, min kraguitdrukkinge, of dan vloekwoorde, bestaan. So meen o.a. prof. Kok dat ons taal besadig en geensins emosioneel gekleur is nie. Selfs ons gevoelswoorde waarin die hoogste graad uitgedruk word (vreeslik, geweldig, ontsettend), is heel gering in vergelyking met bv. Frans (vgl. Kultuurgeskiedenis, II), terwyl Schonken beweer: „De taal ver-

toont ... een zekere armoede aan die krachtsuitdrukkingen, waarmede de Europeaan zijn gesprekken, kruidt" (p.33), en elders dat die Afrikaners „verafschuwt aanstootelijke (,lelike') woorden" (p.32). Op dieselfde bladsy, in 'n voetnoot, haal Schonken Lichtenstein aan wat beweer dat hy die ervaring opgedoen het „dat men uit den mond van een kolonist nimmer een onbetamelijk woord, noch een vloek, noch een overdreven bezwering hoort". Wat betref die ydellike gebruik van die naam van God het Schonken opgemerk: „Het derde gebod wordt ten strengste opgevolgd: het geldt als de grootste zonde, Gods naam (, die Groot Naam') lichtvaardig uit te spreken en niets klinkt den Afrikaner pijnliker in de ooren dan een dergelyk misbruik" (p.32).

As gevolg van hierdie afkeer of vrees het 'n reeks eienaardige kraguitdrukkinge, die sg. bastervloeke (Eng. „clipped oaths"), ontwikkel. Die hoofmotief vir die vervorming by bastervloeke moet dus in die eufemisme gesoek word. Te Winkel dek hierdie opsetlike en sporadiese soort van volksvervorminge met die term „volksvernuft" (Gesch. der Ndl. Taal, p.187). In die mond van die jonger geslagte, wat die klaargemaakte vernufspellinge oorgeërf het, is die vervorminge al dikwels onbewus en onopsetlik. Soos later sal blyk, is talle Afrikaanse bastervloeke dan ook werklik oorgeërf.

Reeds die woord God skyn 'n noa-woord te wees. God is 'n uitsluitend Germaanse benaming van die Opperwese; vgl. Goties gub (mv. guda, gupa, afgode), On. gōđ (meestal heidense god), gūđ (meestal die God van die Christene), Deens gud, As. god (mv. godu : afgode), Eng., Oud-Fries, Oud-Saksies, Middelnederduits, Mnl. god, Oud-Hoogduits got, Nieu-Hoogduits gott. Die waarskynlikste verklaring wat betref die oorsprong van die woord skyn te wees dat 'n Oud-Germaanse gūda-m sou kan beantwoord aan 'n Indo-Germaanse partisipium op -to van die wortel ghu wat in Sanskrit teruggevind word in die stam hū (hwâ): aanroep

(vgl. o.a. puruhûta : aanroep, veelgeprese, 'n bynaam van Indra in die Veda). God beteken dan „die aangeroepene” (vgl. o.a. Franck-Van Wijk, p.205, WNT, V, 180-1).

Op sy beurt bestaan daar vir die noa-woord God egter al weer talle noaïserings of vervangende verbloemings, dus eufemismes. In die hoofstuk oor taalmagie en taaltaboe is verskillende woorde behandel om die stelling toe te lig dat by etimologiese navorsing die invloed van woordtaboe nie buite rekening gelaat mag word nie. Dit geld tot 'n groot mate die vervorming van die name van die Opperwese. Vendryes is dus korrek as hy beweer: „... in retracing the history of the most highly civilized languages we encounter the phenomena of verbal taboo just as clearly as in the languages of uncivilized people” (p.220).

So moet dan eerstens verskillende anlaut-, inlaut- en auslautwysigings van die benaminge verklaar word.

Auslautwysigings word dikwels gehoor. WAT, III vermeld o.a. golla, soms gollie, en 'n wisselvorm gholla, gonna, gomma, ook gommaslaai en gommatanna (verlenging van gomma), gons, gonne, gonnel, gotta, ook soms gottala, gotalla en godda(tjie). Prof. Scholtz noem nog gops (Taalverskynsels, p.107, nie in WAT). Soos prof. Boshoff reeds in Volk en Taal (pp.384-5) en weer in Afr. Etim. (p.264 en 266) opmerk, kan in enkele gevalle ook Hottentotse invloed aan te toon wees, hoewel dit moeilik uit te maak is. Die woord gonna kan bv. in verband staan met Hott. goná („ein Vorgefühl kriegen von Krankheit oder Unfall”), of gonab („das Vorgefühl” - Kroenlein: Wortschatz der Khoi-Khoin, en aangehaal in Volk en Taal), hoewel so 'n moontlikheid nie vir Boshoff oortuigend genoeg voorkom nie. Waarskynliker is dat dit kan verband hou met Hott. gaunassi. Sparman (Reize naar de Kaap de Goede Hoop ... 1772 - '76) vertel dat die Boesmans (wat hy met die Hottentotte verwar) die gewoonte gehad het om „het onweer te vloeken” met die woorde t'guzeri en t'gaunassi (vgl. Reize,

I, p.238 en 242). Boshoff stel die vraag: „Is hierdie woord gaunassi nie miskien net 'n Boesman- of Hottentot-uitroep van skrik gewees nie? en is dit nie miskien dieselfde woord as die Afrik. gonna! nie?" (Volk en Taal, p. 385). Ook Schonken beweer dat die woord van Hottentots afkomstig is (p.33). In die lig van al die ander ausloutwysigings wat van die woord (God) plaasgevind het, meen ek egter dat ook gonna 'n eufemisme is, en dat ooreenkoms met 'n Hottentotse woord toevallig is, hoewel die ooreenkoms versterkend kon ingewerk het.

Die feit dat die woord 'n eufemisme is, word nog waarskynliker wanneer daarop gelet word dat soortgelyke ausloutwysigings ook in ander tale aan te toon is. In Ndl. is o.a. bekend gort, gomes, gommies, heeregommans, gomenije, gommenikkie(s), gommenikkend, gorrie, gossiemijne (ook gussiemijne), gosterdankies (eintlik Goddank) (WNT, V, 230). Enkele Engelse versagtings is gog, gosse, gosh, gom, gough (Jespersen : Growth and structure of the English Language, p.227), en golly (Partridge : Slang, p. 15).

Nie net auslout-, maar ook inloutwysigings is volop, bv. git, gits, gids, gat, gats, (ook gaats), galla, gitta. (Die moontlikheid dat gats, gaats en gatta eufemistiese vorme van gat kan wees, is egter ook nie uitgesluit nie; vgl. hfst. XXIV.) In Ndl. is vervormings soos git, gitte, gat, get (veral in verbindings soos getverderrie en getverdemme), en gut, 'n baie produktiewe versagting (vgl. WNT, V, en art. van Mak in NT., 1966). In Eng. is bekend: gad (Jespersen: Growth and Structure, p.227).

Slegs enkele woorde waar wysiging van die anlout plaasgevind het, is in Afr. aangeteken, nl. pot, en dan ook alleen in die verbinding potdorie (vgl. WAT, III, p. 64), terwyl prof. M.C. Botha vermeld kot en kottie (Die Vaderland, 30 Maart 1934, p.13). Ook is opgeteken koot(s).

In Ndl. is 'n hele aantal verbindings met pot: potdorie, potdosie, potjandorie, potjandosie, potverdorie, potverdomme en potverdrie (NT., 1966, pp.49-50). Potverdomme, jonger potverdikkie, het ontstaan uit God verdoeme me (Franck-Van Wijk, p.519). Wysiging van die anlaut vind in Ndl. ook plaas in snot, maar ook alleen in bogenoemde verbindings (NT., 1966, pp.49-50).

Afr. potdorie (soos ook jandorie) is eufemismes vir goddorie, woorde wat weer vervorming is van gedoriewaar (wisselvorme: gedoemewaar, gedomiewaar, goddosie, gondosie (lg. 2 reeds by Boniface; vgl. Franken: Taalhistoriese Bydraes, p.197), gedosie(waar), gedoliewaar). Hierdie woorde is samekoppeling en wisselvorme van ge-/god- plus -dorie-/-dosie- plus -waar tot bevestigingswoord, waarskynlik uit God verdore u, d.i. mag God jou dwaas, mal maak (vgl. Afr. Etim., p.239 en WAT, III, p.64).

Byna 'n soortgelyke sametrekking kry ons in Eng. good-by(e) uit God be with ye (vgl. Klein, p.669).

Drie verdere versagtings van God skyn te wees kit, griet en gorrel, al drie bekende uitroepe waarmee verbasing, verwondering of skrik te kenne gegee word.

Die eerste woord, kit, kom nòg voor in WAT (hier slegs kits), nòg in Terblanche en Odendaal se Wdb., en word ook nie bespreek in Afr. Etim. nie. Tog is die woord algemeen in gebruik; vgl. bv. W.A. de Klerk se aanwending daarvan in „Waai Westewind“ (Vier Uitgesoekte Eenbedrywe van Bosman, p.98): „Kit, Pa, hoe's Pa dan nou so kwaai?“ By kit het sowel an- as inloutwysiging 'n rol gespeel, terwyl dit ook 'n wisselvorm kan wees van git, gits.

By die uitroep griet word dikwels O en/of my, grote en goeie toegevoeg, bv. O Griet (vgl. met O God), my Griet (my God), O my Griet (O my God), grote Griet (grote God), goeie Griet (goeie God). Waarskynlik is die uitroep 'n woordspeling van Ndl. goeie grutten en grote grutten,

nog steeds gebesigde woorde. Grutten staan hier vir gode, en bied saam met grote goden 'n voorbeeld van noaïsering deur pluralisering. Grut kan sowel 'n byvorm van gort (vgl. ausloutwysiging) wees as 'n vervorming van gut (vgl. inloutwysiging). Sien ook WNT by grut (III), en NT, 1966, p.50. Franck-Van Wijk vermeld slegs: „grote Griet. Onder invloed van den eighnaam Griet ... uit God verbasterd” (p.214).

Om te bewys dat die derde uitroep, nl. gorrel, ook 'n versagting van God is, lewer die grootste probleem. Die verbreidheid daarvan, blykbaar oor die hele spraakgebied, en die feit dat dit in dieselfde gebruiksituasies voorkom as van die ander versagtings, bv. gonna, git en kit, laat die vermoede ontstaan dat ook hier ausloutwysiging 'n rol gespeel het. Later is toe skertsend sulke samestellings gevorm soos o gorrelgat! o gorrelpypie! en selfs ook rymende uitdrukkinge soos o gorrel-wareborrel, o gorrel waar (wat) die wind uit borrel (almal in WAT), en o gorrel waar die bye uit borrel (nie in WAT).

'n Ander moontlikheid is egter ook nie uitgesluit nie, nl. dat gorrel vir die eerste keer saam met gat gebruik is om gat nie so hard te laat klink nie. Dit is dan wel 'n versagting, dog nie van God nie, en is dus ook nie 'n produk van woordtaboe nie. In so 'n geval is gorrel te vergelyk met krater in hy maak 'n krater van hom i.p.v. hy maak 'n gat van hom, of jou holtand i.p.v. jou hol. Vergelyk ook die vroeëre bespreking van gats, gaats, gatta waar daarop gewys is dat genoemde woorde eufemistiese vorme van gat kan wees, en nie noodwendig woorde waar wysiging van die inlout van God plaasgevind het nie.

Voorbeelde van verkorting, soos in Ndl. G, Gð, of anloutwysiging plus verkorting soos in Ndl. lo(o) in bij(be)lo(o) (vgl. NT, 1966, p.49), kon nie in Afr. opgeteken word nie. In Ndl. kom in die St. Maartenslied selfs Job voor: „Job zal hem loonen/Met honderd-duizend kronen”.

Vir talle meer voorbeelde van versagting deur vervorming van God in Ndl., vgl. o.a. WNT, V, 229-231, Te Winkel: Gesch. der Ndl. Taal, p.188, en art van Mak in NT, 1966.

Soos reeds aangetoon, kom dieselfde verskynsel ook in Eng. voor. Nog enkele voorbeelde is o.a. 'Sblood (God's blood), 'snails, 'slight, 'slid, 'zounds (God's wounds), 'drot it (God rot it), 'n vervorming wat later geword het drat it en rabbit it, cock, bob, gum, gummy, golly, dad in bedad en adad, Great Scott, by Jove, (by)thunder (God's thunder), strike me dead (may God strike me dead), (vgl. o.a. Jespersen: Growth and structure of the English Language, pp.227-8, Jespersen: Mankind, p.160, Gray, p.264 en Part-ridge: Slang, p.15). In Duits is bekend Pott i.p.v. Gott; vgl. Potz Wetter en Potz Blitz, en in Frans o.a. palsam-bleu, parbleu, pargnien, pardienne i.p.v. par le sang de Dieu of par Dieu.

In heeltemal onherkenbare vorm is reeds die baster-vloek sakkerloot uit Ndl. sakkerloot, later ook sapperloot, Hd. sacker-/sapperlot, uit Fr. sacrelote/saprelotte/saperlotte, vorme wat weer in verband gebring word met Fr. sacre (nom de) Dieu (vgl. Afr. Etim., p.560, Franck-Van Wijk, p.567, asook die Byv., p.143).

In goeie (goeiste) weet en goeie genade het die naam van God heeltemal verdwyn (vgl. Malherbe, p.184 en WAT, III, p.339). Dink ook aan Eng. Dear me! Oh my! en Good gracious! i.p.v. My God, en Goodness gracious, volgens Jespersen „one among numerous compromises between the inclination to swear and the fear of swearing" (Growth and structure, p.228). Dink ook aan good day/morning/night uit God give you a good day/morning/night (vgl. Origins, p.259). Met die bekende in vredesnaam kan bedoel word: in die naam van die vrede wat moet bewaar word, terwyl „.... het ook moegelyk (is) dat de zin een eufemisme is voor: In Godsnaam" (Huizinga, p.576).

Volgens Von Wielligh word in Namakwaland van die Opperwese altyd met eerbied gepraat as die Oubaas (Ons Geselstaal, p.165). In En die Oranje vloei verby het ook Sangiro die woord opgeteken. Persone wat nl. met diamante smokkel, bewys volgens oom Giel se filosofie dat hy „die Oubaas daarbo hoeka al klaar laat los het" (p.25). Kleurlinge gebruik weer die benaming Grootbaas (WAT, III, p.458). Hierdie uitdrukkinge herinner aan 'n benaming wat Meertens by vissers aangeteken het, nl. het lieve Wezentje (NT, 1942, p.165). Hy wys daarop dat so 'n aanspreekvorm, wat dikwels in ultra-ortodokse Protestantse kringe voorkom, 'n uiting is van 'n innige gemeenskap met God, en nie 'n oneerbiedige benaming is nie. Gebruiklik is ook die Hoër Hand, die Voorsienigheid, die Alsiende, die (goeie) Sorger, die Almagtige, ens. In Wit Oemfaan gebruik F.A. Venter die woorde die Groot Wese: „Nou verstaan hy eers hoe die Groot Wese vir alles sorg; vir hom ook" (p.37).

In kerklike kringe bly die naam God gehandhaaf (dit is eintlik vanselfsprekend), en tog is dit opmerklik hoe dikwels godvresende mense en leraars, as hulle die woord in 'n gebed gebruik, dit met agting, soms met vrees, uitspreek. Die stem daal laag en hulle is onseker met die artikulasie van die spraakklanke sodat die woord soms heeltemal anders klink.

Wat interessant is, is dat die woord ook in die profane sfeer gehandhaaf bly in verbindings soos goddank, godsdienst(tig), dit is 'n godswonder, ens. Die vraag ontstaan waarom in sulke gevalle geen versagting plaasgevind het nie. Dit skyn dus of verandering uitsluitlik beperk is tot besweringe, kragterme en bastervloeke.

Daar moet ook in gedagte gehou word dat die gevoelswaarde van die woord (God) verskil wanneer die spreker aan verskillende geloofsfeere behoort. Humaniste en Rooms-Katolieke, om nie eens te praat van ateïste, gebruik veel gemakliker die naam God as bv. (ortodokse) Protestante. Ook die gemoedstoestand waarin die spreker verkeer, speel 'n rol.

Tot sover die eufemismes vir die woord God.

'n Volgende woord wat net soveel taalkundig-interessante eufemistiese voorbeelde bied, is Heer, Here. De Vooy's meen selfs dat die gebruik van die Heer, onse liewe Heer, ens. voortkom uit 'n sekere skroom om die naam van God uit te spreek (Opstellen, II, p.139). Indien dit die geval is, het dit egter nie verhoed dat daar ook vir hierdie woord baie opsetlike eufemistiese vervormings bestaan nie, bv. met anlautwysiging Jere, Jeretjie (WAT, V, p.41 en p.42), en met inlautwysiging hede, my hede, hedetjie, hedentjies, hene, hete, henetjie; verder nog hee, hening, heninkie, herder, o herder(tjie), ons, my herder. Ndl. heden word ook so gebruik, hoewel die WNT (VI, 254) verklaar dat die woord 'n vervorming kan wees òf van Heer(e) òf van hemel. Verder is gehoor herre en heerlik (bv. „Heerlik! maar hy het sleg gedoen" - ook heerlikheid). Selfs hemel, hemel ons kan 'n vervorming wees van Here. Nogtans bestaan daar ook vir hemel 'n geselstaalwisselvorm, nl. jemel. So het 'n pasiënt teenoor dr. Goedhart gekla: „Ag jemeltjie, dokter ..." (vgl. WAT, V, p.40).

Die volgende groep bastervloeke, nl. jening, jede, jee, jete, jinne, junne, jene, ojeetjie, jitte, jette, jissie kan òf parallelle wees van die vorige groep (hede, hene, hete), òf hulle kan verband hou met Jesus. So kan bv. jete òf 'n geselstaalwisselvorm wees van hete, òf 'n eufemistiese vervorming en verkorting van Jesus. Boshoff verklaar: „Die klankontwikkeling van eufemistiese volks-etimologiese bastervloeke verloop nie ooreenkomstig die gewone klankwette nie" (Afr. Etim., p.309).

Verdere waarskynlike verminkings van en eufemismes vir Jesus, sommige minder bekend, is jesbaai, jesou, jessou, jissou, jislaaik, jissem, jissus, jisbaai, jispaai en justus (vgl. WAT, V, vir voorbeeldsinne).

Ook in Ndl. word Jesus vermink tot je, jemine, jasses, jesses, jakkas (Opstellen, II, p.139), en in Eng. o.a. tot gee-whiz ('n woord wat ook onder Afrikaners dikwels gehoor word).

Nog bastervloeke is jemenie, jemie en jeminie, drie vorme wat waarskynlik ontstaan het uit die Latynse Jesu Domine (vgl. WAT, V, p.40 en Afr. Etim., p.309). Selfs vir jemenie bestaan daar 'n verkorting en verminking, nl. jiemie, ook jemie (WAT, V, p.49). Hier kom ook 'n aanhaling voor van S.P.E. Boshoff: „O jee! en O jeemie kom in die 17de eeuse klugte in allerlei variante voor, soos jee, jemie, o jeemy, jemenie en jeminie”.

Is 'n spreker baie verbaas of onthuts, gebruik hy soms die uitroepe Jeremia, Jesaja of Jerusalem. Dink ons daarvoor na waarom juis Jeremia en nie die naam van een van die talle ander profete nie, merk ons dat die woord weer eens in klank ooreenstem met sowel Here as Jesus. Die woord is dus in hierdie gebruik ook net 'n bastervloek. Dieselfde geld vir Jesaja en Jerusalem. Te Winkel het reeds daarop gewys dat eiename hulle veral daartoe leen wanneer die volksvernuf met klanke en verwante betekenis speel. So ook sal 'n vader, wat bv. sy vinger met 'n hamer raakslaan, in teenwoordigheid van sy seuntjie uitroep Halifax (i.p.v. hel). Op navraag van die telg sal dan verklaar word dat dit net 'n pleknaam is. Byna 'n soortgelyke vernuftige woordspeling, wat egter in uitroepe eweneens diens doen as 'n bastervloek, is O vaderland. Vader klink reeds sakter as God, en dit word verder versag tot vaderland. Dink ook aan die gebruik van strawberry („hy is 'n strawberry”) i.p.v. stront, o jors i.p.v. o tjorts (i.p.v. o stront), helmet i.p.v. hel, jou holtand i.p.v. jou hol, ens.

Nog versagtinge van Jesus is yesterday, 'n uitroep wat dikwels gehoor word, bv. „Yesterday, maar dit was amper!”, en waarskynlik ook josafat, bv. „O josafat, hoe het dit gebeur?” (vgl. WAT, V, p.71).

Die volgende woord wat in Die Uur van Verlange (p. 186) voorkom, is ook 'n versagting. Faan vertel vir Con dat ou oom Groot Giel Hey vir hom 'n fort in die berg gebou het en op die mense skiet. Dan roep Con verbaas uit: „Lieweneertjie!”

Ten slotte word enkele voorbeelde aangehaal wat in Eng. voorkom i.p.v. (the) Lord: Law, Lawks, Losh (Jespersen: Growth and structure, p.227).

Soos daar in die begin van hierdie hoofstuk aangetoon is, word nie slegs benaminge vir die Opperwese vermy nie, maar in 'n mindere mate ook ander kraguitdrukkinge. Van mense wat wel sulke woorde gebruik, word gesê dat hulle vloek, 'n woord wat volgens prof. P. de V. Pienaar vermoedelik uit 'n Indo-Germaanse kern stam wat kerm beteken, dus die hulp van God inroep, hoewel dit later 'n ongunstige betekenis verkry het (vgl. TVV, Aug. 1945, p.8, voetnoot 1). Op die gemeenskap maak 'n persoon wat vloek, so 'n indruk dat hierdie karaktertrek van hom genoeg is om hom 'n bynaam te besorg, bv. „Ou Freek Groot Vloek” (vgl. TVV, April 1968, p.18). Kinders wat vloek, word gedreig dat hulle mond met seepwater sal uitgewas word, en gevalle is my bekend waar dit nie net by dreigemente gebly het nie.

Tekenend is dan ook die talle versagtende uitdrukkinge en woorde vir vloek. Omdat ons 'n toehoorder nie onnodig wil aanstoot gee nie of kwets, en omdat die gebruik van vloekwoorde vry algemeen veroordeel word, gebruik ons selfs 'n versagting om die handeling (vloek) aan te dui. Die volgende voorbeelde is dus ook eufemismes, hoewel hulle eintlik tuishoort onder die afdeling „euphémismes de politesse”.

Van 'n persoon wat nl. vloek, word gesê dat hy knoop (ook Ndl.). Die woord word in hierdie betekenis ook as 'n s.nw. gebruik. Geen afdoende verklaring wat betref die herkoms van die woord in hierdie betekenis is nog gegee nie (vgl. Malherbe, p.238, Stoctt, I, p.432 en Huizinga, p.286).

Vervolgens nog hy gebruik te veel toffie-woorde, hy het 'n mufbek, hy kruie sy taal (soos die Maleiers hul rys kerrie), hy is rou met sy mond, hy het baie op die naturel gegly (almal voorbeelde opgeteken deur studente; lg. nie in WAT), los in die mond wees (Kritzinger, p.113), hy ydel op note (Von Wielligh, p.165), hy praat in die weer (Br., 10 Jan. '41, p.25) en swets. Wat lg. woord betref, word in Afr. Etim. (p.629) vermeld dat Ndl. swetsen alleen beteken grootpraat. Prof. J. du P. Scholtz beweer egter in TWK (Des. 1943, p.104) dat zwetsen in Ndl. ook vroeër die betekenis „ruwe taalgebruik gehad het, soos dit blyk uit 'n aanhaling uit Loosjes: „(Ik) hoorde ... de schuit aanleggen, en drie of vier manspersonen met een verschrikkelijk gevloek en gezwets zich in den stuurstoel werpen" (WNT, IV, 2266). Ook Schonken toon aan dat swets, d.i. vloek, bekend is in Ndl. te Oud-Alblas.

Volgens Von Wielligh het vloek in Oos-Transvaal die betekenis van uitskel, en wat vloek in die gewone sin beteken, is daar laster (Ons Geselstaal, p.233).

In „Die Wonderdokter" (Hg., 20 Mei '66, p.94) skryf C.R. Swart: „Ek stop toe maar verder my ore toe, want die duiwel se sterre waai uit ou Bill se mond", d.i. hy vloek verskriklik.

Naas 'n knoop is die bekendste s.nw. vir 'n vloekwoord seker 'n kragterm, Ndl. krachtterm (vgl. Huizinga, p.298).

Meer ironies bedoel, is uitdrukkinge soos hy bid (reeds by Pettman, p.58 en Mansvelt, p.17), hy spreek die seën uit, hy prys (Schonken, p.33), Engels praat, hy praat (roep) boontoe, en disfemisties hy praat met die oubaas (Br., 10 Jan. '41, p.25).

Om te vloek, is afkeurenswaardig, en so moct, minstens ten dele, baie van die „komische" (Schonken, p.32) bastervloeke se ontstaan en verbreidheid verklaar word.

Omdat magtig te grof klink, word allerlei versagtings gevorm, bv. die verkorte vorme mag en sy verkleinwoord maggies, tag (geabstraheer uit die plat uitspraak van die woord as magtag), verbloemende vorme soos magtie, mapstieks, mapstikas, maskas, mastag, mastig, mensig, minsig, mintig, magistraat, dikwels verbind met alla-, alle-, dus allamaggies, allamagtie, ens. Vervolgens word ook gebruik allamatikas, allamittika, allamatjies(good), allamattie(s), allamittie, allemaakies, allamatjies, allamattag, ens. (Vir nog meer voorbeelde vgl. o.a. WAT, I, p.153 en p.155, en prof. Kok se bydrae in Kultuurgesk., II, p.155).

Die verbloeming alle mentjes, allemantjies en alle-matjiesgoed vir alle machtig kom reeds by Meurant voor (vgl. art. van J. du P. Scholtz in Hg., 29 Aug. '41, p.27), terwyl in K. Grensbl. van 7 Feb. 1846 Alle matjiesgoed! ook voorkom, in Z-Afr. van 11 Feb. 1864 Alle mapstieks en ook in Volksbl. van 2 Jun. 1870 Allemapstieks (vgl. TWK, 14, 1, pp.4 en 5). Sommige van hierdie woorde stam wel uit Ndl., maar het in Afr. 'n opvallende wysiging in die vorm ondergaan.

Wat betref die herkoms van die woord alla (selfstandig gebruik of in bogenoemde verbindings) skyn dit onjuis te wees om dit slegs van die Mohammedaanse naam van die Opperwese, nl. Allah, af te lei soos wat o.a. Changuion (p.vii), Mansvelt (p.7) en Du Toit (Ons Taal, 15 Feb. 1908, p.1) gedoen het. Smith (Br., 1 Des. '13, p.399) beskou alla as 'n byvorm van Ndl. allo! uit Fr. allons! Die vorm alla kom volgens hom werklik voor in Rotterdams. Boshoff en Nienaber (Afr. Etim., pp.132-3) dink egter vir Ndl. allah eerder aan invloed via Spaans ole uit Arabies ualah, d.i. vooruit. Die uitroep in Afr. kan ook die gevolg wees van sowel Nederlandse as Oosterse invloed, dus die gevolg van 'n „linguistic encounter" (vgl. Valkhoff: Studies in Portuguese and Creole, p.232).

As kragterm is kragtig reeds minder sterk as magtig, en tog bestaan daar op sy beurt ook vir kragtig nog verbloemings, bv. kragtie, kratikas, krentag, krintag, kraggies, allaknipmeswil, allakriek, alla Krisjan Josop, ens. (vgl. ook WAT, I, p.153 en p.155).

Allerlei versagtende wisselvorme bestaan voorts vir waaragtig, Ndl. waarachtig, bv. wragtig ('n woord wat ook reeds as 'n vloekwoord beskou word), wraggies, wragtiewaar, wrintig, wrintie, wrintlik, warentig, wrentig, warentelik, wrentlik, warempel. Ook in die klugte van die 17de eeu en in Ndl. bestaan hierdie neiging, en Boshoff het aange-teken woarentig, vrachtig, warentig, verentig, wrachtich, vrachteg (vgl. Volk en Taal, p.133 en Afr. Etim., p.732). De Vooy's noem ook nog waratje en warempel (Opstellen, II, p.139).

'n Volgende bastervloek wat reeds S.J. du Toit se aandag nie ontglip het nie, is vervlaks. In verband met ferflakste kind merk hy op: „fesagtig fan 'ferfloekte'“ (Ons Taal, Sept. - Des. 1909, p.28). Vergelyk vir die auslout -s o.a. verbrands, verduikers, verduiwels, vermoers, ens. Volgens Boshoff en Nienaber is die woord waarskynlik dialekties-Ndl. van herkoms, of dit is 'n kontaminasievorm (Afr. Etim., p.684).

Uit Ndl. verdoemen/verdommen het ontstaan Ndl. verdomd, Afr. verdomp. (Vir die Ndl. auslout-md teenoor Afr.-mp, vgl. o.a. Ndl. hemd en Afr. hemp.)

Verwant hieraan is die Eng. bastervloek damn it, in Afr. vervorm tot demmet. Selfs vir die onskuldige damn is daar eufemismes, bv. hanged (Growth and structure, p.230). Ook in Afr. word gehoor: heng (nie in WAT).

Ook blessit (nie in WAT of Afr. Etim. nie) is waarskynlik 'n vervorming van 'n Eng. bastervloek, nl. blessed. Jespersen (Growth and structure, p.230) meld dat blessed en blamed 'n proses deurgemaak het waardeur dit later die teenoorgestelde betekenis uitgedruk het en toe vloekwoorde

geword het. Hulle is toe vervang deur ander bl- woorde, bv. bloody en blooming, woorde wat egter deur dieselfde ongelukkige lot getref is. Blooming is al weer 'n vervorming van blurry, 'n woord wat in die wêreldoorlog 'n eufemisme was.

Ook Partridge wy in sy bundel Words, words, words! 'n hele hoofstuk aan die woord bloody. Alhoewel nie 'n direkte eufemisme van bloody nie, word blinking baie gebruik. Blinking verteenwoordig blanking, d.i. bleeding, d.i. bloody. Onder invloed van Eng. bloody, blurry het waarskynlik die bekende Afr. bastervloek, blerrie ontstaan. Ook hierdie woord kom in geen Afr. woordeboek voor nie. Die reeds genoemde blessit kan dan òf 'n vervorming wees van Eng. blessed, òf van Afr. blerrie. Vir die bekendheid van blessit vgl. o.a. „Alle paaie gaan na Rome" (in Woord en Masker, p.31): „Niks werk ooit in hierdie blessit land!" In Afr. word ook sommige van die ander behandelde Eng. bastervloeke gehoor, bv. bloeming en blinking.

Baie van die sg. vloekwoorde is dus eintlik slegs bastervloeke. Blykens hulle oorsprong hou hulle egter verband met benaminge van die Opperwese, of eienskappe wat aan die Opperwese verbind word. Hulle ondergaan dus vervorminge omdat die oorspronklike woord nie ydellik gebruik mag word nie, want daar wag 'n straf op dié een wat hulle ydellik gebruik. Die grondliggende motief by die ontstaaf van die eufemistiese versagting was (is) dus vrees of ontsag.

Selfs vir die woonplek van God, nl. die hemel, bestaan daar enkele versagtings. Ook sulke gevalle het ontstaan weens eerbied. In plaas van hemel (Mnl. hēmel, Ohd. himil, Got. himins, eintlik oorwelwing; vgl. ook verhemelte) word gehoor van Bo, na Bo (bv. rig jou oë na Bo), geluk (hy is in geluk) en Hiernamaalse, Vergelyk ook die geselstaalwisselvorm met anlautwysiging wat reeds aangehaal is, nl. jemel.

Egter nie net t.o.v. die Opperwese bestaan daar baster-vloeke nie. Daar is nl. 'n hele aantal verbloemde krag-terme wat benaminge vir die duiwel is. Die motief sal be-handel word in die hoofstuk wat oor die duiwel gaan. Vol-ledigheidshalwe word al die eufemisties versagte skelwoor-de, d.w.s. die bastervloeke, egter saam gegroepeer.

Een van die bekendste versagtende benaminge vir die duiwel, is seker drommel, ook in Ndl. bekend. Dit druk meestal verontwaardiging of misnoegdheid uit, bv. „wat die drommel kan ek daaraan doen?“, „maar wat de drommel?“, „wat den drommel is dit nou weer met hom?“ Vergelyk Ndl. „de drommelt speelt er mee“, „iemand voor den drommel wenschen“, „van den drommel“, „bij den drommel te biegt gaan“, ens. Waar die duiwel (drommel) die beheerder is van die hel, is dit dus veelbetekend as 'n mens selfs vir hom nie bang is nie (in die uitdr. voor de drommel niet bang zijn).

'n Minder bekende versagtende benaming vir die duiwel, in Afr. nog slegs in 'n paar uitdrukkings aangetref, is droes, bv. die droes haal jou! soos die droes hardloop, d.i. vinnig. Die herkoms van die woord (Ndl. droes, by Kiliaen droes: reus, krygsheld) is onbekend. Vondel e.a. noem die woord in een asem met „helsch gespoock“ en „moer van spoock“ (WNT, III, 3896). Droes kon ook 'n ander Afr. benaming beïnvloed het, nl. broesa (vgl. Afr. Etim., p.186).

'n Eufemistiese vervorming van duiwels ('n woord wat dikwels as tussenwerpsel gebruik word, bv. „duiwels, maar jy het gou gemaak“) is duikers (ook in Ndl. bekend), en van verduiwels is dit verduikers. Laasgenoemde woord was nog aan bv. prof. J. du P. Scholtz se vader (gebore 1863) goed bekend (vgl. TWK, 14, 1, p.35).

In dieselfde hoedanigheid word ook deksels, Ndl. deksels(ch)gebruik, volgens Franck-Van Wijk (p.110) „een vrij jonge bastaardvloek voor ,duiwels(ch)'“.

In Ndl. is nog bekend duivekater, o.a. in wat duivekater (vgl. Huizinga, p.134). Die woord het betrekking op die duiwel (vermoedelik duivelkater), en dit is vermoedelik 'n eufemisme vir duiwel. Die uitgang kater is 'n toevoeging in dieselfde trant as slager in blikslager vir bliksem, Afr. blikslaer. Vir die gebruik van kater vgl. ook Afr. blikskater(s) en swerkater. Hierdie kater beteken eintlik mannotjiekat. Hekse en katte is dikwels met mekaar geassosieer, en ook die duiwel staan by die volk in nou verband met die kat. 'n Swart kat met gloeiende kole was 'n geliefkoosde gedaante vir die duiwel om in te verskyn. Die woord kater het dus dikwels as tweede lid opgetree by samegestelde name wat as verbloeming van die duiwelnaam gedien het (vgl. Taalakker, p.580). In Gronings is ook dekselkoater, donderkoater en drommelkoater bekend (Sinclair, p.41).

In Eng. is twee versagtende benaminge vir devil waarskynlik deuce en dickens (in die uitroep the dickens!). In Afr. is al gehoor: Wat die diekens doen jy nou? (egter nog nie in WAT opgeneem nie).

Ander eufemismes van duiwel word in 'n latere hoofstuk bespreek. Hier is slegs verwys na die eufemisties versagte skelwoorde vir duiwel(s).

Twee verdere skelwoorde waarvan daar versagtings bestaan, woorde wat aansluiting vind by die voriges, is donder en bliksem. S.J. du Toit het reeds opgemerk dat donder (d.i. as s.nw., nl. weer) „... word uit ontsag min gebruik, deur sommige selfs fer 'n onbetamelike floekwoord gehou" (Ons Taal, Maart en April 1909, p.23). Hierdie houding geld nog steeds. Na aanleiding van die Afrikaanse rolprent, Die Kandidaat, skryf 'n leseres in Die Hg. van 8 Nov. 1968, p.8: „Die Kandidaat was goed, maar hoe uiters geskok was ek nie toe die woorde bliksem en donder daarin gebruik is nie. Ek was na aan huil van teleurstelling ...”

Om hierdie verskynsel te verklaar, moet teruggegaan word na die ou Germaanse volksgeloof. Een van hulle gode was Donar, Noors Thor (met die betekenis bruis, geluid gee, verwant aan Lat. tono: ek gee geluid), na wie ons Donderdag ook genoem is. Die heilige dier van hierdie dondergod was die bok. Alles i.v.m. onweer was Donar se werk. By die kerstening van die Germane het die ou gode en geeste van die vroeër geloof in die reël duiwels in die nuwe geloof geword. Die meeste eienskappe van die heidense Donar het op die hoofduiwel (Satan) van die Christelike geloof oorgegaan. Spore van hierdie geloof is nog te vind in die feit dat donder en bliksem teenswoordig nog as taboewoorde geld, of dat die Nederlanders nog altyd die uitdr. wat hamer! (d.w.s. wat duiwel) gebruik (vgl. Taalakker, pp. 562-3). Vergelyk ook WAT, I, p.433 waar bliksem en duiwel in die verwensing: gaan na die bliksem, gelyk gestel word. Vergelyk ook die kru gevoelswaarde wat kleef aan die woord wetter, d.i. Duits vir „weer“. Selfs die eufemistiese swaarweer word gewoonlik gebesig i.p.v. donderweer, asook weerlig i.p.v. bliksem; vgl. ook Ndl. weerga, bv. naar de weerga zijn i.p.v. bliksem (Huizinga, p. 591).

Versagtende woorde vir bliksem ('n woord wat eintlik verband hou met blik, d.i. oogopslag, vgl. oomblik) is o.a. bliksems, blikskater(s), blikskottel(s), blikhouer, blikslaer. Die WAT het 'n eufemistiese vorm met 'n anlautwysiging te Petrusburg en Boshof opgeteken, nl. fliksem, bv. in „Jou lae fliksem“ (WAT, II, p.711).

'n Eufemistiese verkorting van bliksem in uitdrukkinge (loop soos die bliksem, so vinnig soos die bliksem) is in Afr. blik: So waar, seker, gou, maklik soos blik (Vergelyking, pp.18-9). 'n Student het opgeteken: Dit maak my die blikkies in, d.i. kwaad. Vir die verwensing gaan na jou blikkies (nie in WAT, dog slegs dit gaan jou blikkies, d.i. goed) kon Kempen aan geen verklaring dink

nie, en wonder of dit miskien a.g.v. die swak woningtoestande van Kleurlinge kon ontstaan het (Verkleinwoord, p. 82). Dit is moontlik, dog nog waarskynliker is dit dat ons hier eweneens te doen het met 'n eufemistiese vervorming van bliksem; vgl. gaan na die bliksem, en jou bliksem.

Vervolgens klink ook blits sagter as bliksem.

Op sy beurt is bedons waarskynlik weer 'n vervorming van bedonder(d), bv. hy is al weer bedons, d.i. befoeterd, of jy het my radio bedons, d.i. verknoei. Ook aandons, indons, opdons, ens. is al gehoor.

In 17de-eeuse Ndl. was element as bastervloek heel gewoon. J. du P. Scholtz het dit hier opgeteken in die Z.-Afr. van 25 Mei 1865: „Jou dom eelement!“ (vgl. TWK, 14, 1, p.10). Dit is natuurlik gebruik i.p.v. donder en bliksem. (Hierdie woord is nie in hierdie betekenis in WAT of Afr. Etim. nie)

Ten slotte word nog 'n enkele woord genoem wat eintlik nie in hierdie hoofstuk tuishoort omdat dit geen baster-vloek is nie, dog 'n uitroep wat veragting, afkeer, afsku te kenne gee, nl. foei (wisselvorme foef/foe/poe). Dit vind egter sy oorsprong in Mnl. fi uit Lat. fimus, d.i. ekskreta, en is soos o.a. Ndl. ge (uit God) die gevolg van 'n taboeïstiese noaïsering (vir 'n volledige bespreking, vgl. hfst. XXV, A, 1).

HOOFSTUK IX.

Die Duiwel en sy ryk.

Vele navorsers is reeds getref deur die plek wat die duiwel in die taal beklee. In die heel eerste uitgawe van die TWK verskyn 'n artikel van prof. D.F. Malherbe oor „Die Duiwel en sy gebied in die Taal“. In Die Ruiters van 25 Julie 1947 skryf prof. Kok oor „Sy Swart Majesteit, Neef Knakstert“, en in die TVV van Aug. 1950 en Feb. 1951 laat ook dr. S.C. Hattingh die lig val op die duiwel in 'n artikel genaamd „Praat van die Duiwel“, terwyl A. Sinclair 'n verhandeling skryf oor Die Duiwel in die Afrikaanse Volkstaal. Dit is nie 'n volledige lys nie (dink o.a. nog aan prof. J.J. Smith se bydraes; vgl. Op ons Taalakker), maar toon aan dat hierdie „Prins van die Swart Kasteel“ diep „drietoonsprek“ in ons taal (en vele ander terreine) moes getrap het.

Soos Sinclair aantoon, speel die duiwel sedert die opkoms van die Christendom 'n baie belangrike rol in die verbeelding van die mensdom. Nadat hy die draer geword het van eienskappe wat vrees, afsku en spot opwek, is daar niks in die hele voorstellingswêreld van die mens wat so 'n diep indruk op sy gemoed gemaak het as die duiwel en sy ryk nie.

Deur middel van sowel die Christelike as die heidense godsdiens het die persoonlikheid van die duiwel deur die eeue heen allerhande vorme en gedaantes aangeneem. Soms is hy vreesaanjaend en afskuwelik, dan weer bevallig en aantreklik, dreigend of skertsend, skranders of onnosel, al na gelang van omstandighede.

Gedurende die eerste ses eeue is die duiwel beskou as die bron van heidense eredienste, die wetenskap, kuns en vermaak, en verder openbaar hy sy vyandige gesindheid teenoor die kerk van Christus in vervolging, ketterye, aanspr^{ing} tot afvalligheid, siekte en hongersnood. Die hele mensdom het in hierdie tyd onder hom gely, en sommige

heiliges het vertel van benoude ontmoetinge met die duiwel, sodat die kerk allerlei magiese afweermiddele teen die duiwel bedink het: doopwater, wywater, die kruisteken en relikwieë.

Alhoewel daar in allerlei spele met die duiwel gespot is, het die vrees vir hom al intenser geword. Daar is beweer dat kontak met die duiwel moontlik is, en dat diegene wat in verhouding tot die duiwel staan, die oorsaak is van sterfgevallen, brand en pes.

Eers was ou vrouens en weduwees die slagoffers van die duiwel; later kinders, studente, meisies, aansienlikes, en selfs geestelikes. Die mens was glad nie meer veilig nie. Deur middel van allerlei pynlike prosesse is mense gedwing om skuld te beken. Dit het so erg geword dat baie geglo het dat hulle aan die duiwel oorgegee is, en baie het hulle vrywilliglik gaan aanmeld.

Gedurende die Middeleeue bereik hierdie toestand sy toppunt. Die bekende toneelstuk van C. Louis Leipoldt, Die Heks, speel dan ook omstreeks 1425 af. Volgens 'n aantekening agter in genoemde stuk is daar tussen 1575 en 1700 na skatting een miljoen slagoffers van die heksevervolging gewees. Een van die eerste persone wat sy stem kragtig verhef het teen die geloof in hekse en teen die heksevervolging was die Nederlandse predikant Balthazar Bekker, skrywer van De Betooverde Wereld (1691-1693).

Allerlei faktore bewerk egter verligting in die gees van die Europese mens, en gaandeweg begin die duiwel in die Europese volksverhaal 'n ander rol speel. Die mens se angs verdwyn, en in plaas daarvan verskyn spot wat gebore is uit die opvatting dat hy tog maar 'n dom ou is. Nog steeds kom 'n mens egter onder die indruk dat die eertydse angs nog nie heeltemal verdwyn het nie, en dat die volksmens nog besef dat die Bose gevaarlik is. Oppervlakkig word daar gespot, dikwels egter met 'n onderlaag van vrees. (Vergelyk weer De Vooy's se nou reeds dikwels aangehaalde opmerking dat agter skerts en spot angs verskole kan wees.)

Ook in Afr. bestaan daar 'n magdom duiwelname. Die rede hier^voor moet deels gesoek word in ons geskiedenis. Prof. Smith merk op: „Die duiwel was 'n baie gewigtige persoonlikheid in die godsdienstige en maatskaplike lewe van ons voorouers, en ons taal dra nog duidelike spore van daardie ou tyd, toe die mense almal doodbang vir hom was en dikwels selfs gevrees het om sy ware naam te noem" (Taalakker, p.579). Ook prof. P. de V. Pienaar beweer: „Vrees vir die Bose laat ons die naam van die Duiwel verander" (TVV, Aug. 1945, p.9). In die Finse taal is tans nog enige verwysing na die duiwel heeltemal taboe (Studierigtings, p.182), terwyl vissers, wat 'n spesiale nomenklatuur besit, ook vir die duiwel plaasvervangende woorde besit. Die vissers van Shetland dui die duiwel o.a. aan met die woorde da auld chield, da sorrow, da ill-healt (health), da black tief (vgl. Frazer: Golden Bough, II, p.387).

Selfs die tans grappige en doodonskuldige praat van die duiwel het vroeër 'n baie letterlike en ernstiger betekenis gehad. Volgens Stoett (I, p.181) is die spreekwoord alreeds in die 16de eeu gebruik. Dit kom ook in verskillende tale voor; vgl. Ndl. als men over de Duivel spreekt, dan ziet men zijn staart/dan trapt men op zijn staart/ziet men zijne horens/hoort men zijn benen rammelen/is hij naby/spreekt van den duivel en hij is er, soms versag tot als je over de zon spreekt, zie je haar stralen (vgl. Huizinga, p.134). Dit is in verskillende Duitse dialekte goed bekend: Wenn man des Teufels gedenkt, ist er nicht weit, wenn man van Teufel spricht, so klappert (schlottert) sein Gebein; Hd. Wenn man vom Teufel spricht, sitzt er hinter der Tür; Fri. as men oer die divel praet, is er ornaris (gewoonlik) tichte by, Gronings as men over de duvel praet, is hij dicht bie/het men hom bie de start; Frans quand on parle du loup, ou en voit la quene; Eng. talk of the devil and he (his imps) will appear (he is sure to appear/come), speak of old Nick and you will get an

odour of brinstone, talk of the dule and he'll put up his horns, ens. Die oorspronklike bedoeling sou dus wel 'n waarskuwing ingehou het: moenie oor die duiwel praat nie, want dan word hy opgeroep.

Reeds die woord duiwel is waarskynlik al 'n eufemisme. Duiwel, Ndl. duivel, Mnl. duvel, dievel, Ohd. tiuval, Nhd. teufel, Ofri. diôvel, As dîofol is almal vroeë ontleninge aan Lat. diabolus, Gr. diabolos, d.i. lasteraar, duiwel; vgl. diaballo: ek belaster, verklaag. As gevolg van die woord se vreemde oorsprong en miskien herontlening het dit verskillende vorme in die mond van die Germane aangeneem. Dit is dan ook die verklaring wat moet gegee word aan die bestaan van die wisselvorme dievel en duvel in Mnl. (vgl. Le Roux se Mnl. Gram., par. 86).

Ons let eerstens op die volgende eufemistiese vormings: drommel, droes, duikers (en verduikers), deksels, Ndl. duivekater, blikskater, duisternis (in iem. op sy duisternis speel), ongeluk (in wat de ongeluk), nugter (in dit weet nugter) en peetje (in loop in (na) jou peetje). Slegs duisternis, ongeluk, nug^tter en peetje word bespreek aangesien die ander woorde almal reeds in die vorige hoofstuk volledig behandel is.

Iemand op sy duisternis speel (volgens WAT reeds verouderd) beteken om iem. 'n loesing te gee. Prof. J. du P. Scholtz het dit ook opgeteken in die Z.-Afr. van 15 Mei 1862: „Oor lat hy zoo uithaelder gewees het om die Parlement op hulle duisternis te speul" (TWK, 14, 1, p.10). Hierdie uitdr. was aan prof. Scholtz se vader (geb. 1863) goed bekend. Prof. Scholtz beweer duisternis is hier „ongetwyfeld" 'n verbloeming van duiwel. Hy vergelyk dit dan met Ndl. iem. op zijn duvel geven (WNT, III, 3623) en Afr. op jou duiwel kry (Malh., p.167). In Afr. Etim. (p.211) word hierdie verklaring oorgeneem.

Ook in wat de ongeluk i.p.v. wat de duiwel word die naam van Satan blykbaar taboeïsties vermy; vgl. ook

die ongeluk sal jou haal, d.i. jy sal gestraf word. Waar anders sal so 'n persoon sy straf moet uitdien as by die slang se grootvuur?

By sy behandeling van die uitdr. dit weet nugter skryf Malherbe reeds: „Sou nugter 'n substitusie wees vir God of duiwel? Vgl. Goeie weet. Hierdie gebruik is duister, hoewel dit tot verskeie gissinge aanleiding gee" (p.274). Ook proff. Franken (Tentatiewe Etimologieë, p.36) en Kok (Studierigtings, p.188) dink aan verbloeming of vermomming van Ndl. nikker, d.i. die duiwel, en vgl. Ndl. dat mag Joost, de drommel, de duivel weten. Kalff meen dat nikker in zwarte nikker ontleen is aan Eng. nigger (vgl. NT, XIV, p.89). Hy skryf: „In Engelsche ooren was, om een kleur-ling aan te duiden, het woord Eurasian vormeliker dan halfcast, en 't ergste was hen nigger te noemen. Ook in Holland was die woord nikker nie vererend nie, veral as die kleur ook aangegee word". Volgens Franck-Van Wijk (p.460) het nikker in Mnl. die betekenis gehad van „watergeest, kabouter”.

As gevolg van die drang na andersheid en oorspronklikheid wat in die taal so sterk is, het die uitdr. nugter alleen weet in die volksmond nog die volgende toevoegings gekry: Nugter alleen weet, en hy (dronk) sal nie sê nie (vgl. Kruim en Kors, p.149 en Studierigtings, p.188).

Proff. Franken (Tentatiewe Etimologieë, p.36) en Kok (Studierigtings, p.188) meen dat peetje in loop in jou peetje moontlik ook verband hou met die duiwel, en wel met die eienaam Piet in Zwart Pietje, een van die name in die Ndl. volkstaal van die duiwel. Vergelyk ook Wdb. van Terblanche en Odendaal, p.766: Na jou peetje loop: „na die duiwel gaan”.

Boshoff in Afr. Etim., p.490 wil egter eerder aansluiting soek met Ndl. peet(je), 'n woord wat op sy beurt verband hou met Mnl. peter en met Laatlatyn patrinus/patrina, onderskeidelik „doopvader” en „doopmoeder”,

verderop met Lat. pater : vader, asook met Ndl. en Afr. patroon (d.i. beskermer, voog) en Eng. patron. Dink ook aan die samestellinge peetdogter, peetkind, ens. Hy vergelyk loop na jou peetje met loop na jou maai/moer.

Vervangende woorde (nie familiêre of komiese benaminge) is net so talryk. Baie hiervan is aan die Bybel en Christelike werke ontleen: Baäl, Beëlsebul, Satan (Satang, Satanas), die Bose, Lucifer, die Verleier, Belial, Bedrieër, Abaddon, Slang, Versoeker, Draak, Mammon, Vors van hierdie wêreld, Vors van die duisternis, Heerser van hierdie wêreld, Owerste (koning) van hierdie wêreld, Sielevyand, demon, die ou vyand, Tertullus. Enkeles hiervan word bespreek.

Soos bekend, is Baäl die naam van die Kanaänitiese afgod wat herhaaldelik in die Bybel voorkom. (Vir 'n etimologie van die woord, vgl. o.a. Taalakker, p.571). Beël, die eerste gedeelte van Beëlsebul, is die Aramese vorm van die Hebreeuse Baäl. Die sebul (zebul) is blykbaar 'n volketimologiese vervorming van die Ou-Testamentiese Sebub of Zebub. In Afr. dui die woord o.a. die owerste van die duiwels aan; vgl. Matt. 12 v.24: „Maar toe die Fariseërs dit hoor, sê hulle: Hy dryf die duiwels uit nie anders as deur Beëlsebul, die owerste van die duiwels nie". In Afr. is bekend: Beëlsebul is los : die duiwel is los, en hy is 'n ou Beëlsebul : 'n onaangename, norse duiwel (Taalakker, p.574, en nie in WAT). Op De Aar het prof. Abel Coetzee die variant Bulsibul opgeteken (Afr. Volksgeloof, p.141).

Satan is die naam wat die Bybel gee aan die vors van die gevalle engele. Dit kom via Laatlatyn oor Grieks uit Hebr. sātān : duiwel, teëstander, en is ook in Ndl., Hd., Fr. en Eng. bekend. In verband staande met satan is die woord satanies : hels, boos, soos 'n duiwel (Wdb. Terblance^h en Odendaal).

As gevolg van die gebruik in die „Onse Vader” van die Bose („verlos ons van die Bose”) is hierdie benaming

vir die duiwel goed bekend. Onder invloed van die Bybel-vertaling het die Bose in die plek gekom van Mnl. die viant (vgl. Sinclair, p.29). Die uitdr. iets is uit die bose, d.w.s. uit die duiwel gebore, deur hom geskape of te-weegebring, is goed bekend. Ook die bose gees is die duiwel; vgl. Hand. 19 v.15: „Toe hy duiwelbesweerders deur die Naam van die Here Jesus wou uitdryf, het die bose gees geantwoord: Jesus ken ek, en van Paulus weet ek, maar julle, wie is julle?”

In die vorige paragraaf is melding gemaak van Mnl. die viant. Bekend was ook Mnl. die viant van der hellen (Opstellen, II, p.140). Ook in Afr. is egter vroeër dikwels gepraat van die vyand of die bose vyand (Taalakker, p.579). Die ooreenstemmende Eng. woord fiend beteken vandag nog uitsluitend duiwel. Ook is bekend the Arch Fiend (Partridge: Words, p.17).

Die naam Lucifer is aan die duiwel gegee a.g.v. 'n vroeëre onjuiste opvatting van die Bybelteks in Jes. 14 v.12 waarin die koning van Babel môrester genoem word. Lucifer is nl. ontleen aan Lat. Lûcifer : ligdraer (vgl. ook die Ndl. benaming vir ons vuurhoutjie, nl. lucifer). Daar is verkeerdelik gemeen dat met hierdie koning die duiwel bedoel is. So het Lucifer dan 'n naam vir die hoof van die gevalle engele, die duiwel, geword.

Die woord het bekendheid verwerf deur Vondel se treurspel met hierdie naam. Dit was egter reeds in Mnl. bekend; vgl. Verdam Mnl. Wdb., IV, pp.866-7. Die vroegste optekening word egter gevind in die Vulgata (Sinclair, p.19). In Eng. is opgeteken:

„And when he falles
He falles like Lucifer

Never to hope againe" (Shorter Oxf. Dict., 1174). In Suidoos-Vlaandere word die uitdrukking leelijke lusefer as skelwoord gebruik vir 'n onaansienlike persoon (Sinclair, p.18).

Belial as duiwelnaam is eweneens aan die Bybel ontleen; vgl. o.a. 2 Kor. 6 v.15: „En watter ooreenstemming het Christus met Belial?" Vir 'n etimologie van die woord, vgl. Taalakker, p.567. In WAT, I, p.367 word die volgende samestellings met Belial verstrek: Belialsman, -smens, -streek en -stuk.

In WAT, I, p.48 word die Hebreeuse naam vir die engel van die afgrond vermeld, nl. Abaddon; vgl. Openb. 9 v.11: „En hulle het as koning oor hulle die engel van die afgrond; sy naam in Hebreeus is Abáddon en in Grieks het hy die naam van Apóllion."

Eva is deur die slang verlei, en derhalwe is Slang 'n algemene benaming vir die duiwel. Etimologies verwant aan slang is ook die woord draak; vgl. Wdb. Terblanche en Odendaal onder draak: „fabelagtige monster (ge vleuelde, vuurspuwende slang met horings en pote)". Die noue verbintenis tussen die woorde slang en draak is ook in die Bybel duidelik; vgl. Openb. 12 v.9: „En die groot draak is neergewerp, die ou slang wat genoem word duiwel en satan, wat die hele wêreld verlei, hy is neergewerp op die aarde, en sy engele is saam met hom neergewerp".

Hierdie benaming was veral gedurende die Middeleeue algemeen toe, volgens ou legendes, 'n mens teen die duiwel moes stry soos die ridders van ouds teen drake (Sinclair, p.23).

Ook in Ndl. is die woord draak 'n duiwelnaam: „(De Heer de Groot) gaat er op uit in alle weêr en wind, bij de zielverkoopers, in alle hoeken en gaten, in kroegen en slechte buurten, en hij ontzet veele prooijen aan den ouden Draak" (WNT, III, 2,3212). 'n Student het in 1960 te Trompsburg opgeteken: Die rooi draak sit weer vanoggend viervoet agter jou ore.

In Terblanche en Odendaal se Wdb. word vermeld dat die woord demon (via Fr. en Lat. van Gr. daimon : god, genie, duiwel) o.a. beteken „bose gees, duiwel". Aan die

demone-begrip lê animisme ten grondslag (vgl. Sinclair, p.19 en Dict. of the Eng. Bible, p.592). Filosofe het getrag om hierdie animisme te oorwin, en het aan die begrip demon die betekenis van god gegee, 'n tussenwese tussen God en die mens. Demone is veral in verband gebring met magie, toewary en beswering, en hulle is gesien as werkers van ongelukke en rampe. Hulle het die mens besete gemaak en bese begeertes opgewek. Oorspronklik is geglo dat demone digby die aarde hulle woonplek het.

In die Griekse volksgeloof word demone beskou as geeste van afgestorwenes met bomenslike krag. Hulle aanslae op die menselewe en die natuur is verwoestend, en dit kan slegs afgeweer word deur magiese middele.

In die Ou Testament kry ons verwysings na dergelike wesens; vgl. Lev. 17 v.7 („En hulle mag nie meer hulle slagoffers offer aan die veldduiwels agter wie hulle aanhoereer nie“), 2 Kron. 11 v.15 („En hy het vir hom priesters aangestel vir die hoogtes en die veldduiwels en die kalwers wat hy gemaak het“), Deut. 32 v.17 („Hulle het aan duiwels geoffer, wat geen gode is nie“) en Jes. 34 v.14 („En boskate sal wilde honde teëkom, en veldduiwels mekaar ontmoet; ook woon die naggees daar (d.i. die verwoeste Edom) en vind 'n rusplek vir hom“). Die latere Joodse literatuur gee die naggees aan as 'n vroulike demon wat kinders en mans verlei het.

Baie van die bogenoemde woorde is ook in Eng. bekend: the Arch Fiend, Demon, Satan, the Adversary, the Tempter, the Serpent, the Wicked One, the Evil One, the Prince of Darkness, Lucifer, Beelzebub (Almal by Partridge in Words, pp.17-8); vervolgens ook nog: the Enemy, Father of Lies, the Chief of the Apostate Angels, Enemy and tempter of man, the Prince and Ruler of the kingdom of evil, the arch-enemy of God, the Common enemy, the Angel of the bottomless pit, Abaddon, Apollyon, fallen angel(s), power of darkness, inhabitant of Pandemonium (Sinclair, p.16).

Nie aan die Bybel nie, maar waarskynlik aan die Christelike literatuur, moet die volgende duiwelnaam in verband gebring word, nl. Tertullus. Hattingh (vgl. TVV, VII, I, p.21) dink nl. aan invloed van Tertullianus, 'n Katageense bekeerling en grondlegger van die Christelike Latynse letterkunde. Een van sy bekende gesegdes was: „Die bloed van die Christene is die saad van die kerk". Waarom hy egter met die duiwel vereenselwig word, is moeilik verklaarbaar. Dalk het sy naam bekend gebly terwyl sy lewensomstandighede in die vergeetboek staan.

'n Mohammedaanse naam van Satan wat in die Boland bekend is, veral onder Slamaaiers en Kleurlinge, is Iblies, deur sommige geskrywe Hiblies en Eblies (vgl. Taalakker, p.582). Volgens die Koran is Iblies oorspronklik 'n engel wat deur Allah vervloek is omrede sy weiering om vir Adam in die Paradys te vereer. Soos duiwel is ook iblies 'n ontlening aan Gr. diabolos. Duiwel en iblies is dus eintlik doeblette. Terwyl duiwel die Griekse diabolos is wat via Lat. en Ndl. in Afr. gekom het, is iblies ook die Griekse diabolos wat deur Arabies in Afr. bekend geraak het. 'n Uitdr. waarmee kleurlinge mekaar die skrik op die lyf jaag, is ou Iblies (of die iblies) sal jou vang.

'n Benaming vir die duiwel wat aan die Griekse mitologie ontleen is, is helhond. Helhond is nl. 'n ander benaming vir Cerberus, die drie- of veelkoppige hond van die onderwêreld wat die Skimme belet om te ontkom (vgl. WAT, I, p.590 en IV, p.157). Vir die gebruik van die woord in Ndl. en Eng., vgl. WNT, VI, 513 en Shorter Oxf. Dict., p. 887 (hellhound).

Nog duiwelname wat in verband staan met die woord hel, is helgees (WAT, IV, p.157), hellevors (do., p.163) en heldraak (Sinclair, p.15 en nie in WAT).

Tot sover die gebruik van (deftige) vervangende benaminge vir hierdie gevreesde wese. Dié woorde vind hulle oorsprong in die mens se vrees.

Die ou duiwel het egter nog 'n magdom verskillende aliasse, byname, meestal komies en/of familiêr. Gaan 'n mens hierdie name deur, sou jy kon twyfel aan die eufemistiese bedoeling. Dit is dan ook seker so dat sekere benaminge hom spottenderwys toegevoeg is, dat die spreker daardeur te kenne wil gee dat hy nie bang is nie, dog die moontlikheid is ook nie uitgesluit nie dat hy „als een groot kind, zijn angst achter o_vermoedige spot verbergt" (Opstellen, II, p.140). Wat die oorsaak ook al mag wees, wys dit heen na die duiwel se bekendheid en intieme omgang met die mensdom van alle eeue.

By die bespreking van hierdie byname word in hooftrekke Sinclair se indeling gevolg, hoewel dikwels daarvan afgewyk word en ook heelwat voorbeelde aangehaal word wat nie by hom voorkom nie.

Talle benaminge hou verband met uitstaande kenmerke van sekere liggaamsdele van die gestalte wat die duiwel in die volksverbeelding aanneem. In verband met poot, voet of klou is daar die volgende name: ou kantvoet (by Kleurlinge bekend), ou swartvoet, ou drievoet, ou harige poot(jie), ou makouvoet, ou donkieklou (by Hottentootte in die Noord-Karoo), ou Jimmy Squarefoot (deur 'n student opgeteken te Malmesbury in 1962), ou veerpoot/-voet, ou swartpoot, ou horrelpoot, Hans Horrelpoot, ou horreltjie (omdat in die volksgeloof die duiwel voorgestel word as iemand wat mank loop; vgl. Ndl. al den horrel, 'n ruwe versekeringsformule; vgl. al den duivel, drommel - WNT, VI, 1121), ou perdeklou, ou platvoet, ou kantvoet, Karel Klipvoet (vgl. WAT, V, p.335).

Ook sy toon het aandag getrek: kopertoon (een student het te Bethlehem koperkroon opgeteken; of hy dit verwar het met kopertoon en of dit 'n aparte benaming is, kon nie vasgestel word nie), ou groottoon, ou woltoon, Piet Langtoon (deur 'n student opgeteken te Durban en nie by Sinclair), ou drietoon, ou tientoon, ou elftoon, vaaltoon.

Die duiwel word voorts omtrent altyd met 'n stert voorgestel: ou ankerstert, ou kromstert, ou pylstert, ou mikstert, Piet Langstert, ou knakstert, ook Daantjie Knakstert (vgl. WAT, II, p.4, ook vir ander uitdrukkinge en segswyses waarin die eienaam Daantjie voorkom).

Net so opvallend was sy oog. In die volksgeloof van sommige volke word die duiwel voorgestel met net een groot, skitterende oog in die middel van sy voorhoof; vgl. Ndl. duivelsoog, 'n woord wat dien as naam vir die groot lig voor aan 'n trein. Duiwelname is o.a. blinkoog, loeroog, ou rooi-oog, Karel Grootoog (vgl. WAT, V, p.335) en loens (vgl. TVV, VII, I, p.21). Lg. woord word uitvoeriger bespreek.

Terblanche en Odendaal meld dat loens (Ndl. loensch) die volgende betekenis het: „skelerig, effens skeel; onopreg, skelm, vals, oneerlik“. In Vlaams is ook bekend losch : loens, skeel, en in Mnl. losc, lusc : skeel, eenogig (vgl. Franck-Van Wijk p.393). Die laaste betekenis (nl. „eenogig“) is direk ontleen aan Lat. luscus, die eerste betekenis („skeel“) eerder uit Ofr. losche (Fr. louche): skeel. As duiwelnaam moet loens (d.w.s. die skeeloog) ook met 'n ander duiwelnaam vergelyk word, nl. die maere met die skeeloog (Ruiter, 25 Julie 1947, p.27).

Loens het egter ook nog 'n ander betekenis, nl. skelm; vgl. Fri. lûmsk : slinks, listig, On. lymskr : listig, vals, Noorw. dial. lynsk : loerend, slim (vgl. Franck-Van Wijk, p.393). Ook Ndl. loensch beteken skelm; vgl. die volgende aanhalings in WNT, VIII, 2560: „(Een) fleemende vleier van 't gezag, met katachtige oogen en loenchen blik. De loensche handeling van zijn moeder samen met al de andere menschen die hem wilden zien trouwen met eene dochter die geld had“.

Dit kan nog nie vasgestel word of die duiwelnaam loens oorspronklik beteken het „skeel“, of „skelm“ nie.

In verband met ander liggaamsdele is die volgende name opgeteken: klamhandjies, ou swarhandjie, harige handjie, ou pikhakskeen, (oupa) langoor, blikoor, ou oortjies, vuurtong, wolvinger, pee-oor, gratebene (nie in WAT; deur 'n student in 1962 te Bothaville opgeteken).

'n Paar benaminge het hulle ontstaan te danke aan die feit dat die duiwel dikwels met 'n paar horings voorgestel word, waarskynlik om sy dierlikheid te beklemtoon. As gevolg van hierdie voorstelling het ontstaan: horing(s)man, horingmannetjie en bokhorinkies.

Die laaste benaming laat 'n mens dadelik daaraan dink hoe dikwels die duiwel hom in die gestalte van 'n bok vertoon. In watter vorm hy ook afgebeeld word, hy het byna altyd twee bokhorings en twee bokpote. Om hierdie eienaardigheid te verklaar, moet weer eens die volksgeloof se hulp ingeroep word, en ons moet ons eeue terugplaas in die geskiedenis.

Smith (Taalakker, p.562) wys baie duidelik op die verband wat daar vroeër in die volksmens se gedagtegang bestaan het tussen die duiwel en die bok. In die ou Germaanse volksgeloof was die bok nl. die heilige dier van die dondergod Donar (Noors Thor). Met 'n rollende wa bespan met twee bokke (beeld van die wolke) het Donar deur die lugruim gevaar. By die kerstening van die Germaanse stamme het die ou gode en geeste van die vroeër geloof in die reël duiwels in die nuwe geloof geword. Die meeste eienskappe van die heidense Donar het op die hoofduiwel of Satan van die Christelike geloof oorgegaan. (Vir nog 'n gevolg van hierdie geloof, vgl. die bespreking van donder en bliksem in die vorige hoofstuk.) Donar se bokke het ook so hulle plek in die duiwelse geselskap gekry. So het dit gebeur dat geglo is dat die hekse onder ander op duiwels in die vorm van bokke gery het na die heksesabbat of heksevergadering op die Bloksberg of 'n ander berg, op een of ander weide of heide, of op 'n galgeveld (vgl. die uitdrukkinge ek wens dat jy op die Bloksberg sit (met al sy

variante; vgl. TWK, I, p.161 en Malherbe, p.134), en hy is bokveld toe; vgl. TVV, Jan. - April 1967, p.20). Hier by die heksevergaderings het Satan self in die gestalte van 'n bok getroon.

Hierby het nog gekom dat die bok in baie lande en godsdienste die simbool van onreinheid en onkuisheid was. Ook in die Ou Testament word dieselfde Hebreeuse woord vir bok en duiwel gebruik. In die geskifte van die vroeë Christelike kerk is daar meer as een verwysing na die onreine en afskuwelike bok. In ouer Duitse geskifte word Bock dikwels in verwensing gebruik i.p.v. Teufel, bv. dass dich der Bock stosse!

So word dit verstaanbaar waarom die duiwel in die Middeleeuse Christelike kerk hom so dikwels in die gestalte van 'n bok vertoon het, en waarom hy in enige gestalte byna altyd twee bokhorings en twee bokpote gehad het. Oorblyfsels van hierdie vroeëre geloof is nog waarneembaar in die volgende populêre volksbyname: ou bokspoor (reeds deur Mansvelt vermeld, p.23), ou bokkloutjies, ou bokspoor(tjie), ou bokvoetjies, ou bokbaard, ou bokkop, ou bokhorinkies, jasbok, Hendrik Bok, die bok met die kierie.

Die volgende name het ontstaan n.a.v. die kledingstukke wat die duiwel sou dra: ou (outa) jas, ou vaalkaros, ou keps, ou vellie, ou rooimus, ou swartjas, ou vaaljas (vgl. Ou Vaaljas begin weer werk met die meel, d.i. dit begin ryp: Ruiter, 2 April '48, p.10), ou pluus, ou kliphoed. Veral ou vaaljas en vaalkaros skyn baie algemeen te wees. Dit is opgeteken deur studente te Worcester, Vrede, Heilbron, Harrismith en Krugersdorp. Op Harrismith is gehoor: Vaaljas sit op sy skouer, d.i. hy is baie bedons.

Name vir die duiwel wat ontleen is aan die assosiasie met duisterheid en swartheid, asook met die brandstof van sy woonplek, is o.a. ou tater (d.i. swarte; vgl.

swarte tater), ou swarte, ou vaalgesig, ou vale, swart Jasper, die swartslang, swartbles, black Gentleman, steen-koolmanneljke, prins (vors) van die duisternis, sy swart majesteit, prins van die swart kasteel, die swart hond, Swart Piet, Heintjie Pik, Heintjiekik, Haantjiekik.

Laasgenoemde woorde is aan Ndl. Heintje-man, heintjeman (met zijn pekstok), Heintje, Haantje (vandaar Haantje) Pik, Pikheintje ontleen (WNT, VI, 478). Daar is verder bekend Heintje Peus, Peuzel; vgl. ook Heintjes oord (die hel) en met Heintjemans mars loop (met towery omgaan). Pik is natuurlik die grondstof waarmee die duiwel sy hellevuur sou stook, terwyl Heintje (Ndl. Heintje, Heinkje, Hd. Hein, Mnl. Hein) 'n verkorte vorm is van die manspersoon Hein(d)rik (Hendrik). Hein is ook 'n benaming van die dood; vgl. Vriend Hein en Magere Hein. Volgens Huizinga (p.225) is die uitdrukking ontleen aan die tydskrif Wandsbecker Bote (1770-1775) van Matthias Claudius wat vir die titelblad die dood geteken het en hom Freund Hein genoem het as 'n spottende toespeeling op 'n dokter met die naam te Hamburg. 'n Student het in 1962 in Bloemfontein opgeteken: hy het vir Hein gesien, d.i. hy was na aan sy dood.

In die lig van die voorafgaande benaminge wonder 'n mens of Boerneef nie ook in die volgende reëls na die duiwel verwys nie: „Net 'n splintertjie van hierdie klip in my oog en ek is in my jakopewer“, d.i. klaarpraat, na sy peetje wees (vgl. WAT, V, p.23). Boshoff (Afr. Etim., p.305) noem reeds die moontlikheid: „Of Von Wielligh se visnaam jakob-peus (127) hiermee (d.i. met jakopewer, d.i. visnaam) verband hou, is nie sonder meer uit te maak nie; WNT (XII 1454) ken Heintje Peus as 'n naam van die „duiwel““.

In Ndl. is ook nog bekend Hansken Pek, pikmanneken, Pietje Pek, Pitje-Pek, Moontjepek, de swarte, swart manneken, swart pikker, swart Piet(je). Afrikaans Swart Piet is dus nie so tipies Afr. soos prof. Kok beweer nie (vgl. Ruiter, 25 Jul. '47, p.27).

Die moontlikheid is dus nie uitgesluit dat ook die benaming outa (Afr. Volksgeloof, p.142) verband hou met die swartheid van die naturel nie.

Nog meer volksname, enkeles wat vollediger bespreek sal word, is ou losbol, ou vuilbaard, Herrie, Hans(Jas), Jonkers, stink Sarel, skelm Jantjie (lg. twee volgens prof. Kok tipies Afr.; vgl. Ruiter, 25 Jul. '47, p.27), Jorrie Mol, ou Jiems (WAT, V, p.49), ou Joos, Josie, ou Niek, ou Miek, rooi Gert, ou Daniël, ou Jantjie, ou Jimmy, ou Pietjie, Piet Potlood, oom Kool, oom Harmaans, Kasper, ou Kerneels, Karel Tities (nie in WAT, wel Karel Grootoog en Karel Klipvoet), Daantjie, Poenjap, ou neef, Jerry, ou Masroet, Damoen, Janghan(s) (laaste drie name veral bekend by Kleurlinge), Broesa, ou Tjaap (volgens 'n student wat dit in 1962 te Koffiefontein opgeteken het, word dit veral as 'n bangmaaknaam teenoor kinders gebruik, bv. ou Tjaap sal jou vang), Sefiel (deur 'n student opgeteken te Smithfield; miskien van Mephistopheles?), ou Adoons ('n woord wat 'n goeie voorbeeld bied van betekenisverwisseling waar iets wat die uiterste skoonheid aandui (Adonis is die naam van 'n baie mooi man in die Griekse mitologie), gebruik word om die uiterste lelikheid aan te dui; dink ook aan die gebruik om 'n bobbejaan Adoons te noem, asook 'n jong wie se naam onbekend is), Van Donk, die gryper, asmannetjie, die skelmsluiper, die oom met die groot vurk, Koerland (deur 'n student opgeteken te Dewetsdorp in 1962), Apolas of Polas (volgens die student wat dit te Theunissen opgeteken het, word dit altyd teenoor klein kinders gebruik - nie in WAT), Bloukoos (ook in kaartspel die Skoppenaas; vgl. WAT, I, p.451), Bôkop (deur 'n student in 1955 te Vanwyksvlei opgeteken, bv. vandag loop ou Bôkop weer rond, want alles loop verkeerd - nie in WAT), Jan Jats (deur 'n student in 1965 op Boshof opgeteken; nie in WAT), ou Julie (deur 'n student opgeteken te Jacobsdal, 1962; nie in WAT), Krolie (deur 'n student in 1960 te Ficksburg opgeteken), Ockert (deur 'n student in 1962 te Zastron opge-

teken), Dooie Bul (volgens 'n student wat dit in 1956 opgeteken het, is die woord bekend by die Kleurlinge wat op die Oppermansgronde naby Luckhoff woon, bv. die ou dooie bul sit op jou skouer; nie in WAT), Pieter Vonkies, 'n naam wat veral in die Boland voorkom waar die tradisie dit in die bergagtige streke wil hê dat die duiwel in 'n kloof skuil om alle mense wat in die nag rondloop, te vang as hulle deur die kloof loop.

Die woord asmannetjie (ook genoem Broesa Asmannetjie) het prof. J. du P. Scholtz in Meurant se Zamenspraak tussen Klaas Waarzegger en Jan Twijfelaar (p.53) aange-teken: „Dits maar een soort baboulie (d.w.s. paaiboelie), of asmannetjie, om kinders mee bang te maak" (TWK, 14, 1, p.5). Scholtz skryf voorts: „Kan asman oorspr. een van die vele benaminge van die duiwel gewees het, so genoem om die asvaal kleur wat hy dikwels in die volksverbeelding het?" Hy vergelyk dit dan met ou vaaljas, ou vaalkaros en die ou vale. Dink ook aan: Hy hardloop vir die vale, d.i. soos die duiwel, d.w.s. besonder hard.

In Afr. Etim. (p.143) bring Boshoff en Nienaber die woord i.v.m. Openb. 6 v.8 waar die dood op 'n vaal (d.w.s. askleurige) perd ry; andersyds met 'n spookruiter op 'n spookperd wat 'n bekende beeld uit die by- en volksgeloof is (vgl. Mnl. Wdb., VIII, 1189). Ndl. spooksel en Afr. spook in Matt. 14 v.26 is ook bv. in Nama as Hei-nu-b (Vaalbeen) vertaal. Nog 'n duiwelnaam, nl. droes, word deur Vondel e.a. in een asem genoem met „helsch gespook" en „moer van spook" (WNT, III, 2, 3396). Genoemde etimoloë stel dan voorts die vraag: „Is ontw. van bet. miskien: ,dood gees van afgestorwene spook (spookperd-/vaalperdruter) ... paaiboelie (oorgedra op) duiwel?" Dit klink aanneemlik, hoewel dit 'n ver deurgevoerde betekenisontwikkeling veronderstel, en daarom meen ek dat die benaming spontaan kon ontstaan het, en dat die vaalkleur wat die duiwel dikwels in die volksverbeelding aanneem, wel 'n rol kon gespeel het, soos prof. Scholtz aangetoon het. Vir die benaming mannetjie vgl. ook h^ringmannetjie en steen-koolmannetjie.

'n Woord wat deur Mansvelt vermeld is (p.27), maar vir S.J. du Toit (Ons Taal, Junie 1908, p.13), dr. Bosman en prof. Boshoff (Volk en Taal, p.364) onbekend is, is broesa. Dr. Hesseling bring die woord in verband met Port. bruxa (heks). In Afr. Etim. (p.186) meen Boshoff en Nienaber dat die woord moontlik beïnvloed kon gewees het deur Ndl. droes, en andersyds verwar met droesem.

'n Student het in 1962 te Pretoria die woord brosa/broos opgeteken (ou brosa/broos sal jou vang). Die woord kom ook nie voor in WAT, en is waarskynlik 'n vervorming van broesa.

As gevolg van die assosiasie wat daarin 1 Petrus 5 v. 8 tussen die duiwel en 'n leeu bestaan („Wees nugter en waak, want julle teenstander die duiwel loop rond as 'n brullende leeu en soek wie hy kan verslind"), het die benaming vuilbaard vir die duiwel ontstaan.

Stoett (I, p.363), en nog onlangs Huizinga (p.257), meen dat Ndl. Joost, Afr. Joos (die duiwel) 'n verdietsing is van die Chinese Tshoe-tsze, Japans Dsoe-si, eintlik 'n kissie waarin 'n houtbeeld van Boeddha geplaas is, vervolgens 'n voorwerp van verering, veral die duiwel wat deur die Chinese vereer word. Stoett voer as bewys nog aan Ndl. joosje's thee, d.i. fyn Chinese tee. Huizinga beweer nog dat die Engelse die woord verbaster het tot Joe in die uitdr. not for Joe, d.i. om die duiwel nie. Die waarskynlikste verklaring is egter dat die woord via Ndl. joosje uit Javaans dejos uit Port. deos (god) in Afr. gekom het (vgl. Taalakker, pp.574-9). Vergelyk die WAT vir die baie uitdrukkinge waarin Joos voorkom. Nog meer voorbeelde wat deur studente opgeteken is, is o.a. Joos weet en Jiem is dood, d.i. niemand weet nie, ou Josie is die herrie in (die duiwel het nie sy doel bereik nie), net Joos en die blouperd weet waar hy is (niemand nie), as jy stout is, sal ou Joos jou kom haal in sy groot sak.

Engelse byname is o.a. old Hornie, Nick, Ruffian, the old One, old Roger, old Boots, old Harry, the old Gentleman (in black), old Scratch, old Bendy, old Bogey, old Boy, old Chap, old Lad, old man, old Sam, old Smoke, old Sooty, Skipper, Black Spy (vgl. o.a. Partridge: Words, pp. 19-21).

Vroeër in hierdie hoofstuk is daarop gewys dat in die volksverbeelding die duiwel hom dikwels in die gestalte van 'n bok vertoon. Die duiwel word egter ook met ander dierename aangedui; vgl. Adoons, Koerland (naam van 'n os), dooie bul, ook nog makouvoet, donkieklou, perdeklou, die swart hond. In baie Wes-Europese tale word die duiwel as 'n dwalende hond voorgestel (Studierigtings, p. 183). „Der Teufel geht als schwarzen Hund mit feurigen Augen um" (Bartsch: Sagen, Märchen und Gebräuche aus Meklenberg, p.4, aangehaal deur Kok: Vergelyking, p. 59). Sowel Bartsch as Strackerjan (Aberglaube und Sagen aus dem Hertzogtum Oldenburg) noem baie gevalle waar die duiwel hom in die vorm van 'n swart hond sou vertoon het (vgl. Vergelyking, p.59). Hierdie swart hond word in die volgende Afr. vergelykinge genoem: Sy raas maak op my net so min indruk soos 'n swart hond se omkyk, jy het ook meer dinge as wat 'n swart hond vlooië het, stink soos 'n swart hond se lêplek, Eng. blush like a black dog (Vergelyking, p.59). 'n Student het nog opgeteken: Hy steur hom aan my net soveel as aan die swart hond se blaf (nie in WAT, dog slegs: Wat die swart hond is dit nou weer : wat die duiwel).

Waarskynlik word ook na die duiwel verwys wanneer, i.p.v. die swart hond, na die bont hond of vaal hond verwys word; vgl. WAT, IV, pp.359-360: Soos 'n bont hond êrens aankom, d.i. vinnig, soos die bont hond bekend wees: ongunstig, die bont hond in wees: die jisie in wees, kwaad, die bont hond weet: goeie, nugter, Joos weet, staan soos Piet Barend se bont hond: diep ingedagte, orals te vind soos Piet Barend se bont hond, die bont hond loop weer rond, d.i. die duiwel is weer los, alles loop verkeerd

(lg. nie in WAT, opgeteken deur 'n student te Ladybrand), dit smaak soos 'n vaal hond se lêplek: onsmaaklik (nie in WAT, opgeteken te Odendaalrus), dit help net soveel as die vaal hond se asem (drol): weinig (opgeteken te Theunissen). In verband met hierdie bont hond beweer Stoett: „Wellicht is bonte hond een der vele benaminge voor den duivel" (I, p.318).

Huizinga gee egter 'n heel ander verklaring wat betref die oorsprong van die uitdr. bekend zijn als de bonte hond (p.60). Volgens hom was 'n mnr. De Bont 'n berugte en gehate skout te Leiden. Hy het 'n mooi hond gehad waarvoor hy baie lief was. Met die begrafnis van die hond, Tyter, moes al die deelnemers in die stoet roumantels dra en al die honde in die stad is uitgenooi. So is die uitdr. gebore wat 'n ongunstige betekenis gekry het deur die persoon van die skout.

Indien in al hierdie uitdrukkinge na die duiwel verwys word, is dit ook miskien die geval in die volgende twee: Dit duur so lank soos 'n hond se omkyk, d.i. van korte duur (opgeteken in 1966 te Bethlehem), en dit maak nie 'n vaal kol saak nie, d.i. dit verander niks aan die saak nie (opgeteken te Bloemfontein, 1966).

Ook in die vergelyking so lelik soos Donderdagnag om twaalfuur is Donderdag nie 'n eufemistiese vervorming van donder nie, dog 'n kragtiger voorstelling van die bekende so lelik soos die duiwel (vgl. Vergelyking, pp.57-8). Soos in vorige gevalle moet die volksgeloof ook hier weer eens die rigting vir ondersoek aanwys. Daar bestaan nl. 'n algemene volksopvatting dat die duiwel hom op Donderdagnag om twaalfuur in sy mees afskuwekkende vorm aan sy aanbidders vertoon om sy aspirant-toorders in die Swart Kuns te onderrig. Vergelyk verder so lelik soos die Joos, so lelik soos oom Joos se varkhok, 'n gesig soos sewe duiwels, Ned. 'n gesicht as en Topf voll Düwels (Vergelyking, p.58).

In teenstelling met die talryke eufemistiese benaminge vir die duiwel is daar opvallend min wat sy verblyfplek aandui.

Soos die woord duiwel is ook hel waarskynlik 'n eufemisme, en het oorspronklik slegs skuilplaas beteken. Die woord hel, Ndl. hel, Mnl. helle, Ohd. hella, Ofri. helle, hille, As. hell, Got. halja hou verband met die Ndl. ww. helen, Mnl. hēlen, Ohd. hēlan, Fri. hēla, As. hēlan, d.i. verberg (vgl. nog Afr. die heler is so goed as die steler en verhole goedere) (vgl. o.a. Franck-Van Wijk, p.243). Nog ander woorde wat van dieselfde stam afgelei is, is hal, Eng. hall, d.i. saal, oordekte ruimte, mark (Wdb. Terblanche en Odendaal), helm, d.i. hoofdeksel van staal, leer, ens. as beskerming, hul, d.i. bedek, toewikkel in 'n kleet, omhul, en huls, d.i. omhulsel, dop, koker. Nog Eng. woorde, behalwe hall, wat met hell verband hou, is o.a. hold (van 'n skip, dus die ruim), hole, hollow. Die Latynse woord wat aan Ohd. hēlan, d.i. verberg, verwant is, is celāre, waaruit weer o.a. ontstaan het Eng. cell, cellar (vgl. Origins, pp.275-6). Daar kan net genoem word dat ons huis en hut nie met hierdie woorde verband hou nie.

Eufemistiese vervorminge van hel is Halifax (nie in WAT) en helmet (nie in hierdie betekenis in WAT). (Vergelyk weer 'n vroeëre bespreking van o.a. Jeremia of Jerusalem, i.p.v. Here en Jesus, vaderland i.p.v. Vader i.p.v. God, strawberry i.p.v. stront, ens.)

Een van die bekendste verbloeminge vir hel is die ander wêreld (ook Ndl. en Eng.; vgl. Malherbe, p.356). In Afr. is die woorde baie gebruiklik vir 'n groot lawaai of rumoer, nl. 'n lawaai van die ander wêreld; vgl. 'n helse lawaai. Dit kom reeds voor in Ons Klyntji: "'n Konster-nasie fan di ander wereld" (aangehaal deur Malherbe). Hiermee kan ook vergelyk word Eng. the other place en a very uncomfortable place; vgl. ook I will see you further (Jespersen: Growth and structure, p.228). In die

lig hiervan skyn dit ook of die uitroep verbrands, verbrande vent verband hou met werksaamhede by Satan se woonplek.

Baie algemeen vir hel is ook die warmplek; vgl. Geknelde Land, p.152: „Ek sien hulle in die warmplek voor ek my perd afgee". Hiermee inverbandstaande is die bekende teregwysing hy sal nog braai. Ook behorende tot die terminologie van die volksgeloof en volksvoorstelling, is die bekende eufemistiese benaming, nl. grootvuur, volgens Boshoff 'n nuutskepping (vgl. Volk en Taal, p.320), of net die Vuur (TVV, Aug. 1945, p.9).

Net so bekend is die woord verderf; vgl. weer eens Geknelde Land, p.154: „Die grens kan na die verderf gaan, maar ek gaan my vrou en kinders nie langer hier hou nie".

Na aanleiding van die Christelike leer dat die hel die plek is waar na die dood die verlore siele heengaan, word ook gepraat van die verdoemenis.

'n Volgende benaming kom voor by Sinclair, nl. die rooi klippe (p.120).

In Nederlands is die hel nog bekend as Heintjes oord (vgl. vroeër die bespreking van Heintje as duiwelnaam).

DIE DOOD.

Veral Frazer het aangetoon hoe die dode 'n taboewese is onder sekere primitiewe volkere. „In primitive society it is very often forbidden to mention the names of the dead, probably in most cases from a fear of attracting the dangerous attention of the ghosts who may be supposed to be attracted by the familiar sound of their own names" (Aftermath, p.280). Die Boesmans van die Kalahari en die Tauregs van die Sahara verskuif hulle kamp na 'n sterfgeval, terwyl die vrees vir die gees van die oorledene sommige persone wat dieselfde naam as die oorledene het, selfs hulle naam laat verander (Aftermath, p.282 en Golden Bough, II, pp.353-5). Is 'n oorledene se naam dieselfde as 'n voorwerp, bv. 'n plant, dier, ens., moet daardie voorwerp se naam verander word na die persoon se dood. Sommige primitiewe dialekte verander dus met elke geslag (Golden Bough, II, p.358).

Die Babiloniërs het die dood gevrees, soos duidelik blyk uit die artikels van prof. A.H. van Zyl in HA van 1962 en TGW., jg. 5 no. 4. In e.g. bydrae word talle eufemistiese uitdrukkings vir die dood en doodgaan by die Babiloniërs aangehaal, en dan besluit prof. Van Zyl: „Ofskoon die segswyse ‚hy het gesterwe‘ ook baie gebruik word, mag in die gebruik van hierdie talle eufemismes 'n sekere versigtigheid bespeur word om oor die heengaan van 'n mens te praat. Die dood is 'n gevaarlike wêreld waaroor liever, as dit kan, met 'n ompad gesels word"(p.79).

Onder ons eie Bantoes is die vrees opvallend. In verband met die Basoeto merk Ashton op: „The Basuto dread death. They feel terribly exposed and defenceless before disease, misfortune or sorcery, and are almost morbidly aware that death may be their lot at any time" (The Basuto, p.113). Het 'n Basoeto gesterwe, word nie gesê: „He is dead" nie, maar bv.: „So-and-so has run away and cannot be found, So-and-so is missing, So-and-so has passed on" (do., p.102).

Nog meer voorbeelde kan gevind word in o.a. die hoofstuk „Religious beliefs and practices in The Bantu-speaking tribes of South Africa (redakteur I. Schapera), en Krige se The Social System of the Zulus (p.161 e.v.).

Hoewel daar, a.g.v. o.a. die rol wat die natuurwetenskappe teenswoordig vervul, van die eertydse taboegebruike min oorgebly het, openbaar die mens hom nog onbewus in sy taal en kom sommige van sy diepste geheime tot uiting. Een daarvan is sy vrees vir die onafwendbare. „The grim reaper excites hardly less terror in man, the product of modern civilization, than he did in the savage in his most primitive stage" (McKnight, p.268). Schlauch behandel verskillende oorsake waarom die mens woorde vir dood vermy, maar die eintlike rede is die mens se vrees: „Deeper still, however, are vestiges of fear that Death may respond too readily to the sound of his own name and visit the heedless persons who use it"(p.17). Prof. P. de V. Pienaar huldig dieselfde standpunt: „... die eufemistiese verandering van die woord dood ... het seker sy oorsprong in die vrees vir die dood, hoewel fyngesvoeligheid en ander algemene-menslike motiewe ook miskien verandering kan teweegbring" (TVV, Aug. 1945, p.10).

Wanneer Jespersen in sy Mankind, Nation and Individual 'n verklaring probeer vind waarom daar in die soldate-taal in oorlogstyd so baie eufemismes vir die dood bestaan, (want hy gee ook 'n aanhaling uit C.A. Smith se New Words self-defined wat gevind het: „One never hears them (d.i. soldate) mention the words dead or killed") kom hy tot die volgende gevolgtrekking: „It was not in order to make light of what was serious that the soldiers used these words, but rather out of an ingrained fear of the right word, a belief, that is, in a more or less supernatural power imminent in the word itself"(p.150), en elders: „In both expressions (nl. na-pooch en fallen) one may assuredly see an outcome of the fear the naked word, an after-echo of the view held by savage tribes that a name is something with a real existence outside humanity, something possessing power, so that the way to escape evil consequences is not to use the plain word for anything bad or dangerous"(p.151).

Miskien omdat die dood so onafwendbaar is, so finaal, word hy gevrees. Vergelyk die volgende beskrywing in Dans Makaber (die skryfster is, terloops, professor in Wysbegeerte aan die Natalse Universiteit): „Die mens weet goed dat hy geen afwesigheid is nie. Die sagte, bekende liggaam word afgetakel tot 'n nuwe argitektuur van beendere wat glim in kers- of maanlig. Hy haal die vader in wat wegjaag met sy kind op die groot skimmelhings. Hy gryns uit die blootlegging van röntgenfoto's. Elke mens voel op 'n gegewe oomblik die koue, benerige, krom hand op 'n ledemaat, maar paai die ding met mooi woorde oor Lethe en soete rus. As die koning en die biskop, die prinses en die bedelaar met hom dans, verraai hulle wydgesperde oë en fyn berekende bewegings hulle angs”.

Ook die feit dat daar min gebeurtenisse in die menslike lewe is wat soveel bygelowe laat ontstaan as dié een wat sy omwandeling hier op aarde afsluit, is 'n verdere bewys dat die mens die dood vrees. Sodra 'n persoon se geloof oor die onbekende in die toekoms hom in 'n bepaalde geval of toestand nie die nodige houvas teen die vae vrees vir die onsekere gee of kan gee nie, glo hy in nog iets daarby, d.w.s. neem hy sy toevlug tot 'n bygeloof. Aan die bygelowe ten grondslag lê dus die behoefte om die dood 'n bietjie van sy geheimsinnigheid en in baie gevalle onverwagsheid te ontneem. Die mens wil sy magteloosheid en onbewustheid nie sommer so goedsmoeds erken nie. So is daar dan sekere vingerwysings en waarskuwings. Die bygeloof bevredig dus in 'n diepgevoelde, innerlike behoefte. Hy waarsku, hy kyk vorentoe, en daarin lê sy trooswaarde. Vir baie mense is die bygeloof in praktiese sin 'n ware geloof met 'n diepe lewenserns. Daarom is bygelowe so taai, sommige reeds 20 eeue oud, bv. die afkeer van die getal dertien (vgl. o.a. die uitdrukking die dertiende man bring die dood aan :WAT, II, p.92). Vir 'n bespreking van die verskillende voorbodes en volksgeloof i.v.m. die dood, vgl. o.a. skrywer se ongepubliseerde verhandeling, Die dood in ons taal, hoofstuk XXIII.

Om vrees as 'n oorsaak van die vorming van eufemismes vir die dood en doodgaan te negeer, sou dus kortsigtig wees, hoewel sy waarde ook te hoog aangeslaan kan word, soos wat dit o.a. die geval by Jespersen is. Meestal as gevolg van fyngemoelighedsoorwegings word tans voorkeur gegee aan 'n eufemisme, d.w.s. omdat die spreker nie sy eie gevoelens en die van ander wil seermaak nie, hoewel die uitdrukking moontlik sy oorsprong in die vrees vir die dood kon gehad het. „Dit (d.w.s. die vermyding van sekere woorde) berustte vroeger op bijgelovige vrees voor de dood, maar gaat thans uit van het verlangen het pijnlijke van het onderwerp te verzachten”(Lecoutere en Grootaers, p.176). As 'n mens 'n sterfkamer binnekom, sal jy nie sê: „Is hy al dood?” nie, want die woord dood sal die naasbestaandes skok en dit wil jy juis vermy of versag. Daarom dat daar talle eufemismes is vir dood (en alles wat daarmee in verband staan). Altyd is daar die behoefte „to diminish, to tone down a painful evocation; to soften tragic news” (Partridge: Here, there and everywhere, p.43). Dieselfde spreker mag egter by 'n ander taalgebruikssituasie dieselfde eufemisme gebruik uit vrees of ontsag vir die dood.

In hierdie hoofstuk is al die verhewe uitdrukkings byeengebring. Dit is moeilik om altyd uit te maak of 'n omskrywing wel verhewe of plat (disfemisties) is. Wat dikwels vir die een persoon nog verhewe klink, mag vir 'n ander reeds plat klink. Daar moet egter onderskei word, en so is wat in die volgende bladsye volg, as verhewe aanvoel.

Reeds in die doodkennisgewings van die Angel-Saksiese konings is die werkwoorde wat gebruik is nie die vergelykbare seldsame woorde steorfan of sweltan nie, maar sulke plaasvervangers soos forthferan (weggaan, „to go forth”) en gewitan (skei). In vroeëre Engelse gedigte is die helde ook nie gedood nie, maar het eufemisties gelê of geval (vgl. McKnight, p.268).

Hoewel nie met sekerheid vasgestel kan word nie, was die oorspronklike betekenis van die basis waaruit sterf ontwikkel het, blykbaar styf wees, strak wees of word. By sterf, Ndl. sterven, Mnl. sterven, Ohd. stërban, Os. stërban, Ofri. stërva, As. steorfan hoort ook Ohd. stërbo, As. steorfa: pes, On. stjarfi:verstywende kramp, en stirfinn:halsstarrig; vgl. ook On. starf:inspanning, arbeid. Verwant aan sterf is Eng. starve, 'n woord wat oorspronklik beteken het to die, en nie noodwendig net a.g.v. te min kos nie. In 'n moderne Yorkshire-dialek kan 'n persoon nog starve of cold (Potter, p.108). Indien sterf dus reeds 'n eufemisme is, dan is die ouere term bewaar in Got. duajan, Mnl. doyen (vgl. o.a. Franck-Van Wijk, p.664, De Vries, p.213).

Ook oorlede en oorly, Ndl. overlijden, Mnl. overliden is eufemismes en het vroeër beteken oorgaan, oorgaan in 'n ander toestand, en vandaar sterf. Die woord is nl. 'n samestelling van 'n ou ww. liden, d.i. gaan (vgl. ook nog gelede en verlede). Die oorspronklike betekenis tref 'n mens nog aan in Mnl. geskrifte; vgl. bv. Karel ende Elegast, r.150: „Alse hi die borchbrugghe leet“. Vir die betekenisontwikkeling, vgl. ook nog Middellatyn transpassâre, Fr. trépasser, Ndl. hij is gepasseerd, d.i. sterf. Dink ook nog aan 'n ander eufemisme, nl. heengaan (ook in Ndl.), dikwels nog verkort tot heen, bv. hy is gister heen.

Blykens sy oorsprong is beswyk, Ndl. bezwijken, ook 'n verslapte eufemisme. In Mnl. betek^en beswiken nog „in die steek laat, begewe, flou val“, en die woord hou verband met Onfr. beswîcan, d.i. bedrieg, verlei, Ohd. swîhhan, d.i. in die steek laat, nalaat, Os. swîkan, d.i. wyk, in die steek laat, As. swîcan, d.i. verlaat, in die steek laat, bedrieg, ontkom, swere^w (vgl. o.a. Franck-Van Wijk, p.62, De Vries, p.41).

So 'n verslapte eufemisme is ook sneuwel (vir 'n bespreking, vgl. hfst. XII, C).

Nog meer eufemistiese woorde is ontslaap (ook in Ndl.), eintlik aan die slaap geraak; vgl. ontwaak, d.i. wakker

geword, inslaap, Ndl. inlapsen, insluimer, sterfte, ontbinding, Ndl. verscheiden, Eng. expire en over. Van hierdie woorde het al, vir sommige taalgebruikers altans, hulle eufemistiese krag verloor.

In teenstelling met die weinig eufemistiese woorde is daar 'n magdom der menigte uitdrukkinge om aan te dui dat iemand sterf of dood is. Hulle is meestal vae, algemene omskrywinge wat dus nie die voorstelling van die dood verskerp en te veel die daarmee gepaardgaande gevoelens verlewendig nie.

Die eerste wat enige mens tref by elke sterfgeval, is dat die lewe gewyk het, en om hierdie begrip is 'n hele paar uitdrukkinge aangeteken: Die lewe laat/gelaat, hy is klaar met die lewe, die lewe het hom reeds ontwyk, Ndl. met het leven afgerekend hebben (Huizinga, p.325), de levensbaan afgegleden zijn (do., p.326).

Die kenmerk van lewe is asemhaling, en by die dood hou die asemhalingsproses op om te funksioneer: Sy asem is uit, sy (laaste) asem uitblaas, Ndl. de laatste adem uitblazen, Eng. breathe one's last; reeds by Shakespeare in Henry VI (v, ii, 40): „Montague hath breath'd his last"; vgl. ook Job 14 v.10: „Maar 'n man sterwe en is magteloos; ja 'n mens blaas die asem uit ...".

Terwyl die oorledene nog geleef het, het hy hier op aarde gearbei, maar nou dat hy gesterf het, ken sy plek op aarde hom nie meer nie: Van die aarde skei/weggaan, Eng. leave this world, in die skoot van die aarde, onder die aarde lê/rus, d.i. dood en begrawe wees.

Die oorledene is dus nie meer nie, Ndl. niet meer zijn, Eng. be no more, hy is nie meer daar nie, sy plek ken hom nie meer nie. Hy rus nou in die aarde en is onderhewig aan die natuurwet van stof is jy en tot stof sal jy terugkeer (Gen. 3 v.19); vgl. ook Pred. 12 v.7: „(Voordat) die stof na die aarde terugkeer soos dit ge-wees het", d.i. voordat jy sterf, asook die volgende aanhaling uit Die Uur van Verlange (p.110):

„Teen die muur hang daar nog 'n vol ornaat ... 'n groot kleurafdruk van die ‚Reigning Powers of Europe‘, lank reeds stof wat tot stof teruggekeer het“. In De Goede Hoop (15 Nov. 1921, p.187) is opgeteken: Hy is tot die stof teruggekeer. By al hierdie uitdrukkinge oorheers die gedagte dat die mens letterlik uit stof geformeer is; vgl. Gen. 2 v.7: „En die Here God het die mens geformeer uit die stof van die aarde en in sy neus geblaas die asem van die lewe“.

Die dood is egter nie die einde van die lewe nie, dog juis die oorgang na 'n hoëre bestemming en na die ewige lewe. Vir die gelowige Christen behoort die dood dus nie vrees in te hou nie, maar juis die belofte van 'n ander, beter lewe. Omdat ons Afrikanernasie nog altyd met die oog na Bowe geleef en gestry het, kan ons verwag dat daar ook talle uitdrukkinge vir die dood sal wees wat saamgeweef is om ons geloof in 'n hiernamaalse lewe. Die uitdrukkinge wat nou volg, het dan ook seker nie ontstaan a.g.v. vrees nie, maar omdat die spreker nooit sy toehoorder se gevoelens wou seermaak nie.

Anders as bv. die Rooms-Katoliek wat glo aan die vagevuur waar die siel eers vir 'n korter of langer tyd vertoef om gereinig te word, glo ons as Calviniste dat die siel dadelik Hemel toe gaan: Na die hemel wees, Ndl. naar de hemel gaan, hy is huis toe, hy is na die huis van vele wonings, hy is na sy ewige huis; vgl. Pred. 12 v.5: „want die mens gaan na sy ewige huis ...“, d.i. sal sterf, en Willemien se ligte dae, p.28: „... na sy Iewige Huis“, hy het verhuis, na die ewigheid verhuis, hy is daarheen; vgl. Ps. 90 v.10: „Want gou gaan dit verby, en ons vlieg daarheen“, d.i. sterwe (let op na die verswyging wat natuurlik een van die middele is om eufemismes te vorm).

Die hemel is egter nie net 'n huis nie, maar ook 'n streek, 'n land: Hy is na die Hoërland toe, na die geweste van rus en vrede, die land van ewige vrede betree, Ndl. in betere gewesten zijn, naar de andere wereld gaan, naar een beter vaderland zijn vertrokken, of soos 'n bekende lied dit stel:

„Zouden wij ook eenmaal komen,
Waar de levensstroom ontspringt,
En, aan altoos groene zomen,
Christus' kerk 't Hozanna zingt?"(Huizinga,
p.186).

In teenstelling met die aardse tranedal wat 'n plek van moeite en verdriet is, word die hemel beskou as 'n rusoord, 'n plek van ewige rus. Daarom dat so dikwels die versugting gehoor word: Die rus is elders. Uitdrukkinge wat gestalte gee aan hierdie voorstelling is o.a. hy het gaan rus, hy is na die laaste rusplaas/rusplek, hy lê daar in sy laaste rus, hy rus in vrede, Ndl. in vrede rusten.

Sulke voorstellinge van die hiernamaals is louter op die mens se eie sinnelikheid gebaseer. Dink nog aan die voorstelling van die Hemelse Jerusalem met sy poorte van pêrels en goue strate. Vergelyk voorts die Walhalla van die Germane en die Nirwana van die Boeddhiste, terwyl die Indiane glo dat die mens na sy dood sal aanland op 'n plek waar daar baie sal gejag word ('n Indiane-liefhebber). Aan hierdie geloof is die volgende Ndl. uitdrukking ontleen: Naar de eeuwige/zalige jachtvelden vertrokken zijn (Huizinga, p.252). Ook Sangiro skryf: „Mense het gekom, die wild en die Boesmantjies het verdwyn - die meeste is nou in die ewige jagvelde, die res deur nog onbewoonde woestyengebiede verswelg" (En die Oranje vloei verby, p.25).

Aan Homerus se werke is ontleen: Naar de Elyzeese velden zijn (Huizinga, p.144). Die Elysium was by Homerus 'n aangename landstreek aan die westelike rand van die wêreldoseaan, die paradys vir die gunsteling van die gode. Later het hierdie verblyfplek van die geluksaliges na die onderwêreld verhuis, aan die regtersy van die Tartaros.

Eweneens aan die Griekse mitologie is die volgende uitdrukking ontleen:

Hy is oor die Styks gevaar (De Goede Hoop, 15 Nov. 1921, p.187). In Die Hartseerwals skryf Hennie Aucamp: „Miskien steek ons nog saam die Styx oor”(p,4). In die Griekse mitologie was Styx die naam van 'n rivier in die onderwêreld. 'n Eed wat by die water daarvan geneem was, het as baie heilig gegeld (vgl. WNT, 16, 431). In genoemde bron word bg. uitdrukking in hierdie betekenis egter nie vermeld nie. Vergelyk nog die volgende aanhaling uit Skaduwees teen die muur: „Die plesierige mense wat oor die pont moet gaan, roep die pontbaas toe: ‚Wag 'n bietjie, oom Charon. Kom mense, bring die bottels sjampanje, en betaal elkeen eers sy obolus aan oom Charon, wat ons vannag veilig sal voer oor die Styx”(p.153).

Hierdie uitdrukking waarin die dood voorgestel word as 'n rivier wat skeiding maak tussen die lewe op aarde en die hemel hierna, laat 'n mens dadelik dink aan die bekender die doodsjordaan oorgaan. Dit het ontstaan n.a.v. die Jordaan wat die Israëliete van ouds moes deurgaan om in die Beloofde Land te kom. Net so digterlik en verhewe is ook: Deur die doodsvallei gaan, d.w.s. die gebied waar die dood heers. Dink aan die vaste uitdrukking: Vallei des doods.

Anders as op die aarde het die mens nou sy uiteindelijke bestemming bereik: Vertrek na 'n hoëre bestemming (vgl. Uur van Verlangte, p.187). Vergelyk ook die volgende aanhaling uit Die Hg. van 18 Okt. 1963, p.35: „Is dit te laat? Tot twee maal lyk dit asof sy onder ons hande na daardie ander lewe wegglip”.

Die persoon is deur Hoër Hand weggeneem, en hy is nou by ons Liewe Heer, of by die Vader. Hy is tot hoër diens geroep en het vir ons plek gaan berei. In Ndl. tref ons in hierdie verband aan: In den Here rusten, door God tot zich genomen worden, opgeroepen worden, Eng. to be called (waarskynlik ontleen aan Openb. 11 v.12: „En hulle het 'n groot stem uit die hemel vir hulle hoor sê: Kom op hierheen! En hulle het opgevaar na die hemel..”).

In Eng. vind ons ook: Be asleep in the Lord. Steeds is daar dus die wete dat ons lewe in 'n Hoër Hand is, en dat die beëindiging daarvan nie sommer aan 'n blinde noodlot kan toegeskryf word nie. Die volgende aanhaling uit Die Sprinkaanbeampte van Sluis illustreer hierdie houding mooi: „Kosie is opgevare, Dirkie ... die Vaderhande het hom gevat" (p.128). Vergelyk ook die eerbied en ontsag wat spreek uit die woorde van Julie, Rudolf se getroue oud-slaaf, toe hy besig is om te sterf en vir sy baas sê: „Ek ... gaan ... na ... my ... ou seur ... toe", en verder: „Julie het nie meer beskutting of die warmte van 'n vuur nodig nie. Hy is weg na sy ou seur toe" (Gelofteland, p. 100).

Hierdie „Hoër Hand" wat die persoon se aardse omwandering beëindig het, is ook die regverdige Regter: Voor Gods regterstoel verskyn, voor 'n hoëre Regter verskyn. Hierdie uitdrukkinge, wat ook in Ndl. bekend is, is vermoedelik ontleen aan die twaalf geloofsartikels uit die Heidelbergse Kategismus waarin o.m. staan dat Jesus sit aan die regterhand van God om te oordeel oor die lewende en die dode. Vergelyk ook Hebr. 12 v.23 waar God beskryf word as „die Regter van almal".

Ons aardse bestaan is net tydelik: „Die dae van ons jare - daarin is sewentig jaar, of as ons baie sterk is, tagtig jaar; en die uitnemendste daarvan is moeite en verdriet, want gou gaan dit verby, en ons vlieg daarheen" (Ps. 90 v.10). Die einde tree dan ook vir almal in; vgl. hy voel sy einde nader, sy einde is nie meer ver nie, dit is die einde. Reeds in Beatrijs kom voor:

„Men wiste noyt, waer si weec

Oft in wat lande si inde nam" (594-5).

So 'n persoon tel dan nie meer onder ons nie, en het van die wêreldtoneel verdwyn.

Na hierdie kortstondige en onsekere tydelike bestaan wag daar egter vir die gelowige Christen 'n eindelose lewe by God die Vader. Hierdie sekerheid het gestaltegewing ge-

vind in die volgende omskrywinge vir „dood“ en „doodgaan“: Na die ewigheid vernuis, geboek vir die ewigheid, die ewigheid ingaan, die ewigheid ingeslinger word, d.i. skielik en op 'n gewelddadige wyse om die lewe kom (vgl. ook vir tyd en ewigheid, d.i. vir die duur van hierdie lewe en die lewe hierna), die ewige rus ingaan, Ndl. de eeuwige rust ingaan; vgl. ook die groot rus, d.i. die ewige rus, die tyd(lewe) met die ewigheid verwissel, die tydelike met die ewige verwissel, Ndl. het tydelijke met het eeuwige verwisseld hebben, ook bekend by die Griekwas: Die tydeleeke met die ewigleeke gelê weesel het (Van Zyl, p.137). In laasgenoemde gevalle is ewig eintlik foutief in die verband waarin dit voorkom en moet wees eindeloos, want ewig beteken sonder begin en sonder end.

By al die droefheid wat met die dood gepaard gaan, is daar dus ook die troos vir die agterblywendes dat die ooredene na 'n beter oord vertrek het en nou beter daaraan toe is: Hy is verlos (uit hierdie tranedal), hy is uit sy lyding, Ndl. uit zijn lijden (verlost) zijn, hy is klaar met swerwe, hy bloei nie meer nie (De Goede Hoop, 15 Nov. 1921, p.187), hy sal nie weer draai nie (do.), hy sal nie meer slapelose nagte deurbring nie (do.), hy het niks meer nodig nie (do.).

In aansluiting by die laaste paar uitdrukkinge wat almal in die negatiewe vorm is, staan ook die volgendes. Hulle bevat egter geen troos nie, dog wys op die finaliteit van die dood: Hy sal nie meer opstaan nie, niks sal vir hom meer help nie, sy voetstappe sal nie meer gehoor word nie, sy meule maal nie meer (lg. deur 'n student in Bfn. opgeteken). Vergelyk ook Ndl. zijn tanden doen hem geen zeer (pijn) meer, 'n uitdrukking wat blykbaar al veel van sy eufemistiese krag verloor het (vgl. Huizinga, p. 512).

Hoërop is uitdrukkinge vir die dood aangehaal wat betrekking het op die Hemel, en waar die Hemel voorgestel word as 'n huis en 'n streek van rus en vrede. Hulle het

verband gehou met 'n Christelike lewens-en-wêreldbeskouing. Die volgende omskrywinge vir „sterwe" en „gestorwe" het ook almal betrekking op die streek waar die siel hom na die dood bevind. Alhoewel hulle nie so diepsinnig en ernstig is soos die ander nie, voel ek hulle as verhewe aan: Hy is hooflaer toe (pragtige beeldspraak en seker aan die kommandodiens ontleen; in De Goede Hoop, 15 Des. 1921, p.233 en nie in WAT; in 1967 weer deur 'n student in Bfn. opgeteken), hy is die onbekende in, by die Ongesiene aansluit (vgl. Uur van Verlange, p.324), hy is ter siele (Die Ruiters, 17 Okt. 1947, p.20; vgl. Dot Serfontein in Tiendes van Anys, p.82, en Anna M. Louw in Die voortreflike familie Smit, p.25; ook in Ndl.; vgl. Stoett, II, p.494; eintlik na die plek gaan waar die siele van die afgestorwenes hulle bevind; reeds in Mnl. te zielen werden, d.i. oorlede wees), ad patres gaan (WAT, I, p.60), Ndl. ad patres zijn, Hd. ad patres gehen, tot sy vadere versamel wees, Ndl. tot zijn vaderen verzameld worden, ook nog tot zijne vaderen gaan, naar de oudvaderen of oudvaders gereisd/gegaan zijn, bij de oudvaders zijn, Hd. zu seinen Vätern versammelt werden, Eng. to be gathered to one's fathers; vgl. Gen. 15 v.15 waar aan Abram die belofte gemaak word: „Maar jy sal na jou vaders gaan in vrede, jy sal in goeie ouderdom begrawe word", in Abraham se skoot (Barnes, p.9, nie in hierdie betekenis in WAT nie, dog slegs dat dit gebruik word vir 'n persoon wat in baie gunstige omstandighede verkeer; ook Huizinga, p.25 vermeld slegs lg. betekenis; blykbaar ontleen aan die gelykenis van die ryk man en Lasarus uit Luk.16; vgl. egter Stoett, II, p.134: Abraham gezien hebben, d.i. oorlede wees, in 1965 het 'n student in Bloemfontein opgeteken: Hy is in die skoot van Abraham, d.i. dood; 'n mens dink ook aan die volgende woorde in die Negerliedjie Sweet Chariot: „To rest in the lap of Moses", d.i. om dood te wees), jou laaste stilhouplek bereik (deur 'n student opgeteken uit Die Volksblad), in die ander wêreld wees; vgl. ook iemand na die ander wêreld help, d.i. doodmaak, Eng. go west (vgl. Fraser, p.302, Partridge: Soldiers 1914 - 1918, p.177 en Slang today and yesterday,

p.263 en p.412. Die uitdrukking kom reeds in die 14de eeu voor in 'n gedig:

„Women and mony wilsom wy

As wynd and watter ar gane west" (Women and many a wilful man/As wind and water are gone west). Die woorde in die betekenis van sterf was volgens Fraser in die begin van die eeu algemeen in Suid-Afrika, en die uitdrukking het ingang gevind by die Engelse troepe. So het dit algemeen bekend geraak in die leër).

Dikwels word die woord graf figuurlik gebruik vir dood, vir die toestand van dood wees; vgl. net die graf kan ons skei, na die graf kom die saligheid, vrees vir die graf; vgl. Ges. 132 v.5:

„Nou laat die graf ons nie meer bewe;
Haas breek die blye môre aan
Dat Jesus ons sal wek ten lewe".

So vind ons die volgende twee uitdrukkinge vir „oorlede wees": In die graf rus, in die graf lê, en vir „sterf": graf toe gaan, na die graf gaan, Ndl. ten grave dalen (ontleen aan verskillende plekke in die Bybel, o.a. Gen. 37 v.35), zijn graf vinden (ontleen aan Job 3 v.22).

Die smartlikste gedagte by die afsterwe van 'n geliefde is seker dat die persoon onherroeplik weg is. Om hierdie wete dat die persoon weg is, vind ons 'n hele aantal eufemistiese omskrywinge vir „dood" en „doodgaan". Die meeste hiervan is opgeteken in goeie letterkundige romans en kortverhale. Die feit dat ons by verskillende waardeerde woordkunstenaars byna dieselfde beelde aantref, wys dat die wete dat die oorledene uit ons midde weg is, altyd in die mens se gedagte aanwesig is: Hy is weg, Ndl. weggenomen worden, d.i. hy is dood (vgl. o.a. Laat Vrugte, p. 71; Swart Pelgrim, p.184; Poens, I, p.135; Uur van Verlange, p.124). In talle „in memoriam"-berigte vind ons ook dat die agterblywendes treur dat die heengegane van hulle weg is. Dit kan in enige koerant nagegaan word, dog as voorbeeld gee ons een so 'n berig uit Die Volksblad van

19 Okt. 1963, p.8: „In liefdevolle herinnering aan ons dierbare Daddy en Oupa, Schalk Johannes, wat sy tweede verjaardag (19 Oktober) weg van ons is”.

Dikwels word in die plek van die woord weg 'n sinoniem gebruik, nl. heen; vgl. bv. M.E.R. in „Die Dammetjie” (uit die bundel met dieselfde naam, p.109): Daardie persone is al „uit die lewe heen”.

Wat ons nog meer dikwels aantref, is samekoppeling tussens weg en verskillende werkwoorde wat dan as omskrywing gebruik word vir „dood” en „heengaan”, soos weggaan, wegglip, wegneem, wegroep, wegruk, wegval, wegsink, bv. weggaan: „Sy staan nog te verslae onder die kennis wat so smartlik in haar aangroei: dat Ouma weggegaan het ... vir altyd”, d.i. gesterf het (Die Vrou op die Skuit, p.44); vgl. ook Laat Vrugte, p.166 (dit is naamlik 'n verskynsel in vele tale dat woorde wat beteken gaan, weggaan, en plattaalwoorde wat hierdie handelinge aandui, ook vir „doodgaan” gebruik kan word, bv. Eng. go away, make one's bow, peg out, Deens kradse av, forsvinde; vgl. Jespersen: Mankind, p.149, Frans passer, trépasser; vgl. Vendryes, p.219); wegglip: „Nog 'n oomblik en hy sal vir goed uit sy lewe wegglip”, d.i. sterf (Hg., 8 Nov. 1963, p.7); wegneem: „Liewe Heer, - Ag, neem my asseblief tog maar weg, want Johan het my nie lief nie” (Sy kom met die Sekelmaan, p.64).

Wegneem in die betekenis van „sterf” kry ons ook in baie „in memoriam-”berigte. Hier word weer slegs een aanhaling uit die talle gegee: „Onvergeetlik bly 21 Oktober 1961 vir ons toe my dierbare eggenote en ons Moeder asook my liefeling-seuntjie en ons boetie deur 'n tragiese motorongeluk van ons weggeneem is” (Die Volksblad, 19 Okt. 1963, p.8). Dit is interessant om net daarop te wys dat in die volgende aanhaling wegneem nie beteken „om te sterf” nie: „En Henog het met God gewandel; en hy was nie meer nie, want God het hom weggeneem” (Gen. 5:24). Daar word nl. aanvaar dat Henog lewendig in die Koninkryk van God opge-

vaar het; vgl. ook Hebr. 11:5: „Deur die geloof is Henog weggeneem om die dood nie te sien nie; en hy is nie gevind nie, omdat God hom weggeneem het ...”

Vervolgens word ook verwys na wegroep: „So sit hulle saam soos so baie geslagte voor hulle saamgesit het tot die een na die ander weggeroep is om alleen te gaan ver- wyl in die duisternis buite by die strakke, wagtende sipresboompies. Ander kom by: jong, gulsige monde, vurige oë, en ook hulle moet later hulle plek ontruim; die jare slyt af, die jare eis en vermurwe. Die ketting het geen einde nie” (Jaat Vrugte, p.70);

wegruk: Hy is weggeruk, d.i. hy is dood (De Goede Hoop, 15 Nov. 1921, p.187);

wegval: „Maar as jy wegval? Hans-die-Skipper is mos nie onsterflik nie” (Hans-die-Skipper, p.24), en in Die Uur van Verlange, p.224: „Hoe ouer 'n mens word, hoe nader kom dit: die mens begin een vir een om jou wegval”;

wegsink: „Haar asemhaling kom nog flou. Hy gryp haar vaster asof hy met geweld moet keer dat sy meegeneem word”, en dan 'n entjie verder: „Vir laas is dit asof sy deur na die lig worstel. En dan sink sy langsaam weg” (Die Wolkemaker, p.215).

In soverre as wat die dood 'n oorgang van een toe- stand in 'n ander is, kan dit 'n handeling genoem word. In talle omskrywinge word die dood as 'n handeling, 'n aktiwiteit voorgestel, nie net 'n passiewe daad nie, dog die sterwende is aktief besig om hierdie lewe af te lê. Daar word ook daarop klem gelê dat dit die laaste daad is: Sy laaste asem uitblaas, sy laaste trek (reis) aanvaar, die laaste skof gery het (lg. twee aan die kommandodiens en trek ontleen), die laaste of alderjongste snik gee, ook die doodsnik gee, Ndl. de laatste snik geven, hy het sy laaste lootjie getrek, 'n laaste kleim afbaken (del- werstaal: vgl. TVV, Nov. 1946, p.64), hy het sy laaste sprong gewaag. Jochem van Bruggen noem die dood ook „die laaste stryd” (Sprinkaarbeampte, p.126). Dink ook aan sy

laaste uur het geslaan, of net sy uurtjie het geslaan, en na jou laaste slaapplek uitgenooi word (vgl. Laat Vrugte, p.248).

Nog meer uitdrukkinge waarin die dood as 'n aktiewe daad gesien word, is die volgende: Hy verhuis, hy betree die land van ewige vrede, hy gaan berei vir ons plek, hy gaan sluit by die Ongesiene aan, hy het gaan afreken, hy het die vlag gestryk (Ruiter, 17 Okt. 1947, p.20; ook in Ndl.; vgl. St. II, p.394), hy het gesink, die tol van die natuur betaal (ook in Ndl.; vgl. St. II, p.330; in Mnl. der naturen scout (of recht) betalen of (ver)ghelden; der werelt scout ghelden; der doot haer scout gheven; sine scout betalen of ghelden; ook sijns levens tol geven of tol van den live geven; By Bilderdijk, I, 320 kom voor: „Morgen leg ik 't hoofd toch neder en betaal Natuur haar recht", en by Veegens in Hist. Stud. 2,206: „Mijn grootvader betaalde den 13den September 1797 den tol der natuur"; Hd. die Schuld der Natur bezahlen; Eng. to pay the debt of nature; tol staan hier eintlik vir skuld; vgl. Lat. debitum naturae, d.i. die skuld (tol) van die natuur betaal; vgl. o.a. Stoett, II, p.360); deur die wit poort gaan (vgl. Ndl. de poort uitgaan, 'n uitdrukking wat De Vooy, II, p.144, egter as plat klassifiseer); die aardse pelgrimstaf neerlê; die stoflike kleed aflê; die tydelike (tyd) met die ewige verwissel (Ook by die Griekwa; vgl. Van Zyl, p.137 waar die Griekwa gesien het hoe die Skot „die tydeleeke met die ewigleeke gelê weesel het"; variante is tyd en ewigheid verwissel (Die Vaderland, 30 Maart 1934, p.13) en die lewe met die ewigheid verwissel (De Goede Hoop, 15 Nov. 1921, p.187)); die weg van alle vlees gaan, ook in Ndl.; miskien ontleen aan Jes. 40 v.6: „En hy vra: Wat moet ek roep? Alle vlees is gras, en al sy aanvalligheid soos 'n blom van die veld"; (op die vraag aan die mielieboere van die Noordoos-Vrystaat hoe dit gaan, was die antwoord: „Nee wat man, dit gaan sleg, die mielies het die weg van alle vlees gegaan" (TVV., Aug. 1951, p.25), terwyl in Smithfield gesê word: Die vrolike weg

van alle vlees gaan, d.i. trou (Die Ruiter, 19 Sept. 1947, p.17)); die skrede doen (vgl. Uur van Verlange, p.241; 'n student het in Kroonstad opgeteken: Die skrale doen. Of dit 'n aparte uitdrukking is en of dit verwar is met die skrede doen, kon nie uitgemaak word nie), ons verlaat, bv.: „Tant Tatta het ons verlaat, Boetie!” (Poens, I, p. 138); hy het (na die ewigheid) verhuis; die ewige rus ingaan; hy het gaan rus; hy het (is) uit ons midde gegaan (vgl. Eng. he passed away; in Swart Pelgrim, p.11 lees ons: „Sy het voor hom deur die Donker Rivier gegaan”, d.i. gesterf, en verder: „Die dae is kort voordat hy sal gaan”; vgl. ook Die onverdeelde uur, p.99 en Poens, I, p.103), hy het (is) (sag) heengegaan (ook by die Griekwa: Van Zyl, p.145, en in talle „in memoriam“-berigte); hy het uitgegaan, d.i. gesterf (Malherbe, p.35); hy het verbygegaan (Agtien man en 'n meisiekind, p.90); hy het ons vooruitgegaan (dikwels in „in memoriam“-berigte); hy het gedood, bv. „Mister Dean het gedood ...!” (Uur van Verlange, p.124; vgl. ook p.55 en p.110); hy het (is) afgesterwe (vgl. Die Wilde Loot, p.103, Poens, I, p.74 en p. 145); afgelê (as verlede deelwoord, by die Griekwas, waar dit beteken om te gesterf het, veral aan 'n siekte: „Klaas het (dit) van die slangbyt afgelê”: WAT, I, p.73); afreis, d.i. sterf, na die ewigheid vertrek: „Ons vriend het afgereis ...”: WAT, I, p.89); uitvaar.

Enkele Ndl. uitdrukkinge wat hier tuishoort, is o.a. naar de andere wereld gaan ('n uitdrukking wat volgens De Vooy's (Opstellen, II, p.143) reeds baie van sy eufemistiese krag ingeboet het), de weg gaan die men niet terugkomt (ontleen aan Job 16 v.22), opgestapt zijn, zijne matten oprollen (vgl. St. II, p.16).

Nie alle omskrywinge beeld die dood egter as 'n aktiewe handeling uit nie. Die dood is immers 'n onafwendbare gebeurtenis en die mens kan die uur van sy heengaan nie vir 'n oomblik uitstel nie. Die volgende uitdrukkinge sien die dood ook as 'n handeling, dog in teenstelling met die voorafgaandes vind die handeling nie aktief plaas nie,

maar word die dood passief beleef en uitgebeeld: sy stem is gestil; sy gees is vervlug; hy is oorgeplant; hy is gekis; sy dae het vir hom by sy deur verbygegaan (volgens 'n student wat dit opgeteken het, onder die Xhosas bekend); die dood vind; deur die dood ontnem/verloor/weggeruk; die newels ingeneem (vgl. die buiteblad van Gevreesde Vriend: „Party van die mense in hierdie verhale keer na die lewe terug. Party word deur hul metgesel die newels ingeneem.”); sy jong lewe is deur 'n ongeluk afgesny (vgl. Job 6:9: „En mag dit God behaag om my te verpletter, sy hand uit te strek en my af te sny!” en Job 27:8: „Want wat is die verwagting van die goddelose as Hy afsny - as God sy siel uittrek?” d.i. as hy sterf); iemand se siel uitgiet; vgl. Ps. 141 v.8: „Giet my siel nie uit ...”; volgens Schoonees was daar 'n ou voorstelling dat die siel in die bloed gewoon het, of selfs die bloed was (Handhaaf, April 1967, p. 22); hy is afgepluk; baie mense is in dié tyd afgemaai, d.i. (in groot getalle) deur die dood verwyder (vgl. Hansdie-Skipper, p.231: „Waarom moet die jong lewe gaan Meester? Kyk hoe word die jong mense afgemaai?”); hy is ons ontnem; hy is deur die dood van ons geskei.

Die aandag is al dikwels gevestig op die treffende en oorspronklike beeldspraak waarvan die taalgebruiker hom bedien wanneer hy die mededeling dat 'n persoon oorlede is, versagkend wil uitdruk. Talle meer voorbeelde kan aange-
toon word.

So word die lewe dikwels gesien as 'n vuur wat brand en wat dan by die dood uitgedoof word. Ons tref die volgende mooi omskrywing aan: Sy vuur is geblus. 'n Student het in Bloemfontein nog opgeteken: Hy sal gou uitbrand, d.i. sterf.

Ons kry byna 'n soortgelyke beeld in die volgende aanhaling uit Die Uur van Verlange, p.124: „Mister Dean ..' fluister dit deur Die Dal. „Mister Dean is aan die afsterwe.'

Die lewetjie gloei vir oulaas nog. Dan doof dit langsaam uit. En hy wat deur die jare van werf tot werf in die Agterberg geswerf het, is weg.”

Ook in die volgende aanhaling uit Laat Vrugte (p.166) word die lewe voorgestel as 'n lig wat by die dood sal uitgeknip word: „Tant Betta voel of sy wil weg gaan uit die lewe, of die bietjie lig wat sy in haar dra, netnou uitgeknip sal word in die eindelose nag van die dood." Lig staan hier natuurlik eintlik vir lewenslig; vgl. die (eerste) lewenslig aanskou, d.i. gebore word. Ook in Ndl. is bekend: Zijn licht is uitgeblazen, d.i. dood.

In Agtien man en 'n meisiekind word die lewe verge- lyk met 'n kersvlam: „'n Enkele looper het die lewe soos 'n kersvlam in hom geblus - daardie groot, ruwe lewe"(p.118). Von Wielligh (p.215) gee die volgende uitdrukking: Sy kers is uit, Ndl. zijn kaarsje is uitgebrand. Indien die persoon op 'n gevorderde leeftyd tot sterwe gekom het, word gesê: „Zijn kaars is in de pit uitgebrand. In WAT, V, p.595, word nog vermeld: Sy kers is dood, d.i. hy is bewusteloos of dood, sy kers(ie) is nie meer lank nie, brand in die pyp/in die tuit, d.i. hy sal nie meer lank uithou, leef nie, sy kers(ie) is uit(gebrand), d.i. hy is klaar, kapot, dood, ook sy lewe loop ten einde, soos 'n kers uitgaan, d.w.s. kalm, saggies sterf.

Die lewe word nie net met 'n vuur of met 'n kers ver- gelyk nie, maar ook met 'n lamp, en daarom hoor ons: Sy lampie is uitgeblaas, d.i. hy is dood (De Goede Hoop, 15 Nov. 1921, p.187). Reeds Mansvelt het van iemand wat nie baie opgewek is nie, gesê: Sij lampi is dof. Prof. Scholtz gee in TWK (Okt. 1935, p.21) die volgende aanhaling uit die Zuid-Afr. van 19 Jan. 1871: „Ik hoor hulle is skaars van geet party keer, maar de distrik zy lampie is nog nie doot nie want noeiens is volop en wragtie waar mooi ook." Ook in Ndl. kry ons hierdie beeldspraak. In WNT, VIII, 962, vind ons nog die volgende mooi uitdrukking: Er is geen olie meer in de lamp, d.i. die persoon se energie is ver- teer, terwyl Huizinga vermeld: Iemands lamp uitblazen, d.i. iemand vermoor, van die lewe beroof (p.312). Verge- lyk ook die volgende beeldspraak van Holmer Johanssen in Die Swerftog van die Helena: „Sy kniel voor hom neer.

,Natuurlik sal u nog lank lewe, Vader.' Maar hy skud ongeduldig sy kop. ,Nee, ek voel dit al hierso, die olie is uit die lamp, hoe kan dit verder brand?'"(p.54). Hierdie beeldspraak is moontlik ontleen aan verskillende Bybeltekste, o.a. Job 21 v.17, Spreuke 13v.9, 20 v.20 en 24 v.20: „Want die kwaaddoener het geen toekoms nie, die lamp van die goddelose gaan dood“.

Vir sekere Paarliete is die lewe soos 'n watervoor en die dood tree in sodra die water afgekeer word: Iemand se water is afgekeer, d.i. hy is dood (Snijman, p. 21).

Iemand se lewendraad is geknip, d.i. hy is dood, word dikwels gehoor (Ndl. zijn levensdraad is afgesneden, ook: Iemands levensdraad afsnijden, d.i. iemand laat sterf, Eng. to cut the thread of a person's life). Stoett(I, p. 501) gee 'n verklaring vir hierdie uitdrukking. Dit vind nl. sy oorsprong in die geloof aan die „schik“-godinne: Clotho, Lachesis en Atropos. Laasgenoemde sny dan die lewendraad wat die eerste twee gespan het, af op die oomblik wat vir iemand se dood bestem is. Die voorstelling word nie in die oudheid aangetref nie, dog dagteken uit die Middeleeue. In Ndl. kom die uitdrukking, in sy teenwoordige vorm, in die 17de eeu voor, dog in die Middeleeue is reeds bekend: enes draet breken, d.i. iemand se lewendraad afbreek; iemands levensdraad is afgesponnen, d.i. sy einde is daar, hy gaan sterf, of hy het reeds gestarf; het web (des levens), of de levensdraad is afge-weven; Hd. einem den Lebensfaden abschneiden; sein Lebensfaden ist abgesponnen. In WAT, I, p.84, tref ons aan: Sy lewendraad loop af, d.i. gaan ten einde, die dood nader. Prof. Abel Coetzee praat ook van die afloop van 'n mens se lewe: Die moderne mens betaal nl. maandeliks aan 'n polis of begrafnisboekie „sodat hy gerus (kan) wees wat betref die afloop van sy lewe“ (TVV, Jan. 1959, p.3). In Prediker XII:6 lees ons: „Voordat die silwerdraad afgesny word“, d.i. voordat jy sterf. Ander uitdrukkinge wat in hierdie verband gehoor word, is die vol-

gende: Sy draad is geknip, d.i. hy is dood, sy draad is op sy end, en sy draad is gespring. Hierdie laaste drie uitdrukkinge klink egter nie meer vir my verhewe nie, maar plat.

By mev. Coertze van Besterstraat 5, Aandrus, Bfn. het ek die volgende gehoor: Sy hart het afgeloop. Hier was die assosiasie wat hierdie beeld by haar opgeroep het, waarskynlik nie 'n (lewens)draad wat afgeloop het nie, maar wel 'n wekker wat afgeloop het. Ander uitdrukkinge wat in verband staan met 'n horlosie, is: Sy horlosie is afgeloop, hy het gaan slaap sonder om sy wekker te stel, en sy uurtjie het geslaan. Hierdie drie uitdrukkinge het eweneens veel van hulle eufemistiese krag verloor. Vergelyk ook Ndl. zijn uurwerk/klok is afgelopen (Huizinga, p.539).

'n Volgende interessante beeld is die voorstelling van die lewe as 'n tentwoning, en die dood tree dan in met die afbreek van die tent. Ons vind veral hierdie vergelyking herhaaldelik in die Bybel: Ou tentpenne word ook uitgetrek, d.i. almal sterf; „Word hulle tentlyne nie losgeruk in hulle nie? Hulle sterwe en dit sonder wysheid”(Job 4: 21);

„Want ons weet dat as ons aardse tentwoning afgebreek word, ons 'n gebou het van God ...” (II Korinthiërs 5:1); Vir die mense wat nog leef, sê Paulus, die tentmaker van beroep: „Want ons wat nog in die tent is, sug en voel beswaard ...” (II Korinthiërs 5:4); terwyl Petrus skryf: „En ek beskouw dit as reg, solank as ek in hierdie tentwoning is, om julle deur herinnering op te wek, omdat ek weet dat die aflegging van my tentwoning op hande is ...” (II Petrus 1:13 en 14).

Stap 'n mens deur 'n begraafplaas, is dit opvallend op hoeveel grafstene die volgende woorde staan: Sy son het ondergegaan, met die toevoeging: terwyl dit nog dag was indien die oorledene op jeugdige ouderdom oorlede is. Ons vind ook: Die son het vir hom ondergegaan, die son is vir hom onder, en die son sal oor hom nie meer skyn nie.

Van die ondergaande son word dikwels gesê dat dit ter kimme gaan/staan. Hierdie omskrywing word ook toegepas op die lewe, bv. „ek sien sy son ter kimme staan/om nooit vir hom meer op te gaan" (Totius; vgl. WAT, V, p.677).

Prof. Coetzee verklaar hierdie gebruik in TVV, Jan. 1959, p.7. Soms word die mens se lewe nl. in verband gebring met die dag. Op lotsdae word bv. sorgvuldig gelet op die weersgesteldheid gedurende verskillende tydperke van die dag en dit sou dan sinnebeeldig wees van die lewensverloop van 'n bepaalde persoon. Ons merk dit veral op die troudag. By hierdie simboliek geld die dood as die nag en word van die gestorwene gesê dat sy son ondergegaan het. In Insprink Kêrels (p.10) pas Schoeman ook hierdie beeld op diere toe: „Die leeu is dood. Sy son is onder."

Miskien ook omdat die dood as die nag geld, word die dood as 'n diep slaap beskou. Waar Spoelstra (p.24) dan ook wil sê dat ons almal eendag sal sterf, skryf hy: „Daar is nie een wat die slaap van die dood nie eendag sal slaap nie." In hierdie sin kry ons die volgende omskrywinge: Hy het gaan slaap, Eng. to fall asleep en be asleep in the Lord; vgl. ook wake on the other side, die doodslaap ingaan, jou oë sluit (d.w.s. slaap), Ndl. de ogen voorgoed sluiten; vgl. ook de luiken gesloten hebben waar luiken die ooglede aandui; dink aan iets oogluikend toelaat; in Amsterdams is daar 'n uitdrukking iemand zijn zolderluikjes dichttimmeren, d.w.s. hom op sy oë slaan, by uitbreiding hom doodslaan (Huizinga, p.338), die hoof neerlê, Ndl. het moede hoofd neerleggen, na jou laaste slaapplek uitgenooi word, ens. Dink vervolgens nog aan die eufemistiese woorde wat vroeër reeds bespreek is, nl. ontslaap, inslaap en insluimer.

Mooi beeldspraak word in die volgende treffende uitdrukking aangetref: Die laaste skof gery het, d.i. dood wees (Hoogenhout, p.93; Kritzinger, p.148; Barnes, p.274). Hierdie omskrywing is aan die ossewa ontleen. Wanneer 'n ossewa op trek is, word die reis in skofte afgelê, en dan word gepraat van die laaste skof as die reis

amper klaar is. Hierdie terminologie word nou van toepassing gemaak op die menslike lewe. Soms heet die gang na die kerkhof ook die laaste skof (vgl. Malherbe, p.57).

Sterf 'n persoon in sy werk, word gehoor: In die juk/tuig sterf. Hierdie beeld is ook aan die ossewa en treklewe ontleen. (Vergelyk ook nog o.a. die tuig neerlê, in die tuig wees, die tuig begin skawe.) In Ndl. is bekend: In het harnas gestorven zijn. Voordat dit 'n figuurlike betekenis verkry het, was dit letterlik gesê van 'n ridder wat strydende sy lewe ingeskiet het (vgl. Huizinga, p.182).

Daar is reeds telkens aanhalings uit prosawerke gemaak. Wat nou volg, is nog enkele omskrywings vir „sterf” en „gestorwe” deur bekende prosaïste. Dit is baie onvolledig omdat dit slegs 'n terloopse verwysing na enkele letterkundige werke insluit. Die voorbeelde toon egter reeds aan dat 'n skrywer, indien hy 'n sterfgeval moet beskryf, hom van mooi beskrywinge bedien, en nie net die gewone uitdrukkinge gebruik nie. In soverre as wat hulle nie die produk van die drang na oorspronklikheid is nie, is hulle dus in oorsprong eufemisties.

'n Baie mooi beskrywing van die dood kan in Hans-die-Skipper gevind word. Die lewe word voorgestel as 'n vissersskuitjie wat op die oop see vaar, en die dood word gesien as die terugkoms van die skuite na die land, of wanneer die skuitjie sink: „En met die ou sien hy 'n stuk van sy eie heerlike seemanslewe saam ondergaan, die angste daarvan en die genot daarvan, die onsekerheid en die triomf van die noorkapperjag. Totdat hy self ook sal sink, moeg soos ou Samuel” (p.130); „Want elkeen se skuit kom terug land toe - terug uit die woelende perlemoenveld van die see ... terug na die stil, donker land waar jy en ek gebêre word ...!” (p.187); of waar Meester weer sê: „Jy sal Hans-die-Skipper bly solank jou skuitjie op die see is” (d.i. solank as wat jy leef), waarop Hans antwoord: „Tot die skuitjie terugkom land toe, na die donker land toe, nè?” (p.222).

Toe Hans met die griep epidemie „in die wurggreep van die dood" was, beskryf Malherbe ou Hans as die „sinkende Hans-die-Skipper" (p.227). Meester het nou geweet aan sy asemhaling en pols „dat Hans-die-Skipper se skuitjie sou gaan land" (p.229), en toe hy sterf, sak hy terug „en sink weg vir altyd" (p.230).

Hierdie selfde griep epidemie het baie lewens geëis. Malherbe beeld dit so uit: „En die Dood het elke dag sy oes ingesamel: jong halms, groen-glansend van lewensgeluk, en halms wat in die aar kom, en sonvergeelde halms met rypende are" (p.230).

Johan kon egter nie verstaan waarom so baie mense moes sterf nie, en waarom ook Nelie miskien sou moes sterf. Op sy vraag: „Waarom moet die jong lewe gaan, Meester?" antwoord die ou raadgewer: „Die Dood eis sy onverbidde-like deel, in ons land, oor die wêreld. Hy vra nie na skoonheid of deug of lewensdrang of ouderdom of rang of posisie nie. Die liefste, die dierbaarste ruk hy weg, die slegte, die afgeleefde, die hulpelose versamel hy met sy sekel, maar ook die gaafgesondste, die geharde en sterke, die lewenslustige wat vasklou aan die lewe skeur hy af. Die wat sorg nodig het, neem hy, en die wat sôre! Die bloeiende blom sny hy af saam met die songeskroeiende halm. Hy ontwortel die eikeboom wat geanker was in die aarde se diepte, en die steggie se groeikans maak hy tot niet! En rou bring Hy oor die aarde, die nag van rou!" (pp.231-2).

Op die jaarvergadering van die S.-A.Akademie van 2 Des. 1939 sê dr. D.F. Malherbe by die dood van dr. E.J.M. Conradie, 1903-1939: „Skielik in die voormiddag van 'n kort-stondige werkdag het die sens uit haar hande gegly, het sy neergesink in haar oesvak tussen die gerwe ..." (vgl. TWK, Mei 1940, p.6).

C.M. van den Heever is seker by uitstek die prosaïst in Afrikaans wat die verganklikheid van die lewe en die mag van die dood baie sterk aangevoel het. Uit byna al sy boeke kan voorbeelde aangehaal word, dog ons neem veral

omskrywinge uit Laat Vrugte. Op p.89 skryf hy: „Vandag gaan hy heen en more kom jou kans en jy moet dan dieselfde paadjie loop wat vir jou so verskriklik gelyk het." Van die mense wat nie meer daar is nie, sê hy dat hulle „toegevou is in die jare" (p.91). Die dood is die laaste reis: „So lê sy en wag, volkome bereid om die groot, laaste reis alleen en moedig te aanvaar" (p.92).

Die ewige kringloop wat in die natuur plaasvind, beeld Van den Heever as volg uit: „So het die lewe dan gegee en geneem; die dae gaan nou wit en helder oor die plaas, die lente en die herfs en die somer sal weer kom, ewig, in ritmiese wenteling. Maar sy, as 'n klein verskyning in die groot gang van die tyd, het afgedaan, sy het teruggekeer na haar vadere, die lewe gaan voort deur ander liggame en vorme. Sy moet teruggegee word aan die aarde waaruit sy voorgekom het; sy: 'n bestaan waarin die Boumeester van die eeue net vir 'n oomblik lewe geblaas het en 'n groeiende lewensdrang geskep het wat egter van die begin af die smet van sterflikheid in haar gedra het" (pp.92-3).

In 'n laaste beeld uit Laat Vrugte word die dood as 'n laaste slaapplek gesien: „Ná hom sal daar nog baie boere kom, hulle sal buk oor die aarde soos hy gebuk het en ook hulle sal deur die grasvelde na hulle laaste slaapplek uitgenoci word" (p.248).

In Somer is die dood weer die laaste groot Koelte: „Altyd maar voort! So is die lewe! So totdat hy in die laaste groot Koelte gaan rus ..."

In Jeug gebruik Van den Heever ook 'n baie mooi beeld waar hy outa Frans se laaste trek beskryf: „Dit lyk my die ou krokodil het my ook nou aan die hand. Hy gaan met my na die groot water toe" (Versamelde Werke, III, p.312). In Offerland, p.327, gebruik F.A. Venter 'n soortgelyke beeld. Die Zoeloekryger het 'n koeëlwond aan die been wat sy dood kan veroorsaak: „Al trek die been hom onder die swart water in, hy vrees nie, want hy het van kleins af reg geloop."

'n Ander mooi beskrywing van Venter vind ons in Geknelde Land. Tom en Rudolf praat oor Hintsa wat deur Sir Harry Smith „die boontjie gegee (is)“, d.i. geskiet is, en nou ook „in die kraal van sy vaders (is) ...“, d.i. dood is (p.107). Die gebeure, toe 'n klomp mense deur 'n rotsstorting onder in die myn gesterf het, beskryf Venter (Swart Pelgrim, p.132) as volg: „Verlede jaar, toe die groot reëns van dié kant af gekom het, val die rotse onder die aarde, en twee witmanne en dertig swartmanne kom nie weer na die son toe nie“, terwyl hy met die aanval van die polisie op die onrusstokers skryf: „Die voorste aanvallers stort stadig vooroor. Hulle hande gryp vergeefs na die sonlig, hul monde soek vergeefs na lewe“ (p.152).

Fen van ons jonger en belowende skrywers, Dolf van Niekerk, gebruik mooi en oorspronklike beelde waar hy die dood beskryf. Toe oom Bosman vra waarom oom Sewes hom dan laat „omgooi deur die siek“, antwoord laasgenoemde hees: „Dit lyk my die ou boom moet nou waai, Bosman“, d.i. hy moet haas sterf (p.73).

'n Rukkie later kom besoek Dawid die siek oom Sewes:

„Hoe gaan dit, Oom? vra Dawid ...

„... ,Dit skop nog, Dawid,‘ sê oom Sewes. ,Dit skop, maar jou ou oom voel dat die leisels nou slap word in sy hande. Die ou lyf hensop nou, ou seun.‘

.....

„Dit sal weer regkom, Oom,“ sê hy.

„Oom Sewes skud sy kop. ,Nee, Dawid - die ou magasyn is nou leeg, die slag raak einde se kant toe.‘ ... ,Dis nou die groot Vereeniging, Dawid - my laaste vrede maak, ou seun.‘“ (pp. 116-7).

En toe het oom Sewes sy laaste asem uitgeblaas: „Voor 'n haan gekraai het, was oom Sewes al stil. In daardie vlymskerp koue het sy siel hom losgeruk van oom Sewes“ (p.119).

Vir I.D. du Plessis is die dood 'n „Gevreesde vriend“. In 'n kortverhaalbundel met dieselfde naam skryf hy:

„... voordat hy kon keer, het Maria die eenheid van alles tegemoet gegaan: van lig en skaduwee, vreugde en pyn, lewe en dood", d.i. sy het selfmoord gepleeg (p.26). In 'n ander verhaal lees ons: „Met die verbygaan van die maande het Karel besef dat hy van die slag begin herstel, dat hy nie net aangaan omdat dit nou eenmaal in die lewe so is dat jy dierbares langs die pad moet laat staan nie" (p.63).

Hettie Smit, wat bekendheid verwerf het met Sy kom met die Sekelmaan, smeek die Heer om haar na Hom te neem:

„Ek vra maar net gou-gou of U my nie asseblief met U wil saamneem nie, liewe Heer, as U met die ander vername mense klaar is en weer moet teruggaan na die mooi land anderkant die sterre en die maan, waar die bloedrooi voëltjies by die blomme en die water fluit ...

Ag, neem my tog maar saam, liewe Heer.

Ag, waai my tog maar in U winde weg.

Ag, vou my in U wit wolke toe, al verdien ek dit nog nie, liewe Heer" (p.65).

'n Skrywer wat 'n sterfbedtoneel baie mooi beskryf, is W.A. de Klerk, veral in Poens, I, hoofstuk VIII. In die vorige bladsye is al baie uitdrukkinge aangehaal wat in sy boeke aangetref is, bv. „... na sy Iewige Huis" (Willemien se ligte dae, p.28); „vertrek na 'n hoëre bestemming" (Uur van Verlange, p.187); „... sy ewige rus gevind" (Agtien man en 'n meisiekind, p.166); „by die Onge-siene aangesluit" (Uur van Verlange, p.324); „die skrede moes doen" (Uur van Verlange, p.241). Hierby kan ook nog die volgende gevoeg word: „Die aand voor die laaste insluimering ... het sy hom ... hoor sing" (Uur van Verlange, p.242).

In die eenbedryf „Die Arrestasie", lê Uys Krige, toe 'n jong seuntjie gesterf het, die volgende woorde in die mond van een van sy karakters: „Ag ja, die dood is wreed. Hoekom pluk hy al die tere bloeiseltjies af?" (Skerm en Masker, p.63). Die ongeslypte mev. Elberts sê 'n rukkie

later in dieselfde stuk: „Jou ou Tante word oud, die jare begin haar optel, een van die dae is haar brood gebak“, d.i. dan is sy dood (p.66).

'n Volgende oorspronklike beeld word deur dr. Marius Swart gebruik (Die Taalgenoot, Okt. 1963, p.28): „Maar op 4 Oktober 1871 het Cilliers op sy plaas die finale strydronde voltooi.“

Aan nuwe en oorspronklike omskrywinge sal daar nooit 'n einde kom nie. Die dood is altyd by ons, en altyd sal skrywers probeer om dit op 'n ander manier uit te beeld.

So sal ons seker nog almal voor ons einde daar is, 'n dierbare verloer of afgee, of afskied neem van iemand, en ons sal almal eers deur die laaste basuin wakker maak word.

HOOFSTUK XI.

Die Dood: Plat uitdrukkinge en woorde.

Meer nog as wat dit die geval by die verhewe uitdrukkinge is, het ons hier met die volkstaal te doen, d.w.s. „die ongedwonge, natuurlike en frisse omgan^gstaal soos dit orals in ons land in spontane en sprankelende gesprekke tot uiting kom" (prof. Kok in Studierigtings, p.175). Die rede waarom die spreker 'n omskrywing vir „dood" en „doodgaan" gebruik, is nie altyd om die ander persoon se gevoelens te spaar nie, dog die motief is juis om te skerts en te spot. Die emosies word dus nie so sterk beheers nie. Hier het ons dan nie noodwendig altyd met eufemismes te doen nie, maar dikwels met disfemismes.

Hier moet by herhaling aangestip word dat talle disfemismes 'n eufemistiese kern het. Vergelyk weer aan die begin van die vorige hoofstuk Jespersen se verklaring in Mankind, Nation and Individual waarom daar in die soldate-taal in oorlogstyd so baie eufemismes vir die dood bestaan, en dink aan De Vooy's se bewering dat „achter scherts en spot angst verscholen kan zijn, zodat een schijnbare uiting van onverschilligheid of spot inderdaad soms een eufemistiese kern heeft (Opstellen, II, p.144).

Baie van hierdie sg. plat uitdrukkinge was oorspronklik verhewe omskrywinge. As gevolg van veelvuldige gebruik het die ongewone aanduiding navolging gevind en weer die gewone geword. So is die nuwe term weer regstreeks verbind met al die onaangename gevoelens wat die spreker juis wou vermy.

Vandag is dit in baie gevalle ongelukkig nie meer moontlik om te bepaal of die aanleidende oorsaak vir die gebruik van die omskrywing die strewe na oorspronklikheid was nie, of dit bygelowige vrees was, en of die motief skerts en spot was. Dit is ook nie moontlik om vas te stel of agter hierdie skerts en spot miskien vrees ver-skuil was nie. Daarom dat slegs al die nie-verhewe uitdrukkinge byeengebring is, sonder om daarop in te gaan wat

die aanleidende oorsaak tot die ontstaan daarvan was.

Soos in die geval by die verhewe uitdrukkinge, tref ons in hierdie groep ook omskrywinge aan wat die oord aandui waar die oorledene hom bevind. Waar daardie voorbeelde egter verhewe en ernstig is (na die hemel wees, na die Hoërland toe, by die Vader, na die laaste rusplaas), is die voorbeelde wat nou volg, platter, ligsinniger, en in baie gevalle spontaner: Hy is na die ander wêreld, Kapaailand toe wees (vgl. Malherbe, p.13, Hg. 25 Mei 1962, p.7, WAT, V, p.279; materiaal waaroor die WAT beskik, dui daarop dat die woord sowel geografies as semanties 'n veel groter veld dek as wat vroeër aangeneem of bekend was; vgl. ook TVV, Jan. 1968, p.30 vir 'n geografiese omskrywing van die gebied Kapaailand; die woord word ook as 'n bywoord gebruik, bv. dit is kapaai, ook kepais, met hom, d.i. klaarpraat, dood), hy is Bosveld toe (WAT, I, p.504), Kalahari toe (WAT, V, p.151, o.a. te Kakamas), Grasveld toe (WAT, III, p.399), Kaiingbult toe wees (WAT, V, p.143, ook koue kaiings wees, do. p.142), Bokveld toe wees (seker die uitdrukking wat die algemeenste voorkom vir „doodgaan“, dog die herkoms het vir taalkundiges baie moeilikhede opgelewer; nog in 1965 verklaar Huizinga, p.84, dat die herkoms van die omskrywing onbekend is; vir 'n bespreking van die verskillende verklarings, vgl. skrywer se artikel in TVV, Jan.-April 1967); hy is Vaalhang toe (Hg. 1 Des. 1961, p.7, uit die Noordweste), oor die rooibult te loop ja, d.i. sterf (vgl. Agtien man en 'n Meisiekind, pp.159-160: „Mense, ... dit voel my half ... ek sal maar ... oor die rooibult moet gaan kuier!“, en Dorp in die Klein Karoo, p.76: „Nou's hy ook al die rooirandjies deur“), ek het amper oor die rooi bult gery, d.i. was amper dood (Malherbe, p.13, Barnes, p.40, nie in WAT), Bultjie oorgaan (Die Ruiter, 17 Okt. 1947, p.20, nie in WAT), hy is moerland toe, d.i. duiwel toe, dus hy is dood (vir die noue verwantskap tussen die woorde duiwel en moer (sy moeder), vgl. Sinclair, p. 121 e.v.); dink ook aan des moers, d.i. na sy maai, d.w.s. weg, dood (nie in WAT by des nie),

hy is na sy peetjie, d.i. afgetakel, dood (Afr. Etim., p.490; vir die etimologie van die woord peetjie, nl. of dit verband hou met 'n duiwelnaam, of met Lat. pater, d.i. vader, vgl. hfst. IX), na sy glorie wees ('n Anglisisme; vgl. WAT, III, p.311), d.i. klaarpraat wees, dood, hy is na Blokseberg (persoonlik deur prof. Smith in Bloemfontein opgeteken in die betekenis „hy is dood“; vgl. Taalakker, p.554; WAT bevat nie hierdie uitdrukking nie, dog slegs die uitdrukkinge wat verwensing bevat; Brocken of Bloksberg (Blocksberg) is die plek in Duitsland waar die duiwel op 1 Mei volgens die volksgeloof groot feesvieringe hou; vgl. Studierigtings, p.182), hy is na sy grootjie (De Goede Hoop, 15 Nov. 1921, p.187; ook in Ndl. naar zijn grootje gaan: Opstellen, II, p.144), grootklomp toe gegaan (Griekwa-uitdrukking wat gebruik word wanneer 'n persoon besope aan sy einde gekom het; vgl. Van Zyl, p.50; ook in De Goede Hoop, 15 Des. 1921, p.233, en deur 'n student te Marquard opgeteken, dog nie in WAT nie), hy is die onderste drif deur (De Goede Hoop, 15 Des. 1921, p.233; hierdie uitdrukking verskyn nie net so in WAT nie, dog slegs: Iemand(iets) by die boonste (onderste, ou) drif deurjaag (deurstuur), d.i. doodskiet), hy gaan die hoekie om, d.i. sterf, Ndl. het hoekje om zijn/gaan/raken, Duits um die Ecke gehen (Die Ruiters, 17 Okt. 1947, p.20, WAT, IV, p.315; WAT het nog gedokumenteer: Om die hoek(ie) loer, d.i. op die rand van die dood omdraai, effens in die hernaamals kyk; volgens sowel Stoett (I, p.314) as Huizinga (p.232) het hoekje oorspronklik betrekking gehad op die seevaart, nl. om om die hoek van die hawe te seil as die oop see gekies word; dan verdwyn die skip uit die oog, en soms ook vir goed).

Hierdie neiging dat daar van 'n oord sprake is, is ook gebruiklik in ander tale. Dikwels is dit fantasie-name, terwyl in ander gevalle die uitdrukking suiwer gebaseer is op 'n woordspeling, bv. Ndl. naar Kuilenburg gaan, hij is naar Aardenburg, te Mollengijs gaan wandelen (sinspeling op die woord mol, 'n onderaardse diertjie),

hij is naar Rotterdam, naar Worms varen, op weg naar Bommel zijn (herkoms onbekend; vgl. Huizinga, p.85), naar de barre-biesjes gaan (eintlik na Berbice in Brits-Guinea, die land waar die peper groei en bekend om sy moordende klimaat), naar Iesjekeep (Essequibo) gaan, naar Jaffa gaan, in Oos-Fries ook hei geit na Rötterdamm, Ned. He mäkt en Reise en et Piereland, He reist na Mockerau. Twee verdere Ndl. uitdrukkinge is naar de haaien gaan/zijn, d.i. dood wees, naar den kabeljauwkelder trekken, d.i. verdrink. (Vir al bg. uitdrukkinge, vgl. o.a. Stoett, I, pp.62, 257, 417, Huizinga, pp. 53, 85, 203, 303, en die artikel van Huisman in NT, 1959, pp.72-3).

Enkele Engelse voorbeelde is be gone to kingdom come, be gone to Peg Trantum's, be gone to the Diet of Worms, be gone to Ratisbonne, d.w.s. Rot-his-bone (almal in Partridge se Slang, p.34), he is gone to the mole country (Wright, p.175).

Die volgende groep plat uitdrukkinge het almal betrekking op die lewe wat van die persoon gewyk het: Jou lewe laat, jou lewe inskiet, jou lewe aflê, jou lewe verloor, iets kos jou jou lewe.

Die oorledene is nou uit die wêreld en sy plek op aarde ken hom nie meer nie: Die wêreld het hom sy ontslag gegee (De Goede Hoop, 15 Nov. 1921, p.187), hy is na die ander wêreld (Die Ruiter, 17 Okt. 1947, p.20), van die ander wêreld wees (Barnes, p.241), dis wegwêreld met hom (De Goede Hoop, 15 Nov. 1921, p.187), hy het klaar met die wêreld (do.), hy is gedaan met die wêreld (do.), hy is (vir goed) uit die wêreld (vgl. Hans-die-Skipper, p.68).

Nog platter as die voorafgaande groep is die volgende uitdrukkinge. Hulle wys ook almal dat die mens nou uit die wêreld is, maar daar word slegs melding gemaak van gras of kweek. Die mens word byna met 'n dier vergelyk wat nou van die gras af is en nie weer nodig sal hê om vir sy bestaan van die gras afhanklik te wees nie; vgl. die volgende stukkie in Jaffie (p.81) waar oom Vaaltyn vir

Jaffie al die skopskote en bekbyte wil leer „voor ek van die groen gras af padgee“; hy is van die gras af (volgens prof. Malherbe, p.58 en p.186, 'n nuutskepping ontleen aan die jag). Die uitdrukking amper van die gras af word gewoonlik toegepas op die verlede; vgl. Von Wielligh se Jakob Platjie, p.100: „Ja, my bestes, ek was amper een van die nagte van die gras af.“ Dit kan op die terrein van die jag of veeboerdery ontstaan het. Die geslagte os of bok wat geskiet is, is dus van die gras af. In Ndl. word die begrip: op die gras, d.i. in die lewe, in twee uitdrukkinge uitgedruk: Houd u aan't gras (hou je maar aan't gras vast) en op zijn laatste gras lopen (WNT, V, 581, en Molema, p.133). 'n Student het ook opgeteken: Hy wil nie van die groen gras af padgee nie, d.i. hy stry teen die dood. (Dit word ook gebruik wanneer iemand in heerlike omstandighede woon en nie wil weggaan nie.)

Die volgende paar soortgelyke uitdrukkinge kon op dieselfde manier ontstaan het: Onder die (groen) gras (WAT, III, p.394); die gras sal oor hom groei (De Goede Hoop, 15 November 1921, p.187); hy het van die kweek af geraak (Barnes, p.274), van die veld wees (Kritzinger, p.174), hy is onder het groene zootje (Beskouinge en Feite, p.60), Ndl. in 't zand ('t gras) bijten, d.i. sterf, en nie noodwendig net sneuwel nie (Opstellen, II, p.144), Eng. go to grass (Partridge: Slang, p.34).

Die persoon is nou uit die wêreld, hy is van die gras af, en sy liggaam word aan die aarde toevertrou om weer een te word daarmee: Die aarde het gesteel, hy is onder die kluite (Beskouinge en Feite, p.60; vgl. Gannavlei, p.74), Ndl. onder de groene zoden rusten (Huizinga, p.625), onder die grond (Taalakker, p.562), hy is ses voet onder die grond (De Goede Hoop, 15 Des. 1921, p.233), iemand onder die grond wil hê, d.i. sy dood verlang (WAT, III, p.438), die grondbaadjie aantrek, d.i. sterf, ook begrawe word; Kleurlingtaal (WAT, III, p.439), onder die grondkometers lê, of die grondkometers omgehang/aangetrek (eweneens 'n Kleurlinguitdrukking opgeteken in WAT, III, p.446; vgl.

ook prof. F.E.J. Malherbe, Hg., 26 Aug. 1960, p.7, wat daarop wys dat hierdie uitdrukking herinner aan Opperman se beeld van die gestorwe helde as

„.... ou vegters in die bruin
komberse van die aarde toegedraai”;

ook die vissers gebruik grondkometers oorgehang, d.i. dood; vgl. Heiberg, p.392; vgl. ook Eng. to be under the green quilt, en be in a ground sweat: Partridge: Slang, p.34; en Ndl. hij doet een zandwinkeltjie (NT, XII, p.148) en een zandwinkeltjie begonnen zijn (Huizinga, p.616)), in die erd sit, d.i. dood wees, 'n opgawe uit Velddrif; vgl. WAT, III, p.578. (Erd is 'n wisselvorm van aard wat gewestelik voorkom; vgl. ook samestellinge soos ertappel, erdmanneltjie, erdvark, erdwurm, ens.)

Die kerkhof is die laaste rusplaas van die dode, en i.v.m. die woord kerkhof is daar 'n enkele uitdrukking vir „dood”, nl. op die kerkhof (Taalakker, p.562). Daar bestaan 'n paar variante: Op die kerkhof wees, en in die kerkhof lê (WAT, V, p.535). Vergelyk ook nog die volgende geval wat Rademeyer op Rehoboth gehoor het (p.99). 'n Vrou het nl. gepraat van die afgestorwenes wat „daar seet op die kerkhof” (seet in die sin van is geleë), en die volgende aanhaling uit Laat Vrugte, p.66: „Hier is net 'n pure man nodig wat sal spook tot hulle hom kerkhof toe dra”.

Die volgende omskrywing hou verband met die feit dat die oorledene gekis word: Die kispak aantrek (self opgeteken; nie in WAT), houtmanel dra (met 'n potlood ingeskryf agter in prof. Malherbe se Afr. Spreekwoorde in die U.V.-biblioteek; so ook houtmand dra; reeds baie dof en onduidelik; miskien houtmandjie dra? beide nie in WAT), hy trek die houtbaadjie aan (deur 'n student opgeteken te Malmesbury, vgl. ook ek het al my houtbaadjie gekoop, d.i. my doodkis; deur 'n student opgeteken te Voorvlei, Marquard; nie die lemma houtbaadjie in WAT nie), hy het die houtjas aan (deur 'n student opgeteken in Windhoek; ook nie in WAT), die houtpak aantrek/aanhê (WAT, IV, p.429),

'n houtpas kry (by die Griekwa, bv. „pas op vir steurings of jy gaan kry 'n houtpas" (houtpas is 'n houtkis in die sin van 'n doodkis): Van Zyl, p.51), hy is gekis (De Goede Hoop, 15 Nov. 1921, p.187, nie in WAT), jul kan maar sy kis maak (do., nie in WAT), in die kas klim (kas hier in die betekenis van kelder, WAT, V, p.372), Ndl. wonen in een huis van zes planken (Huizinga, p.604), de houten pijjekker aangetrokken hebben (do., p.441; pijjekker is 'n soort mansjas; met die houten pijjekker word dus 'n doodkis bedoel; soms word ook gepraat van de houten demi), tussen vier planken liggen (Opstellen, II, p.144), de houten kapotjes (sjamberloe) aanhebben (do.).

In die vorige hoofstuk is reeds daarop gewys dat, in soverre as wat die dood 'n oorgang van een toestand in 'n ander is, ons dit 'n handeling kan noem. Daar is talle omskrywinge wat die dood as 'n handeling, 'n aktiwiteit verbeeld. Sommige is aan die jag, kommandodiens en trek ontleen, bv. die riem afruk/skeur/afsnij (Schonken, p.98, Mansvelt, p.133), tou opgooi, d.i. 'n saak opgee, moed opgee, jou onttrek aan 'n onderneming, ook dikwels sterwe (vgl. Malherbe, p.332, Volk en Taal, p.335, Mansvelt, p.164, Schonken, p.98), hy het uitgespan (De Goede Hoop, 15 Des. 1921, p.233), kop uittrek (Mansvelt, p.87, Schonken, p.98), die rieme neersit/neerlê (volgens Boshoff: Volk en Taal, p.335, 'n eieskepping, hoewel Malherbe, p.299, aantoon dat dit ook geërf kan wees, met riem oorspronklik gelyk aan roeier; vgl. WNT, XIII, 122: „De riemen inleggen, binnen boord leggen ... Vandaar ook fig. voor: ergens mee uitscheiden; of: de zaak laten varen"), met die witpens bo lê (deur 'n student in Bloemfontein opgeteken), vierstewels in die lug lê (vgl. Dirk Richard in „Perske vir 'n rand" (Woord en Masker, p.91): „Nee, Wilken-man, kom later, so ná 'n jaar of vyf, tien as ek vierstewels in die lug lê").

Aan die boerdery (en alles wat daarmee verband hou, soos plantegroei, dierewêreld en bodemgesteldheid) is voorts nog ontleen hy het gaan bokke/ou-ooie oppas (TWK,

Okt. 1935, p.8), Angorabokkies oppas (deur 'n student in 1960 te Prieska opgeteken en nie in WAT; hierdie student het verklaar: „Uitdrukking word goedig gebruik as na die vrekte van 'n liefkind dier verwys word, bv. „Arme ou Bessie, die droogte was vir haar te veel en nou moet sy maar Angorabokkies oppas"), hy het gaan bokke haal (Mansvelt, p.187, nie in WAT nie), hy het gaan varke oppas in die aartappelland (deur 'n student in 1965 te Lady Grey opgeteken), hy het waterwortels gegrawe, d.i. dood en begrawe (deur 'n student in 1966 te Daniëlskuil opgeteken), hy het gaan moepels pluk (deur 'n student in 1965 te Zeerust opgeteken; volgens die student spruit dit uit die gewoonte wat die Bantoe gehad het om iemand wat nie meer tot die kraallewe kan bydra nie, na die berge te neem en dood te maak. Aan die kinders is dan gesê dat hy moepels ('n geel vrug wat in die berge groei) pluk).

Die feit dat so baie van bg. uitdrukkinge die woord bok bevat, kan natuurlik die gevolg wees van die bekendheid van hy is bokveld toe; vgl. ook nog iemand 'n pas gee na die koue Bokveld toe, d.i. hom doodskiet vir spioenering, verraad, ens. (Hoogenhout, p.13, en nie in WAT nie).

Deur veelvuldige gebruik het die volgende twee uitdrukkinge wat waarskynlik aan die Bybel ontleen is, hul eufemistiese krag ingeboet: Die gees gee, ook die gees gaf (vgl. Matt. 27 v.50: „Daarop het Jesus weer met 'n groot stem geroep en die gees afgegee"), en die vaal perd ry (Die Ruiter, 17 Des. 1947, p.17), Ndl. „het vale paard als rijdier van den dood" (WNT, XII, I, 55; vgl. Openb. 6 v.8: "En ek het gesien - kyk daar was 'n vaal perd. En hy wat daarop sit, sy naam is die dood; en die doderyk het hom gevolg").

Verdere uitdrukkinge wat die dood as 'n handeling uitbeeld, die meeste waarvan aan alledaagse situasies ontleen is, is o.a. hy het sy testament gemaak (De Goede Hoop, 15 Nov. 1921, p.187), hy het sy testament geteken (De Goede Hoop, 15 Des. 1921, p.233), boedel oorgee (behalwe vir bankrot gaan of vomeer, ook 'n derde skertsende betekenis, nl. doodgaan; vgl. WAT, I, p.460), hy het 'n

enkelkaartjie uitgeneem (self opgeteken, nie in WAT nie), kierie weggooi (Kleurlingtaal; vgl. WAT, V, p.657), hy het sy pyp neergesit/neergelê (volgens studente wat dit opgeteken het, 'n gesegde onder die Xhosas, egter ook gebruik deur blankes, bv. te Middelburg, Kaap), hy het die tee gelos (deur 'n student in Namakwaland opgeteken omdat die mense daar glo besonder lief vir tee is), hy het ou velskoene uitgeskop (deur 'n student opgeteken in Bloemfontein, 1967), hy het ge-AVBOB (deur studente opgeteken te Koffiefontein, Kimberley en Bultfontein).

Deur studente is nog opgeteken: So gaan ons almal gate toe, d.i. so word ons oud en gaan dood (De Aar), hy het op sy linkersy gerol (Potchefstroom), hy het die kis ge-oor (Namakwaland), hy sal sommer opvou, d.i. doodgaan (Mosselbaai), hy gaan na die papierepomp, d.i. sterwe of is oorlede (Viljoenskroon), hy het vorentoe geloop (Koffiefontein), hy was amper die gladde walletjies af, d.i. hy was amper dood (Dundee), hy is die gladde bankies af (Senekal), hy is van die was af (Nieuwoudtville), hy het agter die wolke ingeskuif (Clocolaan).

'n Gesegde wat nie met sekerheid as eiegoed te beskou is nie, is lepel in die dak steek. Boshoff noem dit 'n spreekwoord i.v.m. die huislike lewe (Volk en Taal, p.338). Malherbe (p.6 en p.252) toon egter parallelle aan in Eng. en Ndl., bv. de vork neerleggen (Drente), hê hêt de paplepel weggelag (Limburg), Ned. den lepel wegsmiten (Berghaus), sin lepel upstêken, he hett 'n Lepel an de wand stâken (Mecklenburg). In Engelse dialekte kom o.a. voor he has put the spoon in the wall (Wright, p.175), lay down the knife and fork (Partridge: Slang, p.34), en hang up the spoon (Jespersen: Mankind, p.149). Huizinga (p.650) meen dat zijn lepel neergelegd hebben 'n Vlaamse uitdrukking is, terwyl De Vooy's nog vermeld: De lepel op zolder gooien (Opstellen, II, p.144). Dit is dus waarskynlik dat ons gesegde nie 'n nuutskepping is nie, hoewel dit hier kon gewysig gewees het na die voorstelling van huise met lae dakke. In Z.A. Tijdschrift van Feb. 1897

word die uitdrukking as Vrystaats aangegee in die betekenis van bankrot.

'n Baie waarskynlike Anglisisme is die emmer skop, Eng. to kick the bucket. Volgens Partridge (Slang, p.359) word die uitdrukking reeds voor 1785 in Engeland in hierdie betekenis gebruik. Selfs die Kreoolse woorde kekrebu en kickeraboo wat deur Negers in Tobago en elders in die Wes-Indiese eilande gebesig word, is niks anders nie as kick the bucket, 'n uitdrukking wat die Negers by Engelse soldate gehoor het (vgl. Jespersen: Mankind, p.149). Hierdie bekende omskrywing kom ook voor in die taal van die Griekwas (Rademeyer, p.95), terwyl die delwers ook nog praat van die dak skop en die blik skop (TVV, Nov. 1946, p.62).

'n Interessante uitdrukking is deur 'n student te Bloemfontein opgeteken, nl. ons sal dan al daisies pluk, d.i. ons sal dan al oorlede wees, terwyl in Pretoria opgeteken is: Hy het gaan blommetjies opstoot (geeneen in WAT nie). Engelse soldate-uitdrukkinge was ook pushing daisies of to push up daisies en turn up one's toes to the daisies (vgl. Fraser, p.231 en Partridge: Words, pp.151-2).

Ook die uitdrukking hy pas molle op (deur studente opgeteken te Tulbagh (1959) en Odendaalsrus (1965)) kan 'n eieskepping wees wat bedoel hy gaan na die plek waar die molle vertoef, nl. die grond, terwyl die moontlikheid ook nie uitgesluit is dat dit oorgeërf is nie. In Ndl. is o.a. bekend gemold worden, d.i. gedood word (Huizinga, p.176), gaan mollen rooven, d.i. begrawe word (St. I, p.460); vgl. ook te Mollengijs gaan wandelen, d.i. sterf (St. I, p.417). In verband met lg. gesegde verklaar Stoett dat dit 'n sinspeling is op die woord mol, d.i. onderaardse diertjie. Dat die woord mol in al hierdie uitdrukkinge egter wel verwys na die bekende diertjie moet nie so as vanselfsprekend aanvaar word nie. Volgens Moormann (p.5) hou die geheime-taalwoord mollen, d.i. doodmaak, sterf, verband met die Sigeunerwoord mulo, d.i. doodmaak. Ook De Keyser meld dat mol, d.i. dood, 'n Bargoense woord is (vgl. Tijdschrift

voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde, 1927, p.133, Franck-Van Wijk, p.439).

Vervolgens kan nog genoem word: Jou kop neerlê, die moord steek, d.i. sterwe (Malherbe, p.265; gewoonlik hy/sy sal die moord steek, of as verwensing: Ek wou dat jy die moord steek; die Ndl. ik wou dat hem de moord stak is reeds in die 17de eeu baie gehoor; die uitgangspunt is moord in die sin van dood, reeds so gebruik in Mnl. en Mhd., waarby aan invloed van Fr. mort gedink word; vgl. WNT, IX, 1107), maninggal/meninggal, d.i. om te sterwe (gebruik deur die Maleier; vgl. I.D. du Plessis se Die Bydrae van die Kaapse Maleier tot die Afrikaanse Volkslied, p.13; die woord kry 'n Dietse voorvoegsel in hy het gemaninggal, d.i. hy is oorlede), krepeer, d.i. doodgaan (TVV, Nov. 1945, p.46), en hy is gekrepeer, d.i. hy is dood (Die Ruiters, 17 Okt. 1947, p.20; vgl. Poens, II, p.71: „Met die groot reëns van '26 het drieduisend prima-ooie daar by ons ... aan die bloutong gaan krepeer!"), die dood gekoop, d.i. omgekom (bekend onder die Griekwas; vgl. Van Zyl, p.157; vgl. ook die verouderde uitdrukking vir „doodgaan" in Ndl.: Den dood sterven: WNT, III, 2, 2830), lieste vashou, d.i. dood, gebruik in die uitdrukking sy het lankal lieste vasgehou, d.i. sy is lankal dood, 'n baie aanskoulike voorstelling van die dood onder die Korannas; dit kom van die gewoonte om die oorledene se hande oorkruis te sit op die lieste (uitdrukking aangeteken en verklaar deur prof. Oberholster en aan prof. Kok meegedeel), verkas, 'n studente-uitdrukking vir „sterf" (vgl. ook Uur van Verlange, p.42: „Swaer Sep, sowaar as daai slang my vandag voor my tyd laat verkas het, dan was ek nag vir nag daar onder by jou op Grootvertoon ...", en weer op p.351: „Toe maar, ousus, ek wil nie nou al verkas nie"), skedoesel (vgl. Ampie - die kind, p.309: „Jou oompie het belowe om jou erfgenaam te maak wanneer hy eendag van die aarde af skedoesel), hy het getwansie ('n uitdrukking uit Noordwes-Kaapland; vgl. TVV, Nov. 1945, p.67; 'n student het in 1967 op Upington gehoor: Die

lig is aan die twansie, d.i. besig om dof te word, dood te gaan).

Enkele Nederlandse uitdrukkinge wat die dood uitbeeld as die oorgang van een toestand in 'n ander is o.a. om zeep gaan (vir 'n moontlike verklaring van die ontstaan, vgl. o.a. Stoett se artikel in Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde, 1896, pp.122-7, St. II, p. 485, Huizinga, p.617), om chajes (Hebr. chajoes:lewe) gaan, mortje gaan, om mosterd gaan, om raapzaad zijn/varen, Fri. om sjippe gean, nei Gichem om nije nuten gean, Gelders um küyer gaon, Suid-Ndl. wiss(ch) en snijden gaan (almal in St., II, pp.485-6), om kroosjes (d.i. klein blou pruime) gaan, om peper zijn (Huizinga, p.422), om kool gaan (Stoett in bg. tydskrifartikel), om koud gaan, de poort uit gaan (beide in Opstellen, II, p.144), om een luchtje gaan (St., I, p.527), den kraaienmarsch blazen (St., I, p.460, Huizinga, p.296), van de graat vallen, d.i. baie maer word, bewusteloos raak, van honger omkom; vgl. Eng. he pines away (St., I, p.251), het hachje er bij inschieten (vgl. St., I, p.268, Huizinga, p.207), het bijltje er bij neerleggen (St., I, p.82), de sloffen achteruit gooien (Opstellen, II, p.144), naar de wolken kijken (do.), zijn lessenaar ruimen (Huizinga, p.320), het loodje gelegd hebben (Huizinga, pp.334-5), het zeil gestreken hebben (Huizinga, p.618), hij moet sijnen dootstront schijten, als hy gevangen wort (WNT, III, 2, 2865; in die ou taal 'n plat uitdrukking vir sterf).

Ook die volgende Engelse uitdrukkinge het dit met die Afrikaanse en Nederlandse voorbeelde gemeen in soverre as wat hulle die oorgang na die dood as 'n handeling uitbeeld: He is singing Whillalooya to the day nettles (Wright, p. 175), sling one's hook (Slang, p.34), go out with a wooden habeas (karakteristiek vir die 18de eeu, en gesê van iemand wat in die tronk gesterf het; dit kan vergelyk word met die 19de-eeuse uitdrukking wooden breeks/cloak/dress/jump/sark/shute/singlet; vgl. Slang, p.34), give the crow(s) a pudding (Slang, p.34), joined the (great)

majority, of left the minority (hierdie spreektaaluitdrukking wat reeds voor 1891 gebruik is, is besig om ingang te vind in die AB; vgl. Slang, p.34 en p.385; volgens Davidoff, p.88 was reeds in Lat. die uitdrukking: He went over to the majority; vgl. ook Afr.: Hy het grootklomp toe gegaan), turn up one's heels (Slang, p.34), to take a Blinder (Slang, p.356), pull a cluck, hop the twig, cock one's toes, pass in one's checks, cash in, check out, snuff it (almal in Slang, p. 34), cash in one's checks (Slang, p.428), snuff out (Slang, p. 403), pop off (Slang, p.393), to off it (Slang, p.390), drop the Cue (aan die biljartspel ontleen; vgl. Slang, p.369), lose the number of one's mess ('n skeepsterm wat al voor 1834 opgeteken is; Slang, p.386), slip one's cable (reeds voor 1751 ontstaan; Slang, p.402), to peg out (Pettman, p.367), go aloft (in die vloot), cut the painter, snuff the candle, snuff it, cut one's stick, make one's bow (lg. almal in Jespersen se Mankind, p.149).

Die woord af word baie gebruik in omskrywinge vir dood en doodgaan. Dit word gebruik as 'n ww. in die sin, of as 'n b.nw., of as die eerste lid van samestellinge en afleidinge.

In die volgende voorbeelde word af as 'n ww. gebruik: Hy het lekkerlyf geaf, d.i. hy het dronk of besope aan sy einde gekom, gehoor onder die Griekwas (Van Zyl, p.50); vgl. ook Rademeyer (p.33) wat die volgende voorbeeld gee: Hy se keend had geester ge-af. Volgens Rademeyer is die vorm Hottentot-Nederlands, en dit is nie bekend hoe oud die vorm presies is nie. Hy het ge-af (ook hy is af) word algemeen onder die Griekwas gebruik vir hy is dood. Hierdie laaste woord word byna nooit gehoor nie, wel hy het gesterwe, hy's verby, hy't die emmer geskop en hy is uit (oeit). Van 'n persoon wat 'n maklike dood gehad het, word gesê: Hy het goed geaf. Nog in 1964 het 'n student te Umtata opgeteken: Hy het ge-af.

Die woord af word ook as 'n b.nw. gebruik in die

volgende uitdrukking: Hy is af. Dit word aangetref onder die Griekwas (Rademeyer, p.93), die Kleurlinge (WAT, I, p.64), en die Gansbaaise vissers (TVV, Aug. 1951, p.37). Vergelyk ook die volgende gebruik deur F.A. Venter in Wit Oemfaan: „Nee, as 'n man nie 'n geweer in jou hande het nie, moet jy met 'n leeu jou kop gebruik en maar die minste wees, anders is jy as-af" (p.33).

As eerste lid van samestellinge en afleidinge word af- dikwels verbind met werkwoorde en werkwoordafleidinge, sonder verandering van die woordsoort, en beteken dan „sterf". Hierdie omskrywing vir „sterf" word altyd in 'n skertsende of plat sin gebruik, en kom dikwels slegs gewestelik voor: Hy het afgehaak (De Goede Hoop, 15 Nov. 1921, p.187), afkerf (afkerwe), bv. „die ou man het afgekerf" (WAT, I, p.78), afklap (Malherbe, p.114), afklop (in Ndl. word afklappen naas afkloppen gebruik by die spel om te kenne te gee dat iemand se beurt verby is, maar as oorganklike ww.; vgl. WNT, I, 1062 en 1067; volgens Malherbe kan die betekenis sterwe in Afr. moontlik aansluit by die afklap van 'n geweerskoot: „Toe die skoot afklap, lê die bok"; afklap en afklop word dikwels gehoor; vgl. As ons twee eers getroud is, p.10: „En Oubasie het gedag hy het vannag in die koue afgeklop!", en W.A. de Klerk in „Waai Westewind" (Vier uitgesoekte Eenbedrywe, p.101): „Ek wil eerder wed dat die oomblik as ek afgeklop het, jy die huis sal begin omkeër op soek na my testament"; volgens 'n student word afklop deur U.P.-studente ook gebruik in die betekenis van „nie slaag nie", bv. in studies, 'n wedstryd, ens.; reeds in Ons Taal van 15 Jan. 1908, p.19 verklaar Du Toit teenoor afklop: „haastig en fer goed weggaan, byf. fan doodgaan gebruik"), afklink, bv. „die ou grysaard het verlede nag skielik afgeklink" (WAT, I, p.79), afknip, bv. „sekere tekens voorspel dat die lewe van iemand afgeknip sal word" (Hg., 7 Des. 1934, p.91), afmaak, d.i. doodmaak, bv. „vroue en kinders is in die laer deur die barbare afgemaak" (WAT, I, p.85; ook in Ndl. afmaken), afraak, onder die kleurlinge vir sterf, bv.

Die volgende aanhaling van Mikro: „Hulle is al gewoon dat ongeveer elke tweede jaar een van hulle kleintjies af-raak" (WAT, I, p.88), afblaker, d.i. doodskiet, veral van diere gesê: „As ek nou 'n koeël-geweer gehad het, kon ek hom daar afblaker" (Drie jong Jagters, p.21), afreis, bv. „ons vriend het afgereis". Vir my taalgevoel klink hierdie uitdrukking egter nie plat nie, maar wel verhewe (WAT, I, p.89), aflê, in die uitdrukking: jou lewe aflê, d.i. sterf (vgl. Eng. to lay down one's life en Ndl. het afleggen). Griekwas gebruik ook die woord afgelê as 'n verlede deelwoord in die betekenis van te gesterf het, veral aan 'n siekte, bv. „Klaas het dit van die slangbyt afgelê" (WAT, I, p.73).

Die lewe word afgelê, maar ook met die bygedagte van die lyding wat daarmee gepaard gaan en waarvan die mens dan deur die dood onthef word; vgl. Willemien se ligte dae, p. 17: „Vannag het jy nog gelê en kreun asof jy die lewe wil aflê". Die woord aflê het hier dieselfde betekenis as in die uitdrukking: Die ou Adam aflê, d.i. 'n nuwe, ander mens word. Dit is natuurlik ook moontlik dat 'n mens staan voor die eenvoudige verklaring van die lewensreis afgelê het. 'n Verdere verklaring is dat die woord dui op die aflê van lyke. 'n Lyk aflê (vgl. WAT, I, p.82) is egter nie baie gebruiklik nie.

In Ndl. is nog opgeteken afgepeigerd zijn, d.i. doodgaan (peigeren is Hebreeus, Bargoens vir doodgaan, vermoor wees; vgl. Huizinga, p.30).

In die volgende voorbeeld word af- verbind met 'n s.nw. om 'n ww. te vorm, en beteken dan „doodgaan", nl. afklok, 'n algemene studente-uitdrukking wat egter nie in WAT gedokumenteer is nie. 'n Student het ook nog in Pretoria uitklok aangeteken in die sin van „sterf". In 'n artikel in Die Hg. (18 Sept. 1964, p.35, kol.2) gebruik Frits Gaum ook die woord afklok in hierdie betekenis: „Kalm nou, ou kêrel, anders klok jy ook af soos jou meisie".

In teenstelling met die voorafgaande omskrywing wat die oorgang van die lewe na die dood as 'n aktiewe handeling uitbeeld, sien die volgende uitdrukkinge die oorgang as iets passiefs, iets onvermydeliks, en beeld dit die toestand uit waarin die oorledene hom nou bevind:

Hy is pote uit (De Goede Hoop, 15 Des. 1921, p.233), van (die) kant raak/wees (vgl. WAT, V, p.260), oor die muur wees (algemeen), sy kerrie is gekook (self opgeteken, en nie in WAT nie), sy klokkie het gelui (De Goede Hoop, 15 Nov. 1921, p.187), sy orreltjie is afgedraai (self opgeteken), sy pale is op (De Goede Hoop, 15 Nov. 1921, p.187), sy stertriem is af, d.i. hy is dood (Mansvelt, p.153). Schonken (p.98) beweer dat dit eintlik van perde gesê word; sy tou is styfgeloop (De Goede Hoop, 15 Nov. 1921, p.187), hy is die trappe af (De Goede Hoop, 15 Des. 1921, p.233), hy is die gladde trappies af (do.), hy is kaia of kanja, d.i. totaal uitgeput, katswink, dood (kaia waarskynlik van Hott.; vgl. WAT, V, p.141), hy is sat, in die betekenis van dood, dus: genoeg van die lewe gehad (TVV, Aug. 1948, p.13), hy is 'n ghôner, d.i. dood; moontlik 'n afleiding van Eng. gone. Laasgenoemde twee uitdrukkinge is voorbeelde van agterbuurttaal in Johannesburg (TVV, Aug. 1948, p.13, en nie in WAT nie), sy gat het geklap, 'n uitdrukking van die Gansbaaise vissers (TVV, Feb.-Mei 1951, p.140, en nie in WAT nie), sy dae is getel, d.i. hy gaan nog sterf, ook: hy het al gesterf (algemeen), hy het die engeltjies hoor roep, d.i. hy is dood (WAT, II, p.552); dit is klaar gekom met hom, d.i. hy is dood, hoewel die uitdrukking meer algemeen gebruik word van 'n persoon wat die agting van sy medemens verbeur het (vgl. Hoogenhout, p.52, De Goede Hoop, 15 Nov. 1921, p.187; nie in WAT nie), sy doppie (dop) het (af)geklap, d.i. hy is dood (Barnes, p.50 en Kritzinger, p.40. Prof. Malherbe (p.160) sê egter nie dat die uitdrukking gebruik word as 'n persoon dood is nie, maar noem slegs as verklaring: „hy het sy bedreiging nie uitgevoer nie“. WAT, II, p.262 vermeld albei betekenis. Hierdie uitdrukking

is waarskynlik 'n nuutskepping wat aan die jag ontleen is), sy pit is uit (Von Wielligh, p.268), dis dag Nel met hom, d.i. hy is dood (De Goede Hoop, 15 Nov. 1921, p.187 en nie in WAT by dag nie; in 'n voetnoot in TVV, April 1966, p. 37 teken prof. Abel Coetzee by hierdie uitdrukking die Transvaalse variant aan, nl. dis Dag Nella met hom, d.w.s. hy/sy het gegroet om te vertrek; in Pretoria het 'n student ook opgeteken: Dit gaan maar Nelspruit, d.i. sleg), sy neus is droog (deur 'n student opgeteken te Middelburg, Kaap), omkap (vgl. Jaarringe, p.10: „Hulle tyd was uit, die Greyvensteins, want as sý omkap, is daar niemand meer nie, al het hulle familie teruggegaan tot by Adam”), daar was 'n plukkinkie, d.i. iemand het gesterf (deur 'n student opgeteken te Dealesville), die blouvink het gewink (deur studente opgeteken te Wolseley en by 'n Kleurling te Graaff-Reinet; nie in WAT by blou nie), my harpies wou nie speel nie, d.i. ek het nie gesterf nie, wou nie doodgaan nie, bv. ek was omtrent siek van die griep, maar my harpies wou nie speel nie, nou sukkel ek maar weer aan (WAT, IV, p.721), sy kloue het toegetrek/saamgetrek (deur studente opgeteken te Otjiwarongo en by P. Krüger, Pk. Sishen, oor Olifantshoek), hy sal die son nie weer sien opkom nie (algemeen), hy sal nie meer loop nie (De Goede Hoop, 15 Nov. 1921, p.187), hy sal nie weer kopseer kry nie (De Goede Hoop, 15 Des. 1921, p.233).

Die oorsprong van enkele uitdrukkinge moet vervolgens vollediger bespreek word.

'n Woord wat etimoloë probleme gee, is blus in die uitdrukking sy blus is uit, d.i. doodmoeg, sonder weerstandskrag, dood (vir lg. betekenis, vgl. De Goede Hoop, 15 Nov. 1921, p.187; WAT meld nl. nie dat die uitdrukking ook hierdie betekenis het nie). Vir die etimologie van die woord, vgl. o.a. Mansvelt, pp.20-1, S.J. du Toit in Ons Taal, Jun. 1912, Malherbe, p.136, Bouman se artikel in TWK, IV, 2, pp.95-6, Boshoff se Etim. Wdb. en Afr. Etim. Prof. Bouman betoog: „Kenlik vereis die vorm blus 'n

betekenis-kern wat met vuur of asem verwant is" (p.96). In Ned. word aangetref blüse naas die ww. blüstern (Ndl. blusteren) wat beteken „wind“, „asem“. Kluge (Seemannssprache) vermeld by blüse twee betekenis, nl. „Feuerbake“ en „vuur“. Die sterkste aanknopingspunt word egter waarskynlik in Seeus aangetref: èn bleusj out èr onder leggen, d.i. 'n handvol (letterlik 'n brand-sel) hout op die vuur lê. Die WNT teken aan: „waarschijnlijk hetzelfde als onr. blys, fakkel, ned. blüs, het noorderlicht“. Dr. Bouman sluit af: „Die fonetiese sowel as die semantiese karakter van bleusj en blüse is m.i. taamlik oortuigend vir die Afrikaanse blus in die konstruksie met uit“ (p.96). Indien hierdie betoog korrek is, moet ook verband aanvaar word, soos Boshoff aantoon, met Platduits blas en blüse, Eng. blast en blaze, en waarskynlik ook met Yslands blástr, d.i. asem, (ruk)wind (Afr. Etim., p.169).

In plaas van blus (sy blus is uit) word ook gebruik gô/kerk/wind. In verband met gô dink Boshoff aan moontlike verband met Eng. go, bv. full of go, go phut, d.i. fizzle out, no go, ens. (vgl. Afr. Etim., p.262).

Daar bestaan ook baie onsekerheid wat betref die oorsprong van die bekende uitdrukking dis klaar met Kees, d.i. iemand is dood (Von Wielligh, p.260, Malherbe, p.235, WAT, IV, p.464). Die uitdrukking word ook in Ndl. aangetref, dog daar beteken dit nie dat 'n persoon oorlede is nie (vgl. St., I, p.414). Stoett meen dat die Ndl. miskien 'n verbasterde uitdrukking is vir klaar is de kees (d.i. de kaas), soos die segswyse nog lui in Ned. do wêr de Kâs klâr en klâr is d' kês. In Suid-Ndl. is bekend klaar is Kees, d.i. ek is gereed, my werk is klaar. Stoett meen in Oos-Fries klâr is Kes, en in Fri. klear is Kees, egter ook dat dit nie onmoontlik is dat in Kees 'n eienaam gesien moet word nie. As bewys verwys hy na die uitdrukking hupsa Kees, d.i. vooruit! en die Zaanse wiptem Keesje wat gebesig word as 'n glas geledig is; vgl. ook die volgende verklarende spreekwoorde: Klaar is Kees, zei Trijn, en toen hing haar man aan de galg, klaar is

Kees en hij had zijn mutsje weerom, klaar is Kees, zei de jongen, en hij zag zijn vaâr hangen.

Prof. Malherbe (pp.235-6) meen dat ons in die uitdrukking dit is klaar met Kees met 'n wysiging van Ndl. klaar is Kees te doen het. Moontlik het ons met die eienaam te doen, bv. Kees Malbaar, 'n naam wat voorkom in 'n drie-strofige rympie in Ons Klyntji van Mei 1901, p.74, en waarvan slegs twee strofes aangehaal word:

„Dog as jy peuter, dan faarwel!
Faarwel fer seuwe jaar.
Dan sal dit fer ons altwé kwel
Net soos fer Kees Malbaar.

Dat ons makaar altwé bemin,
Dit weet ek allermees;
Mar nou wil jy net hê jou sin:
Faarwel, dis klaar met Kees!"

Prof. Malherbe haal ook die volgende aan uit Ons Klyntji, VI, p.130 a: „Oom Kool bestorm die ou, mar krijg 'n slag met di groot kiri op sijn kop, en dit was klaar met kees, oom Kool slaan neer teun di grond morsdood".

Prof. Kok (vgl. Die Ruiter, 27 Feb. 1947, p.15) meen dat die uitdrukking nie direk betrekking het op die eienaam Kees nie, maar soos Stoett sien hy daarin 'n verbasterde uitdrukking vir klaar is de kaas (de kees). Die verband tussen kaas en Kees blyk vir prof. Kok nog duideliker uit ons byname vir die Hollanders, nl. kaaskoppe of Kese. Ook Van Riebeeck skryf nog kees vir kaas (vgl. Afr. Etim. p. 350 by kês, Du Plessis: Die taal van die Dagverhaal, p. 28, par. 39, en Van der Merwe: Scheepsjournael, r.5604). Dink ook aan Afr. kês, d.i. gekookte dikmelk, Ndl. kês, 'n dialektiese wisselvorm van kaas.

Ook WAT, V, p.464 vermeld albei moontlikhede: „Dit is moontlik dat daar op die een of ander wyse 'n herkomsverband bestaan tussen kees in sy verskillende gebruike en Kees as verkorting v/d mansvoornaam Cornelis, of met kees, 'n Nederlandse dialektiese vorm van kaas."

Behalwe dat daar oor die herkoms van die uitdrukking onduidelikheid bestaan, moet dit ook nog verklaar word waarom die spreekwoord in Afr. o.a. beteken dat 'n persoon oorlede is, terwyl in Ndl. hierdie betekenis nie daaraan geheg word nie.

Boshoff vergelyk die volgende drie uitdrukkinge met dit is klaar met Kees, d.i. iemand is dood: Sy turf sit ('n nuutskepping ontleen aan die ossewa; vgl. Malherbe, p.58), sy twak is nat, sy poep is koud (Volk en Taal, p. 339).

'n Woord wat vry algemeen gebruik word vir dood, is kapoeras, bv. hy is kapoeras, d.i. dood. WAT vermeld nie hierdie vorm nie, dog slegs kapores/kapoeres, en dan ook slegs in die betekenis van „uitgeput, doodmoeg, kapot”. Die enigste gebruiksgeval wat gedokumenteer is, is van J.H.H. de Waal: „Sestien myle voetslaan, oom, dit maak 'n mens kapores”. Hierdie lemma verskyn glad nie in Afr. Etim. nie.

Soos die WAT tereg aanstip, het ons hier met 'n Hebreuse woord te doen wat in Ndl. ingang gevind het; vgl. Ndl. hy is kapoeres, Hd. er ist kapores, d.i. hy is dood, iemand kapoeres/kapoerem maken, Hd. kappore/kapores machen/setzen, d.i. iemand doodmaak (St., I, p.386). Die woord kom van Hebr. kappôreth, d.i. versoening, soenoffer. Op die dag voor die Groot Versoendag slag sommige Jode 'n hoender waarop hulle vooraf hulle sondes oorgedra het (vgl. sondebok), en spreek daarby gebede uit. Hierdie hoender heet kapôreth of kapores. Vandaar bg. uitdrukkinge. Volgens Moormann (p.316) is Ndl. capores 'n Bargoense woord.

Nog algemener as kapoeras is die woord kapot, d.i. dood (ook uitgeput en bankrot). Reeds Louis Trigardt het in sy Dagboek geskryf: „Heb ik de lammerschapen afgebragt, maar daar was een goede deel kaput: een grote dertig” (vgl. Le Roux: Dagboek, p.134 onder 13 Des. 1837). Ndl. kapot (nog nie by Kiliaen nie, wel sedert die 17de eeu), soos Hd. kaput(t) kom uit Fr. capot, 'n term in die

kaartspel in die uitdrukking faire capot, d.i. kapot maak, d.i. al die pakkies wen, en être capot, d.i. kapot wees, d.i. al die pakkies verloor (vgl. St., I, p.387, Afr. Etim., p.337, WAT, V, p.301). In Ndl. is voorts nog gebruiklik: Kapot gaan, d.i. doodgaan, iemand kapot branden (doodskiet), kapot maken (vermoor) en kapot zijn, d.i. gevaarlik siek wees (ook natuurlik dood wees).

'n Student het in 1963 te Bothaville die volgende opgeteken: Hy lê met sy kop sononder toe, d.i. hy is dood. Om hierdie uitdrukking te verklaar, moet, soos reeds dikwels in hierdie studie, die hulp van die volksgeloof ingeroep word. Hier word gebruik gemaak van inligting wat deur prof. Abel Coetzee bekom is. Hy het navorsing gedoen wat betref die rigting van die graf, en het vraelyste uitgestuur aan persone in verskillende gemeenskappe. (Vir 'n volledige verwerking van die gegewens aldus ingesamel, vgl. TVV, Jan. 1959, ook Die Afrikaanse Volkskultuur, p.94.) Uit die antwoorde wat van 587 gemeenskappe ontvang is, blyk dit dat 500 gemeenskappe die gestorwene so begrawe dat sy kop aan die weste- en sy voete aan die oostekant lê. Dit geld veral by landelike omgewings. Verskillende faktore is op die spel, veral die godsdienstige.

Die oorgrote meerderheid van die betrokke gemeenskappe glo nl. aan die godsdienstige opvatting van die oordeelsdag wanneer Christus sal verskyn op die wolke om die skape van die bokke te skei. Daardie dag sal al die dooies volgens die Bybelwoord opgewek word (vgl. Johannes 5:28-29: „Moenie julle hieroor verwonder nie. Want daar kom 'n uur wanneer almal wat in die grafte is sy stem sal hoor/ en sal uitgaan - die wat goed gedoen het, tot die opstanding van die lewe, en die wat kwaad gedoen het, tot die opstanding van die veroordeling"). Die nuwe dag is eerste in die ooste sigbaar. Die gestorwenes moet derhalwe so begrawe word dat hulle ooswaarts „kyk" om die koms van Christus te kan aanskou. Daarom moet die koppenent weswaarts en die voetenent ooswaarts wees.

(Van hierdie rigting word soms afgewyk waar die dooie op 'n gewelddadige wyse gesterf het, by 'n moordenaar wat tereggestel is, en soms ook by ongedoopte kinders. In sulke gevalle is die koppenent oostelik omdat die volksgeloof bepaal dat sulke persone geen toekoms in die hiernamaals het nie - m.a.w. hulle sal, of moet die wederkoms van Christus nie sien nie.)

Deur nog 'n student is in 1962 in Bloemfontein opgeteken: Hy het vir Hein gesien, d.i. hy was na aan sy dood (nie in WAT nie). Behalwe 'n duiwelnaam (vgl. die hoofstuk oor duiwelname) is Hein ook 'n benaming vir die dood (vgl. WAT, IV, p.142 by Heintjie, WNT, VI, 478-9). In Ndl. is nog bekend: Hein heeft hem uit den zadel gelicht, bij/ met Hein/Heintjemaat om een praatje/aan den kuier/onder zeil (WNT, VI, 479), Magere Hein heeft hem bij de botjes gemeesterd (Huizinga, pp.224-5), almal met die betekenis van „dood wees“.

In De Goede Hoop (15 Nov. 1921, p.187) is opgeneem die laaste sien van die blikkantien in die betekenis van „dood“. WAT, I, p.432 vermeld nie hierdie verklaring nie, maar slegs dat dit gesê word as jy iets uitleen sonder hoop om dit weer terug te kry, of van 'n ding of persoon wat spoorloos verdwyn het. Dit is dus baie waarskynlik dat die uitdrukking in sekere dele van ons spraakgebied kan beteken dat die persoon wat spoorloos verdwyn het, ook dood is.

Baie bekend is ook dit is klaarpraat, d.i. hy is dood (vgl. De Goede Hoop, 15 Nov. 1921, p.187 en 15 Des. 1921, p.233). In Son en Saffier (p.132) gebruik Toon van den Heever ook die woord klaarpraat in die sin van dood. Die uitdrukking beteken eintlik dit is klaar met praat, met onderhandel, dis ten einde.

Ons noem ook nog julle kan maar sy kis maak, sy laaste dag het aangebreek, iemand is van kant, hy is in sy graf, nie ou bene maak nie.

Enkele Nederlandse en Engelse omskrywinge wat die

oorgang na die dood as 'n passiewe handeling uitbeeld, word vermeld om aan te toon dat dit nie 'n gebruik is wat net tot Afr. beperk is nie. In Ndl. is o.a. bekend: Daar is een haan van driek gevallen (gebruik op die platteland van Brabant as 'n vername persoon oorlede is; vgl. NT, XIV, p.252), de huur is hem opgezegd (Huizinga, p.246), zijn kanon is afgevuur (do. p.264), tot de familie der Obüsten behoren (obüt is Lat. vir „niemand is dood“; die woord kom meermale onder die afkorting ob voor; do., p. 383), hy doet een zandwinkeltjie (NT, XII, p.148), voor de pieren zijn ('n pier is 'n erdwurm, reënwurm; vgl. Huizinga, p.424), voor de wormen zijn (Opstellen, II, p.144), zijn rekening is gesloten (Huizinga, p.449), zijn tanden doen hem geen zeer (pijn) meer (do., p.512), er tussen uit zijn (eintlik uit die gedrang wees; do., p.529), zijn uurwerk/klok is afgelopen (do., p.539), op de lange veren liggen (waarskynlik word bedoel die vere onder die lykkoets; do., p.549), geblazen zijn (hoogs waarskynlik ontleen aan die dambordspel; vgl. St., I, p.215, Huizinga, p.159), koud wees (vgl. St. II, p.91, Huizinga, p.295), onder de(n) voet raken/vallen (ontleen aan 'n geveg waar diegene wat val, onder die voete van die perde en die krygers kom; St., II, p.409), gebrek aan asem hebben, de houten kapotjes (sjamberloe) aanhebben, plat op z'n rug liggen, tussen vier planken liggen (almal in Opstellen, II, p.144). Champion (p.114) vermeld die volgende Ndl. uitdrukking wat ek egter nie in 'n Ndl. bron self aangetref het nie: He has put by his last loaf, d.i. hy is dood.

In Eng. is daar o.a. die volgende omskrywinge: Be in the grand secret, be rubbed out, be in a ground sweat, be a dustman, be put to bed with a mattock and tucked up with a spade (almal in Slang, p.34), to drop the cue (aan biljart ontleen; do., p.233), be laid in the Locker (do., p.384), on ice ('n Amerikaanse uitdrukking, do., p.452), to rest in the lap of Moses (in die Negerliedjie „Sweet Chariot“).

Veral in Eng. is voorbeelde van Sleng taamlik

volledig opgeteken. In hierdie verband moet Partridge altyd vermeld word. In sy Slang today and yesterday haal hy Sechrist aan wat bevind het: "(Slang) is almost purely unsentimental ... It prefers the abrupt and the shocking. It is superior to accepted use through its emotional force" (p.33). Op die volgende bladsy beweer Partridge: "In its attitude to death ... there is an individualism of the most undaunted type ... perhaps a pretence of indifference ... It may be an exaggerated philosophical attitude toward the inevitable". Veral soldate en diewe gebruik talle plattaalwoorde. Reeds in 1931 gee Partridge en Brophy 'n boek uit: Songs and Slang of the British Soldier: 1914 - 1918. As 'n persoon reeds dood was, was gebruik: Mafeesh ('n Arabiese woord), loaf o' bread, finee, to have one's number up, scuppered, trumpet cleaning, gone, deceased, out of mess, pushing up daisies.

Om aan te dui dat 'n persoon sterf, was dit gebruiklik om te sê: Off it, snuff it, pack up, go home, go out, go west (vir die oorsprong van hierdie omskrywing, vgl. nog o.a. Partridge se Here, there and everywhere), do in, huffed (term ontleen aan die dambordspel), outed ('n boksterm), to be buzzed (die „buzzer" was 'n soort draagbare telefoon; volgens Fraser (vgl. volgende paragraaf) was die woord waarskynlik onomatopeïes; vgl. die geluid van die koeëls).

Ook Fraser het 'n boek saamgestel waarin die soldatewoorde wat in die periode 1914-1918 gebruik was, opgeteken is. Hierin kom o.a. voor: To slip one's wind, d.i. doodgaan, to stop a packet (gewond, gedood), to turn it in (sterf), on the barbed wire (gedood), cached in (term aan die kaartspel ontleen), to coil up one's ropes, kaput, (van Duits Kaputt), a landowner (in France), d.i. 'n oorledene, to lose the number of one's mess, nichevo ('n Russiese woord), to pass out, sewed in his blanket.

Na die Tweede Wêreldoorlog gee Partridge nog 'n boek uit: A dictionary of Forces' Slang, 1939-1945. Hierin het hy o.a. opgeteken: Gone for a Burton ('n glas Engelse

bier), gone for a six (vgl. krieket), chopped, conk out, knock off, scoff, used up, write oneself off en written off, wuff.

Benewens hierdie voorbeelde vermeld Partridge in sy bundel taalkundige opstelle Here, there and everywhere nog o.a. wiped out en napoo van Fr. il n'y en a plus (vgl. ook Jespersen: Mankind, pp.150-1). In hierdie selfde opstel het Partridge 'n hele aantal plattataalwoorde wat deur Duitse en Franse soldate gebruik is, opgeneem.

So lê die soldaat, juis deur ligsinnige en plat omskrywinge, sy vrees vir die dood bloot, en ons verstaan hom beter. Daarom dat Partridge kon beweer: „Death has produced many evasions and euphemisms, which have a fascinating psychology of their own" (Slang, p.34).

Al is al die bogenoemde voorbeelde as plattataal geklassifiseer, is dikwels van oorspronklike beeldspraak gebruik gemaak (vgl. go west,^{to} coil up one's ropes, to lose the number of one's mess). In die vorige hoofstuk is tal- le verhewe Afr. uitdrukkinge bespreek waarin eweneens prag- tige beeldspraak voorkom, bv. iemand se lewendraad is geknip, sy vuur is geblus, sy water is afgekeer. Sommige voorbeelde het egter reeds hulle eufemistiese krag verloor, en so voel ek die volgende omskrywinge, ten spyte van die beeldspraak, nie meer as verhewe aan nie: Sy draad is op sy end en sy draad is gespring, beide met die betekenis hy is dood (De Goede Hoop, 15 Nov. 1921, p.187), sy draad is geknip, d.i. hy is dood (Barnes, p.274; WAT, II, p.277 vermeld nie hierdie uitleg nie, dog slegs dat dit beteken om 'n persoon se planne in die war te stuur, of om iemand se nooi by hom af te vat, of hom by 'n nooi voor te spring), sy kers is uit (Ons Geselstaal, p.215), sy lampie is uitgeblaas (De Goede Hoop, 15 Nov. 1921, p.187), sy horlosie is afgeloop (do.; vgl. Ndl. zijn uurwerk/klok is afgelopen: Huizinga, p.539), hy het gaan slaap sonder om sy wekker te stel ('n studenteuitdrukking), sy uurtjie het geslaan, d.w.s. sy tyd om te sterwe, is daar.

In „Die Arrestasie" van Uys Krige (vgl. Skerm en Masker, p.66) is daar nog die volgende humoristiese uitdrukking: „Jou ou tante word oud, die jare begin haar optel, een van

die dae is haar brood gebak".

Die twee uitdrukkinge: Sy laaste stuiptrekkings gee en vier bene styf skop, word hoofsaaklik toegepas op diere wat vrek. Dit kan ook aandui dat 'n persoon sterf, dog dan sal die gebruik beslis disfemisties wees.

Ten slotte word gewys op die gebruik van vrek in Afr. Afr. vrek, Ndl. verrekken kom uit Hd. verrecken wat Adelung as volg verklaar: „De leden van zich strekken als in den dood" (vgl. Changuion, „Toegift", p.XXV). Huizinga meen die woord beteken eintlik „verwrichten, ontwrichten, uitgerekt worden" (p.555). Hy verwys dan na die Middeleeuse martelwerktuie. So het dit toe die betekenis gekry van „doodgaan". Francois de Cuiper skryf nog in 1725 verrekte (vgl. Scheepsjournael, r.6601), dog in 1836 skryf Trigardt reeds vrekt (do., o.a. r.6915 en r.6930). Soos ook in Afr., wanneer die woord op mense toegepas word, word die woord in Ndl. net in baie ruwe of plat taal gebruik (vgl. artikel van Scholtz in TWK, Nov. 1947, p.35). Hoewel die verwensing: Ek wens jy vrek, Ndl. je kunt verrekken (en die eufemisme je kunt vertrekken zonder t(hee); vgl. Huizinga, pp.555 en 557) dus van swak smaak getuig, is dit heeltemal geoorloof om te praat van „die skaap het gevrek"; vgl. ook „'n groot vrekte onder die skape" of „die vrektyd van perde aan perdesiekte". (Dit gebeur natuurlik dikwels dat 'n woord in een gebruik geval „plat" klink, dog in 'n ander geval toelaatbaar is; vgl. o.a. vreet (op mense toegepas) teenoor 'n vretende pyn.)

Daar word afgesluit met die volgende woorde van Wright: „The phrases referring to death are of many kinds, some cold and commonplace, some grim, and a few almost poetical" (Rustic Speech and Folk-Lore, p.175).

HOOFSTUK XII.

'n Gewelddadige dood.

Nie altyd het die intree van die dood 'n natuurlike oorsaak nie, d.w.s. siekte of ouderdom, dog dit kan ook op 'n onnatuurlike wyse intree. Hieronder word verstaan as die persoon vermoor is, selfmoord gepleeg het, gesneuwel het, in 'n ongeluk omgekom het, verdrink het, ens. Om die gevoelens van die agterblywendes te spaar, bedien die mens hom ook in hierdie gevalle van eufemistiese omskrywing. Trouens, in hierdie gevalle is dit miskien nog nodiger omdat 'n onnatuurlike dood dikwels tragieser as 'n natuurlike sterfgeval is. So is die lyk dikwels geskend, in die geval van verdrinkings is dit nog nie gevind nie, en in gevalle soos selfmoord beskou 'n groot deel van die publiek dit as iets afskuweliks en ontoelaatbaars. Al hierdie dinge laat die agterblywendes nog slegter voel, en diegene wat daardie persone se gevoelens in ag neem, sal nog meer op hulle hoede wees om dit nie te kwets nie.

Soos in die geval van die uitdrukkinge vir „dood" en „doodgaan", het ons hier ook nie net met verhewe eufemistiese uitdrukkinge te doen nie, maar met plat disfemismes. Die oogmerk van die taalgebruiker is juis om te skerts en te spot, en dan bedien hy hom van so 'n disfemisme.

Dikwels het hierdie gebruik juis 'n eufemistiese kern (vgl. hfst. III). Daar word dan „om" die begrip gepraat omdat daar ontsag, vrees of skugterheid bestaan t.o.v. dit waaroor of waarvan daar gepraat word. In werklikheid word dergelyke begrippe dan verbloem deur die omskrywing. Ons vind dit bv. in die taal van die vissers wat nie graag die woord verdrink gebruik nie, in die taal van soldate en matrose en in die taal van boewe.

Van 'n persoon wat nie 'n natuurlike dood gesterf het nie, word gewoonlik gesê dat hy omgekom het. Ndl. omkomen, Mnl. ommecomen het reeds by Kiliaen die betekenis gehad van „sterf" (Van Haeringen se byv. in Franck-Van Wijk, p. 118).

Die woord het ontstaan uit komen in die sin van „in zekeren toestand geraken" en om as elliptiese uitdrukking vir „om het leven" (vgl. WNT, X, 343).

Daar sal weer eens onderskei moet word tussen verhewe en plat uitdrukkinge vir die dood wat op 'n onnatuurlike wyse teweeggebring is.

A. Moord pleeg:

Deur die howe word streng teen moordenaars opgetree, en die maatskappy beskou moord as iets afskuweliks en afkeurenswaardig. Moord, Ndl. moord, Mnl. moort, mort, d.i. moord, dood, sterfte, slagting, gruweldaad, Ohd. mord, Os. en Ofri. morth kom van 'n Idg. stam mer- wat „sterf" beteken. Daaruit het ook ontwikkel Iers marb:dood, Lat. morior:ek sterf, Gr. mortos:sterweling, (vgl. o.a. Franck-Van Wijk, p.441). Die taalgebruiker probeer dikwels om die woorde moor en vermoor te vermy, en gebruik dan eufemistiese woorde en omskrywinge. Deur herhaalde gebruik het baie van hierdie woorde en omskrywinge egter al hul eufemistiese krag verloor.

Eufemisties is die volgende woord wat deur 'n student te Brandfort opgeteken is, nl. ontlewe, bv. hy het hom ontlewe, d.i. vermoor.

Gebruiklik is voorts iemand om die lewe bring, iemand van die lewe berowe (d.i. letterlik diefstal pleeg op 'n ander se lewe), iemand die ewigheid instuur, die hand(e) aan iemand slaan.

In plaas van moord word opsetlike doodslag gebruik, terwyl onbedoelde/onopsetlike/nalatige doodslag gebruik word in die plek van manslag.

Ontvang die moordenaar die doodstraf, d.w.s. word hy tot die (ter) dood veroordeel, of word die doodvonnis oor hom uitgespreek, word gepraat van bloedvonnis, d.i. doodvonnis, of om deur beulshande te sterwe, terwyl Stoett ook nog vermeld: Bloeden voor iets (I, p.89). Vir die toepassing van die doodstraf, gebruik almal teregstel(ing), Ndl.

terechtstellen, letterlik voldoen aan die reg (deur hom te dood). Dat hierdie woord egter alweer 'n eufemisme is, blyk uit sy oorspronklike betekenis, nl. „voor die reg-bank bring" (vgl. Nederlandse spraakkunst, p.272).

Die rede vir die gebruik van hierdie eufemismes is sowel angs as skaamte.

Plat klink iemand van die akker/gras af maak, iemand na die ander wêreld help (ook Ndl.), iemand na die dood toe stuur, iemand ter dood bring, kleingeld maak van iemand, d.i. doodmaak (eintlik stukgies maak; ook wors, frikkedel maak van iemand; vgl. Malherbe, p.237), iemand afmaak/ombring, iemand van kant maak (ook Ndl.). Die oorsprong van lg. uitdrukking is nog nie bevredigend verklaar nie.

Huizinga (p.264) meen dit is 'n uitbreiding van „iets aan (die) kant maak, opruim, met dien verstande dat dit onherkenbaar vervorm is en in feite 'n idiotisme geword het. So 'n verklaring klink vergesog, en aanneemliker skyn die ander verklaring wat hy vermeld.

Kant beteken tans „hoek" of „sy", dog in die Middel-eeue het die woord ook 'n geweste aangedui wat in 'n bepaalde hoek van 'n landskap lê. (vgl. o.a. Franck-Van Wijk wat aandui dat een van die betekenis van Mnl. cant ook „streek" was). In hierdie sin is by die Switsers die woord kanton nog gebruiklik. Huizinga sluit af: „Men helpt dan 'van kant' die men vandaar doet verdwijnen" (p.264). Ook Stoett (I, p.382) beweer van kant(e) beteken eintlik „van den kant af, weg", en volgens hom is die woorde in die 17de en 18de eeu veral in verbinding met die ww. sturen gebruik. Van kant maak kan dus vergelyk word met bv. van die gras af maak.

In Ndl. is daar nog o.a. die volgende omskrywing wat gebruik word in die plek van „moord pleeg": Iemand om hals brengen (vgl. St., I, p.273, reeds so gebruik deur Vondel; vgl. Jefta, r.1841), de kraag kosten, d.i. onthoof word (vgl. Huizinga, p.296; hy wys o.a. daarop dat kraag eers

„hals" beteken het, ook met 'n aanhaling uit Reinaert, r. 2986), iemand kapot maken (kapot van Fr. capot, 'n term uit 'n soort kaartspel, piket; vgl. St., I, p.387), ook iemand kapot branden, d.i. doodskiet (do.), iemand koud maak (St., II, p.91), iemand om zeep brengen (St., II, p. 486), iemand den bek vegen (St., II, p.105, voetnoot 5), iemand in het veen sturen (Huizinga, p.544), iemand als een gans aan het braadspit steken, d.i. doodsteek (Huizinga, p.156).

In sy boek Slang today and yesterday, gee Partridge voorbeelde van plattaaluitdrukkinge wat in Engeland en Amerika gebruik word vir „doodmaak", o.a. to hush (p.379), make easy (p.370), scuppered (p.400), take (some-one) for a ride (p.464), butcher (p.427), to bump off (p.427).

Die volgende omskrywinge beteken almal om 'n persoon dood te skiet, hetsy in oorlog of koelbloedig: Iemand 'n pas gee na die koue Bokveld toe, d.i. hom doodskiet vir spioenering, verraad, ens. (Hoogenhout, p.13, nie in WAT nie), iemand by die boonste/onderste/ou drif deurjaag/deurstuur (vgl. WAT, II, p.327), iemand omkap (algemeen), iemand in die stof/sand/gras laat byt, in die pan hak, d.i. almal doodskiet (Hoogenhout, p.78; vgl. Venter se gebruik daarvan in Bedoelde Land, p.13: „As Andries Pretorius die magtige Dingaan by Bloedrivier kon verslaan, sal hy seker Panda ook baasraak as dit nodig is en die Engelse ook in die pan haak").

In die pan hak (ook Ndl.) het volgens sommige geleerdes (vgl. Huizinga, p.416) ontstaan n.a.v. die stukke vleis wat gehou word om later in die pan te braai. Hierdie mening is gebaseer op die omstandigheid dat vroeër gepraat is van „op de bank hakken", d.w.s. slagvee op die slagbank in stukke hak vir die verkoop. So lui 'n lied n.a.v. 'n veldslag van 1687:

„Also er zweimal sturmet an,
Uns in die Pfan zu hauen."

Volgens ander word met hierdie pan slegs die harspan bedoel.

Word 'n persoon (in oorlogstyd) met 'n swaard ge-dood, is hy oor die kling geja (vgl. HAT en Terblanche en Odendaal Wdb.) Ook in Ndl. is gebruiklik iemand over de kling jagen/doen springen, eintlik iemand het hoofd over de kling jagen, Hd. einen über die Klinge springen lassen (vgl. St., I, p.423 en Huizinga, p.282). Die kling is die lem van 'n sabel, en hieraan verwant is die woord klink. Word iemand onthoof, word ook gepraat van 'n kop kleiner maak (Kritzinger, p.93), Ndl. iemand een kopje kleiner maken (Huizinga, p.293).

In plaas van „doodslaan" word gebruik iemand se har-span inslaan, en vir „verwurg" iemand die (blou) das aan-of omsit (WAT, II, p.41; vgl. egter Ndl. de das omhebben, d.i. dood wees: Stoett, II, p.68, en iemand de das om doen, d.i. ophang: Huizinga, p.113).

Indien so 'n moordenaar dan die doodstraf ontvang, word hy tot die strop veroordeel, terwyl H.S. van Blerk (in Reën van Erbarming) skryf hy is in vir die long jump, d.i. die sprong om die galgtou sy werk te laat doen. Sterf 'n persoon aan die galg, word ook gesê: Met 'n leer in sy graf klim (WAT, III, p.382).

B. Selfmoord pleeg:

Die rede waarom ons vir selfmoord eufemistiese omskrywinge vind, is dat die gebruiker, net soos in die geval van moord, nie deur die regstreekse aanduiding sy medemens wil aanstoot gee nie. Buitendien beskou 'n groot deel van die publiek selfmoord as iets veragtelik en ontoelaatbaars, en glo hulle bv. dat 'n selfmoordenaar nooit die Ewige Lewe kan beërwe nie (vgl. o.a. TVV, Jan. 1959, en Die Afrikaanse Volkskultuur, p.94). Van die bekendste eufemismes is: Jou lewe neem, hand aan eie lewe slaan, die hande aan jouself slaan, Ndl. de hand aan zich zelf slaan, zich van het leven beroven, zich te kort doen, zich verdoen (vgl. o.a. Opstellen, II, p.146), zich van kant maken (oorspronklike betekenis: „jou uit die voete maak, weghardloop"; vgl. Nederlandse spraakkunst, p.272).

Indien selfmoord in 'n koerant berig word, lui die berig altyd: Geen gemene spel word vermoed nie.

Minder verhewe klink jou van kant maak, Ndl. zich van kant maken (vgl. vroeër die bespreking van iemand van kant maak).

Plat is o.a. die Amerikaanse uitdrukking go without a passport (Slang, p.439).

C. Sneuwel:

Reeds die woord sneuwel is 'n definitiewe eufemisme. Die Mnl. snōvelen, snēvelen, d.i. struikel, wankel, val, is 'n afleiding van Mnl. snēven, d.i. hakkel, ten val kom, in ellende wees, sondig, sterf, dwaal, te kort kom (beide in sedelike sin). Vergelyk o.a. Beatrijs, r.614:

„Die alsoe langhe hadde ghesneeft“, of r.222: „Ic moet in swaren sonden sneven“. Verwant aan die woord is nog o.a. Noorweegs snaava, d.i. struikel (vgl. Franck-Van Wijk, p.632).

Eufemistiese omskrywinge is die hoogste offer bring, op die veld/bed van eer sterf, in die slag bly, op die slagveld val (vgl. Willemien se ligte dae, p.182: „Hy was een van die eerstes om te val“, en Offerland, p.144: „Sy jonger broer het in die Sesde Kaffer oorlog by die Amatola geval“). Van 'n gesneuwelde word ook as 'n gevalle held gepraat.

In Eng. tref ons reeds in 1860 aan: To die in the last ditch, letterlik sterf terwyl die laaste voor van 'n verskansing verdedig word.

Behalwe die soldate-uitdrukkinge en -woorde vir „sneuwel“, voorbeelde wat reeds vroeër aangehaal is, kan nog die bekende, minder verhewe in die sand/stof/gras byt genoem word.

Die uitdrukking in die sand byt, Ndl. in het zand bijten, kan reeds by Homerus gevind word, en in Lat. heet dit mordere arenam (vgl. Onze Taaltuin, jg. 3, p.252).

Dit kom ook voor in Duits (ins Gras beissen), Eng. (to bite the dust), Fr. (mordre la poussière) en Sweeds (bita i gräset). Moontlik moet die herkoms van die uitdrukking dus daarin gesoek word dat die gesneuwelde na die aarde stort met sy gesig na die grond gekeer, en dit is asof hy in die sand/grond/gras byt. In die Middeleeue was die grasveld waar 'n „steekspel" gehou sou word, met sand bedek, en die strydperk self was dat sant genoem (vgl. St., II, p.483).

D. Verdrink:

Veral vissers wat 'n bestaan uit die see moet maak, het baie terme en uitdrukkings vir „verdrink". Hulle sien dikwels van hulle familie of vriende verdrink. Daarby werk hulle onder gevaarlike omstandighede, so te sê in die aangesig van die dood. Wat die bestudering van die Afrikaanse visserstaal betref, moet die naam van dr. L.R. Heiberg genoem word (vgl. sy artikels in TVV, Feb.-Mei en Aug. 1951, en sy ongepubliseerde proefskrif).

Dit was vir dr. Heiberg opvallend dat hulle die begrippe „dood" en „verdrink" doelbewus vermy. „Hierdie neiging kan verklaar word aan die hand van 'n soort bygewigheid en 'n daarmee gepaardgaande vrees wat die persoon koester t.o.v. die dinge wat hom kan tref" (Proefskrif, p.57). Ook Meertens, in 'n artikel in NT, XXXVI, 1942, wys daarop dat taboevorms in die taal van die vissers 'n belangrike rol speel. Die visser het naamlik dieselfde skroom as die primitiewe mens om sekere woorde uit 'n bepaalde gebied op hulle ware naam te noem, en gebruik daarom liever 'n omskrywing of 'n eufemisme.

Dr. Heiberg het die volgende verbloemings vir „verdrink" opgeteken (tensy waar anders vermeld, is alle voorbeelde afkomstig uit die proefskrif): In die water verstik (p.55), nooit weer opgekom nie (p.56), bodem toe (p.56), hy't oor boord geval (p.56), nog eenmaal het sy kop bo water gekom en toe het hy weggebly (p.56), twee man verloor by Ramassi se duin (p.57), ampers was hy ondertoe

(p.200), drie man weg (p.287), die ou man gaan wegsak (p. 316), hy is ingesluk (TVV, Feb.-Mei 1951, p.140).

In Ndl. heet „verdrink" o.a. hy is ebleve, hij is binne, met 'n mensch weg (alles in NT, XXXVI, p.164), naar den kabeljauwkelder trekken (St., I, p.257), iemand de voeten spoelen, d.i. iemand verdrink, oor boord gooi (St., II, p.408), naar de haaien gaan/zijn (St., I, p.257); vgl. ook Afr. die haaie voer, d.i. verdrink (WAT, II, p. 197).

In die Amerikaanse plattaal word o.a. gepraat van spilled in the drink (Slang, p.463).

Digterlik klink 'n graf in die golwe vind, terwyl die uitdrukking na die kelder gaan ook verhewe is; vgl. die volgende aanhaling uit 'n brief van Dirk Scheltema, gedateer 12 April 1854 (vgl. HA, 1959, p.78): „Gelukkig wij een goed schip hadden en alles aan boord zeer bezadigd was, zelfs in 't grootste gevaar, anders hadden wij veel kans gehad om naar kelder te gaan; maar Gods zegen was met ons ..."

E. Ander onnatuurlike oorsake:

Die dood eis teenswoordig al hoe meer lewens op ons paaie. Omdat dit so dikwels voorkom en altyd tragies is, word daar gesoek na versagtende woorde, bv. omkom (reeds bespreek) en verongeluk. Ook word gehoor die ewigheid ingeslinger word, sy graf vind, 'n ontydige graf vind.

Indien 'n persoon onder 'n operasie sterf, word gesê: Hy het nie weer bygekom nie. Wanneer 'n moeder by die geboorte van 'n baba sterf, word gepraat van moedersterfte.

'n Dorsdood is 'n minder gebruiklike samestelling wat 'n dood aandui wat deur dors veroorsaak is. Die Hobsonbroers praat van „'n Dorsdood in die wit duine" (WAT, II, p.270). Indien 'n persoon van dors omkom, noem Scholtz ook die woord verdors (TWK, Nov. 1947, p.32). Prof. Scholtz het dit reeds uit 1793 opgeteken. Omdat baie min

mense in ons tyd met sy vinnige motors en goeie paaie in onherbergsame streke verdwaal en van dors omkom, is hierdie woord, soos ook dorsdood, net hier en daar in Afrikaans bekend. Verdors is in Ndl. ook verouderd, afgesien van sommige dialekte (vgl. Ter Laan se Nieuw Groninger Woordenboek, p.1089a).

Nog 'n woord wat vandag onbekend is, omdat die lewens-toestande so verander het, is assegaai(asgaai), waar dit as 'n ww. gebruik word, d.w.s. met 'n assegaai deurboor, doodsteek (vgl. Pettman, p.35). F.A. Venter gebruik nog die woord in Offerland (p.21). Na die slag van Vegkop beveel Hendrik Potgieter die trekkermans om die Matebele wat om die laer lê en wat nog lewe, dood te maak. Venter stel dit so: „Assegaai dié wat nog sweet“.

HOOFSTUK XIII.

Die Dood (as selfstandige naamwoord).

Daar is reeds herhaaldelik die aandag gevestig op die feit dat die mens die dood vrees en i.p.v. die woord 'n versagtende omskrywing gebruik. Dit is egter opvallend dat daar, in teenstelling met die baie eufemismes vir „doodgaan” en „(reeds)dood”, so min versagtende en opsetlik-ruwe uitdrukkinge en woorde is vir „dood”(s.nw.).

Van die bekendste benaminge vir „die dood” word by letterkundiges aangetref. 'n Kortverhaalbundel van I.D. du Plessis waarin al die kortverhale oor die dood handel, heet Gevreesde Vriend. Hierin word die dood ook die stil gestalte genoem: „So is die mens. Hy verwerp die gedagte aan die dood, en lewe asof daar vir hom geen einde is nie. En gaan hy om daardie draai waar hy die stil gestalte voor hom in die pad gewaar, dan is hy so vol vrees en selfbejammering dat dit vir hom moeilik, soms onmoontlik is om die dood as vriend tegemoet te gaan” (op die buiteblad). Etienne Leroux noem die dood die swart maaier (Die Mugu, p.75), terwyl Jan de Hartogh praat van die Makabere vryer (Stuurman van die Furie). Die bekende gedig van Eugène Marais waarin hy die dood Skoppensboer noem, is aan almal bekend. In 'n artikel in Die Ruiters, 17 Okt. 1947, p.20, praat dr. Hatting van die Skadugestalte, d.i. die dood. In 'n kortverhaal in Die Hg. (21 Aug. 1964, p.34, kolom 1) noem Bennie Fritz die dood die „Groot Skemer”, terwyl F.A. Venter in Gelofteland, p.83 die volgende omskrywing gebruik: „Hy weet nie wanneer die Tollenaar hom dalk weer kom besoek nie” (Rudolf het nl. reeds vir Nella afgegee, en hy is bang dat een van sy ander dierbares ook mag sterf). In WAT, III, p.457 kom nog voor: Die groot skeiding. 'n Baie bekende eufemisme is ook die alledaagse woord einde, bv. hy voel sy einde nader, 'n tragiese einde vind, sy einde vind op die renbaan; vgl. Num. 23 v.10: „Laat my sterwe die dood van die opregtes, en laat my einde soos syne wees!” Vergelyk ook nog Ps. 39 v.5 en Gen. 6 v.13.

Reeds in Beatrijs tref 'n mens aan:

„Men wiste noyt, waer si weec
Oft in wat lande si inde nam" (r.594-5).

Toe die visserstaal behandel is (vgl. o.a. hfst. XII no. D), is daarop gewys dat die visser altyd in die aangesig van die dood werk. Hy vermy egter die begrippe „verdrink" en „dood", 'n neiging wat verklaar is aan die hand van 'n soort bygelowigheid en 'n daarmee gepaardgaande vrees wat die persoon koester t.o.v. dié dinge wat hom kan tref. Die volgende geval waar die substantief vermy word, moet dan ook as 'n uitvloeisel van taboe gesien word: Mens weet nie wanneer dai man (d.i. die dood) jou kom haal nie (Heiberg, Proefskrif, p.126).

Bybels van oorsprong is die man met die vaal perd. In Openb. 6 v.8 staan daar: „En ek het gesien - kyk, daar was 'n vaal perd. En hy wat daarop sit, sy naam is die dood; en die doderyk het hom gevolg." Nog 'n omskrywende benaming vir „die dood" kan in die Bybel by Job gevind word, nl. „die koning van die verskrikking" (Job 18 v.14).

Die benaming Heintjie, d.i. die dood (vgl. WAT, IV, p.142) is waarskynlik aan Ndl. ontleen. (Vir 'n bespreking van die oorsprong van die benaming, vgl. hfst. IX). Nederlands ken nl. ook Magere Hein en vriend Hein, Nhd. freund Hein. Dink ook aan Hein heeft hem uit den zadel gelicht, en bij (met) Hein (Heintjemaat) om een praatje/ aan den kuier/onder zeil, d.i. dood (vgl. WNT, VI, 478-9).

'n Verdere skertsende of opsetlik-ruwe benaming vir „die dood" is in Ndl. bottejan (Opstellen, II, p.144). In die volgende Ndl. spreekwoord kry die dood 'n voornaam: Pietje de dood maait altijd (K. Ter Laan, p.46), terwyl Meijers nog opgeteken het: de man met de sikkel, en de man met de zandloper (p.200).

McKnight noem die dood in English words and their background „the grim reaper" (p.268). In die Engelse plattaal is die dood reeds van ongeveer 1893 bekend as

Old Mr. Grim (Slang, p.376), terwyl omskrywinge vir die dood in die Amerikaanse plattaal o.a. die volgende is: Curtains (do., p.431) en Everlasting Knock (do., p.434).

'n Mooi omskrywing vir die dood kan in sowel 'n Indiese as 'n Turkse uitdrukking gevind word, nl. die swart kameel (vgl. Champion, p.411 en p.478). In 'n Egiptiese uitdrukking word van die dood gepraat as 'n „nou gang“: At the narrow-passage there is no brother and no friend (Champion, p.521).

HOOFSTUK XIV.

'n Lyk.

Uit wat reeds in vorige hoofstukke gesê is, is dit duidelik dat daar vir die woord lyk ook eufemismes en disfemismes in die welvoeglike omgangstaal en plattaal onderskeidelik sal bestaan.

Reeds die woord lyk was oorspronklik 'n sterk eufemisme, want een van die vroeëre betekenisse was liggaam (vgl. Mnl. lijc:lyk, begrafnis, Ohd. lîh(hh):liggaam, vlees, Ofri. lîk (in samestellinge):liggaam, lyk, As. lîc:liggaam, lyk, Got. leik:liggaam, vlees, lyk). Daar lê sy lyk was dus oorspronklik gelyk aan daar lê sy gestalte, ewebeeld. Huidige woorde waarin die vroeëre betekenis, nl. liggaam, nog voortleef, is o.a. liggaam (oorspronklik 'n digterlike woord en 'n samestelling uit lika en haam, d.i. omhulsel, waarvan ook Afr. hemp en hemel; vgl. o.a. De Vries, p. 132), liddoring, Ndl. likdoorn/likdoren, ouer en dialekties lijkdoren, waaruit ook Ndl. volksetimologies liddoren, Afr. liddoring (Afr. Etim., p.389), litteken, Ndl. litteken, dialekties likteken, ouer lijkteken (Afr. Etim., p.392). Selfs die agtervoegsel -lyk, Ndl. -lijk soos in broederlik, gewoonlik, duidelik was oorspronklik 'n bahuvrihi-samestelling met Germ. lika-, d.i. lyk, d.i. (doeie) liggaam as tweede lid. Die oudste tipe verteenwoordig woorde soos Got. samaleiks, d.i. gelyk, dieselfde uiterlike hê. In alle Oud-Germaanse dialekte is -lika- reeds 'n agtervoegsel; vgl. Ndl. gelyk en misselijk; ook Mnl. ieghelijc (iedereen) elckerlijc, haerghelijc (iedereen van hulle) (vgl. o.a. Franck-Van Wijk, p.388). Vergelyk vir lg. betekenis Eng. body in everybody. Die Oud-Germaanse woord ree, d.i. lyk, moord, moordenaar, doodbaar, begrafnis, het daardeur heeltemal verdwyn, en kom glad nie meer in die teenswoordige Germaanse tale voor nie. Dit het slegs waar gebly in die Mnl. samestellings reeroof, d.i. lykdiefstal, en reerover (vgl. Mnl. Wdb., VI, 1168 en 1178).

Ook die Eng. corpse is via Frans ontleen aan Lat. corpus, d.i. liggaam (dus ook dié van diere) en verwant daaraan is o.a. corporal (b. nw.,; vgl. corporal punishment), corpulent, corporation, corset (vgl. hfst. XXIV,B), ens. (vgl. Origins, pp.121-2). By die woord corpse het daar dus betekenisvereniging plaasgevind.

Eufemistiese benaminge vir „lyk" is die volgende: Stoflike oorskot, Ndl. het stoffelijk overschot (dus alleen die materie bly oor met die dood), as, bv. sy as rus in vrede (vgl. Kritzinger, p.15) en „In vrede rus die as van daardie weldoeners aan ons Volk (Ons Geselstaal, p.66), (oor)reste (vgl. Uur van Verlange, p.207: „Ek kon maar net aankyk hoe Zirk Beyers die patetiese reste van Groot Giel Hey daar van die klipmuur probeer afhaal"), die ontslapene.

Nederlandse eufemismes is nog o.a. het stoffelik omhulsel en het ontziend lichaam (Opstellen, II, p.144).

Lecoutere en Grootaers vermeld dat ook in Fr. cadavre vervang word deur o.a. corps, dépouille mortelle, restes mortels (p.175).

In die Engelse plattaal is 'n lyk bekend as dead meat (Slang, p.366), 'n deader (do., p.366), of 'n stiff (do., p.405). 'n Pork is 'n disfemisme vir 'n lyk in die plattaal van die V.S.A. (do., p.455).

HOOFSTUK XV.

Die Begrafnis.

By die behandeling van die euphémismes de superstition is daarop gewys dat hierdie groep nie slegs één motief bevat nie, maar allerlei skakeringe, nl. van primitiewe bygelowige vrees tot opregte skroom teenoor die heilige, van 'n redelose angs vir die skrikwekkende tot 'n fyngevoelige ontsien van wat onself of andere leed sou kon aandoen. Sulke angs- of smartwekkende woorde (d.w.s. woorde wat gevoelens wakkermaak omdat woorde ook gevoelswaarde besit) is graf, begraafplaas, begrawe, ens.

Daar moet dus gelet word op die verskillende eufemistiese en disfemistiese omskrywinge en benaminge vir alle woorde wat met 'n begrafnis in verband staan.

A. Begrawe.

Die ww. begrawe, Ndl. begraven, Mnl. begraven, Ohd. bigraben, Mhd. begraben, Nhd. begraben, Mnd. begraven het dieselfde oorsprong as die ww. grawe, Ndl. graven. Die woord kom waarskynlik van 'n basis wat identies is met die Oud-Indiese wortel gherēbh-, 'n wortel wat oorspronklik 'n heen en weer gaande armbeweging, soos by hark, aangedui het (vgl. Franck-Van Wijk, p.212 en WNT, II, 1, 1414). Verwant aan die woord grawe (en dus ook graf) is o.a. graf en groef. Dit is dus moontlik dat begrawe ook oorspronklik 'n eufemisme was wat in die plek gekom het van 'n woord wat nou vir ons totaal verlore is.

Dieselfde geld vir die Eng. to bury. Hierdie woord is via Middelengels burien of berien ontleen aan Oud-Engels byrgan, 'n woord wat weer verwant is aan Oud-Engels beorgan, d.i. beskut, beskerm, bewaar. (Nog woorde wat waarskynlik hieraan verwant is, is o.a. Eng. borough; vgl. Afr. en Ndl. burg (in plekname), burrow en Bury, d.i. 'n landgoed, nog alleen bewaar in plekname soos Canterbury; vgl. Origins, p. 54).

Dat Afr. begrawe en Eng. to bury reeds versagtende woorde is, lyk nog aanneemliker as ook gedink word aan die gebruik van die vroeëre Christene om vir die begraafplek in die katakombes die Griekse woord koimētērion, d.i. slaapsaal, slaapplek, te kies (vanwaar ook die Eng. cemetery). Indien die rede vir so 'n woordkeuse nie sentiment was nie, dan was dit bygelowige vrees.

Ook vir die ww. begrawe is daar egter talle versagtings.

Woon 'n mens 'n oorledene se begrafnis by, bewys jy die laaste eer aan hom, of jy doen hom die laaste eer aan. Daar word ook gepraat van iemand na die graf (ten grawe) gelei (WAT, III, p.381). In Goeree en Overflakkee praat die inwoners van te like goa, d.i. die laaste eer bewys (NT, XI, p.307); vgl. ook Duits zur Leiche gehen. Die gang na die kerkhof is die laaste skof (Malherbe, p.57, Kultuurskatte, p.108); vgl. die laaste skof gery het, d.i. dood wees (Malherbe, p.311, Hoogenhout, p.93). Hierdie uitdrukking is aan die ossewa ontleen. Wanneer 'n ossewa op trek is, word die reis in skofte afgelê, en dan word gepraat van die laaste skof as die reis amper klaar is. In die lewe van die mens gaan dit ook so. Die laaste skof beteken dan dat die persoon dood is en op sy laaste skof na die graf gedra word.

Die stoflike oorskot word in die aarde begrawe. Die meeste uitdrukkinge het dus die aarde as uitgangspunt: Iemand ter aarde bestel, Ndl. ter aarde bestellen (Opstellen, II, p.144); vgl. ook teraardbestelling; iemand aan die aarde toevertrou (Taal en Taalverskynsels, p.108); iemand in die aarde lê; vgl. Uur van Verlange, p.274: „Daar ... is Fransie ... in die aarde gelê”; iemand in die aarde wegbeëre; vgl. Uur van Verlange, p.56: „Dit was 'n hele saamtrek van Agterbergers dié dag toe oom Dawid wegbeëre is in die aarde waar hy meer as negentig jaar gewoon het”; in die skoot van moeder aarde ter ruste gelê, soms verkort tot iemand ter ruste lê, Ndl. iemand aan de schoot der aarde toevertrouwen (die aarde word

moeder aarde genoem, en die graf word dus na analogie haar skoot genoem).

In plaas van begrawe word dikwels vae, neutrale, niksseggende woorde gebruik, bv. bêre, weglê, indra. Veral bêre word dikwels teengekom; vgl. Gannavlei, p. 197: „Oom Bosman het aardig gevoel dat Duif klaar onder die stof lê en dat niemand van sy bloed eers weet dat sy skraal lyf vir ewig gebêre is nie"; Hans-die-Skipper, p. 187: Meester sê vir Hans dat ons almal altyd trou op ons pos moet wees „Want elkeen se skuit kom terug land toe - terug uit die woelende perlemoenveld van die see .. terug na die stil, donker land waar jy en ek gebêre word ...!"; Jaarringe, p.16: „Dit was sewe jaar gelede. Nou is ou Greyvenstein ook gebêre ...”, en p.109: „Van die begin af was die ding tussen hom en die portret, al was die ou predikant al vyf jaar lank gebêre toe hy en Ellen getroud is ...” Ook die Griekwas het nie 'n enkele verbum alleen om handeling in die taal te omskryf nie, en hulle praat eweneens van: ... ons het haar gister gestaan bêre (Rademeyer, p.129), terwyl die Gansbaaise vissers sê: Ons bêre hom more in sy gat (TVV, Feb.-Mei 1951, p.141).

In plaas van wegbêre word die ww. weglê soms gebruik; vgl. Offerland, p.142: „Die middag laat lê hulle vir Gesina naby Neels se wa weg”, of M.E.R. in „Ouma se kappie” (Kultuurskatte, p.161):

„Ou kappie, ek gaan jou vir my mooi bewaar,
Met kruie wegpak, dat die mot jou moet
spaar -
En as ek dood is, en weggelê -
En hulle kom regpak, kan hulle maar sê:
- „Hier's nog Grootjie se Kappie!”

In Jaarringe (p.98) tref 'n mens die volgende vae omskrywing aan: „Dit was al agtien jaar dat hulle die dik Duitse vroutjie in die sipresvierkant ingedra het”.

Die volgende uitdrukkinge het nog met die aarde te doen, dog hulle is platter as die voorafgaandes: In die stof lê; vgl. Job 21 v.26: „Saam lê hulle in die stof,

en die wurms oordek hulle"; iemand onder die kluite kry; vgl. prof. Abel Coetzee se artikel in Die Tg., Junie 1963, p.26, waarin hy daarop wys hoe almal eers gehelp het om die oorledene „fatsoenlik onder die kluite te kry”; onder die grond stop (WAT, III, p.438); die grondbaadjie aantrek, Kleurlingtaal vir „begrawe word” (WAT, III, p.439); vgl. onder die grondkometers lê of die grondkometers omgehang/aangetrek, d.i. dood en begrawe (WAT, III, p.446). 'n Student het in Bloemfontein nog opgeteken: Hy is onder die sandkometers (vgl. hy beloof hom 'n sandkometers, d.i. hy dreig hom met die dood, deur 'n student te Upington opgeteken). Hierdie uitdrukkinge laat 'n mens dink aan Opperman se beelde in Joernaal van Jorik, p.21. Wiesa vertel aan Jorik die geskiedenis van die land, en i.v.m. die Konsentrasiekampe sê sy:

„Ek stap een oggend uit die kamp en sê:
,Kyk, sien ek vanoggend 'n duisend skaap
wat op die vlakte so in hopies lê?
Maar nee!' sê ek. ,Dis mos waar dooies slaap.'
En nou waar miershoopkamers en rotstuine
staan, en skepsels koekepanne laai,
lê hulle stil: ou vegters in die bruin
komberse van die aarde toegedraai.”

Vergelyk ook Eng.: To be under the green quilt en be in a ground sweat, d.i. dood (Slang, p.34).

Disfemisties is hy is geplant (deur studente opgeteken te Wellington en Zastron); vgl. Ndl. gepoot worden, d.i. letterlik in die grond gestop word soos 'n aartappel (Hui-zinga, p.178); hy word ingespit (deur 'n student opgeteken in Bloemfontein); onder die graspolle (WAT, III, p.397); hy gaan iemand vygies toe dra (deur studente opgeteken te Parys en Bloemfontein).

In verband met die woord graf is daar 'n aantal uitdrukkinge vir „begrawe word”: Graf toe gaan, in die graf (weg)lê/plaas/neerlaat, in die graf gelê word (almal in WAT, III, p.381), na die graf toe dra, bv. Job 10 v.19:

„Ek moes gewees het of ek daar nie was nie; van die moeder-skoot af moes ek na die graf gedra gewees het“.

Die Griekwas sê nog: „My maats se begraaf lê by Grôtrivier“, d.i. hulle lê daar begrawe (Van Zyl, p.160).

Vier verdere eufemismes om aan te dui dat iemand begrawe word, is vervolgens: Deur die wit hek gaan (WAT, IV, p.144), koelte soek (deur 'n student te Molteno opgeteken), tot jou vadere vergader word (vgl. prof. Con de Villiers in Die Hg., 12 Jul. 1963, p.47: „Sy het aan bloedvergiftiging beswyk en is in die familiekerkhof tot haar vadere vergader“), by die lang bome gaan rus (deur 'n student opgeteken te Potchefstroom; nie in WAT by boom).

Enkele Ndl. eufemismes en disfemismes is nog: Uitdragen, wegbrengen, naar zijne laatste rustplaats brengen, onder de groene boompjes brengen (uit Camera Obscura; vgl. Opstellen, II, p.144), de bocht omgaan (Huizinga, p.80), gaan mollen rooven (St., I, p.460), kosters kiekens wachten ('n Vlaamse uitdrukking; vgl. Huizinga, p.648), zo gaat Jantje naar de bliksem toe (gefantaseerde woorde op 'n reël uit die „Marche funèbre“, die treurmars wat deur die musiekkorps gespeel word by die begrafnis van belangrike persone; vgl. Huizinga, p.254).

'n Engelse plattaaluitdrukking vir begrawe wat reeds sedert die 18de eeu in gebruik is, is take an earth-bath (Slang, p.369), terwyl die Engelse soldate van die Eerste Wêreldoorlog, om aan te dui dat iemand dood en begrawe is, gepraat het van to become a landowner (die graf was die perseel; Songs and Slang, p.135).

'n Gebruik wat teenswoordig baie veld wen, is om die lyk te veras i.p.v. te begrawe. Ten grondslag van die praktyk lê die twintigste-eeuse materialisme: alles eindig by die dood. 'n Mens verbrand tog net iets wat geen waarde het nie, en vir die hedendaagse mens „leef“ die lyk nie meer nie en sal nie weer herrys nie (vgl. Die Afrikaanse Volkskultuur, p.92).

In Ndl. bestaan daar, a.g.v. veelvuldige gebruik van die woord, 'n behoefte aan 'n eufemisme vir lijkverbranding (vgl. Opstellen, II, p.144). By voorkeur word die vreemde woord crematie (van Lat. crematus, die verl. deelw. van cremare:om te verbrand, veral lyke; vgl. Origins, p.129) gebruik, wat meer lewenskans het as die weinig eufemistiesklinkende purisme: ver-assing.

Omdat die woorde lykverbranding en verassing of ver-as nog so min in Afr. gebruik word, klink hulle nog nie plat of aanstootlik nie. Sodra hulle egter 'n hoër frekwensie kry, sal daar seker ook in Afr. toevlug geneem word na 'n vreemde en geleerde woord soos in Ndl. So 'n vreemde woord is naamlik minder deursigtig en behou dus sy eufemistiese krag langer as die inheemse woord. Voorbeelde kan gevind word in die benaminge van sekere soorte siektes, bv. tuberkulose, epilepsie, polio of poliomiëlitis (vgl. hfst. IV).

'n Engelse eufemisme vir „begrafnis” is obsequies (van ob:na ... toe („towards”), plus sequence van Lat. sequi:om te volg; vgl. Origins, p.606.

Mooi voorbeelde van gedwonge eufemismes kan in Amerikaans aangetoon word. Die Amerikaner, in sy stryd om altyd belangrik te wees, het ander, „geleerder” name vir hulle beroepe gekies. In wese was die benaminge slegs eufemismes. So het 'n begrafnisondernemer (undertaker) 'n mortician geword, terwyl sommige begrafnisondernemers hulle 'n ruk funeral-directors genoem het, en ander embalming surgeons. 'n Mortician werk nooit met 'n corpse nie, maar prepares a body of patient. Dit geskied in 'n preparation-room of operating-room. Die lyk word dan in 'n casket gesit, en gebêre in 'n reposing-room of slumber-room van 'n funeral-home. Met die begrafnis word hy na die chapel vervoer, vanwaar hy na die begraafplaas vervoer word in 'n funeral-car of casket-coach. Die doodsklere is nou 'n negligé of slumber-shirt of slumber-robe, die lyksbesorger se werksmotor is 'n ambulance, en die begraafplaas word vinnig 'n memorial-park (Mencken, p.

284 en p.287). Volgens 'n artikel in Die Hg. (2 Des. 1966) van B. Schempers oor „Forest Lawn Memorial Park” is die hele Amerika reeds „memorial park”-bewus. (Hierdie interessante artikel is toegelig met kleurfoto's, en 'n beeld kan geskep word van die prag en praal van hierdie beroemde begraafplaas.)

Ook in Afr. is daar egter verskillende benaminge vir hierdie laaste rusplek.

B. Begraafplaas.

Die bekendste benaminge vir hierdie gewyde stukkie aarde is begraafplaas, begraafplek, begraafruimte en kerkhof. Laasgenoemde woord het 'n interessante betekeniswysiging ondergaan. Oorspronklik was kerkhof die benaming vir die omheinde of ommuurde stuk grond wat om 'n kerk geleë was. Later word dit gebruiklik om mense hierin te begrawe en so kry die woord die betekenis van 'n begraafplaas. 'n Tyd lank moes die woord kerkhof toe 'n voorstelling met minstens twee elemente gewek het, nl. 'n stuk grond om 'n kerk geleë en 'n begraafplaas. Mettertyd het die element „begraafplaas” die oorheersende element geword sodat die oorspronklike betekenis meer en meer op die agtergrond van die bewussyn getree het, en uiteindelik heeltemal uit die voorstelling verdwyn het. Ook in Ndl. word gepraat van kerkhof en in Eng. van 'n churchyard (Gray, p.266).

Die volgende verhewe, digterlike benaminge bevat almal die woord akker: Gods akker (WAT, I, p.129), Ndl. Godsakker (Opstellen, II, p.144), Eng. God's acre (Gray, p.266), die akker van die Here (WAT, I, p.129), die akker van die dode (do.); vgl. ook dodeakker (Barnes, p.47), bv. in Ges. 189 v.3:

„Haas rus ons in die dodeakker”;
in Ndl. is doodenakker, gevorm na Hd. todesacker, ook bekend (WNT, III, 2, 2861), en bloedakker, d.i. die benaming, na die Aramees Akeldama, vir 'n veld naby Jerusalem wat tot begraafplaas gedien het van vreemdelinge, en wat, volgens die oorlewering, gekoop is vir die 30 silwerlinge

wat Judas Iskariot ontvang het vir sy verraad van Christus; ook genoem bloedgrond; vgl. Matt. 27:8, WAT., I, p. 437).

Verdere verhewe benaminge is nog:

Rusplaas; vgl. Gesang 182:1:

„Stille rusplaas van die dode"; dodetuin, bv. by D.F. Malherbe (WAT, II, p.216):

„'n Duisend hopies was daar wel
ry aan ry;

verwaarloos was die dodetuin";

dodehof, bv. by Eitemal (WAT, II, p.215):

„Oë, smarte-dof
soek die dodehof";

ook in S. Ndl. bekend, nl. doodhof (WNT, III, 2, 2863); dodestad, d.i. 'n begraafplaas, veral van die ou tyd; teenswoordig dui dit een van groot omvang aan, dus 'n nekropolis: „Die Woltemades, dodestad van die Kaapse Skiereiland (WAT, II, p.216).

Behalwe doodhof en doodenakker is 'n kerkhof in S. Ndl. ook bekend as 'n doodenveld (WNT, III, 2, 2863).

Benaminge vir Eng. cemetery (via Lat. van Gr. koimētērion, d.i. slaapsaal, slaapplek; dus ook reeds 'n eufemisme) is o.a. long of last home (Gray, p.266).

Plattaal-benaminge vir 'n begraafplaas is o.a.: Rest camp (Songs and Slang, p.350, Slang, p.397), bone-orchard of bone-yard (Songs and Slang, p.286, Slang, p.357, Mencken, p.577).

C. 'n Graf.

Vir 'n begraafplaas is daar heelwat benaminge, dog vir 'n graf is daar byna geen. 'n Baie mooi omskrywing word by die delwers gehoor, nl. 'n Laaste kleim (TVV, Nov. 1946, p.62). 'n Graf is ook 'n laaste rusplaas of 'n rusplek (ook Ndl.); vgl. Uur van Verlange, p.244: „Hier vriende,' het hy gesê, 'staan ons dan by die aardse rusplek van 'n seun van die veld ...'. In die sin: „In die woestyn het hy sy graf gevind", word die woord graf figuurlik gebruik vir sy laaste rusplek (vgl. WAT, III, p.381).

Die Heilige graf is Jesus se graf (WAT, III, p.381), en die Kramat, van Maleis Karamat, d.i. heilige graf, is die naam van die begraafplek van sjeik Josef (Afr. Etim., p.370).

'n Eufemisme vir „graf" in Xhosa is fold the feet's place, bv. in he has gone to the fold the feet's place (Champion, p.601), terwyl dust-bin 'n plattaaluitdrukking van voor 1860 is vir 'n graf (Slang, p.369).

D. 'n Kis.

Die enigste benaming (plat) is deur 'n student opgeteken, nl. houtbaadjie (nie in WAT). Alba Bower (vgl. Die Dammetjie, p.54) gee die volgende Kleurlinggesprek weer toe 'n swart lykswa met 'n kis agterin in die straat verbyry: „Wie se huisie sil dit nou wies?' sê Isaacs met 'n kopskud.

,Nei, dis g'n stuk g'n huisie nie, dis iemand se taxi na 'n anner wêreld toe' gee die driekwartbroekklong die uitleg".

In Uys Krige se kortverhaal, „Die Doodkis" (vgl. Kernbeeld van die Afrikaanse Kortverhaal) kom 'n hele paar verbloemende benaminge voor, bv. kieshoutkatel, swartskapies, rusoordjie (almal op p.206).

In die Engelse plattaal is daar heelwat benaminge, o.a. deal suit (Slang, p.366), the box (Fraser, p.34), a wooden overcoat (do., p.309; vgl. Afr. houtbaadjie), ook wooden surtout, wooden breeks en sark, wooden cloak/dress (Songs and Slang, p.377).

HOOFSTUK XVI.

Die oordeelsdag en die hiernamaals.

Na die mens se kortstondige verblyf aan Diesseits, of dan wel die ondermaanse of die (aardse) tranedal (vgl. Mnl. in desen ellinde, dat erdsce dal, dat jamerdal), begin sy bestaan in Jenseits of die hiernamaals (lg. woord reeds Mnl. in die betekenis van „naderhand“; vgl. ook Mnl. hiervoormaels, hiervoortijts, d.i. „voorheen“).

Soos wat dit die geval is met die dood en die begrafnis, praat die mens ook met eerbied en ontsag oor die oordeelsdag en die hiernamaals. Die woord oordeelsdag word min gehoor, waarskynlik omdat dit die spreker te veel herinner aan die (ongunstige) oordeel wat op hom wag. Meestal word gepraat van die laaste dag of die laaste der dae; vgl. Johannes 12 v.48: „Wie My verwerp en my woorde nie aanneem nie, het een wat hom oordeel; die woord wat Ek gespreek het, dit sal hom oordeel in die laaste dag“. Baie algemeen is ook die jongste dag (ook Ndl.); vgl. o.a. Ges. 75 v.4:

„Gee dat ons vir die jongste dag
nie ledig en onvrugbaar wag!“

Jongste het hier die betekenis van laaste, soos ook in jongslede, d.i. laaslede; vgl. Mnl. ten joncsten, d.i. ten slotte, ten laaste, 'n uitdrukking wat ook met die weglating van male of daghe voorkom in die sin van oordeelsdag (vgl. Stoett, I, p.133). Vervolgens is ook opgeteken: Die dag der dae (WAT, II, p.11).

In Namakwaland word gepraat van juriedag, 'n woord wat ook voorkom in die uitdrukking: Hierdie baadjie sal hou tot juriedag (Ons Geselstaal, p.165).

'n Verouderde kerkterm vir die oordeelsdag is doemdag of doemsdag (WAT, II, p.222). Al is hierdie woord verouderd, word die ww. verdoem ('n algemene Germaanse woord) nog vry algemeen gebruik.

Die oorledene is nou veroordeel tot die ewige verdoemenis, of hy het die geluksaligheid beërf. Hoe hierdie ryk van die dodes lyk, weet ons nie. Job gee die volgende beskrywing daarvan: „Daar hou die goddelose op met woel, en daar rus hulle wie se kragte uitgeput is/Die gevangene is almal saam gerus; hulle hoor die stem van die drywer nie./Klein en groot is daar gelyk, en die slaaf is vry van sy heer" (Job 3 v.17 - v.19).

D.J. Opperman noem die hiernamaals die skaduland en die rotsland. In Periandros van Korinthe stel Periandros 'n heildronk in „op die welsyn van my vader in die skaduland" (p.32), en later kry hy berig dat sy vrou verkluum in die doderyk omdat haar klere nie saam met haar lyk veras is nie, „en daarom moet sy naak nou deur die koue rotsland gaan" (p.76). Is Opperman miskien beïnvloed deur 'n ander beeld wat by Job voorkom? In Job 10 v.21 -v.22 lees ons dat Job wil vrolik wees „voordat ek heengaan - en nie terugkom nie - na die land van duisternis en doodskaduwee,/ 'n land van donkerheid, soos middernag, van doodskaduwee en wanorde ..."

Die aardse bestaan is die tranedal; daarteenoor is die hiernamaals die soete dal; vgl. Beatrijs, reëls 1034 - 38:

„Nu bidden wi alle, cleine ende groet,
Die dese miracle horen lesen,
Dat maria moet wesen
Ons voorsprake int soete dal,
Daer god die werelt doemen sal".

Prof. Bouman wat die boek uitgegee het, merk by „int soete dal" op: „bedoel word die dal Josaphat, waar Christus die laaste oordeel sal uitspreek". Ook hierdie beeldspraak is aan die Bybel ontleen; vgl. Joël 3 v.12: „Die nasies moet hulle klaarmaak en optrek na die dal van Jósafat; want daar sal Ek sit om gerig te hou oor al die nasies rondom"; vgl. nog die Afr. pleknaam Daljosafat.

Vergelyk ook nog hoofstuk VIII (wat handel oor benaminge van die Opperwese) waar woorde bespreek is wat, a.g.v. eerbied en ontsag, in die plek van hemel gebruik word.

HOOSTUK XVII.

Op jou laaste wees.

Ook wanneer 'n persoon in 'n dreigende gevaar verkeer, baie sieklik is, of op sy uiterste lê, maak ons gebruik van versagtende woorde en uitdrukkinge. Op hierdie wyse word die naasbestaandes se gevoelens gespaar deur die ergste wat miskien kan gebeur, nie so kras en wreed te laat klink nie. Baie van hierdie uitdrukkinge het moontlik egter hulle oorsprong gehad in die vrees vir die onafwendbare. (Vergelyk weer die inleidende paragrawe tot hfst. X.) Let bv. op hoe die woord dood in die omskrywinge sorgvuldig vermy word.

Indien 'n persoon hoogbejaard is, word gesê hy is (reeds) op die aandskof van sy lewe (vir 'n bespreking van die herkoms van die uitdrukking, vgl. hfst. X by sy son het ondergegaan). Van die laaste lewensjare word ook gepraat as die aand van die lewe, of lewensaand, of aanduur; vgl. Ges. 74 v.1:

„Kom pelgrims, laat ons voortgaan,
Die aanduur nader snel!”

Die N.G.-Kerk se behuisingskema in Bloemfontein vir bejaardes staan dan ook as Aandrus bekend.

Vervolgens word die lewe voorgestel as 'n klimmende pad tot op middelbare leeftyd en wat van daar weer afdaal graf toe. Van 'n bejaarde wat die middaghoogte van die lewe oor is, word dus gesê hy is op die afdraand.

Na aanleiding van 'n Middeleeuse voorstelling van die lewe, hoor 'n mens, wanneer iemand se einde nader, sy lewendraad loop af (WAT, I, p.84; vgl. ook hfst. X by sy lewendraad is geknip).

Dikwels word die lewe gesien as 'n brandende kers of lamp of vuur wat dan by die dood uitgedoof word (vir voorbeelde vgl. hfst. X). Dieselfde beeldspraak word ook aangewend om aan te dui dat 'n persoon se einde naby is, bv. sy kers(ie) is nie meer lank nie, of brand in die pyp/

tuit (WAT, V, p.595). Ons tref hierdie beeldspraak o.a. aan in Bekende Onrus: „Jors sê mos sy oorlede pa is dood aan velkanker en dit het net so gemaak. Toe dink hy, as dit so is, is sy kersie nie meer lank nie ...” (p.39). 'n Verhewe verwysing na iemand wat na aan die dood is, is nog die rokende lamppit. Hierdie uitdrukking toon groot ooreenstemming met die Bybelse simbole in Matt. 12 v.20: „'n Geknakte riet sal hy nie verbreek nie, en 'n lamppit wat rook, sal Hy nie uitblus nie ...” Eweneens aan die Bybel ontleen, is die byl lê ook al teen die wortel van die bome, d.i. 'n persoon se oordeelsdag is naby (vgl. WAT, I, p.567 en Matt. 3 v.10).

Aan die kommandodiens en trek is waarskynlik ontleen hy is op die ent van sy riem (vgl. Van Rooyen se art. in Shimla 1959, p.14) en die end van die riem sien (WAT, II, p.545).

Een voet (been) in die graf hê, is seker die bekendste uitdrukking om aan te dui dat 'n persoon baie oud en siek is. Dikwels word dit gebruik met die skertsende toevoeging: ... en die ander voet op 'n piesangskil! In Geknelde Land (p.105) bring Venter nog 'n oorspronklike wysiging aan: „Jy kan hulle (d.i. die vee) maar vat, kleinseur. Wat wil ek met hulle maak? Ek staan al wydsbeen oor die gat”, d.i. oud en afgeleef. Volgens Huizinga is die uitdrukking ontleen aan Julianus wat gesê het dat hy niks wil leer as hy met een been in die graf staan nie (p.197).

Van so 'n afgeleefde word verder nog gesê: Op sy laaste bene wees, en hy sal dit nie meer lank maak nie.

Die volgende drie uitdrukkinge wat betrekking het op 'n persoon wat op sterwe lê, hou verband met die see: Hy sal die Kaap nie haal nie, sy lewe is aan die (aan't) eb, en voor sy laaste anker lê (vgl. bydrae van prof. Kok in Taal en Teken, p.126). Volgens Huizinga (p.39) is die „laaste anker” waaraan 'n skip vasgelê word, die pleg-anker wat alleen in tyd van nood gebruik word (pleg is die voor- of agtergedeelte van 'n skip). Wanneer 'n skip voor sy laaste anker lê en die laaste redmiddel dus

beproof word, is die toestand baie ongunstig. Oordragtelik word die uitdrukking gebesig vir iemand wat op sterwe lê.

Baie bekend is: Sy lewe hang aan 'n (sy)draad(jie) (ook Ndl.). Reeds die Romeine het die uitdrukking geken, en die Grieke sê 'n persoon se lewe hang aan 'n haar, terwyl in Mnl. bekend was: Gheluc hanct bi enen drade cleene (Stoett, I, pp.165-6). Huizinga meen die uitdrukking is moontlik verwant aan die bekende geskiedenis van Damocles (p.324).

Van 'n persoon wat in lewensgevaar verkeer of op sterwe lê, word gesê dat hy op apegape lê (WAT, I, p.230); vgl. ook Willemien se ligte dae, p.113: „Tag, dit was vir jou 'n toertjie. Teen drie-uur namiddag so in die kwaai hitte was ek al naastenby op die apegape - en niewers 'n teken van uitkoms nie". Volgens die WNT, II, 528, moet 'n mens apegapan beskou as 'n koppeling van twee gelyksoortige woorde, of wel as 'n herhalingsvorm in die trant van hasse-bassen, harrewarren, hinkepinken, ens. Die oorspronklike vorm was hapegapan, miskien met toepassing op happen (na asem hap). Uit happen en gapan kon in skertsende volkspraak maklik apegapan ontstaan het deur die bygedagte aan 'n wydgapende aap. Stoett (deel I, p.34) meen dat dit 'n „niet zeer waarschijnlijke verklaring" is, en meen dat die Hd. uitdrukking affen und gaffen miskien 'n invloed kon gehad het. Sinonieme segswyses is op het gijpen liggen, op zijn geeuwen liggen (17de-eeus), en in Zaaans van visse gesê: te keeuwen liggen. Op apegapan liggen skyn eers in die 19de eeu voor te gekom het.

Die betekenis wat die algemeenste geheg word aan die uitdrukking op sy elf-en-dertigste is „langsaam" (vgl. o.a. Malherbe, p.172). Die WAT verklaar dit as volg: „baie stadig, nie te goed nie" (II, p.528). Uit lg. verklaring („nie te goed nie") kon maklik die verdere betekenisonderskeiding ontwikkel het, nl. „op sterwe lê". 'n Student het dan ook werklik in 1967 in Bloemfontein die volgende opgeteken: Hy is op sy elf-en-dertigste,

d.i. hy lê op sterwe. Stoett het die uitdrukking aan die wewershandwerk ontleen, dus letterlik geweef met 'n kam waardeur elf en dertig (of 41) gange, elk van 100 drade, gaan, dus baie fyn geweef (St., I, pp.191-2). Ander meen egter dat die uitdrukking ontstaan het uit die 11 stede en 30 „grietenijen" (d.w.s. onderdeel van 'n provinsie, streek, wyk) waarin Friesland vroeër verdeel was. 'n Saak wat voor die landsvergadering van Friesland gedien het, het baie lank geneem voor dit tot 'n einde gekom het. Die byeenroep van die afgevaardigdes het al baie tyd in beslag geneem, maar dan het hulle weer uitmekaar gegaan om dieper oor die saak na te dink, en baie kosbare tyd het so verstryk. Om dié rede het die uitdrukking die betekenis verkry van langzaam, omslagtig, op jou gemak (vgl. Huizinga, pp.143-4).

Een van die treffendste uitdrukkinge is by 'n bejaarde in Barkly-Oos opgeteken. Om aan te dui dat hy nie meer lank 'n medestryder hier op die ondermaanse sal wees nie, het hy gesê hy leef nog net in beseringstyd (nie in WAT). Die beeld is natuurlik aan 'n voetbalwedstryd ontleen.

Prof. Kok het eweneens by 'n bejaarde gehoor: „Ek sal dit nie meer lank maak nie, my brood is klaar gebak" (vgl. Kruim en Kors, p.168). Dieselfde beeld lê Uys Krige in die mond van een van sy karakters: „Jou ou Tante word oud, die jare begin haar optel, een van die dae is haar brood gebak" („Die Arrestasie"; vgl. Skerm en Masker, p.66).

Vervolgens word nog dikwels gehoor: Op sy laaste wees, op sy uiterste wees, gedaan met iemand wees, sy dae is getel.

Sê ons 'n sieke is ellendig, dan weet almal dadelik hoe dit met hom gesteld is. Blykens sy etimologie is ellendig in hierdie betekenis ook reeds 'n eufemisme. Die woord is 'n afleiding van Germaans alja-, d.i.. 'n ander, plus landa, d.i. land. Die vroegste betekenis van die

woord was dus „vreemde land" (vgl. o.a. Mnl. ellende en Ohd. elilenti). Die betekenisontwikkeling van die woord was dus: vreemde land, die daarbygaande gevoel om in 'n vreemde land te wees, ellende, d.w.s. nood, ontbering, gesukkel. In Afr. word die woord vervolgens nog gebruik om aan te dui dat iemand baie siek is. In Ndl. word die woord nie so gebruik nie, dog alleen in die betekenis van „rampsalig, ongelukkig, armoedig, deerniswaardig" (vgl. Du Plessis: Dagverhaal van Jan van Riebeeck, p.106). Wat egter interessant is, is dat die woord reeds by Van Riebeeck gebruik word in die betekenis van „ernstig siek": „door toegeslagen accidenten noch ellendigh te coy lagh" (do.).

Dikwels is die motief ook om te skerts wanneer iemand in gevaar van sy lewe verkeer, of wanneer hy ten minste in 'n gevaarlike posisie is. Disfemisties is o.a. hy het die bok by die stert gehad (WAT, I, p.473), om die hoek loer (WAT, IV, p.315), blikners wees (WAT, I, p.433), sê maar vir hom groetnens (WAT, III, p.434), hy kan sy testament maar laat maak (reeds 17de-eeuse Ndl.; vgl. Malherbe, p. 329), hy het vir Hein gesien (deur 'n student opgeteken te Bloemfontein in 1962, en nie in WAT nie; vgl. die bespreking van Hein as duiwelnaam, hfst. IX, of Hein as benaming van die dood, hfst. XIII).

In al die omskrywinge tot dusver is die woord dood sorgvuldig vermy. Daar is egter ook enkeles waarin die woord wel voorkom om aan te dui dat iemand se einde in sig is: Met die dood worstel, in die wurggreep van die dood wees, jou doodstryd stry, met die dood naby, by die dood omdraai, in die skaduwee van die dood, tussen lewe en dood lê, die dood staar hom in die aangesig, die dood trap in sy spoor. Sommige hiervan kom ook in Ndl. voor; vgl. o.a. WNT, III, 2.

HOOFSTUK XVIII.

Siektename.

„Noemen is oproepen" heet dit in die voorstelling van die primitiewe mens. In vorige hoofstukke is reeds herhaaldelik daarop gewys hoe so 'n taboeïstiese gevoels-houding tot verskillende taboeïstiese sinsvorme en woorde lei (gelei het). Gedurende 'n pokke-epidemie in Mombasa is van die siekte gepraat as tete (graankorrels) i.p.v. ndui (Golden Bough, II, p.400). Ook die Gajo's in Atjeh vrees pokke, en as pokke êrens uitgebreek het, mag die woord pokkies nie uitgespreek word nie, maar ook woorde wat lelik, rot, stink, vuil, ens. beteken, is verbode. Elders word van iemand wat pokke gekry het, gesê: „Hy verrig here-dienste" of „sy heer is by hom uitgebars". In Arabië heet melaatsheid die geseënde siekte (alles in Meijers, p.199). Ook Javane noem pokke „de mooie ziekte" (Opstellen, II, p.142).

In die Semitiese tale is eweneens voorbeelde aan te toon, en prof. Van Zyl verklaar dat uit die Babiloniërs se afkerigheid om 'n blinde persoon te karakteriseer as iemand wat nie kan sien nie, hulle vrees vir blindheid blyk (vgl. HA, 1962: „Woord-taboe in die Semitiese tale - enkele voorbeelde"). Hulle het bv. nie goedsmoeds gesê dat iemand blind is nie, dog hy is beskryf as iemand wat nie stip kan kyk nie (lā nātilu) of een wat mooi oë (damqam inam) of geboë oë (tūrtu inē) het. 'n Blinde in Aramees is gewoonlik aangedui as een wat baie lig het (sāqî nāhôr). Waarskynlik hou die gebruiklike Hebreeuse woord vir „blind" (iwwēr) verband met die Babiloniese hummuru, en dit is dan ook 'n omskrywende woord. Dit kan ten beste met verskrompe of eerder saamgetrokke weergegee word. In 'n land van baie winde, met gepaardgaande stofstorms, was allerhande oogsiektes (murus inē) wat uiteindelik kon uitloop op blindheid 'n kwaal en gebrek wat dikwels voorgekom het. Deur te openlik van blindheid te praat, kon hulle die wind laat besluit om in al sy felheid te waai en daarom word liever van eufemismes en ander omskrywende terme gebruik gemaak.

Duidelike reste van hierdie primitiewe, bygelowige vrees sien De Vooy's nog in gevalle waar 'n vriendelik-klinkende of vleierende naam gekies word (vgl. Opstellen, II, p.142). So het die Middeleeuwers die huidsiekte bel-roos heilich vier i.p.v. dat helsce vier genoem. Nog in die 17de eeu het die Amsterdammers pes de gave gods ge-noem (vgl. o.a. Bredero se Spaansche Brabander, v.315). Dit is te vergelyk met die Betuwse begaoves, d.i. be-gavenisse, d.i. beroerte (Betuwe is die landstreek in Gelderland tussen die Ryn en Lek en Waal). In Frans is epilepsie ook bekend as le beau mal, d.i. letterlik „die mooi siekte" (vgl. le beau sexe: die skone geslag). Overdiep (Stilistiese Grammatica, p.174) noem nog die geval van die siek arbeider wat al die mense in 'n bedruk-te stemming gehad het omdat hy gepraat het van „de roode loop", terwyl hierdie naam maar selde uitgespreek is, en daar liever gepraat is van „de ziekte".

'n Definitiewe geval van noaïsering is vir Mak (NT, 49, 2, p.90) p(ē), d.i. pes. Verkorting tot letterwoord ter noaïsering vind ons ook in t.b. (vgl. later). (Ander, soortgelyke, voorbeelde wat reeds bespreek is, is o.a. je (Jesus), gé (God).)

Prof. Van Zyl (vgl. sy reeds aangehaalde bydrae in HA, 1962, p.73) beweer: „... dit bly 'n feit dat elke mens selfs vandag nog bepaalde dinge liever ongesê laat uit vrees vir wat moontlik kan gebeur as die betrokke saak ge-noem word" (onderstreepte gedeelte myne). Woorde wat in verband staan met sake wat vir die spreker 'n gevaar kan inhou, word liever vermy of deur ander vervang. „Baie sogenaamde eufemismes in die moderne tale het hier hulle oorsprong"(do.). Prof. Van Zyl haal dan Van Baaren (Wij mensen Religie en Wereldbeskouing bij schriftloze Volken, p.124) aan wat betoog: „... het ontstaan van nuwe ta-boe's (is) ook in onze eigen kultuur nog een levend proces ... men spreek van t.b.c. in plaats van tuberculose en het woord kanker durft men in een gewoon gesprek nauwelijks te noemen".

Van Baaren maak hom nie aan oordrywing skuldig wanneer hy beweer dat die woord kanker in 'n gewone gesprek nouliks genoem word nie. Uit eie ondervinding weet ons almal dat waar die siekte (en ook ander siektename; taboewoorde verskil nl. selfs van groep tot groep) genoem word, die hele manier van sê by talle mense eerbied en vrees uitdruk. Gewoonlik word dan ook gesê dat die sieke se kwaal kwaadaardig is, dat dit 'n ongeneeslike kwaal is, of die term nuwe groeisels word gebruik (prof. Abel Coetzee in TVV, Aug. 1956, p.3). Dit is dan ook die rede waarom sprekers, wat tog nie andersins met al die moeilike mediese terme vertrouwd is nie, i.p.v. bloedkanker die verbloemende leukemie (van Grieks leukos:wit, plus haima:bloed) gebruik,

In die hoofstuk: „Vorming van Eufemismes“, is naamlik aangetoon dat een van die middele om eufemismes te vorm, die gebruik van vreemde woorde is. Sulke vreemde woorde is nie omgewe met dieselfde sfeer van gevoelens as die sinoniem in die algemene taal nie. Dittref dan dat ook die woord kanker (Mnl. canker, Ohd. chanchar, As. cancor) ontleen is aan die Latynse woord vir kreef of krap, nl. cancer („omdat die sere deur 'n aaklige siekte veroorsaak, ooreenkoms vertoon het met die pote van 'n krap“: prof. B. Kok; vgl. WAT, V, p.240), en nie aan die Germaanse woord vir kreef nie.

Veral siektename wat aan die wetenskaplike vaktaal ontleen is, klink vir die oor sagter: diarree, leprose, difterie, tuberkulose, epilepsie, sinisitus. Soos alle ander eufemismes, verloor hierdie woorde a.g.v. herhaalde gebruik ook weer hulle eufemistiese krag.

Die slytasie waaraan so 'n taboewoord onderhewig is, blyk duidelik wanneer 'n mens let op die verskillende woorde wat agtereenvolgens „tering“ aangedui het. Tering (ook Ndl., en as siektenaam reeds Mnl. en Mnd., hou verband met teer, d.i. leef van, verbruik, 'n woord waarvan die betekenis nog verder terug was „skeur, verniel“; vgl. Ohd.

zerren en As. tëran, Eng. to tear) is vervang deur tuberkulose, eintlik 'n swelsel met 'n siekte (vgl. Lat. tuber, d.i. swelsel, Fr. tuberculose, Eng. tuberculosis (-osis: siekte)). Aangesien hierdie woord nie meer so 'n mak eufemisme soos voorheen is nie, is die woord verkort na t.b.c., en vervolgens nog na t.b. terwyl koch(s) die jongste woord in Ndl. is om hierdie siekte mee aan te dui (vgl. NT, 1966, p.49).

'n Definitiewe eufemisme is die siektenaam melaats, Ndl. melaatsch, Mnl. melaets, uit Frans malade, uit Lat. male habidus, d.i. ongesteld. (Frans dui hierdie siekte nog steeds aan met die algemene term la maladie, d.i. die siekte; vgl. Opstellen, II, p.142). Reeds in die Middeleeuse taal het lazars en besiekt, vervorm tot besuckt (d.i. melaats), nie meer eufemisties geklink nie (vgl. Opstellen, II, p.142). Tans klink lasarus egter weer sagter as melaats. Die woord is ontleen aan die gelykenis van Lasarus en die ryk man (vgl. Luk. 16 v.20 - v.31), en berus op die veronderstelling dat Lasarus melaats was omdat hy vol swere was (vgl ook nog die internasionale woord lasaret, d.i. verpleeginrigting, veral van melaatses, uit Ndl. lazaret via Fr. lazaret of direk uit Italiaans lazzaretto, na die naam van Lasarus; vgl. Afr. Etim., p.383). Tans word byna uitsluitlik gepraat van lepra, 'n min of meer internasionale woord (nog nie by Kiliaen) uit Grieks-Lat. lepra, d.i. melaatsheid. Hooft se gebruik van Leproosen-huys (vir Lazarushuis in sy Ned. Hist.) het reeds eufemistiese krag gehad (Opstellen, II, p.142).

Die benaming vallende siekte (soos ook stuipe, van Mnl. stûpen, d.i. buk, oorspr. dus slegs „buiging, wringing van die liggaam“; vgl. Franck-Van Wijk, p.681) word ook teenswoordig selde gehoor, en in plaas daarvan kom voor epilepsie van Grieks epilepsis, van epi plus die deelwoord van lambanein, d.i. beetpak. Eufemisties is ook waarskynlik 'n woord wat S.J. du Toit vermeld het (vgl. Ons Taal, 15 Feb. 1908, p.1), nl agtero'er-sjkte (Vergelyk ook die

woord wat in Namakwaland en Porterville opgeteken is, nl. doodvalsiekte:WAT, II, p.254.) Dink ook aan die reeds bespreekte Franse eufemisme, nl. le beau mal, d.i. letterlik „die mooi siekte”. Aangesien epilepsie egter ook al 'n „mak” eufemisme is, gebruik geneeshere die terme petit mal (van Frans, letterlik „min siek”) of breinstorms (prof. Abel Coetzee in TVV, Aug. 1956. p.3).

Voor die ontdekking van 'n doeltreffende entstof, was kinderverlamming 'n gevreesde siekte, en daar is weer eens die wetenskaplike naam gebruik, nl. poliomiëlitis (uit Grieks polios:grys, en muelos:murg, terwyl die agtervoegsel -itis gewoonlik 'n ontsteking te kenne gee; vgl. Afr. Etim., p.512), spoedig verkort tot polio.

Sterftes a.g.v. beroerte kom teenswoordig dikwels voor. Gaan 'n mens die etimologie van die woord beroerte na, dan blyk dit dat dit oorspronklik ook 'n eufemisme was. Beroerte (ook Ndl.) se Nnl. betekenis was nl. „oploop, ontsteltenis, bewoë word” (vgl. Franck-Van Wijk, p. 52). Versagtende volksname kon nie opgeteken word nie, terwyl die mediese term apopleksie ook nog nie in gesprekke teëgekomp is nie. Prof. Abel Coetzee noem egter die geval van die geneesheer wat praat van brein spasma (TVV, Aug. 1956, p.3). Opvallend was dan ook dat met die siekte van senator Tom Naudé, president van die Senaat, in alle beriggewing gebruik gemaak is van die woorde serebrale trombose (vgl. o.a. Die Volksblad, 21 Mei 1969, p.1). Dit is nl. dikwels die geval dat met die siekte van 'n volksfiguur so 'n sagte term gebruik word. In hierdie verband noem prof. Kok, wat toe in Europa studeer het, die radio-aankondiging toe koning George V se einde genader het: „The King's life is moving peacefully towards its close”.

Malaria (eintlik slegte lug; vgl. Italiaans febbre di malaria (mal is „sleg” en aria is „lug”)) het nog nooit in ons land groot afmetings aangeneem nie. Onder die Angolaboere was die siekte egter algemeen. Omdat pasiënte

soms 'n bewerasie soos van kouekoors gekry het, "... het hulle daartoe gekom om te praat van bewekoors i.p.v. die gevreesde malaria" (vgl. artikel oor "Angolaboere se taal", Die Burger, 11 Jan. 1941, p.10). Nog 'n volksnaam is riviersiekte (WAT, I, p.407).

Ander volksname vir siektes wat opgeteken is en wat sporadies en gewestelik voorkom, is o.a. gougryp (d.i. griep, veral die griepepidemie van 1918; vgl. WAT, III, p.370), en groenstaar (d.i. gloukoom, eintlik blou-grys, van Grieks glaukomo van glaukos), deur 'n student in Bloemfontein opgeteken).

'n Handige eufemisme wat tans algemeen vir o.a. doofheid en blindheid gebruik word, is gestrem. Heiberg (TVV, Feb. - Mei 1951, p.140) verklaar dat stiksienig i.p.v. blind, 'n woord wat onder vissers opgeteken is, in oorsprong ook 'n taboevorm is.

Daar is reeds herhaaldelik die aandag gevestig op die feit dat 'n klank van 'n woord soms opsetlik gewysig word. Die rede is dat die gewone woord taboe geword het, en deur die gedeeltelike verandering word die woord nog binne gebruik gehou. Deur die verandering of vervanging van 'n klank, word die aanstootlike of gevaarlike kragte in die woord verswak of getemper, sonder om egter sy semantiese waarde te verklein, want elkeen verstaan nog onmiddellik die verwysing (vgl. hfst. III).

'n Enkele stam om liggaamsgebreke aan te dui, was die oorsprong in Germaans vir drie verskillende terme deur slegs 'n verandering van die fonetiese elemente. Goties het die drie terme bewaar, nl. daubs, baubs en dumbs (doofheid, swaksinnigheid en stomheid). Duits het nog twee van die woorde: taub en dumm. Dit is dieselfde stam waarvan 'n derivatief in die Griekse woord vir blind, nl. tuphlos, bewaar gebly het (vgl. o.a. De Vries en Franck-Van Wijk onder dom en doof).

'n Behandeling van die benaminge van geestelike ongesteldhede en van geslagsiektes sal in latere hoofstukke geskied.

Nie net vertoon name van siektes reeds by hulle eerste of latere benoemings 'n eufemistiese trek nie, dog ook die algemene benaminge om aan te dui dat 'n persoon nie gesond is nie, word as eufemismes herken. Die woord siek (algemeen Germaans, en waarvan die betekenisontwikkeling waarskynlik as volg was: sware arbeid, moeite, kwelling, siekte; vgl. De Vries, p.260) is bv. in Eng. vervang deur ill ('n woord wat miskien verwant is aan Oud-Iers elc: waardeloos, sleg, of wat afgelei is van Oud-Noors īthila, 'n woord wat weer verwant is aan Ofri. en Oud-Engels īdel: waardeloos, nutteloos („vain“); vgl. Origins, p.305), en in Duits deur krank (eintlik swak, gering, onbeduidend; vgl. o.a. Franck-Van Wijk, p.344). Ook in Frans is Lat. aeger verdring deur malade (uit male habitus, d.i. ongesteld; vgl. Opstellen, II, p.142). In Eng. is selfs die woord disease (letterlik „ongemak“; die woord is nl. 'n samestelling van easy; vgl. Origins, p.175) 'n eufemisme.

Ook die woord kwaal het nog in Mnl. 'n liggaamlike en geestelike lye of 'n sedelike gebrek aangedui, terwyl Oud-Saksies quâla beteken „kwelling, marteling, benoudheid“ (Franck-Van Wijk, p.359). Kwaal is dan ook verwant aan kwel. Terwyl kwaal en siekte of siek nie meer versagterende terme is nie, het onwel en ongesteld darem nog eufemistiese krag. (Let weer op na die negativering van woorde met 'n gunstige betekenis d.m.v. -on. Dink ook aan ongesond, 'n vorm wat reeds in Beatrijs, r.605, voorkom.) Die vermyding van die woord siek sien 'n mens duidelik in die gebruik van werknemers wat bedank of aftree „a.g.v. gesondheidsredes“ en nie om redes van siekte of swakheid nie!

In plaas daarvan om te sê dat 'n mens siek voel, word dikwels die woord olik (ook Ndl.) gebesig. Hierdie woord het oorspronklik verskeie betekenisgehad en sy herkoms is nog nie bevredigend verklaar nie (vgl. o.a. Afr. Etim., p.457).

Ook die Afrikaanse vissers sê nie dat iemand siek is nie, dog hy is warm of benoud (vgl. TVV, Feb. - Mei 1951, p.140). Volgens Heiberg is sulke omskrywinge in oorsprong

taboevorms.

Dit is nou eenmaal so dat mense lugtig is vir 'n hospitaal. Hoewel die woord hospitaal (Mnl. spittaël, waarnaas 'n later herontlening hospitaël, via Ofr. hospital of Laatlatyn hospitale uit Lat. hospes:gasheer, gas; hospitaal is 'n doeblet van hotel) nog nie 'n ongunstige gevoelswaarde verkry het nie, mag die assosiasie met sielsieke-hospitaal die woord in diskrediet bring, en blykbaar is die neiging reeds daar om eerder van verpleeginrigting te praat (miskien ook a.g.v. die gebruik in o.a. Pretoria en Johannesburg om by voorkeur na private verpleeginrigtings te gaan i.p.v. na groot hospitale). Volgens prof. J.J. Smith was gashuis die vroeëre woord vir die inrigting wat ons vandag hospitaal noem (Hg., 18 Okt. 1935, p.17). De Vooys meld ook dat in Ndl. eerder van 'n sanatorium (van Lat. ww. sānāre:genees) as van 'n ziekenhuis gepraat word (Opstellen, II, p.143), dus weer die vae, niksseggende term.

Is 'n mens lugtig vir 'n hospitaal, is dit nog meer die geval wanneer 'n operasie moet ondergaan word. Die woord operasie was oorspronklik 'n heel neutrale term wat enige verrigting aangedui het, soos nog in operateur, eintlik werker (operasie is ontleen aan Lat. opus:werk (vgl. nog magnum opus), 'n woord wat weer verwant is aan Sanskrit āpas:werk; vgl. Origins, p.453; ander bekende woorde wat dus nog verwant is aan opereer is o.a. opera, operette en koöperasie). Mense wat vir 'n operasie moet gaan, spot dikwels lughartig daarmee en sê dat hulle so 'n bietjie gesny moet word, of dat hy onder die mes was, terwyl 'n student in Bloemfontein opgeteken het: In die lappiesmandjie lê, d.i. vir 'n operasie in die hospitaal verkeer (dink weer aan die vroeëre uitspraak dat agter skerts vrees verskole kan wees). Volgens prof. Kok (vgl. TVV, Feb. 1954, p.5) gebruik sjirurge selde die woord, en praat hulle eerder van help, regmaak, oopmaak, aan die slaap maak, 'n klein knoopsgaatjie maak (vir die veelvuldige blindedermodoperasies). Ook in Eng. is operation vervang deur surgical intervention, terwyl surgical later,

weens bygedagte aan sny, ook opsy gestoot is, terwyl in Frankryk geneeshere die woord opération eweneens verban het omdat dit vrees tot gevolg het, en dit is vervang deur intervention (Vendryes, p.219).

Hierdie begeerte om persone gerus te stel, blyk ook uit die gewone, niksseggende antwoord op navrae: Dit gaan goed in omstandighede. Deur herhaalde gebruik, het die term egter al 'n ongunstige gevoelswaarde verkry.

Hoewel nadruklik daarop gewys moet word dat algemeen-menslike motiewe ook op die spel is by die gebruik van hierdie eufemismes, dus die begeerte om nie die toehoorders te skok deur die gebruik van die woord wat „gelaai” is met gevoelens nie, moet vrees as oorsaak van verbloeming ook nie uit die oog verloor word nie.

AFDELING C.

Euphémismes de politesse.

Indien bygelowige vrees die enigste rede was vir die gebruik van eufemismes, sou eufemismes nie so veelvuldig voorgekom het soos die geval wel is nie. Ten grondslag van 'n verdere oorweging om, i.p.v. sekere begrippe regstreeks aan te dui, eerder versagtende of verbloemende omskrywinge te gebruik, lê die mindere of meerdere mate van beleefdheid en fyngevoeligheid wat in elke mens aanwesig is.

Omdat woorde ook gevoelswaarde besit, en nie net 'n voorstellingsinhoud nie, soek die mens na ander aanduidingsmiddele om sy eie gevoeligheid en dié van ander te spaar. So word alles verbloem wat sedelik algemeen afgekeur word, bv. dronkenskap, leuens vertel, bedrog, diefstal, ens. 'n Mens word ook nie graag herinner aan liggaamsgebreke of eienaardighede wat jy eerder nie sou wou besit het nie. In die volgende hoofstukke word dus eufemismes (en disfemismes) om hierdie swakhede en gebreke te verbloem (of juis daarmee die spot te dryf), bespreek. Ter illustrasie word slegs enkele van die belangrikste onderwerpe breedvoerig behandel. (Vir 'n vollediger bespreking van die motiewe moet hfst. III weer eens vergelyk word.)

HOOFSTUK XIX.

Drank en dronkenskap.

Die produkte van die vrug van die wingerdstok is reeds van die vroegste tye waardeer. Die Prediker het gesê: „Eet jou brood met vreugde, en drink jou wyn met 'n vrolike hart". Dionysos, Bacchus, Osiris en al die gode van Olympus het die kelk gelig. Veral wyn is 'n diensmaagd van beskawing, van wellewendheid, en die opvallendste kenmerk daarvan is die hoogstaande sosiale genot, geluk en vreugde wat dit skep.

Ongelukkig is dit ook ewe waar dat hierdie produkte van die begin af misbruik is met nadelige gevolge vir die gebruiker. Hierdie oormatige gebruik van drank word deur die meeste mense afgekeur, miskien a.g.v. die volgende woorde in Spreuke 20 v.l: „Die wyn is 'n spotter, en sterke drank 'n lawaaimaker; en elkeen wat daardeur bedwelmd raak, is nie wys nie". Dink ook aan die volgende volksrympies waaruit hierdie afkeuring duidelik blyk:

„Kindertjies julle moet die drank laat staan,
die duiwel sal julle met die lang sweep slaan;
as satan sonde gaan bestraf,
loop al die duiwels op 'n draf"; of

„Kinders moenie drink nie,
Die Here hou nie van skink nie,
As Hy julle eendag gaan bestraf

Kom haal die duiwel jul op 'n draf" (vgl. Sinclair, p.170).

Die afkeuring spreek verder nog uit 'n woord soos dronklap wat altyd met 'n minagtende toon uitgespreek word. Franck-Van Wijk (p.137) toon aan dat woorde met lap, doek „worden vaak in minachtenden zin van menschen gebruikt". Vergelyk nog o.a. in Afr. smeerlap, teerlap. Verdere voorbeelde van woorde waarvan die betekenis vroeër lap was, woorde wat tans „in minachtenden zin van menschen gebruikt (worden)", is o.a. slet (ouer Ndl. lap, vod) en slons (vgl. Vlaams slunse:afgeskeurde lap).

In 'n poging om hierdie swakheid vir belanghebbendes te verbloem, of dan minstens te versag, word die saak omsigtig gestel, word gesoek na ander aanduidingsmiddele, na woorde en uitdrukkinge wat nie sonder meer deursigtig is nie. So moet die ontstaan van baie woorde en uitdrukkinge wat betrekking het op drank en dronkenskap dan ook verklaar word. Prof. Kempen is 'n soortgelyke mening toegedaan waar hy beweer dat die rede vir die „anders-segging“ „blykbaar (is) om te verbloem of ‚minder kaal‘, minder pront-uit te sê“ (Gees van die Wingerd, p.281). Toe dusdanige omskrywinge egter hulle eufemistiese krag verloor het en die gewone aanduiding geword het, en die term weer regstreeks verbind is met al die gevoelens wat 'n mens oorspronklik juis daarmee wou vermy, het dit eenvoudig 'n sinoniem geword. Dusdanige woord se oorsprong moet egter by die eufemisme gesoek word.

Dat dit wel die geval is, word ook bewys deur die feit dat die woorde wat gebruik word om aan te dui dat 'n persoon 'n oormaat sterk drank gebruik, oorspronklik neutrale terme was wat gaandeweg 'n pejoratiewe betekenisontwikkeling ondergaan het. So het die woord suip, wat tans slegs, indien van toepassing op mense, in 'n ongunstige betekenis gebruik word, nie oorspronklik so 'n gevoelswaarde besit nie. Suip, Ndl. zuipen, Mnl. sûpen, Hd. saufen, As. sûpan (vgl. Eng. to sup) On. sûpa het nl. vroeër beteken „slurp“, vandaar ook „om te drink“ (vgl. nog Eng. to sip). Selfs nog Vondel laat Ifis, die dogter van Jefta, van haarself sing:

„De roos van Jericho gaat open

In 't opgaen van de morgenstont,

Zij heeft den koelen dauw gezopen“ (r.405-7). Daar moet uitgegaan word van 'n Idg. basis sub wat weer uit su- verleng is. Hieruit het, met ander klankelemente, ook die woorde suig en suiwel ontstaan. Ablautvorme van suip is sop en sopie. Van die orverlengde su- basis word ook nog o.a. Iers suth:melk afgelei (vgl. Franck-Van Wijk, en De Vries).

Veelseggend is ook die feit dat die verlede deelwoord besope 'n ongunstige gevoelswaarde besit, nie net in Afr. nie, dog ook in Ndl. (vgl. o.a. Huizinga, p.73). Die feit dat dit 'n laat-Nnl. woord is (vgl. Franck-Van Wijk, p.61) bewys dat dit eufemisties in die plek van 'n ander woord gebruik is, en toe deur dieselfde lot getref is. Indien in aanmerking geneem word dat sg. sterk verlede deelwoorde in Afr. byna altyd in verhewe en deftige gebruiksituasies voorkom (vgl. geboë hoof, gebroke hart, ens.), dan is die ongunstige gevoelswaarde wat aan besope vaskleef, nóg opvallender. Dieselfde geld t.o.v. beskonke, letterlik volgeskink wees met sterk drank (ook in Ndl.; vgl. Huizinga, p.66),

Toe suip die betekenis van „oormatig sterkdrank gebruik” verkry het, is drink in die plek daarvan gebruik. Vroeër moes dit 'n versagtende woord, dus 'n eufemisme, gewees het. Teenswoordig het die woord, soos ook dronk, egter reeds hulle eufemistiese krag in hierdie gebruiksgeval ingeboet, en word o.a. gesê hy sprie (van Eng. spree - die vreemde woord is dikwels eufemisties).

Nie altyd hoef die saak egter omsigtig gestel word nie. Die verskyning van 'n dronkaard wek nl. nie altyd ergernis nie, en dikwels word alleen die grapperige kant van die geval opgemerk en die spot word daarmee gedryf. Van Haeringen kan dus sonder teenspraak aangehaal word wanneer hy vra: „Is er wel éen minder prijselike toestand, die meer beschertst wordt dan de dronkenschap?” (p.21). Ook Afrikaners was en is baie vindingryk as dit by hierdie onderwerp kom, want, ten spyte van hulle afkeer van oormatige gebruik, wortel daar in die Afrikaanse volkskarakter 'n onblusbare optimisme, en prof. Malherbe kon verklaar: „Humoristiese verbloeming openbaar hom sterk waar dit ondeugde geld ...” (p.92). Veral op die gebied van drank en dronkenskap het die volkshumor vrye spel. Op die taal se beeldende vermoë werk die spraaksamheid en geestigheid wat Bacchus aan sy dienare verleen, gewoonlik verrykend in. Sulke skeppinge is dus voorbeelde van disfemistiese taalgebruik.

Die verskillende eufemismes en disfemismes vir hierdie veel voorkomende gebruik en die daaruit voortvloeiende misbruik verg dus nadere ondersoek.

A. Vir die toestand „dronk“:

Die woord dronk besit 'n definitiewe ongunstige gevoelswaarde, en word dus ook slegs gebruik wanneer afkeuring en minagting te kenne gegee wil word. In nuusblaaie word die woord nooit aangetref nie, en i.p.v. „dronk bestuurders“ word melding gemaak van „persone wat bestuur onder die invloed (van sterk drank)“. Hierdie eufemisme is egter ook vinnig besig om sy eufemistiese krag in te boet.

Word die ander omskrywing nagegaan, dan word gevind dat hulle oorspronklik eufemismes was wat deur herhaalde gebruik eweneens hulle krag verloor het. Die disfemismes, dus die omskrywinge waar die motief juis was om te spot en te skerts, sal later bespreek word. Duidelike grenslyne is natuurlik nie altyd te trek nie, terwyl individuele en/of streeksgebruik maklik kan afwyk van die algemene.

Een van die middele om eufemismes te vorm, is deur die gebruik van vae, algemene terme, aangesien die regstreekse woord te veel die voorstelling verskerp en die daarmee gepaardgaande gevoelens verlewendig. Die meeste eufemismes vir „dronk“ word so gevorm, bv. (hoog) aan wees (baie algemeen - reeds in OK, Nov. 1899, p.252, ook bekend onder die Gansbaaise vissers; vgl. TVV, Feb. - Mei 1951, p.140, en onder die Kleurlinge aan die Rand; vgl. Bothma, p.17). Aan as b.nw. (alleen predikatief) kom dikwels voor in Afr.; vgl. die motor se wiel is al aan, die kerk is al aan, en hier die man was aan. Prof. Malherbe, (p.107) meen hierdie gebruik van aan, d.i. verbonde aan, vas aan, dus vas aan die beskonke toestand, kon ontstaan het uit daaraan wees, eintlik: hy is in die moeilikheid, gefop, 'n gebruik wat ooreenstem met Ndl. er aan zijn (vgl. WNT, I, 39). Ook so het ontstaan aan wees by uittelspeletjies. Prof. Malherbe vermoed dat by die spel die gebruik seker veel ouer is as in bostaande uitdrukking, sodat dit invloed kon gehad het by die ontstaan van aan wees in sy toepassing op 'n dronk mens. 'n Moontlikheid wat egter ook nie uitgesluit is nie, is dat aan wees 'n verkorting is van

aan die drink wees, net soos wat die ander voorbeelde wat aangehaal is, ook verkortings kan wees; vgl. die kerk is al aan (die gang), die wiel is al aan (die motor), die kind is aan (die beurt).

Nog meer sulke vae, algemene terme is o.a. (pap)sag(f) wees (vgl. o.a. OK, Nov. 1899, p.252, Von Wielligh, p.212; ook Ndl. half zacht; vgl. Opstellen, II, p.145), oor half-pad wees (WAT, IV, p.46), oor die helfte wees (WAT, IV, p.157), ver heen wees (alg., vgl. o.a. OK, Nov. 1899, p.252; ook bekend onder die Griekwas; vgl. Van Zyl, p. 56 en Rademeyer, p.125), te buite gegaan (nie in WAT; ook Ndl.; vgl. WNT, III, 1, 1808), mistig wees (deur 'n student in 1965 te Arlington opgeteken), hy is verdwaal (OK, Nov. 1899, p.252), beneweld wees (alg., vgl. o.a. WAT, I, p.371), hy is bekwaam (deur 'n student opgeteken te Bloemfontein, 1967; WAT, I, p.364, vermeld hierdie woord nie in die betekenis van „dronk“ nie, dog slegs in die betekenis van „nugter“: „Na die derde sopie was hy nie meer bekwaam nie“), hy is salig (gewoonlik egter saligdronk wees; ook in Ndl.; vgl. Huizinga, p.616; die betekenis van salig was vroeër gelukkig, vroom; vgl. o.a. Ohd. sâlig en Os. sâlig: gelukkig, vroom; salig het, ten spyte van hierdie gebruik, nog nie so ver gedaal as sy Engelse verwant silly nie; vgl. o.a. Copley, p.145), hy is links (deur 'n student in Bloemfontein in 1967 opgeteken - dus eintlik hy is lomp, want van oudsher is die begrip links met lompheid, onhandigheid in verband gebring; dink ook aan die Fr. gauche: links, wat in Eng. gauche die betekenis van lomp verkry het), hy is skoon ongans (deur 'n student te Stellenbosch opgeteken), poegaai wees (Gees van die Wingerd, p.281; poegaai bet. moeg; vgl. Afr. Etim., p.508; interessant dat hierdie woord ook voorkom in Partridge se Dictionary of the Underworld, p.522, waarin 'n aanhaling voorkom uit Cape Times, 23 Mei 1946; Partridge vergelyk die woord met Ndl. pooien, d.i. dopsteek, en pooier, d.i. drinkebroer; ook met die Engelse Bargoense pogy, d.i. dronk, 'n woord wat weer miskien in verband staan met Sigeunertaal pogado, d.i. gebreek, krom, baie gebuig).

Niksseggend is ook die uitdrukking buite weste wees, d.i. behalwe om bewusteloos te wees, ook „dronk wees” (taamlik algemeen; vgl. ook o.a. Hoogenhout, p.121, nie in WAT). Stoett 8, p.320 verklaar dat hierdie uitdrukking, wat reeds in die 16de eeu voorgekom het, eintlik wil sê: a.g.v. gevare of ander omstandighede by die gevaarlike Hollandse en Vlaamse kus ten Weste van die gewone roete wees, uit die koers wees.

'n Student het in Bloemfontein opgeteken: Hy is vanaand weer goed blou, d.i. dronk. Hierdie uitdrukking, wat nie in WAT voorkom nie, is ook onder die Kleurlinge aan die Rand bekend; vgl. lekka blou (Bothma, p.78), ook hy's pink en blou (do., p.16). In Ndl. is eweneens bekend: Blauw maken, d.i. dronk maak (Huizinga, p.76). Volgens Huizinga was 'n ou betekenis van blou „wasig, newelig”; vgl. die reeds aangehaalde beneweld wees, d.i. dronk wees.

Sulke vae, algemene terme in Ndl. is nog o.a. aangedraaid zijn ('n uitdrukking waarvan die herkoms volgens Huizinga, p.17, onbekend is), hij heeft zijn bekomst (Lecoutere en Grootaers, p.174) en zat zijn (Huizinga, p. 616).

'n Verdere middel om eufemismes te vorm, is deur die gebruikmaking van vreemde woorde. Soos die vae, algemene terme is ook die vreemde woord nie so omgewe met dieselfde sfeer van gevoelens as die sinoniem in die algemene taal nie. Aan Eng is ontleen tipsy, terwyl gekait wees waarskynlik gevorm is met bygedagte aan Eng. kite (vgl. WAT, III, p.98), hoewel Kempem (Woordvorming, p.367) dink aan 'n verdraaiing van Eng. tight. Ook Boshoff (Afr. Etim., p.241) gee voorkeur aan WAT se afleiding. Daar moet dus gedink word aan die koddige en onvaste beweging van die vlieër. 'n Verdraaiing van Eng. tight besit ons waarskynlik wel in die uitdrukking wat onder die Rehoboth-basters bekend is, nl. hy't getait, d.i. dronk (Rademeyer, p.117, en nie in WAT). Aan Bantoeinvloed is 'n uitdrukking toe te skryf wat 'n student in 1966 te Welkom opgeteken het,

nl. hy is getswala (ook so gebruik deur die Kleurlinge aan die Rand; vgl. Bothma, p.15; nie in WAT of Afr. Etim.) Die Kleurlinge aan die Rand praat ook van hy's bingo (Bothma, p.17, nie in WAT).

Sulke vreemde woorde in Ndl. is o.a. tipsy, angeheitert, énu (vgl. Opstellen, II, p.145), de tramontane kwijt zijn (tramontane is 'n Italiaanse woord wat oorspronklik noordewind beteken het, dog deur uitbreiding ook gebesig is vir die Noorde, en vervolgens vir die poolster; as 'n mens die ster. kwyt is, verloor 'n mens maklik jou koers; vgl. St. 8, p.285; dus te vergelyk met die reeds bespreekte buite weste wees), hij is sikker/sjikker (van Hebreeus sjikkôr:dronk; vgl. St. II, p.239 of Huizinga, p.474).

Eufemisties is ook daardie woorde en uitdrukkinge wat nie, of nie onmiddellik, deursigtig is nie. Wie weet nog wat slier beteken in 'n sliertjie weghê, d.i. effens onder invloed van sterk drank wees, 'n uitdrukking wat volgens Malherbe (p.314) goed bekend was in die Boland (Ook reeds in OK, Nov. 1899, p.252, en in WAT, II, p.335). Slier is nl. 'n voortsetting van Mnl. slïderen:gly, sluip, en beteken in Ndl: „slinger, sleep, slenter”.

In 1964 het 'n student in Bloemfontein aangeteken: Bendjelorum voel, d.i. dronk wees (nie in WAT). Waarskynlik moet 'n verdraaiing wees van twee uitdrukkinge wat by Huizinga voorkom, nl in dolorem zijn (p.122), en in de lorum zijn (p.336), beide van Lat. dolorum:verdriet, dus toegepas op die droewige gemoedstemming waarin 'n dronkaard dikwels verkeer.

Die betekenis van die volgende woorde kon nie nagepeur word nie: Djing, d.i. dronk (Gees van die Wingerd, p.283), hy is gejimboe (do., p.281), hy is gekang (do., p.281), jy is lai-lai, d.i. dronk en voos van goedkoop wyn, opgeteken by Kleurlinge in Kaapstad (do., p.284), hy is taks (do., p.281), getarra wees (do., p.281), die ou was behoorlik kattie (do., p.281, en die enigste een in WAT,

nl. V, p.439), die vaaljapie het my nou net mooi warmketting gebantom, d.i. ek is dronk (do., p.282, nie in WAT), hy het houl vol en nog 'n bietjie op dek ook (do., p.282, nie in WAT; Kempen opper die moontlikheid dat houl miskien van Eng. hold kom), hy trek met 'n koof (do., p.282), hy is mof (deur 'n student in 1964 te Prieska opgeteken).

By ghong lê, d.i. dronk, opgeteken te Van Rhynsdorp (Gees van die Wingerd, p.283), vra Kempen wat vir 'n woord dit is. Miskien hou dit egter verband met die Kleurlingwoord ghong, d.i. 'n bliktrommeltjie met 'n bepaalde vorm, deur die volk gebruik om sterk drank of water in te haal, bv. „As die plaasvolkies op die dorp was, kom geeneen sonder sy ghong wyn huis toe nie" (WAT, III, p.248). Vergelyk ook die woord ghoengai, d.i. alkoholiese drank (WAT, III, p.245).

Vir die meeste mense sal boemel in die volgende uitdrukking ook betekenisloos wees, nl. hy is aan die boemel en die hoender, d.i. besig om dronk te word van wyn (deur 'n student op Prieska aangeteken). Boemel is egter 'n minder bruikbare woord vir fuif, kroeë besoek en jou tyd nutteloos deurbring (vgl. WAT, I, p.465).

'n Volgende metode om eufemismes te vorm, is verswyging, 'n metode wat veral by vloeke gevolg word, bv. loop na die Die verswyging kan ook aangedui word, en hiervan vind ons enkele voorbeelde om aan te dui dat iemand dronk is, nl. iets inhê, en een te veel inhê (reeds in OK, Nov. 1899, p.252, en in Ndl.; vgl. Opstellen, II, p.145).

'n Versagting is die volgende aanhaling uit Terug na Kommando, p.96, wat agter in prof. Malherbe se boek in die U.V.-biblioteek geskryf is: „Ter ere van hul redders het hulle dié nag meer gedrink as wat hulle kon behartig".

Eufemisties voel ek ook die volgende aan: Aangetik (WAT, I, p.15), hy is heeltemal mak (OK, Nov. 1899, p.252), hy het onklaar getrap (do.), hy is ver oor die streep (do.), oor die tou trap (eintlik gebruiklik t.o.v. 'n

seksuele misstap, dog ook vir iemand wat dronk is; vgl. Mansvelt, p.164 en OK, Nov. 1899, p.252), aangebrand (OK, Nov. 1899, p.252), aangekap (WAT, I, p.14), tussen die boom en die bas (WAT, I, p.486), hy is bo deur (deur 'n student in 1962 te Senekal opgeteken - nie in WAT), getoor (agterbuurttaal, Johannesburg; vgl. TVV, Aug. 1948, p.13; nie in WAT), nie van hemel of aarde weet nie (WAT, IV, p.174), in die derde hemel wees (do.), hy is tussen hemel en aarde (OK, Nov. 1899, p.252), sy kantoor is toe (opgeteken te Bedford; WAT, V, p.269), tussen die kinders wees (Mansvelt, p.38, WAT, V, p. 687), hy is swaarhoofdig (OK, Nov. 1899, p.252), sy kop is swaar vandag (do.), hy het 'n goeie hou oor die kop (do.), sy kop maal (Hg., 26 April 1940, p.65), sy kop hak uit (Gees van die Wingerd, p.282), sy kruis is slap (OK, Nov. 1899, p.252), sy lampie is verflou (deur 'n student te Graaff-Reinet opgeteken, 1965), 'n goeie lyf opdoen (vgl. Zorba die Griek, p.53: „Zorba wat ook 'n goeie lyf opgedoen het, wil gesels"), hy is mooi-lyf (Gees van die Wingerd, p.281), iets in die nek/ op die oor hê, of dit op die nek hê (do., p.282), sy oë lyk pap (Malherbe, p.279), sy oë is duister (OK, Nov. 1899, p.252), hy kyk deur een oog (gebruik deur Kleurlinge aan die Rand; vgl. Bothma, p.17), hy het in die son gekyk (OK, Nov. 1899, p.252, Volk en Taal, p.337), hy is porieus (deur 'n student in Bloemfontein aangeteken), hy het nat tabak gerook (OK, Nov. 1899, p.252), topswaar wees (Mansvelt, p.38, OK, Nov. 1899, p.252, Malherbe, p.332), hy het vaak (OK, Nov. 1899, p.252), vloere skrop (deur 'n student te Estoire, Bloemfontein opgeteken), hy is nie vas op sy voete nie (alg.), hy is vrolik (OK, Nov. 1899, p.252; ook Ndl.; vgl. Opstellen, II, p.145), spraaksaam/ spraaksamig wees (OK, Nov. 1899, p.252, Vaderland 30 Maart 1934, p.13; ook Ndl.; vgl. Malherbe, p.320), (vuur)warm wees (Mansvelt, p.38, OK, Nov. 1899, p.252; ook Kleurlingtaal; vgl. Bothma, p.16; ook Ndl.; vgl. Malherbe, p.354), hy is deur die wind (volgens Mansvelt, p.38, 'n seemansterm, so ook van den koers; ook bekend onder die Kleurlinge aan die Rand; vgl. Bothma, p.17),

hy is windmakerig. (OK, Nov. 1899, p.252), 'n paar hale weghê, d.i. halfdronk wees (WAT, IV, p.8), hy is hande-agter-die-rug (Gees van die Wingerd, p.281 - nie in WAT), hy was weer lekker by die see (deur studente opgeteken te Kaapstad en Bloemfontein), sy hare is gekam (WAT, IV, p. 11), hy het 'n tier geskiet (Mansvelt, p.38; Mansvelt meen die oorsprong moet gesoek word in die gebruik uit die eerste tyd van die Kolonie toe daar volgens Nieuhof 'n premie op die doodmaak van 'n tier was, en baie hulle dus waarskynlik met die aldus verkreeë geld te buite gegaan het).

Een van die bekendste eufemismes is seker hy is nat (ook Ndl.; vgl. Opstellen, II, p.145), met al sy wissel-vorme, bv. nat gereën (Mansvelt, p.38), nat gereën in die mooiweer (OK, Nov. 1899, p.252), hy is natgegooi (do. ook bekend onder die Kleurlinge; vgl. Bothma, p.17), hy is soos 'n vis - altyd nat (Von Wielligh, p.265), hy is waternat (OK, Nov. 1899, p.252). Hiermee hang saam uit-drukkinge soos aangeklam wees (alg.) of hy is klam (Kleur-lingtaal; vgl. Bothma, p.17). Mansvelt (p.38) het die woord aanklam in hierdie gebruik afgelei van die seeterm aanklampen, d.i. „op zijde schieten“, terwyl Malherbe (p.108) verband gesoek het met die gebruik om kuipe voor parstyd met 'n nat goingsak aan te klam. Uit aanhalings uit ou geskrifte, versamel deur J. du P. Scholtz (TWK, 14, 1, p.3), blyk die ontstaan van die uitdrukking egter duidelik; vgl. „Maar arie, mij keel is mos droog: geef dan zoo wat om dit aan te klam“ (Volksblad, 2 Mei 1872), of „Maar jou keel moet nou droog wees van alle die prate. Laat ons dit gaan aanklam (ibid., 12 Sept. 1872). (Die vertaling van die gewilde tipsy tart is aanklamtert - 'n gelukkige neologisme.)

Nou verwant aan die voriges is hy is onder water, opgeteken te Calvinia (Snijman, p.21), ook In Ndl. onder water zijn (Stoett, II, p.444). Volgens Stoett was dit oorspronklik van duikers gesê wat vir 'n tydjie onsigbaar is, later toegepas op dronkaards „die veel van het nat

houdt". Te Bonnievale is nog opgeteken hy loop deur diep water (Snijman, p.23); vgl. ook die water is diep vir hom (OK, Nov. 1899, p.252).

Toegepas op 'n kranksinnige is die uitdrukking van Yotjie getik wees, of slegs getik wees, nie meer so 'n mak eufemisme nie, dog t.o.v. 'n beskonkene klink dit versagtend. (Vir die toepassing daarvan op hierdie toestand, vgl. o.a. OK, Nov. 1899, p.252, Von Wielligh, p.267, WAT, II, p.335 en III, p.202, ook gebruiklik onder die Gansbaaise vissers; vgl. TVV, Feb. - Mei 1951, p.140; vir die Ndl. gebruik, vgl. Stoett, I, p.524). In Die Singende reën (p.32) skryf Johannes Meintjies: „Ek voel 'n bietjie getik, moet ek erken. Ek het lanklaas so baie jeners in so 'n kort rukkie weggeslaan".

Aan die jagterstaal is ontleen (hoog)gekwes wees (OK, Nov. 1899, p.252; vgl. Hg. 19 Julie 1968, p.64: „Waar's die aand by 'n geselligheid in Munster, 1960, toe 'n ou wat goed gekwes was met hom en Piet Uys politiek wou gesels"). 'n Nederlandse ekwivalent is aangeschoten zijn, Gronings anschoten, Fries hy is oansketten, Hd. angeschossen sein (vgl. Stoett, I, p.4 en Huizinga, p.17). Hier moet genoem word die uitdrukking hy het die skoot hoog deur, hoewel dit vir my minder versagtend en meer spottend klink.

'n Laaste eufemisme wat bespreek word, is dis bo sy tee (Ons Taal, Junie 1908, p.12), getee wees (Mansvelt, p.38: hij het gethee; OK, Nov. 1899, p.252; WAT, III, p.201: opgeteken te Robertson, Riversdal, Worcester, Laingsburg, Ladybrand, Senekal; Volk en Taal, p.337), getee-water (WAT, III, p.202), Ndl. boven zijn theewater zijn (Huizinga, p.518). Volgens Huizinga het seesoldate in die oorlog, wanneer hulle 'n pakkie ontvang het, gepraat van „een mandje met theewater krijgen". Het 'n persoon baie pakkies ontvang, en was hy dus baie bly, luidrugtig, was hy „boven zijn theewater". Offisieel het die maaltyd van 4.30 aan boord ook theewater geheet (al is slegs koffie voorgesit). Blykbaar het alles wat drinkbaar was aan boort

theewater geheet. Die uitdrukking sy tee was te sterk (OK, Nov. 1899, p.252) kan dus 'n variasie op bg. omskrywinge wees, dog dit is waarskynliker dat tee hier slegs staan in die plek van brandewyn of iets dergeliks; vgl. Nelia Bell, p.177: „Mevrou Arlricht, as u miskien verkies om later terug te kom en u getuienis te lewer wanneer die tee nie meer so sterk is nie ...”.

Die uitdrukkinge wat nou volg, is almal die gevolg van die spotlus van die spraakmakende gemeente. By die vormgewing van die betrokke uitdrukking was die uitgangspunt die grappige van die situasie. Dikwels word so 'n skertsende uitdrukking egter juis versagtend, verontskuldigend, vergoeliken gebruik, want die glimlag wat dit laat verskyn, laat immers die ergernis verdwyn. Die oorsprong van talle moet dus in die eufemisme gesoek word, en hulle word nog daagliks in talle gebruiksituasies eufemisties gebruik. Weer eens is dit dus baie moeilik om te onderskei tussen die werklike eufemisme en die plat disfemisme. Daar dien ook daarop gelet te word dat baie van hierdie sg. grappige omskrywinge nie sonder meer deursigtig is nie.

Die gewildste dranksoorte word verkry van die vrug van die wingerdstok. 'n Aantal uitdrukkinge hou dus verband met die wingerd (die betekenis van wingerd is maar net „wyn-tuin”; dit is nl. 'n verhole samestelling uit wyn en gaard, d.i. tuin; vgl. o.a. Eng. garden; soos ook boord uit boom plus gaard; vgl. ook nog die persoonsnaam Van Wyngaard en Uytenbogaardt), bv. hy is wingerd-ver heen (deur 'n student te Calitzdorp opgeteken; vgl. ook Jan Rabie in Ons, die Afgod, p.8: „In die verbygaen wil hy 'n vriendelike ietsie sê, maar besluit dat die ou miskien té wingerd-ver heen is vir 'n erkentlike antwoord”; daar kon nie uitgemaak word of hy is ver heen 'n verkorting van genoemde uitdrukking is nie, en of dit, a.g.v. die drang na oorspronklikheid, 'n latere skepping is nie; wel moet gemeld word dat hy is ver heen wel in OK, Nov. 1899 voorkom, en hy is wingerd-ver heen nie), hy het deur die wingerd geloop (Volk en Taal, p.337), hy het te ver deur die wingerd

gedwaal (WAT, II, p.335), hy het in die wingerd gepla (OK, Nov. 1899, p.252), hy het wingerdgriep (self aangeteken te Bloemfontein op 22 Julie 1967 tydens die 2de toets tussen Suid-Afrika en die Franse; blykbaar 'n nuutskepping wat ook gebruik word om die nagevolge van 'n fuifparty, dus babalaas, mee aan te dui), 'n wingerdblaar in/deur sy kuif hê (WAT, II, p.335; 'n variant is 'n druiweblaar/druiweblare in jou kuif hê/steek:WAT, II, p.347; so word ook die baie algemene uitdrukking deur die blare wees (nie in WAT)se oorsprong duidelik; vir die voorkoms daarvan vgl. o.a. Die Hg., 2 Des. 1966, p.79: „Die laaste keer toe ek deur die blare tuis gekom het, was jou ma hier en ek het toe twee van haar gesien“; a.g.v. die drang na oorspronklikheid is deur die blare wees egter weer vervorm tot deur die wol wees, 'n nuutskepping opgeteken deur 'n student te Rouxville in 1962).

Dit is algemene kennis dat verskeie dranksoorte van die druif gemaak word, en dit is dus nie verbasend dat van die dienste daarvan by die beeldspraak gebruik gemaak is nie, bv. hy is vol druiwe (deur 'n student in 1959 te Humansdorp opgeteken, nie in WAT), baie/te veel druiwe geëet hê (WAT, II, p.346, reeds OK, Nov. 1899, p.252 en nog vroeër in Het Zuid Afrikaansche Tijdschrift, Feb. 1879, p.27), gebraaide druiwe geëet hê (WAT, II, p.346, 'n opgawe uit Montagu), druiwestuipe hê (deur 'n student in 1967 te Clocolaan opgeteken, nie in WAT; vgl. hiermee die reeds bespreekte wingerdgriep hê), iemand het druiwekar gery (Hg. 26 April 1940, p.65), druiwewa ry (WAT, II, p.348), hy het in die tros gepik (bedoelende natuurlik 'n druiwetros; OK, Nov. 1899, p.252), hy het druiwesop geproe/ingeneem (OK, Nov. 1899, p.252, Volk en Taal, p.337), die korrels werk met hom (OK, Nov. 1899, p.252, Malherbe, p.244).

In OK, Nov. 1899, p.252 kom nog die volgende voor: Hy is bo in di druiwetakke. Verkortings hiervan is blykbaar in/hoog in/deur die takke wees (ook bekend onder die Rehoboth-basters; vgl. Radcmeyer, p.117; en die Gansbaaise

vissers; vgl. TVV, Aug. 1951, p.30). Hierdie verkorte vorms was reeds vroeg gangbaar; vgl. OK, Nov. 1899, p. 252 en OK, VIII, p.172a: „Feral as ou Piet so effe deur di takke is, dan seg hij altijd, dat hij nog een dag 'n leeu met di hande sal fang en fas hou". Prof. Malherbe (p.327) sien hierin 'n toespeling op hoog in die takke van 'n boom wees, dus duiselig, en by oordrag dronk. Hy vergelyk dit dan met Ndl. de hoogte krijgen. Genoemde Ndl. gesegde wil WNT, VI, 1045-6, egter aan die seevaart ontleen en dink aan die baie sinonieme uitdrukkinge wat aan die seevaart ontleen is; Stoett, in navolging van Tuinman (De oorsprong en uitlegging van dagelijks gebruikte Nederduitsche Spreekwoorden, I, p.121), meen die beeld beduie vermoedelik „dat men een punt bereikt heeft waarboven men niet gaan moet" (St. 8, p.116), terwyl Huizinga (p.239) meld dat dit nie onmoontlik is dat 'h mens moet dink aan: so dronk dat 'n mens hoog bo die dinge uit is. Dit is ook Huizinga wat nog die moontlikheid opper dat hoogte 'n verbastering kan wees van hoghen, d.i. verheug; vgl. die volgende deur hom aangehaalde:

„Enen nap met goeden wine
nam hi ende dranc enen thoge;
Doe wart Walewein bat in hoghe
dan hi teerst was".

Afrikaans hoog in die takke wees kan dus nie vergelyk word met Ndl. de hoogte krijgen, en dit moet dus as 'n verkorting beskou word van die in OK voorkomende uitdrukking hy is bo in die druiwetakke, net soos wat deur die blare 'n waarskynlike verkorting is van 'n wingerdblaar deur sy kuif hê, en hy is ver heen van hy is wingerd-ver heen.

'n Wisselvorm van hoog in die takke wees kom voor in Dirk Richard se bundel Die swart wa (p.26), nl. „Phineas was al sterk in die takke ...", terwyl prof. Kempen ook meen dat hy sit in die kranse miskien 'n vervorming kan wees van hoog in die takke (Gees van die Wingerd, p.282). Nog 'n wisselvorm is in 1967 deur 'n student in Bloemfontein opgeteken, nl. hoog in die beker wees (nie in WAT).

Druive groei aan 'n plant met 'n aantal karakteristieke kenmerke, die opvallendste waarvan sy stokkerigheid is. So het ontstaan die druiwestok werk met hom (OK, Nov. 1899, p.252) hy het kromhoutsop gedrink (OK, Nov. 1899, p.252, Malherbe, p.246; ook bekend onder die Griekwa; vgl. Van Zyl, p. 23: kroomhout see saap), die kromhout werk met hom (WAT, II, p.335), hy het te veel kromhoutsap in (Hg., 26 April 1940, p.65), hy het kromhoutkoliek (deur 'n student in 1967 te Kimberley opgeteken; te vergelyk met die reeds bespreekte wingerdgriep en druiwestuipe hê), hy het te veel hardehout en te min water in (WAT, IV, p. 91), die hardehout het hom geslaan (deur 'n student in 1965 te Dealesville opgeteken, nie in WAT; hardehout is ook 'n benaming van brandewyn), die ysterhout werk met hom (OK, Nov. 1899, p.252), hy het aan die bitterhout gebyt (WAT, I, p.422), hy het die groen boom se sop/sap gedrink (WAT, I, p.486).

Vervolgens word aan hierdie „groen boom se sop" 'n naam gegee: Die rooiwater het hom baasgeraak (OK, Nov. 1899, p.252), hy het lawaaiwater gedrink/gestook (do., ook Malherbe, p.251, Hg. 26 April 1940, p.65), hy is vol huppelwater (deur 'n student in 1965 te Koffiefontein opgeteken, nie in WAT), hy het te veel warmwater ingeneem (OK, Nov. 1899, p.252), hy het te veel sterkwater in (do.), sy sous was 'n bietjie kwaai (do.), hy het van Noag se sap gedrink (ontleen aan die Bybelverhaal; vgl. Gen. 9 v.20 - 25; volgens Boshoff onbekend in Ndl.; vgl. Volk en Taal, p.127; vgl. hiermee die uitdrukking deur 'n student in 1964 te Bloemfontein opgeteken: Hy het uit Noag se beker gedrink), hy het te veel medisyne gedrink (brandewyn word gereeld as geneesmiddel aangewend; vgl. o.a. OK, Nov. 1899, p.252, Malherbe, p.260, TVV, Aug. 1956, p.5), hy het tiermelk in (WAT, III, p.335; vgl. Ndl. saliemelk gedronken hebben: Opstellen, II, p.145), vandag werk die bot se tee weer op hom (deur 'n student in 1961 te Bloemfontein opgeteken, nie in WAT), die bokgal werk met hom (OK, Nov. 1899, p.252), die astrak werk met hom (do., astrak van ekstrak, d.i. aftreksel).

'n Sekere kennis van die wynmaakproses verrai ook die volgende uitdrukkinge: Hy het baie in die mos gekyk, sy mos is al sterk, hy was in die mos tot oor sy ore (al-mal uit OK, Nov. 1899, p.252), en die doppe werk met hom (WAT, II, p.335; vir die aanwending van dop in hierdie betekenis, 'n gebruik wat spesifiek Afr. beskou kan word, vgl. die latere bespreking van dop, d.i. brandewyn).

In plaas daarvan om die oorsaak van die toestand met die wingerdstok en sy produkte te verbind, word ander produkte in die beeld gebruik met die gevolg dat die omskrywing nóg vaer word, bv. die akkers werk met hom (OK, Nov. 1899, p.252), hy het te veel bessies geëet (do.), dit is weer die koring wat praat, toegepas op 'n spraaksame dronke (deur 'n student in 1964 te Harrismith opgeteken; vgl. die algemene gekoring wees; vgl. o.a. Die singende reën, p.57: „Hy was in elk geval gekoring“; reeds in OK, Nov. 1899, p.252), hy het tulpe gevreet (deur 'n student in 1964 te Bethlehem opgeteken), hy't suurdeeg gesluk (bekend onder die Kleurlinge aan die Rand; vgl. Bothma, p. 17), hy is getjerrie (Gees van die Wingerd, p.281, nie in WAT; miskien moet gedink word aan Eng. cherry, d.i. kersie, dus vol kersies wees, te vergelyk met o.a. te veel bessies geëet hê; dink ook aan cherrybrandy:kersiebrandewyn, -likeur).

Al hierdie produkte het 'n paar eienskappe met mekaar gemeen, een daarvan is dat hulle hitte afgee, die persoon „warm“ maak. Uitdrukkinge wat daaraan gestalte gee, is hy het te veel warmwater ingeneem (OK, Nov. 1899, p.252), hy is baie vuurbek (deur 'n student in 1963 te Bloemfontein opgeteken en in Gees van die Wingerd, p. 281; ook bekend onder die Griekwas; vgl. Rademeyer, p. 106), hy is gaar, ook halfgaar, d.i. net effens dronk (baie algemeen), gebak (vgl. WAT, III, p.48: „Hy was nie heeltemal gaar nie, maar darem goed gebak“), gebraai (WAT, III, p.55, ook onder die Kleurlinge aan die Rand, vgl. Bothma, p.17), geskroei (opgeteken deur 'n student te Bloemfontein, nie in WAT), gerook (soms met bygedagte

aan dronk weens die rook van dagga; vgl. WAT, III, p. 171; ook bekend onder die Kleurlinge aan die Rand; vgl. Bothma, p.17, en agterbuurttaal; vgl. TVV, Aug. 1948, p.13), gevonk (deur 'n student in 1966 te Piketberg opgeteken, nie in WAT), gestook (nie in die betekenis van „dronk” in WAT, III, p.197 nie, dog slegs: „Daardie gestook sal jou 'n dik kop gee”, d.i. die gebruik van sterk drank). Vergelyk ook Kleurlingtaal hy's fivehundred degrees (Bothma, p.17) en cooked (vgl. Dirk Kamfer in Die Elfde Uur, p.47: „... en smiddags 'n bietjie three sheets in die wind terugloop plase toe. Nicely cooked ...”).

'n Volgende karakteristieke eienskap van die „voggies” is dat hulle „sterk” is, die gebruiker „skop”; vgl. die reeds aangehaalde hy het te veel sterkwater in. Talle beelde word dus gevorm deur oordrag van die begrip sterk, nl. sy kruie was te sterk (algemeen, reeds OK, Nov. 1899, p.252), gekerrie wees (self opgeteken in Bloemfontein, nie in WAT), hy was alweer by die kerriepot (deur 'n student in 1966 te Glencomor opgeteken, eweneens nie in WAT), hy is gepeper (OK, Nov. 1899, p.252, nie in WAT), hy's gepiekel (bekend onder die Kleurlinge aan die Rand; vgl. Bothma, p.17, nie in WAT), hy is gebalsem-kopiefafa (agterbuurttaal aan die Rand; vgl. TVV, Aug. 1948, p.16; balsem-kopiefafa is nl. sterk medisyne; 'n student het ook nog oor die SAUK gehoor: Hy is gekopieva; beide uitdrukkinge nie in WAT), die tier het hom gebyt en hy het tiermelk gedrink (baie algemeen, reeds Mansvelt, p.38 en OK, Nov. 1899, p. 252; ook bekend onder die Griekwas; vgl. Rademeyer, p. 106: Hy's stukkend gekrap van die tier en nou sit bloei hy, en die tier het hom in die gesig gekrap; hiervan afgelei is getier wees; vgl. Hoogenhout, p.93, WAT, III, p. 202; reeds . Mansvelt (p.38), asook Boshoff (Volk en Taal, p.337), meen die uitdrukkinge het seker deur skerts ontstaan i.v.m. die jag; so verwys Mansvelt na Nieuhof wat verklaar het dat daar in die eerste tyd van die Kolonie 'n premie op die doodmaak van 'n tier was; baie skutters het hulle dus miskien met die aldus verkreë geld te

buite gegaan, dog Malherbe (p.330) verklaar dat ten grondslag daarvan lê die gedagte aan wat sterk is en iemand oor meester, soos sterk drank; so ook moet verklaar word hy en die leeu was deurmekaar: OK, Nov. 1899, p.252, Malherbe, p.251, Gees van die Wingerd, p.282; die slang het hom gepik, bekend onder die Griekwa; vgl. Rademeyer, p.106; van/deur die hondjie/hond gebyt wees: WAT, IV, p.366; en die verkorting: Hy is lekker gebyt, deur studente opgeteken te Queenstown en Dordrecht, en nie in WAT).

Drank het ook 'n kenmerkende reuk, en die gevolg daarvan is uitdrukkinge soos hy ruik na boegoe, hy ruik muis-hond, hy stink (almal in OK, Nov. 1899, p.252), hy ruik soos 'n kelder (OK, Nov. 1899, p.252), hy ruik na neut (deur 'n student in 1966 te Molteno opgeteken), hy ruik na die Bollandse wa (WAT, I, p.477), en die grappige hy ly aan 'n graad B.A. (d.i. brandewyn-aseem, deur 'n student in Bloemfontein opgeteken, nie in WAT). Soldate in die tweede wêreldoorlog het ook gepraat van stinking, d.i. baie dronk (Fordes' Slang, p.182). Selfs die Ndl. uitdrukking hij is Lazarus (volgens Valkhoff: Argot en Bargoens, p.20, van Bargoense oorsprong) wil sommige verklaar uit die feit dat Lasarus reeds geruik het, en dat 'n dronkaard ook 'n onaangename reuk afgee (Vgl. Huizinga, p.316; vir 'n ander verklaring Stoett, I, p.71; 'n versteking hiervan is nog straallazarus zijn; vgl. Huizinga, p.503).

'n Volgende kenmerkende uitwerking wat drank het, is dat die gebruiker daarvan alle bekommernisse vergeet en opgewek, praterig en luidrugtig word: Hy het lawaaiwater gedrink/gestook (OK, Nov. 1899, p.252, Hg.26 April 1940, p.65), hy is vol huppelwater (deur 'n student opgeteken te Koffiefontein, 1965, en nie in WAT), hy is net jollie (jollie van Eng. geselstaal; vgl. OK, Nov. 1899, p.252), hy is vol geselskap (Volk en Taal, p.337, Von Wielligh, p.233), hy praat met die skaduwee, hy is nie alleen nie (Kritzinger, p.13, Gees van die Wingerd, p.282; ook bekend onder die Kleurlinge aan die Rand; vgl. Bothma, p.17), hy het 'n ander man by hom (WAT, I, p.153), hy het

'n maat (OK, Nov. 1899, p.252, Gees van die Wingerd, p.282), hy het met sy broer saamgeloop (OK, Nov. 1899, p.252), hy is lagbaar (do.), lekkerlyf wees (vir Changuion, p xvii, 'n voorbeeld van „Kaapsch Taaleigen“, en hy beweer dat dit 'n spreekwyse van Hottentotte was; vgl. ook Mansvelt, p. 38, OK, Nov. 1899, p.252; ook bekend onder die Griekwas; vgl. Van Zyl, p.61 en Rademeyer, p.106), lekker wees (vgl. reeds Mansvelt, p.95, OK, Nov. 1899, p.252, Pettman, p.293), Engels praat (volgens Malherbe, p.173, moet die oorsprong hiervan verklaar word deur die feit dat die Bolandse gekleurdes graag die halfdosyn Engelse woorde wat hy ken, lug wanneer hy onder die invloed is).

Ook in Eng is o.a. bekend lively en happy (Partridge: Words, p.95), terwyl soldate gedurende die tweede wêreldoorlog gepraat het van rorty (Forces' Slang, p.158) en whistled, d.w.s. die persoon is vrolik en fluit/lustig (do., p.207).

Hoe luidrugtiger Bacchus se dienaar word, hoe onsekerder word egter sy bewegings, hoe minder het hy beheer oor sy handeling, hoe onvaster sy gang: Hy slinger al (OK, Nov. 1899, p.252), loop twee rye spore (algemeen, reeds in OK, Nov. 1899, p.252, ook bekend onder die Rehoboth-baster; vgl. Rademeyer, p.117), dubbele spoor loop (WAT, II, p.364), ook hy ploeg dubbelvoor (WAT, II, p. 374), die straat/pad meet (o.a. Volk en Taal, p.337), die hele straat/pad is syne (Mansvelt, p.38, OK, Kritzinger, p.159), die pad verlê (deur 'n student in 1963 te Keimoes opgeteken), alkante van die pad loop (WAT, I, p.151), van die pad af wees (Gees van die Wingerd, p.282, ook onder die Kleurlinge aan die Rand; vgl. Bothma, p.17), hy sleep pad (Gees van die Wingerd, p.282), hy was op die harde pad (do.), die pad is vir hom te smal (OK, Nov. 1899, p.252), slap-loop (Gees van die Wingerd, p.282), hy trap hoog en laag (OK, Nov. 1899, p.252), hy trap deurmekaar (do.), hy gee drie kort treë en een lang tree (deur 'n student opgeteken), hy's een steps agter en een steps voor (Kleurlinge aan die Rand; vgl. Bothma, p.16), hy loop met 'n

beat (Kleurlinge aan die Rand; vgl. Bothma, p.17), sy kop maak warrelwind met sy voete (opgeteken deur 'n student te Brandfort, 1964), die wyn het na sy kop toe gegaan (algemeen; die Kleurlinge aan die Rand sê ook sy kop is lam; vgl. Bothma, p.17), loop/ mik soos die Bolandse wa (Gees van die Wingerd, p.282), loop soos 'n kat op 'n nat sak (deur 'n student in 1966 te Bethulie opgeteken, nie in WAT by kat), hy loop oor klippe (Kleurlinge aan die Rand; vgl. Bothma, p.17), die grond is ongelyk vir hom (OK, Nov. 1899, p.252), die wêreld draai met hom (do.), die wêreld is onderstebo (do.), hy het baie wiel gery (do.), hy werk by die mallemeule, d.i. hy is gedurig dronk (deur 'n student in 1967 in die Noordweste opgeteken; by lg. twee uitdrukkinge moet ook gedink word aan die onsekere gang van 'n persoon wat al in die rondte gedraai het), hy loop weer winkelhake (dus: hy kan nie reguit loop nie; deur 'n student te Bloemfontein opgeteken; ook: winkelhake huis toe gooi), om wind te trap (deur 'n student in 1962 te Thaba Nchu opgeteken), daar kom 'n wa sonder disselboom (volgens Van Rooyen, Kultuurskatte, I, p.114, slinger 'n wa sonder 'n disselboom, as dit aan die loop is, net soos 'n dronk persoon; ook opgeteken deur Von Wielligh, p. 215), hy het sy swaartepunt verloor (deur 'n student te Kroonstad opgeteken), hy het die hoogte van Pisga (missien Pisa? vgl. Mansvelt, p.38; nie in WAT by hoogte), hoenderkop wees (Malherbe, p.205, meen die beeld is ontleen aan die onseker, verwarde gang van 'n hoender in die donker en dikwels selfs oordag; reeds Mansvelt, p.61 en OK, Nov. 1899, p.252; skertsende vervorminge hiervan is kiepkop wees, WAT, V, p.656, en in die hoenders se pad wees, WAT, IV, p.323), hy maak slangspoor (deur 'n student in 1962 te Ceres opgeteken; dink aan die sleepselsel en kronkelgang van die slang; interessantheidshalwe kan net weer aangestip word dat die slang se slingerbeweging juis vir sy naam verantwoordelik was; slang staan nl. ab-lautend naas slinger; vgl. verder Mankind, p.163 en NT, I, 1907), ganse/skape/bokke/varke aanja (die skertsende toepassing kom daarby dat 'n dronk mens ook heen en weer

oor die pad slinger soos iemand wat genoemde diere aanjaag; vgl. o.a. Malherbe, p.177, Kritzinger, p.172; Ndl. variante, o.a. te Goeree en Overflakkee, is een bok aan het touw hebben, en by afkorting een bok hebben; vgl. NT, XII, p. 147, WNT, III, 1, 257, Huizinga, p.83; 'n Eng. variant word by Malherbe aangetref, nl. he is driving turkeys to market, p.177, terwyl in WAT, I, p.473 nog voorkom bokke ry), hy loop weer vanaand volstruis agter die draad (Gees van die Wingerd, p.282), hy lyk pap (OK, Nov. 1899, p.252), hy is baie moeg (Mansvelt, p.38, OK, Nov. 1899, p.252), kromskop (Gees van die Wingerd, p.282), hy kan nie een-beentjie staan nie (ook Ndl.; vgl. Malherbe, pp.169-170), sy bene is lam (OK, Nov. 1899, p.252), hy is links (deur 'n student in 1967 te Bloemfontein opgeteken; eintlik dus hy is lomp, want van die vroegste tye is die begrip links met lompheid, onhandigheid in verband gebring; interessant is die betekenisverandering wat Fr. gauche, d.i. links, in Eng. ondergaan het, waar Eng. gauche die betekenis van lomp verkry het; vgl. ook die bespreking van slinks, hfst. XX, D), hy het tulpe gevreet (deur 'n student in 1964 te Bethlehem opgeteken; weer eens moet aan die waggelgang gedink word van 'n bees wat hierdie veelvoorkomende giftige wilde plant gevreet het), in kennelike staat verkeer (ook Ndl.; vgl. Huizinga, p.494; die bedoeling is dat iemand wat te veel gedrink het, in so 'n toestand verkeer dat enigiemand dadelik kan sien hy is dronk), hy hap al rond (OK, Nov. 1899, p.252, nie in WAT by hap), sy tong is swaar (Hd. er hat eine schwere Zunge; vgl. Malherbe p.331; Ndl. een dubbelslaande tong hebben; vgl. Huizinga, p.522).

Drank affekteer nie net die ledemate nie, dog ook die sintuie. Veral die gesig raak beneweld: Hy sien dubbeld (Hg. 26 April 1940, p.65, nie in WAT), hy lê vliesoog (deur 'n student in Die Landstem, 23 Junie 1962, opgeteken), hy was weer loodoog (deur 'n student te Windsor-ton opgeteken), hy is sebra (volgens die student wat dit in 1965 te Gravelotte opgeteken het, laat die strepe hom nie goed sien nie), hy het sy bril verloor (OK, Nov. 1899,

p.252), twee brille op hê (WAT, I, p.529), te diep kyk/vat (OK, Nov. 1899, p.252, WAT, II, p.153), hy kyk soos 'n gans in die weerlig (deur 'n student in 1961 te Ugie opgeteken, nie in WAT).

In Ndl. is o.a. bekend een kerktoren voor een tandestoker aanzien (Huizinga, p.272), de maan voor een Edammerkaasje aanzien (do., p.343), terwyl soldate in die eerste wêreldoorlog ook gepraat het van blind (Partridge: Songs and slang, p.101).

Die ergste uitwerking wat die oormatige gebruik van sterk drank op die liggaam kan hê, is dan uiteindelijke dronkmanswaansin, Eng. horrors. So moet die uitdrukking hy het die horries verklaar word (vgl. WAT, IV, p.411, reeds in OK, Nov. 1899, p.252).

'n Baie algemene uitdrukking om die toestand onder bespreking te beskryf, is hy is (goed) geolie (volgens die WAT, III, p.154 egter nie so algemeen nie). Ook word gehoor gesmeer (WAT, III, p.189) en geghries wees (WAT, III, p.249). Ook die soldate het in die oorlog 1914 - 1918 gepraat van well oiled (vgl. Fraser, p.301). Al hierdie uitdrukkinge kan oorspronklike nuutskeppinge wees, ontleen aan die motorbedryf, of hulle kan vervorminge wees van die reeds in Ndl. bekende in de olie zijn (Stoett, II, p.90), vet zijn (do., p.376), zo vet als een Spaans anker (Huizinga, p.560). Die uitdrukkinge wil eintlik sê „glimmen door den drank” (Stoett, II, p.376). Ook in Hd. is bekend fett sein (do.). 'n Dronkmansgesig word genoem 'n oliebol, oliekop en doorrooker, terwyl 'n dronklap glimmend gassie of vetlap genoem word. Ook by die Afr. hy is weer vet vandag (vgl. o.a. Hg. 26 April 1940, p.65) moet dus gedink word aan die vetterige, blink gesig van die dronkaard, en Hoogenhout (p.114) tas dus mis wanneer hy beweer die beeld hou verband met die idee dat hy waggel soos 'n baie vet persoon. Selfs vir die Ndl. hij is kachel/kachelig meen Stoett, I, p.371 dat kachel moontlik gebruik is van iemand wat blink, en dat dit dus 'n sinoniem is van hij is gepoetst/vet/in de olie.

Hierdie dronk persoon wie se ledemate lam geraak het en wie se sintuie aangetas is deur die kruie wat te sterk was, is dus nie meer dieselfde man as wat hy was voor hy hom te buite gegaan het nie, maar hy is verrinneweer na liggaam en gees. So moet die oorsprong verklaar word van die baie algemene stukkend wees, ook hoogstukkend wees, volgens J. du P. Scholtz 'n oorspronklike Afr. skepping by Boniface in sy De Temperantisten (vgl. TWK, Des. 1943, p.93; kom ook reeds voor by Mansvelt, p.38 en OK, Nov. 1899, p.252; word ook so gebruik deur die delwers; vgl. TVV, Nov. 1946, p.62). In die plek van stukkend word dikwels gehoor hy is flenters (egter nie in WAT). Vervolgens is nog bekend hy is fyn gesny (deur studente opgeteken o.a. te Bloemfontein en Pretoria, nie in WAT), diep/lelik ingesny wees (WAT, IV, p.614; vgl. Gees van die wingerd: Ek het my laat insny, d.i. het gedrink), hy het 'n paar snye deur, d.i. hy is dronk (deur 'n student in 1960 te Port Elizabeth opgeteken; vgl. Ndl. een snee in zijn oor/neus hebben : Opstellen, II, p.145), hy is gepik (OK, Nov. 1899, p.252, nie in WAT by gepik), hy is (hoog) geskiet (WAT, III, p.183), hy het 'n paar skote deur die kuif (do.), hy het die skoot/koeël hoog deur (reeds in OK, Nov. 1899, p.252; 'n Griekwa-ekwivalent is hy's deur die kop geskiet; vgl. Rademeyer, p.106), (hoog) gekwes wees, 'n uitdrukking wat reeds vroeër bespreek is, aangeskote wees (Mansvelt, p.38), reeds Ndl. aangeschoten (vgl. Stoett, I, p.4; eintlik gekwes wees; oorspronklik dus 'n jagtersterm).

In teenstelling met die vorige uitdrukkinge waar die uitgangspunt was die houding, voorkoms en gedrag van die persoon, word in die volgendes die drank geassosieer met die voorwerpe waarin die drank bewaar word of geskink word. Veral i.v.m. bottel (Ndl. (fles)) kom verskeie uitdrukkinge voor, bv. hy het met die bottel gespeel, hy het die bottel gesoen, hy hou teveel van die bottel, hy het te diep in die bottel/fles/glas gekyk (almal uit OK, Nov. 1899, p.252; vgl. nog hy wat te diep in die bottel

kyk, kry 'n kring om sy oog, gesê van iemand wat hom dronk gedrink het: WAT, I, p.506), hy het die bottel se boom gesien, hy het die bottel in die nek gekyk (albei uit WAT, I, p.506). Hiermee kan vergelyk word Ndl. te diep in 't glas (glaasje/de flesch) zien, hij heeft te diep in de kan gekeken, Hd. er hat zu tief ins Gläschen geguckt, S.Ndl. in de flesch/het glas gezien hebben, Fries hy het to djip yn 'e romer sjoen, Eng. to drink deep, Mnl. diepe drinken (vgl. Stoett, I, p.144). Personifikasie vind plaas in hy het te diep in die kaffertjie (d.w.s. die swart bottel) gekyk (gebruiklik onder die Griekwas; vgl. Rademeyer, p.106; nie in WAT) en hy het Sara/Saartjie/Kaatjie of langnekkaatjie gesoen (reeds by Mansvelt, p.38 en OK, Nov. 1899, p.252). Griekwas vervorm dit tot Kaatjie Langnek het hom omgekawel/gesoen, d.i. hy is smoordronk (Van Zyl, p.50). Personifikasie vind dikwels plaas by die uitdrukkinge vir „drink“, bv. 'n Hotnotjie doodslaan, Swart Griet soen, ens. (vgl. aldaar).

Vervolgens kom nog voor te diep in die kelkie gekyk, hy het te veel kelkies in (albei uit WAT, V, p.476), sy kopbeen het in die glas agtergebly (Gees van die Wingerd, p.282), hy het te diep in die emmer gekyk (WAT, II, p.540), in die emmer sit (OK, Nov. 1899, p.252), hy het in die vat geruik (do.), die balie het hom omgeskop (do.), hy het weer onderstebo in die balie geslaap (deur 'n student in 1964 te Bonnievale opgeteken, nie in WAT), hy is hoog in die beker ('n wisselvorm van hoog in die takke wees, deur 'n student in 1967 in Bloemfontein opgeteken, nie in WAT), sy wysheid is in die kan (OK, Nov. 1899, p.252; 'n gedeeltelike toepassing van die rympie:

„wyn in die man,
wysheid in die kan;

vgl. Ndl. „als de wijn is in de man
is de wijsheid in de kan“,

Eng. when the ale is in, the wit is out, of Frans „le vin entre, la raison sort“; (vgl. nog Malherbe, pp.227-8), hy het die karba gelig (OK, Nov. 1899, p.252), in die karba

loer (WAT, V, p.321; vir die herkoms van die woords (reeds Mnl.) en vir die oudste optekening op Afrikaanse bodem (reeds by Adam Tas) vgl. Malherbe, p.229), hy het in die dop gekyk (Malherbe, p.160; die oorsprong en betekenis-uitbreiding van die woord dop sal later bespreek word).

'n Bepaalde kennis van die houers, verrai die volgende 2 uitdrukkinge in OK, Nov. 1899, p.252: Hy het die swik uitgepluk, en hy het aan die swik gelek (swik is 'n houtpen vir 'n tapgat van 'n vat; vgl. Wdb. van Terblanche en Odendaal). 'n Definitiewe kennis van die behandeling van die vate was verantwoordelik vir die ontstaan van die tans algemene uitdrukking geswawel wees (reeds OK, Nov. 1899, p.252, ook agterbuurttaal; vgl. TVV, Aug. 1948, p.13). Volgens prof. Abel Coetzee verwys dit waarskynlik na die behandeling van die vate voor die brandewyn daarin kom (vgl. TVV, Aug. 1956, p.5). Die uitdrukking hy is weerskante geswael is egter 'n betreklik nuwe skepping wat verwys na die vuurhoutjiedosie wat in die Tweede Wêreldoorlog om besuinigingsredes slegs aan die een kant swael gehad het (lg. nie in WAT).

Vervolgens is die uitgangspunt die sopie wat geskink is: Hy is 'n dop oud (WAT, II, p.260, ook bekend onder die Kleurlinge aan die Rand; vgl. Bothma, p.17), hy is driedop (WAT, II, p.315), 'n halfdop ou, d.i. iemand wat net effens aan is (WAT, IV, p.41), hy het/is getot (OK, Nov. 1899, p.252, Gees van die Wingerd, p.281, nie in WAT; tot van Eng. tot, d.i. sopie), of die plek waar drank verkoop of bewaar word: Hy was by die oog, d.i. kroeg (algemeen; vgl. OK, Nov. 1899, p.252: Die oog het hom ingesluk, en Bothma, p.16: Hy het in die oog gekyk en hy het gekuier by die oog), hy was in die baas se kelder, hyruik soos 'n kelder, hy is nie gewend keldersleutel dra nie (almal uit OK, Nov. 1899, p.252), hy het by die kelder langs geloop (te Ladismith, K.P.; vgl. WAT, V, p.473), hy het aan die luikie geklop (met 'n potlood ingeskryf in prof. Malherbe se boek, p.256, in die U.V.-biblioteek).

Dikwels word die spot gedryf met 'n persoon wat in hierdie toestand verkeer. Juis die skertsende uitdrukking wat dan gebesig word, en wat 'n glimlag laat verskyn, werk versagterend, verontskuldigend, vergoelikend in op die omstanders. Pittig klink o.a. hy is agterstevoor op die perd, hy sit sy stoel mis, sy vlerke hang, sy slurp hang, sy pypsteel is af, sy riempie is af (almal uit OK, Nov. 1899, p. 252; in lg. geval meen Van Rooyen, Kultuurskatte, I, p. 118, dat dit miskien sinspeel op die feit dat dit makliker is om 'n dier met 'n riem te lei as daarsonder), van die rooi haan gepik wees (J. du P. Scholtz gee die volgende aanhaling uit die Z.-Afr., 24 April 1862: „Meester het gistraant bietjie te veul aan die rooy haan loop vat, en nou is hy nog gepik“; vgl. TWK, 14, 1, p.14; Mansvelt, p. 55 meen dat vir 'n verklaring miskien aan die rooi gesig van die persoon moet gedink word), te lank aan die jakkalse stert gesuig hê (opgeteken te Kimberley; vgl. WAT, V, p.18), hy is in die aar (deur 'n student in 1965 te Brits opgeteken, nie in WAT), hy volg die donkiespoor (deur 'n student in 1962 te Bloemfontein opgeteken, nie in WAT), hy is seervoetjies (Gees van die Wingerd, p.281), hy is lekker rondevotjie (blykbaar algemeen, deur studente opgeteken o.a. te Bloemfontein, Reddersburg en Nylstroom), nuwejaar hou (die Kleurlingarbeiders in die W.P. gee hulle taamlik algemeen oor aan dronkenskap teen Nuwejaar; vgl. Malherbe, p.274), rusie met die gans gemaak (Gees van die Wingerd, p.282, nie in WAT), soos 'n hotnotgot op 'n woerwoer sit (opgeteken te Wellington; vgl. WAT, IV, p.415), hy pluk daisies, hy het blou trein gery (lg. 2 bekend onder die Kleurlinge aan die Rand; vgl. Bothma, p.17; beide nie in WAT).

Baie algemeen, dog steeds pittig, hoewel plat, is hy is gepiepie (o.a. studentetaal, nie in WAT), hy is gegat, sy gat stamp (nie in WAT), (hoog) met die gat (boud) wees (lg. uitdrukking het Scholtz reeds in die Beauf. Courier van 17 Junie 1870 opgeteken. „Daar het hy beetje lekkerlyf gewort, en gy weet tog als een man met de bout is, is hy maar onverschillig“; vgl. TWK, 14, 1, p.9),

rook-gat wees ('n Bargoense woord volgens 'n brief in Cape Times, 23 Mei 1946; vgl. Partridge: Underworld, p. 576).

Skertsend klink ook hy is stroopkop, hy het water gebyt, jou voete is nat, hulle het die water vergeet, hy tel sterre, pasop, jy rooi, d.i. pasop, jy word dronk (almal uit Gees van die Wingerd, pp.281, 282 en 285), die mol stoot, hy het Fanie se hoed afgehaal, hy het baie hoog/vinnig gesluk, hy is ryk sonder geld/slim sonder verstand/sterk sonder krag, ens. (almal in OK, Nov. 1899, p.252), met die non, hy is pypstop (beide in Mansvelt, p.38), hoogwater wees (by die Rehoboth-baster; vgl. Rademeyer, p. 117, nie in WAT), hy is in die maan (by die Gansbaaise vissers; vgl. TVV, Feb. - Mei 1951, p.140), sy lewer is nat (alg., reeds OK, Nov. 1899, p.252; drink iemand baie, dan heet dit: Hy het 'n droë lewer; vgl. Nelia Bell, p. 177: „Ek kan sweer sy het haar lewer natgegooi“; die segswyse kom reeds in Ndl. voor: Een droge lever hebben; vgl. Stoett, I, p.502), hy is geskommel (by die Gansbaaise vissers; vgl. TVV, Feb. - Mei 1951, p. 140, nie in WAT), katkop (WAT, V, p.420).

Deur studente is nog opgeteken (die meeste kom dus, soos so baie ander ook, slegs gewestelik voor) dit voel asof die vloer hom wil opdruk (Senekal), hy tik soos 'n staanoorlosie (Trompsburg, miskien 'n grappige vervorming van die bekende hy is getik), hy is vanaand weer soos 'n spook (Bloemfontein), hy is deur sy sokkies (S.W.A.), hy verbeel hom hy het 'n kop soos 'n kurkprop (Bloemfontein), Van Koerland se vleis eet (gewoonlik natuurlik gebesig t.o.v. 'n lui persoon; in hierdie betekenis te Bloemfontein opgeteken), hy is oor die kerkhofmuur (Senekal, nie in WAT), 'n goggatjie het hom gebyt (Smithfield, nie in WAT), hy lê bul (Brandfort, WAT, I, p.556), stamp, bv. „as ou Piet nog 'n drankie drink, gaan hy stamp“ (Bethlehem, Bloemfontein), hy stamp soos 'n klipbreker (Boshof), hy is van Japie gebyt (Bethlehem, nie in WAT; 'n verwysing na vaaljapie?), hy het dr. Japie se spreek-

kamer besoek (in die Noordweste, nie in WAT, vgl. hiermee hy was gisteraand by die ouvrou, d.i. die kantien: OK, Nov. 1899, p.252), Makouvlei toe (Umtentweni), hy is taamlik onder die weer (Bloemfontein), hy het nat tande (deur 'n student opgeteken by 'n Kleurling te Prieska, 1967; vgl. ook Bothma, p.17: Sy tandjies is nat en Gees van die Wingerd, p.285: hy maak tande nat, d.i. drink wyn, bekend onder die Kleurlinge te Vredendal), deur die tiet getrek (Bloemfontein), hy is lekker/goed op sy oor/ore, of hy loop op sy ore (Bloemfontein, Senekal, Kimberley, Kaapstad), hy het ontspoor (Villiers).

Taamlik algemeen is die gebruik van verlede deelwoorde om die toestand onder bespreking aan te dui: Geaap (opgeteken deur 'n student te Bloemfontein, 1965; vgl. ook WAT, II, p.46, Gees van die Wingerd, p.281), gebaard (moontlik uit Eng. bar, of n.a.v. 'n „baard" of rand, soos van bierskuim, om die mond; vgl. WAT, III, p.48; baard is egter ook die benaming van 'n sopie, bv. skink my 'n baard; vgl. Gees van die Wingerd, p.283), geblaas (volgens WAT, III, p.51 nie algemeen nie, volgens eie waarneming egter taamlik bekend; vgl. ook Bothma, p.17, en Gees van die Wingerd, p.283: Hy is nie vandag se blaser nie, d.i. 'n ou drinker), gebom (Bothma, p.17, nie in WAT), gedou (OK, Nov. 1899, p.252), gehap (baie algemeen o.a. in Oos-Kaapland, bv. Barkly-Oos, Queenstown, nie in WAT), gekettie (kettie 'n verafrikaansing van Eng. catty van catapult; vgl. WAT, V, p.615; vgl. ook kettie, d.i. brandewyn), gekielie (deur 'n student opgeteken te Petrus Steyn, nie in WAT), geklap (Bloemfontein, nie in WAT), geklits (bekend onder die Gansbaaise vissers; vgl. TVV, Aug. 1951, p.30, nie in WAT), gekoek (Bothma, p.17, nie in WAT), gelaai (WAT, III, p.105, Gees van die Wingerd, p.281), genagmaal (deur 'n student opgeteken te Theunissen, nie in WAT), gepap (Kleurlingtaal, vgl. WAT, III, p.161), gepiets (WAT, III, p.161), gepyp (te Calvinia, vgl. WAT, III, p.163), gerubber (deur 'n student gedurende 'n vakansie op Somerseswes-strand opgeteken, ook rubbermanne,

d.i. dronkaards, nie in WAT), geskink (vgl. Huisies teen die Heuwel, p.26, nie in WAT), gestel (Gees van die Wingerd, p.281, nie in WAT), geswaai (Bothma, p.17, WAT, III, p.199), getrek (baie algemeen, ook opgetrek wees, opgeteken deur studente te Bloemfontein en Kaapstad). Kleurlinge aan die Rand besig nog gerum, gecut, gebief, gesoak, getwine, gegas (Bothma, p.17).

Uitdrukkinge waarvan die oorsprong moeilik verklaar kan word, hou verband met nommers of getalle, bv. hy is op die hoogste nommer, die hoë nommer druk vir hom, hy is op nommer elf-en-dertig (almal uit OK, Nov. 1899, p.252), hy is hoog veertien/sestien/vier en dertig (vgl. o.a. OK, Nov. 1899, p.252, WAT, IV, p.386, ook bekend onder die Rehoboth-basters; vgl. Rademeyer, p.117), hy is 19 of 19½ of 29 (Mansvelt, p.38), hy is sewe-en-'n-half (Gees van die Wingerd, p.281), hy is een-en-'n-driekwart (deur 'n student in 1962 te Watervalboven opgeteken, nie in WAT). Sou die oorspronklike bedoeling miskien gewees het die persoon wie se sintuie so aangetas is, is nie meer dieselfde persoon as wat hy vroeër was nie, hy is nou net 'n halwe mens, ver-rinneweer na liggaam en gees; vgl. hiermee die reeds aangehaalde stukkend wees, hy is flenters, hy is fyn gesny, hy het die skoot hoog deur, gekwes wees, ens.? Nadat een uitdrukking so ontstaan het, kon die ander toe analogies gevorm word.

Vir die oorsprong van hy is hoog veertien moet miskien ook gedink word aan Ndl. de breeveertien opgaan, d.i. los-bandig leef (Stoett, I, p.122). Volgens WNT, III, 1205, moet onder breeveertien 'n groot breë sandbank voor die Hollandse kus verstaan word. Die uitdrukking is dus aan die taal van die seeliede ontleen. Om weg te vaar, moes hulle oor die Breeveertien (die water is nêrens dieper as 14 vadem). Deur die bygedagte aan breed in „den breeden weg" het die uitdrukking die betekenis aangeneem van 'n los lewe lei. Een van die algemeenste buitensporighede waaraan so 'n persoon hom te buite gaan, is weer drank-misbruik, en so kon die volgende uitdrukking hy is hoog veertien ontstaan het (nie in Ndl. opgeteken nie).

'n Bekende Engelse uitdrukking vir „dronk wees”, is half seas over (vgl. o.a. Partridge: Words, p.95). Duitse matrose, op die klank afgaande, maak daarvan halb sieben, en in Ndl. word dit toe vertaal half zeven. So moet die Ndl. zijn hoed staat op half zeven, d.i. dronk wees, se oorsprong verklaar word (vgl. Huizinga, p.232). Die hoed is waarskynlik bygehaal a.g.v. die feit dat 'n dronk mens loop en swaai met die hoed skeef op die kop. Iemand sien dit en sê: „Hij is half zeven”, waarop die antwoord kom: „Ja, dat toont zijn hoed wel aan”. So het die kontaminasievorm ontstaan: Zijn hoed staat op half zeven. Hiermee word ook bedoel dat 'n persoon se hoed onverskillig opgesit is, skeef op die kop sit. In WAT, IV, p.308 tref ons aan: Sy hoed sit op halfsewe, d.i. skeef. Sou die uitdrukking ook êrens in ons spraakgebied die betekenis van „dronk wees” besit?

Soos reeds vroeër daarop gewys is, het die meeste van die bogenoemde uitdrukkinge deur herhaalde gebruik hulle eufemistiese krag verloor en eenvoudig slegs sinonieme geword, of selfs disfemismes. Dat hulle oorsprong egter eufemisties was, word nog verder duidelik indien daarop gelet word dat die woorde bier, brandewyn, kroeg, ens. sorgvuldig vermy is. Bogenoemde uitdrukkinge is dus nie slegs omskrywinge wat ontstaan het uit 'n drang om bv. oorspronklik te wees nie, dog hulle is eufemistiese omskrywinge waar die motief juis was om te verbloem, te versag, selfs goed te praat. Daarom is die volgende voorbeelde geen eufemismes nie, dog daaruit spreek 'n venynigheid wat nie eie is aan die eufemisme nie: Die vlieg is in die wyn geval, hy was in die biervat, hy was in die kantien (almal uit OK, Nov. 1899, p.252), dis bo sy bier (Ons Taal, Junie 1908, p.12), hy het in 'n brandewyndam geval (deur 'n student in Bloemfontein opgeteken, nie in WAT), hy is weer vol wyn uit die Drakenstein (let op na die rym, dus minder venynig, dog nog nie eufemisties nie; deur 'n student te Exelsior opgeteken).

Dieselfde geld vir die talle vergelykinge: So dronk soos 'n tol, Ndl. zo dronken als een tol, Eng. as drunk as a top (vgl. Malherbe, p.163), soos 'n spook (deur 'n student opgeteken te Bloemfontein), so dronk soos tien (studente-uitdrukking), dronk soos 'n vis in brandwynwater (Stellenbosch), dronk soos 'n afkop-hoenderhaan (opgeteken deur 'n student te Bloemfontein), soos 'n hoender (Malherbe, p.163), soos 'n haas (studente-uitdrukking), so dronk soos 'n eendjie/Hotnot/lap/lord/otjie/vark (WAT, II, p.335), so dronk soos 'n skaap wat slangkop gevreet het (slangkop is 'n gifplant wat in Noord-Kaapland aange-tref word; opgeteken te Olifantshoek, Noord-Kaapland).

Hierdie renons waarmee aan drankmisbruik gedink word, spreek vervolgens uit die woorde smoordronk, Hotnotsdronk (Cedarville; vgl. WAT, IV, p.415), katdronk (George; vgl. WAT, V, p.408), kanondronk (deur Von Wielligh te Bethlehem opgeteken; vgl. Ons Geselstaal, p.213, ook WAT, V, p. 250). Disfemisties is ook poepdronk (studente-uitdrukking) en klôtdronk, d.i. kloodronk (Griekwa-uitdrukking; vgl. Rademeyer, p.106). (Vergoelikend is weer saligdronk - reeds vroeër bespreek.)

Afrikaans smoordronk, Ndl. smoordronken gaan terug op S.Ndl. smoor, d.i. damp, mis, newel, die ouer betekenis waarskynlik „iets wat verstik“. Verwant aan smoor is ook o.a. smeul (vgl. Afr. Etim., p.599 en Franck-Van Wijk, p. 628).

Ook Afr. kanondronk is aan Ndl. ontleen. Daar is nl. bekend zo dronken als een kanon (Huizinga, p.131), ook kanon zijn, in S. Ndl. zoo zat als een kanon, hij is geladen/zoo vol als een kanon/als een kartouw, Hd. Er ist kanonenvoll, of Er hat einen kanonenrausch (vgl. o.a. Stoett, I, p.380, Huizinga, p.131), eintlik dus: so vol gelaai soos 'n kanon. Vergelyk hiermee nog hy is gelaai (WAT, III, p.105, Gees van die Wingerd, p.281).

'n Woord wat 'n ver pad gegaan het, is roes in die bekende jou roes uitslaap, d.i. slaap tot jou dronkheid

oor is; vgl. Ndl. een roes hebben, d.i. dronk wees (Stoett, II, p.199). Die woord kom nog nie by Kiliaen voor nie, dog wel in 1626 in Heemskerk se Minnekunst:

„Ick heb, om vry te zyn van d'ommegaende kroes

De slapert wel gemaect, uyt vreesse van een roes" (vgl. Huizinga, p.452). Die woord hou waarskynlik verband met 'n Mnd. ww. rūsen, d.i. lawaai maak; vgl. Hd. einen Rausch haben. Verwant hieraan is ook die woord ruis en rusie. Daarvan is nog afgelei die rymformasie roese-moes, 16de-eeus rūsemūsen, d.i. rumoerig, oproerig word. Ook die argaïstiese Eng. rouse, d.i. drankie, is waarskynlik ontleen aan Ndl. of Skandinawies (vgl. Afr. Etim., p. 547, De Vries, p.181, Franck-Van Wijk, p.555).

In alle tale bestaan dus eufemistiese omskrywinge vir die toestand „dronk wees". Slegs enkeles in Ndl. word aangehaal: Niet helemaal brandschoon zijn (Huizinga, p.94), een graantje gepikt hebben (Opstellen, II, p.145), meer op hebben dan zijn hoed (Huizinga, p.399), een Schiedamse lantaern in zien kop hebben (Opstellen, II, p.145), met een nat zeil thuiskomen/lopen (Stoett, II, p.489), onder stoom zijn (Opstellen, II, p.145), Van Zwijndrecht komen (Stoett, II, p.418), een stuk in zijn kraag/laars hebben (Stoett, II, p.308, Huizinga, p.296), uit het lood gezakt zijn (Huizinga, p.334), voor mirakel liggen (Stoett, II, p.30), deur den neus geboord zijn (Stoett, II, p.73), hem om hebben (Huizinga, p.386), hij heeft het te pakken (Opstellen, II, p.145), hij heeft den prins gesproken (Stoett, II, p.175, Huizinga, p.437), hij heeft het voor zijn ster (Van Dale, p.1928) 'en schreef/streep/veeg weghebben (Stoett, II, p.299), door de vange zijn (Stoett, II, p.34), hij weet van Teeuwes noch Meeuwes (Stoett, II, p.321), een brom inhebben (Stoett, I, p.125, Huizinga, p. 92 en p.98), een bonk hebben (Huizinga, p.86), em om hebben (Stoett, II, p.91), voor Pampus liggen (NT, 1959, p. 66, Huizinga, p.416), Fries hy hat to Sint-Anne wêst (Stoett, I, p.34).

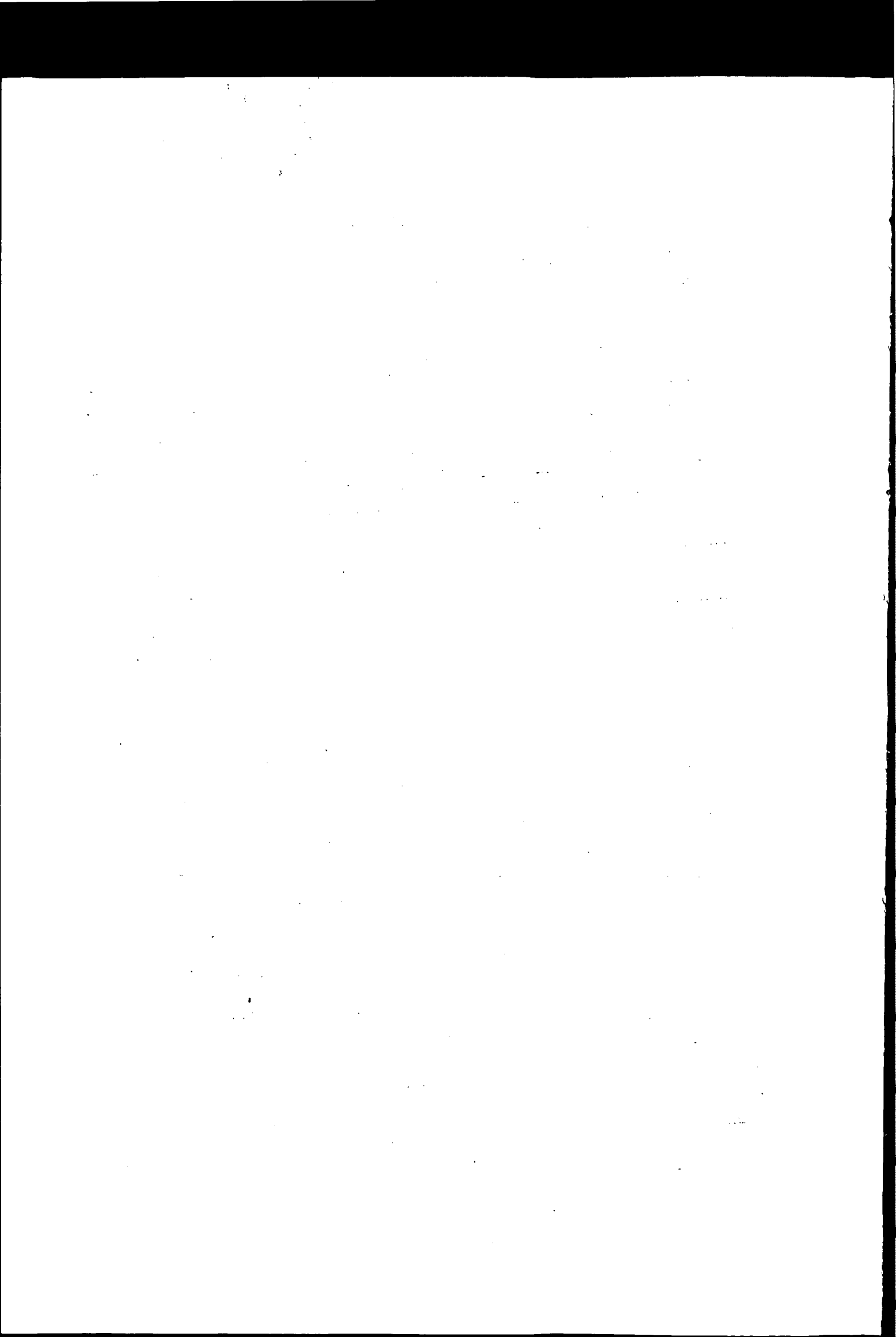
En dan is daar ook nog nie eens geraak aan Argot, Bargoens, Jargon en Sleng nie, gebiede waar nuwe woorde „schieten op als paddestoelen" (Moormann: De Geheim-talen, p.75). In Afrikaans is nog min op hierdie gebied nagevors, dog in Europa het talle navorsers dit as hulle studieterrein gekies. Omdat baie min voorbeelde ter illustrasie aangehaal sal word, word vooraf na enkele bronne verwys (vir meer besonderhede, vgl. die bibliografie):

- Baker, S.J.: The Australian Language;
Brophy, J. and Partridge, E.: Songs and Slang of the
British Soldier: 1914 - 1918;
De Keyser, P.H.: Bargoensch uit het begin van de twintigste
eeuw, in Tijdschrift voor Nederlandsche
Taal- en Letterkunde, 46, 1927;
De Vooy, C.G.N.: Verzamelde Taalkundige Opstellen, derde
bundel;
Fraser, E. and Gibbons, J.: Soldier and sailor words and
phrases;
Grose, F.: A classical dictionary of the vulgar tongue;
Maurer, D.W.: The lingo of the good people, in American
Speech, X, 1935.
Moormann, J.G.M.: De Geheimtalen;
Partridge, Eric: A dictionary of Forces' Slang, 1939 -
1945;
do. : Slang today and yesterday;
Valkhoff, Marius: Argot en Bargoens;
Van Ginneken, Jac: Handboek der Nederlandsche Taal, dele
I en II.

Baie sulke Slengwoorde het natuurlik al hulle weg na die A.B. gevind. Partridge (Slang today and yesterday) haal Greenough and Kittredge (Words and their ways in English speech) aan wat Sleng definieer as „a peculiar kind of vagabond language, always hanging on the outskirts of legitimate speech, but continually straying or forcing its way into the most respectable company" (p.1). Een van die 15 redes wat Partridge noem waarom ons Sleng

gebruik, is dan: „To soften the tragedy, to lighten or to 'prettify' the inevitability of death or madness, or to mask the ugliness or the pity of profound turpitude (e.g., treachery, ingratitude); and/or thus to enable the speaker or his auditor or both to endure, to 'carry on'"(p.6).

Enkele voorbeelde van hierdie plattaal is hij is in den marsch (Van Ginneken, II, p.461), lijk slaan (do., p. 463), een halve snor aanhebben (do., p.519), besneuveld, bestoven, kachel, kanon, teut, een tikje/slier aan hebben, zijn gat vol hebben, heeft den veldwachter gezien, zit met de kelderkoorts, is gesabeld, heeft stooien beenen, ziet sterren, heeft zijn vaders leerzen aan, gaat in den molen, zijn tong slaat ijzer (almal uit Opstellen, III, p.232). Voorbeelde van Bargoens is by Grose te vind, o.a. the man is in his altitudes (p.15), cup-shot (p.112), disguised (p.124), he is in the gun (p.174), Hicksius Doxius (p.185). Veral in oorlogstye was soldate en matrose aktief taal-skeppend. In die eerste wêreldoorlog is o.a. deur Fraser opgeteken blanked (van Frans Vin Blanc, d.i. wit wyn, p. 24), blind-o (p.26), blotto (d.w.s. soos kladpapier kan absorbeer, p.28), bosky (p.33), canned up (p.46), catsood (van Frans Quatre Sous, p.50), gassed (p.103), inky (vgl. tipsy p.128), molo (p.157), perked (p.221), pinko (p.224), in the rats (p.237), shicker (p.256), three parts five eights (p.280), tin hats (p.282), zig-zag (p.313), terwyl Brophy en Partridge, behalve bg., nog vermeld tight (p.171), squiffy (p.165), muzzy (p.335), in the sun (p.364), tumble down the sink (p.370). In die tweede wêreldoorlog het Partridge nog aangeteken bonkers (p.23), for Brighton (p.74), half shot (p.90), having one's teeth awash (p.92), horizontal (p.95), lit up (p.112), plastered (p.143), sewn up (p.165), shot up of shot to ribbons (p.169), stitched (p.182), supercharged (p.185), swamped (p.186), well-bottled (p.205). Voorbeelde van Amerikaanse Argot kan gevind word by Maurer (vgl. sy artikel in American Speech, X, 1935, „The lingo of the good-people“): Heeled (p.16), to hit the pot (p.17), carrying a good heavy packet of a swell package (p.18). Australiese Sleng-woorde is ten

slotte nog blithered, blue, on his ear, full as a goog, egg, half-rinsed, inked, inkypoo, mastck, out to it, ..paralytic, stung, shot full of holes (Baker, p.166).

B. Vir die handeling „drink“:

Soos reeds aan die begin van hierdie hoofstuk aangedui, was suip oorspronklik 'n neutrale term wat gaandeweg 'n pejoratiewe betekenisontwikkeling ondergaan het en die betekenis van „oormatig sterk drank gebruik“ verkry het. Toe is drink in die plek daarvan gebruik. Vroeër moes dit dus 'n versagtende woord, dus 'n eufemisme, gewees het. Teenswoordig het die woord, soos ook sy ablautvorm dronk, hulle eufemistiese krag in hierdie gebruiksgeval ingeboet. Nooit sal 'n persoon sy vriend uitnoui: „Kom ons gaan drink“ nie, en wanneer sprekers luisteraars se gevoelens nie wil kwets nie, sal hulle ook nie sê: „Jan, of mnr. A. drink“ nie, dog in albei gevalle sal sprekers van mooi-klinkende woorde, dus eufemismes, gebruik maak. Omdat drankgebruik (-misbruik) tans nog deur die meeste mense afgekeur word, word aan die skuldwekkende daad 'n aangenamer of wensliker kleur gegee.

Hier kan dus tussen twee groepe eufemismes onderskei word, nl. dié waar 'n persoon sy vriend uitnoui om 'n drankie te gaan gebruik, en dié waar persone praat oor 'n ander se swakheid.

1) Matig drink.

Aangesien die regstreekse woord (drink) te veel die voorstelling verskerp en die daarmee gepaardgaande gevoelens verlewendig, word vae, algemene beelde gebruik wat net vir die belanghebbendes betekenisinhoud besit. Hoe onskuldig klink tog 'n alsie snuif/maak (WAT, I, p.164, Gees van die Wingerd, p.285), kom ons groet ou Willie, d.i. kom ons gaan neem 'n drankie (deur 'n student in 1963 te Kimberley opgeteken), aan Jan se hand vat (Piketberg en die Swartland; WAT, V, p.27), 'n knertsie maak (deur 'n student in 1967 in S.W.A. opgeteken), 'n kwepertjie kneus (deur 'n student in 1965 in Namakwaland opgeteken; ook

in Gees van die Wingerd, p.282; vgl. ook Uur van Verlange, p.164: „Hy het voorgestel dat ons op sy Vrystaats 'n ,kweper kneus' eer ons na bed gaan“, d.i. 'n brandewyn drink; vgl. laer: „En die brandewyntjie was inderdaad ook verrassend goed ...“ - let op na die verkleinwoord; hiermee kan vgl. word die Ndl. een neutje kraken, d.i. 'n sopie drink; vgl. Huizinga, p.378), 'n slang doodslaan (Schoonees, p.32, Gees van die Wingerd, p.282), 'n varkie slag, d.i. 'n kannetjie wyn oopmaak (deur 'n student in 1964 te Tulbagh opgeteken), 'n tier gaan skiet (in potlood ingeskryf in prof. Malherbe se Afr. Spreekwoorde in U.V.-biblioteek, p.330, by die tier het hom gebyt; vgl. ook die bespreking van hy het tiermelk gedrink), 'n uiltjie skiet (Gees van die Wingerd, p.285), 'n trekpou maak (deur 'n student in 1965 te Loeriesfontein opgeteken), gaan voetjies hang, d.i. in 'n kroeg gaan drink (dink aan die hoë stoele; deur studente opgeteken te Griekwastad en George), lagaimpie maak (Gees van die Wingerd, p.284), 'n keiltjie maak (deur 'n student in 1961 te Bonnievale opgeteken; vgl. ook WAT, V, p.467: 'n keil maak, en p.468: Keilslaan, d.i. 'n glasie wyn drink, Steynsburg), fluitjie spoel (deur 'n student in 1964 te Durban opgeteken, nie in WAT), ghries smeer (WAT, III, p.248), gaan gorrel (WAT, III, p.360, TVV, Aug. 1956, p.5), gaan skep (deur 'n student in die Boland opgeteken).

Ook in die volgende omskrywing is die beeldspraak van so 'n aard dat die oningewyde nie sal kan raai waaroor alles gaan nie: Trek die apie se hare (deur 'n student in 1963 te Barkly-Oos opgeteken, ook deur prof. Kempen te Porterville; vgl. Gees van die Wingerd, p.283; hierin kom ook voor die aap stel, d.i. 'n drankie vra; studente het nog voorts opgeteken kap/maak 'n aap, d.i. 'n dop steek, o.a. te Marquard en Bloemfontein en knoop die aap se stert, te Port Elizabeth; geeneen van hierdie uitdrukkings in WAT), 'n goggatjie tik (deur studente opgeteken te Hobhouse en Ladybrand, nie in WAT), 'n hamel stamp (WAT, IV, p.58), 'n boertjie maak, d.i. in die vroeë more 'n bietjie brandewyn

drink (WAT, I, p.466), 'n spokie maak (Gees van die Wingerd, p.285), 'n karwats maak (Vrystaatse goudveld, WAT, V, p. 370), kap my baard of vat aan my baard, d.i. gee my 'n dop (Kleurlingtaal; vgl. Gees van die Wingerd, p.283 en WAT, V, p.279), ek het al 'n pyp oor die wal, d.i. al 'n bottel wyn uitgedrink (Kleurlinge, Van Rhynsdorp; vgl. Gees van die Wingerd, p.284).

Let op na die verswyging (nog 'n middel waardeur eufemismes gevorm word) in die volgende gevalle: Enetjie maak (vgl. o.a. TVV, Aug. 1956, p.5; vgl. ook Ndl. er eentjie pakken : Huizinga, p.139) en 'n kleintjie maak, volgens J. du P. Scholtz nog gewoon (vgl. TWK, 14, 1, p. 18; Scholtz het dit reeds opgeteken in die Boerenvriend van 9 Sept. 1867: „Ik zal nog zoo een kleintjie maak voor ik gaan slaap“; ook in WNT, VII, 3828 kom voor: „Kleintje. Klein glas sterke drank“).

Niksseggend is vervolgens nog 'n hak maak (deur 'n student in 1964 in Bloemfontein opgeteken, en in 1967 te Wesselsbron; vgl. TVV, Nov. 1946, p.62: 'n hakertjie maak, deur Van Vreeden op die delwerige aangeteken; volgens WAT, IV, p.35 is dit ook bekend op De Doorns), 'n hap gaan maak (deur 'n student in 1964 te Bloemfontein opgeteken; vgl. Gees van die Wingerd, p.284 : Kom ons gaan maak 'n happie hardehout, d.i. 'n sopie drink, en wel eendsterttaal), 'n kappie maak/gee/slaan/vat (taamlik algemeen; vgl. bespreking van kappie, d.i. sopie, onder afd. D. van hierdie hfst.), 'n tappie maak (studentetaal; vgl. o.a. die joolblad van die U.V., Ritsim, 1968, p.63), 'n tater maak (deur 'n student in 1965 te Bredasdorp aangeteken), gaan tollies (deur 'n student in 1965 te Stellenbosch opgeteken).

Minder „duister“, dog nog steeds versagtend, is gaan natgooi (deur 'n student aangeteken uit Huisies teen die Heuwel van Mikro; vgl. ook Gees van die Wingerd, p.284: Hy het hom laat natgooi, d.i. het gedrink, en baas moet vir ons natgooi, d.i. wyn gee, koop; vgl. Ndl. nat houden

en pappen : Stoett, II, p.65), gaan dak natmaak (deur 'n student opgeteken te Bloemfontein; nie hierdie betekenis, d.w.s. gaan drink, in WAT nie, dog slegs „werkluï onthaal ...; by uitbr. ook, 'n nuwe huis inwy met 'n fuifparty"), hy trek 'n katstert deur sy keel, d.i. drink 'n dop brandewyn (deur 'n student in 1966 te Johannesburg opgeteken, nie in WAT), gaan lippe natmaak (deur 'n student opgeteken te Ceres, 1963), die keel natmaak/smeer (taamlik algemeen; vgl. ook Ndl. de keel smeren : Huizinga, p.269), hulle gaan hulle kele afmaak, d.i. gaan iets drink (Kleurlinge, Worcester; vgl. Gees van die Wingerd, p.284), gaan tande natmaak (vgl. o.a. Gees van die Wingerd, p.285; vgl. ook die reeds aangehaalde hy het nat tande of sy tandjies is nat, d.i. hy is dronk), gaan uitspoel (deur 'n student in 1965 te Kaapstad opgeteken), kom ons gaan loop 'n draai deur die wingerd (deur 'n student opgeteken te Kaapstad), gaan druiwekorrel haal (deur 'n student opgeteken te Franschhoek).

Personifikasie vind plaas in 'n hotnotjie doodslaan, d.i. 'n drankie gebruik, veral brandewyn (vgl. Malherbe, pp. 33-4). As mense reis, word langs die pad stilgehou om 'n hotnotjie dood te slaan. Met hotnotjie is oorspronklik hier bedoel die swart of gekleurde bottel met drank waarvan die kop, by gebrek aan 'n kurktrekker, teen die wielband stukkend geslaan is; vgl. ook Ndl. een zwarte zuster den hals breken waar met zwarte zuster eweneens die fles bedoel is. So het die slaan-handeling en die beeld hotnotjie (onder assosiasie van die kleur) versmelt met die idee, nl. drink. Malherbe haal Seiler aan (Deutsche Sprichwörterkunde) wat so 'n gelyktydige ontstaan van beeld en idee 'n eg digterlike konsepie noem.

Blykbaar kom hierdie uitdrukking taamlik algemeen voor; vgl. OK, Nov. 1899, p.252, Gees van die Wingerd, p. 282, Bothma, p.16, en Skaduwees teen die Muur, p.94: „Onthou jy hoe ons sommer die Hotnots kopaf geslaan het met 'n skerp ysterklip en die een bottel bier na die ander afgeroggel het". Vergelyk ook doeie hotnotjies, d.i. leë

drankbottels (WAT, IV, p.415).

Na analogie hiervan het ontstaan 'n boesmantjie doodgeslaan, d.i. 'n sopie gedrink, met bygedagte dat die bottel se nek afgebreek moes word (WAT, I, p.469), 'n kaffer se nek omdraai, d.i. 'n bottel drank oopmaak (WAT, V, p. 128; dikwels slegs 'n bottel keelaf sny; vgl. Jan Rabie in „Die Bed“, Mosaïek, p.150, waar een van die karakters die ander uitnoui na ou Lewies se „louns om 'n bottel keelaf te gaan sny“; dink ook aan die reeds bespreekte hy het te diep in die kaffertjie gekyk, d.i. dronk).

Nog meer voorbeelde van personifikasie tref ons aan in vir Kaatjie/Saartjie soen (reeds Mansvelt, p.38, OK, Nov. 1899, p.252), ook Langnek-Kaatjie soen, terwyl Kleurlinge aan die Rand praat van langnek Susie soen (Bothma, p.16), Swart Griet(jie) soen (Malherbe, p.186). Kaatjie, Saartjie en Grietjie is nl. almal bekende eiename wat ook in ander uitdrukkinge voorkom; vgl. grote Griet (reeds bespreek in die hoofstuk oor bastervloeke), Kaatjie Kekkelbek, Kaatjie van die baan wees. Soos Griet 'n verkorting is van Magriet uit Margaretha, is Kaatjie weer 'n verkorting van Catharina (WAT, V, p.112), hoewel Kaatjie in Kaatjie van die baan 'n volksetimologiese vervorming is van katjie (vgl. Taalakker, pp.161-2).

Algemeen is ook die mannetjie/kêreltjie met die kurk-hoed soen, terwyl prof. Kempen die volgende variant opgeteken het: Die mannetjie met die punthoed soen (Gees van die Wingerd, p.282). 'n Student het ook nog in 1967 te Kimberley opgeteken: Hy soen die katjie met die kurkbekkie; vgl. Ndl. iets onder de kurk halen/hebben (Hui-zinga, p.305). Minder bekend is die swart meid soen (TVV, Aug. 1956, p.5) en na die dunnektannie vry (Hg. 26 April 1940, p.65, nie in WAT).

In plaas daarvan om te sê „kom ons gaan drink“, word vervolgens ook nog gebruik 'n snapsie maak, gaan neem 'n spot, gaan tot en 'n dop gaan steek. Elkeen van hierdie omskrywinge word afsonderlik bespreek.

Snapsie word baie algemeen gebesig (reeds OK, Nov. 1899, p.252; vgl. ook Gees van die Wingerd, p.285: 'n Snapsie steek/te nat, d.i. 'n bietjie wyn drink), dog ten spyte van sy gangbaarheid het dit nog nie van sy eufemistiese krag ingeboet nie. Snaps(ie), Ndl. snaps(je) is ontleen aan Hd. schnaps, dialekties snaps, d.i. 'n slukkie, mondvul (Afr. Etim., p.600). In Ndl. is die woord ook gebruiklik, „gewoonlijk in den vorm van het verkleinwoord” (WNT, XIV, 2260), dus eufemisties.

Hoe verbreid spot is in gaan neem 'n spot, kon nie uitgemaak word nie, dog in Barkly-Oos kom dit baie algemeen voor. Die woord word wel in hierdie betekenis vermeld in Bosman e.a. se Tweetalige Wdb. Die woord is aan Eng. ontleen waar dit 'n geselstaal-wisselvorm is vir 'n klein hoeveelheid of getal, veral vir 'n klein hoeveelheid drank (vgl. Webster, p.2437). Die woord het nie uit die onderwêreld sy weg tot die geselstaal gevind nie, want daar is dit onbekend (vgl. Partridge: Underworld).

Gaan tot, d.i. gaan drink, is deur 'n student te Aberdeen en Bloemfontein opgeteken. Tot is natuurlik die Eng. tot, d.i. iets klein, bv. 'n drankie of 'n kind, 'n woord waarvan die oorsprong onbekend is, dog miskien vergelyk kan word met Deens tommeltot, Sweeds tutte, d.i. 'n kindjie, Oud-Noors tuttr, d.i. 'n dwergie, Ohd. tutta, tuta, d.i. 'n tepel, en Grieks tutthos, d.i. klein, jonk (Origins, p.729). Volgens Pettman is tot „a common South African term for a dram” (p.507), en ook volgens Webster is die woord, in die betekenis van 'n drankie, hoofsaaklik dialekties (p.2675).

Baie algemeen is 'n dop gaan steek. Dit kom reeds voor by Boniface (De Temperantisten, p.128; vgl. TWK, 14, 1, p.33): „As ik nie van daag een beetje te veul dop gestee had, dan het jy my niet zoo maklyk onder gekreege, nie!” Vir Changuion (p.xxiii) is een dop steken 'n voorbeeld van „Kaapsch Taaleigen”. Dit kom ook voor by Mansvelt, p.35 en in OK, Nov. 1899, p.252. Volgens dr. S.J.

du Toit (vgl. Hg., 8 Aug. 1958, p.69) kan ons die aanwending van dop in druiwedop, d.i. die dop van 'n druiwekorrel, as min of meer spesifiek Afr. beskou. Die WNT noem dop, as benaming vir die skil van 'n druif, ongewoon in Ndl. en slegs een so 'n gebruiksgeval kon aangehaal word. In Afr. is dit, soos bekend, nie alleen die algemene benaming vir 'n druiweskil nie, dog dit het hier ook tot betekenisuitbreiding aanleiding gegee. Reeds in 1692 was daar nl. al 'n plakkaat teen „doppenbier of verfalschte drijven sap te maken". Later is dopbrandewyn gestook deur die druiwedop te verwyder en water by te voeg en dit dan te distilleer. Hierdie brandewyn word kortweg dop genoem en kry sy naam van die doppe waarvan dit gemaak word. Volgens Pettman (p.151) was hierdie benaming dwarsdeur Suid-Afrika bekend. Later het dopbrandewyn as produk van die mark verdwyn, maar die verdwyning het nie die woord uit die taal verban nie, en dop as benaming vir brandewyn kom nog algemeen voor (vgl. later by die bespreking van drankname).

Die nuwe betekenis waarmee dop verryk is, het egter nie tot „brandewyn" beperk gebly nie. Wanneer gepars is, is 'n deurgesnyde kalbasdop gewoonlik as skepding gebruik. Van die hoeveelheid wat so 'n skepkalbas bevat het, kan gevolglik gepraat gewees het as van „'n dop (mos)", sodat dop ook die naam van 'n maat kon gewees het (vgl. nog ons dopemmer).

Kleurlingwerksvolk op plase kry egter ook gereeld 'n sopie wyn. Oorspronklik het hulle dit uit 'n kalbasdoppie gedrink - weer eens 'n dop - en van die kalbassie is as 'n „dop" gepraat en van die rantsoen as 'n „dop wyn" of enkel ook as 'n „dop". Dop was dus nou die naam van sowel die drinkding as van sy inhoud. Later, toe 'n beertjie of iets dergeliks gebruik is, is die woord ook daarop oorgedra. Reeds in Ons Taal (Maart en April 1909, p.24) het Du Toit die betekenisontwikkeling en -uitbreiding van die woord beskryf: „... behalwe di betekenis

in Holl. (het dop) nog by ons di betekenis fan 'n maat waarin di folk wyn kry, omdat dit oorspronkelyk gemaak werd fan 'n kalbasdop, wat op di maat afgesaag werd, hoewel dit nou ook gebruik word fer 'n beeshoring of enige iits waaruit di folk hulle rasoen wyn kry; en dus ook fer di hoefeelhyd wyn self: , 'n dop wyn'".

Dop word vervolgens ook as 'n ww. gebruik: Hy (is iemand wat) dop, hy dop te veel (vgl. WAT, II, p.260).

Problematies is die steek in 'n dop steek. Vergelyk weer die reeds aangehaalde woorde van Boniface in De Temperantisten (p.128) waar hy praat van „te veel dop gestek had". In dieselfde werk (p.133) kom ook voor: „Had ik maar nog een kwartje of vier ouwe lappen, dan gong ik aspres na de Taphuis en steek voor haarle neus drie, maskie vier zoopjes achter makkaar in", terwyl Scholtz (vgl. TWK, 14, 1, p.33) in die K. Grensbl. van 23 Jan. 1845 nog gevind het: „Ton ons algar en par sopies gestek het". Scholtz vra: „Beteken steek in ons uitdrukking 'n dop steek inderdaad, ,in die lyf steek' soos die tweede sitaat laat dink?" (TWK, 14, 1, p.33). Ook Malherbe (p.160) meen die uitdrukking beteken eintlik „die dop in die mond steek". Vergelyk Wesvlaams eene pinte stekken, d.i. „eene pint bier drinken" (De Bo: Westvlaamsch Idioticon, p.748a). Franken (Taalhistoriese Bydraes, p.197, en voetnoot 58, p.205) beweer dat dop steek van Nederduitse afkoms is en vgl. dit met Duits stechen in Wein aus den Fasse stechen, en eine Flasche, ein Glas ausstechen, asook met die s.nw. Stecher.

Die laaste drankie wat gedrink word net voor 'n reis 'n aanvang neem, heet 'n looppoppie, d.w.s. 'n dop(pie) voor iemand loop (deur 'n student in 1963 te Estcourt opgeteken) en 'n glasier op die valreep drink, d.i. ter afskeid (deur 'n student in 1965 te Villiersdorp aange-teken; van Ndl., en daar wel aan die seevaart ontleen; vgl. o.a. Huizinga, p.192: Een glaasje op (aan) de valreep).

Wat tot dusver by die omskrywinge dadelik moes opgeval het, is die herhaalde gebruikmaking van die verkleinwoord; vgl. o.a. drankie, snapsie, enetjie maak, 'n kleintjie maak, 'n alsie snuif, 'n kwepertjie kneus, 'n varkie slag, voetjies hang, 'n keiltjie maak, fluitjie spoel, die apie se hare trek, 'n goggatjie tik, 'n boertjie maak, 'n spokie maak, 'n hakertjie maak, 'n kappie/tappie maak, hotnotjie/kaffertjie doodslaan, Saartjie/Kaatjie/Grietjie soen, die mannetjie met die kurkhoed soen, ens. Soos reeds in die betrokke hoofstuk aangetoon is, is 'n belangrike middel waardeur eufemismes in Afrikaans gevorm word, die gebruikmaking van diminutiewe.

2) Oormatige drink, dus ook alkoholisme.

Bacchus het nie net volgelinge nie, dog ook slawe. Vergelyk die waar Engelse gesegde: Bacchus hath drowned more than Neptune (Davidoff, p.107). Al keur die breë publiek sulke uitspattighede af, bestaan daar simpatie met so 'n gevallene, want blykbaar word besef dat so 'n persoon dit nie altyd kan verhelp dat hy hom keer op keer te buite gaan nie. Weer eens word daar dus nie gesê dat die ongelukkige suip nie (wat hy in der waarheid doen), dog die daad word vergoelik deur die gebruikmaking van sagter, verbloemende woorde en uitdrukkinge.

Soos so dikwels die geval is, besit die vreemde woord groter eufemistiese krag. Veral die Engels spree en booze word aangewend. (Dink ook aan die reeds bespreekte gaan tot en 'n spot neem, d.i. 'n drankie gaan drink.) Die herkoms van Eng. spree is onseker, en is eers sedert die 19de eeu bekend (vgl. Afr. Etim., p.612). Die woord het dus spoedig sy weg tot Afr. gevind, want reeds in OK, Nov. 1899, p.252, kom dit voor. Eng. booze (of boose) is al in 1566 opgeteken en was oorspronklik onderwêreldtaal en is „certainly" 'n direkte ontlening uit Mnl. busen, d.i. onmatig drink (vgl. Partridge: Underworld, p.63); vgl. nog Ndl. buis, d.i. dronk (vgl. Franck-Van Wijk, p.98).

Aan Ndl. is betreklik onlangs die oorspronklike studentewoord fuif ontleen. Die oorsprong daarvan is onbekend, en al wat met taamlike sekerheid verklaar kan word, is dat dit 'n Indiese of studentewoord is (vgl. o.a. Huizinga, p.154).

Ook bras (veral bekend in die samestelling brasparty en die afleidinge brasser en brassery) is van Ndl. herkoms. (Die Ndl. woord is ook deur die Skandinawiese tale oorgeneem, nl. Deens bras en Sweeds brass; vgl. Byv. tot Franck-Van Wijk, p.25). Daar moet uitgegaan word van 'n Germaanse woord wat „lawaai maak” beteken; vgl. Mnl. brassen, d.i. slomp, lawaai maak. Volgens Van Ginneken (p.509 en p.513) is dit die eerste keer deur studente in hierdie betekenis gebruik.

In 1967 het 'n student in Bloemfontein opgeteken: Die hele aand pimpel, d.i. drink. Prof. Kempen vermeld in Gees van die Wingerd, p.284, pimpel/pumpel, d.i. sterk drank drink, ook pimpeltjie, d.i. 'n wyn^mnaat, 'n klein kelkie, in welke betekenis dit reeds by Van Riebeeck en o.a. Leipoldt voorkom. In Ndl. is bekend pimpelen, d.i. drink, 'n jong onomatopee; vgl. ook Deens pimpe en Sweeds pimpla, d.i. drink (vgl. o.a. De Vries, p.166 en Byv. Franck-Van Wijk, p.127). (Dit is onseker of pimpel in die hendiadiskonstruksie pimpel en pers verband hou met pimpelen, d.i. drink - dink aan die pers gelaatskleur van die dronkaard - of met die kleur van 'n voël, die pimpel; vgl. o.a. Huizinga, p.424, Afr. Etim., p.501.)

Het 'n spreker nie veel simpatie met 'n drinker nie, dan heet hy sommer 'n brandewynpens, -swik, -vlieg, 'n dronklap of 'n drinkpens, 'n kantienlêer, -loper, -besem, 'n suiplap, 'n wynvlieg of 'n kroegvlieg. Sagter, dus eufemisties, klink egter 'n drinkebroer, 'n broeder van die nat gemeente (ook in Ndl.; vgl. Huizinga, p.175), hy is 'n bottelbaba (deur 'n student te Odendaalsrus opgeteken, nie in WAT), hy is 'n woestynkind (deur 'n student in 1964 te Marquard opgeteken), hy is 'n koekneus (deur 'n student te

Uppington opgeteken), 'n swanser (ontleen aan Wesfrankies of Brabants-Frankies; vgl. Volk en Taal, p.265).

Die gebruiklikste eufemisme was dronkaard. Hierdie woord het egter sy eufemistiese krag ingeboet en is vervang deur drankverslaafde of die omskrywing om aan drank verslaaf te wees. Drankverslaafde is besig om dieselfde weg op te gaan as dronkaard, en word op sy beurt verdring deur alkoholis (alkohol, 'n internasionale woord, uit Spaans alcohol, uit Arabies al-kohl, d.i. 'n soort poeier om die ooglede mee te kleur; vgl. o.a. De Vries p.28; oorspronklik moes die aanwending van die Arabiese woord in sy huidige betekenis dus ook geskied het omdat daar 'n behoefte aan 'n nuwe eufemisme was).

Kom so 'n ongelukkige sy swakheid te bowe, en hy drink nie meer nie, is hy dus 'n afskaffer (Eng. teetotal, eintlik t-total waar t verteenwoordig T vir Lat. totum, d.i. alles; vgl. Origins, p.729), dan heet dit pal in die lyn wees/loop/hou (Gees van die Wingerd, p.284), of hy is op die waterkar (alg.; vgl. o.a. Voor die Nag kom, p.185; vgl. ook hy het van sy waterkarretjie afgeval, d.i. weer begin drink, deur 'n student opgeteken in Rooi Rose, 13 Nov. 1963, p.101).

Verdere omskrywinge om aan te dui dat 'n persoon oormatig drink, is o.a. die bottel aanspreek/aanky (Malherbe, p.109), hy glo nie die bottel het 'n boom nie, hy wys die bottel se boom te veel vir die son, lief vir die bottel wees, hy is 'n bottel self, die bottel soen, met die bottel speel, te veel van die bottel hou (almal in WAT, I, p.506), die bottel laat agteropskop (deur 'n student opgeteken uit Toings, nie in WAT), die bottel kap, d.i. inwy (Gees van die Wingerd, p.284, nie in WAT), van die fles hou (WAT, II, p.709; vgl. Ndl. de fles aanspreken en Vlaams ene fles de nek afslaan: Huizinga, p.152 en p.643), in die kalbas kyk (reeds OK, Nov. 1899, p.252), in die kan/vat kyk (Malherbe, p.227), by die kannetjie kuier (WAT, V, p.222), die bekers loop oor, d.i. daar word baie gedrink

(deur 'n student in Bloemfontein opgeteken, nie in WAT), hy kyk in die glas (WAT, III, p.285, ook Ndl. te diep in het glaasje gekeken hebben; vgl. Huizinga, p.192), die beker/lepel/dop te vol skeep (Malherbe, p.252, nie in WAT), 'n bietjie te veel skeep (Hoogenhout, p.92), hy kan gesond skeep, d.i. baie drink (deur 'n student in 1966 te Stellenbosch opgeteken).

Wysiginge van die bekende die bottel soen, is Langnek-Kaatjie/Saartjie/Susie/Swart Griet(jie) soen, die kêreltjie/mannetjie (met die punthoed) soen, hy soen die katjie met die kurkbekkie, die swart meid soen, en miskien ook na die dunnektannie vry, almal uitdrukkinge wat reeds bespreek is.

Verbloemend is vervolgens nog bloots ry (sterk drank drink sonder om water by te gooi; vgl. o.a. Malherbe, p. 135), hy het 'n regte blikkeel, d.i. kan baie sterk drank drink (deur 'n student in Bloemfontein opgeteken; nie in hierdie bet. in WAT), hy maak van sy maag 'n looikuip (Hg. 26 April 1940, p.65), om te boegoe, d.i. drink (WAT, I, p. 461, reeds OK, Nov. 1899, p.252), baie swawel (vgl. o.a. Kritzinger, p.161), hy boer op die perd (vgl. TVV, Aug. 1956, p.5; volgens prof. Coetsee 'n verwysing na die bekende White Horse Whisky), hy veg gereeld met die draak, d.i. drink baie, of hy het die draak gaan veg, d.i. gaan drink (deur studente onderskeidelik in 1964 en 1966 te Odendaalsrus en Bloemfontein opgeteken, nie in WAT), 'n aanbiddier van Bacchus, of aan Bacchus offer (WAT, I, p. 315), sy hart pomp wyn (deur 'n student in 1964 te Upington opgeteken, nie in WAT), kameel wees, d.i. baie kan drink (vgl. WAT, V, p.195; afhangende van die drinkgewoontes van 'n kameel wat beklemtoon word, kan dit egter ook iemand aandui wat nie drink nie; vgl. bv. Gees van die Wingerd, p.284), keel verbrand (Gees van die Wingerd, p.284), 'n droë keel hê (WAT, V, p.445), alles deur die keel jaag (WAT, V, p.449, ook Ndl.; vgl. Huizinga, p.269; dink aan die bekende gesegde hy het sy plaas deur sy keel getrek), hy kan nie die sleutels dra nie, d.w.s. hy is nie

te vertrou met die sleutels van die wynkelder nie (TVV, Aug. 1956, p.5), kwaai stook (alg.), hy val glad nie sleg vir 'n kelkie wyn nie, d.i. hy drink te veel (Gees van die Wingerd, p.285), werk met warmwater (TVV, Aug. 1956, p.5), iemand kry klontjies, d.i. trekkings van te veel wyn drink (Gees van die Wingerd, p.284), 'n goeie hou (weg)slaan (alg.; hou, in verbinding met 'n ww., word dikwels gebesig ter aanduiding dat 'n handeling op 'n voortreflike wyse uitgevoer word of geïntensifiseer plaasvind; vgl. nog 'n hou eet, hardloop), die skip besoek (skip is nl. die naam van 'n kroeg in 'n Bolandse dorpie (TVV, Aug. 1956, p.5), hardehout kou (deur 'n student te Bloemfontein opgeteken; vgl. die hardehout het hom geslaan, d.i. hy is dronk, en hardehout as 'n benaming van brandewyn), hy is droë-lewer (Bosman, p.87, volgens hom blykbaar taamlik algemeen; ook Hesseling, Het Afrikaansch, p.112, het in OK, II, p.84 aangeteken: Ek is droge lever; vgl. nog Malherbe, p.254, sy lewer is nat, d.i. dronk, of aan die drank oorgegee, ook Ndl. een droge/heete lever hebben, reeds 18de-eeus, Hd. eine zu grosze Leber haben; vgl. Stoett, I, p.502; die lewer is nl. beskou as die setel van die dors), hy is aan die lek (Mansvelt, p.95; vgl. Changuion, p.xvii: Aan de lik, Ndl. likken, d.i. drink), bul lê, d.i. dronknes hou (WAT, I, p.556; dronknes, 'n woord wat blykbaar nie in Ndl. bestaan nie, is waarskynlik in Afr. volksetimologies gevorm van Eng. drunkenness; vgl. Afr. Etim., p.209).

Sulke drinkpartye staan ook bekend as libasies (in Mosselbaai; vgl. Gees van die Wingerd, p.284), en lol (vroeër deur Stellenbosse studente gebesig; vgl. Pettman, p.300). In Tzaneen word 'n bierparty onder nie-blankes 'n stokvel genoem (deur 'n student aangeteken, 1965).

'n Mooi voorbeeld van 'n eufemistiese omskrywing vir „baie drink" kom voor in 'n brief van Dirk Scheltema, gedateer 12 April 1854 (vgl. dr. Bax-Botha se artikel: „Die Scheltema-briewe uit die Kaapkolonie, 12 April 1854 - 10 Maart 1867 in HA, 1959, p.92): „... het vertrek ...

beviel mij geen^{en}zins, daarbij eenen hofmeester die vuil was, onbescheiden^{en} groot liefhebber van de spirituele vochten onder zijne bewaring".

'n Omskrywing waarom daar nog meningsverskil bestaan wat betref die herkoms, is die elmboog lig. Hierdie tans bekende eufemisme was blykbaar vroeg reeds algemeen gebruiklik. Scholtz gee 'n aanhaling uit Volksblad van 12 Des. 1863: „Partijkeer het ik een bietjie die ellenboog gelig" (vgl. TWK, 14, 1, p.11). Dit kom vervolgens nog voor in OK, Nov. 1899, p.252, en in Ons Taal, Juli en August, 1909, p.3. Ook die wisselvorme wys op sy gangbaarheid, nl. met die elmboog werk (WAT, II, p.533) en die arm lig (WAT, I, p.260; deur Scholtz ook in Volksblad van 3 Okt. 1872 opgeteken: „Ik het zoo nou en dan ook mij arm opgelig"; vgl. TWK, 14, 1, p.5).

Malherbe dink aan Nederlandse oorsprong, dog ontken ook nie Franse invloed nie (vgl. pp.47, 69, 173). In die 17de eeu was nl. algemeen bekend de ellenboog roeren, in die betekenis dobbel, gewoonlik met aanduiding van die plek waar die handeling plaasvind, nl. die kroeg; vgl. Moerkerken: Het Nederlandsch Kluchtspel in de 17de eeuw, p.509: „Wakker den elleboog te roeren, in deen of dandere kroeg?" Die betekenis drink kon dus al in kiem aanwesig gewees het by die verhuising na Suid-Afrika. Lig kan beïnvloed wees deur Fr. lever; vgl. Fr. lever le coude, d.i. suip. Dink ook aan Ndl. glaswerk naar boven dragen (Volk en Taal, p.337). Volgens Scholtz (TWK, 14, 1, p.11) is dit egter vertaal uit Eng. lift the elbow, 'n verklaring wat deur Boshoff oorgeneem is, hoewel hy moontlike Franse invloed nie buite rekening wil laat nie (vgl. Afr. Etim., p.218).

Dat dit 'n direkte Engelse vertaling is, skyn egter onwaarskynlik te wees daar dit in Engels blykbaar slegs dialekties voorkom, en dan ook in 'n gewysigde vorm. Lift the elbow kon nl. in die volgende Eng. woordeboeke nie gevind word nie: Webster (vgl. bibliografie), Shorter

Oxford Dictionary, A new Eng. Dictionary, III (hierin slegs to shake the elbow, d.i. dobbel, reeds argaïsties, en knight of the elbow, d.i. dubbelaar), The Eng. dialect dictionary, II (slegs to have a crooked elbow, d.i. om 'n dronkaard te wees), en Partridge se Dictionary of the Underworld (slegs elbow-crooker, d.i. 'n kwaai drinker en elbow-shaker, d.i. 'n dubbelaar, beide Sleng- en nie Bargoense woorde).

In sowel Eng. as Ndl. was die betekenis wat aan die uitdrukking geheg was, dus dobbel. In geen geval kom die woord lig voor nie (vgl. Ndl. de elleboog roeren, Eng. to shake the elbow). Indien die betekenis drink dus reeds in kiem aanwesig was in die Ndl. uitdrukking, soos Malherbe goeie gronde het om te vermoed, dan kon dit hier in Suid-Afrika verder beïnvloed gewees het deur Fr. lever. Dat die uitdrukking egter uit Eng. vertaal is, skyn baie onwaarskynlik te wees.

Waarom moet egter na vreemde invloed gesoek word as dit hier spontaan kon ontstaan het? Soos dit reeds duidelik behoort te blyk, was (en is) Afrikaners op hierdie gebied tog aktief taalskeppend, en 'n mens voel geneig om ook hierdie bekende omskrywing vir 'n eieskepping te hou. In die volgende geval het die invloed dus ook van Afrikaans uitgegaan: „There's a sight too many chaps out here who are a deal too fond of lifting the elbow" (Mitford se Gerard Ridgeley, p.24; vgl. Pettman, p.295). Ook in Eng. bestaan daar 'n behoefte aan eufemismes, en nog ander Afr. woorde i.v.m. drank en dronkenskap kan aangetoon word wat hulle weg na Eng gevind het, o.a. dop, d.i. brandewyn en poegaai, d.i. dronk (beide woorde is reeds bespreek).

Ten slotte word enkele uitdrukkinge vermeld wat aandui dat 'n persoon op een aand alle kroeë besoek, nl. op die swier (Kritzinger, p.162; swier van Ndl. zwieren, 'n woord wat behoort tot 'n groep wat met zw begin en wat 'n draaiende en swaaiende beweging aandui; vgl. De Vries, p. 265; in hierdie geval moet aan die swaaiende gang van die

getroue kroegbesoeker gedink word). Vir hierdie daad word veral die bekende Eng. pub-crawling gebruik. In Ndl. is o.a. bekend aan de rol gaan/zijn (Huizinga, p.453), aan de zwabber zijn (do., p.631), alle kapellekens ingaan (do., p. 647, 'n Vlaamse uitdrukking), bij alle heilige huisjes aanleggen (Huizinga, p.18).

In alle tale is natuurlik voorbeelde aan te toon van verbloeminge vir hierdie algemeen afkeurenswaardige daad. Enkele Ndl. gevalle is van mooi Aaltjie zingen (Huizinga, p.15; Aaltjie is 'n sinspeling op aal wat weer 'n verbastering is van Eng. ale, d.i. bier - let op na die eufemistiese krag van die vreemde woord), hij is er niet vies van of hij spuugt er niet in (te Goeree en Overflakkee; vgl. NT, XIII, 1919, p.137; so ook een boonschoofje nemen : do., p.139), een eksteroog in zijne keel hebben (Huizinga, p.642), aan de flep/fep zijn (do., p.150), alles erdoor lappen (do., p.314), goed in Schiedam bekend zijn (do., p. 466), het vlees onder de pekel houden/laten (do., p.564), ene keel hebben gelijk een orgelpijp (do., p.648) De Vooy's (Opstellen, III) het opgeteken: buizen, kitten, lapen, meppen, peren, pijpkannen, een graantje pikken (p.231).

Weer eens kan talle Sleng-uitdrukkinge, gebruiklik onder soldate, diewe, ens., aangehaal word. Ter illustrasie word slegs na enkeles verwys. Soldate in die eerste wêreldoorlog het gepraat van to go on the batter (Fraser, p.19), to tank up (p.277), to mop up of mop it down, bv. in die bekende liedjie „Here's to the good old beer - /Mop it down, mop it down!/ Here's to the good old beer - /Mop it down!“ (Partridge, Songs and slang, p.140), jag (do., p. 322), honking (Partridge, Forces' Slang, p.95), go on the piss (do., p.143), go on the skite (do., p.171), strike it down (do., p.184). Australiese Sleng-woorde is o.m. to tip the little finger, to swamp, to bash the turps (Baker, p.168).

C. Drankbenaminge.

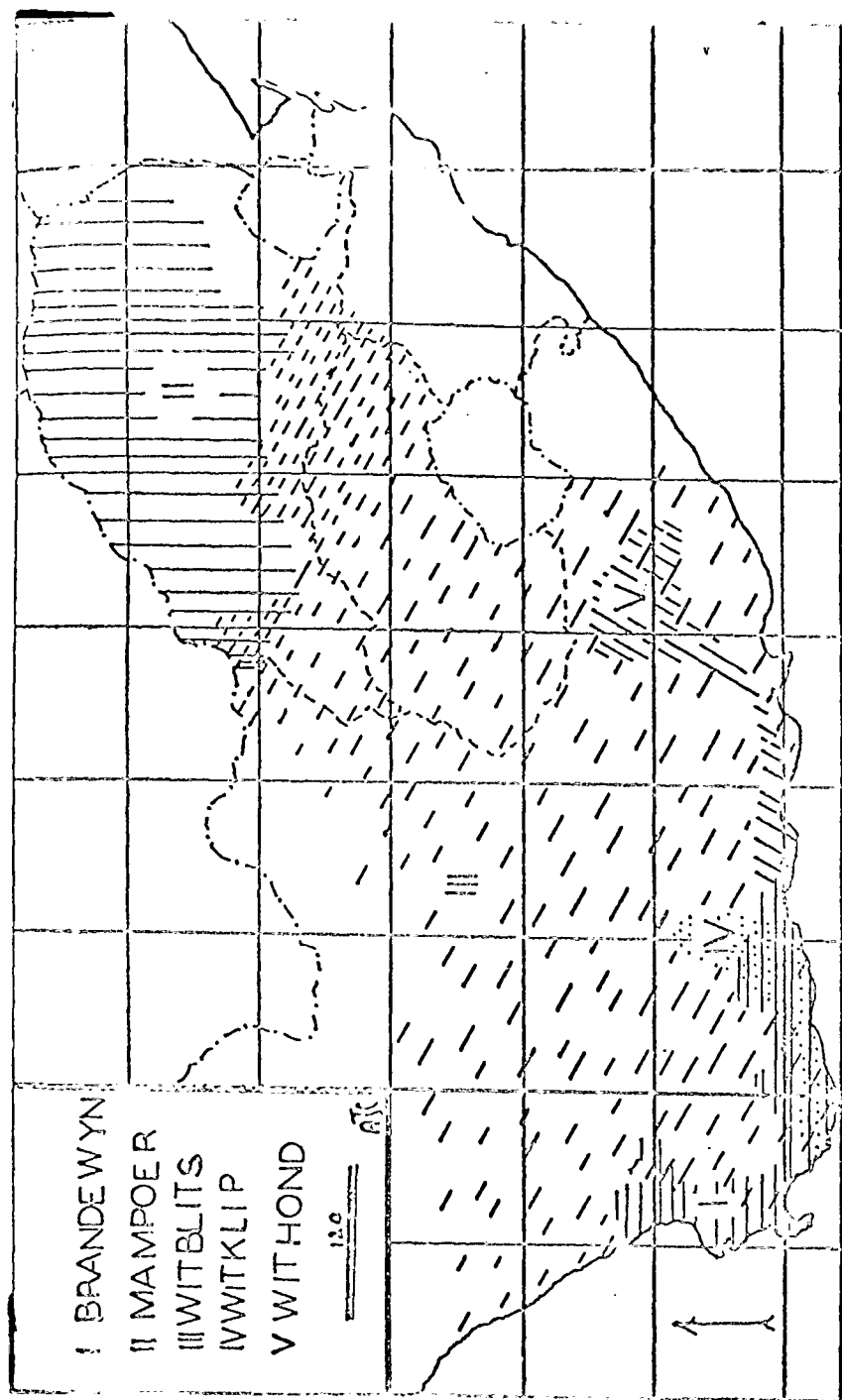
Word o.a. prof. G.S. Nienaber se Afrikaanse Familie-name nagegaan, is dit duidelik dat die meeste eiename uit gewone alledaagse woorde ontstaan het. Die teenoorgestelde is egter ook waar, nl. dat verskeie woorde oorspronklik eiename was wat toe die gewone woord geword het (o.a. agie, keiser). Dit is veral die geval met produktename wat afgelei is van die plekname waarvandaan hulle oorspronklik afkomstig was. Dit is ook die geval met baie drankname, bv. port (vgl. hy drink 'n glasie port) van die naam van die Portugese hawe Oporto van waar dié wyn vroeër veral verskeep is, of sjampanje wat oorspronklik gekom het van die landstreek Champagne in Frankryk. Ook cognac ontleen sy naam aan die stad Cognac in Frankryk, en sjerrie aan die stad Xeres (nou Jerez de la Frontera) in Spanje.

Die dranksoorte met die grootste aantal liefhebbers is egter bier, wyn, brandewyn en whisky. Omdat whisky uitermate duur is, en e.g. twee soorte weer te „lig" is vir die kwaai drinker, word veral brandewyn straf gedrink. Dit is dan ook die dranksoort wat die meeste met dronkenskap geassosieer word.

Nou is dit ook so dat brandewyn (letterlik (ge)brande, d.w.s. gestookte, wyn; ook Eng. brandy is 'n verkorte vorm van brandywine; vgl. Origins, p.57) maklik self berei kan word. Al wat benodig word, is druiwe of ander veldkosse of vrugte met die nodige suikergehalte wat by die stookproses aangewend kan word. Omdat brandewyn oral s sy liefhebbers het, en omdat ook brandewyn nog altyd 'n betreklike duur produk is, word dit stilletjies, omdat dit onwettig is, self gestook. Die produk moet dus geheim gehou word om hotsing met die gereg te voorkom. Die omstandighede bestaan dus om allerlei benaminge aan te wend om die oningewydes om die bos te lei.

Prof. Abel Coetzee het vraelyste uitgestuur wat hierdie aspek raak, en die vernaamste gegewens word aangedui op die volgende kaart wat met prof. Coetzee se vriendelike toestemming oorgedruk word uit TVV, Aug. 1956, p.9

(ook opgeneem in sy Teenstellings in die Taal, p.72):

Dit blyk dus dat in die Boland, die eintlike en oorspronklike druiwestreek en die tuiste van wettige drankproduksie, die benaming brandewyn algemeen gangbaar is. Dit wil egter nie sê dat daar nie onwettige praktyke plaasvind nie. Aangesien byna elke boer magtiging het om vir eie gebruik en vir die handel te stook, word die minste

argwaan gewek deur ook die hoeveelheid wat sonder magtiging gestook word op sy gewone handelsnaam te noem.

Dat ongemagtigde stokery wel plaasvind, kan ook afgelei word uit die feit dat allerlei verdoeselende name voorkom langs die normale naam, nl. witklip en withond. Prof. Coetzee (a.w., p.8) meen wit verwys moontlik na die kleur van die onvermengde produk, nl. suiwer alkohol, klip na die hou wat 'n mens daarmee kan slaan, en hond na die byt van die dier. Die twee name, soos ook witblits (blits is bliksem), dui op die kragvolle werking van die vog. (Vergelyk die reeds bespreekte uitdrukkinge wat met dieselfde idee, nl. die kragvolle werking, verband hou, en wat aandui dat iemand dronk is, bv. sy kruie was te sterk, hy is gekerrie/gepeper/gepiekel/gebalsem-kopiefafa, die tier het hom gebyt, hy en die leeu was deurmekaar, ens.)

Dikwels word slegs gepraat van blits (WAT, I, p.518 onder brandewyn), of van wittetjies (vgl. WAT, I, p.466 onder boerblits), waarskynlik 'n afkorting van witblits, dog ook moontlik 'n verwysing na die bekende White Horse Whisky; vgl. nog hy boer op die perd, d.i. hy drink baie (TVV, Aug. 1965, p.5).

Mampoer as term stam uit Noord-Transvaal (vir 'n volledige verklaring betreffende die oorsprong en verspreiding van die woord, vgl. prof. Coetzee se reeds vermelde artikel in TVV, Aug. 1956, pp. 8 - 10 en sy bydrae tot Taal en Teken, p.146 e.v.). Die ontdekking van spoelgoud in die omgewing van Mac Mac, Lydenburg en Barberton teen die einde van die 19de eeu het 'n stormloop van goudelwars en die ontwikkeling van 'n dranksmokkelary met skelmgestookte brandewyn tot gevolg. Veral in die gebied van opperhoof Mampoer is baie brandewyn gestook uit stamvrugte. As „minderwaardige” drank het hierdie produk die naam gekry van die opperhoof uit wie se gebied dit kom. Binne vyf jaar het hierdie goudstreek egter sy bloeityd beleef, en nadat goud in 1886 op die Witwatersrand ontdek is, beweeg al die Noord-Transvaalse goudsoekers suidwaarts, en so is ook die woord versprei. Hierdie woord brei sy gebied steeds

uit, dog is nog nie so bekend soos bv. witblits nie. Dat mampoer nog nie algemeen in die W.P. bekend is nie, blyk o.a. uit die feit dat prof. Kempen (Gees van die Wingerd, p.284) Fauresmith as plek van optekening vermeld.

Prof. Coetzee se vraelyste het ook ander volksname vir selfgestookte brandewyn opgelewer, name wat egter sporadies voorkom en dus nie op die kaart aangedui is nie. Kareelat bevat moontlik 'n verwysing na die aanwending van kareebessies by die stokery. Hierdie kareelote is ook goeie latte om kinders mee te tug en om perd mee te ry. Die aanwending van lat is dus hier iets wat hard slaan. Kareelat is derhalwe 'n blitsige drank van kareebessies. (Vergelyk ook die bespreking van withond, witklip en witblits, woordewat eweneens met die kragvolle werking van die produkte in verband staan.) Volgens 'n student is kareedou hiervan 'n wisselvorm, 'n woord wat glo algemeen is in Noord-Transvaal.

Ander name deur prof. Coetzee ingesamel, is gif, slang gif en groen mamba (weer eens benaminge wat verwys na die kragvolle werking), doringdraad (iets wat 'n mens uitmekaar skeur; reeds opgeteken deur Von Wielligh, p. 268, o.a. te George; vgl. ook hakiesdraad : WAT, I, p. 466 onder boerblits), vaaljapie, hardehout (miskien verwysend na die harde houtvate waarin sterk drank beleë gemaak word), arak ('n woord wat reeds deur Van Riebeeck, via Maleis uit Arabies, hierheen gebring is, en die benaming is van 'n Oosterse alkoholiese drank (vgl. Afr. Etim., p. 140); prof. Coetzee se medewerkers het dit nog op drie plekke in Noordwes-Kaapland opgeteken), Schoeman (die aanwending van 'n geregistreerde handelsnaam; vgl. Schoemanello; 'n student het ook te Vredefort opgeteken: Daar was baie Schoeman op die partytjie, d.i. baie drank), blou duiwel (hang weer saam met die kleur en krag van die produk).

Die herkoms van vaaljapie, veral die benaming van 'n minderwaardige soort wyn, dog volgens prof. Coetzee (a.w.) ook toegepas op selfgestookte brandewyn, is nie duidelik te verklaar nie. Jaap/Japie uit Jakob/Jakobus is 'n veelvoorkomende persoonsnaam onder Afrikaners, soseer dat dit 'n spotbenaming geword het, bv. hy is sommer 'n japie; vgl. ook dorpsjapies en plaasjapies. Is 'n persoon sommer 'n vaaljapie, is hy 'n kleurlose, onpersoonlike, niksbeduidende persoon. Wanneer vaaljapie op drank oorgeplaas word, sinspeel dit daarop dat die selfgestookte produk wat gewoonlik deurskynend is (vgl. witblits) melkerig vaal word indien met water verdun. Ook Boshoff (Afr. Etim., p.671) meen dat die benaming verband hou met die persoonsnaam. 'n Ander verklaring kom egter voor in Terblanche en Odenaal se Wdb. (p.1172). Hulle lei vaaljapie af van Frans vin du pays, d.i. die wyn van die land, d.w.s. van die distrik.

Nog meer eufemismes vir brandewyn^e, meestal die selfgestooktes, is blouperd (deur 'n student in 1967 te Bloemfontein opgeteken), bobbejaantrane (Studierigtings, p.189; ook onder die Rehoboth-baster; vgl. Rademeyer, p.116), boegoeblaar (WAT, I, p.461), palmietsop (opgeteken deur 'n student, nie plek van optekening vermeld), perskeblits/-dop (WAT, I, p.466, onder boerblits), perskebrand (Ruiter, 2 April 1948, p.10), Keimoesblits (tuisgestookte brandewyn soos wat in Keimoes gestook word : WAT, V, p.468), kafferblits (reeds opgeteken deur Von Wielligh, p.268, o.a. te George), kettingblits (WAT, V, p.619; vgl. ook kettangtou : Gees van die Wingerd, p.281), boerblits (WAT, I, p.466; vgl. reeds Pettman, p.73, wat Boers of Boer brandy opgeteken het, ook Cape smoke, p.115), helwater (WAT, IV, p.171), helsap/-sop (WAT, IV, p.170), helvuur (OK, Okt. 1896, p.151, nie in WAT), kliphout (HA, 1962, p.108), nêne, d.i. gesmokkelde drank (Gees van die Wingerd, p.281).

Vir hierdie onwettige praktyk bestaan daar o.a. die volgende eufemismes: Ketel sit, bv. „ons moet ketel sit“,

d.i. onwettig drank stook, opgeteken in die Transvaal (vgl. WAT, V, p.609), hy maak alweer spoor kloof toe, d.i. besig om brandewyn te stook (Gees van die Wingerd, p.284), 'n kalkoen aan die broei hê, d.w.s. heuningbier aan die werk hê, 'n Kleurlinguitdrukking te Vanrhynsdorp (WAT, V, p.172).

Ook vir die gekoopte produk bestaan daar egter verbloemings. Daar word besef dat veral die gebruik van brandewyn (of dan brênie, van Eng. brandy, dus alweer 'n vorm van verdoeseling) by baie mense 'n afkeer wek en dat die woord derhalwe 'n kras gevoelswaarde besit. In sekere gebruiksituasies word die woord dus vermy en word „sagter” terme, dus eufemismes gebesig. Let op na die selfregverdiging wat spreek uit die volgende woorde: Huisvriend (volgens die student wat dit opgeteken het, word dit algemeen gebruik in die betekenis van „brandewyn” op die Vrystaatse goudvelde, nie in WAT), keelspoeling of keelnatmaker, beide gewoonlik in die verkleiningsvorm (WAT, V, p.450 en p.453), trooswater of 'n troostertjie (vgl. o.a. Koms van die Komeet, p.48: „Ters het hulle al dikwels op 'n Vrydagmiddag daar opgemerk, ru skertsend met mekaar op hul raserige manier, die voorsmaak van die trooswater reeds op die tong”, of Skaduwees teen die muur, p.95, toe twee Boeresoldate die Tommies se drank afgeneem het en die een opmerk: „Ek moet sê ek het darem jammer gekry vir die arme Tommies toe ek dink hulle sit miskien êrens op die kaal haaivlakke, sonder 'n troostertjie, sonder niks”), voggies (absoluut niks-seggend), 'n afsakkertjie (WAT, I, p.92; meer Ndl.; vgl. o.a. Stoett, I, p.26, Huizinga, p.35).

In 'n artikel in Dagbreek (25 Jun. 1967, seksie II, p.1) word die drankgewoontes van die Afrikaner bespreek. Daarin beweer die skrywer o.a.: „Die Afrikaner weier ... om aan hom self te erken dat hy by uitstek 'n brandewyndrinker is. Dit klink nie 'n mooi' nie. Soos die man wat voor die hotel stilgehou het en aan sy kwaai vrou gesê het: „Skat, kom ons stap hier in. Ek wil net gou 'n

brandebiertjie bestel. Die kinders is seker ook al lus vir 'n koeldrank.' Hy sal nie erken dat hy lus voel vir 'n ,brandewyn' nie, nou maak hy gebruik van 'n eufemisme - en word brandewyn nou 'n brandebiertjie" (brandebiertjie nie in WAT; te vergelyk met die Griekwawoord branier van brandebier van brandewyn en bier, deur 'n student te Fauresmith opgeteken, eweneens nie in WAT).

Hoe onskuldig klink voorts 'n kortetjie (alg.; vgl. o.a. bg. Dagbreek-artikel), 'n spyker, d.i. brandewyn en bier tesame (do.), 'n knyper, d.i. 'n stywe dop brandewyn (Terblanche en Odendaal Wdb., p.473), 'n kerkvenster, d.i. 'n glasier kwart met brandewyn en verder water (deur 'n student in 1964 te George opgeteken; nie presies dieselfde verklaring in WAT nie), hotelwater (deur 'n student gehoor oor die SAUK, nie in WAT), efsee, d.i. F.C.-(vir Finest Colonial) brandewyn, by uitbreiding toegepas op enige soort brandewyn (WAT, II, p.459), gee my asb. een van die elf, d.i. Kommando-brandewyn a.g.v. die elf perde op die etiket van die bottel (deur 'n student in 1966 te Bloemfontein opgeteken; nie in WAT onder elf), dr. Joubert se medisyne (deur 'n student in Harrismith opgeteken, nie in WAT), hout, bv. daar was baie hout op die partytjie (deur 'n student te Dos-Londen opgeteken, nie in WAT; waarskynlik 'n verkorting van hardehout, dus 'n versagting van 'n versagting), die land se water (opgeteken deur prof. T.H. le Roux in HA, 1962, p.108), 'n aposteltjie, eintlik 'n bepaalde soort brandewyn (vgl. D.J. Opperman in Gees van die Wingerd, p.9: „As die vygies mooi bloei en die gerwe aangery word, drink jy om elfuur so 'n pimpeltjie sjerrie, op 'n winteraand as die wind huil en jy weet die lammers is veilig beskut, jou brandewyn; langs die kampvuur 'n aposteltjie ...").

In 1967 het 'n student te Hertzogville oor die telefoon (nog die bekende plaaslyne) die volgende gehoor: „Bring 'n bottel toebroodjies saam". Dit was niks anders nie as 'n uitnodiging om te kom kuier en 'n bottel brandewyn saam te bring nie. In 'n artikel in Die Hg. (24 Junie

1966, p.80) versag die skryfster (Wille Martin) die woord weer met die volgende omskrywing: „Toe alles klaar is, vra André die geneesheer of hy nie in die gouigheid, 'n dosis van die beste' daar onder in sy studeerkamer wil gaan geniet nie en met 'n vonkeling in syoë is hy saam met André daar weg”.

Studente praat gewoonlik van Moses in die mandjie. Oorspronklik het dit betrekking gehad op Oude Meesterbrandewyn omdat op die etiket 'n man met lang hare voorkom, en veral omdat die bottel in 'n netomhulsel verkoop word. By uitbreiding is die benaming later toegepas op enige soort brandewyn. 'n Student het nog in 1967 te Van Dyksdrift opgeteken: Moses in die biesies, terwyl die mense in die Kalahari sê: Die Ou Meester agter die jakkalsproef (in 'n artikel oor daardie streke in Sarie Marais, 12 Feb. 1969, p.124).

Minder bekend is jandoedel, d.i. brandewyn, oorspronklik 'n skertsende benaming vir jenever (WAT, V, p. 28). Vir die voorkoms daarvan, vgl. T.C. Pienaar se Die Keuse, p.149: „Hy dink aan die vate wyn uit hul oupa se dae ...; aan al die flesses jandoedel met die Van Rhymerk en jaartal daarop. Kon hy maar net 'n bietjie frans-brandewyn huis toe neem vir siekte!”

Seker een van die bekendste benaminge vir „brandewyn” is dop (die oorsprong en betekenisuitbreiding van die woord is reeds bespreek; vgl. 'n dop gaan steek, d.i. drink). Een van die talle betekenis van hierdie woord wat as sowel s.nw. as ww. gebruik word, verwys spesifiek na brandewyn, bv. „sy asem het drie myl teen die wind na dop geruik” (vgl. WAT, II, p.259). Ook gebruiklik is dop-en-dam, eintlik (dop) brandewyn en (dam) water, volgens WAT, II, p. 260, benaming vir 'n minderwaardige brandewyn. Dat dit egter nie altyd die geval is nie, blyk uit die volgende aanhaling uit Dagbreek (25 Jun. 1967, seksie II, p.1): „Laat ons dié feit nou maar in die oë staar: Suid-Afrikaners - en veral die Afrikaner - drink te veel brandewyn

..... al die 'snaakse' likeurs ... bekyk hy maar net oor die kroegtoonbank onderwyl hy sy glasie 'dop-en-dam' liefkoos". Reeds Pettman het opgemerk dat dop as 'n benaming vir brandewyn dwarsoor Suid-Afrika bekend is (p.151). Dop is dan ook een van die woorde wat in sy spesifiek Afrikaanse betekenis internasionaal in omloop gekom het, en die woord word o.a. gevind in Webster (p.771), Funk en Wagnall se New Standard Dictionary of the English Language (p.749) en The concise Oxford Dictionary, p.358. Ook in ander tale bestaan daar 'n behoefte aan eufemismes, en die vreemde woord is een van die middele by die vorming daarvan. Behalwe dop het ook ander Afrikaanse woorde i.v.m. drank en dronkenskap hulle weg na Eng. gevind, o.a. poegaai, d.i. dronk, en miskien lift the elbow van die elm-boog lig (beide woorde reeds bespreek; vgl. aldaar).

Dikwels word skertsende benaminge gebesig. Soos reeds aangedui is, laat so 'n skertsende woord 'n glimlag verskyn op die toehoorder se gesig, en werk dit dus versag-tend, verontskuldigend, vergoelikend in op die omstanders. Die motief vir die gebruik van die woord, moet dus weer eens by die eufemisme gesoek word. Skertsende benaminge is Bolandse kookwater (deur 'n student in 1961 te Bloemfontein opgeteken, nie in WAT), Boland-sous (TVV, Aug. 1956, p.5, nie in WAT), driemaaldeur (Ruiter, 2 April 1948, p.10, nie in WAT), duiwelsdrank (WAT, II, p.389), hane-pootekstrak (WAT, IV, p.82), kookwater (deur 'n student in 1965 te Theunissen opgeteken), vuurwater (deur 'n student in 1963 te Oudtshoorn opgeteken), warmwater (TVV, Aug. 1956, p.7), kwaiwater (deur 'n student in 1965 te Hertzogville opgeteken), lawaiwater (alg.; vgl. o.a. Malherbe, p.251, Ndl. spraakwater; vgl. Stoett, II, p.277), grootpraatdruppels (WAT, III, p.466), huppelwater (deur 'n student in 1965 te Koffiefontein opgeteken, nie in WAT), kieliewater (WAT, V, p.647), tiermelk (alg.; reeds opgeteken deur Von Wielligh, p.268; ook onder die Griekwa; vgl. Van Zyl, p.61), rinneweersappies (Hg. 16 Julie 1965, p.29, kol. 2), slingersous of slingerolie (deur studente opge-

teken te Krugersdorp, Johannesburg, Welkom; vgl. in Australië stagger-juice : Baker, ^{p.168} Koos wye voete, bv. „ou Koos wye voete is sy beste vriend" (deur 'n student opgeteken te Kaapstad, 1965), kromhoutsap (ook vir wyn gebruik; vgl. WAT, I, p.518 onder brandewyn), 'n alsie, d.i. 'n sopie brandewyn of wyn (WAT, I, p.164), 'n spinnekop, 'n kopskoot of 'n jangroentjie (Dirk Richard in Die Swart Wa, p.115), brandvoetjie ('n Kleurlingwoord vir brandewyn: WAT, I, p.522), ghwaapsous (deur 'n student in 1967 te Bloemfontein opgeteken, nie in WAT), 'n katstert deur sy keel trek, d.w.s. brandewyn drink (deur 'n student in 1966 te Johannesburg opgeteken, nie in WAT), Jan se hand ('n Kleurlingwoord : WAT, V, p.27; vgl. ook aan Jan se hand vat, d.i. drink), witperd (TVV, Aug. 1956, p.7), 'n bottel pa-ja-vir-ma (deur 'n student in Bloemfontein opgeteken; dink aan die man wat, onder invloed, sy gesinslede mishandel), kettie (kettie 'n verafrikaansing van Eng. catty van catapult, dus iets wat jou „skiet"; vgl. ook gekettie, d.i. dronk: WAT, V, p.615), vuur, bv. „laat rol so 'n klein stukkie vuur na hierdie kant toe", d.i. gee vir my ook 'n slukkie brandewyn (Gees van die Wingerd, p. 285), chwala (do., p.281), ghrog(gie) (do., p.281), ghrok (do.), kasaterwater (do.), seketees (do.), ghoengai (WAT, III, p.245), bind ('n Griekwawoord, opgeteken deur 'n student te Fauresmith, nie in WAT), bruidegom, bv. „hy ruik die ene bruidegom" (opgeteken deur 'n student te Petrusburg, nie in WAT), appels en bra (Kleurlingwoorde; vgl. Bothma, p.25).

Die herkoms van die woord ghrog(gie), ook ghrok of grok is interessant. Volgens Biermann (in sy artikel oor die seemanstaal in TVV, Nov. 1951, p.91) was dit oorspronklik 'n woord wat deur lede van die Royal Navy gebruik was vir die daaglikse dop rum. Admiraal Vernon, wat 'n voorstander was van 'n minder streng beleid teenoor matrose in die dae toe strawwe nog baie onmenslik was, het die owerhede oorreed om water by die manskappe se rum te voeg. Sy bynaam was old grog deurdat hy gereeld 'n baadjie

van grofgrein (Eng. grog) gedra het, en so is sy naam verewig deur die dop grog te noem, 'n term wat ook in Afr. bekend geraak het. (Vergelyk nog in Afr. geghrok, d.i. ge-drink, ghrokneus, d.i. brandewynneus (Eng. grog blossoms; vgl. Songs and slang, p.88), en ghrokstem, d.i. stem soos dié van iemand wat te veel alkoholiese drank gebruik het en wat gewoonlik grof, skor of hees praat; vgl. WAT, III, p.249.)

Skertsende omskrywinge is nog „watertjies wat vir die boepenskoors geeftig is" (Dirk Richard in Die Swart Wa, p. 112), die water waarin geen padda hou nie (Worcester, De Doorns), of die water waarin visse nie lewe nie (Bonnie-vale; vgl. Snijman, p.23). Vergelyk dit met die reeds bespreekte die land se water, kookwater, kwaaiwater, la-waaiwater, kieliewater, almal terme wat 'n mens laat besef dat dieselfde prinsipes deur al die eeue by die gee van name geld; vgl. bv. whisky van Eng. whisk(e)y, 'n reduk-sievorm van whiskybae uit die Ierse en Gaeliese usquebaugh, d.i. water van die lewe - uisge is „water" en beatha is „(van die) lewe" - dus weer net soos Lat. aqua vitae en Fr. eau de vie, d.i. water van die lewe, en hieruit brande-wyn (vgl. veral Partridge: A charm of words, p.168).

Ook is dit soms nodig om die feit te verdoesel dat 'n persoon nog 'n bottel drank by hom het. Sulke verdoese-lende terme is kierie, bv. hy het nog 'n hele kierie (Kleurlingtaal, opgeteken te Bethulie en Bloemfontein; vgl. WAT, V, p.657), k(j)inkoe of kjenkoe (die woord kom waarskynlik van Port. cinquo, d.i. vyf, en hou verband met die vyfmaathouers waarin vroeër veral asyn op smoustran-sport vervoer is; vgl. nog vyfmaatbottel; Gees van die Wingerd, p.283, nie in WAT), 'n kasaat, die vrou met die wit voorskoot, 'n sikspens se lyf, Langnek Kaatjie/Sannie (almal in Gees van die Wingerd, p.281), 'n babetjie (WAT, I, p.314) of 'n bybie (Gees van die Wingerd, p.281); vgl. die volgende episode in Dirk Richard se Die Swart Wa (p. 89) toe Ben baie bottels in 'n tas gepak het en dit toe-gedraai het „om die geklink binne te hou", en iemand hom

toegeroep het: „Versigtig loop ou Ben, anners skree die kind!" Vergelyk ook later 'n skreeuende kind, d.i. 'n kannetjie wyn (wat wag om oopgemaak te word).

Nie net vir brandewyn nie, dog ook vir wyn bestaan daar talle benaminge. Hulle word veral gebesig deur Kleurlinge, bv. 'n aap, d.i. 'n dop wyn (deur 'n student te Humansdorp opgeteken; vgl. die aap stel, d.i. 'n drankie vra; vgl. Gees van die Wingerd, p.283), ons soek die ketel, d.i. ons soek wyn (volgens die student wat dit te Fauresmith opgeteken het, is die uitdrukking, wat onder die spanne skaapskeerders voorkom wat die plase daar besoek, deur die blankes oorgeneem; nie net so in WAT, V, p. 609 nie), akkeldisolie (onder die Rehoboth-basters; vgl. Rademeyer, p.116, nie in WAT), eenpond-een (goedkoop, swaar soort wyn, omdat 'n dop daarvan een sjieling gekos het, en die boete weens dronkenskap een pond bedra het; alles volgens 'n leser van Port Elizabeth; vgl. Ruiter, 2 April 1948, p.10; gegewens net so oorgeneem deur WAT, II, p.437; vgl. ook Schoonees, p.102), oom Tas ('n ander benaming vir dieselfde soort wyn (WAT, II, p.437 onder eenpond-een), Here-pik-my ('n volksetimologiese vorm van Jerepigo (-wyn), taamlik algemeen), joep (van (Golden Jub(ileewyn)); vgl. Gees van die Wingerd, p.281), hoenderbloed (Alle paaie gaan na Rome van Uys Krige (vgl. Woord en Masker, p.31): „Jislaaik, maar my keel's kurkdroog van daardie karbavol hoenderbloed wat ons weggeslaan het"; nie in WAT), huismoles, d.i. goedkoop wyn (deur 'n student in 1966 te Bloemfontein opgeteken, nie in WAT; te vergelyk met die reeds bespreekte pa-ja-vir-ma, d.i. brandewyn), kalykertjie, d.i. 'n dop wyn (Gees van die Wingerd, p.283, nie in WAT), oue Piet, d.i. ou wyn (Changuion, p.xx), Stellenbosch se tee, d.i. vaaljapie (deur 'n student by Kleurlinge te Piketberg opgeteken), vales, d.i. vaaljapie (deur 'n student in 1961 te Kaapstad opgeteken), 'm skreeuende kind, d.i. 'n kannetjie wyn (wat wag om oopgemaak te word) (deur 'n student in 1964 te Tulbagh opgeteken, nie in WAT), jy is laat vir die lek, di. die wyn is op (Gees

van die Wingerd, p.284), tiekie-dop (deur 'n student te Hopetown opgeteken; wyn het jare gelede glo 'n tiekie, 2½c, gekos), soetas, d.i. soetwyn (deur 'n student in 1961 by Kleurlinge in Kaapstad gehoor), sara of sera, d.i. sjerriewyn (Gees van die Wingerd, p.285), help-my-eet, d.i. 'n aperitief (so gebruik deur 'n onderwyser wat S.J. du Toit in sy jongdae geken het; vgl. TVV, Okt. 1962, p.2), druiwesap/-sop (WAT, II, p.347; skertsend druiwesap met 'n hoë oktaangehalte, opgeteken deur 'n student te Bloemfontein), dietse sap, d.i. wyn of brandewyn (HA, 1962, p. 108).

'n Ou woord van Hottentotse oorsprong is ghoes, d.i. 'n dop wyn, ook die laaste bietjie wyn in 'n bottel (vgl. WAT, III, p.246). Hiermee hou miskien verband aghoes, gewoonlik as tussenwerpsel gebruik, nl. „gesondheid!” (vgl. Afr. Etim., p.126, ook Gees van die Wingerd, p.282). 'n Onverklaarbare woord is poppo in die rympie:
„Gesluk hom die poppo/Watter hom poppo/'n Hotnot kan mos
vat so/Dis soontoe lê/Dis hoek lê/Dis deur die nek dié/Nou
gaan Hotnot se kind nooit nie dood nie” (Gees van die Wingerd, p.283).

Nog meer benaminge is vaderlandse drank, d.i. jenever (Changuion, p.xiv; vgl. ook TWK, 17, 3, p.58), tapwater (tap is Eng. vir kraan, dus kraanwater), d.i. kleurlose drank soos wodka of jenever (deur 'n student te Salt Lake, K.P., opgeteken), Jan bewe, d.i. jenever (deur 'n student te Kimberley opgeteken, nie in WAT), square-face, d.i. jenever (a.g.v. die vierkantige bottels waarin dit verkoop is/word; vgl. Pettman, p.470), 'n rottang en lemoenhulp, d.i. 'n vertaling van Eng. cane and lemonade, ook rottanggees (van Eng. cane-spirit; deur studente te Salisbury, Rhodesië, en Bloemfontein onderskeidelik opgeteken), 'n kasteel of 'n leeu (algemeen vir bier; van die handelsname Castle en Lion).

Vergelyk ook die versagting in die volgende gevalle:
'n Skaapsteker, d.i. 'n drankie in stilte neem (deur 'n

student opgeteken te Pretoria), ek gee jou 'n sikspens vir jou asem, d.i. ek kry ook lus vir 'n drankie (Gees van die Wingerd, p.285, nie in WAT), my kwyl is my kwyl, d.i. my drank wil ek hê (do., p.284), 'n muskietpil ingooi, d.i. 'n drankie ingooi (deur 'n student opgeteken te Bloemfontein), is die lug skoon vandag, d.i. het jy die wyn gekry (Gees van die Wingerd, p.284), smeer my rug, d.i. wyn vra (deur 'n student in Fauresmith opgeteken onder die skeerders wat die plase besoek), dit is 'n lieflike boomaand, d.i. 'n aand om te gaan drink (en hoog in die takke terug te kom) (deur 'n student in 1965 te Bloemfontein opgeteken, nie in WAT).

Vroeër is aangetoon dat veral vir selfgestookte brandewyn talle eufemismes bestaan omdat die onwettige produk dan agter hierdie woorde vir die gereg skuilgaan. Tot onlangs was dit vir Bantoes ook onwettig om drank te besit. Dit het hulle natuurlik nie verhoed om self brourels te vervaardig nie. Die berugste hiervan is skokiaan, 'n woord wat vandag algemeen bekend is, dog oorspronklik moes dit 'n eufemisme gewees het om oningewydes om die bos te lei. Volgens prof. Coetzee (vgl. TVV, Aug. 1956, p.7) is dit 'n Bantoewoord isi - kokeja, d.i. 'n gat in die grond waar die geheime brousel vir die polisie weggesteek word, plus die diminutiewe uitgang -ana, dus isikokejana, 'n woord wat toe oorgaan tot skokiaan. Hoewel Boshoff en Nienaber (vgl. Afr. Etim., p.588) nie hierdie woorde in Zulu-bronne kon opspoor nie, verskaf hulle nie 'n ander afleiding nie.

Meer Zulu-woorde vir bedwelvende drankie wat in Afr. bekend geraak het, is isitimijana van Zulu isitshimiyana, 'n woord wat miskien met Eng. machine inverband gebring moet word. Een van die bestanddele van die drank is nl. 'n stroop wat uit riet gepers word deur die suikermeule of machine, en wat in aangepaste vorm van stroop op brousel oorgegaan het (Afr. Etim., p.302). Ook bekend is sjimjaan van Zulu isi-shimeyana (Afr. Etim., p.579) en

inkau, t.o.v. waarvan Boshoff (Afr. Etim., p.300) opmerk: „Blykbaar 'n soort Bargoens onder bepaalde natuurlike om polisie te mislei" (vgl. ook WAT, IV, p.568).

In 'n artikel in Die Hg. van 27 Mei 1957, p.17, wat handel oor onwettig gestookte kafferbier wat deur sjebeen-koninginne verkoop word, kom die volgende benaminge voor: Isikilimikwiki (van it kills me quickly), kaula-poho ('n betreklik nuwe brousel op die mark in Lesotho), Barberton, spion ('n wit, helder vloeistof). Deur studente is nog opgeteken komfaan (te Uniondale), kariemoer (te Jansenville), gô (Oudtshoorn; vgl. ook WAT, III, p.322), en tkierie (vgl. Gees van die Wingerd, p.281).

Dat die gee van sulke verbloemende benaminge universeel is, blyk o.a. uit Eng. moonshine (d.i. brandewyn in die geheim, snags, by maanlig gestook; vgl. TVV, Aug. 1956, p.7), white smoke (do.), bootlegging (verwys na die wyse van vervoer van die onwettige produk; do.), mountain dew: (d.i. onwettige whisky, in Australië; vgl. Baker, p.168).

Soldate in die eerste wêreldoorlog het gepraat van criq, d.i. brandewyn (vgl. Songs and slang, p.297), dido, d.i. rum (do., p.300), asook roger (p.350), scooch (p.353), Nelson's blood (p.124). Bekende Australiese woorde is jollop, fixing, shellshock, snake-juice en stagger-juice (vgl. Baker, p.168), en Amerikaanse woorde o.a. coffin-varnish (Mencken, p.568), en death-promoter (Slang, p.432).

D. 'n Sopie.

Die bepaalde hoeveelheid drank wat met 'n keer ingeskink en gedrink word, staan bekend as 'n sopie, in Ndl. ook gewoonlik in die diminutief zoopje, laat-Mnl. sope, d.i. teug, sluk, 'n woord wat weer verband hou met so(e)p en suip (lg. se betekenisontwikkeling reeds bespreek). Gewoonlik word egter die Eng. benaming, nl. tot gehoor (die etimologie hiervan eweneens reeds bespreek). Dieselfde faktore wat elders geld waarom eufemismes gebruik

word, is ook hier van toepassing, en i.p.v. sopie (let op na die diminutief) en tot ('n vreemde woord, dus ook 'n vorm van verdoeseling), woorde wat reeds tot 'n sekere mate hulle eufemistiese krag ingeboet het, word ander vae, algemene, „onskuldige" terme gebesig, bv. 'n regmakertjie, 'n (hart)versterkinkie (ook Ndl.; ontleen aan Rigters 19 v. 5: „... die vader van die jong vrou (sê) vir sy skoonseun: Versterk jou hart met 'n stukkie brood, en daarna kan julle weggaan"; vgl. ook Ps. 27 v.14 en Ps. 31 v.25), 'n lekseltjie (deur 'n student in die Boland opgeteken), 'n smolletjie (deur 'n student in 1962 opgeteken te Kidds Beach naby Oos-Londen; vgl. ook Audrey Blignault se skets in Sarie Marais, 28 Feb. 1968, p.55, oor „'n Smolletjie teen Sononder", d.i. 'n drankie teen sononder), 'n snapsie, eintlik 'n slukkie, 'n mondvul, ook in Ndl. gebruiklik, „gewoonlijk in den vorm van het verkleinwoord" (WNT, XIV, 2260), dus eufemisties (die etimologie van hierdie woord is reeds behandel), 'n kappie (hou miskien verband met Eng. night-cap, lg. moontlik met die bygedagte aan night-cap, d.i. nagmussie, slaapmussie; vgl. Afr. Etim., p.337, kappie III; vgl. ook die reeds bespreekte 'n kappie maak/ gee/slaan/vat, d.i. drink onder afd. B, 1, van hierdie hfst.), 'n slamsie (Gees van die Wingerd, p.285), 'n borreltjie (WAT, I, p.495; van Ndl. borrel), 'n ettertjie (Gees van die Wingerd, p.284), 'n onwettigheidjie (deur 'n student te Carnarvon onder Kleurlinge opgeteken), 'n teksie, d.i. 'n dubbele dop brandewyn (Gees van die Wingerd, p.285), so ook 'n bekkie (WAT, I, p.651), en driedop (WAT, II, p.315).

Die gebruik van die diminutief is opvallend. Soos reeds aangetoon, is dit een van die middele waardeur eufemismes gevorm word.

Meer benaminge vir 'n sopie is keie en snorts (Gees van die Wingerd, p.281), terwyl 'n biersopie ook genoem word brandasem (WAT, I, p.517). In Ndl. is o.a. bekend een hartversterking, een pierenverschrikker, een kopje troost

(Opstellen, II, p.145), een neutje (Van Ginneken:Handboek, II, p.461), een opkikkertjie ('n verbastering van opflikkeren, d.w.s. meer glans gee:Huizinga, p.402), een klosje, een soppig peertje, een propje, een slaapmutsje, een zakkertje, een vaderlandertje, ens. (Opstellen, III, p.233).

E. Die kroeg.

Veral persone wat drank oormatig gebruik, is gereelde besoekers aan kroeg waar ou drinkebroers weer ontmoet word. Selfs ons vanne, wat hoekies is in die museum van taaloudhede, is stille getuies dat hierdie plekke maar altyd daar was; vgl. Krogh, d.i. kroeg, Kruger, d.i. die houer van 'n kroeg of tapperij (vgl. ook Krugel en Kriegler), en Celliers/Cilliers/Cillier/Cillie van Fr. Cellier, d.i. iemand wat in 'n wynkelder werk en daarvoor die toesig het; vgl. nog Eng. cellar. Die van kan egter ook slaan op cella: 'n kluis, 'n huis, 'n dispens, waarvan afgelei is cellérier, d.i. iemand wat vir die lewensmiddele moes sorg (vgl. prof. G.S. Nienaber se Afrikaanse Familiename, pp.36, 39, 52). Dink ook nog aan Bierman, d.w.s. 'n bierverkoper, herbergier, en Kellerman. (Terwyl die aandag gevestig word op vanne wat verband hou met drank, kan net genoem word dat ook ons Denysschen en Niessen teruggaan na die Griekse god van wyn, Dionysos, 'n naam wat deur vinnige uitspraak verander tot Denys, en waaruit toe genoemde twee vanne; vgl. Nienaber: Familiename, p.67. Dink ook nog aan Van Wyngaard, letterlik van die wyn-tuin, d.w.s. die wingerd.)

Dieselfde faktore wat verantwoordelik is vir die ontstaan van eufemismes vir dronk, drink, drank, ens., bestaan ook hier, en daar is dus 'n behoefte aan „sagter” terme. Veral kroeg besit reeds 'n ongunstige gevoelswaarde. Let op na die venynigheid wat spreek uit: „Hy is alweer in die kroeg”. Ek hou my egter oortuig daarvan dat kroeg ook oorspronklik 'n eufemisme was. In 'n poging om sy etimologie te verklaar, beweer De Vries (p.124): „Kroeg evenals nhd. krug (van mnd. krûch) een duister woord.

Verband met nhd. krug 'kruik' is onaannemelijk, omdat in de streken van Duitsland, waar krug 'kruik' voorkomt, juist de bet. 'herberg' ontbreekt. Op de een of andere manier is verband met kruik aan te nemen".

Die rede waarom De Vries dus 'n verband met Nhd. krug, d.i. kruik, as onaanneemlik beskou, is dat in die streke van Duitsland waar krug, d.i. kruik, voorkom, juis die betekenis „herberg" ontbreek. So 'n veronderstelling hou egter nie steek nie, want die vreemde woord (krug) kon juis op Nederlandse taalgebied eufemisties aangewend gewees het om 'n drinkplek aan te dui. In hierdie studie is reeds talle voorbeelde aangehaal om aan te toon dat 'n vreemde woord in 'n ander taal in 'n verskillende betekenis versagtend aangewend word. Dink net aan die verskillende benaminge om aan te dui dat iemand nie gesond is nie, bv. Eng. ill (miskien verwant aan Oud-Iers elc:waardeloos, sleg, of afgelei van Oud-Noors īthila, 'n woord wat weer verwant is aan Ofri. en Oud-Engels īdel:waardeloos, nutteloos), of mal (hou miskien verband met Iers maile:sleg, boosaardig, of met mall:langzaam, of met Lat. malus:sleg). Indien dus aangeneem word dat daar op Nederlandse taalgebied 'n behoefte aan 'n eufemisme bestaan het, en dat die toevlug tot 'n vreemde woord geneem is (een van die middele waardeur eufemismes gevorm word), dan is kroeg in sy huidige betekenis nie so 'n „duister woord" (De Vries) nie, en beteken eintlik „'n plek waar uit kruike geskink word".

Indien die veronderstelling dat kroeg oorspronklik 'n eufemisme was, juis is, dan het dit nie verhoed dat dit die weg van ander eufemismes opgegaan het nie, en op sy beurt ook weer deur ander terme vervang is nie. Veral die Eng. bar word baie gebruik. As gevolg van die veelvuldige gebruik van die woord, het ook hy 'n kras gevoelswaarde verkry, en klink tans selfs minder verbloemend as kroeg met die gevolg dat sy gebruiksfrekwensie inkrimp ten gunste van kroeg. 'n Aantal jare gelede was dit egter net die teenoorgestelde toestand. Soos aangetoon, moet die ver-

vanging van bar beslis nie net aan puristiese oorwegings toegeskryf word nie. Hierdie bar (van Ofr. barre van Laatlatyn barra) hou verband met baar, d.i. metaalstaaf, Eng. bar, d.i. staaf, sluitboom, ook regank (vgl. nog barrister; 'n staaf, Eng. bar, is nl. gebruik om in howe die bestuurslede (benchers) van die studente te skei; vgl. Origins, p.38). Bar is dus eintlik 'n staaf, dus 'n toonbank, waaroor verversings aangegee is, en later dus ook die vertrek wat dit bevat het. (In Amerikaanse Eng. is bar weer 'n eufemisme vir saloon, 'n woord wat oorspronklik 'n eufemistiese verkorting van saloon bar was, d.i. 'n „bar fitteld out like a parlor" (vgl. Partridge en Clark: British and American English since 1900, p.249). Baie kroëë daar verkies egter om hulleself nou cocktail lounges te noem, 'n woord wat weer dieselfde beteken as wat saloon bar oorspronklik beteken het.)

Dat bar in Afr. 'n kras gevoelswaarde, a.g.v. herhaalde gebruik, verkry het, en dus nie net a.g.v. puristiese oorwegings vermy word nie, word verder bewys deur die tans algemene gebruik van pub, 'n verkorte vorm van public house (Klein, p.1267).

'n Woord wat nie so dikwels gebesig word nie en 'n min of meer ongunstige gevoelswaarde besit, is kantien, Ndl. cantine/kantine (sedert die 17de eeu), soos Eng. canteen uit Fr. cantine, Italiaans cantina:kelder. Franken (Taalhistoriese Bydraes, p.197, vgl. ook voetnoot 61) meen dat in Afr. kantien onder Engelse invloed ontstaan het daar dit eers in die 19de eeu verskyn, veral na die veroudering van die 17de-eeuse schacherij, vir Changuion (p.xxi) 'n voorbeeld van „Kaapsch Taaleigen".

Versagkend klink nog oog (dink aan 'n fontein wat uit die oog vloei, en drank sou dus ook uit die oog kan vloei), reeds by Mansvelt (p.116) en OK (Nov. 1899, p.252), asook ouvrou (OK, Nov. 1899, p.252), batka (Gees van die Wingerd, p.283, nie in WAT), die krip (deur 'n student te Tarkastad opgeteken).

Studente in Bloemfontein besoek veral die lemoentjie, d.w.s. die kroeg van die Hotel Oranje (Oranje is Eng. orange, dit is weer Afr. lemoen).

In die volgende gevalle sal buitestaanders ook nie weet waaroor die gesprek handel nie: Daar blaf die hond, d.i. die kroegdeur gaan oop (Gees van die Wingerd, p.282, nie in WAT), onderbaadjie oopmaak, d.i. die kroeg besoek (dink aan die twee kort swaaideurtjies van die kroeg wat aan 'n onderbaadjie kan laat dink; vgl. Gees van die Wingerd, p.284), die skip besoek, d.i. gaan drink (skip is die naam van 'n kroeg in 'n Bolandse dorpie: TVV, Aug. 1956, p.5; vgl. dit met lemoentjie hierbo bespreek), dit is lekker by die see, d.i. in die kroeg (eweneens gebruiklik deur Bloemfonteinse studente).

Skertsend is bacchusfontein (WAT, I, p.315) en souskombuis (deur 'n student in 1961 te Pretoria opgeteken). Kleurlinge aan die Rand noem 'n kroeg sjek, wra en miser (Bothma, p.24).

F. Die nagevolge.

Dit is 'n bekende feit dat die oormatige gebruik van sterk drank 'n siek gevoel met swaar hoofpyn by die oortreder tot gevolg het. Dit is 'n onderwerp waaroor nie graag gesels word nie, maar indien dan tog daarna verwys word, geskied dit m.b.v. verbloemende woorde. Seker die bekendste woord om die toestand te beskryf, is babalaas, ook pappelas, 'n verafrikaansing van die Zulu i(li)-babalazi (vgl. Afr. Etim., p.147). Hierdie woord is ook 'n bekende onder Engelssprekendes, en kom selfs voor in Partridge se Dictionary of the Underworld (p.15), hoewel sy afleiding foutief is (hy noem nl. die moontlikheid dat dit „bubble-arse" kan beteken, en vgl. dit met rook-gat, d.i. dronk). Afrikaners besig natuurlik weer dikwels die Eng. hang-over, letterlik „something hanging (it is left) over from the past" (Origins, p.278).

Gebruiklik is voorts kater (vgl. WAT, V, p.413; van Ndl. kater, 'n woord wat al in 1850 tot die studentetaal deurgedring het, en vermoedelik 'n volksetimologiese vorming is van catarrh, d.i. die miserabele gevoel na 'n fuifparty; vgl. Huizinga, p.268), haarpyn (vgl. WAT, IV, p.19; ook Ndl. en reeds Fries: pine yu t hier habbe; vgl. Stoett, I, p.264; dink aan die klop van die hoof en die „prikkeling“ van die haarwortels), ook sy hare is seer (WAT, IV, p.11; vgl. Ndl. hij heeft pijn in het haar: Stoett, I, p.264), braksiekte (vgl. Bartho Smit: Die man met 'n lyk om sy nek, p.3; nie in WAT), rooirantjies oë (deur 'n student in 1956 opgeteken te Wellington), katogies (deur 'n student in 1965 opgeteken te Oudtshoorn, nie in WAT), wingerdgriep (blykbaar 'n nuutskepping wat deur talle studente opgeteken is; vgl ook Hg., 11 Aug. 1967, p.83; vgl. egter ook Ndl. kelderkoorts hebben: Stoett, I, p.264).

Enkele uitdrukkinge is dit voel asof daar 'n ou koelie in sy mond dood is (opgeteken deur 'n student te Mafeking), hy haal sy hoed met 'n koevoet af (d.w.s. sy kop voel dik van die vorige aand se gefuif; deur 'n student te Boshof opgeteken), hy krap sy kop twee voet wyd (weer eens 'n verwysing na die dik gevoel; opgeteken deur 'n student te Springfontein), sy kop vat nie (vanoggend nie) (deur 'n student onder Kleurlinge te Stellenbosch opgeteken).

HOOFSTUK XX.

Bedrog, dus ook diefstal en leuentaal.

A. Bedrog.

Soos reeds aangetoon, word daade wat sedelik algemeen afgekeur word, verbloem. So 'n daad is bedrog, dus ook diefstal en leuentaal. Beland ons in omstandighede waar ons met belanghebbendes daarvoor moet praat, dog uit respek nie hulle gevoelens wil kwets nie, gebruik ons weer eens verdoeselings, eufemismes. Soos die woord sy eufemistiese krag verloor en die gewone term word, word maar weer ander aanduidingsmiddele geskep. Dit is dan ook die rede vir die baie onherkenbaar verslapt eufemismes, bv. flous, fop, kierang (met sy baie wisselvorme), kul, verneuk, verkul, knoei, mislei, pier, verder onderkruip, uitoorlê, boor, doen, druk.

Bedrieg is reeds 'n baie ou woord (vgl. Mnl. bedrieghen, Onfr. bedriegan, Os. bidriogan, Ofri. bidriâga), en wat opvallend is, is dat hy deur al die eeue weinig of geen betekenisverandering ondergaan het nie, hoewel die woord vandag in Afr. beslis krasser klink as bv. flous, fop, kul (vgl. hy het my bedrieg teenoor hy het my geflous/gefop/gekul). Dink ook aan die ongunstige gevoelswaarde wat kleef aan bedrieër. Daarteenoor het bedrog nog nie so ver gedaal nie, en dit is bv. 'n term wat nog dikwels in nuusmedia voorkom. (In Mnl. kom die woord ook sonder die prefiks voor, nl. droch, d.i. leuen, bedrog, 'n woord wat nog voortleef in Afr. drogrede.) Dikwels word bedrog egter ook al vermy, en word eerder gesê dat onreëlmatigheid ontdek is.

Soos reeds terloops genoem, word in gesprekke voorkeur gegee aan bv. flous, fop, kul i.p.v. bedrieg. Flous is nie in hierdie betekenis (d.w.s. bedrieg) in Ndl. bekend nie (vgl. WNT, III, 3, 4577:flous, ontleen aan Hd. flause, „laffe uitvlucht, grapje waarmede men zich van iets zoekt af te maken, praatje voor de vaak“, of Schuermans,

p.126: flauws: „dolle, gekke praat", ook Schuermans, Bijv. p.82: flaus, flous: „flauwe praat, uitvluchtsel"; vgl. ook Schuermans, p.130; flous, van Lat. flos, op sy Oud-Nederduits verklein, en beteken blommetjie, „versiersel ter schuldverschooning"). Daarby kom dat die oudste sitaat in WNT uit Jac van Lennep is (1802 - 1868), terwyl in Suid-Afrika flause reeds by Wikar (1779) i.v.m. die kunsies van toordokters aangetref word (vgl. Scholtz se bydrae in TWK, 14, 1, p.12). In hierdie selfde artikel verstrekk Scholtz aanhalings met die woord uit 1834, 1845, 1846, 1863, bv. „Er is tegenwoordig niets dan flausen en spitsboeveryen, zou Moses hierop uitroepen (Boniface, Clasius, 1834). Flous kom ook voor by Pettman (p.174) en OK, Nov. 1899, p.253 in die betekenis van bedrieg.

In vergelyking met die Nederlandse, Vlaamse en Hoogduitse woord het flous in Afr. 'n betekenisverandering ondergaan. Die rede moet weer daarin gesoek word dat hier 'n behoefte aan 'n eufemisme bestaan het, en dat 'n woord wat met 'n ander saak verband hou, in die begin dus versagtend gebruik is en later eers die betekenis van bedrieg verower het. (Vergelyk weer die talle soortgelyke gevalle wat reeds bespreek is.)

Nog 'n woord wat 'n betekenisverandering ondergaan het, is fop (ook Ndl. foppen in dieselfde betekenis). Die woord is verwant aan Ndl. fokken, d.i. „behalve aankweken ook de fok bijzetten en voor de gek houden" (De Vries, p. 77). Volgens Van Haeringen (Franck-Van Wijk, Byv., p.50) moet in albei gevalle uitgegaan word van 'n grondbetekenis stoot, du. Hieruit is die in vele gevalle parallelle betekenis van Ndl. foppen en fokken te verklaar, nl. futuere, vlug, vir die gek hou (dus te vergelyk met die betekenisontwikkeling van verneuk wat later behandel sal word).

Anders as in Ndl. waar kullen as plat beskou word (a.g.v. assosiasie met Ndl. kul, d.i. o.a. penis), is dit in Afr. nie die geval nie. Boshoff beweer selfs dat kul

te „kleurloos" is, en dat daarom 'n kontaminasievorm met verneuk, wat weer „ru" is, gevorm is, nl. verkul (vgl. Afr. Etim., p.375). Elders (p.681) noem Boshoff kul weer 'n „flou" woord om die begrip „bedrieg" weer te gee. Dat dit in Afr. egter ook nie altyd die geval was nie, word bewys deur Franken se bydrae oor die Afr. van Boniface waar hy gevind het dat „Woorde soos verneuk en kul, wat afgekort word met titteltjies blykbaar toe as grof en obseen beskou (is) in die mond van blanke "(Taalhistoriese Bydraes, p.197). Kul is dus van die weinige woorde wat in 'n melioratiewe rigting ontwikkel het en nog steeds as 'n eufemisme diens doen vir bedrieg.

Nog 'n woord wat 'n melioratiewe betekenisontwikkeling deurgemaak het, is verneuk. Vir Boshoff (Afr. Etim., p. 682) is die woord nog „grof en plat", dog vir my taalgevoel is verneuk gelyk te stel met kul, 'n woord wat Boshoff weer „kleurloos" en „flou" noem (vgl. bespreking van kul). In Ndl. is dit egter nie die geval nie, en dat dit ook vroeër in Afr. as 'n plat woord beskou is, vgl. weer die aanhaling van Franken oor Boniface se Afr. (by die bespreking van kul). Ook nog in Ons Taal (Sept. tot Des. 1909, p.28) kon S.J. du Toit i.v.m. ferneuk beweer: „mar word ni in fatsoenlike geselskap gebruik ni". Soos kul is ook verneuk dus 'n eufemisme vir bedrieg.

Verneuk, Ndl. verneuken is 'n samestelling van neuken, 'n S.-Ndl. ww. met die betekenis „stoot, stamp, pla, terg, fop", 'n woord wat o.a. verband hou met Afr. nuk en Eng. knock (vgl. Stoett, II, p.371, Afr. Etim., p.446 en p.682, Franck-Van Wijk, Byv., p.179). Dit was die oorspronklike betekenis van die woord, en hieruit het 'n verdere betekenis in (N-)Ndl. ontwikkel, nl. futuere (vgl. weer die vroeëre bespreking van fop). Onder invloed van hierdie latere, onfatsoenlike betekenis het die woord toe in Ndl. langamerhand 'n pejoratiewe betekenisontwikkeling ondergaan. In Afr. egter het verneuk, soos wat dit ook die geval is met kul, weer in 'n melioratiewe rigting ontwikkel en besit genoemde woorde geen obsene assosiasies nie.

Vir persone wat verneuk nog as effens plat beskou, bestaan daar nog die „eufemistiese kontaminasievorm van verneuk en kul“, nl. verkul (vgl. Afr. Etim., p.681).

Byna 'n soortgelyke betekenisontwikkeling het knoei ondergaan, 'n woord wat meestal gebruik word in die betekenis „afskoop“, dog ook dikwels toegepas op oneerlikheid. In Ndl. word dit gewoonlik aangewend om aan te dui dat 'n persoon slordig, vuil, onbeholpe te werk gaan. Dit word dan egter ook figuurlik op die moraliteit toegepas, nl. in die betekenis „oneerlik wees, bedrieg“ (vgl. WNT, VII, II, 4715-6). 'n Vroeë betekenis van die woord was „mishandel“ (vgl. Franck-Van Wijk, p.326), en dit behoort tot 'n wydvertakte woordgroep waartoe ook o.a. kneus behoort, 'n woordgroep wat teruggaan op 'n Germ. wortel knu, en waarvan o.a. afstam On. knyja, d.i. druk, slaan (vgl. De Vries, p.117). (Soos kullen en verneuken het ook knoeien in Ndl. 'n erotiese betekenis; vgl. WNT, VII, II, 4717.)

Om te sê dat iemand gekierang het, is om dit baie sag te stel dat hy jou bedrieg het. Vir die verskillende afleidingspogings van die woord, vgl. Afr. Etim. (p.375). Die waarskynlikste etimologie is dié van Odendaal (vgl. T.Gw., Jun. 1966, p.151 e.v.). Hy voel nl. ongeneë om kierang van Mal. tsjóran of tjoerang, d.i. vals by die spel, af te lei. Hoewel die semantiese aspek geen probleme lewer nie, kan die klankverandering, veral van die vokaal [u] of [o:] tot [i] nie verklaar word nie. Hy wil dit daarom eerder aflei van Mal. en Javaans koerang, 'n woord waarvan daar 'n beleefdheids- of kromovorm (Hoog-Javaanse vorm) kirang bestaan, d.i. nie genoeg nie, te weinig, te min, ook ontbreek, afneem, verminder. WAT besit dan ook werklik opgawes waarin kierang „sleg, swak; te min, te weinig“ beteken. As gevolg van die klankoor-eenkoms tussen tjoerang en koerang kon daar maklik in die 17de eeu aan die Kaap verwarring tussen die twee woorde ingetree het, en kierang kon saam met sy wisselvorm koe-rang in die verwarring gedeel het, en soos koerang nie net

„te min, gebrekkig" gaan beteken nie, dog ook „bedrieg by die spel". So het ons dan nie te make met 'n klankoorgang van tjo(e)rang na kierang nie, maar met 'n ander Oosterse woord kierang wat die betekenis van tjoerang oorgeneem het.

So 'n veronderstelling lyk baie aanneemlik, en ons besit ook ander woorde in die taal wat die gevolg is van so 'n betekenisontaminasie, bv. durf, d.i. moed, dapperheid, in Mnl. egter nog met die betekenis „nodig hê". Daar was in Mnl. 'n ander ww. met die betekenis „moed, dapperheid". Die rede waarom durf toe hierdie betekenis aange- neem het, was omdat beide wwe. in Mnl. (dorren en dorven) dieselfde verledetydsvorm (dorste) gehad het (vgl. o.a. Le Roux Mnl. Gram., p.176). Hierdie verskynsel is nog steeds in die taal werkzaam (vgl. Van der Merwe Inleiding tot die Taalkunde, p.233).

Die vorm kurang is deur hierdie afleiding nog nie ver- klaar nie, en Odendaal dink in hierdie geval aan die hiper- korrekte gebruik van [y] vir [i], en verwys na die „stryd" teen die ontronding van Afr. vokale wat met ywer en volharding deur sommige gevoer is/word.

Ook nog onverklaar is die oorsprong en moontlike ver- band met Fri. koerang, d.i. gebrek, 'n woord waarna die eerste deur Boshoff verwys is (vgl. Volk en Taal, p.271).

'n Woord wat ek nog nooit in die spreektaal gehoor het nie, is pier, d.i. bedrieg, kul. Tog is dit blykbaar taamlik algemeen, en word o.a. vermeld in Afr. Etim. en Terblanche en Odendaal Wdb. Ook kom dit voor in OK (Nov. 1899, p.253), en dit is deur studente te Kuruman en Ca- litzdorp opgeteken. Aan die Kaap is dit in die 2de helfte van die 18de eeu gedokumenteer (vgl. Franken: Taalhisto- riese Bydraes, p.198). Franken beskou pier dan ook tereg as erfgoed; vgl. Ndl. pieren, Mnl. pieren, d.i. in 'n strik vang (Vlaams het nog die woord piere, d.i. strik), later in die betekenis „bedrieg" (vgl. o.a. Afr. Etim., p.498). Vir 'n ander betekenisontwikkeling van die woord, 'n afleiding wat egter deur Franck-Van Wijk (p.499) as

onwaarskynlik beskou word, vgl. Stoett, II, p.145.

'n Volgende woord wat ek ook nog nie in die spreektaal gehoor het nie, is verskalk, d.i. mislei, fop, kul. Verskalk is 'n afgeleide ww. van skalk, d.i. kneg (soos nog aangetref word in maarskalk, oorspronklik „die kneg wat die perde oppas“). Uit hierdie betekenis het toe die latere, ongunstige betekenis ontwikkel, nl. gewetenlose persoon, deugniet, skelm. Hierdie betekenis is in Ndl. ook reeds verouderd (vgl. WNT, XIV, 228); vgl. egter nog Afr. hy kyk skalks na haar, d.i. skelmpies.

Versagtende woorde wat dikwels gebruik word, is nog onderdeurspring (lett. onder iemand deurgaans of onderlangs verby, hom nie openlik behandel nie; reeds in OK, Nov. 1899, p.253, asook iemand ondersit en iemand ondersleep), onderkruip (selfs 'n plaasnaam Onderkruip, so genoem omdat die koper deur die verkoper bedrieg is; vgl. Pleknaamwoordeboek, p.25; vgl. ook onderkruiper, d.i. bedrieër), uitoorlê (nie in Ndl. bekend nie, dog hou wel verband met Ndl. overleg, d.i. beraadslaag en overleggen, d.i. beraadslaging; vgl. Afr. Etim., p.667; hier dus weer eens 'n goeie voorbeeld van 'n woord wat met ander sake verband gehou het, 'n woord wat in die begin dus versagtend aangewend is, en dan later eers die betekenis van „bedrieg“ ower het).

Een van die middele om eufemismes te vorm, is deur die gebruikmaking van litotes, d.w.s. die negativering van 'n woord met 'n gunstige betekenis d.m.v. on-, mis- of 'n ander voorvoegsel. (Uit die feit dat die voorvoegsel steeds voorkom by woorde met 'n gunstige betekenis, en selde by die teendeel, blyk die neiging tot eufemisme; vgl. weer die betrokke hoofstuk.) So moet die oorsprong van die eufemisme mislei verklaar word (vgl. ook later die bespreking van oneerlik, onbetroubaar, onjuistheid, onwaarheid).

Studente gebruik dikwels die woorde doen, druk (volgens WAT, II, p.348, nie so alg.) en boor (bv. „hy het my met tien rand gedoen/geboor“, lg. nie in WAT). Alhoewel lg. (iemand boor) waarskynlik 'n resente nuutvorming is (en daarom ook bv. nog nie in WAT opgeneem is nie), is dit tog interessant dat in Ndl. in die 17de eeu reeds bekend was iemand boren, d.w.s. bedrieg, waarskynlik 'n verkorting van iemand (een gat) door den neus boren (Stoett, II, p.72), ook in Vlaams bekend (vgl. Huizinga, p.652), oorspronklik van 'n dier gesê wat 'n ring deur die neus kry, en vandaar in die algemeen iemand pyn aandoen, beetneem, bedrieg. Die gedagtegang wat tot die ontstaan van die Afr. iemand boor aanleiding gegee het, moes egter waarskynlik as volg ontwikkel het: Iemand 'n gat in die kop praat, en vandaar iemand boor, want 'n gat word tog veelal geboor. Moontlik kan dit ook 'n verkorting wees van 'n ander gebruiklike studente-uitdrukking, nl. iemand deur die ore loer, met sy wisselvorme deur die ore werk/boor (vgl. ook die Kleurlinge aan die Rand hy eet my in die oor: Bothma, p.25).

Pypkan in iemand pypkan het in Afr. 'n interessante betekenisontwikkeling deurgemaak. Dit is natuurlik nie moeilik om te besef hoe pypkan, eintlik die suigbottel wat die kleintjie i.p.v. die moedersmelk kry, ook die betekenis „bedrieg“ verwerf het nie. In hierdie betekenis kom die woord reeds in OK (Nov. 1899, p.253) voor, en in Ndl. is die woord in dié betekenis onbekend (vgl. Afr. Etim., p.525). (Vir die gebruik daarvan in rugbykommentaar, dink Boshoff, a.w., aan 'n moontlike leenvertaling uit Eng. to give/sell a player the dummy, ma.w. 'n speler die pypkan gee, en dit ontwikkel tot 'n speler pypkan.)

'n Woord wat dikwels gebruik word in die betekenis „knoei“, is manipuleer (vgl. „aandele word gemanipuleer“). Verskuil in die woord sit Lat. manus, d.i. hand, dus jou hande vol hê van iets (vgl. Combrink, p.45).

Vervolgens is nog bekend, sommige algemeen en ander net gewestelik, aanloop (Mansvelt, p.8, nie in WAT; Mansvelt noem dat in die 17de eeu (en ook nog tans; vgl. Van Dale) in Ndl. die ww. „aanval" beteken het, en dat hieruit moontlik die betekenis van „bedrieg" ontstaan het), iemand van agter/in die donker bekruip (reeds OK, Nov. 1899, p.253), iemand inloop (Malherbe, p.216, verwys na Ndl. inlopen soos in er in lopen, iemand er in laten lopen met dieselfde betekenis, en waar gedink word aan 'n dier wat 'n mens in 'n val laat loop), iemand inklim (OK, Nov. 1899, p.253, nie in hierdie betekenis in WAT), inruk (OK, Nov. 1899, p.253, nie in hierdie betekenis in WAT), insit (OK, Nov. 1899, p.253), insluk (do.), intrek (eintlik iemand in die lis intrek; vgl. Malherbe, p.216), insleep (Vaderland, 30 Maart 1934, p.13; vgl. intrek), iemand omloop (reeds Mansvelt, p.115, ook OK, Nov. 1899, p.253), iemand omverloop (OK, Nov. 1899, p.253), iemand omstoot (do.), iemand toesit (taamlik alg.; ook onder die delwers; vgl. TVV, Nov. 1946, p.62), iemand (lelik) toetrap (vgl. o.a. Von Wielligh, p.260 en Taalakker, p.343), iemand toetrek (Malherbe, p.331), iemand toeplak (do.), iemand toesleep (OK, Nov. 1899, p.253), iemand toesteeek (do.), iemand uittrek (taamlik alg.; reeds OK, Nov. 1899, p.253, asook uitlig en uitsit), iemand vaskeer (do.), iemand laat vasloop (do.), iemand vastrek (taamlik algemeen; reeds OK, Nov. 1899, p.253; vgl. ook Ons Taal, Jul. en Aug. 1909, p.5), iemand voorspring (taamlik alg.; reeds OK, Nov. 1899, p.253), iemand pluk (do.), iemand pootjie (do., p.254), iemand ry (do.), iemand kry, bv. „ek het hom lekker gekry" (alg.; reeds OK, Nov. 1899, p.253), iemand koudlei (ontleen aan die gebruik om 'n perd, as hy warm gery is, koud te lei; alg.; reeds OK, Nov. 1899, p.253), iemand inspan (WAT, IV, p.615), daar invlieg, d.i. jou laat kul (WAT, IV, p.674).

Verdere opgetekende woorde is iemand blinddoek (WAT, I, p.434), iemand doodspring (Mansvelt, p.35, nie in hierdie betekenis in WAT), iemand doodsit (OK, Nov. 1899, p. 253), iemand droogsit (alg.), iemand uitoorlê (alg.), iemand dronkslaan (OK, Nov. 1899, p.253, nie in hierdie betekenis in WAT), iemand melk (te Albanie; vgl. Taalakker, p.343), iemand knou (OK, Nov. 1899, p.253), grys speel (Worcester; vgl. WAT, III, p.476), vir iemand grawe (Kleurlingtaal; vgl. WAT, III, p.403), iemand boef (deur 'n student te Bloemfontein opgeteken, nie in WAT), iemand bol (studentewoord; vgl. WAT, I, p.477), iemand ghoenja (heelwaarskynlik afgelei van 'n Bantoetaal; vgl. TWK, Mei 1940, p.44; vgl. ook TVV, Aug. 1956, p.5: koenja, d.i. steel, ook volgens prof. Coetzee 'n Bantowoord; ghoenja nie in WAT), iemand ghôrra (deur 'n student in 1966 te Barkly-Wes opgeteken; nie in hierdie bet. in WAT, dog slegs ghorra van Hott., in die betekenis „terg, pla, gek-skeer“; hieruit kon egter maklik ook die betekenis van „bedrieg“ ontwikkel het), iemand humbug (Kleurlingtaal; vgl. Bothma, p.28, nie in WAT), iemand ryemier (deur 'n student in 1962 te Petrusburg opgeteken; genoemde student teken verder aan dat dit gesê word na.v. die feit dat rysmiere weer hulle nes toemaak), iemand laat wasbrand (OK, Nov. 1899, p.253), gekook. bv. die werk is gekook, of 'n gekookte plan ('n Anglisisme; vgl. WAT, III, p.102).

'n Interessante woord, wat slegs in OK (Nov. 1899, p. 253) opgeteken kon word, is mesmerais, bv. iemand mesmerais, d.i. kul.

Nog talryker as die eufemistiese woorde, is die omskrywinge. Daar sal opgelet word dat die uitdrukkinge i.v.m. bedrog 'n veel minder komiese kleur toon as dié i.v.m. drank en dronkenskap. Ten spyte van sommige se gangbaarheid, word hulle nog steeds versagtend aangewend, bv. iemand met 'n kluitjie in die riet stuur, iemand sand in die oë strooi, iemand om die bos lei, daar loop suurle-moensap deur, iemand 'n rat voor die oë draai, iemand parte

speel, iemand 'n streep trek, iemand 'n bles trek, iemand 'n kool stowe, 'n poets bak, iemand 'n knop steek/draai, iemand die vel oor die ore trek, iemand aan die neus lei, 'n bril opsit, drade trek. Die oorsprong van elk van hierdie eufemismes word vervolgens nagegaan.

Onder kluitjie II, d.i. „grappie; verdigsel; leuen" meld Boshoff (Afr. Etim., p.355) dat dit in die uitdrukking iemand met 'n kluitjie in die riet stuur „waarskynlik" verband hou met kluitjie I, d.i. „klontjie grond en/of klei", maar WNT het bedenkinge. Dan vervolg Boshoff: „Miskien te dink aan Mnl. clute/cluyt in betekenis „klug", ... moontlik met wisselwerking tussen kluit en klug".

In 'n artikel van De Bont (NT, 1954, pp.227-8, nie opgeneem in Afr. Etim. se bronnelys) word dit duidelik dat bg. kluitjie II wel verband hou met kluitjie I, en voorts word gewys op die onhoudbaarheid van sowel Stoett as die WNT se uitleggings.

In Nederland was vroeër nl. baie kuddes vee opgepas deur 'n herder en 'n goed-afgerigte hond. By hom het die herder o.a. altyd 'n skoppie of grafie („herdersschopje") gehad. Hierdie voorwerp het in verskillende dele van die land 'n ander benaming gehad, bv. mak of makke, vork, kloetschuppe, kluitjesmikker, ens. Om die tyd te verwyl, het die herders as hulle by water kom, probeer om hulle hond te leer swem deur bv. 'n stokkie in die water te gooi en die hond dan aangemoedig om dit te gaan haal. Met die skoppie het hulle ook 'n bietjie grond uitgespit (vgl. die benaming kloetschuppe) en die grond in die riete langs die water gegooi. Dit kon die hond natuurlik nie kry nie, en kom dan na 'n ruk onverrigter sake terug. Om die hond met 'n kluitjie in die riet te stuur, is die letterlike en primêre betekenis van die segswyse. Die figuurlike en sekondêre betekenis volg vanself uit die eerste. (Vergelyk ook die bespreking van kluitjie, d.i. leuen, onder afd. C van hierdie hoofstuk.)

Die verklaring van iemand sand in die oë strooi (o.a. ook in Ndl., Duits en Eng.) is miskien nie so maklik soos wat Malherbe (p.278) te kenne gee nie, nl. dat die beeld uit die daaglikse ondervinding stam dat waaiende sand die gesig belemmer, en dat dit nog veel erger is wanneer iemand opsetlik sand in die oë van 'n ander strooi. Dink in hierdie verband ook aan Klaas Vakie wat kinders sand in die oë strooi om hulle te laat slaap, 'n geloof wat weer betrekking het op die feit dat 'n mens jou oë dig toeknypt wanneer daar sand inkom.

Huizinga (p.616) noem vervolgens die moontlikheid dat dit 'n verbastering kan wees van iemand zout in de ogen strooien, 'n uitdrukking wat saamhang met 'n ou bygeloof dat die mors van sout 'n ongeluk oor 'n mens sou bring. Om die ongeluk af te wend, gooi 'n mens 'n klompie van die gemorste sout oor die linkerskouer. Daar is nl. ook geglo dat elke mens deur goeie en kwade geeste begelei word. Die goeties staan agter die regterskouer, die slegtes agter die linkerskouer. Die sout moes dan die slegtes verhinder om hulle bose planne uit te voer. Hulle word dus sout in die oë gestrooi. Die segswyse bedoel dan ook om iemand op 'n dwaalspoor te bring, hom blind te maak vir jou werklike voornemens.

Iemand om die bos lei/loop/spring, 'n uitdrukking wat deur WNT (III, 1, 641) as spesifiek Afr. aangegee word, is deur Scholtz (TWK, 14, 1, p.9) reeds opgeteken in Z-Afr. van 3 April 1861 („Ik wil my nie langer om die bos lat loop nie“) en in Worces. Cour. van 10 Mei 1867 („... om mot ons om die bos te spring“). Dit beteken eintlik om in jou handeling met iemand nie die aangewese weg te volg nie, maar om 'n bos 'n draai maak, dus bedrieg, en dit is 'n vervorming van Ndl. iemand om den tuin leiden (vgl. o.a. Stoett, II, p.341). (Tuin het hier nog die oorspronklike betekenis van omheining, soos nog steeds in Duits Zaun, 'n woord wat ook verband hou met Eng. town; vgl. ook die volgende aanhaling uit Reinaert:

„Tibert sprac: 'Nu haestewi!'

Ende met dien worden spronghen si,

Ende liepen vort harde blide

Ende pynden hem te stride

Te springhen over meneghen tuun " (r.2023 - r.27); die uitdrukking wil dus, in Stoett se woorde, eintlik sê „iemand niet in de hof, maar er omheen leiden, een buiten-wegje omleiden".)

Variasies van die bekende om die bos lei, is met 'n halfmaan kom (Malherbe, p.192, reeds OK, Nov. 1899, p. 253), met 'n draai loop (Malherbe, p.163, reeds OK, Nov. 1899, p.253), jakkalsdraaie maak (draaie maak beteken op sigself reeds om nie eerlik te wees nie, waarby nog die versterking kom met jakkals as tipe van sluwe lis; vgl. Malherbe, p.218; deur Scholtz, TWK, 14, 1, p.16, reeds opgeteken in Friend, 30 Aug. 1861, nl. „Vol met jakhals draaijen"), iemand om 'n hoekie speel (Malherbe, p.205, reeds OK, Nov. 1899, p.253), iemand om die skerm lei (OK, Nov. 1899, p.254).

'n Uitdrukking waarvan die oorsprong nog geensins bevredigend verklaar is nie, is daar loop suurlemoensap deur, reeds opgeteken deur Changuion (p.xvi), nl. hij laat er zurelamoensap onder lopen. Hy meen dat die spreekwoord blykbaar „van een of andere vervalsching" ontleen is. Ook by Mansvelt (p.158) kom voor hij laat er surelamoensap onder loop. Boshoff (Volk en Taal, p.336) meld daar is baie suurlemoensap onder, d.i. die persoon of saak is nie pluis nie. Boshoff meen dit is 'n eieskepping. Die oudste vorm was dus blykbaar daar loop/is suurlemoensap onder (en nie deur). Eers Malherbe (p.325) skryf daar loop suurlemoensap deur. Vir 'n moontlike verklaring brei hy uit op Changuion se bewering dat aan een of ander vorm van vervalsing gedink moet word. Malherbe wys dan op die feit dat suurlemoensap die eienskap besit om inkskrif onsigbaar te maak, en as sodanig baie gebruiklik was gedurende die Anglo-Boereoorlog, bv. om die sensor te kul.

Smith (Taalakker, pp.186-8) meen dat so 'n verklaring vergesog is, o.a. omdat die meeste mense niks van so 'n gebruik weet nie, en hy sien in ons uitdrukking eerder 'n volksetimologiese aanpassing of 'n grappige verdraaiing van die bekende Ndl. (en ook in Ned.) daar loopt iets van Sint Anna onder, d.i. die saak is nie heeltemal pluis of in die haak nie. Nie net die ooreenkoms in betekenis is opvallend nie, dog daar bestaan ook 'n groot mate van ooreenkoms in vorm.

Sint Anna was, volgens die oorlewering van die Rooms-Katolieke Kerk, die moeder van Maria, die moeder van Jesus. Eers op hoë leeftyd is sy met vrugbaarheid geseën, en dus is sy deur getroude vrouens aangeroop en as beskermheilige beskou. Wanneer 'n vrou dus gaan trou van wie vermoed is dat alles nie pluis was nie, is gesê daar loop iets van Sint Anna onder, d.w.s. die vrou het alreeds vir Sint Anna aangeroop. Later, in Protestantse tye, toe die eintlike betekenis van die uitdrukking nie meer gevoel is nie, is die gebruik sodanig verruim dat dit van elke saak waar alles nie pluis was nie, gesê kon word. Veral in Protestantse Suid-Afrika kon die naam van die Katolieke Heilige in die vergeetboek geraak het en in die volksmond verbaster word. Hoewel hierdie veronderstelling van Smith nie bewys kan word nie, lyk dit na 'n baie aanneemlike verklaring. (Vir 'n volledige bespreking van die uitdrukking, vgl. ook Mak se bydrae in NT, 39, pp.75-82.)

Rat in iemand 'n rat voor die oë draai beteken wiel (vgl. Ndl. rad, Hd. rad, Os. rath, reeds uit die Idg. tyd, vgl. Lat. rota, en vandaar o.a. Afr. rotasie, roteer; vgl. o.a. De Vries, p.174 en Afr. Etim., p.529). Die uitdrukking beteken dus eintlik iemand so lank 'n rat voor die oë draai „dat het hem begint te schemeren; hij niet meer goed kan zien" (Stoett, II, p.186), en dit is nie duidelik op watter gronde Terblanche en Odendaal (vgl. Wdb., p.832) kan beweer dat dit waarskynlik verwys na die rat by dubbeltostelle wat vinnig in die rondte gedraai word.

In Ndl. is dit reeds sedert die 17de eeu bekend; vgl. nog Fri. immen in rêd foar de eagen draeijs, Vlaams iemand een wiel voor de oogen draaien (Stoett, II, p.186).

Part in iemand parte speel het 'n interessante etimologie. In Mnl. het 'n s.nw. parte bestaan in die betekenis van „streek, lis, poets" waarby ook die deur Kiliaen vermelde partigh, d.i. listig, slim hoort; vgl. ook On. prettugr, d.i. listig, slim. Daarnaas, met wisseling van a en e, het ook parte voorgekom. Hierdie part is van 'n ander oorsprong as part, d.i. deel, wat aan Fr. ontleen is. As gevolg van metatesis is parte dieselfde woord as pret, d.i. vermaak, waarvan afgelei is ons prettig en Eng. pretty, d.i. mooi, lief, 'n woord wat egter nog in ou Engelse geskryfte in die sin van „geslepe, listig" voorkom (vgl. o.a. Copley, p.126). Iemand parte speel, 'n uitdrukking wat sedert die 16de eeu voorkom, het dus presies dieselfde betekenis as Eng. to play somebody a trick (vgl. o.a. Franck-Van Wijk, p.491, De Vries, p.163, Stoett, II, p.132, Smith: Taalakker, p.230).

Reeds by die bespreking van parte hoort dit duidelik te wees dat uit die betekenis van „slimheid" een van „lis" kan ontwikkel. Dink ook aan toertjie (vgl. goëltoertjie) van Lat. tornare, d.i. om te draai, afgelei van tornus, d.i. draaiskyf of draaibank. Toertjie, d.i. (geslepe) kunsie, dui op 'n aspek van werk met die tornus, nl. vakmanskap, kunstigheid, en uit hierdie betekenis ontwikkel die van „slimmigheid, slinksheid".

So 'n betekenis („lis") kan egter ook ontwikkel uit sekere onomatopeïese nomina actionis (vgl. Van Lessen, II, p.1), bv. slag, d.i. handigheid, vernuf, die stam waarvan in grammatiese wisseling staan met die stam van slaan, die betekenisontwikkeling waarvan waarskynlik as volg moes gewees het: slaan; tref, raak, sukses hê; vgl. o.a. Franck-Van Wijk, p.612).

Dink ook aan kwinkslag waar kwink hoort by Mnl. quinken, d.i. jou snel beweeg, waarskynlik van 'n jong

onomomatopeïese basis (Franck-Van Wijk, p.364). Hierby hoort ook kwak soos in kwaksalwer (oorgeneem in sowel Duits as Eng.; vgl. Klein, p.1282, De Vries, p.126).

In Ndl. tref 'n mens 'n soortgelyke betekenisontwikkeling aan by trek in iemand een trek spelen (Stoett, II, p.339). In die Middeleeue was reeds bekend die s.nw. treke (lis, streek), trekere (bedrieër), treckere (dief), en die ww. treken (bedrieg). Dieselfde betekenisontwikkeling word ook waargeneem by Mnl. toghe, tooch en tuck (Hd. Tücke).

Hierdie verskynsel dat uit die betekenis „trek" dié van „handigheid, slimheid, lis" kan ontwikkel, word ook waargeneem by Ndl. en Afr. streek, d.i. lis, sluideid (vgl. ook Eng. stroke en Hd. Streich, eintlik Fechterstreich in jemand einen Streich spielen : Stoett, II, p.339). Streek staan nl. tot stryk, soos ook o.a. spleet tot splyt. Afrikaans gebruik gewoonlik die infinitiefvorm stryk van die Germaanse ww. strican, terwyl Ndl. die ablautvorm streek gebruik.

In die lig van bg. moet dus waarskynlik ook in die Afr. van stryk af, op stryk wees, ens. 'n betekenis van „handigheid, slag" opgesluit lê. So 'n verband word dan ook werklik deur Franken (Tentatiewe Etimologieë, pp.36-7) aangetoon, (vgl. ook WNT, XV, 2142 no. 4) en daarom heg ek meer waarde aan Franken se verklaring as o.a. aan Stoett (II, p.299) se uitleg wat dit aan die seevaart ontleen. (Hoe Boshoff in Afr. Etim., p.623, kan beweer dat Franken se betoog nie in stryd is met o.a. Stoett se uitleg nie, dog dit slegs aanvul, is nie vir my duidelik nie.)

Indien nou in gedagte gehou word dat in Afr. die gebruik en betekenis van streek en streep soms deureen loop (vgl. Afr. Etim., p.621; ook in Ndl.; vgl. WNT, XV, 2140), dan word die werklike en oorspronklike betekenis van Afr. iemand 'n streep trek ('n variant iemand 'n sleepsel trek; vgl. Hoogenhout, p.95) ook duidelik, d.w.s. iemand 'n streek trek, dus met lis aan die kortste end laat trek.

Is iemand 'n bles trek, d.i. kul (OK, Nov. 1899, p. 253, nie in WAT) 'n grappige verdraaiing van iemand 'n streep trek, of moet ook 'n soortgelyke betekenisontwikkeling veronderstel word? Die Afr. ww. bles (blykbaar 'n verkorting van blesseer, d.i. wond, kwes, van Fr. blasser; vgl. Terblanche Wdb., p.113, nie in Afr. Etim.) bet. in Afr. o.a. 'n klap gee („ek sal jou bles“), raakskiet („hy het die bok gebles“) en raakgooi („ek hak af en bles hom met 'n klip agter die oor“; vgl. Taalakker, p.344, lg. bet. nie in WAT). So kon 'n betekenis van „akkuraatheid“ ontwikkel het (as misgeskiet of misgegooi is, is die voorwerp nie gebles nie), waaruit dan weer volg die betekenis van „slimheid, lis“ (vir soortgelyke betekenisontwikkelings vgl. weer eens die bespreking van o.a. slag, trek en streek). Blykbaar is bles in Ndl. in al hierdie betekenisse onbekend.

'n Baie gebruiklike uitdrukking is iemand 'n kool stowe (volgens Malherbe (p.241) egter heel min gebruiklik). In Ndl. is daar talle sulke uitdrukkinge in die betekenis van „bedrieg“ wat betrekking het op die voorbereiding van voedsel, bv. iemand een vijg koken, in die Middeleeue en 16de eeu enen bier bruwen, enen ene sausse brouwen, enenen dat voetwater warmen, iemand een brouwet koken, 't cruymken bakken. In die 17de eeu was bekend iemand een worst braden, iemand een koek bakken, een papje koken of boteren. In S.Ndl. is tans nog gebruiklik iemand een appel stoven, iemand eenen koek (een taartje) bakken naas iemand een koolken stoven. Dink ook aan Hd. eine Suppe einbrocken. Die bedrieër staan bekend as 'n koolbakker (Stoett, I, p.444). Al hierdie uitdrukkinge wil eintlik sê om vir iemand iets klaar te maak, dan ironies opgevat: hom iets bedien wat hom beledig, vir hom onaangenaam is, veral in die uitdrukking iemand 'n kool stowe/bak; vgl. ook iemand 'n poets bak. Vir so 'n ironiese gebruik, dink ook aan iemand mooi kry (Malherbe, p.265) en iemand 'n lekker pil laat sluk (deur 'n student opgeteken te Bloemfontein).

Poets in 'n poets bak se etimologie is „moeilijk te verklaren" (De Vries, p.169). Blykbaar moet as die oorspronklike betekenis beskou word „bult, knop, ruwe steen", en vandaar „iets met weinig waarde, onsin, gekheid, grap" (vgl. o.a. Afr. Etim., p.510, Franck-Van Wijk, p.513, De Vries, p.169, Stoett, II, p.162).

Vir gelyksoortige betekenisontwikkelings vgl. o.a. die volgende Ndl. woorde wat eweneens die begrippe „iets van geringe waarde" en „grap, poets" in hulle verenig: Iemand een foef (eintlik lap, vod) bakken, iemand knopen draaien, een lorren draaien (vgl. Stoett, I, p.568; vgl. ook iemand in de luren leggen (Stoett, I, p.581) en iemand in et pak steke (NT, XIV, p.197). In Afr. is knopedraaier, d.i. bedrieër, misleier, tans 'n verouderde woord (vgl. Afr. Etim., p.357; hierdie woord is nog deur Zcholtz, TWK, 14, 1, p.19, opgeteken in die Zamenspraak van Meurant, p.13: „De boere moet hulle niks laat wys maak nie van knopendraaijers en belangzoekers"; vgl. egter nog iemand 'n knop steek/draai, d.i. kul, 'n poets bak (vgl. Terblanche Wdb., p.472 en WAT, IV, p.615 onder inspan).

Volgens Malherbe is die beeld in iemand die vel oor die ore trek ontleen aan die afslag van diere (p.380). Hy meld egter nie hoe so 'n betekenisontwikkeling kon plaasgevind het nie. Eerder moet daaraan gedink word dat 'n persoon uitgetrek word, uitgesuig word (dink ook aan die bekende hy sal kaal daar uitkom, d.i. bedroë, aan die kortste end, verneuk wees). By Hooft het dan ook voorgekom in 't hemd zetten, in S.Ndl. iemand afpluimen, in die 17de eeu al iemand de huid over het hoofd halen, Eng. to strip a person's skin over his ears, to rob anyone of his very skin, Fri. immen it fel oer de nekke helje of strûpe, Twente eenen 't vel over de oaren stroapen of 't blood onder de nâgel hen zoegen (Stoett, II, p.361). Dieselfde gedagte lê ten grondslag van die volgende Afr. uitdrukkinge: Iemand se laaste draad uittrek, iemand se hoed afhaal, iemand se skoene uittrek, iemand se stewel breek (almal uit OK, Nov. 1899, p.253 en p.254).

'n Oorgeërfde uitdrukking wat aan die Ndl. boerderybedryf ontleen is, is iemand aan die neus lei. Dit is oorspronklik t.o.v. diere gebruik wat deur 'n neusring gelei is. Hiermee hang ten nouste saam iemand (een gat) door den neus boren (Stoett, II, pp.71-72, Huizinga, p. 652). (Vergelyk weer die vroeëre bespreking van Afr. iemand boor, d.i. kul, waar betoog is dat dit waarskynlik 'n resente nuutvorming is hoewel reeds in Ndl. in die 17de eeu bekend was iemand boren, waarskynlik 'n verkorting van iemand (een gat) door den neus boren.) 'n Variant van iemand aan die neus lei, is in 1965 deur 'n student in Pretoria opgeteken, nl. iemand 'n ring in die neus steek. Ook in Eng. is bekend to lead a person by the nose en in Hd. Jemand an der Nase herumführen (Malherbe, p.273).

Aan die boerderybedryf is nog ontleen die strop om iemand se nek sit (OK, Nov. 1899, p.254), iemand oogklappe aansit (Kritzinger, p.123), iemand jou perd maak (OK, Nov. 1899, p.253).

In Ndl. ook oorspronklik t.o.v. diere gebruik, is iemand een bril op den neus zetten, d.i. iemand na jou pype laat dans, tans iemand teregwys (vgl. Stoett, II, p. 139 onder pen en Van Dale). 'n Sinonieme Ndl. uitdrukking is iemand de pen op den neus zetten. Genoemde uitdrukkinge se beelde is ontleen aan gebruike om wilde perde te tem. Die Afr. iemand 'n bril opsit (op die neus sit), d.i. hom fop (vgl. WAT, I, p.529), kan dus òf oorgeërf wees wat hier 'n betekeniswysiging ondergaan het, òf dit kon hier nuut ontstaan het met die gedagte aan iemand 'n (lees-)bril gee waardeur hy nie goed kan sien nie, d.w.s. hom bedrieg; vgl. ook iemand 'n kalbasbril opsit, d.i. fop (WAT, V, p.153), asook Vlaams iemand brillen zonder glazen verkopen (Huizinga, p.640).

Die drade trek, d.i. kul, is 'n ingeburgerde Anglisme (vgl. WAT, II, p.277), van Eng. to pull the wires/strings, Ndl. aan de touwtjes trekken/zitten, Duits die Fäden in der Hand haben (vgl. Stoett, II, p.336). Dit

is oorspronklik gesê van iemand wat deur toue iets, waarskynlik marionette, in beweging bring, daarna by oordrag toegepas op iemand wat in die geheim die teuels in die hande het.

Aan ou gebruike en sprokies is voorts ontleen aan die kortste end wees, iets in die skild voer en iemand 'n kat in die sak laat koop.

Die oorsprong van aan die kortste end wees moet gesoek word in die vroeëre gewoonte om te loot en 'n twis te besleg deur strooihalms te trek. Wie die langste een trek, het gewen ('n gebruik wat nog steeds deur kinders gevolg word); vgl. Hd. das Hälmlchen ziehen, Oosfri. de körtste trekken, Deens at traekke dat korteste straa. 'n Ndl. sinoniem is aan de achterste mem (speen) liggen (Stoett, I, p.189).

Baie oud is iets in die skild voer, d.i. geheime, meestal nie 'n goeie, oogmerk hê, onderduimse planne smee. Dit kom reeds in Mnl. voor, terwyl dit in die literatuur van die 17de eeu herhaaldelik aangetref word (vgl. Stoett, II, p.220), o.a. ook by Jan van Riebeeck: „... omme te beter te ondersoeken wat in sijn schilt voert (vgl. Du Plessis: Dagverhaal van Jan van Riebeeck, p.137); vgl. ook Fri. hwet yn yens skild fiere (Stoett, II, p.220). Die beeld vind sy oorsprong in die gebruik van ridders om 'n wapen of slagspreuk op hulle skilde te verf. Dikwels het hulle egter ook met vals skilde, d.w.s. met skilde waarop iemand anders se wapen of slagspreuk geteken was, te voorskyn gekom.

Vir die oorsprong van iemand 'n kat in die sak laat koop, moet waarskynlik aan 'n ou sprokie gedink word (vgl. Stoett, I, p.389). Die uitdrukking kom ook voor in o.a. Fri., Hd., Italiaans en Eng. (vgl. to buy a pig - in Skotland a cat - in a poke).

Al die reeds bespreekte uitdrukkinge het oorspronklik 'n heel ander betekenis gehad. Hulle is toe oordragtelik aangewend om die daad van bedrog te verbloem. Hulle word

tans nog gebruik as versagtings, hoewel sommige miskien vir sekere sprekers al van hul eufemistiese krag ingeboet het. Die feit dat hulle vroeër egter in 'n ander gebruik-sfeer voorgekom het, dui daarop dat hulle toe definitief eufemisties aangewend is.

In teenstelling met die voriges wat oorspronklik slegs vir die belanghebbendes betekenisvol moes gewees het, is die beelde in die volgende omskrywinge, egter ook eufemismes, deursigtiger, bv. iemand van die wal in die sloot lei (ook Ndl.; d.w.s. iemand onder die skyn van diens 'n ondiens bewys en sy sake vererger; sinonieme Ndl. uitdrukkinge is o.a. iemand van den wal in de gracht helpen, iemand van het bed op het stroo helpen; vgl. Stoett, II, p.437), iemand 'n gat in die kop praat (alg.), iemand van die stoel af praat (OK, Nov. 1899, p.254), vir iemand 'n gat grawe (alg.), vir iemand 'n put grawe (OK, Nov. 1899, p.253), iemand met 'n garingdraad vang (do.), IEMAND IN DIE NET VANG (do.), iemand in die riem laat trap (volgens Boshoff in Volk en Taal, p.335, 'n eieskepping ontleen aan die kommandodiens en trek; Van Rooyen, Kultuurskatte, p.116, verduidelik verder dat as 'n os hande uitruk en weghol, die riem op die grond sleep, en trap hy daarop, kan hy maklik struikel), iemand se riem afsny (eweneens 'n eieskepping aan die kommandodiens en trek ontleen; vgl. Volk en Taal, p.335), iemand met 'n slapriem vang (in 1964 deur 'n student in Bloemfontein opgeteken), vir iemand 'n strik stel, in die strik lei of met 'n strik werk (almal in OK, Nov. 1899, p.254; vgl. Ndl. iemand verlakken, eintlik verstrikken daar dié ww. 'n afleiding is van die s.nw. lak in die sin van strik; vgl. Stoett, II, p.370), die kat in die donker knyp, d.i. bedrieg (vgl. Vaderland, 30 Maart 1934, p.13; eintlik kwaad doen wanneer niemand dit sien nie, in die geheim; hoogwaarskynlik word met kat 'n meisie bedoel, en wil die uitdrukking^{king} eintlik sê: met 'n meisie in die donker verkeer, en by oordrag in die algemeen in die geheim kattedkwaad doen; ook in Ndl.; vgl. Stoett, I, p.390), iemand in die

donker kry (WAT, II, p.241, reeds OK, Nov. 1899, p.253; vgl. bg. bespreking), iemand aan die slaap sus (OK, Nov. 1899, p.254).

Enkele omskrywinge verwys na die feit dat 'n persoon wat 'n mens wil verkul, jou nie van voor in die oë kan kyk nie, maar agterbaks is, met 'n draai na jou kom, bv. iemand in die nek kyk (dus agter jou rug iets doen, jou nie in die oë kan kyk nie, en jou dus in die nek kyk; ook Ndl.; vgl. o.a. Stoett, II, p.68), iets om die hoekie doen, d.i. skelm en ongesien (Kritzinger, p.69), iemand agterom spring (OK, Nov. 1899, p.253), iemand in die rug skiet (OK, Nov. 1899, p.254), hy kom altyd met 'n eldboog na 'n mens toe, d.i. hy wil jou altyd bedrieg (d.w.s. nie reguit nie; WAT, II, p.533).

Waarskynlik a.g.v. die drang na oorspronklikheid het, n.a.v. iemand in die nek kyk, ontstaan iemand deur die gat loer (deur 'n student opgeteken te Parys), hy het my in die hool geloer (deur 'n student opgeteken te Bloemfontein; hool is op sy beurt 'n eufemisme vir hol, d.w.s. gat, wat òf deur 'n verlenging van die vokaal òf uit die mv. hole ontstaan het), iemand deur die ore loer/boor/werk (taamlik alg.; vgl. weer die vroeëre bespreking van iemand aan die neus lei; die Kleurlinge aan die Rand gebruik ook hy eet my in die oor; vgl. Bothma, p.23), iemand deur die ore spoeg (deur 'n student opgeteken te Aliwal-Noord), iemand in die broek loer (deur 'n student opgeteken te Bloemfontein, 1967, nie in WAT), iemand in die mou kyk (OK, Nov. 1899, p.253).

Vanselfsprekend is iemand knolle vir suurlemoene verkoop (alg.). Vroeër is gesê soet koekies vir makrolle verkoop, deur Scholtz (vgl. TWK, 14, 1, p.20) opgeteken in Friend, 30 Aug. 1861. 'n Variant is iemand 'n kalbas vir 'n komkommer gee (OK, Nov. 1899, p.253). Vandag word soms platter gesê iemand wysmaak dat perdedrolle vye is, 'n uitdrukking wat egter ook oorgeërf is. Vroeg reeds was nl. in Ndl. bekend zich paardekeutels voor vijgen laten

verkoop en hij maakt hem wijs dat paardenstronten z vijgen zijn (vgl. TWK, 14, 1, p.20 waar die bronne vermeld word). Vir hierdie plat uitdrukking bestaan daar natuurlik ook weer eufemismes; vgl. die volgende beskrywing deur Eitemal in Skaduwees teen die muur, p.50:
".... Nee, ou vrou, ek het te vroeg opgestaan vir hom, hy sal nie vir my wysmaak perdeve is lemoene nie".

Is 'n persoon verblind, kan 'n mens hom natuurlik maklik bedrieg; vgl. die reeds bespreekte iemand 'n rat voor die oë draai. Nog enkele uitdrukkinge is iemand die oë verblind (ook Ndl.; vgl. Malherbe, p.278), iemand was in die oë tap (deur 'n student in 1965 te Excelsior opgeteken), gal in sy oë blaas (OK, Nov. 1899, p.253), iemand vet in die oë smeer (do.; Hoogenhout, p.114, gee aan: Iemand vet om die oë smeer), iemand deur die oë vee (TVV, Feb. 1948, p.76).

Word iemand se eerlikheid in twyfel getrek, trots alle versekeringe daaromtrent, hoor 'n mens Eerlik het 'n os geslag, en Fatsoenlik het hom opgevreet (met sy baie wisselvorme, o.a. Eerlik ..., en Fatsoenlik het hom tuis gebrag, Eerlik ..., en vergeet om die stert op te eet - en net daar is hy gevang, Eerlik het 'n kalf gestole, Eerlik het 'n koek gesteel; vgl. o.a. WAT, II, p.447, Handhaaf, Mei 1967, p.28; ook in Ndl.; vgl. o.a. Malherbe, p.171).

Iemand wat bedrieg word, ly skade, in welke vorm ook al. In hierdie lig moet beskou word iemand se keel afsny, iemand se rug breek, iemand middeldeur spring, iemand spitsroei laat loop, iemand in die pekel lê, iemand se briek aandraai, iemand in die steek laat (almal uit OK, Nov. 1899, p.253 en p.254), iemand se water afdam (Snijman, p.21), iemand 'n eeld druk (deur 'n student in 1965 te Bloemfontein opgeteken, nie in WAT), iemand in die bek ruk (WAT, I, p.360; beeld waarskynlik ontleen aan die perdry), iemand in duie laat stort (OK, Nov. 1899, p.253 imand in di duige laat fal; duig 'n wand-

plank van 'n vat; vgl. Afr. Etim., p.210).

Die bedrieër is dus letterlik die bedroëne se meerdere en hy kan met hom maak net wat hy wil: Iemand om die vinger/duim draai, d.i. kul (OK, Nov. 1899, p.253; die uitdr. kom ook in Ndl., al Mnl., voor; vgl. ook Eng. to twist/turn a person round one's (little)finger; vgl. Stoett⁸, p.300), iemand 'n hoof/kop aansit (algemene studentetaal, vgl. ook WAT, IV, p.370), iemand ore aansit (deur studente opgeteken o.a. te Parys en Bloemfontein), iemand 'n keil opsit (OK, Nov. 1899, p.253).

Enkele uitdrukkinge word meestal gebesig in ander gebruiksituasies, dog word ook soms gebruik in die sin van „kul“, bv. iemand se hand in die as slaan, hy draai daar doekies om, iemand aan 'n lyntjie hou (almal in OK, Nov. 1899, p.253).

Ander omskrywinge is slegs in bepaalde streke bekend, terwyl sommige ook al verouderd is: 'n Slag om die elm-boog hê (eintlik nie die hele tou laat sien nie, ook o.a. in Ndl. en Fri. bekend; vgl. Malherbe, p.313), iemand 'n lelike pyp laat rook (eintlik sterk tabak laat rook wat die persoon bedwelmd laat; vgl. Malherbe, p.296), met politiek werk (die woord politiek is nog maar altyd vir sommige mense 'n „vuil“ woord; vgl. Malherbe, p.292), iemand mooi kry (ironies vir „bedrieg“: Malherbe, p.265; vir so 'n ironiese gebruik, vgl. ook die vroeëre bespreking van iemand 'n kool stowe), iemand se kurk trek (Kruim en Kors, p.171).

Deur studente is voorts opgeteken iemand stoelsit (Bloemfontein), iemand 'n lekker pil laat sluk (De Brug, dist. Bloemfontein, uitdr. ook ironies gebruik; vgl. vorige paragraaf iemand mooi kry; vgl. ook iemand 'n pil indraai: OK, Nov. 1899, p.254), sy lyf katkop gehou (Murraysburg), iemand agter die bult sien aankom, of iemand van ver sien aankom (beide te Bethlehem, 1961), iemand jood (Bloemfontein).

Aan ons OK (Nov. 1899, p.253 en p.254) is deur lesers nog ingestuur hy sal jou beurs skud, iemand se geld tel, iemand in die boontjies kry (uitdrukking berus waarskynlik op 'n ou volksgeloof; vir 'n verklaring vgl. die hoofstuk wat handel oor geestelike afwykinge), iemand in die bottel steek, iemand in die emmer sit, iemand in die sak steek (die streek in OK is seker 'n spelfout vir steek), iemand onder die tafel sit, iemand al sy dadels gee, iemand deur die mat trek, iemand deur 'n naald se oog trek, iemand deur die ring trek, sy neus snuit, iemand se pols voel, met meer as een plan werk, iemand op 'n riet dra, iemand weer sien, aan iemand se sak roer (vgl. Ndl. zijn zakken spekken, d.i. dikker maak: Huizinga, p.615), met 'n slenter werk, iemand soutsak sit, die voël knip, iemand teen die wind hou, iemand onder die arm hê (lg. nog opgeteken in Mikro se Waar die bokmakierie fluit, p.2). Nog vroeër is opgeteken Jakob se stem by Esau se hande (Het Zuid Afrikaansche Tijdschrift, Des. 1878, p.382).

Nederlandse eufemismes is o.a. iemand (een) beentje lichten/zetten (Stoett, I, p.65), beetnemen (Opstellen, II, p.146), ergens een fofje op weten/vinden (Huizinga, p.152), iemand te grazen nemen (Huizinga, p.199), maakt een poetje en slaat een melik (uitdrukkinge van Amsterdamse veemarbeiders, d.w.s. persone wat goedere by 'n hawe weeg en in bewaring neem; vgl. NT, 1938, p.347), iemand luchten (Stoett, I, p.82), iemand (ertussen) nemen (Huizinga, p.375), iemand scheren zonder zeep (Huizinga, p.656), niet recht in zijn schoenen staan/gaan (Stoett, II, p.224), iemand in het zonnetje zetten (Stoett, II, p.500), iemand aan de tand trekken (Huizinga, p.512), met olijke twijn naaien (Huizinga, p.659).

Vir enkele Ndl. slengwoorde, vgl. o.a. Opstellen, III, pp.233-234.

B. Diefstal.

Om jou iets wederregtelik toe te eien, is 'n gedragswyse wat algemeen afgekeur word (vgl. o.a. die agste gebod).

Daar kan dus verwag word dat sprekers ook hierdie daad sal verdoesel. (Reeds die omskrywing in die vorige sin, nl. iets wederregtelik verwyder, is 'n verdoeseling, so ook iets toe-eien.) Soos wat dit reeds telkens die geval was, val die talle, sommige onherkenbaar, verslapte eufemismes op, d.w.s. woorde wat oorspronklik verband gehou het met 'n ander saak, word versagtend aangewend om hierdie afkeurenswaardige daad te beskryf, en so het hierdie woorde langsamerhand die betekenis van „steel" verower. Prof. Abel Coetzee het reeds die aandag op hierdie aspek gevestig. (TVV, Aug. 1956, p.4 e.v.). Ruim gebruik word gemaak van die gegewens wat verkry is van vraelyste en wat in genoemde artikel van prof. Coetzee verstrekkend word.

Woorde wat verband hou met ander sake en wat dus versagtend aangewend word wanneer van toepassing op die daad „steel", is o.a. annekseer (TVV, Aug. '56, p.5), buitmaak (do.), hak (do.), inpalm (do.; oorspronklik 'n seemansuitdrukking, nl. toue inpalm, d.i. toue binnehaal deur die handpalm; vgl. Afr. - sy aard en ontwikkeling, p.96), insleep (TVV, Nov. 1945, p.48, WAT, IV, p.612), oppik (TVV, Aug. 1956, p.5), optel (do.), vaslê (baie alg.), help (vgl. homself help: TVV, Nov. 1945, p.48), leen (TVV, Aug. 1956, p.5), merk (veral diere; do.), oes (bv. vrugte; do.), skiet (do.; ook afskiet; vgl. WAT, I, p.95), skraap (TVV, Aug. '56, p.5), vat (vgl. vat sonder toestemming, oorspronklik „aantrek, uitrus, vasmaak" (vgl. veter), vind, bring (vgl. Eng. fetch), 'n woord wat in Afr. in baie verbindings voorkom waar Ndl. nemen gebruik; vgl. TWK, 7, 2, p.32, Kloeke, p.203, Franck-Van Wijk, p.724, Origins, p.208), blaas (WAT, I, p.425), druk (TVV, Aug. '56, p.5; vgl. ook hy het my gedruk, d.i. bedrieg, tans baie alg.), duik in 'n duik maak, d.w.s. wegduik (TVV, Aug. 1948, p.16), klou (TVV, Aug. 56, p.5), ruk (Br., 7 Maart 1941, p.23), iets ontvreemd (Taal en Taalverskynsels, p.109, Ndl. vervreemden: Lecoutere-Grootaers, p.174), laat voete kry (eintlik dus wegloop met iets).

Hierdie gebruik, nl. om woorde wat oorspronklik met ander sake verband hou, in die betekenis „steel" te gebruik, is van oudsher in swang. Dit blyk duidelik wanneer die etimologie van steel nagegaan word. Steel, Ndl. stelen, Mnl. stēlen, Os., Ohd., As. stelan, Ofri., On. stela, Got. stilan kom van 'n Idg. stam ster-, d.i. steel. Die verandering van Idg. ster- na stel- in Germaans is miskien te wyte aan die invloed van Ohd. hēlan, Fri. hēla, As. hēlan, d.i. verberg, 'n woord wat ook nog in Afr. voortleefⁱⁿ heler in die heler is so goed as die steler, en verhole goedere; vgl. die bespreking van hel, oorspronklik slegs skuilplaas; vgl. veral Klein, p.1508. Dit is ook Klein wat onder die lemma steal verwys na 'n soortgelyke geval, nl. dat uit die betekenis „verberg" 'n betekenis „steel" kan ontwikkel, nl. Eng. stalk, d.i. diere bekruip, d.w.s. „steal up to game under cover" (COD), 'n woord wat verband hou met stall (vgl. ook Origins, p.659).

Hier moet ook genoem word Ndl. iets wegmoffelen, d.i. steel. Moffelen skyn nl. van 'n ou ww. muffen of moffen, d.i. wegskuil, verberg, afgelei te wees. Onder die moffelen van metaal word ook verstaan die „verberg" a.g.v. die roes (vgl. Huizinga, p.593).

Twee bekende woorde in Afr. is skaai en gaps, woorde wat eweneens met ander sake in verband staan.

Skaai is deur sommiges vir 'n Hottentotse woord gehou, o.a. Pettman (p.427) en Von Wielligh (Hg., Jan. 1921, p.393, aangehaal deur Boshoff, Volk en Taal, p.232), en dit ten spyte van die feit dat Mansvelt (p.141) reeds veel vroeër die woord, heeltemal korrek, in verband gebring het met Ndl. schaden. Ook Boshoff (Volk en Taal, p.232) verklaar dat skaai al 'n 17de-eeuse vorm is van schaden, en dat schaai nog gewoon Ndl. is. Von Wielligh (Ons Gesels- taal, p.33) verwys dan ook na briewe van C.P. Hoogenhout en Thomas Blok waarin hulle skryf dat geskaaid en gekaaid die gebruiklike vorme was vir „steel". Hy lei die woord egter nog verkeerdelik af van Ndl. schaken. Skaai, Ndl.

schaden, ouer Ndl. schay en ww. schaeyt hou verband met Eng. scathe en Grieks a-skêthês, d.i. ongedeerd (vgl. o.a. Afr. Etim., p.580). Vir die vorm -aai/-ade vgl. ook versmaai van Ndl. versmaden.

In teenstelling met skaai is die etimologie van Afr. gaps, ook ghaps, soms gap, d.i. steel, nog nie bevredigend verklaar nie. Boshoff (Afr. Etim., p.236) dui veral op woorde waarmee ons woord waarskynlik nie verband hou nie. Dit skyn egter of daar 'n verband kan wees tussen Ndl. gaps, d.i. „een handvol, t.w. van de hoeveelheid, die men hetzij in ééne hand, hetzij in de beide aan elkander gehouden opene handen omvatten kan" (WNT, IV, 282) en grabbelen, die frekwentatief van grabben, d.i. „door grijpen trachten machtig te worden, b.v. geld of strooigoed dat in den hoop geworpen wordt" (WNT, V, 528). Ook die Eng. grab vind sy oorsprong in Mnl. grabbelen (vgl. Origins, p.262 en Klein, p.672). Nog 'n woord wat hiermee verband hou, is gerf, Ndl. garf, eintlik „dit wat byeengegryp is" (vgl. o.a. De Vries, p.79). Indien daar dan so 'n verband is, dan verskil die twee Indo-Germaanse grondwoorde slegs deur die invoeging van die r (vgl. WNT, IV, 282).

Indien toegepas op diefstal, is die woord skaak, eintlik „ontvoer", reeds 'n versagting. Wanneer die woord se etimologie nagegaan word, word dit duidelik dat die betekenis oorspronklik ook verskillend was, en dat die woord dus deur ons voorouers eweneens verdoeselend aangewend is. Die oudste betekenis was nl. „'n snelle handeling"; vgl. o.a. Os. skakan : snel weggaan, Oe. scacan : jou snel beweeg, skud (Eng. shake), On. skaka : skud, woorde wat weer vergelyk word met Oi. khajati, d.i. omroer (vgl. De Vries, p.186-7).

Teenswoordig hoor 'n mens dikwels van vliegtuie wat gekaap word. Oor die oorsprong van die woord heers nog meningsverskil. Tog meen De Vries (p.109) dat 'n afleiding van Fri. kâp, d.i. koop, „waarschijnlijker" is as 'n ontlening aan Lat. capere, d.i. neem. Indien hierdie ver-

onderstelling korrek is, dan was die woord ook oorspronklik 'n eufemisme. Teenswoordig het die woord veelal in onbruik geraak. Indien dus gebesig in die betekenis „gaps, vaslê”, is die woord ook 'n verdoeseling (vgl. WAT, V, p.100). 'n Wisselvorm daarvan is kap (WAT, V, p.276; vgl. kap 1, I, 10).

Selfs die woord smokkel se oorspronklike betekenis was heel onskuldig, nl. „kruip”; vgl. Mnl. smûken, d.i. kruiperig wees, Oeng. smûgan, d.i. kruip, On. smjûga, d.i. deur 'n nou opening kruip (De Vries, p.202). 'n Soortgeelyke betekenisontwikkeling het plaasgevind by sluik, Ndl. sluiken, d.i. smokkel (vgl. nog o.a. Afr. sluikhandel en tersluiks), oorspronklik „sluip” (De Vries, p.200, Franck-Van Wijk, p.621); vgl. ook 'n latere bespreking van slu.

Voorbeelde van woorde wat oorspronklik verband gehou het met ander sake en toe versagtend aangewend is, kan ook in ander tale aangetoon word. In Eng. is o.a. baie gebruiklik to lift ('n woord wat ontwikkel het uit Middelpatduits lüchten, Ndl. lichten, wwe. wat weer verband hou met Os. luft, On. lopt, Oe. lyft, Ndl. lucht, Got. luftus, dus letterlik om in die lug op te tel; vgl. Klein, p.888, en vir 'n moontlike ander verklaring Origins, p.354), pinch (oorspronklik knyp, druk, prik, 'n woord wat dus weer met vingerbewegings verband hou; vgl. o.a. Origins, p.494), rob (Meng. robben, van Ofr. rober van robe, d.i. buit, veral van kledingstukke; vgl. nog Eng. robe en wardrobe; vgl. Klein, p.1352, Origins, pp.567-8; Frans robe is van die Germaans afgelei, en die woord hang saam met roof, Ndl. roven, reeds Mnl. in hierdie betekenis, o.a. in Karel ende Elegast, r.207; vgl. Franck-Van Wijk, p.558), filch (oorspronklik 'n 16de- en 17de-eeuse onderwêreldwoord; die s.nw. filch dui 'n dief se stok aan wat van 'n haak voorsien is; vgl. o.a. Origins, p.212), grab (van Mnl. grabbelen, die frekwentatief van grabben waarmee weer verband hou Os. garva, Ohd. garba, d.i. gerf, letterlik dit wat saamgevat is; vgl. o.a. Klein, p.672, asook die vroeëre bespreking van gaps).

Veral in die soldate-slang is talle soortgelyke voorbeelde aan te toon, bv. to wipe up, to cut out, win (vgl. „Where did you get it? - Won it from an Aussie when he wasn't looking"), earn, make (vgl. „We've made three shovels last night"), nail, acquire, borrow, convey, liberate, swipe (vgl. Fraser en Partridge se Songs and Slang, 1914-18, en Forces' Slang, 1939-45). Nederlandse militêre slangwoorde is o.a. hap, versieren en organiseren (lg. miskien in navolging van Duits organisieren; vgl. ook Eng. organize, d.i. steel; vgl. Forces' Slang, p.134, NT, 1958, 1, p.72), en Bargoense woorde o.a. pikken (Moorman, p.71) en verdienen (do., p.73; vgl. met Eng. earn).

Baie van hierdie woorde word ook deur Afrikaners gebesig. Die gebruik daarvan moet beslis nie net toegeskryf word aan taalslordigheid nie, dog aan die behoefte wat daar bestaan om 'n eufemisme te gebruik (vgl. weer die hoofstuk oor die vorming van eufemismes). Behalwe pinch (ook piensj/pients/pint; vgl. TVV, Aug. 56, p.5), rob (ook rop), grab (ook ghrebs; vgl. TVV, Aug. 56, p.5) is nog aan Eng. ontleen deps (ook debs, dips, zêps; vgl. TVV, Aug. 56, p.5; waarskynlik ontleen aan die Eng. kindertaalwoord dab, met auslaut -s soos by gaps; vgl. Afr. Etim. p. 196), diek (van Eng. dig; vgl. TVV, Aug. 56, p.5), jomp(s) (van Eng. jump, d.i. iemand se kleim afpen voordat hy die kans het om sy eie lisensie te vernuwe, vroeër dan ook veral op die delwerye gebruik; vgl. nog die amptelike benaming Jumpers Deepmyn; vgl. o.a. TVV, Nov. 1946, p.62, TVV, Aug. 1956, p.5, Afr. Etim., p.312), sjark (van Eng. shark; vgl. TVV, Aug. 1956, p.5, en vir shark, o.a. Fraser, p.254), gieps of tjieps (miskien van Eng. keep, 'n woord gebruiklik in die kinderspel; vgl. TVV, Aug. 1956, p.5).

Aan 'n Bantoetaal is waarskynlik ontleen koenja of ghoenja (vgl. TWK, Mei 1940, p.44, TVV, Aug. 1956, p.5; ghoenja nie in WAT).

Prof. Coetzee se lys (vgl. TVV, Aug. 1956, p.5) lewer woorde, baie waarvan aan die kindertaal ontleen, wat nie

sonder meer deursigtig is nie, bv. dou (ook dôï en dot; vgl. Br. 10 Jan. 1941, p.25), njaps, oks, genor, genorkeps, geghai (vgl. ook WAT, III, p.237 ghaai¹, en ghongghaai, d.i. steel : WAT, III, p.248), snoeps of gesnops. 'n Student het nog in 1962 te Kroonstad opgeteken zoi, d.i. steel.

Eufemisties is verduister in geld verduister, ook Ndl., eintlik dus iets aan die daglig onttrek, op 'n geheime plek bring; vgl. ook Ndl. iets verdonkeremanen (Stoett, II, p.364, Huizinga, p.548).

Opvallend is die betreklike min eufemistiese omskrywinge om hierdie verfoeilike daad te beskryf. Die bekendste is seker lang vingers hê, Ndl. lange (kromme) vingers hebben, Fri. lange fingers hawwe, Hd. lange(krumme) Finger haben (machen), Eng. to be (of the) long (light)-fingered (gentry), Ndl. ook nog haken aan zijn vingers hebben, Mnl. elcken vingher is hem eenen haeck weert; vgl. ook Ndl. vingervlug zijn, d.i. geneig wees om te steel, oneerlik wees (vgl. o.a. Stoett, II, p.386, Huizinga, p.562). Die oorsprong is duidelik: Wie versigtig iets wil vat, doen dit nie met die hele hand nie, maar begin deur dit net aan te raak met die vingertoppe, hy strek m.a.w. die vingers, maak lang vingers (vgl. weer die etimologie van Eng. pinch). Oorspronklike nuutskeppinge wat verband hou met lang vingers hê, is klaviervingers hê (deur 'n student te Bethlehem opgeteken) en lang hand maak (TVV, Aug. 1956, p.5). Vergeelyk ook hy is langhand, d.i. skelm (Boesmanland; vgl. Von Wielligh, p.151).

Nog meer versagtende omskrywinge is oë toedruk, op die kop trap, 'n ander agste gebod maak (almaal in TVV, Aug. 1956, p.5), iets by die blinde Jood gaan koop (do.; vgl. hiermee die uitdrukking wat deur 'n student in 1962 te Saldanhabaai opgeteken is, nl. hy het dit by die blinde-man gekry), iets het oor die draad gespring (WAT, II, p.277), iemand se besef van myn en dyn is gebrekkig (Kritzinger, p.115), die hand in anderman se sak steek (Taal en Taalverskynsels, p.109).

Enkele Ndl. sinonieme is iets achterover drukken (Huizinga, p.26), iets gesnoeid hebben (Huizinga, p.181), naar de haaien zijn (Huizinga, p.203), hij heeft haar op zijn nagels (te Goeree en Overflakkee; vgl. NT, XII, p. 14), op Marode gaan (Stoett, II, p.114), iemand oplichten (Huizinga, p.403), een jongen van de vlakke, d.i. 'n dief (Huizinga, p.564), in de winter geboren zijn (Vlaams; vgl. Huizinga, p.662), een kraakje zetten, d.i. órens inbreek (Huizinga, p.296), zijn handen niet thuis kunnen houden, afhandig maken, en zijn neus in andermans zaken steken (Opstellen, II, p.146).

C. Leuentaal.

Om te sê dat iemand lieg, is om hom op ondubbelsinnige wyse die waarheid te vertel. Lieg is 'n baie ou woord (vgl. Onfrk. liegon, Os., Ohd. liogan, Ofri. liāsa, Oeng. leogan, Got. liugan) wat deur al die eeue blykbaar min betekenisverandering ondergaan het. Ons sê „blykbaar”, want op die verband hoërop is daar nog onsekerheid. Dit is dus interessant om aan te stip dat sekere etimoloë die woord se oorspronklike betekenis aangee as „verberg, bedek” (vgl. Van Haeringen, p.100), terwyl De Vries ook verwys na 'n moontlike verband tussen lieg en lok, d.i. bekoor (p.136). Of daar van ouds assosiatiewe betrekkinge tussen die rymende wortels van lieg en bedrieg bestaan het, sal ook seker moeilik uitgemaak kan word.

Besit lieg dan 'n krasse gevoelswaarde, dan is die vorm sonder die frikatief, nl. lie, beslis sagter (vgl. hy lieg/hy lie). Hierdie reduksievorm word ook nog aangeref in iemand liemaak, d.i. terg, treiter (vgl. Malherbe, p.254), en in kammalielies (vgl. Afr. Etim., p. 328 onder kamma).

Wat weer eens opvallend is, is dat leuen nie so kras klink soos lieg nie (die parallelle verskynscl is bespreek by bedrog teenoor bedrieg).

Wil 'n spreker dan nie 'n persoon se gevoelens kwets deur te sê dat hy lieg nie, is daar baie eufemismes waarvan hy kan gebruik maak, waarvan jok die algemeenste is.

Jok het eers sedert plus-minus 1500 in gebruik gekom, en die oudste betekenis daarvan was alleen „skerts“; vgl. nog Eng. joke. Sowel jok, Ndl. jokken, as Eng. joke is nl. ontleen aan Lat. jocus, d.i. skerts, jocâri, d.i. om te skerts. (Frank-Van Wijk, p.280). Van Riebeeck gebruik nog in sy Dagboek die woord in sy oorspronklike betekenis; vgl. o.a.: „... seggende datse ons wel haest bloot maken en als over omtrent 3 Jaren weder uijtcoopen en dan met ons Jocken souden, benefens meer andre lachhende discoursies..“ (Scheepsjournael, rr. 3542-5).

Versagtend is voorts oordryf (baie alg., ook Ndl. overdrijven; vgl. Lecoutere-Grootaers, p.174), ver groot (alg.), jou vergis (alg., ook Ndl.; vgl. Opstellen, II, p.146), iets verdig (alg.; vgl. ook verdigsel), fantaseer (alg.; ook Ndl. fantaseren; vgl. Lecoutere-Grootaers, p.174), borduur (vgl. „hy het verder daarop voortgeborduur“; ook Ndl. borduren; vgl. Opstellen, II, p.146), stories vertel (volgens P. Brachin (NT, 1970 no. 2, p.126) miskien van Fr. raconter des histoires; vgl. ook later die bespreking van storie, d.i. leuen), spekskiet (sal eweneens later bespreek word), onwaarheid praat (ook Ndl. onwaarheid spreken; vgl. Opstellen, II, p.146; vgl. hfst. IV waar aangetoon is dat die negativering van 'n woord met 'n gunstige betekenis d.m.v. on- of 'n ander voorvoegsel 'n bekende gebruik is om eufemismes te vorm).

'n Leuen word eufemisties genoem 'n onjuistheid (vgl. die vorige aanmerking by onwaarheid praat), 'n storie (reeds in hierdie betekenis in Mnl. bekend en nie uit Eng. story nie; vgl Volk en Taal, p.136), 'n toljan ('n grappige of volksetimologiese vervorming van Eng. tall yarn; vir die toepassing van Eng. yarn, d.i. draad, garedraad, in die betekenis „leuen“ vgl. Origins, p.815), kluitjie (baie alg.; vgl. later die bespreking van kluitjies bak/vertel), guiters (deur 'n student opgeteken te Brandfort, nie in hierdie betekenis in WAT; vgl. WAT, III, p.482 guit, d.i. ondeunde knaap, onnut, landloper), 'n blomskoot (WAT, I, p.656).

Van die bekendste omskrywinge is met die spek skiet, 'n bok skiet, iets uit jou duim/vingers suig, kluitjies bak, iets met 'n korreltjie sout neem, dis nie alles evangelie nie.

Met die spek skiet (algemener spekskiet; vir soortgelyke sametrekkinge, vgl. nog kopspeel van met die kop speel, korrelvat van op die korrel vat, dophou van in die dop(pe), d.w.s. die oogdop(pe) hou, duimry van met die duim ry, hokslaan van na die hok slaan) was reeds in die 17de eeu bekend, dog toe het dit beteken om iemand skerp aan te tas, om baas te speel oor iemand. Vroeër is wel letterlik met brandkoeëls geskiet wat met spek voorsien is. Hoewel die spek meestal nie die brand bevorder het nie, het dit wel die nodige stank veroorsaak, en vandaar op die duur die figuurlike betekenis. Die persoon is as't ware met vurige woorde onder skoot geneem met die gevolglike aksentverplasing na die oordrywing, die blufferige grootspraak in so 'n woordsarsie. Die betekenisontwikkeling was dus: Iemand geweldig aantass, met grofgeskut skiet, groot woorde gebruik, bluf, lieg. Of is dit 'n té vergesogte betekenisontwikkeling en moet spek slegs as 'n eufemisme vir leuen geneem word omdat 'n persoon sy verhale as't ware daarmee lardeer; vgl. nog Afr. deurspek, bv. sy taal is deurspek met Anglisismes (vgl. Stoett, II, p.266, Hg., 6 Sept. 1946, p.49, Huizinga, p.486).

'n Grappige vervorming is hy skiet nie met spek nie, maar gooi sommer die hele vark (reeds Mansvelt, p.97).

Wat betref die oorsprong van 'n bok skiet, d.i. 'n vergissing begaan, en vandaar ook „lieg", bestaan daar nog geen sekerheid nie, wel verskillende verklaringshipoteses (vgl. WNT, III, I, 265-6, Stoett, I, p.98). Omdat almal nog op gissings berus, word hulle hier nie nader toegelig nie.

As gevolg van die gangbaarheid van met spek skiet en 'n bok skiet, kon ontstaan het 'n kat skiet (WAT, V, p.397), met vol korrel skiet (Taal en Taalverskynsels, p.

109), met 'n hoë visier skiet (Kritzinger, p.178), hy skiet met 'n lang loop, of 'n geweer met 'n lang loop kan ver skiet (opgeteken deur mnr. G.H. van Rooyen; vgl. Shimla, 1959, p.12), ek hoor 'n skoot, d.i. iemand vertel 'n leuen (deur 'n student opgeteken te Harrismith).

Ook oor die oorsprong van iets uit sy duim/vingers suig, Ndl. iets uit zijn duim/de vinger zuigen bestaan daar nie absolute sekerheid nie. Die voorkoms deur die hele Germaanse gebied (vgl. o.a. Stoett, I, p.177) wys op hoë ouderdom. Die gedagte, volgens Stoett, waarop die uitdrukking berus, skyn te wees dat 'n mens aan jou duim suig wanneer jy onbekende sake te wete wil kom. Daar bestaan verskeie sages wat terugdateer tot die oudheid van die Europese volkere wat op hierdie gedagte berus. Stoett verwys voorts na verskeie gevalle.

Baie bekend, dog nog steeds versagtend, is kluitjies bak/vertel. Minder algemeen is hy het nie aan sy eerste kluitjie verstik nie, d.i. lieg alweer (Hoogenhout, p.53), terwyl 'n student in 1964 te Senekal 'n voorbeeld van funksieverandering opgeteken het, nl. hy kluit, d.i. lieg. Die etimologie van kluitjie lewer probleme op.

By die bespreking van iemand met 'n kluitjie in die riet stuur is betoog dat hierdie kluitjie definitief verband hou met kluitjie, d.i. klontjie grond (vgl. afd. A van hierdie hoofstuk). Kluit is ablautend verwant aan kloot, d.i. klomp, bol, bal, kluit, en uit hierdie betekenis is dit verstaanbaar dat 'n klomp betekenisonderskeidinge kon ontwikkel het (vgl. WNT, VII, II, 4428-4437), o.a. dié van brood waarin die gis nie gewerk het nie en wat dus vas en swaar is (no. 12, p.4433; vgl. Afr. (sous)kluitjie). Dat 'n verdere betekenis verband hou met 'n vermaaklike of belaglike saak, met die bygedagte aan bedrieglikheid, dus 'n bedrieglike aardigheid, 'n valse praatjie, Afr. 'n leuen (no. 21, pp.4434-6), is ook nie moeilik verklaarbaar nie. Daar is reeds daarop gewys dat in Ndl. etlike uitdrukkings is met die betekenis „bedrieg“

wat betrekking het op die voorbereiding van voedsel (vgl. die bespreking van iemand 'n kool stowe onder afd. A van hierdie hoofstuk). Sulke uitdrukkinge wil eintlik sê om vir iemand iets klaar te maak, dan ironies opgevat: hom iets bedien wat hom beledig, vir hom onaangenaam is. Nou is dit ook duidelik waarom kluitjie in die uitdrukking byna altyd kombineer met bak. Indien verband gesoek word met Mnl. clute/cluyt, d.i. klug, dan bly die kombinasie met bak nog onverklaarbaar.

Kluitjie in iemand met 'n kluitjie in die riet stuur en kluitjies bak hou dus verband met Boshoff se kluitjie I (Afr. Etim., p.355), hoewel die ontstaan van die twee uitdrukkinge hoegenaamd geen verband hou met mekaar nie en dus verskillend verklaar moet word.

Word iets nie vir die volle waarheid aangeneem nie, word dit met 'n korreltjie sout geneem (baie alg., ook Ndl.; vgl. ook Hd. mit einem Salzkörnchen; vgl. Malherbe, p.318), volgens Huizinga (p.629) 'n vertaling van Lat. cum grano salis.

Dieselfde twyfel word ook uitgedruk deur dis nie alles evangelie nie, Ndl. zijn woord is geen evangelie, Hd. es ist nicht alles Evangelium was die Leute reden, Eng. it is not gospeltruth (vgl. Stoett, I, p.194). Evangelie word hier gebruik in die sin van „waarheid" soos o.a. in Kolos. I v.5: „... waarvan julle vroeër gehoor het deur die woord van die waarheid van die evangelie".

Aan die Bybel is nog ontleen die blykbaar reeds verouderde Abraham speel, d.i. 'n halwe waarheid vertel, afgelei van die keer toe Abraham Sara sy suster genoem het (Het Zuid Afrikaansche Tijdschrift, Des. 1878, p.381, nie in WAT, en hys is Gehasi se moses (WAT, III, p.89; n.a.v. die vertelling in 2 Konings; dink ook aan vanwaar Gehasi).

Nie net aan leuenaars in die Bybel is gedink by die vormgewing van uitdrukkinge nie, dog ook persone se handelwyse op eie bodem is verewig. Een so 'n persoon was

Canterbury, 'n eienaardige kapper in Kaapstad aan die begin van die 19de eeu wat allerhande grappige verdigsels vertel het. Dit het tot gevolg gehad dis weer 'n Canterbury, of dis ou nuus van Canterbury (vgl. Malherbe, p.63; verklaring, sonder vermelding van bron, oorgeneem deur WAT).

'n Bekende eufemisme vir „ek glo jou nie“, of dan kaalkop „jy lieg“, is wat sê Horak. Onder 'n preek van ds. G.W.A. van der Lingen (1804-1869) het 'n sekere Isaac Horak (1801-1875) in die kerk opgestaan en hardop gesê: „As dit maar waar is!“ Hy het uitgestap, en toe hy by die deur kom, weer eens gesê: „As jy alleen praat, kan jy lekker praat, kan jy sê wat jy wil“. Vanselfsprekend is sy handelwyse druk bespreek. Aan die voorval is reliëf gegee en die uitdrukking as dit maar waar is, is in die vorm van 'n eufemistiese vraag wat sê Horak omgetower tot 'n spreekwoord, eers in Paarl, en allengs oor die hele land (vgl. art.in Hg., 10 April 1959, p.35).

Nog vars in die geheue is die optrede van die VVO-vertegenwoordiger Carpio in Suid-Afrika 'n paar jaar gelede. Geen wonder dat 'n student in 1965 te Bloemfontein opgeteken het hy het Carpio-lippe, d.i. hy is 'n leuenaar (vgl. ook carpieer en profumeer in Afr. Etim.).

Na aanleiding van T.O. Honiball se spotprentverhale word gehoor gekaspaas, d.i. leuens vertel (WAT, V, p.380).

Deur studente is nog opgeteken dit is 'n storie van Klaas Vos se lande, d.i. 'n leuen (te Bloemfontein) en sak Sarel, vader wil 'n bok skiet, d.i. moenie so leuens vertel nie (te Strydenburg).

Aan die skilderkuns is waarskynlik ontleen dit is 'n sterk gekleurde verhaal/berig; vgl. ook iets in felle kleure skilder.

Baie algemeen is voorts iets uit die lug gryp en die waarheid spaar, die waarheid in die aangesig slaan (Kritzinger, p.185), die waarheid geweld aandoen (Taal en

Taalverskynsels, p.109), hy is 'n vreemdeling vir die waarheid en hy praat die waarheid snaaks (deur studente onderskeidelik te Delmas en Bloemfontein opgeteken); vgl. ook „sy toon min agting vir die waarheid” (Nelia Bell, p.177), Ndl. de waarheid te kort doen (Opstellen, II, p.146).

Nog meer verbloemings is hy druk almanakke (WAT, I, p.161), hy skiet blomskote (WAT, I, p.656), los gerwe gooi (WAT, III, p.167), keel skraap/skoonmaak (WAT, V, p.446), 'n os in die jassak hê (Studierigtings, p.190; die lemma jassak verskyn nie eers in WAT nie), hy saai ertjies (Mansvelt, p.97, nie in WAT), sy asem stink (Mansvelt, p.97, nie in WAT), hy maak 'n grap (Taal en Taalverskynsels, p.109), terwyl studente nog opgeteken het uie tap (Bloemfontein, 1966), hy steek sy tong in die wind (Johannesburg, 1967), sy ouma is nog dood, d.i. hy lieg alweer (Bloemfontein, 1967), sy bek staan maar so, d.i. hy lieg (Bloemfontein, 1965, nie in WAT), werk jou ma 'n storie om die ore, d.i. vertel 'n leuen (Lichtenburg).

Disfemisties is vir jouself 'n drag hout aandra hel toe (deur 'n student in 1962 opgeteken te Reitz, nie in WAT), stories verkoop wat geen hond kan verteer nie (deur 'n student opgeteken te Bloemfontein, nie in WAT), asook die volgende twee woorde vir 'n leuenaar, nl. 'n jokke-naar (opgeteken te Bloemfontein, nie in WAT), en 'n lieg-bees (te Bloemfontein, 1964).

D. Geslepenheid.

So 'n persoon, hetsy hy jou bedrieg, besteel of belieg, is 'n (deurtrapte) skelm, 'n skurk, boef, 'n kalant, 'n karnallie, 'n deugniet, 'n onderkruiper, 'n rapat, 'n knopedraaier; hy is oneerlik, onbetroubaar, geslepe, slinks, slu, listig, gemeen, agterbaks.

Van al hierdie woorde is slegs skelm blykbaar nooit eufemisties gebruik nie. Hoewel dit ook 'n betekenisverandering ondergaan het voordat dit in Ndl. in die 16de eeu in sy huidige betekenis voorkom, het die woord nooit 'n gunstige betekenis gehad wat oorspronklik verbloemend

aangewend is nie (vgl. o.a. Mnd. schelm, d.i. lyk, aas, Ohd. scalmo, d.i. pes). Nog steeds besit skelm daardie ongunstige gevoelswaarde, en dit word dus in sekere gesprekke vermy.

Interessant is die feit dat skelm in Afr. 'n funksieverandering ondergaan het. Terwyl die woord in Ndl. slegs as s.nw. voorkom (die b.nw. is schelmachtig of skelmsch), kom dit in Afr. ook as 'n b.nw. voor. Scholtz (vgl. TWK, Nov. 1947, p.24) verstrekk 'n aanhaling om aan te toon dat hierdie gebruik reeds in die 18de eeu voorgekom het.

Is skelm nie 'n eufemisme nie, dan is sy begeleidente b.nw. deurtrapte wel oorspronklik eufemisties aangewend, weer eens dus 'n voorbeeld van 'n onherkenbaar verslapte eufemisme. Vroeër het die woord beslis 'n gunstige betekenis gehad, nl. „volleerd, ryk aan ervaring“, en die woord word nog o.a. deur Hooft en Vondel in genoemde betekenis aangewend (vgl. WNT, III, II, 3082-4). Ook in Ndl. is hierdie betekenis verouderd, en het die woord slegs 'n ongunstige betekenis (a.w.).

Vandag besit skurk byna dieselfde gevoelswaarde as skelm, dog dit was blykbaar nie altyd die geval nie. Daar bestaan nog onsekerheid oor die etimologie van hierdie betreklike jong woord (bv. nog nie by Kiliaen nie). Een verklaring is dat die woord 'n oorspronklike Ndl.-Ned. woord is met as oorspronklike betekenis „wrijfpaal“ (d.i. 'n paal waaraan beeste hulle kan skuur), gevorm van die ww. schurken, 'n byvorm van schuren (vgl. Franck-Van Wijk, p.605, De Vries, p.195). Vir soortgelyke betekenisontwikkelings verwys Franck-Van Wijk ook na Ndl. bengel, eintlik 'n stok, knuppel, en by oordrag toe gebruik t.o.v. 'n persoon, 'n deugniet (vgl. WNT, II, I, 1797-8) en schoelje, eintlik 'n skop waarmee brood in 'n oond gestoot word, 'n oondpaal, en by oordrag 'n bedrieër, boef (vgl. WNT, XIV, 742).

Boef kom reeds sedert die 13de eeu voor, en die vroegste betekenis van die woord was slegs „seun”, vervolgens „kneg, bediende”, en toe gesê van persone wat 'n ergerlike lewe lei, dus ook diewe, bedrieërs, ens. (vgl. WNT, III, I, 64-67). Geleidelik het hierdie veragtelike gevoelswaarde van die woord egter weer afgeslyt, sodat die woord vandag in Ndl. skertsend gebesig word in 'n verswakte toepassing (vgl. die latere bespreking van karnallie). Boef, Mnl. boeve, Mhd. buobe, is eintlik 'n onomatopatiese reduplikasievorm uit die kindertaal, soos ook Mhd. bâbe, bôbe, d.i. ou vrou, Eng. baby (suigeling), en buite Germaans Russies baba (ou vrou), Litaus bôba (do.), Italiaans babbo, d.i. vader (vgl. De Vries, p.46, Franck-Van Wijk, p.76).

Sagter as o.a. skelm en skurk is Afr. kalant; vgl. die segswyse hy is 'n ou kalant, dikwels met die byvoeging lank in die land (in OK, Nov. 1899, p.253 afsonderlik aangegee, vroeër dus blykbaar twee uitdrukkinge, beide met die betekenis „skelm”). Kalant is 'n doeblet van klant, wat weer te onderskei is van kliënt. Kalant en klant is in Ndl. wisselvorme in gunstige en ongunstige betekenis. In Afr. het kalant egter hoofsaaklik 'n ongunstige betekenis (opmerklik is dan ook dat een van die aanhalings in WNT, VII, II, 3406 in die betekenis „guit, boef, schelm” juis uit Mansvelt aangeteken is). Klant is ontleen aan Noord-Frans caland/chaland, lg. weer 'n deelwoord van chaloir, d.i. jou aanpas by, jou die geleentheid laat welgeval (vgl. o.a. Afr. Etim., p.323, Franck-Van Wijk, p.311, De Vries, p.114).

Karnallie (met sy baie wisselvorme, vgl. WAT, V, p. 345), d.i. „sluwe, geslepe persoon; uitgeslape kwaaddoener; deugniet, skelm, skurk” (do.), is in Afr. 'n eufemisme vir skelm. Dit kon gebeur nadat die woord se oorspronklike betekenis verbleek het, en karnallie het dan in Afr. 'n melioratiewe betekenisontwikkeling ondergaan. Die woord is dus in Afr. nie so veragtelik soos meestal in Ndl. nie (vgl. WNT, VII, I, 1212-4) en is selfs 'n

gemoedelike skeldwoord en 'n troetelwoord (vgl. WAT, V, p.345 - talle voorbeelde van kragwoorde waarvan die gevoelswaarde afgeslyt het en dan diens doen as troetelwoorde kan natuurlik aangetoon word, bv. maaifoedietjie). Karnallie Ndl. kanalje, is ontleen aan Fr. canaille, d.i. 'n gemene vent, van Italiaans canaglia, d.i. hondegebroedsel, afgelei van Lat. canis, d.i. hond (vgl. Afr. Etim., p.331, WAT, V, p.345, De Vries, p.109).

Daar is reeds aangetoon hoe die aanwending van litotes, d.w.s. die negativering van 'n woord met 'n gunstige betekenis d.m.v. on- of 'n ander voorvoegsel, 'n beproefde manier is om eufemismes te vorm (vgl. hfst. IV). So moet waarskynlik ook die ontstaan van Afr. en Ndl. deugniet verklaar word; vgl. ook Hd. taugenichts, Mnd. dög(e)nicht(s), Fr. vaurien. Van Haeringen (Franck-Van wijk Byv., p.33) toon aan dat Ndl. deugniet nie 'n vertaling is van o.a. die Franse woord nie, dog „onafhankelik" gevorm is. Die rede vir die vorming is bes moontlik die behoefte wat bestaan het aan 'n eufemisme. Moontlik kon 'n ander eufemisme, doeniet, d.i. luiwaard, as voorbeeld gedien het.

'n Gebruiklike woord is ook onderkruiper (reeds OK, Nov. 1899, p.253, ook Ndl.; vgl. WNT, X, 1387), gevorm van onderkruip, d.i. bedrieg (vgl. ook die plaasnaam Onderkruip, so genoem omdat die koper deur die verkoper bedrieg is; vgl. Pleknaamwoordeboek, p.25).

In 1965 is deur 'n student te Ladysmith opgeteken: „Hy is 'n regte rapat", d.i. 'n skelm. Sou dit miskien slegs 'n verdere betekenisverandering aandui van rapat, d.i. gou, snel, vinnig, 'n woord wat deur Boshoff (Afr. Etim., p.532) as verouderd aangegee is? Dit is glad nie onmoontlik dat uit 'n betekenis „gou, snel, vinnig" ook „geslepe" kon ontwikkel het nie.

'n Verouderde woord is ook knopedraaier, d.i. bedrieër, deur Scholtz (TWK, 14, 1, p.19) nog opgeteken by Meurant. Vir die ontstaan van die woord, vgl. die vroeëre

bespreking van iemand 'n poets bak (hfst. XX. A).

Van die persone onder bespreking word gesê dat hulle oneerlik, onbetroubaar, geslepe, slinks, slu, listig, gemeen en agterbaks is.

Oneerlik en onbetroubaar is weer voorbeelde van eufemismes wat gevorm is deur die negativering van 'n woord met 'n gunstige betekenis d.m.v. die voorvoegsel on- (vgl. hfst. IV, asook die vroeëre bespreking van deugniet).

In Afr. kom die sg. sterk verlede deelwoorde meestal in verhewe en deftige gebruiksituasies voor. Dat dit egter nie altyd die geval is nie, is reeds aangetoon by die bespreking van besope en beskonke (hfst. XIX). Hierby kan nog gevoeg word geslepe (van slyp). Vroeër moes dit 'n bruikbare eufemisme gewees het, dog hy het ook al veel van sy eufemistiese krag verloor. Oorspronklik is die woord gebruik om skerpsinnigheid, vernuftigheid van die gees uit te druk, spoedig egter met die bygedagte aan onopregtheid en oneerlikheid (vgl. WNT, IV, 1760).

Deur „opzettelijke” (Franck-Van Wijk, p.618) spellingdifferensiëring is slinks 'n anlautvariant van links (by Van Riebeeck nog slinkerhandt; vgl. Afr. Etim., p. 597). Die oudste betekenis van links is „skeef, geboë”, dus in teenstelling tot die grondbetekenis van regs, d.i. regopstaande. Van oudsher is die begrip links met lompheid, onhandigheid in verband gebring (vgl. die betekenisverandering wat Fr. gauche, d.i. links, in Eng. ondergaan het, waar Eng. gauche die betekenis van lomp verkry het). Vroeëre en/of dialektiese betekenis van slinks is dus onhandig, skeef, krom, verkeerd, ens. (vgl. WNT, XIV, 1813-5). Slinks behoort tot die groep van Ndl. slinken, d.i. inkrimp, verminder, 'n woord wat weer naas slinger staan, oorspr. voortkronkel, sluip (vgl. De Vries, p.199). Slinks hou dus ook verband met Eng. slink, d.i. kruip, sluip (vgl. Origins, p.631). Dit is nie moeilik om te verstaan hoe uit die betekenis „krom, ineengekronkel” die betekenis „onhandig, verkeerd, sleg, skelm” ontwikkel het nie.

Slu, Ndl. sluw is 'n betreklike jong woord (bv. nog nie by Kiliaen nie; vgl. Franck-Van Wijk, p.622). Dit het waarskynlik opgekom o.i.v. ander woorde met 'n dergelike klank en betekenis, bv. sluik en sluip. Verwant aan slu is ook Eng. sly, eweneens 'n onherkenbaar verslapt eufemisme (Klein, p.1460). (Vir 'n soortgelyke betekenisontwikkeling, vgl. ook die vroeëre bespreking van smokkel.)

Oorspronklik was ook lis eufemisties gebruik. In Mnl. word nog van God gesê dat hy oor list beskik, d.w.s. 'n hoë wysheid en vermoë wat die mens nie het nie. Die duiwel beskik dus oor quade list; vgl. Beatrijs, r.68-71:

„Hi (d.i. die duiwel) doeter sine macht toe
Met quaden listen, als hi wel conde,
Becordise met vleeschliker sonde,

Die nonne, dat si sterven waende" (vgl. ook Lulofs, p.83). Lis, Ndl. list, Hd. list, Oeng. list, Got. lists is gevorm van 'n basis waarby ook o.a. leer (Ndl. leren) behoort, en het dus oorspronklik „kennis" beteken. Ook nog in Karel ende Elegast word die woord in hierdie betekenis aangewend; vgl. o.a. r.151: „Ghinc die coninc met liste/ten stalle", d.w.s. met kennis, vaardigheid, behendigheid. Reeds in r.206 is dit egter nie duidelik of die woord nie 'n ongunstige bybetekenis verwerf het nie:

„Ic was ghewone vore alle dinc
Dieve te hatene, daer icse wiste,
Die den lieden met liste

Hoer goet stelen ende roven" (r.204-r.207). Reeds in Goties verwerf die woord hierdie ongunstige betekenis (vgl. WNT, VIII, II, 2500). Dat dit nie altyd die geval was nie, word nog verder bewys deur lis se samestelling met arg ('n ander vorm van erg, Ofri. erg, d.i. sleg, kwaad, Onfr. arug, d.i. pervers), nl. arglistig (dink ook nog aan argwaan en argeloos (vgl. De Vries, p.74). Voor dit 'n samestelling geword het, is dit saam genoem met arg in die verbinding zonder arg of list (WNT, VIII, II, 2502).

Soos listig het ook Mnl. behendig beteken „skrander, verstandig, listig, subtiel" (Franck-Van Wijk, p.43). In Afr. het die woord egter sy ongunstige betekenis-skakeringe verloor.

Nog 'n woord wat 'n pejoratiewe betekenisontwikkeling deurgemaak het, is gemeen. Die oudste betekenis is „gemeenskaplik", vervolgens „algemeen, gewoon", en toe „sleg" (communis, generalis en publicus, vilis). Hoewel lg. betekenis eers uit die vorige eeu dateer (vgl. WNT, IV, 1357), het dit sedertdien só op die voorgrond getree dat die woord in die ander betekenis vermy word, en liefs van woorde soos gesamentlik, algemeen, gewoon, alledaags gebruik gemaak word. (Woorde wat „iets gewoons" uitdruk, het dikwels die neiging om in 'n pejoratiewe rigting te ontwikkel, bv. sleg, in Mnl. nog „effens, reg, gewoon, eenvoudig", dieselfde as Eng. slight, d.i. gering; vgl. Franck-Van Wijk, p.614, De Vries, p.197).

'n Oorspronklike eufemisme was ook agterbaks, eintlik agter die rug, want die 2de lid is afkomstig van die Germ. baka-, d.i. rug, 'n woord wat reeds in Mnl. verouder was, en nog net voortleef in agterbaks en bakboord, en verwant aan Eng. back en bacon (Franck-Van Wijk, p.8).

In teenstelling met die baie eufemistiese woorde om die karaktertrek onder bespreking te verbloem, is die min uitdrukkinge opvallend. Die meeste verwys na die persoonse listigheid, d.w.s. skranderheid (vgl. weer die bespreking van lis), sy behendigheid, ervarenheid en wakkerheid in hierdie opsig, bv. hy is uitgeslaap (alg.), hy het vroeg opgestaan (Malherbe, p.93; vgl. OK, Nov. 1899, p.253: Hy het vroeër opgestaan as jy), hy is 'n ou jakkals (alg., reeds OK, Nov. 1899, p.253), hy is 'n tweestertjakkals (deur 'n student in 1964 te Johannesburg opgeteken), hy is 'n ou rot (Ndl. een oude rat/rot (in de val), Fri. hy is in âld rôtt, Hd. wir haben eine alte Ratte in der Falle; vgl. Malherbe, p.301), hy weet om die gans te pluk (OK, Nov. 1899, p.253), hy weet van Dawid die wortel gegrawe het (do., p.254), hy is 'n ouderwetse/geleerde knapie (do.,

p.253 en p.254), hy is 'n suutjies satan (deur 'n student in 1962 te Fauresmith opgeteken).

In ander uitdrukkinge word weer verwys na so 'n persoon se skynheiligheid en agterbaksgeid: Iemand het twee gesigte (OK, Nov. 1899, p.253), iemand met twee aangesigte (Malherbe, p.108, Ndl. iemand met twee aangezichten: WNT, I, p.149), 'n ou boetie alkant (WAT, I, p.151), iemand is 'n slang in die gras (OK, Nov. 1899, p.254), die kat in die donker knyp (alg., reeds OK, Nov. 1899, p.253), hy is onderduims (ook Ndl.; vgl. Malherbe, p.276), hy het 'n soete bekkie (OK, Nov. 1899, p.253).

'n Geslepe persoon is „glibberig”. So moet die oorsprong verklaar word van so glad soos 'n aal/paling (ook Ndl.; vgl. Malherbe, p.287, Kritzinger, p.7 en Taalakker, p.273).

Aan die Bybel is ontleen 'n ware/regte Jakob wees (WAT, V, p.22) en iemand is 'n Judas (OK, Nov. 1899, p.253).

Vervolgens is nog opgeteken 'n beker sonder oor, d.i. 'n geslepe persoon (WAT, I, p.361), hy is 'n langhand (in Boesmanland; vgl. Von Wielligh, p.151), hy skeer die skaap en jy die vark (deur 'n student opgeteken te Bloemfontein), jy kan hom nie met pypolie vertrou nie (studentetaal; vgl. Hg., 16 April 1965, p.27), iemand slaan met die ysterpen, 'n kinkel in die tou hê, 'n hond aan die riem (almal in OK, Nov. 1899, pp.253-4).

In Huizinga kom nog die volgende Ndl. uitdrukkinge voor: Gaar zijn (p.155), gehaaid zijn of een gehaaide kerel (p.165), gewiekst zijn (p.187), een horredraaier zijn (p.336).

HOOFSTUK XXI.

Verstandelike en geestelike afwykings.

As daar 'n groep in ons samelewing is vir wie daar algemeen simpatie en begrip bestaan, dan is dit die verstandelik- en geestelik-versteurdes. Hier bestaan dus goeie omstandighede waarom 'n spreker hom van eufemismes sal bedien.

Dit is egter ook ewe waar dat hierdie persone met genoemde afwykings hulle soms snaaks gedra, dat 'n mens nie kan help om juis die lagwekkende van hulle handelwyse op te merk nie. Die gevolg is 'n hele aantal disfemismes.

Daar is natuurlik nie altyd met absolute sekerheid te onderskei tussen verstandelike en geestelike afwykings nie. Vir ons doel is dit ook nie so belangrik nie, aangesien hierdie geen sielkundige behandeling is nie. Alleen om die taalkundige bespreking van die stof te vergemaklik, word die onderskeiding getref.

A. Verstandelik.

Die woord wat veral uit gesprekke geweer word, indien met belanghebbendes gepraat word, is dom. 'n Tiperende eufemistiese omskrywing van die woord het ek opgeteken op die konferensie oor die onderrig van Afrikaans van die Akademie te Bloemfontein (6-8 April 1967). Die onderwerp onder bespreking was die interpretering van gedigte. Toe staan die bekende mnr. C.P. van der Merwe op om te pleit „vir die armes van gees" wat altyd in die heterogene klasse sal wees en nooit 'n moeilike gedig sal kan waardeer nie. Algemeen is ook traag van begrip wees (ook Ndl.; vgl. Huizinga, p.59).

Dom, 'n baie ou woord, se oorspronklike betekenis was waarskynlik „stom" en/of „sleghorend", d.w.s. doof, waaruit toe die betekenis „traag van begrip" ontwikkel het (vgl. nog die samestelling domoor; vgl. egter Van Haeringen Byv., p.35); vgl. Onfrk., Os. dumb, d.i. dom, Ofri. dumb, d.i. dom, stom, Oeng. dumb, d.i. stom, Ohd. tumb,

d.i. stom, doof, dom, Got. dumbs, d.i. stom (De Vries, p. 63). Samehang met die stam van doof (in Mnl. en Ohd. ook nog met die betekenis „dom“; vgl. De Vries, p.64) is dus waarskynlik.

Dit is interessant om daarop te let dat 'n enkele stam wat liggaamsgebreke aandui in Germaans die oorsprong was vir drie verskillende terme deur slegs 'n verandering van die fonetiese elemente. Goties het nog die 3 terme bewaar, nl. daubs, baups en dumbs (doofheid, stomheid en swaksinnigheid). Duits het nog twee van die woorde, nl. taub en dumm. Dit is ook dieselfde stam waarvan 'n derivatief in die Griekse woord vir „blind“, nl. tuphlos, bewaar gebly het (vgl. o.a. De Vries en Franck-Van Wijk onder dom en doof). Die rede vir hierdie fonetiese veranderinge in die Indo-Europese tye was egter vrees (vgl. hfst. II waar aangetoon is hoe die gevaarlike kragte in 'n woord verswak of getemper is, sonder om sy semantiese waarde te verklein, deur die verandering van 'n klank).

Dom is dus 'n oorspronklike eufemisme. Die rede vir sy ontstaan was egter nog vrees en nie skaamte of fyngevoeligheid nie.

Dwaas is weer 'n ablautvorm van duisel, die grondbetekenis waarvan is „bedwelming“. Hieruit het ook die betekenis „slaap“ op die voorgrond getree, bv. in Sweeds (vgl. De Vries, p.70). Oorspronklik was dwaas nie so 'n gevoelsbelaaide woord nie, dus 'n eufemisme.

Sagter as dwaas klink swaap, 'n woord wat verband hou met Ndl. zwaben, Hd. Schwaben, 'n Germaanse volksgroep wat in Duitsland en Nederland spreekwoordelik as dom geld (vgl. Afr. Etim., p.627). Die woord is in Suid-Afrika bestendig deur die talle „swaapstories“ (vgl. Malherbe, p.325).

Sot, Ndl. zot is 'n ontlening aan Frans sot, d.i. dwaas, gek. Die vreemde woord verrig dikwels die funksie van 'n eufemisme, en dit kon ook hier die motief van die ontlening gewees het (vgl. o.a. Franck-Van Wijk, p.827).

'n Onherkenbaar verslapte eufemisme is onnosel, vroeër slegs „onskuldig, saggeaard“; vgl. Jefta:

„..... ik moet

God loochenen òf scheiden van mijn bloed,

Onnosel bloed“ (r.549-r.

551); ook die volgende uittreksel waar die hofmeester 'n beskrywing gee van hoe Ifis haar moet klee:

„De lelieën van goud, in 't sneeuw gespreid

Van 't onderkleed der maagd, haar zuiverheid,

Onnoselheid en vast geloof afmalen“ (r.1257-9).

Die betekenisontwikkeling moes as volg gewees het: Onskuldig, saggeaard, „een weinig beperkt van begrip“ (De Vries, p.158). Teenswoordig het onnosel egter nog 'n ongunstiger gevoelswaarde as dom.

(In hfst. IV is aangetoon dat woorde met 'n gunstige betekenis steeds genegativeer word d.m.v. 'n voorvoegsel, veral on-. Hier is die teendeel egter waar aangesien onnosel 'n ontkenning is van die oppositum nosel, d.i. hinder, skade aandoen, 'n woord wat nog in Mnl. voorgekom het; vir die moontlike verband met òf Eng. noise, òf Eng. innocent, vgl. Afr. Etim., p.461.)

'n Bekende eufemisme is bot, bv. „moenie vir jou so bot hou nie“. Dit hou verband met Ndl. bot, Mnl. bot, Ned. butt, d.i. stomp, plomp (vgl. Franck-Van Wijk, p.86), ook in Ndl. gebruiklik in die betekenis „dom“ (vgl. WNT, III, I, 687). Bot, d.w.s. dom, oorspronklik „stomp, plomp“, moet dus opgevat word as die teenoorgestelde van skrand (die grondbetekenis waarvan is „snydend, bytend, skerp“; vgl. Franck-Van Wijk, p.597), skerpsinnig, geslepe (vgl. die vroeëre bespreking), snedig (vgl. Mhd. sneitic, d.i. snydend, skerp; vgl. Franck-Van Wijk, p.631). Dieselfde betekenisontwikkeling wat by bot plaasgevind het, word ook aangetref by stomp (vgl. onder afd. B die bespreking van stompsinnig, d.i. mal).

In Namakwaland en Vanrhynsdorp is opgeteken ghommie of ghomie, onder Hottentotse invloed dikwels met 'n aan-

vangsuigklank uitgespreek (WAT, III, p.247). Die woord hou waarskynlik verband met Nama !gomé, d.i. stom wees", miskien met bygedagte aan Nama gā, d.i. dom (Afr. Etim., p.256).

Deur 'n student is in 1961 te Stellenbosch opgeteken: Hy is mof, d.i. dom. Die gedagte aan 'n (mof)skaap was waarskynlik verantwoordelik vir die ontstaan van die beeld; vgl. hy is 'n skaap (vir die oorsprong van mof, vgl. o.a. Afr. Etim., p.428).

Kinders wat traag van begrip is, die sg. armes van gees, (verstandelik) gestremdes, hulpbehoewendes, vertraagde kinders (lankal nie meer agterlike kinders) word in hulpklasse geplaas, hoewel in sommige skole dié woord vervang word deur geleentheidsklasse (vgl. TVV, Feb. 1954, p.4), terwyl skole wat spesiaal in hierdie kinders se behoeftes voorsien, bekend staan as beroepsentrums en voorberoepskole.

Indien hierdie woorde vergelyk word met die eufemismes vir bv. drink en bedrieg, dan is hulle opvallend min. Sou die rede miskien wees dat taalgebruikers, uit respek vir die belanghebbendes se gevoelens, so min as moontlik oor hierdie abnormaliteit gesels? Dit is moontlik, want soos reeds aangetoon is, bestaan daar allerweë simpatie en begrip vir hierdie ongelukkiges.

In teenstelling met bg. eufemismes, sommige waarvan al onherkenbaar verslete is, was die motief by die volgende woorde en uitdrukkinge juis om te spot, want dit kan nie ontken word dat daar soms ook ongeduld bestaan teenoor 'n persoon wat iets nie kan snap nie. Disfemisties is diesulkes bekend as 'n botterkop ('n vervorming van Ndl. bottekop; vgl. WNT, III, I, 735), 'n ganskop (WAT, III, p.26), 'n houtkop (WAT, IV, p.428), terwyl deur studente nog opgeteken is knopkop (Henneman) semelkop (Bos-hof), fonteinkop (Namakwaland, nie in WAT), 'n skaapkop (Kritzinger, p.146).

Die gangbare voorstelling is dat sulke persone se kop „leeg" is. Uitdrukkinge wat deur studente opgeteken is en wat met hierdie idee verband hou, is hy het niks bokant sy kiestande nie (tydens 'n ASB-kongres te Potchefstroom, 1964), hy het nie veel tussen sy ore en bokant sy tande nie (Bloemfontein), hy het net 'n hoë pluishoed op sy kop (Petrus Steyn), hy is maar vlak in die kop (Bloemfontein), hy het net verstand tot brekfis toe (Bloemfontein), hy het 'n ouvrouensknoop vir 'n kop (Bloemfontein), hy is dik tussen die ore (Bloemfontein). Vervorminge hiervan is so dik soos 'n antie (Viljoenskroon), ook slegs dik, bv. „ek is nie so dik dat ek dit nie kan verstaan nie" (Stellenbosch; te vergelyk met bot, d.i. dom, en nie in WAT). In Wit Oemfaan (p.56) skryf F.A. venter: „Paulus kom gou-gou agter dat Bakkies nie deeg in sy kop het nie", d.i. nie so dom is nie. 'n Vlaamse uitdrukking is verstand met het visspaan geëten hebben: het beste is er doorgeëten (Huizinga, p.660).

'n Taamlike resente gesegde wat waarskynlik eerste deur skoliere en/of studente gebruik is, dog tans algemeen bekend, is hy is toe. As gevolg van die drang na oorspronklikheid is spoedig ook gehoor (almal opgeteken deur studente) hy is so toe dat jy hom moet open met skriflesing en gebed (Ficksburg), so toe soos 'n ritssluiters (Odendaalsrus), so toe soos 'n klei-os se sweetgate (Bloemfontein). Vergelyk verder sy is soos 'n oester, d.w.s. toe (Bloemfontein), gekurk (en verseël) (Lady Grey), gezip (studentetaal; vgl. Hg., 16 April 1965, p.27), hy is dig (Bloemfontein), so dig soos 'n bottel brandewyn in die drankwinkel (Bloemfontein), bedompig (Bethlehem).

Sekere diere is bekend as dom diere. Metafories word ook persone so genoem, bv. 'n donkie (Malherbe, p.157), 'n skaap (Malherbe, pp.307-8; vgl. die vroeëre bespreking van hy is mof), 'n haas (WAT, IV, p.22).

Skertsend is vervolgens nog sy kop is deurmekaar (Gansbaaise vissers; vgl. TVV, Feb.-Mei 1951, p.141),

hy het nie sinne nie (do.), hy het donkiemelk gedrink (WAT, II, p.243), hy het nie buskruit uitgevind nie (WAT, I, p.560), hy is kort van haar, of sy hare is maar kort (WAT, IV, p.11), miskien van sy verstand is net so lank/kort soos sy hare (alg.), lyk of hy nie tien kan tel nie, Ndl. hij staat erbij of hij geen tien kan tellen, ook hij kan geen vijf tellen (vgl. Malherbe, p.330), 'n oliekoek (waarskynlik omdat dit 'n minderwaardige soort koek is; vgl. Malherbe, p.275; in Ndl. veral in die 16de, 17de en 18de eeu in gebruik, dog tans weinig gebruiklik; vgl. WNT, X, 116; vgl. egter nog Ndl. oliedom wees: Huizinga, p.385), 'n Piet in die onkunde (Malherbe, p.291).

Studente het ook opgeteken hy is 'n regte biesiepol (Kroonstad, nie in WAT), hy het van blokland se vleis ge-eet (nie in WAT, seker 'n vervorming van die bekende koerland), die klipbril dra (Kleurlingtaal, opgeteken in Die Hg.), hy is 'n povidaan (Kroonstad, woord onbekend), sy spark-plugs is nat (studentetaal; vgl. Hg., 16 April 1965, p.27).

Enkele Ndl. en Vlaamse uitdrukkinge wat nog in Huizinga voorkom, is geen hoogvlieger zijn (p.239), half gaar zijn (p.155; dus die teenoorgestelde van Ndl. gaar zijn, d.i. geslepe), te stom zijn om voor de duivel te dansen (p.502), zes zinnen hebben en ene die kluttert (p.663).

B. Geestelik.

Daar is reeds aangetoon dat oorspronklik geglo is dat, indien sekere taboewoorde uitgespreek word, die sprekers hulleself in die ongeluk kan dompel (vgl. hfst. I en II). Ook siektebenaminge was/is taboe (vgl. ook hfst. XVIII). In genoemde hoofstuk is nadruklik daarop gewys dat vrees as oorsaak van verbloeming nie uit die oog verloor moet word nie. Dat algemeen-menslike motiewe ook 'n oorsaaklike rol speel by die gebruik van die eufemismes, val egter nie te ontken nie. Teenwoordig is hierdie begeerte om nie die toehoorders te skok deur die gebruik van 'n gevoelsbelaaide woord nie, die belangrikste rede, dog oorspronklik was bygelowige vrees ook 'n besliste faktor.

Die gevolg is egter 'n reeks opeenvolgende eufemistiese woorde om die afwyking onder bespreking nie so kras te stel nie.

Oor die etimologie van die hardklinkende mal heers daar nie eenstemmigheid nie. Etimoloë bring die woord in verband met een of ander Keltiese woord, bv. Iers maile, d.i. sleg, boosaardig (Franck-Van Wijk, p.410), Iers mellaim, d.i. ek bedrieg (do.), Iers mall, d.i. langzaam (Van Haeringen, Byv., p.107), of met Iers mell, d.i. vergissing, fout, Grieks melâós, d.i. vergeefs, nietig, ellendig (De Vries, p.140). Verband met die woordfamilie van smal, Os., Ohd. smal, On. smalr, d.i. klein, gering, is egter ook nie uitgesluit nie (vgl. o.a. De Vries, p.140 en p.200). Wat ook al die woord se presiese oorsprong, was dit egter blykbaar 'n neutrale, verbloemende woord.

Dieselfde kan beweer word van Eng. mad, 'n woord wat geen verband hou met mal nie. Engelse etimoloë dink aan 'n oorspronklike betekenis van „wond, benadeel, skend“; vgl. Got. ga-maidans, d.i. wond, On. meitha, d.i. benadeel, skend, woorde wat weer verwant is aan Grieks mistullein, d.i. opsny in klein deeltjies, Oud-Litaus apmaitinti, d.i. wond (vgl. Origins, p.372, Klein, p.920).

Die vroegste betekenis van imbesiel was „swak“, daarna „swaksinnig“ (vgl. nog in die 17de eeu le sexe imbécile; vgl. Lecoutere en Grootaers, p.173). Die woord is via Frans ontleen aan Lat. imbēcillus, wat waarskynlik staan vir imbaccillos, letterlik sonder 'n staf, sonder ondersteuning (Klein, p.771).

Die betekenisontwikkeling van idiot was as volg: Grieks idios, d.i. jou eie, privaat (vgl. idioom) word idiōtēs, d.i. 'n privaat persoon wat nie openbare werk doen nie, dus 'n onkundige, ongeletterde persoon, 'n woord wat oorgaan in Lat. idiōtā met die bykomstige betekenis „'n dom persoon“. In hierdie betekenis is die woord via Frans ontleen deur sowel Eng. as Ndl. (vgl. Origins, p.304, Klein 767, Von Haeringen, Byv., p.75).

Byna al net so hard as mal klink waansinnig, kranksinnig, swaksinnig, stompsinnig.

Waan van waansinnig is hoofsaaklik 'n Germaanse woord, en die vroegste betekenis daarvan was hoop, verwag (vgl. nog wens); vgl. Mnl. waen, d.i. verwagting, vermoede, geloof, hoop (soos o.a. blyk in Beatrijs, r.71: "... dat si sterven waende"), Ohd. wân, d.i. hoop, On. vân, Got. wêns, d.i. hoop. By Kiliaen kom reeds voor wanghelooove (reeds Mnl.), wanwijs en wansinnigh (vgl. De Vries, p.244, Franck-Van Wijk, pp.766-7, Afr. Etim., p.702).

Kranksinnig is vir die eerste keer in 1544 opgeteken. In Mnl. beteken dit, behalwe „siek“, ook nog „swak, gering, onbeduidend“; vgl. Karel ende Elegast: „Mijn gheluc es so cranc“, d.w.s. gering (r.486), Beatrijs: „Dat mi die crancheit, d.i. swakheid, sal doen dolen“ (r.78), of „Al dede sijt om een cranc ghewin“ (r.462). In hierdie betekenis kom die woord ook voor in Mhd., Mnd., Ofri., en met 'n ander konsonant in On. krangr, d.i. swak, gebrek-kig. Daar kan uitgegaan word van 'n ouere betekenis „geboë wees“, en dan hang krank saam met o.a. kring, kronkel, krink (vgl. De Vries, p.122, Franck-Van Wijk, p.344).

Swaksinnig kom nog nie voor in die Mnl. Wdb. nie. Hierdie swak hou oorspronklik geen verband met siek nie, dog wel met swenk; vgl. Mnl. swac, d.i. o.a. buigsaam, Mnd. swaken, d.i. wankel. (vgl. De Vries, p.263, Van Haeringen, Byv., p.205).

Stompsinnig (volgens WNT, XV, 1892, nie alg. nie) is blykbaar 'n jonger eufemisme wat nog nie dieselfde gevoelswaarde besit as waansinnig, kranksinnig en swaksinnig nie. Reeds in Mnl. het stomp al die betekenis van „dom“ besit (vgl. Mnl. Wdb., VII, 2201). (Vir 'n soortgelyke betekenisontwikkeling vgl. die vroeëre bespreking van bot, d.i. dom.)

Die gebruik van besete, oorspronklik die sterk verlede deelwoord van besit, dus eintlik deur die duiwel of demone in besit geneem, kom reeds vroeg voor (vgl. WNT, II, I, 2456), ook Mhd. en Mnd. (vgl. Franck-Van Wijk, p. 61). Afleidings is nog besetene en besetenheid. In bepaalde gebruikssituasies kan hierdie woorde as eufemismes vir mal gebruik word.

Blykens sy oorsprong was gek oorspronklik eufemisties gebruik. Gek, ook Ndl., Mnl. gec, d.i. verkwistend, Mnd. gëck, d.i. dwaas, dom, het waarskynlik met konsonantverskerping ontwikkel uit Germaans gig, gaig, d.i. onvas wees; vgl. ook On. geiga, d.i. van die regte rigting afwyk, Oeng. forgoegan, d.i. oortree. Die oorspronklike betekenis was dus "onvas wees" (vgl. Franck-Van Wijk, p.181, De Vries, p.80).

In die taal word daar dikwels deur gebruikers 'n verband gelê tussen die begrippe „mal wees" en „onvas wees", dus veral „draai". By iemand wat mal is, is daar geen logiese gedagtegang nie, sy gedagtes loop in 'n kring rond en voer tot geen resultaat nie. In Ndl. is o.a. bekend: Hij loopt met molentjes, hij is weer aan het malen, hij heeft een slag van de molen weg/beet (Afr. hy het 'n slag van die windmeul weg), er es 'n vijze (d.i. 'n skroef) los (Afr. daar is 'n skroef los), zo gek as dewwieke van 'n mölle, zoo zot als een top, eenen draai hebben, ens. (vgl. Tijdschrift voor Ndl. Taal- en Letterkunde, 1957, pp.218-9). Vir Afr. vermeld prof. Kok o.a. so mal soos 'n dronk hoender, so mal soos 'n mot, so mal soos een wat 'n klap van die windmeul weg het (Vergelyking, pp.182-3).

In ons gedagte-wêreld word dus 'n brug geslaan van „mal wees" na „draai", dog die omgekeerde is ook waar, nl. dat die draai van 'n voorwerp aan die draai in die gedagte-wêreld van 'n krankinnige laat dink en so 'n voorwerp word as iets gek gesien. In Ndl. lui die deur die wind beweegbare kap op 'n skoorsteen 'n windgek (vgl. Tijdschrift voor Ndl. Taal- en Letterkunde, 1957, p.218, of

word die woord gek nog hier in sy oorspronklike betekenis, nl. „onvas wees" toegepas; vgl. WNT, IV, 943). Dink ook aan mallemeule (Ndl. mallemol), etimologies 'n mal meul. Vir 'n motby vermeld Mansvelt (p.101) 'n malle mót, terwyl Franken (Taalhistoriese Bydraes, p.124 en p.138) verwys na die batghila (bat van batoe, d.i. Maleis vir klip, plus Maleis gila, d.i. gek, mal), d.i. die malklip by Clifton waar die water maal en kook om daardie spesifieke klip.

In hierdie rigting moet ook, ten minste ten dele, 'n verklaring vir die oorsprong van stapel in stapelgek gesoek word.

Die aanvaarbare mening was nog dat stapel in stapelgek verband hou met 'n ou woord stapel, d.i. kriek, en dat stapelgek eintlik dus te kenne gee so mal soos 'n kriek met sy aanhoudende getjirr (vgl. o.a. Afr. Etim., p.614, asook prof. Kok se bydraes in Kruim en Kors, p.141, Hg., 6 Sept. 1946, p.49). In die lig van die voorafgaande re-denasie, soos die eerste aangedui deur De Bont in sy reeds aangehaalde artikel in Tijdschrift voor Ndl. Taal- en Letterkunde, 'n artikel wat nie vermeld word in Afr. Etim. se andersins uitvoerige bronnelys nie, moet van hierdie af-leiding verskil word.

Dit is wel waar dat Kiliaen in 1599 die woord stapel opgeneem het met as betekenis cicada, d.i. kriek. Hierdie verklaring, nl. dat stapelgek saamgestel is met as eerste lid die woord stapel, d.i. cicada, kán waar wees, dog dan moet cicada opgevat word as sprinkaan. Angel-Saksies ken nl. die s.nw. stapa, d.i. sprinkaan, 'n woord wat volgens Franck-Van Wijk (p.659) by die ww. stappen hoort. In As. is die sprinkaan dus stapa genoem a.g.v. sy eienaardige wyse van voortbeweeg. Dieselfde benamingsprinsipe, nl. die beweging, lê ten grondslag van die woord sprinkaan (nl. die ww. spring; vgl. Franck-Van Wijk, p.652); vgl. ook Eng. grass-hopper (to hop, d.i. huppel, spring, dans), en Frans sauterelle (by sauter, Italiaans saltare, d.i.

spring; vgl. De Bont, p.222). Die sprinkaan is in al hierdie tale genoem na sy eienaardige wyse van voortbeweeg, en dit is begryplik dat dit 'n oorsaak kon geword het om iets gekes daarin te sien.

Hierdie verklaring kán waar wees, dog daar is ook nog 'n ander moontlikheid. Stoett, II, p.284, vermeld ook nog stiepelzot en stiepelzat, woorde waarin stiepel die poot van 'n tafel of ander meubelstuk beteken (vgl. WNT, XV, 1588 by stieper). Dieselfde betekeniswaarde ken WNT egter ook toe aan stapel (WNT, XV, 769). Stiepel kan nie kriek of sprinkaan beteken nie, en dus is dit moontlik dat met stapel in stapelgek die poot van 'n stoel bedoel is, en nie stapel, d.i. 'n kriek of 'n sprinkaan, nie.

'n Stoel is 'n belangrike meubelstuk, met die pote weer een van die belangrikste onderdele daarvan. Die poot geld dikwels as representant vir die geheel. So is 'n stoeldraaiër hy wat die pote draai (vgl. WNT, XV, 1767: „Er zijn mahonijwerkers, die nooit iets anders doen, dan stoelenpooten draaien“). Uit die gelykstelling van stapel met stoel (in stoeldraaiër) blyk die belangrikheid van hierdie onderdeel van hierdie belangrike meubelstuk. (Vergelyk ook die geval van tong, die liggaamsdeel wat beskou word as belangrik vir die spraakvorming, wat in vele tale gelykgestel word met taal.) De Bont maak dan die volgende bewering: „Waar een stapel van een stoel (enz.) ontstaan terwijl hij in een heen en weer gaande draaiende beweging wordt gebracht ..., dus draait tijdens zijn ontstaan, en veel wat draait, wentelt, dwarrelt, buitelt, tolt of rolt als iets gekes wordt gezien, is er alles voor te zeggen om in het algemeen bekende komparatiewe bnv. stapelgek resp. stapelzot het eerste lid stapel op te vatten als stapel van een stoel (enz.)“ (a.w., p.226).

Die betekenis cicada vir die eerste lid is moontlik, maar dan opgevat as sprinkaan. Word stapa dan opgevat as sprinkaan (die springer, die diertjie wat hom met sy voete so eienaardig voortbeweeg), kan in stapelgek twee woorde stapel gesien word, nl cicada (sprinkaan) en stipes (poot), twee woorde wat in een opsig met mekaar ooreenkom, nl. dat hulle beide 'n eienaardige, gekke beweging aandui, die eerste meer 'n springende, die tweede meer 'n draaiende. Anders gestel: In Stapelgek kan met die eerste lid oorspronklik wel stapel, d.i. sprinkaan bedoel wees vanweë sy eienaardige beweging. Hierdie stapelgek het toe versterking gekry van 'n ander stapelgek, 'n woord waarin met stapel 'n draaiende stipes bedoel is, en dit ook vanweë sy gekke beweging.

Stapelgek is dus eintlik 'n toutologiese samestelling waarin beide dele se oorspronklike betekenis „onvas wees, wentel, tol, draai" was.

Dieselfde gedagtegang lê ook ten grondslag van die betekenis wat aan maal geheg word, nl. „dronkerig in die kop wees", ook „(effens) mal wees". Hierdie betekenis het nl. ontwikkel uit assosiasie met „draaiing" van die meule (vgl. Afr. Etim., p.399, Franck-Van Wijk, p.410).

Behalwe stapelgek kom in Ndl. ook voor stapelmesjogge zijn (mesjogge is 'n verbastering van Hebreeus meschoegah, d.i. dwaas, gek, kranksinnig; vgl. Huizinga, p.496).

Sagter as mal klink deurmekaar, d.i. behalwe verward, ylhoofdig, ook kranksinnig (vgl. Malherbe, p.155, reeds Mansvelt, p.32 en Ons Taal, Des. 1908, p.9), en getik, ook Ndl. getikt (vgl. die latere bespreking van van lotjie getik wees). In Namakwaland, Piketberg en by H.S. van Blerk is opgeteken katools, d.i. half mal, gek, van jou wysie af (WAT, V, p.430). 'n Maleise woord wat Franken (Taal-historiese Bydraes, p.138) nog opgeteken het by die familie Joubert in die buurt van Stellenbosch, is ghiela, d.i. mal. Ghilla is ook opgeteken in die lys van Die

Boervrou van Okt. 1916 (do.). Vergelyk ook die vroeëre bespreking van batghila, d.i. die benaming van 'n rots by Clifton waar die water maal en kook om die spesifieke klip.

Nuwe eufemismes wat nog nie omgewe is met al die steurende bygedagtes nie, is abnormaal wees, 'n afwyking toon/hê, (geestelik) gestrem wees (gestrem is tans 'n handige eufemisme wat ook vir o.a. doofheid en blindheid gebruik word), sielsiek wees, senusiek wees, verstoord. Sporaadies en/of gewestelik kom voor aangeslaan (WAT, I, p.15), getas (WAT, III, p.201), ontoerekenbaar wees (Kritzinger, p.121), seniel, eintlik kinds (van Lat. senilis, die besittlike vorm van senex, die stellende trap van senior, d.i. ouer; senilis d.w.s. „van 'n bejaarde“; vgl. Combrink, pp.48-9).

Soos verwag kan word, is dieselfde proses ook in ander tale aan die gang. In Duits is verrückt, irre, irrsinnig ook verslete eufemismes (vgl. Opstellen, II, p.143), terwyl ook in Frans die toestand aangedui word met oorspronklike onskuldige woorde, bv. aliéné (eintlik verstrooid); vgl. ook être neurasthénique (eintlik senuweelyer), maison de santé (eintlik huis van gesondheid) en asile d' aliénés (d.i. verblyf van die verstrooides) (vgl. o.a. Lecoutere-Grootaers, p.175).

Ook Eng mad was voorheen waarskynlik 'n dankbare verbloeming (die woord is reeds vroeër in hierdie hoofstuk bespreek). Selfs crazy, 'n woord wat teenswoordig so hard klink, se oorsprong is eufemisties van aard. Crazy is 'n afleiding van die ww. craze, 'n woord van Skandinawiese oorsprong met as betekenis „breek, kraak“. Verwante woorde is dus nog crash en crack (vgl. Klein, p.369). Shakespeare praat in Henry VI nog van crazy age, d.i. broken age (vgl. Schreuder, p.147).

In die 16de eeu kom in die plek van mad en crazy o.a. insane van Lat. in, d.i. nie, plus Lat. sanus, d.i. gesond (waarvan ook o.a. afgelei is sanatorium; vgl. Origins, p.

586, Klein, p.799 en p.1380). 'n Produk van dieselfde neiging is ook deranged, 'n basterwoord („hybrid") (vgl. o.a. Klein, p.430).

Nog Eng. woorde wat oorspronklik ander betekenis gehad het, is alien van Lat. aliēnus, d.i. behorende aan 'n vreemde, dus vreemd, snaaks; vgl. ook die eufemistiese term vir 'n spesialis in geestesiektes, nl. alienist (vgl. o.a. Klein, p.49, Origins, p.12, Schreuder, p.147). Vir die oorsprong en betekenisontwikkeling van crank, d.i. mal (vgl. Schreuder, p.148), vergelyk die vroeëre bespreking van kranksinnig.

Die val van Eng. silly was groot, 'n woord wat oorspronklik „goed, gelukkig" beteken het (vgl. nog Afr. salig, Mnl. sâlich, d.i. gelukkig, vroom; vgl. o.a. Franck-Van Wijk, p.810). Die betekenis van silly (Oeng. sāelig) het as volg ontwikkel: „blessed, innocent, simple, simple-minded, foolish" (vgl. Copley, p.145). Die oorspronklike betekenis het nog in Afr. en Ndl. bewaar gebly van degenerasie omdat dit 'n teologiese term is, terwyl die Angelsaksiese saelig ruimer toegepas is (vgl. Schreuder, p.148).

Ook 'n woord wat in die vorige paragraaf genoem is, nl. simple, moes eens plaasvervangend opgetree het toe die ander woorde wat hierdie toestand aandui, a.g.v. veelvuldige gebruik, ongeskik geword het. Simple is 'n samestelling van Lat. semel, d.i. enkel, plus -plex, d.i. vou, en die betekenis van die woord het as volg ontwikkel: „of one fold, single, single-minded, simple" (Origins, p.507). Afrikaans simpel is blykbaar aan Eng. ontleen (vgl. Franck-Van Wijk, p.609).

Selfs die name van die plekke van behandeling van hierdie siekes verander gedurig, en die belangrikste oorsaak daarvan moet by die eufemisme gesoek word. Siel-sieke-hospitaal is reeds 'n eufemisme, en het in die plek gekom van kranksinnigegestig, 'n woord wat op sy beurt 'n aangename eufemisme was vir malhuis.

Ook in Eng. is die moderne state hospital vir insane asylum 'n soortgelyke eufemisme. Asylum is 'n Latynse vertaling van Grieks asulon, d.i. toevlugsoord, van asulos, d.i. onskendbaar, vry van die reg van beslaglegging (vgl. Origins, p.30, Klein, p.119). Deur die voortdurende assosiasie met kranksinnig en weeskind het dit in die Engelse spreektaal die betekenis gekry van 'n plek van opsluiting eerder as 'n plek van toevlug. Vergelyk ook die vroeëre bespreking van Frans maison de santé (d.i. huis van gesondheid) en asile d' aliënés (d.i. verblyf van verstrooides). In Amerika is in die plek van insane asylum voorgestel die benaming psychopathic hospital (TVV, Feb. 1954, p.4).

Dit was eweneens in Amerika dat 'n vooraanstaande psigiater versoek het dat woorde soos neurosis, psychosis en psychoneurosis vermy moet word. Dr. Karl Bowman stel voor ligte, middelmatige en ernstige geestelike ongesteldheid. 'n Komitee het voorts aanbeveel dat terme soos mental deficiency en psycopathic personality (aanvanklik as dankbare eufemismes verwelkom) geskrap word uit 'n herdruk van The Standard Nomenclature of Diseases (vgl. TVV, Feb. 1954, p.4).

Bekende gesegdes vir „mal" wat nog versagtend aangewend word, is ver heen wees (vgl. o.a. WAT, IV, p.125), afgedwaald (M.C. Botha in Vaderland, 30 Maart 1934, p.13), buite homself wees (ook Ndl.; vgl. Huizinga, p.621), iemand is nie plus nie (Kritzinger, p.133), hy is nie reg nie ('n litotes), vgl. ook nie reg wys wees nie (Kritzinger, p.193), van sy wysie af wees (vgl. o.a. Malherbe, p.359), van sy sinne beroof (alg.), nie by sy volle verstand wees nie (alg.), nie by sy positiewe wees nie (alg.), tot raserny gedryf.

Minder bekend is van sy anker slaan (WAT, I, p.207), nooit/nie alte fris nie (WAT, II, p.763), getee wees (Hoogenhout, p.29, nie in hierdie betekenis in WAT), in die dolliswa ie (Kritzinger, p.37, nie in hierdie bet. in WAT; vgl. ook Afr. Etim., p.203).

Soos reeds opgemerk, gaan baie uitdrukkinge in die rigting van die disfemisme aangesien hulle meestal in 'n spottende of skertsende stemming gebruik word. Hoewel hulle teenswoordig skertsend gebruik word, moet die rede vir die ontstaan van sommige egter by die eufemisme gesoek word, nl. die begeerte om iets nie so kras te stel nie, terwyl vrees as oorsaak van ontstaan ook nie heeltemal buite rekening gelaat kan word nie, bv. by daardie uitdrukkinge wat met die volksgeloof verband hou soos van lotjie getik wees, met die maan gepla, teen die boontjieranke uitklim.

Huizinga (pp.336-7) meen dat van lotjie getik wees (soms afgekort tot getik wees, ook Ndl.) 'n afleiding is van van lorretje gepikt zijn. Ons voorouers het geglo dat die kwade elwe deur aanraking iemand gek kon maak, hom in sy verstand kon krenk. In die Christelike tyd het die toorhekse hierdie noodlottige gawe geërf. So kan Lotjie die bose elf Lodder wees, die naam van 'n ander heks, of selfs 'n karakter uit 'n Middeleeuse klug.

Die uitdrukking hy is met die maan gepla (reeds Mansvelt, p.99) hou definitief verband met 'n baie ou volksgeloof. Vanaf die vroegste tye is geglo dat die eienaardige bleek glans van die maan 'n invloed het op die geestesgesteldheid van die maan. Volgens prof. Kok (vgl. Hg. 8 Feb. 1946, p.35) is die geloof in die sinistêre invloed van die maan tans nog so sterk dat baie dobbelaars selde met die rug na die maan gekeer sal sit en speel, dat baie mense kriewelrig voel as die maan in die slaapkamer skyn en dat ander weer beweer dat dit nadelig is om kaalkop te stap as dit volmaan is. Daar is reeds aangetoon (hfst. II) dat woorde wat verband hou met rituele taboes of slegte voortekens 'n kans het om te verdwyn. So moet waarskynlik die feit verklaar word dat in die Indo-Europese tale die mees uiteenlopende woorde bestaan vir maan (vgl. Bloomfield, p.400). Dit is dan ook veelseggend dat Russies die Latynse luna oorgeneem het,

"though otherwise it makes scarcely any but highly learned borrowings from Latin" (Bloomfield, p.400).

So moet die oorsprong verklaar word van hy is met die maan gepla; vgl. ook Eng. moonstruck (gevorm deur Milton; vgl. Klein, p.1001), moonmad en lunatic. Die gangbare uitdrukking in Grieks beteken: telkens by volle maan waansinnig (Hg., 8 Feb. 1946, p.35).

In Afr. bestaan daar talle (grappige) vervormings van hy is met die maan gepla, o.a. deur die maan getik (Kritzinger, p.107), hy is met die maan gepiets (Von Wielligh, p.267), hy is van die maan gepik (deur 'n student opgeteken te Bloemfontein), die volmaan het op hom geskyn (Taal en Teken, p.128), hy het onder die maan geloop (do.), deur die maan aangetas wees (Studierigtings, p.183), die maan het weer vol op hom geskyn (do.). Deur studente is nog opgeteken hy het 'n kap van die sekelmaan weg (Humansdorp), die maan het hom oor die kop geslaan (Bloemfontein), die maan trek deur sy vensters (do.), jy kan sommer aan hom sien dat die maan weer groei (Frankfort), die maan kruip weg vir hom (Petrusburg).

Interessantheidshalwe kan net aangestip word dat geglo is dat ook ander hemelliggame die mens se gees en liggaam ten kwade kan beïnvloed. Getuienis van hierdie geloof sien ons o.a. in die woord influenta (in Eng. weer verkort tot flu), 'n jong internasionale woord wat teruggaan op Italiaans, letterlik influence, lg. Eng. woord is weer via Frans ontleen aan Laatlatyn influentia, d.i. 'n invloeiing. Die siekte is nl. so genoem omdat oorspronklik geglo is dat dit toe te skryf is aan die influence van die sterre (vgl. Klein, p.793, Origins, p.223, Franck-Van Wijk, p.275).

Invloed van die volksgeloof is ook aan te toon in hy klim teen die boontjieranke uit, d.i. sy kop vat nie reg nie (Studierigtings, p.183), hy het te veel boontjies geëet, d.i. hy is mallerig (Kruim en Kors, p.129), Ndl.

in de bonen zijn (Huizinga, p.85). Huizinga haal Van Beverwijck (Schat der Ongesonth) aan wat verklaar: „Van yemant, die wij sien, die met het Hooft niet wel bewaert en is ... seydt (men): De Boonen bloeyen, ofte: Hy is in de Boonen. Want in 't voorjaer, als de Boonen beghinnen te bloeyen, bevindt men, dat de Vochtigheden onses Lichaams beghinnen uyt te spruyten, en met de dampende hersenen te vervullen: dewelcke dan door den welrieckenden bloesem van de Boonen gescherpt synde, soo raken de Sinnen op den loop". Reeds in 1550 was bekend die Bonen bloeyen mit hem, en als de Bonen bloeyen, soe en sint die gecken niet wijs, terwyl in Duits opgeteken is wenn die Bohnen blühen, gibt es viel Narren en er hat Bohnen gegessen, d.i. hy is baie dom (vgl. Kalff se artikel in Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde, IX, 1890, pp.263-268).

Die invloed van bone word ook in verband gebring met die neiging tot verliefdheid, en ook onkuisheid (vgl. Huizinga, p.85). Pythagoras sou sy leerlinge selfs verbied het om bone te eet. Later, toe die geloof in die werking van bone verdwyn het en die uitdrukking nie meer begryp is nie, is dit verleng tot hy is in die boontjies en hy pluk ertjies (Kruim en Kors, p.129).

F.A. Venter ken 'n ander variant, nl. 'n boontjie verloor hê, d.i. mal wees; vgl. Offerland, p.231: „Hy doen iets wat tant Poppie opnuut laat glo dat hy 'n boontjie kwyt is", of Wit Oemfaan, p.1: „Die meisiekind .. kyk hom aan asof hy 'n boontjie verloor het".

'n Weerspieëling van 'n gelofie is waarskynlik ook skilpadsop geëët, d.i. mal (deur 'n student opgeteken te Kimberley), ook traag van begrip wees (vgl. Studierigtings, p.184), miskien ook van kiewietboudjies droom (opgeteken te Potchefstroom en by skryfster Sita; vgl. WAT, V, p.671).

By die bespreking van stapelgek en maal is reeds die aandag gevestig op die verskynsel dat taalgebruikers dikwels 'n verband lê tussen die begrippe „mal wees" en „onvas wees", veral „draai". By iemand wat mal is, is daar geen logiese gedagtegang nie, sy gedagtes loop in 'n kring rond en voer tot geen resultaat nie. Hierdie siening was verantwoordelik vir die ontstaan van hy het 'n slag/klap van die windmeul weg, Ndl. een slag/klap/tik van de windmolen weg/beet hebben, eintlik 'n slag van die meul gekry het dat 'n mens nog daarvan maal, en by oordrag dus nie reg in die kop wees nie. (Vir sinonieme Ndl. uitdrukkinge, vgl. Stoett, II, pp.34-35, en Huizinga, p.361.)

Die uitdrukking kon egter ook 'n letterlike oorsprong gehad het. Die inwoners van Kampen, 'n ou stad in Overijssel, van wie vanouds allerlei dwase streke en onnoselhede vertel is, het 'n meul in die middel van die toegangsweg tot die stad gebou. Almal wat die stad wou binnegaan, moes dus rakelings by die meul verbygaan. Die kans om 'n klap van die draaiende wieke te kry, was dus nie denkbeeldig nie. Wie werklik getref is, was, soos te verstane, duiselig, en het vir enkele oomblikke nie besef wat om hom aangaan nie. 'n Bekende Kamper-versie lui:

„..... in die tied,
die 'k meene d' olde en goeie iet,
had d' eene weinig, d' ander veule
een slag weg van de Kamper meule" (vgl. Huizinga, p. 360).

'n Grappige verdraaiing hiervan is hy het 'n klap van die hiëna weg (deur 'n student in 1965 te Hertzogville opgeteken, nie in WAT).

Nog 'n bekende uitdrukking waarin daar 'n verband geleë word tussen die begrippe „mal wees" en „onvas wees", is daar is 'n skroef los, ook Ndl., Hd. in seinem Kopf ist eine Schraube losgegangen (vgl. Malherbe, p.313), Eng. a screw loose (Partridge: Words, p.100). Vergelyk ook Ndl. er es 'n vijze (d.i. 'n skroef) los (Tijdschrift voor Ndl.

Taal- en Letterkunde, 1957, p.218). Malherbe meen selfs dat by deur die wind wees, d.i. nie by sy volle positiewe wees nie, die eintlike bedoeling kan wees dat die hoof aan die draai is weens aanhoudende blootstelling aan die wind (p.357).

Aan die weefproses is die bekende 'n streep/strepie hê ontleen, gewestelik gestreep wees (WAT, III, p.198), Ndl. er loopt een streep door (Stoett⁸, p.274). Onder streep moet verstaan word 'n verkeerde of minderwaardige draad wat deur die materiaal loop. Met sulke weefsel haper iets, daarmee was alles nie in die haak nie, nie suiwer nie. In die 1916-uitgawe van sy werk meen Stoett (II, p. 299) dat die uitdrukking „hoogstwaarschijnlijk" aan die wapenkunde ontleen is. Iemand deur wie se wapen 'n linker-skuinsstreep loop, was van onegte geboorte, aan sy afkoms haper iets. Huizinga (p.504) neem Stoett se verklaring oor. Hy vermeld nog hij heeft een streep door zijn hersens zo dik als een kabeltouw.

Dit is gemeenkennis dat aan 'n kranksinnige se verstand iets skort, en dat die verstand weer in die harsings, in die kop geleë, setel. Baie uitdrukkinge hou verband met hierdie kennis: Nie reg in die kop wees nie (alg.) sy kop vat nie (alg.), sy kop werk nie meer nie (alg.), sy kop loop nie padlangs nie (deur 'n student in 1965 te Petrus Steyn opgeteken), hy is skoon gewelkop (deur 'n student te Brandfort opgeteken), sy kop skep wind (deur 'n student te Bloemfontein opgeteken), sy kop is nie vol nie (deur 'n student te Bothaville opgeteken), nie goed by jou hoof (kop) wees nie (WAT, IV, p.315, Ndl. niet goed bij het hoofd zijn; vgl. Huizinga, p.237), in sy harsings geprik of gepik (WAT, IV, p.102, Ndl. in de hersens gepikt zijn; vgl. Opstellen, III, p.231). Ook die Griekwa praat van die ou vrou had nie meer die verstand heel nie (Rademeyer, p. 110).

Nog platter klink dit in sy dop/bol gepik wees (alg.; ook Ndl.; vgl. o.a. Malherbe, p.141), soms afgekort tot gepik of getik (do.), terwyl in Calvinia opgeteken is van die mal hoender gepik wees (WAT, IV, p.323). 'n Kontaminasievorm van gepik en 'n spelling op pikkewyn is gepikkewaan (Malherbe, p.13).

Disfemisties is ook hy is gepik in die appelkoosboom (deur 'n student te Edenville opgeteken), hy is nie reg in sy bo-kas nie (deur 'n student opgeteken in die Boland), hy is getjop in sy cherry (deur 'n student in Bloemfontein opgeteken).

Waar die menslike liggaam dikwels met 'n huis vergeelyk word, is dit logies dat die hoof as die boonste kamer figureer. Dus vind ons dit haper iemand in die boonste kamer (WAT, V, p.199), of nie pluis/reg in sy boonste verdieping nie (TVV, Nov. 1945, p.49). Hier kan nog genoem word nie reg in sy opstêrs nie (vgl. Jan Rabie se Cns, die afgod, p.10). Ook in ander tale word dieselfde beeldspraak aangetref; vgl. Ndl. het scheelt hem in zijne bovenkamer, de bovenkamer is niet bewoond, (bcven)kamers te huur hebben, zijn boventuig is niet in orde/in de war, het is niet pluis/'t scheelt hem in zijn bovenverdieping, in zijn bovenste verdieping schorten, Fries it skeelt him yn 'e plasse (d.i. skedel), Gron. 't scheelt hom in de bovenkoamer, Hd. es ist bei ihm im Oberstübchen of unter der Krone nicht richtig, Ned. bi den 'n is 't nich richtig unner 't Dack, Eng. to be queer in the upper-storey/attic, he is gone in the upper storey, to have apartments to let, Frans avoir des chambres à louer, il a une araignée dans le plaund, Deens han er ikke rigtig i øverste etasje (vgl. o.a. Stoett, I, p.118 en p.379, Huizinga, p.91, p.263, p.548, Jespersen: Mankind, p.140). In Ndl. is ook gewoon in de kruin schorten (eintlik dus in die kroon; vgl. Huizinga, p.301).

Klaarblyklike eieskeppinge (vgl. ook Volk en Taal, p. 336) is nie al sy (speen)varkies in die (op) hok hê nie, sy bont varkie is weg, al sy skapies (skape, veetjies) is nie in die kraal nie, al sy ossies is nie in die kraal nie, almal waarvan algemeen bekend is en veel gebruik word; vgl. o.a. in Nelia Bell van W.A. de Klerk (p.182): „Die omie vermis 'n paar ossies uit die kraal". Al is hulle dan eieskeppinge aan die boerdery ontleen, kon hulle ontstaan het o.i.v. Ndl. er een (van de vijf) op de loop hebben/kwijt zijn, d.i. mal wees, eintlik een sintuig vermis (vgl. Huizinga, p.582; 'n wisselvorm kom in Goeree en Overflakkee voor, nl. er is er een bij hem uit kuieren; vgl. NT, XIII, 1919, p.136). In Afr. is ook bekend nie al twaalf hê/wees nie, d.i. nie by sy volle verstand wees nie (WAT, I, p.140), en nie almal wees nie (WAT, I, p.160).

As gevolg van die groendakgeboue of rooidakgeboue van een of meer gestigte, is baie bekend hy is reg vir die groendakkies/rooidakkies. Dit is weer eens in ander tale algemene gebruik om kranksinnigheid te assosieer met die plek waar die gestig is, bv. Ndl. hij is rijp voor Meerenberg (eintlik Meer-en-Berg), er is nog een nommer op Meerenberg voor hem open, hij moet naar Den Bosch, Coudewater, Deventer, Den Dolder, Gheel, ens. (vgl. Stoett, II, p.18, Huizinga, p.352, NT, 1959, p.67), Eng. the fellow ought to be in Yarmouth (Forces' Slang, p.211). (Vir dergelike uitdrukkinge in Frans, Duits en Engels vgl. Taal en Letteren, XV, pp.460-465, en p.573.)

Miskien o.i.v. die bekende van jou wysie af wees, het ontstaan hy is van sy trollie af (deur studente opgeteken te Kimberley, 1961, Kroonstad, 1964, Bloemfontein, 1965), hy is van sy katrol af (WAT, V, p.432), hy is van die stasie af (deur 'n student in 1960 te Pretoria opgeteken), hy is van die pad af (deur 'n student in 1963 te Jamesonpark opgeteken). Prof. Malherbe (p.283) meen dat selfs os in hy is uit die os uit moet opgevat word as skertsende substitusie vir koers of pad. Gelykbeduidend

met uit die pad uit is ook hy is uit die wans (van Eng. at once, 'n verklaring wat ook deur Boshoff, Afr. Etim., p.706, vermeld word). Hiertoe behoort ook miskien die delwersuitdrukking om van porrel af te raak (Hg., 12 Okt. 1934, p.65; porrel, waarskynlik van Eng. puddle, is modderige water wat gedurig in die masjien gegooi word omdat skoon water te dun is om mee te was).

Ander eieskeppinge is hy het 'n deurmekaar span osse (WAT, II, p.113), hy ry met een slap leisel (Kruim en Kors, p.134), tussen sy brein en sy ledemate is 'n kortsluiting (deur 'n student te Reitz opgeteken), iemand se klawers is vals (deur studente te Hoopstad en Boshof opgeteken), sy bars is al baie groot (deur 'n student te Pretoria opgeteken), by hom makeer die pennie/sent uit die pond/rand (deur studente opgeteken te Petrusburg, Bloemfontein en Lydenburg), hy het te veel hoenderkos geëet (deur 'n student te Bloemfontein opgeteken; nie in WAT), hy het draad opgetel (opgeteken te Knysna; WAT, II, p.277). Kas van den Berg praat van ga-ga; vgl. „Dit loop so effens in ons familie. My ma se suster is heeltemal ga-ga. Sy's in die groendakkies" (Hg., 26 Jul. 1968, p.100).

Anders as bg. eieskeppinge is jy is sestig, volgens Malherbe (p.305) goed bekend in Paarl, aan Ndl. ben je zestig ontleen (vgl. o.a. Stoett, II, p.491, Huizinga, p.620, Nauta se bydrae in Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde, jg. 38, 1919, pp.30-32). Die uitdrukking, wat reeds uit die 16de eeu dateer, is nie 'n sinspeling, soos Malherbe te kenne gee en Stoett beweert, op die getal sestig nie, omdat dit dan die leeftyd is waarop die sinne gewoonlik sou begin verswak nie. Dat ook die taalgebruikers dit so opvat, bewys ook die uitdrukking hy is nie al honderd nie (deur 'n student opgeteken in Datei se Ure vol Seesand). Dat die telwoord nie oorspronklik is nie en alleen van sekondêre belang, blyk ook uit Fries waar die uitdrukking baie gebruik word. In Fries word naas biste sechstich ook gehoor biste besestere of besjestere.

Blykbaar moet verband gesoek word met Jiddisj schachat (sjachat/sjochat/sjechet), d.i. „hy het dood gesteeek, geslag". Van hierdie ww. is nog die volgende woorde by die Joodse gemeenskap in gebruik: Sjouchet, d.i. 'n rituele slagter, en sjechten, d.i. ritueel slag. Uit ben je besjechtigd/gesjechtigd (Jiddisj het die eienaardigheid dat dit Hebreeuse woorde met Germaanse voor- en agtervoegsels vorm) sou dan ontstaan het ben je zestig/bezestigd.

In Ndl. is nog bekend gewieberd zijn (Huizinga, p. 187), hij is kriek (Stoett, I, p.381), uit het lood gezakt/geslagen zijn (Huizinga, p.334), hij is niet goed snik (Stoett, II, p.257), ze zien vliegen (Stoett, II, p. 400), er zijn er een paar houtzoeken (Te Goeree en Overflakkee; vgl. NT, XIV, 1920, p.251), hy is geschift (te Goeree en Overflakkee; vgl. NT, XIII, 1919, p.135). Nog meer Ndl. uitdrukkinge is te vind by Stoett (I, p.524) se bespreking van hij is (van lotje) getikt. Slengwoorde is te vinde by De Vooy's (Opstellen, III, p.231).

Soos te verwagte, is daar in die soldatetaal baie omskrywinge vir hierdie abnormaliteit. Dit is 'n afwyking wat dikwels onder soldate aangetref word. Weer eens is dit dus moontlik dat in vele gevalle agter die lighartige gespot met die toestand vrees verskole kan wees. Gedurende die Eerste Wêreldoorlog het Fraser o.a. opgeteken off one's top traverse (p.288), off one's rocket (p.244), batchy (p.19), to get the crackers (p.65), in ponkey land (p.227), rats in the garret (p.237), bats in the belfry (p.19), terwyl Partridge (Songs and Slang) nog o.a. vermeld tapped (p.169), touched (p.172), dippy (p.116), gone dis (van disconnected, p.213), scatty (p.217). In die Tweede Wêreldoorlog het Partridge (Forces' slang) ook gehoor bolo (p.22), round the bend (p.158), sand-happy (p.160; ook bomb-happy, flak-happy, shell-happy).

Ander eufemismes wat deur Partridge versamel is (vgl. Words, p.100), is a tile loose, to be batty, cracked, dotty, loony, strange, queer, touched, not all there, off one's chump/head.

AFDELING D.

Euphémismes de décense.

'n Belangrike rede waarom sekere woorde nie uitgespreek word nie, hang saam met die eis van fatsoenlikheid. In 'n goeie geselskap word gesprekke oor^{on} fatsoenlike onderwerpe, d.i. onderwerpe wat afkeer wek en die skaamtegevoel kwets, wat met welvoeglikheid in stryd is, vermy. Die gebruik van sulke eufemismes hang dus saam met die maatskaplike omgewing en stand waarin die spreker en/of luisteraar hom bevind (vgl. verder hfst. III).

Eufemismes van fatsoenlikheid is veral talryk wanneer daar gepraat word oor die liefdeslewe, dus ook die geslagslewe en alles wat daarmee in verband staan. 'n Uitgebreide gebied behels ook sekere liggaamsdele en die daarbybehorende funksies, die sg. natuurlike behoeftes.

Die vraag of die gebruik van hierdie eufemismes in ons tyd 'n teken is van beskawingsmondigheid of van sedelike verval, en of hoër onderwys wat teenwoordig vir al hoe meer mense uit alle volkslae beskikbaar is, die neiging om eufemismes te gebruik, sal laat versterk of verswak, hoewel die studieterrein van spraakteoretici, word eweneens in hoofstuk III bespreek.

HOOFSTUK XXII.

Hofmakery.

"She's beautiful, and therefore to be woo'd:
She is a woman, therefore may be won"

(Shakespeare, aangehaal deur
Davidoff, p.471).

Woorde en uitdrukkinge wat met die liefdeslewe verband hou, ontwikkel dikwels spoedig, a.g.v. herhaaldelike en dikwels onverfynde gebruik, in 'n pejoratiewe rigting, en dan word weer ander in hulle plek gestel. Vendryes (p. 225) het dus reeds opgemerk: "The language of courtship ranks with the most evanescent".

In ons eie tyd het die woord vry so 'n hinderlike gevoelswaarde verkry, want versluier daarin lê die geslagtelike, hoewel dit darem nog nie taboesterkte bereik het nie. 'n Leseres (vgl. die briewekolomme van die Hg., 5 Mei 1967, p.6) maak sterk beswaar teen die gebruik van hierdie woord „wat die beste prosa, die interessantste verhaal of die mees verdienstelike gedig onmiddellik sal besoedel as dit daarin verskyn Hierdie woord moet met dik swart ink uit ons woordeboeke geskrap word en ouers behoort dit nie voor jong kinders te noem nie. 'n Beskaafde, welopgevoede Afrikaner behoort te weet dat om iemand ,die hof te maak' 'n baie fyner en galanter uitdrukking is".

Hierdie taboe van vry, d.i. liefkoos, slaan al selfs oor op ander betekenis van vry, nl. „gratis" en „orige". Word teenswoordig van vrykamer gepraat, giggel jongmense. Die gevolg is dat die woord opsy raak en o.a. deur gastekamer vervang word, om nie eens te praat van die Anglisisiese spaarkamer. ('n Soortgelyke vermyding word waargeneem by doos/dosie, gemeenskap, intiem omgang, gat; vgl. aldaar.)

Ook die talle woorde wat in die plek van vry kan gebruik word (vgl. later), is 'n bewys van die gevoelsdynamiek wat daaraan verbonde is.

Eintlik is vry egter 'n heel onskuldige woordjie. In Mnl. word dit aangetref as vrîen, d.i. „dingen naar iemands hand" (Franck-Van Wijk, p.763; vgl. ook De Vries, p.243); vgl. Lanseloet van Denemerken (r.179): „Ic hebbe u herde wel horen vriën", d.i. ek het jou baie goed liefdesbetuigings hoor doen. Nog 'n ouere betekenis vertoon Oud-Saksies friêhan, frîohon, Angel-Saksies frêogan, Oud-Noors frjâ en Goties frijon, d.i. liefhê. Hierdie woorde stam af van 'n Indo-Germaanse basis prijâ-, prî-, d.i. liefhê, verbly, waarvandaan ook Oud-Bulgaars prijati, d.i. welwillend wees, bystaan, Oud-Indies prî-n-a-ti, d.i. hy verbly, is bly (Franck-Van Wijk, p.763). Met vry hang saam woorde soos vriend (eintlik 'n teenwoordige deelwoord van Got. frijon; vgl. Franck-Van Wijk, p.763), vriendelik, vrede, vry (d.w.s. onafhanklik) en Vrydag. Praat 'n dame dus van haar vriend, sê sy presies dieselfde as wat in die oorspronklike bedoeling van die woord vryer gelê het.

Ons volkstaal is egter lief vir gemoedelike, godmoedige en dartele sêgoed, en nou dat vry so ver in 'n pejoratiewe rigting ontwikkel het, hoor 'n mens al hoe meer, veral onder studente, van bok (vgl. o.a. Volk en Taal, p.105, TVV, Okt. 1963, p.14, of Hélène de Klerk se gebruik daarvan in „Dienie speel Toneel" (vgl. Woord en Masker, p.66) waar sy die volgende woorde in die vader se mond lê: „Dit sal jou die wêreld se goed doen om so 'n slaggie ,gebok' te word"), blik (WAT, I, p.432), klawer (Hoogenhout, p.52), pot (Ruiter, 19 Sept. 1947, p.13, TVV, Nov. 1952, p.3, TVV, Okt. 1963, p.14), sleep (baie algemeen; miskien 'n afkorting van vlerksleep; vgl. ook sleepsel, d.i. nooi, bib sleep, d.w.s. konsuis in die biblioteek gaan sit en werk; vgl. Hg. 16 April 1965, p.25, en blok sleep : WAT, I, p.442), tjorrel (baie algemeen, dog herkoms onbekend), hengel (Hg. 16 April 1965, p.25),

druk (WAT, II, p.348).

Gewestelik kom voor gabbat (reeds by Malherbe, p.11, volgens Boshoff en Nienaber, Afr. Etim., p.234, hou dit miskien verband met ghabbe, d.i. spoggerig, 'n woord wat weer waarskynlik verband hou met Nama /gawi, d.i. hoog wees, /gawi/gawi, d.i. verhef, en die refleksief /gawi-/gawisen, d.i. jou verhef; vgl. a.w., p.247), ghoefa (WAT, III, p.243), kafloefel/karfoefel/kefoefel (WAT, V, p.139), jaggel (deur 'n student te Bloemfontein opgeteken, nie in WAT), janghal (WAT, V, p.29, miskien dieselfde woord as die vorige), kedoedels (WAT, V, p.444), kwêr (Coetzee: Ons Volkslewe, p.149), pangelang (deur 'n student opgeteken te Winburg), pollievink en poppelaan (Hg., 16 April 1965, p.25; vgl. ook die Kleurlingwoord polla : Bothma, p.20), pot (TVV, Okt. 1963, p.14), mol (Coetzee : Ons Volkslewe, p.149), kielie (WAT, V, p.645), opskud (uit die spreektaal van die jeug aan die Rand; vgl. Br., 6 Junie 1941, p.43), wei (tiendertaal; vgl. Fleur, Bylaag tot Dagbreek, 30 Jan. 1966, p.23; reeds in Coetzee : Ons Volkslewe, p.149), koudlei (vgl. Die Koperkanon van Mikro, p.95), kap (WAT, V, p.276), aankap (WAT, I, p.18), vaskap (deur 'n student in 1964 opgeteken te Venterstad; vgl. ook OK, Nov. 1899, p. 253, vastrap), gooi (WAT, III, p.354).

Deur studente is nog opgeteken knibbel (Bloemfontein, 1966), knor (Rustenburg, 1961), koejam (Trompsburg, 1964), njammie-njammie (Namakwaland; vgl. „hulle njammie-njammie ons net, maar njar ons nooit nie“, d.i. hulle vry net, dog wil nie trou nie; onder die Kleurlinge aan die Rand is opgeteken nja; vgl. Bothma, p.20), pik (glo gebruiklik onder Pretoria-studente), skroei (Sutherland, 1960), smooch (Jacobsdal, 1961), chase (blykbaar nie in Eng. in hierdie betekenis nie), koggel (Trompsburg). Kleurlinge praat ook van rank (vgl. „hy rank daar, maar sy is toege-rank“, d.i. verloop; Hg. 26 Aug. 1960, p.7).

Woorde vir vry wat reeds in Ons Klyntji (Nov. 1899, p.253) voorkom, sommige waarvan nog gebruik word, is koe-keeloer, paljas, skep, jol, uithaal, flikflooi.

Meer nog as die plaasvervangende woorde vir vry, is die uitdrukkinge. Die meeste is eieskeppinge, hoewel sommige oorgeërf is en 'n lang voorgeskiedenis het, bv. meeding om haar hand en 'n dame die hof maak.

Voor daar die Latynse, Griekse en Germaanse reg was, was daar nog 'n ouer periode waarin die offisiële regsuitsprake, beslissings en vonnisse uitsluitend in sakramentele gebare gegee is, terwyl woorde ontbreek het. Die eiendomsoorgang van baie roerende goedere het bestaan in die oorgawe van hand in hand (vgl. nog die uitdrukkinge iets van die hand sit, van die hand gaan, aan die hand doen, op hande). In hierdie fase het die skoonvader of voog werklik die hand van sy dogter in die hand van die bruidgom gelê (vgl. Van Ginneken se artikel in Onze Taaltuin, jg. 7, no.11, p.323). So moet ook die oorsprong verklaar word van meeding om haar hand, Ndl. dingt mee om de hand van een vrouw. Die prosedure voor die kansel om mekaar die regterhand te gee, is nog 'n oorblyfsel van die vroeëre gebruik.

'n Dame die hof maak, Ndl. iemand het hof maken, Eng. to make one's court, Duits den Hof machen is 'n vroeë vertaling van Frans faire la cour wat in die eerste plek gesê word van 'n howeling teenoor die vors, en waar cour die betekenis het van hulde. Vervolgens is dit gebruik van iemand wat die guns wil verwerf van 'n invloedryke persoon of dame (vgl. Van Ginneken : Onze Taaltuin, jg. 3, p.253, Stoett, I, pp.314-5, Huizinga, p.233).

Aan vroeëre gebruike herinner ook opsit (nog alg.), hy gaan kers doodblaas (Ruiter, 19 Sept. 1947, p.13, nie in WAT; vgl. die uitdrukking onder die Gansbaaise vissers bekend: Hy maak donker by Sannie : TVV, Aug. 1951, p.35), die kers kort brand (deur 'n student opgeteken te Vryheid,

1962, nie in WAT), lang kerse maak (deur 'n student opgeteken te Durban, reeds Mansvelt, p.77), kers(ie) brand/aansteek/opsteek (WAT, V, p.595), met die kers opsit (do.), hulle het gaan kersies opsoek (deur 'n student opgeteken te Bloemfontein, 1967, nie in WAT), hulle het soutkers gebrand (deur 'n student opgeteken te Hobhouse, 1963), 'n lang kers (en 'n emmer sout) (na die sitkamer) bring (WAT, V, p.595).

Malherbe (p.282) gee enkele bewysplase om aan te toon dat opzitten ook in Ndl. gebruik word i.v.m. vry (vgl. ook Volk en Taal, p.258). Die Afrikaanse opsitgewoonte met die vroeëre, tans nog net spreekwoordelike opsitkers (vgl. die skertsende die opsitkers en die velkombers) is dus 'n oorgeërfde gebruik. Weens die groot afstande en gebrek aan geselligheids- en geselskapsgeleenthede het dit in Suid-Afrika egter sterk ontwikkel.

Die verliefde paartjie mag opgesit het, nadat die ander huisgenote al gaan slaap het, solank as wat die vetkers brand, of totdat dit die plek bereik het wat die moeder vooraf met 'n speld aangedui het. Die jongman het self die kers gebring, en dat die kerse „dikwyls wat lang uitvallen, spreek van zelf" (Mansvelt, pp.77-8). Sout is ook dikwels om die brandende pit gestrooi om te verhoed dat die vetkers te gou uitbrand (vgl. ook Schonken, p.121).

Soos reeds uit die aangehaalde voorbeelde blyk, tree die kêrel in die meeste van die uitdrukkinge handelend op (dit is ook wel te verwagte). Ander uitdrukkinge waar die beeld heenwys na die handeling, is gaan bou (Malherbe, p. 11), die bak aangee (do.), kas verskuif (do.), pols voel (Malherbe, p.292), hy gaan die nooi se middel meet (deur 'n student in 1962 te Vryheid opgeteken), gerfies opplaa (deur 'n student in die W.P. opgeteken), bakstene tel (self opgeteken by Pretoriase skoolseuns), aanvoor by 'n nooi (WAT, I, p.36), boskerk hou ('n boskerk is die boom- of struikryke oord waar verliefde paartjies by voorkeur

vertoef; vgl. Hg. 16 April 1965, p.25), met die Evas werk (WAT, II, p.624), hy wil daar byt (OK, Nov. 1899, p.252), hy wil eksamen maak (do.), hy het pluisions in haar ore gesteek (OK, Nov. 1899, p.253), hy het haar pap gevoer (do.), hy wil haar nader krap (do.), hy vra 'n kans (do.), hy soek 'n maat (do.), daar het hy 'n stywe knoop gesit (do.; deur 'n student is te Carnávon opgeteken hy het gisteraand die garinkie gaan knoop, d.i. die jawoord gevra), die gortsop se tou trek (volgens 'n student algemeen in die Suidwestelike distrikte, nie in WAT), gaan kiere gooi (deur 'n student opgeteken te Aliwal-Noord, nie in WAT), rook maak daar (deur 'n student opgeteken te Welkom), hy loer daar (volgens Mansvelt, p.5 en Boshoff, Volk en Taal, p.338, aan die jag ontleen), hy meen dit daar (OK, Nov. 1899, p.253), hy probeer daar (do.), hy speel pop (do.), hy trek pyl daar (do.), hy gaan blits by die nooi (WAT, IV, p.145), hy ry daar (Mansvelt, p.5; a.g.v. die destydse groot afstande is alle besoeke te perd of met 'n kar afgelê, en 'n voetganger is met agterdog bejeën; vgl. hy skiet met 'n lang loop, d.i. 'n vryer moet ver ry om by sy beminde te wees : Van Rooyen, Shimla, 1959, p.12), hy sal sy perd pla (OK, Nov. 1899, p.253), hy gooi spierings en vang kabeljou (Mansvelt, p.5), hy het haar deur die ring getrek (OK, Nov. 1899, p.253), hy het haar voorgestaan (do.).

By bogenoemdes sluit ook die volgende aan wat aan die seevaart ontleen is, en dus waarskynlik oorgeërf is: Aanklam en/of aanklamp (vgl. Ruiter, 19 Sept. 1947, p.13, WAT, I, p.18; van Ndl. aanklampen, d.i. 'n skeepsterm met die betekenis „vasmaak“; die woord het egter ook 'n verdere betekenis in Ndl., nl. „iemand, wien men op weg ontmoet, aanspreken en zich bij hem aansluiten“; vgl. WNT, I, 192), aanlê (Ndl. aanleggen word t.o.v. skepe gebruik, en oordragtelik ook van persone; vgl. WNT, I, 225; ook proff. Malherbe (p.108), Kok (Ruiter, 19 Sept. 1947, p.13) en Posthumus (Afrikaans - sy aard en ontwikkeling, p.96)

verklaar dat aanlê oorspronklik 'n seemansuitdrukking was; die moontlikheid dat dit 'n eieskepping is wat aan die jag ontleen is, is egter nie uitgesluit nie; vgl. Volk en Taal, p.338), anker gooi (ook onder die Gansbaaise vissers bekend; vgl. TVV, Feb. - Mei 1951, p.141; vgl. Ndl. zijn anker ergens nederleggen/laten vallen/nedergooien, d.i. sy intrek neem by 'n plek vir 'n korter of langer tyd: WNT, II, 495; Malherbe, p.117, is onseker of die Afr. betekenis verband het met Fries ik scil myn anker dêr ris útsmite, d.i. „beproeven vasten grond te vinden, bv. bij een meisje“), hoek gooi (vgl. die vorige Friese uitdrukking, asook ik scil myn angel/hengel dêr ris útsmite; vgl. Malherbe, p.117). Na analogie van die voorafgaandes (nou nie aan die seevaart ontleen nie) kon ontstaan het êrens hoepel gooi (WAT, IV, p.327, reeds OK, Nov. 1899, p.253).

Dat die jongman handelend optree, blyk ook uit 'n nooi skuinsoor/stompoor sny (vgl. o.a. Volk en Taal, p. 338), en 'n nooi annekseer (deur 'n student te Bloemfontein opgetekën, nie in WAT). Wat interessant is, is dat Mansvelt (p.144) die teenoorgestelde betekenis aan e.g. twee heg, nl. dat dit t.o.v. 'n oujongnooi gesê word. Volgens hom word 'n ou ooi wat nie meer lammers kan hê nie, se een oor skuins afgesny om te onthou dat sy vir die slagter bedoel is. Dieselfde betekenisoordrag het dus plaasgevind as in die geval van op die stoppeland wees, dus soos slagvee op afgesnyde koringvelde. Hoogenhout (p.100) vermeld beide betekenisse.

Dikwels word die handeling wat die jongman moet verrig, as 'n valse voorwendsel gebruik om die nooi te besoek, en daar skuil dus 'n skertsende versluieringsmotief in die beeld, bv. (verlore) vee soek (Ruiter, 30 Mei 1947, p.29), beeste soek (Malherbe, p.177; ook bekend onder die Angolaboere; vgl. Burger 18 Jan. 1941, p.16), kalwers soek (WAT, V, p.157), osse/perde soek (Volk en Taal, p. 338, reeds Mansvelt, p.5), skape soek (Malherbe, p.177, reeds OK, Nov. 1899, p.253; geen wonder dus dat die plek

van besoek bekend was as die plek waar die kêrel in die oom se mielielande pla; vgl. Ruiter, 30 Mei 1947, p.29, of dat gewaarsku is jy moet oplet uit watter kraal jy jou skaap vang: Die Ruiter, 9 Mei 1947, p.41), ganse sonder vere soek (Malherbe, pp.176-7; reeds OK, Nov. 1899, p. 253), ganse pluk (Malherbe, p.177, hiermee te vergelyk is die nuutskepping hy gaan vanaand donsies soek; vgl. o.a. WAT, II, p.244; hier is donsie eintlik 'n verkorting van donsdosie, 'n woord wat algemeen onder studente in gebruik is vir 'n eerstejaar dame, d.w.s. 'n jong dame), gansies kos gee (WAT, III, p.26), gaan ystervark slaan/jag (vgl. Malherbe, p.11 en p.95, Coetzee Ons Volkslewe, p.149), hy wil 'n das vang (OK, Nov. 1899, p.252, nie in WAT), hase ja (nie in WAT, uit 'n raaisel wat in 1962 deur 'n student te Oos-Londen by haar oupa opgeteken is: „My heer hier in die riet/Laat u al 'n avond bied,/Hy laat ook vra:/Watter tyd van die dae is dit die beste om hase te ja"; daarop antwoord die dame: „Wanneer die een hout teen die ander slaan,/En die dooie oor die lewendige gaan,/Dié tyd van die dae is die beste om hase te ja"; die verduideliking is dat die agterryer van die vryer vooruit gaan om aan die beminde te vra wanneer haar minnaar kan kom; sy antwoord dan wanneer die bodeur (van die kombuis) teen die onderdeur vasslaan en sy die kers smoor, hy kan kom; vgl. ook agter twee hase jaag, d.i. tegelykertyd na twee meisies vry: WAT, IV, p.22), op die jag uit wees (OK, Nov. 1899, p.253; vgl. ook WAT, V, p.11), hy jaag agter daardie bokkie (OK, Nov. 1899, p.253), êrens draad span (OK, Nov. 1899, p.252, WAT, II, p.277), hy het gaan perd opsaal (in Malherbe se boek in die U.V.-biblioteek met potlood ingeskryf), hy het gaan besemstok kap (verwys ook nog na die kieskeurigheid van die man, want slegs die reguit takke is geskik vir besemstokke; vgl. Ruiter, 9 Mei 1947, p.41), hy ry aandskof (OK, Nov. 1899, p.252; die beeld is aan die ossewa ontleen), hy is op die aandtoggie (OK, Nov. 1899, p.252), gaan nes uithaal (in 1960 deur 'n student opgeteken te Bloemfontein; vgl. hiermee deur nog

'n student in 1966 te Olifantshoek opgeteken, nl. iemand anders se nes uithaal, d.i. sy nooi afvry).

Hoe onskuldig klink ook gesels, bv. „met daardie nooi gesels" (vgl. WAT, III, p.176), iewers kuier (Kritzinger, p.97), by gesonde mense waak (o.a. Malherbe, p.95; ook Ndl.; vgl. Huizinga, p.586), soek wat hy nie verloor het nie of hy gaan op soek uit (OK, Nov. 1899, Malherbe, p. 316), hy het iets aan daar (OK, Nov. 1899, p.252), deurme-kaar wees met iemand (WAT, II, p.113), hy is dik daar (vgl. Malherbe, p.156, nie in WAT), hy wil sy slag slaan (OK, Nov. 1899, p.253), hy doen besigheid (do.), êrens smous (Hoogenhout, p.95), hy is op spekulاسie uit (OK, Nov. 1899, p.253), gaan aandele koop (deur 'n student te Bloemfontein opgeteken).

Laasgenoemde uitdrukking (gaan aandele koop) is 'n resente nuutskepping aan die studentetaal ontleen. Soortgelyke nuutvorminge is hy woon aandlesings by (WAT, I, p. 639), hy loop aandklasse (do.; daarteenoor kom hy hou aandskool alreeds in OK, Nov. 1899, p.252, voor), bib sleep (gesê wanneer twee verliefdes konsuis in die biblioteek gaan sit en werk; vgl. Hg., 16 April 1965, p. 25), by haar voordeur gemaak (Handhaaf, Feb. 1966, p.28).

In die volgende gevalle skuil daar nog steeds 'n ver-
sluieringsmotief in die beeld, dog die vergelyking is al
ietwat vergesog: Hy gaan aartappels braai (WAT, I, p.44),
karringmelk op die rooster braai (WAT, V, p.360), hy het
'n kortnek volstruis gaan soek (OK, Nov. 1899, p.253), hy
wil daar kanarie vang(do.), hy saai komkommers daar (do.),
diamante bo-op die grond soek, d.i. nooiens soek (WAT, II,
p.137), Makouvlei toe gaan (deur 'n student opgeteken te
Douglas), groot katte gaan doodslaan (deur 'n student op-
geteken te Harrismith, nie in WAT, dog slegs katte wurg,
d.i. vry; 'n meisie is reeds van vroeg af as 'n kat be-
kend; vgl. hfst. XX, A, vir die bespreking van die kat in
die donker knyp; dink ook aan katerjag, bv. op die kater-
jag uit wees, WAT, V, p.413, en kattemaai, d.i. vry, WAT,
V, p.439).

In teenstelling met die voorafgaande uitdrukkinge is daar in die volgendes geen versluieringsmotief nie, dog hulle het betrekking op die teenwoordigheid van die jong man en die bymekaarwees van die paartjie: Daar afsaal (WAT, I, p.92), donkie vasmaak (baie alg.; vgl. o.a. WAT, II, p.242), perd vasmaak (A.J. du Plessis, Die perd, p.19), hy haak sy perd aan die voorhek vas (do.), êrens hoed ophang (alg.; reeds OK, Nov. 1899, p.253; deur 'n student is nog te Bethlehem opgeteken hy hang sy hoed aan hulle kapstok op; hiermee is ook te vergelyk die Anglisis-tiese keps stoot, ook keps sit/ophang; vgl. WAT, V, p. 503), die drumpel trap (Malherbe, p.164; vgl. Ndl. de drumpel/stoep is/wordt glad, d.w.s. daar kom baie vryers; ook in Fries; vgl. WNT, III, 3285, Stoett, II, p.293), hy kamp by haar uit (deur 'n student te Keetmanshoop opgeteken, nie in WAT), hy soek 'n lêplek vir hom (Malherbe, p.253), hy maak sy rolplek daar (nog steeds taamlik alg.; reeds by Mansvelt, p.5; die beeld is ontleen aan die gewoonte van wild wat hulle lyf in die grond rol), êrens nes skrop (vgl. Dot Serfontein in Sarie Marais, 22 Nov. 1967, p.181: „Skrop hierdie Ansel dan nie meer by jou nes nie”), hy trap voetpad daar (Mansvelt, p.5, Volk en Taal, p.338), hy maak stof daar (OK, Nov. 1899, p.253), hy draai daar ('n eieskepping, en eweneens deur vergelyking met die diere ontstaan, bv. soos 'n aasvoël; vgl. Mansvelt, p.5, Volk en Taal, p.338, Ons Taal, Maart en April 1909, p.24), hy stoot sy ticket daar (Mansvelt, p.162), hy is volop van tyd daar (OK, Nov. 1899, p.253), hy hou die plek warm (do.).

By hierdie groep hoort ook hy gooi sy akkelpienies daar. Reeds vir S.J. du Toit (vgl. Ons Taal, 15 Feb. 1908, p.1) en vir Boshoff (Volk en Taal, p.262) was die segswyse onbekend. Prof. Smith (vgl. Volk en Taal, p.262) het waarskynlik eerste die regte afleiding verstrekk. Hy het akkelpienies in verband gebring met die Wes-Vlaamse akke-biliën, d.i. matte. Die uitdrukking is dus te vergelyk met Ndl. zijne biezen pakken, zijne matten oprollen,

Wes-Vlaams zijne schilderij oprollen en elders gaan zingen, zijne akkebiliën pakken, d.i. weggaan van 'n plek (vgl. Stoett, I, p.80). Hoewel daar dus in Afr. 'n wysigings in die betekenis- of voorstellingsinhoud plaasgevind het (so 'n wysiging tree dikwels in; vgl. 'n vroeëre bespreking van die drumpel trap), is hierdie 'n oorgeërfde uitdrukking (vgl. ook Afr. Etim., p.129) wat eintlik beteken om met sak en pak êrens te gaan kuier.

Wat betref die bymekaarwees van die paartjie kan genoem word soetlandsit (reeds OK, Nov. 1899, p.253, nog onlangs opgeteken deur studente te Klerksdorp en Wepener), agter die blad sit of blad sit (Coetzee Ons Volkslewe, p.149, WAT, I, p.427), hy wil onder die blad sit (OK, Nov. 1899, p.252), hy gaan vanaand teenaan sit (deur 'n student te Louisvale opgeteken), hy sit closeby (OK, Nov. 1899, p.252), gaan handjie-lê (deur 'n student opgeteken te Pretoria), lê met sy kop in die skoot van Delila (in Afr. hoef die meisie egter nie soos in die Bybel of in die Ndl. gesegde 'n verleidster te wees nie; vgl. Volk en Taal, p.127), bankie sit (blykbaar taamlik algemeen; vgl. o.a. Schoonees, p.7, ook deur talle studente opgeteken; wisselvorme is banksit, bankie slaan, die bankie staanmaak, die bankie lê-sit, lê-bank-sit, kassie sit; lg. nie in WAT; hoek sit, waarskynlik 'n verkorting van om die hoekie sit).

Hierdie kuiery vind gewoonlik saans plaas en duur soms tot in die vroeë oggendure: Hy het die nag in die dou gelê (deur 'n student te Bloemfontein opgeteken, nie in WAT), hy kuier saam met die môrester (deur 'n student te Calvinia opgeteken), die daeraad inwag (deur 'n student te Vryheid opgeteken, nie in WAT), wakker bly (Hoogenhout, p.120), gaan sterre tel (alg.), sit en maanskyn inasem (deur 'n student opgeteken uit die Hg., 18 Sept. 1959).

Soos te verwagte, sit die jongman sy beste voetjie voor en probeer hy 'n goeie indruk maak. Die spoggerige houding van die kêrel het gestalte gekry in verskeie uit-

drukkinge: Met keil en manel is hy hier weg (Von Wielligh, p.266), sy lyf knipmes hou (OK, Nov. 1899, p.253, Krit-zinger, p.89), hy hou vir hom latjiebeen (Malherbe, p.251, meen dat aan die buigsaamheid van 'n lat moet gedink word, hom dus beleef, aangenaam voordoën), hy laat sy perd teen die stang loop (OK, Nov. 1899, p.253, Malherbe, p.95), hy ry met 'n spogtoom of vrytoom, ook dwarsperd ry (A.J. du Plessis, Die perd, p.19). Skertsend klink dit in hy hou sy lyf vryer Hotnot (OK, Nov. 1899, p.253).

In vele gevalle is die beeld aan die dierelewe ontleen: Vlerksleep (baie alg.; hier moet gedink word aan die gewoonte van veral die kalkoenmannetjie, dog ook die haan, om sy vlerke op die grond te sleep as hy die wyfie/hen wil behaag; die uitdrukking is ook in Ndl. bekend, dog blykbaar alleen lokaal; vgl. Malherbe, p.345), in sy/teen sy vlerk skop (OK, Nov. 1899, p.253, Hoogenhout, p.115), hy pronk daar (dus soos 'n pronkende dier; Malherbe, p.295; vgl. ook Dot Serfontein in Sarie Marais, 6 Des. 1967, p. 138: „Hy troos haar en meen dat Jan-Koos maar net een of ander plek sy pronk 'n bietjie gaan oopstryk het", d.i. gaan kuier, vry het), sy lyf kalkoenhaan hou (Volk en Taal, p.338; deur Scholtz, TWK, 14, 1, p.17, opgeteken uit Volksblad, 19 Okt. 1875: „Die ouwe mans hou hulle lijf kalkoen onder die jonge meisjies"), sy lyf hoenderhaan hou (WAT, IV, p.325), hy hou sy lyf tortelduif (deur 'n student te Middelburg, K.P. opgeteken), hy skud sy vere reg daar (OK, Nov. 1899, p.253), hy hou vir hom voëlfisant (do., nie in WAT onder fisant), sy lyf wolhaar hou (Malherbe, p.359, meen dat aan volwasse manlike diere gedink moet word wat net hulle vol drag wolhare gekry het en begin om hulle te laat geld by die ander geslag; vgl. ook Hoogenhout, p.123: Sy lyf wollerig hou), hy is maanhaar daar (OK, Nov. 1899, p.253), jou lyf jakkals hou of slegs jakkals hou (OK, Nov. 1899, p.253, lg. deur Scholtz, TWK, 14, 1, p.16, opgeteken uit Volksblad, 17 Feb. 1873: „Ik merk toe naderhand dat hij hem zoo danig jakhalsie hou met

Hanna"), sy lyf perdeby hou (Hoogenhout, p.80), bont staan (eintlik alle kante staan, dus alle argumente gebruik; vgl. Malherbe, p.141; die beeld is waarskynlik ontleen aan die bontstaan of bontspringery van jong osse wat vir die eerste keer ingespan word; vgl. Van Rooyen: Kultuurskatte, I, p.121), skaapogies gooi (deur Scholtz, TWK, 14, 1, p.31 reeds opgeteken in Z-Afr., 18 April 1874: „Meester het stellig schaapogies gegooi, want meester is maar een platje en ongehuwd, en meester weet, ons knappe boeren verdraag niet dat een uitlander naar de onzen schaapogies maakt”; uitdrukking kom ook voor by Mansvelt, p.5; hoewel die uitdrukking ook in Fries bekend is, nl. in skeipseach op immen smite, glo Scholtz (a.w.) tog dat dit moontlik 'n Anglisme in Afr. is, nl. van Eng. cast sheep's eyes, 'n mening wat deur Boshoff bestry word en dus dink aan 'n eieskepping wat ontstaan het deur 'n vergelyking met die diere; vgl. Volk en Taal, p.338, Afr. Etim., p.580; studente het nog opgeteken skaapoë/kalfsoë maak vir mekaar).

Ander uitdrukkinge waarin gesinspeel word op die man se optrede en handelwyse is hy dans daar (WAT, II, p.37), hy maak sy passies daar (OK, Nov. 1899, p.253, Malherbe, p.288), sy draaitjies maak (OK, Nov. 1899, p.252), sy flikkers maak (OK, Nov. 1899, p.253; flikkers het oorspronklik beteken „dansspronge, lugspronge by 'n dans” (WNT, III, 4552) en word in dié sin nog gebruik deur F.W. Reitz in sy bekende „Klaas Geswind en sy perd”; vgl. „Maar een daarvan, 'n bietjie dikker,/maak so 'n uitgehaalde flikker”; nie in hierdie betekenis vermeld in Afr. Etim. nie).

Om in die goeie boekies van die aanstaande skoonouers te wees, is dikwels van deurslaggewende belang: Hy wil (nader) familie word daar (OK, Nov. 1899, p.253), hy wil ouers vra (do.), hy wil pa sê (Mansvelt, p.5, Volk en Taal, p.338), hy vra of hy kan naaste wees (OK, Nov. 1899, p.253), hy wil hom daar laat inseën (do., nie in WAT).

Steeds bly die meisie egter die middelpunt: Daar is 'n trekpleister (baie algemeen, ook Ndl. en Fries hja het dêr in trekplaster; vgl. Malherbe, p.334), daar is 'n aantrekkingskrag (do.), dis nie om die hondjie nie, maar om die halsbandjie (alg., reeds OK, Nov. 1899, p.253), êrens 'n blom hê (OK, Nov. 1899, p.252), hy gaan veervoet toe (veervoet is een van die talle benaminge vir 'n meisie; vgl. Ruiters, 19 Sept. 1947, p.13), hy het haar 'n halfdoekie omgesit (OK, Nov. 1899, p.253, nie in WAT onder halsdoek), 'n kans vra (WAT, V, p.255), 'n meisie drinkwater vra (WAT, II, p.330; vgl. OK, Nov. 1899, p.253 hy drink daar water), hy kry spek en eiers daar (OK, Nov. 1899, p.253), hy is 'n aspirant by haar (WAT, I, p.284).

Dikwels het die man met mededinging te doen en kom iemand anders ook na die nooi van wie almal tot dusver aangeneem het dat sy aan e.g. behoort, want solank die voël vlie, kan jy hom skiet. In sulke gevalle heet dit in sy slaai krap (nog baie algemeen), in 'n ander se tee blaas (Hoogenhout, p.103; ook sy tee bitter maak of sy tee roer; vgl. Kritzinger, p.163), op iemand se stoppels oes (Hoogenhout, p.100), in iemand se veld wei (Malherbe, pp.340-1), onder anderman se duiwe skiet (ook Ndl. onder een anders duiven schieten; vgl. Malherbe, p.165), in sy kraal lol (Coetzee: Ons Volkslewe, p.149), onder sy skape vang (do.), iemand se nes uithaal (deur 'n student te Olifantshoek opgeteken).

Slaag die mededinger in sy doel, dan slaan hy die be-droëne se hand in die as ('n suiwer Afr. uitdrukking wat sy ontstaan aan die veld- of treklewe te danke het; vgl. Malherbe, p.119, reeds Mansvelt, p.10), hom om die bos geloop (Mansvelt, p.24), koud gelei (Mansvelt, p.25), drooggesit (do.), ook koudgesit (Volk en Taal, p.338), uitgesit (do.), soutsak gesit (deur 'n student opgeteken in Die Landstem, Jun. 1964 in 'n bydrae van prof. F.E.J. Malherbe; vgl. egter OK, Nov. 1899, p.253: Hy sit soutsak, d.i. vry), iemand se vuur doodsit (WAT, II, p.251),

sy draad knip (WAT, II, p.277), hom kaal ja (WAT, V, p. 96).

Nog meer uitdrukkinge vir „vry” is die ghô slaan (Namakwaland; vgl. WAT, III, p.243), 'n gogga/goggatjie/gog tik/slaan/piets/steek, 'n gogga op die bonk tik (Namakwaland; vgl. Schoonees, p.7; volgens Malherbe, p.13, beteken gogga tik ook „dans”), likkewaanstaan/-ry/-sit (Namakwaland; vgl. Schoonees, p.7; deur studente ook nog in ander betekenis opgeteken, bv. likkewaan ry, d.i. om na 'n afspraak wat nie nagekom is nie, tuis te bly, o.a. te Reitz en Hoopstad, terwyl dit volgens 'n ander beteken om sonder geld of sonder 'n nooi te wees; volgens M.C. Botha, Hg. 23 Okt. 1936, p.57, moet die delwersklas die krediet vir die ontstaan van die uitdrukking kry; van 'n onsuksesvolle delwer is gesê dat sy saal blink geskuur is, of hy ry die likkewaan), 'n poot insny (deur 'n student opgeteken te Henneman), dit gaan dik vir 'n daalder daar, d.i. die kêrels kuier baie daar (deur 'n student te Greyton, K.P., opgeteken), hy is erg konfytpot daar (OK, Nov. 1899, p.253), hy wil oulik word (do.), hy begin na sy skaduwee te kyk (do.), hy slyp sy tande vir haar (do.), hy trap die goue ring (deur 'n student opgeteken te Wesselsbron), hy loop skattie (Bethulie), hy gooi varkoor (deur 'n student opgeteken in Sarie Marais), hoe sterk is sy rol, d.i. hoeveel kans het hy om die hand van die meisie te wen (met rol word bedoel rol tabak; hoe sterker die tabak wat hy rook, hoe manliker is hy, hoe beter is sy kans; vgl. Malherbe, p.299), kaas eet (oorgeërf - vgl. Hd. Käse essen - en nog onlangs deur studente opgeteken; vgl. Malherbe, p.225).

Uitdrukkinge wat onder die Gansbaaise vissers opgeteken is, is o.a. die galjoenvis byt (TVV, Feb. - Mei 1951, p.141, nie in WAT), hy hoek daar (do.), hy vis by Sannie (do.; vgl. OK, Nov. 1899, p.253: Hy gaan visvang), sy hou haar lyf vis, d.i. skaam as jy wil vry (do.). Kleurlinge aan die Rand gebruik o.a. hy vra sofa daar, hy blaai boeke

daar, hulle tweetjies eet saam tert, hulle polla in die moonlight, ens. (vir meer voorbeelde, vgl. Bothma, pp.19-20), terwyl Rehoboth-basters 'n meisie sout (Rademeyer, p. 114).

Omdat, soos in die begin aangetoon is, die woord vry taamlik algemeen vermy word, word al die voorafgaande eufemismes gebruik. Sommige is baie oorspronklik en kostelik, ander is weer nie sulke gelukkige skeppinge nie. Daar sal egter opgelet word dat almal heel „onskuldig” is, d.w.s. dat daar geen verwysing na die geslagtelike is nie. Daar is egter ook omskrywinge en metafore wat eintlik nie meer eufemisties is nie. Die verbloeming en deursigtige omsluiting is dan nie die gevolg van kiesheid nie, dog intendeel die lus om te prikkel. Om hulle komies en plasties uit te druk, ontwyk die taalgebruiker die bekende term, of kies met kwaaijongagtige genoegdoening die ruwe disfemisme.

Die volgende disfemismes is aangeteken: Hy gaan angel (WAT, I, p.200; vgl. OK, Junie 1899, p.134: Hy wil angel gooi daar), hy doring daar (reeds Mansvelt, p.5, Volk en Taal, p.338), hy wil die kiaathoutpen slaan (OK, Nov. 1899, p.253, nie in WAT), spyker ('n studentewoord; vgl. TVV, Okt. 1963, p.14, Hg., 16 April 1965, p.25; ook om te spykerbank, ww. en s.nw., bv. spykerbankies, d.i. banke waar studente opsit; vgl. Hg., 16 April 1965, p. 25), gaan hou slaan (Hoogenhout, p.43, nie in WAT in hierdie betekenis, dog slegs „onwettig geslagsomgang hê”), lyf bring (ook vir Scholtz, TWK, 14, 1, p.22, 'n plat uitdrukking, deur hom opgeteken in Volksblad, 27 Feb. 1873: „Ik merk toe dat die Engelsman zijn lijf wil aanbreng”; in 1966 is nog deur 'n student te Fauresmith opgeteken: Sy bring haar lyf aan, d.i. sy verlei mans; vgl. ook in die volgende hfst. die bespreking van flankeer), hy maak staat op sy lyf daar (OK, Nov. 1899, p.253), in die mik lê (taamlik algemeen onder studente), 'n knippie vang (self opgeteken onder Pretoriase skoolseuns; oorspronklik

miskien 'n verband met die kat in die donker knyp; knip nl. die iteratief van knyp; dink ook aan 'n uiltjie knip, d.i. dut), hy het haar kleitande in die mond gesteek (OK, Nov. 1899, p.253), hy het met haar huis uitgevee (do.).

Die talle uitdrukkinge wat aandui dat 'n persoon in die teenoorgestelde geslag begin belangstel (sy hakskene word rooi, sy kuif begin uitkom), dat 'n persoon verlief is (beenaf, sy ribbetjie is seer, op iemand water trek), of deur 'n dame afgewys word (die blou pas/skeen kry), kan nie hier bespreek word nie aangesien hulle nie ontstaan a.g.v. fatsoenlikheidsoorwegings nie.

Aan die begin van die hoofstuk is beweer dat vry 'n hinderlike gevoelswaarde verkry het omdat die geslagtelike reeds daarin versluis lê. Vervolgens moet woorde wat direk verband hou met die geslagslewe dus behandel word.

HOOFSTUK XXIII.

Seks.

A. Gemeenskap, egbreuk en vrye liefde.

'n Uitgebreide gebied is die benaminge vir die geslagslewe. „All that relates to sex is heavily veiled” (Partridge: Words, p.95). Selfs 'n woord in die vorige sin genoem, nl. seks, en dus ook sy afleidinge, bv. seksueel, het in 'n pejoratiewe rigting ontwikkel (seks, ook Ndl. sedert laat-Mnl. is ontleen aan ðf Fr. sexe ðf Lat. sexus, d.i. geslag; vgl. Franck-Van Wijk, p.607).

Om geslagsgemeenskap te bespreek, bestaan daar heelwat omskrywinge. Hoewel die gewone volkswoord (vir die etimologie vgl. Afr. Etim., p.436) nog weinig op skrif voorgekom het, en net so min gehoor word, is hy tog aan alle taalgebruikers bekend. (Vir 'n moontlike verklaring waarom sulke taboewoorde so hardnekkig voortleef, vgl. hfst. III.)

Wat interessant is, is dat die wetenskaplike term coïtus (van Lat. coitum, 'n denominatief van coïre, d.i. saamkom, op sy beurt 'n derivatief van coitiō; vgl. Origins, p.110), seker a.g.v. groter bekendheid, tans minder verbloemend klink as o.a. gemeenskap.

Afhangend van die onderwerp onder bespreking sal die volgende woorde nog versagtend kan aangewend word: Gemeenskap hê, omgang hê, intiem wees/verkeer (ook net verkeer), beken (ook in die Bybel; vgl. o.a. Gen. 4 v.l: „En die mens het sy vrou Eva beken”). Plaas egter geslags- of vleeslike voor e.g. twee (geslagsgemeenskap, geslagsomgang) en die woorde boet onmiddellik in in bruikbaarheid.

As gevolg van bg. woorde se gebruik in hierdie betekenis, word die woorde veelal vermy in gebruiksevalle waar die ander betekenis bedoel word. Daar is reeds aangetoon hoe vry in die betekenis „gratis” of „orige” vrywel verdwyn het en vrykamer o.a. orige of gastekamer geword het. Hoewel in 'n mindere mate, is dieselfde proses te bespeur

by die gebruik van gemeenskap, omgang, intiem en beken in hulle ander betekenis.

Eufemisties is nog byslaap (vgl. o.a. WAT, I, p.569), beslaap (vgl. „Om dié rede word ons ,moderne'romans in die Westerse kultuurlande so dig bevolk met nimformaniese vroulike wesens wat net maar om hulle vroulikheid in die verhaal is, d.w.s. net maar om voortdurend beslaap te word“: prof. Abel Coetzee in Tg., April 1967, p.5), ingaan by (ook in die Bybel; vgl. o.a. Gen. 6 v.4 of Gen. 16 v. 4: „En hy het by Hagar ingegaan, en sy het swanger geword“), en miskien ook die term wat deur die Buyse van Mara-Buys gebruik word, nl. vuilmaak („hy het haar vuilgemaak“; vgl. TVV, Mei 1946, p.136).

Ook die volgende woorde is sterk eufemisties hoewel elkeen onmiddellik weet wat die ware toedrag van sake is: 'n Vrou aanrand of geweld aandoen of onteer. Verkrag het reeds veel van sy verbloemende krag verloor. Dieselfde verskynsel word opgemerk in beriggewing in Engelse nuusblaaië waar rape(van Lat. rapere, d.i. met geweld neem, dus ook reeds 'n eufemisme; vgl. Origins, p.550) o.a. vervang word deur attack en assault.

Die feit dat daar gedurig 'n behoefte aan die gebruik van eufemismes bestaan, blyk duidelik uit die volgende koerantberig (Die Volksblad, 28 Feb. 1968, p.13 kol. 4): „Die geval van 'n voormalige predikant van die N.G. Kerk wat hom na bewering met 'n vroulike lidmaat van sy gemeente in Pretoria geassosieer het, is gisteraand bespreek. Sy vrou het hom verlaat“.

Prof. Abel Coetzee (TVV, April 1961, p.30) glo dat ons in die volgende volksliedjie met 'n eufemisme te doen het vir 'n ander bekende rymende volkswoord:

„Sy laat haar draai,
sy laat haar swaai,
sy laat haar nie verraai!“

Die volgende gevalle, hoewel nog steeds verbloemend, is vir my taalgevoel minder eufemisties as sommige van die reeds bespreekte woorde: Beswanger (vgl. WAT, I, p.395), bevrug (WAT, I, p.404), paar (in hierdie betekenis nog nie in Mnl. en by Kiliaen nie; vgl. Afr. Etim., p.476).

Eufemismes in Mnl. was o.a. gaen spelen of maken spel (dink nog aan Afr. owerspel; vgl. o.a. Lanseloet van Denemerken r.118, r.134, r.442, of Beatrijs, r.345), bloemen lesen (Beatrijs, r.343; vgl. ook dr. Lulofs se opmerking hierby, p.98), doen sijn gherief (Lanseloet van Denemerken, r.135), sijn gevoech doen (doen wat 'n mens wil, ook gemeenskap hê; vgl. Lanseloet van Denemerken, r. 239, r.754, asook Mnl. Handwoordenboek, p.217; oorspr. dus 'n baie sterk eufemisme; vgl. ook Franck-Van Wijk, p.193, Stoett, I, p.239).

Dat woorde wat op hierdie aspek betrekking het, soms ook in 'n melioratiewe rigting ontwikkel, blyk uit maai-foedie ('n samestelling van Mal.-Port. maai, d.i. moer, en Portugees fodér, d.i. Frans foutre, d.i. coïtus verrig; vgl. o.a. Scholtz se bydrae in TWK, Nov. 1947, p.17, Franken se Taalhistoriese Bydraes, pp.44-5, Afr. Etim., p.399), foeter ('n woord wat verband hou met maaifoedie, en wat tot sy huidige betekenis ontwikkel het uit Ndl. foeteren, van Frans foutre, d.i. beslaap, uit Lat. futuere, d.i. coïtus hê; vgl. Afr. Etim., p.229), (ver)neuk (van Ndl. neuken, d.i. coïre, vir die betekenisorgang, vgl. hfst. XX, A).

Voorts volg 'n aantal disfemismes. Hoewel die taboe-woord nog steeds vermy word, is nie alle omskrywinge eufemismes nie. Die omsluiting is in sulke gevalle nie die gevolg van kiesheid nie, dog intendeel die lus om te prikkel. Die taalgebruiker ontwyk die bekende term of omskrywing, en kies met kwaaijongagtige genoegdoening 'n ruwe disfemisme. Soos reeds dikwels aangetoon, het die volkstaal hom op hierdie gebied ten alle tye verlustig.

Disfemisties is boud slaan (WAT, I, p.509), brandsteek (WAT, I, p.521), broek (ww.; WAT, I, p.532), gaan hou slaan (vgl. „hulle het gehou, maar nie getrou nie”; WAT, IV, p.420), êrens hout/gehout/met die hout werk (WAT, IV, p.423; vgl. hout, d.i. penis, hfst. XXIV), kap (WAT, V, p.276), steek (taamlik algemeen, en miskien daarom baie plat) ry (deur studente opgeteken), deurdraf (do., nie in WAT in hierdie betekenis), 'n meisie verf (self opgeteken), in die mik lê (studentetaal), 'n knippie vang (vgl. die bespreking van dieselfde uitdrukking in die betekenis „vry”, hfst. XXII). Hoewel dit in die Bybel voorkom (vgl. o.a. Gen. 49 v.4), klink beklim („hy het my bed beklim”) nie so versagtend nie.

Word die ontugwet oortree, heet dit bruinbrood eet (deur 'n student te Bloemfontein opgeteken, nie in WAT), die kafferharp speel (WAT, V, p.131).

Soortgelyke Ndl. woorde en uitdrukkinge is o.a. neuken (reeds bespreek), keezen, fieken, fietsen (vgl. Afr. ry), bruien, stooten, zijn stok wegzetten, op zijn elfde vinger staan, op zijn steel staan (Stoett, II, p. 371), bont-wercken, dagschool houden, parlegaten, Venus wapenen handelen, het tournooispel der nature, kwikme dit slaan, de mars stofferen, de benedictie ontvangen (almal by De Vooy, Opstellen, III, p.229), doorslaan en doortimmeren (Moorman, p.64), jensen (do., p.67), flikken en kasperen (De Keyser in Tijdschrift voor Ndl. Taal- en Lett., p.130 en 131).

Weer eens sal talle voorbeelde in die onderwêreld-, diwe- en soldatetaal aan te toon wees: Pocket the red (aan biljart ontleen; vgl. Partridge: Slang, p.233), the universal indoor sport (do.; Partridge, a.w., het bevind: „Indoor games show the curious tendency (nl. dat aan woorde aan die sport ontleen 'n erotiese betekenis geheg word) more than do the healthier out-door games and sports”; vgl. ook stick and bangers, d.i. manlike geslagsdele,

eweneens aan biljart ontleen; do.), beast with two backs (man en vrou besig met gemeenskap; Grose, p.29), to dock (Grose, p.125), to make a dog's match of it (do., p.127), to give a girl a green gown (eers onskuldig in die betekenis „haar op die gras laat lê“, later in die betekenis „onteer“, do., p.171), to occupy a woman (do., p.249), jig-a-jig (soldatetaal; vgl. Songs and Slang, p.132 en p. 323), knock (alg., in Australië versag tot to do a knock/ a line with a girl: Baker, p.124), crack it (do.).

Ten slotte word enkele woorde vermeld wat meer bepaald net t.o.v. diere gebesig word: Aangaan (bv. „die ramme gaan aan met die ooie“; vgl. WAT, I, p.13), beklim (WAT, I, p.362; egter ook t.o.v. mense; vgl. vroeër), beset (reeds in Ons Taal, Mei 1908, p.4; vgl. ook WAT, I, p.384), bysit (WAT, I, p.569), dek (alg.; vgl. o.a. WAT, II, p.59), gooi (bv. „'n goeie bul gooi verskalwers“; taamlik alg.; vgl. o.a. WAT, III, p.354).

Gemeenskap kan egter ook ongeoorloof of onwettig plaasvind, dus voor die huwelik en buite die huwelik. Die motiewe vir die gebruik van eufemismes om sulke dade te omskryf, kan tweërlei wees, nl. a.g.v. fatsoenlikheidsoorwegings (vgl. vyre liefde; hoewel hierdie woorde dikwels op skrif teëgekom word, is hulle nog steeds 'n handige eufemisme), en a.g.v. sedelike skaamte, sodat hulle ook deels tot die tweede groep behoort (vgl. ook hfst. III).

Eufemismes vir onwettige gemeenskap, dus buite die huwelik, is iemand se bed skend (WAT, I, p.343), deur die draad/heining vreet/eet/breek/klim/kruip, ook oor die draad spring (WAT, II, p.277 en IV, p.722; vgl. Lourens Stopforth in Oortreding vir 'n stuk brood, p.23: „Dominee, gerugte het hier die ronde gedoen dat hy in Duitsland ... e ... wel, dat hy deur die draad gewei het. Paul het begrypend geknik en Susan het liggies gebloos“; so 'n persoon is bekend as 'n draadspringer, deur 'n student te Tarkastad opgeteken, en nie in hierdie bet. in WAT nie, dog slegs in die betekenis „geskeie persoon“), 'n man horings opsit

(veral gesê van 'n vrou wat owerspel pleeg; die man is dan 'n horingdraer; vgl. WAT, IV, p.404; ook Ndl. horen-drager en Eng. he wears horns, to horn, hornify, to bestow a pair of horns upon one's husband; vgl. Stoett, I, p. 335; Artemidorus, 'n Griekse skrywer in die 2de eeu n.C., het reeds die uitdrukking in hierdie betekenis gebruik, en via die Romaanse tale het dit die Germaanse tale binnege-dring), duif (as ww.; vgl. WAT, II, p.377), wees soos 'n kat wat in die donker rondloop (WAT, V, p.396), hy is net soos 'n skilpad (d.w.s. lê sy eiers, krap hulle toe en ver-dwyn; deur 'n student te Douglas opgeteken).

Die skryfster Louis Behrens (aangehaal deur WAT, IV, p.663) noem so 'n ongeoorloofde minnary 'n intrige. Die daad is ook bekend as owerspel (ook Ndl. en reeds Mnl.; vgl. Franck-Van Wijk, p.483; vgl. ook die reeds bespreek-te, met vermelding van voorbeelde, gaen spelen of maken spel, d.i. gemeenskap hê) en egbreuk (ook Ndl., vgl. WNT, III, 2, 3765). In Ndl. is dit ook bekend as een liaison hebben (liaison van Frans in die betekenis „verbintenis“; vgl. Huizinga, p.327), plat as buiten den pot/potje pissen (reeds sedert die 17de eeu; vgl. Stoett, II, p.549, WNT, III, 1791).

Die vrou met wie iemand buite die huwelik verkeer, is die bywyf of die bysit (WAT, I, p.569).

Vind gemeenskap voor die huwelik plaas, is dit nie meer onwettig nie, dog vir die meerderheid nog steeds ongeoorloof en dus afkeurenswaardig. 'n Persoon (veral dame) wat hom (haar) aan sulke gedrag skuldig maak, gaan af-draand (dus sonder stryd jou oorgee aan plesier of kwaad; vgl. Malherbe, p.113), onklaar trap (in Ndl. oorspronklik onklaar lopen/varen, en gesê van „lopend touwewerk ... dat in de war raakt“; vgl. WNT, X, 1708; ook in Ndl. egter vroeg reeds in 'n ruimer sin gebruik as die seemanstaal; in Afr. is die uitdrukking egter op 'n heel ander terrein oorgeplant, nl. die vervoerbedryf - vandaar trap - en 'n perd of os kon onklaar trap; in die verskuiwing van die

gebruiksfeer van die woord sien ons dus ook die oorgang van 'n seevarende volk tot 'n boerevolk; vir die Afr. betekenis „onsedelike gedrag toelaat" is dit moeilik om te onderskei tussen pejoratiewe betekenisontwikkeling van die oorspronklike betekenis en eufemistiese vervanging vir iets platter; vgl. o.a. Volk en Taal, p.165, p.284, Malherbe, p.46, p.275, TVV, Nov. 1951, p.74, art. van Biermann), oor die tou trap (Malherbe, p.332, meen die beeld is ontleen aan trekdier wat oor die string of trektou trap, wat dus eintlik nie in die trektuig pas nie; Scholtz, TWK, 14, 1, pp.34-5, wat die uitdrukking in hierdie betekenis al in die Z-Afr. van 29 Mei 1862 opgeteken het, verwys egter na Waas over zijn streng trappen, Goerees en Overflakkees hij slaat wel eens over de streng, Hd. über die Stränge schlagen, Ndl. buiten het gareel lopen; in Afr. ook nog oor die disselboom trap; vgl. WAT, II, p.204), die gladde trappies af (Malherbe, p.333), sy is van die reëls af (self opgeteken te Pretoria), die duiwel teen die muur skilder (deur 'n student oor die radio gehoor, nie in WAT), skoon uit die hand uit wees (deur 'n student opgeteken te Bloemfontein, nie in WAT), hy is toomloos (Du Plessis: Die perd, p.50), van die verbode vrug eet (ontleen aan die Bybel; vgl. Gen. 3 v.1-6; ook o.a. Ndl., Hd. en Eng.; vgl. Stoett, II, p.425), sy sit graag in die hê (WAT, IV, p.119), die rooi onderrok wys (deur 'n student opgeteken te Petrusburg), sy bring haar lyf aan (deur 'n student opgeteken te Fauresmith), Ndl. de breeveertien opgaan (Stoett, I, p.122; vgl. ook die bespreking van hy is hoog veertien, hfst. XIX, A), aan/op den draai zijn (Stoett, I, p.166), in het leven zijn (Stoett, I, p.499), iets aan de hand hebben (Huizinga, p.210), Eng. she made a slip (Partridge: Words, p.97).

Gansbaaise vissers sê nog sy laat spyker inslaan of beitel slyp (TVV, Feb. - Mei 1951, p.141).

Selfs die Griekwas veroordeel sulke gedrag en praat eerder van die meisie se been is breek, die kar het omgeval, die kar se wiel het uitgeval, sy't gestruikel (Rademeyer, p.104).

So 'n meisie het tot 'n val gekom (WAT, III, p.209, ook Eng. fallen; vgl. Jespersen: Mankind, p.151), en is net daarop uit om mans te velei (oorspronklik op 'n dwaalspoor bring; vgl. Franck-Van Wijk, p.733; interessant dat 'n vroeëre woord vir „verlei“, nl. bekoor, in 'n melioratiewe rigting ontwikkel het; vgl. nog Beatrijs, r.66).

Die woorde flankeer en koketteer het nog nie so 'n ongunstige gevoelswaarde verkry nie, en word versagtend aangewend. Flankeer word nie in hierdie betekenis in WNT, III, 3, 4509-10 vermeld nie, dog slegs o.a. „aan eene zijde dekken, t.w. een vestingwerk of een leger“, „in de flank aanvallen“, „in dwarse richting loopen“, „gooien, smijten“, ens. Flankeer is 'n afleiding van flank, ook Ndl., van Fr. flanc, d.i. liesstreek, eintlik 'n Frankiese woord hlinka, d.i. heup, en hieraan is ook verwant links (vgl. Franck-Van Wijk, p.164, De Vries, p.76). Sou flankeer dan in Suid-Afrika oorspronklik eufemisties aangewend gewees het vir bv. die plat uitdrukking lyf bring (reeds in die vorige hfst. bespreek)?

Soos flankeer is ook koketteer, Ndl. coquetteeren, 'n afleiding van koket, aan Fr. coquet, d.i. 'n haan (vgl. Eng. cock) ontleen (WNT, III, 2, 2143), eintlik „as vain and swaggering as a cock“ (Origins, p.108). Vergelyk hiermee ook Afr. hy is 'n haantjie. Interessant is dus dat koket juis van 'n dame gesê word (ook die geval in Ndl.).

In plaas van flankeer en koketteer word dikwels die Eng. flirt gebruik (eweneens aan Frans ontleen, nl. van vroeg-Nieu-Frans fleureter, d.i. skerts, die verkleinwoord van fleur, d.i. blom; die oorspronklike betekenis was dus

„to say it with flowers“; vgl. Origins, p.221; hoe Boshoff, Afr. Etim., p.228, dus kan beweer dat Eng. flirt miskien verband hou met Afr. flerrie, is nie duidelik nie; vgl. latere bespreking van flerrie).

Krasser klink reeds losbandig wees, ontugtig wees, onsedelik wees en onkuis wees, en tog is hierdie woorde op hulle beurt ook verlete eufemismes. So beweer De Vooy (Opstellen, II, p.152) dat ontug in die Middeleeue nog enige onbehoorlike gedrag aangedui het. Onder invloed van onsedelik het sedelik tans, hoewel nog nie geheel nie, veral op die seksuele betrekking (ook sedig het in sy beperking tot die seksuele moraal wellic onder invloed gekom van sedelik). Ten opsigte van hierdie woorde beweer Van Haeringen (p.19): „Zo ligt aan het begin van deze ontwikkeling een eufemistisch streven: men verbloemt de ondeugd door de aanduiding ruimer, d.i. vager te maken“. Die selfde geld vir onkuis (vgl. Mnl. cuusc, d.i. suiwer, rein, sindelik, - in Seeland word tans nog gepraat van kuisen, d.i. reinig; vgl. Huizinga, p.390 - Ohd. chûsk, d.i. sedig, matig, ingetoë, van Lat. consciuis, d.i. wat betaam, later vereng tot „jou onthou van sinnelike genot“; vgl. Franck-Van Wijk, p.357, De Vries, p.125).

Dikwels leef hierdie pare ongetroud bymekaar. In sulke gevalle heet dit agter die bos/bossie getroud (ook Ndl. achter de haag getrouwd; vgl. Malherbe, p.144), in die haaskerk trou (WAT, IV, p.24), by die jakkalsaltaar getrouw wees (deur 'n student in 1966 te Bloemfontein opgeteken, ook in die Byv. van WAT, V, p.731, opgawe uit Kaapstad), oor die halfdeur getroud wees (WAT, IV, p.40; ook Ndl.; vgl. Stoett, II, p.183), oor die besem(stok) getroud wees (WAT, I, p.384; ook Ndl.; vgl. Huizinga, p.183, en Eng. to marry over the broomstick; vgl. Stoett, II, p.183). In Ndl. is nog bekend bruiloft houden zonder speelman (WNT, III, 1656), getrouwd zijn zonder boterbriefje (Stoett, I, p.114), over den puthaak getrouwd zijn, achter den steen getrouwd zijn (Stoett, II, p.183).

Slim vang sy baas, en dikwels moet 'n gedwonge huwelik gesluit word, want 'n nuwe wêreldling gaan sy verskyning maak. So 'n meisie is in die moeilikheid of sy is in die moeilikheid gebring (miskien 'n Anglisisme; vgl. to be in trouble; platter klink dit in Goerees en Overflakkees er is kak aan de knikker; vgl. NT, XIII, 1919, p.132). Baie bekend in Ndl. is daar loopt iets van St. Anna/St. Anneke onder (vir 'n verklaring vgl. Stoett, I, p.33, Mak se bydrae in NT, 39, asook hfst. XX, A). Hulle moes trou (ook Ndl. een moetje; vgl. Stoett, II, p.33), en dit is nou aan almal bekend dat hulle geëet het voor hulle gebid/gedank het (deur studente opgeteken te Bloemfontein en Edenvale) of dat hulle 'n pennie ingegooi het sonder dat hulle dit geweeg het (deur 'n student opgeteken te Bloemfontein). Effens leedvermaking klink dit in die kind is op sy tyd, net maar die bruilof was te vroeg (WAT, V, p.687; en word die kind presies na 9 maande gebore, heet dit in Ndl. van de beddeplank zijn; vgl. Huizinga, p.54). Deur met die meisie te trou, word egter ook die onegte kind die eiendom van die man, of de kip met het ei krijgen (Huizinga, p.277).

Kinders gebore uit so 'n huwelik (ook in gevalle waar nie 'n huwelik gesluit is nie) was vroeër bekend as 'n onegte kind. Blykbaar word tans voorkeur verleen aan buite-egtelijke kind. (Kragtens wet mag ook in Nieu-York in geen ordonnansie, bepaling of kennisgewing die term bastard of illegitimate child gebruik word nie, dog moet verwys word na child born out of wedlock; vgl. TVV, Feb. 1954, p. 4). Henriette Grové praat van 'n egbreukkind (Jaarringe, p.92), Gansbaaise vissers van 'n voorkind (TVV, Aug. 1951, p.29; ook te Boesmanland; vgl. Von Wielligh, p.152), Kleurlinge van 'n goedkoop kind (vgl. WAT, III, p.338), 'n vaalkind (deur 'n student te Heatherdale, d.i. die Kleurlingwoonbuurt van Bloemfontein, opgeteken), 'n opslagkind en 'n onkruidkind (onder Kleurlinge van Namakwaland opgeteken; vgl. art van eerw. Loots in Hg., 18 Jul.

1947, p.31). Nie algemeen kom nog voor 'n kind wat deur die draad gekruip het of 'n kind wat oor die muur geklouter het (WAT, V, p.686), Saterdagavond se kind (WAT, V, p.687), 'n geil eier (WAT, III, p.95) en 'n hoerdop, ook verkort tot dop (WAT, IV, p.329).

In Ndl. is opgeteken in het plantsoen geboren zijn (Huizinga, p.160), een buitenbeentje, Eng. to be born on the wrong side of the blanket (Stoett, I, p.130).

B. Prostitusie.

Nòg afkeurenswaardiger as onsedelikheid is prosti-
tusie, 'n „bedryf” wat in ons land deur die wet verbied
word. Dit kan egter nie verhoed dat dit ook hier wel voor-
kom en as onderwerp bespreek word nie. Een van die woorde
wat dan ook in Afr. die kruuste gevoelswaarde besit, is
hoer. Soos Bloomfield (p.401) egter aantoon, moes hoer ook
eens op 'n tyd 'n hoflike plaasvervanger gewees het vir 'n
woord wat nou vir ons verlore is. Hoer, Mnl. hoere, Ohd.
huora, Mnd. hōre, As. hōre, waaruit Eng. whore, On. hōra
naas Got. hōrs, On. hōrr, d.i. egbreker, is verwant aan
Iers caraim, d.i. ek het lief, Lat. cārus, d.i. lief,
dierbaar (vanwaar ook o.a. Eng. charitable, charity en
cherish), Idg. qâ-r-, qê-r- van qâ-, qê-, in Sanskrit
kāyamāna-, d.i. beminend (vgl. Franck-Van Wijk, p.255,
De Vries, p.99, Origins, p.92; vir 'n ander afleiding
vgl. Huizinga, p.232). (Hierdie eufemistiese vleierey, d.w.s.
die toekenning van benaminge aan vrouens wat nie die reg
daarop het nie, was verantwoordelik vir die degradasie
deur die eeue van vroulike titels; vgl. in hfst. V die
bespreking van woorde soos wyf en vrou.)

Dieselfde lot het hoer getref, en tans word veral ge-
praat van prostituut (in Afr. òf van Ndl. prostituée, òf
van Eng. prostitute, in beide gevalle egter van Frans
prostituée, van Lat. prostituée, die deelwoord van pros-
tituere, d.i. blootstel, later blootstel vir seksuele
doeleindes; vgl. o.a. Origins, p.663). In verband met

die Ndl. vorm word vermeld „omfredenen van euphemisme in gebruik gekomen" (WNT, XII, 2, 4509).

Minder hard as hoer, dog ook met 'n meerdere of mindere ongunstige gevoelswaarde, klink o.a. slet, slons en flerrie. Hierdie woorde (asook nog Ndl. dweil, nie in Afr. in hierdie betekenis) het met mekaar gemeen dat hulle oorspronklik lap, vod beteken het (vgl. ook nog die gebruik van waslap, d.i. slet, onder die Kleurlinge aan die Rand; vgl. Bothma, p.21). Franck-Van Wijk (p.137) het reeds aangetoon dat woorde met lap, doek „worden vaak in minachtenden zin van menschen gebruikt" (dink nog o.a. aan dronklap, smeerlap, teerlap). Van hierdie woorde vereis veral flerrie 'n nadere bespreking.

Flerrie is 'n vormvaste Afr. diminutief wat kom van 'n Ndl. woord waarvan daar nie in Ndl. 'n verkleinwoord met dié betekenis bestaan nie, en daarom meen Kempen (Verkleinwoord, p.93) dat ons by flerrie „te doen het met ('n mate van) eufemisme". Flerrie kom nl. van Ndl. fle(e)r(s)/fla(a)rs, 'n vry jonge onomatopeïese woord, d.i. 'n afgeskeurde lap of strook, ook gebruik as 'n skeldwoord vir 'n vrou (vgl. o.a. WNT, III, 3, onder flaars, flars, flard, fleers, flers, asook Franck-Van Wijk en De Vries). Hoe Boshoff (Afr. Etim., p.228) dus kan beweër dat flerrie miskien verband hou met Eng. flirt (reeds bespreek) is nie duidelik nie. In plaas van flerrie word ook gehoor (nie algemeen) flerts (WAT, II, p.708, Afr. Etim., p.228).

Sagter as hoer klink ook snol, (veral in die samestelling foonsnol, vir die Eng. call girl), 'n woord wat miskien verband hou met Mnl. besnollen, d.i. bedrieg, fop (vgl. o.a. Franck-Van Wijk, p.634).

Verouderd is loeder/lodder (vgl. Volk en Taal, p.133), 'n woord wat miskien ook nog voorkom in die verouderde hibridiese samekoppeling aapskeloeder/aapskilloeder (vgl. Afr. Etim., p.119), en motjie (Mansvelt, p.107, Afr. Etim., p.432).

'n Woord wat ek self nog nooit in die volksmond opgeteken het nie, dog blykbaar nog taamlik algemeen voorkom, is jentoe, in Anglo-Indies gentoo uit Portugees gentio, d.i. heiden, daarna op Hindoes toegepas, later op die Telugutaal, en ten slotte op Oosterse prostitute (Afr. Etim., p.309, oorgeneem uit Franken: Taalhistoriese Bydraes, pp.136-7). Dr. Smuts (TVV, Feb. 1958, p.26) meen dat die woord vermoedelik afkomstig is van Gentoo, die naam van 'n skip wat vroue van twyfelagtige sedes van Engeland na Suid-Afrika gebring het (WAT, V, p.41, meld albei verklarings). Uit Die Snyderokter van Stalingrad het 'n student nog opgeteken jintoesmerrie. Ook die Rehoboth-basters ken jentoe in hierdie betekenis, asook sniewes (Rademeyer, p.117).

Eufemismes vir hoer (vgl. WAT, IV, p.329) is voorts nog 'n vrou van los sedes, 'n ontugtige of onkuise vrou, ligtekooi (ook Ndl., eintlik 'n vrou wat haar kooi, d.i. agterste, oplik as sy loop; vgl. Stoett, I, p.504), owerspeelster, courtisane, publieke vrou, straatvrou. Salomo (vgl. Spreuke 5 v.3) praat van die vreemde vrou.

Prostitute (egter ook toegepas op vrouens wat maklik ontugtige omgang toelaat) word nog genoem 'n tang (volgens 'n gissing van prof. De Vries - vgl. Stoett, II, p.317 - sou tang 'n verkorte vorm wees van 'n Laag-Maleise woord, nl. setang, Arabies sjeitan, wat voorkom in orang sétan, d.i. 'n duiwelse, 'n boosaardige mens; Stoett, a.w., wil egter eerder dink aan 'n oordragtlike betekenis van tang, d.w.s. die instrument waartussen 'n mens iets vasknyp; hierdie woord word nog baie deur o.a. studente gebruik), 'n kat, ook 'n kwaadkat of 'n klamkat (onder studente opgeteken), 'n drel (WAT, II, p.310, reeds in Ons Taal, Maart en April 1909, p.25), 'n tert (vgl. later die bespreking van die vroulike geslagsorgane), 'n aandvlinder (WAT, I, p.12) 'n afgelekte been (WAT, I, p.349; vgl. met Ndl. een afgelikte boterham; vgl. Stoett, I, p.114, Huizinga, p.90).

In Ndl. is hierdie vrouens nog bekend as een hupse deerne (Huizinga, p.113), een meisje van de vlakke (do., p.564), een meisje van plezier (do., p.353), een gevallen vrouw (do., p.578, ook Eng.; vgl. by Eng. voorbeelde), 'n emmer („... omdat iedereen d'r opgaat": Stoett, I, p. 193, in die diewetaal 'n schijthuis of secreet; vgl. Moorman, p.72), eene vrouw van den stam van Levi (woordspel met Lat. levis, d.i. lig; vgl. Stoett, I, p.504), 'n bok (WNT, III, i, 258; let op na die betekenisverbetering van die woord in Afr.; interessant is dat daar heelwat woorde is wat 'n melioratiewe betekenisontwikkeling deurgemaak het, dus woorde wat oorspronklik vir 'n ontugtige gebruik is en later vir enige jong meisie; vir voorbeelde vgl. die art. van Grauls in Onze Taaltuin, jg. 5 no. 7, p. 217 e.v.), 'n klits (Franck-Van Wijk, p.317; vgl. weer eens die betekenisveredeling in Afr.; vgl. jou klein klits, d.i. jou stouter). Talle verdere voorbeelde kan gevind word by De Vooys, Opstellen, III, p.229.

Engelse eufemismes is anonyma, incognita, quaedam, lady of easy virtue/accommodating morals/more complaisance than virtue, sister of the night, streetwalker, courtesan, Columbine, gay woman, pretty lady, perfect lady, an unfortunate (Partridge: Words, p.101), woman of ill fame, fallen woman, loose woman (Steadman in American Speech, X, 1935, p.97).

Disfemismes kan in die Engelse en Amerikaanse plat-taal aangetoon word, o.a. tart (Songs and Slang, p.169), piece (do., p.149), bird (do., p.282), Saïdi Bint (do., p.352), bag (Forces' Slang, p.8), bug, hustler of hooker (Maurer in American Speech, X, 1935, p.13), chippy (do.), gash (do., p.16), kite (do., p.17), molly (do., p.18), notch girl (do., p.18).

Die vergaderplek van hierdie vrouens is 'n bordeel, ook Ndl. en reeds Mnl. van Frans bordel, d.i. hutjie, die verkleinwoord van borde, d.i. boerehoewe, 'n woord wat op sy beurt van die Frankiese bord, d.i. plank, afgelei is

(ander woorde daarvan afgelei, woorde wat dus verband hou met bordeel, is o.a. bord, oorspronklik 'n plank - dink nog aan broodbord en skinkbord - berd in iets te berde bring, dus op die planke bring, boord, d.i. planke van 'n skip). Die rede waarom bordeel so 'n betekenisontwikkeling deurgemaak het, was omdat die vrouens wat in die Middeleeue saam met die leërs in Frankryk rondgetrek het, in vinnig aanmekaargetimmerde plankhutjies gebly het. Ook in Eng. was die woord eers bordel, 'n woord wat egter vervang is deur brothel, in Middelenegels nog in die betekenis hoer, dog vroeër het die woord enige lae persoon aangedui, van brothen, die verlede deelwoord van brēothan, d.i. verwoes, ruïneer (vgl. o.a. Franck-Van Wijk, p.84, De Vries, p.49, Afr. Etim., p.179, Origins, p.61, Combrink, pp.24-5).

Die amptelike benaming in Frans is heeltemal neutraal en niksseggend, nl. maison publique (Origins, p.483; Partridge vgl. dan die term met Eng. pub van public house, d.i. 'n kroeg, en Laatlantyn publicus locus, d.i. 'n latrine).

Seker omdat in Suid-Afrika nie amptelike bordele is nie, het die woord nog nie so 'n ongunstige gevoelswaarde verkry soos o.a. hoer nie, en die enigste sinoniem opgeteken, nl. jentoehuis (WAT, V, p.41; vgl. die vroeëre bespreking van jentoe), is nie noodwendig 'n versagting nie.

In Ndl. en Eng. kom egter baie benaminge voor, o.a. het paard in de wieg (baie interessant; vgl. Huizinga, p.413), gondelbajes, gondelspiese, gondeltas (Moorman, p.66), temeierspiese (do., p.278), academy of pushing school (Grose, p.12), knocking-shop (Songs and Slang, p.135), red lamp (do., p.155), kip-shop (do., p.325), the mains (do., p.331), berker (Forces' Slang, p.15), cake-shop (Partridge: Dictionary of the Underworld, p.99), disorderly house (Partridge: Words, p.101), house of ill/questionable repute, sporting house (Mencken, p.304).

C. Geslagsiektes.

Soos reeds aangetoon is, is daar verskillende motiewe vir die gebruik van hierdie eufemismes. Naas die fatsoenlikheidsbegrip speel ook sedelike skaamte 'n rol, sodat hulle deels tot die tweede en die derde groepe behoort.

Hoewel die woord tans meer gehoor word, was sifilis lank byna 'n taboewoord (dink weer aan die hardnekkigheid waarmee taboewoorde voortleef). Sifilis, egter al weer eufemisties afgekort tot sif, kom òf van Ndl. òf van Eng. syphilis, van Frans syphilitique, van wetenskaplike Lat. syphiliticus, die b.nw. van wetenskaplike Lat. syphilis, d.i. die veneriese siekte, is die eerste deur die Itali-aanse humanis-geneesheer Fracastoro in 1530 gebruik in 'n gedig Syphilis, sive Morbus Gallicus (d.i. Sifilis, of die Franse siekte). Dit is die geskiedenis van 'n herder, Sifilis, wat aan hierdie siekte gely het. Sifilis beteken letterlik „vriend van 'n vark" (vir die eerste element vgl. nog Eng. sow, d.i. vark, en vir die tweede element die duister komponent filo-, Eng. philo-, soos in filosoof) (vgl. o.a. Origins, p.689, Klein, p.1561, WNT, XVI, 618).

Verbloemde name vir sifilis en ander veneriese ('n woord sonder nog enige ongunstige gevoelswaarde) geslagsiektes is eerlike siekte (omdat die siekte juis die verborge daad aan die lig bring; vgl. o.a. Schoonees, p.17), vuilsiekte (reeds in Trigardt se Dagboek onder 20 Maart 1837; vgl. Le Roux, p.21), slegte siekte (WAT, III, p. 186), geheime siekte (do.; ook in Amerika is die siekte bekend as secret disease; vgl. Mencken, p.304), kwaai-siekte (Mansvelt, p.91), spanjool (van Ndl. spanjool, uit Spaans español, d.i. Spaanse pokkies, sifilis, dus reeds 'n baie ou woord, nl. uit die tyd van die Spaanse seelui; vgl. o.a. Afr. Etim., p.608), makoula (van Noord-Sotho, d.w.s. Pedi, mo-kaola, d.i. sifilis; vgl. Afr. Etim., p. 404), dons (WAT, II, p.244).

Nederlandse eufemismes is o.a. tegen de lamp aan loopen/vliegen (vgl. Stoett, I, p.483, art. van Prick van Wely in NT, IX, 1915, pp.138-140), aangesmeerd raken (NT, IX, 1915, p.140), aangebrand (Moorman, p.63; vgl. Eng. to be burned, Frans être échaudé, Hd. sich verbrennen; vgl. NT, IX, 1915, p.140).

In Eng. is o.a. bekend blood-poison of specific blood-poison, social disease (Mencken, p.304). Geneeshere praat van wreath of roses, clap, dose en measles (Partridge, Slang, pp.191-2), sodate en diewe van a client for Rouen (die leër se hoofhospitaal vir hierdie siekte was aldaar; vgl. Fraser, p.246), he has been at Had'em, and come home by Clapham (Grose, p.179).

D. Sodomie en selfbevekking.

Juis in ons tyd steek sodomie blykbaar weer sy kop uit, en word daar heelwat oor hierdie afwykende gedrag gepraat en geskryf. Altyd geskied dit egter in vae, niks-seggende terme en omskrywinge.

In Feb. 1968 was daar selfs 'n wetsontwerp in die Parlement onder bespreking in 'n poging om dit die nek in te slaan. Die Minister van Justisie (mnr. Pelser) het 'n beroep op psigiaters en sosioloë gedoen om getuienis te lewer in sy ondersoek „na dié moeilike, ingewikkelde en delikate probleem” (Die Volksblad, 12 Feb. 1968, p.11). Die opskrif van hierdie betrokke berig was: „Min. Pelser vra getuienis oor hierdie afwykings”. Die opskrif van 'n soortgelyke berig in die Rand Daily Mail van dieselfde datum (p. 11) was: „Delicate problem appeal by Mr. Pelser”.

Die rede waarom dergelike berigte so vaag is, is omdat die woord homoseksueel (van Grieks homos, d.i. dieselfde, vandaar ook o.a. homogeen, homoniem), dikwels eufemisties verkort tot homo, al veel van sy eufemistiese krag verloor het. Teenswoordig klink sodomierter beslis sagter as homoseksueel.

Sodomieter, ook Ndl. sedert die 17de eeu sodomieter (soms verkort tot mieter; vgl. Franck-Van Wijk, p.429), is ontleen aan Grieks/Latyn sodomita, d.i. bewoner van Sodom (Afr. Etim., p.602). Sodom is nl. bekend as 'n sedelose stad waar baie „tegenatuurlijke“ (Huizinga, p. 181) ontug gepleeg is (vgl. Gen. 18 en 19, asook verwysings daarna in Deut. 29 v.23, Jes. 13 v.19, Jer. 23 v.14, Klaagl. 4 v.6, Matt. 11 v.24). Aan die woord kleef daar tans nog geen ongunstige gevoelswaarde nie.

Nog woorde wat opgeteken is, is die derde seks, les-biaan (slegs vir vrouens), haas (uit die taal van dagga-rokers in Pretoria; vgl. WAT, IV, p.22). In Mnl. het ketter ook nog die betekenis „sodomiet“ gehad (Franck-Van Wijk, p.303).

Argot en Bargoens is o.a. Ndl. flikker (Moorman, p. 65), hintemer (do., p.66), miskaf, miskuiken, misgaster, misgasser (do., p.275), Eng. back gammon player, back door usher, gentleman of the back door (Grose, p.22), nancy (Maurer in American Speech, X, 1935, p.18) willy, nola, wolf, guncell (do., p.22).

'n Ander onnatuurlike vorm word aangedui met die woorde selfbevlekking, ook bekend as onanie (van Ndl., reeds sedert die 18de eeu, eerste deur geneeshere gebruik n.a.v. die gedrag van die Bybelse figuur Onan (vgl. Gen. 38 v.9) wat geweier het om by sy broer se weduwee kinders te verwek; vgl. Afr. Etim., p.459) en masturbasie (waarskynlik van Lat. māsturbātus, die verlede deelwoord van māsturbārī, d.i. masturbeer, van man-stuprāre vir manū stuprāre, d.i. jouself met die hand bevlek, van manū, die ablatief van manus, d.i. hand, en stuprāre, d.i. jouself bevlek (Klein, p.946; vir 'n ander afleiding, vgl. Origins, p.386). (Die Latynse manus het dus 'n baie groot nageslag in Afr., bv. manuskrip, manikuur. mansjet, manier, manewale, emansipasie, manuvreer.)

Eufemistiese en/of skertsende omskrywinge is draad trek (baie alg.; vgl. ook WAT, II, p.277; vgl. ook die benaming onder die Gansbaaise vissers vir 'n seun in die puberteitsjare, nl. 'n riemrukker; vgl. TVV, Aug. 1951, p. 29; nog onlangs deur 'n student ook te Brandfort opgeteken), handkarretjie/handtrollietjie ry/stoot (WAT, IV, p. 74), handviool speel (WAT, IV, p.80), karring (nie so weinig gebruiklik soos WAT, V, p.360, beweer nie).

E. Wellus en impotensie.

Al die woorde wat die begerigheid beskryf om aan die geslagsdrif te voldoen, besit 'n pejoratiewe gevoelswaarde. Die taboewoord by uitstek is egter jags. Boshoff (Afr. Etim., p.304) stel die vraag of hierdie woord nie ook reeds 'n eufemisme is nie. Indien dit die geval is (wat baie waarskynlik blyk te wees indien gelet word op die woord se etimologie), dan sou dit gekom het in die plek van 'n woord wat nou ook vir ons verlore is. Jags, ook Ndl. jachtsch, hou verband met Ndl. jacht en jachtig, oorspronklik dus die haastige, ongeduldige gevoel om iets in die hande te probeer kry.

Die talryke vervormings wat van die woord bestaan, is 'n bewys van die gevoelsbelaaideheid daarvan. Weer eens word die aanstootlike kragte in die woord verswak, sonder om sy semantiese waarde te verklein, deur slegs 'n klank te vervang of te verander (vgl. ook hfst. VIII). Vervormings van die woord is te vind in WAT, V, p.13, nl. jagterig, jarig (volgens Boshoff, Volk en Taal, p.282, moet die gebruik van die woord aan die eufemisme toegeskryf word), jaerig (WAT, V, p.35), jars (vir moontlike ander verklarings, vgl. WAT, V, p.35), ook nog jings en jips (WAT, V, p.50).

Hoewel nie so plat as jags nie, word ook katools (wisselvorme jools, jolig, jolerig; vgl. WAT, V, p.13 en

p.70, ketools, bekools, katerjols, katerjools, katjols, katrols, katterjols, katterjools, kejols, kerjaans, katieks, ketiets, katieta, katieties, uitdrukkinge katools naatloos, van agter en van voor; vgl. WAT, V, p.416, p.430, p.611) vermy. Hierdie woord hou waarskynlik verband met Ndl. katholiek, en wel met vorme katholieksch en katholisch, Hd. katholisch, Oud-Fries katôlsk, ook in ongunstige betekenis (Afr. Etim., p.345).

Ander woorde is speuls/speels (van Ndl. speelsch, d.w.s. geneig tot die minnespel, ook by Van Riebeeck; vgl. Afr. Etim., p.610), fijêrig (WAT, V, p.13), plesierig (do.), vrolik (do.), opsternaat (do.), loops (do.), togtig/tugtig/tiftig (do.), broeis (WAT, I, p.532), bul soek (WAT, I, pp.556-7), ook buls (WAT, V, p.13), hitsig (WAT, IV, p.302, 'n moontlike wisselvorm ritsig; vgl. WAT, V, p.13), hups (WAT, IV, p.457).

Vir die eerste keer eufemisties aangewend in die huidige betekenis, is nog branstig/brons, ook broms (in Afr. van diere gesê; vgl. WAT, I, p.536; die oorspronklike betekenis was egter „gloed“; vgl. Franck-Van Wijk, p.95, WNT, III, I, 1530), geil (vgl. WAT, III, p.95; oorspronklik „vrolik“; vgl. Franck-Van Wijk, p.181), wulps (vroeër „dartel“; vgl. Franck-Van Wijk, p.808). Selfs wellus(tig) was vroeër eufemisties aangewend (vgl. Mnl. en Ohd. wollust, d.i. genot: Franck-Van Wijk, p.786; ook in Eng. het lust, oorspronklik „plesier“, 'n soortgelyke betekenisontwikkeling deurgemaak; vgl. Copley, pp.100-1).

Vir ander woorde wat gebruik word i.v.m. die seksuele moraal en wat in 'n pejoratiewe rigting ontwikkel het of besig is om te ontwikkel, woorde soos preuts, kuis, sedig en vulgêr, vgl. hfst. V.

Vervolgens word woorde met byna die teenoorgestelde betekenis as die voriges bespreek, nl. woorde wat impotensie of steriliteit aandui. Hulle word in die meeste gevalle m.b.t. diere gebruik.

Gewoonlik t.o.v. kleinvee en beeste (egter ook van mense) gebruik, is gus (WAT, III, p.486, Afr. Etim., p. 270). Onvrugbare koeie en merries is 'n kween (reeds bespreek in hfst. V). In die Fauresmith-distrik het 'n student ðf 'n eufemistiese vervorming ðf 'n volksetimologiese vorm opgeteken, nl. kwyn. 'n Dier wat nie teel nie, is kil (WAT, V, p.674), en 'n impotente man (ook 'n wewenaar) 'n hamel (WAT, IV, p.58).

In geen goeie geselskap sal die algemene benaming van 'n hermafrodiet (ontleen aan die Griekse mitologie; Hermaphroditus, seun van Hermes en Aphrodite het nl. albei geslagte in sy liggaam gedra; vgl. Origins, p.286), nl. trassie, genoem word nie (woord hou waarskynlik verband met Nama tara-s, d.i. vrou, vokatief tarase/tarasi, b.nw. tarase; vgl. Afr. Etim., p.655). Eufemisties is moffie, die reduksievorm van moffiedaai, „miskien gevolg van geestige inval van 'n geleerde om die „onfatsoenlike' trassie te vervang deur (her)mafrodiet (moontlik met Engelse uitspraak)" (Afr. Etim., p.428).

'n Dier word verder gekastreer (vir die oorsprong en betekenisontwikkeling van die woord, vgl. Origins, p.83). Hierdie woord het eweneens 'n kru gevoelswaarde, en die daad word eufemisties beskryf as regmaak (alg., reeds by Von Wielligh, p.165). So 'n „reggemaakte" bul is in die O.P. bekend as 'n kwankie (volgens die student wat dit opgeteken het, vind die woord sy oorsprong in Xhosa).

HOOFSTUK XXIV.

Liggaamsdele en Kledingstukke.

A. Liggaamsdele.

Dat daar eufemismes sal bestaan waarmee sekere in-tieme liggaamsdele aangedui word, is vanselfsprekend. Eerstens gee ons aandag aan die benaminge vir die anus.

Omdat dit deur fatsoenlike mense gebruik word, is die wetenskaplike term dikwels die eufemisme. Dit is ook die geval met anus (eintlik 'n ring, sirkel, van Lat. anus, vanwaar ook Eng. annular en annulet; vgl. Origins, p.19), rektum (van wetenskaplike Latyn rectum, d.i. die reguit gedeelte; vgl. Origins, p.563; ander woorde wat dus hiermee verband hou, is o.a. regs, regeer en rektor) en fondament (vroëer vervorm tot follement; vgl. prof. Coetzee: Ons Volkslewe, p.135).

Nog steeds versagtend, of miskien weer versagtend, ten spyte van sy ouderdom, is aars, (by Mansvelt, p.99, ook maars), ook Ndl. aars, reeds Mnl. aers/e(e)rs, Hd. Arsch, Eng. arse, 'n woord wat verband hou met Grieks orros, d.i. agterste, stuitjie en Grieks oura, d.i. stert; vgl. ook Iers err, d.i. stert (vgl. Franck-Van Wijk, p.6, De Vries, p.26, Afr. Etim., p.120, Origins, p.27).

Hierdie aars sit verskuil in aarsel (ook Ndl., ongeveer met die agterste terugbeur soos 'n steeks trekdier; opvallend ken ook Frans culer, d.i. rugwaarts gaan, uit cul, d.i. anus, vanwaar ook Eng. recoil; vgl. Franck-Van Wijk, p.7, Afr. Etim., p.120, Origins, p.554), asjas (reeds 'n eufemisme van asgat, 'n woord wat op sy beurt 'n gedeeltelike eufemisme is van aarsgat; vgl. Afr. Etim., p.142), blikners (van Ndl. blikaars/bliknaers; vgl. Afr. Etim., p.167; in Mansvelt, p.19, se tyd is die woord nog nie in fatsoenlike geselskap gebruik nie; teenswoordig kleef daar egter geen ongunstige gevoelswaarde aan die woord nie; vgl. nog F.A. Venter se gebruik daarvan in

Geknelde Land, p.327), en nersderm (Afr. Etim., p.445). (Ander woorde wat 'n soortgelyke melioratiewe betekenisontwikkeling deurgemaak het, is o.a. maaifoedie, foeter en (ver)neuk.)

As gevolg van 'n vroeëre veelvuldige gebruik het aars egter sy eufemistiese krag in Ndl. (vgl. Opstellen, II, p. 149) en Amerikaanse Eng. verloor. Daar is selfs die Bybelse ass vervang deur jackass, jack of donkey omdat die Amerikaanse uitspraak dit te veel na arse laat klink het (vgl. o.a. Bloomfield, p.396). Dit is ook as gevolg van hierdie vermyding en gevolglike onbekendheid van die woord dat Afr. aarsel, asjas, blikners en nersderm later 'n melioratiewe betekenisontwikkeling kon deurmaak. Teenswoordig is die woord weer opnuut "ontdek" (vgl. ook WAT, I, p.44, wat meld dat dit 'n anatomiese term is) en vervul weer eens die rol van 'n eufemisme.

Toe aars om eufemistiese redes vermy is, was gat oorspronklik 'n eufemisme (Opstellen, II, p.149). Hierdie woord is spoedig besmet, en is toe eufemisties vervorm tot gaai (bv. „ek het hom op sy gaai geskop“; vgl. WAT, III, p.2), òf uit die mv. (vgl. gaat/gat - gate/gaaie), òf uit die verkleinwoord gaatjie (o.a. uitgespreek ga(a)itjie) geabstraheer (vgl. Afr. Etim., p.233). (Hierdie betekenis van die woord tas ook 'n ander betekenis aan, nl. „opening in die grond“, en eufemisties word die woord vervorm tot gaat, bv. „die slang het in sy gaat gekruip“; vgl. WAT, III, p.5; vir soortgelyke gevalle van betekenisontaminasie, vgl. die vroeëre besprekings van vry, gemeenskap, omgang, intiem, beken.)

Nog meer vervormings is gaat/gaats/gats/gatta (dat hierdie woorde egter ook wisselvorme kan wees van gotta, van God, is 'n moontlikheid wat nie uitgesluit is nie; vgl. hfst. VIII), en selfs gars (in die uitdrukking die wind kom van die garsland af, dit is die garsland se, ook garslandse, windjie; vgl. WAT, III, p.30; volgens prof. Van der Merwe is garsland 'n verbloeming van gatsland/

gatseland, en hy het die woord dikwels in Oos-Transvaal in sy onverbloemde vorm gehoor; hy meen ook dat, indien dit werklik op 'n landbou-akker sou slaan, dit verbind sou wees met 'n beter bekende graan, soos bv. koring; vgl. Die Korrekte Woord, p.100; so 'n verklaring lyk aanneemlik as nog gedink word aan kaalgaarperske uit kaalgatperske; vir die eufemistiese vervorming van lg. woord, vgl. o.a. Schonken, p.68, aant. 1, Volk en Taal, p.266, Afr. Etim., p.316). Baie bekend is nog gawerjal, bv. „'n skop op sy gawerjal gee" (woord kom egter nie voor in WAT, Afr. Etim. en Terblanche en Odendaal nie).

Oorspronklik was ook hol i.p.v. gat 'n eufemisme. Na 'n spoedige pejoratiewe betekenisontwikkeling is hol eufemisties vervorm tot hool (dit kon soos gaat, indien 'n eufemisme van gat, deur verlenging van die vokaal, of uit die mv. hole ontstaan het; die vorm kom egter ook in Ndl. en dialekte, asook reeds in Mnl. voor; vgl. Afr. Etim., p.290).

In verskeie verwensinge en uitroepe word die woorde eufemisties vervorm of vervang, bv. jou holtand! (i.p.v. jou hol! i.p.v. jou gat!; nie in WAT), of hy maak 'n krater van hom (i.p.v. 'n gat) (vgl. hfst. VIII vir ander, soortgelyke, voorbeelde).

Huidige eufemismes vir gat is agterste, agterwêreld (reeds in OK, vgl. Malherbe, p.115, en Ons Taal, 15 Feb. 1908, p.1), agterstel, agterplaas, sitvlak (ook in Ndl. is bekend achterste, achterwerk, achterdeel - lg. woord was vroeër die gebruiklike woord vir nadeel; vgl. o.a. Opstellen, II, p.149, Verdam, p.283; en in Eng. backside, behind, bottom; vgl. Partridge: Slang, p.138).

Effens plat klink reeds agterpoort (WAT, I, p.122), agterent(d), stert en stêre (hier het dus dieselfde beginsel by die naamgewing gegeld as wat in die oorspronklike betekenis van aars opgesluit lê); vgl. ook die eufemistiese kaalstert i.p.v. kaalgat (WAT, V, p.99).

Wat interessant is, is dat boud(e) (nie in Ndl. in hierdie vorm en betekenis bekend nie, 'n woord wat waarskynlik verband hou met bal, bil en bult; vgl. Afr. Etim., p.183) nog nie 'n ongunstige gevoelswaarde verkry het nie, en ook dikwels eufemisties gebruik word i.p.v. gat.

Die gebruiklike woord in Ndl. is billen (soos nog voortleef in Afr. biltong en in gewestelike uitdrukkings soos kinders met wille kry op hulle bille ; vgl. WAT, I, p.412), deur verpleegsters vervorm tot bips (Meijers, p. 203). Moontlik is ook die vorm timtille (bv. „die Kaffer onder sy timtille geskop“, deur 'n student in 1964 te Montagau opgeteken) 'n vervorming van billen.

Gewestelike eufemismes is alie (bv. „pleks dat julle help, sit julle net daar op julle alies“; nie in WAT; deur 'n student is nog te Bloemfontein opgeteken praat van die wolf, dan trap jy op sy alie vir die bekende praat van die duiwel, dan trap jy op sy stert), blaker (vgl. op jou blaker skop dat jou kers wip: WAT, I, p.429), bas (bv. „met sy groot bas sit hy daar“, dus nie net in die betekenis „liggaam“ soos WAT, I, p.335, beweer nie), boom (bv. „iemand onder sy boom skop“; vgl. WAT, I, p.487), bakoond (bv. „op sy bakoond gekry“; vgl. WAT, I, p.320), kajuit(e) (WAT, V, p.144), kasteel (bv. „hy sit heeldag op sy kasteel“; vgl. Malherbe, p.37), tabernakel (bv. „op jou tabernakel kry“; vgl. hfst. V), kastrol (bv. „miere in jou kastrol hê“; vgl. Volk en Taal, p.282), kees (moontlik n.a.v. die kenmerkende sitvlak of bankies van 'n bobbejaan; vgl. WAT, V, p.464; ook hierdie bankies het nog geen hinderlike gevoelswaarde nie; vgl. o.a. Die Silwerpotlood, p.64, van Mikro: „Twee groot ou mannetjies stap saam met hulle, die banke so blink in die son“), bontkoei (bv. „onder sy bontkoei skop“, deur 'n student te Kestell opgeteken, en nie in WAT), agteros (eintlik „boude“, bv. „agteros meet die disselboom dra“, d.i. goedkeurend gesê van 'n vrou met groot boude; vgl. WAT, I, p.121), kadai (bv. „hy gaan sit op sy kadai“, deur 'n student in 1965 te

Pretoria opgeteken, nie in WAT), jis/jisse (o.a. deur André Huguenot gebruik, nl. „ek het 'n skop onder my jis gekry“; vgl. WAT, V, p.51).

Vervolgens word die eufemismes vir die vroulike borste bespreek.

Wat interessant is, is dat hierdie betekenistoepassing nog nie bors se ander betekenisonderskeidings aange-
tas het nie, soos wat dit wel die geval was in die geval van o.a. vry, gemeenskap, omgang, intiem en gat (vgl. al-
daar). Hierdie feit geld slegs vir die enkelvoud(bors), want in die mv. (borste) het daar wel 'n betekenisbeperking ingetree en so verseg kwekelinge om hulle borste uit te stoot (vir hulle is dit borse) aangesien borste vir hulle essensieel 'n vroulike konnotasie het. (Daar is natuurlik ook ander gevalle aan te toon waar die klankwettige -t- in die spreektaal uitgelaat word, bv. barse, korse, marke, worse - vgl. Van der Merwe se Die Korrekte Woord, p.271 - dog ek meen dat in die geval van borse die psigologiese faktor deurslaggewend is.)

Nog sagter as borste klink egter buuste, mv. buustes (vgl. ook buustelyfie), 'n woord wat blykbaar nie in Ndl. bekend is nie (nie in WNT, Van Dale, Franck-Van Wijk of De Vries nie), en Afr. waarskynlik via Eng. bust (van Frans buste van Italiaans busto van Lat. bustum, d.i. 'n graf-
tombe, oorspronklik 'n gefatsoeneerde stomp hout, a.g.v. die gewoonte om borsbeelde oor grafte te sit; vgl. Origins, p.65, ook Klein, p.213) binnegekom het, en boesem (Ndl. boezem, selfs in 'n persoonsnaam Hoogenboezem, Eng. bosom, eintlik „die swellende“; vgl. De Vries, p.47).

Dat borste en buuste jongere eufemismes is, blyk verder uit die feit dat hulle gekom het in die plek van pram, 'n woord wat blykbaar vroeër nie die ongunstige gevoels-
waarde besit het wat tans daaraan geheg word nie; vgl. . . ook die plantname prambos, pramdoring (vgl. Terblanche en Odendaal), perdepram (WAT, V, p.328 onder kardemon) en

die pleknaam Pramberg (in verskeie dele van die land; vgl. Nienaber: Pleknaamwoordeboek, p.329). Pram (ook Ndl.) kom nog nie voor by Kiliaen nie en is 'n deverbatiwe s.nw. by die ww. pramen, d.i. druk, knel, pers, 'n woord wat weer verband hou met Lat. premere, d.i. druk (vgl. o.a. Afr. Etim., p.518).

Ewe plat as pram, is tiet/tet/tetta, Ndl. tit/tet/tiet, Eng. teat/tit, moontlik oorspronklik 'n kinderwoord en dus klanknabootsend (vgl. De Vries, p.224, Afr. Etim., p.643), en dus oorspronklik ook nie 'n woord met so 'n ongunstige gevoelswaarde nie (vgl. ook Origins, p.697: "now held to be vulgar" - onderstreepte gedeelte myne).

Verdere eufemismes (afhangende van die gebruikssituasie ook disfemismes) is (voor)ossies, jong ossies, lemoene, blou oë („sy het pragtige blou oë") en tolle (almal opgeteken deur studente). Vergelyk Henriette Grové se gebruik van lg. woord in Jaarringe, p.43: „Maar eintlik was hulle maar soos vinkel en koljander: die tolle het dieselfde gebly en daar waar die heup die draai maak: 40 - 20 - 38".

Begin 'n jong dogter se borsies ontwikkel, heet dit die bye het haar gestee (WAT, I, p.561), terwyl die Gansbaaise vissers haar 'n molstoter noem (TVV, Aug. 1951, p.29).

Die hardnekkige voortleef van taboewoorde blyk veral uit die gewone benaminge vir die vroulike en manlike geslagsdele (vir die etimologie daarvan, vgl. Franken se Tentatiewe Etimologieë en Afr. Etim.). Weer eens is hierdie woorde nog nooit (of dan baie selde) op skrif gesien of in gesprekke gehoor, en tog is hulle aan almal bekend (vir 'n moontlike verklaring, vgl. hfst. III). Partridge (Slang, p.139) beweer: „The 'Saxon' words for the membrum virile and the pudendum muliebre are excellently idiomatic and belong to the aristocracy of the language, but, because they denote these intimate parts, are - by a mental twist best left to the psychologists - regarded as vulgar and,

though they are certainly not that, even as slangy".

As benaming vir die vroulike skaamdeel vervul die wetenskaplike term weer eens die rol van die eufemisme, bv. cunnus (vanwaar Eng. c . . t - om Origins, p.135 se spelling na te volg; woord verskyn glad nie in Klein nie; van dieselfde oorsprong is ook Afr. kont, 'n woord waarvan niemand meer die oorspronklike betekenis ken nie, maar tog nog 'n plat uitskelwoord is; die moontlikheid dat dit soos bv. maaifoedie nog verder in 'n melioratiewe rigting kan ontwikkel, is nie uitgesluit nie; vgl. nog Afr. Etim., 364, Franck-Van Wijk, p.335), pudenda (vgl. Origins, p.532 onder pudency), vulva (vgl. Origins, p.790 onder voluble, par. 2).

Versagter is ook skaante of skaamdeel (reeds in Ons Taal, Mei 1908, p.4).

Hoewel doos/dosie, koek(ie)/tert al plat klink, is hulle nog sagter as die gewone taboewoord. Hoe koek, d.i. 'n lekkerny, sy betekenis kon uitbrei tot die een onder bespreking, is nie moeilik om te verklaar nie. Die feit dat 'n koek altyd lekker is, leen hom uiters maklik daartoe dat die betekenis uitgebrei word om alles in te sluit wat aangenaam is, eers op die tong, dog later ook vir al die ander sintuie. In Twelfth Night (II, iii, 123) skryf Shakespeare:

"Dost thou think because thou art virtuous,
there shall be no more cakes and ale?"

(d.w.s. nie meer aangename dinge nie). Die betekenisuitbreiding in Afr. (ook in ander tale; vgl. o.a. Huizinga, p. 510 "een ouwe taart", Songs and Slang, p.169 tart, Partridge: Underworld, p.99 cake en p.715 tart) het dus op natuurlike wyse plaasgevind. Dat almal van hierdie betekenis bewus is, blyk ook uit die feit dat Koekie 'n troetel- of bynaam vir dogtertjies is, dog nooit vir seuns nie.

(Prof. Coetzee, TVV, April 1961, p.29 e.v., verstrek nog 'n bewys vir hierdie bekendheid, nl. die gebruik van gaste op huilofte om "Eina! Eina!" te skreeu en ander

ruwe opmerkings te maak wanneer die bruidspaar die bruidskoek begin sny. In dieselfde interessante artikel bewys prof. Coetzee verder dat die bekende liedjie „Emma Koelemma” sy oorsprong moes gehad het in 'n ruwe stukkie straatlewe in die ongevormde moederlaag van ons kultuurgemeenskap, en oorspronklik 'n brutale uitnodiging aan 'n vroulike persoon was om te kom lê vir geslagsverkeer. Oorspronklik was dit nl.

„Emma, kom lê ma(ar),
sê vir jou grandma
ek wil 'n bisket (of baby; vgl. TVV, Jan. 1962, p.33) hê”. Eers nadat kom lê maar betekenisloos geword het as familienaam Koelemma, en nadat koek gekamoeifleer is as bisket (van Eng. biscuit), kon die lied 'n kultuurlied word wat in gemengde en verfynde geselskap sy verskyning kon maak sonder om konsternasie te verwek.)

Die benaming doos vind sy oorsprong daarin dat 'n doos iets is waarin goedere gebêre, geberg word (vgl. ook die soldateslengwoord uit die Tweede Wêreldoorlog, nl. soldoos, d.i. 'n vrou in militêre diens, moontlik 'n kontaminasievorm uit soldaat en matroos, dog nog waarskynliker skyn die verklaring te wees dat -daat deur -doos vervang is by wyse van seksuele toespeling; vgl. Afr. Etim., p.605). Hierdie betekenis van doos het nou egter tot gevolg dat die gebruik van doos in sy oorspronklike betekenis in die spreektaal bykans heeltemal verdring raak deur boks/boksie (van Eng. box), behalwe in samestellinge, liefs in verkleinde vorm, bv. kartondoos, vuurhoutjiedosie.

Talle voorbeelde van woorde wat in 'n pejoratiewe rigting ontwikkel het a.g.v. hierdie proses van betekenis-spesialisasie is reeds bespreek (o.a. vry, gemeenskap, omgang, intiem, gat). Ook in Eng. is privy, die ontwikkeling van Frans privé, a.g.v. the privy parts en privy place, vervang deur private (behalwe in Privy Council, Privy Seal en Privy Purse). Die mv. parts was weer 'n gewone

uitdrukking vir „talents, mental ability", totdat die gebruik van die woord „in veiled language" dit ook onmoontlik gemaak het (vgl. Jespersen: Structure and Growth, p. 230).

Die volgende eufemistiese omskrywing is by 'n Griekwa, werkzaam by 'n garage op Koffiefontein, opgeteken. Toe 'n motor se band gebars het, sê hy dat die binneband net mooi op sy geboorteplekkie (d.i. naat) geskeur het.

Maagdelike reinheid is bekend as 'n blom, bv. „deur 'n losbandige lewe is sy nou haar blom kwyf" (WAT, I, p. 444).

Veral in die taal van die onderste volkslae, soldate, en studente bestaan daar talle skertsende benaminge. Al hierdie woorde, hoewel sommige plat voorkom, is eufemismes, want hulle word gebruik in die plek van die algemene woord wat heeltemal taboe is. 'n Mooi voorbeeld van so 'n benaming is bokspoor (WAT, I, p.476). In Ndl. is o.a. opgeteken hebding, hollebol, mossel, pint, poppegoed, poppekraam, preut, wipperwap (Opstellen, III, p.229). Eufemismes onder Engelse dokters is o.a. fanny, the parts, en pussy (Partridge: Slang, p.191).

Die benaminge van die testes, hoewel plat, het nie die taboesterkte bereik soos wat dit die geval is i.v.m. die benaminge van die cunnus en penis nie.

Weer eens is die wetenskaplike naam die eufemisme, nl. testis, mv. testes, testikel (van Latyn testis, verkleinwoord testiculus, d.i. bewys (van manlikheid), en waarmee dus nog o.a. verband hou testament, Protestant, protesteer, Eng. testimonial, testify, contest; vgl. Origins, p.708, Klein, p.1594).

Al die benaminge hou verband met die vorm, nl. knater(s) (dialekties Ndl. is dit 'n geldbeursie, 'n los vrouesak onder boklere of 'n kossak; vgl. Franken: Tentatiewe Eti-

mologieë, p.27; vgl. ook Mnl. budel, d.i. beursie, vanwaar ook o.a. Afr. buideldier, in dat budelkijn sonder naet; vgl. Mnl. Handwoordeboek, p.120; Boshoff, Afr. Etim., p.356, meen dat dialekties Ndl. knar, d.i. 'n klontjie grond (knikker) kon meegewerk het, en vgl. die Eng. gebruik van nut en stone in die betekenis testiculus), peertjies (veral van lammetjies; vgl. ook Afr. Etim., p. 490), elandsboontjies (weer veral toegepas op dié van lammetjies; deur 'n student opgeteken te Harrismith, nie in WAT; vgl. egter WAT, II, p.512 vir 'n beskrywing van elandsboontjies as plantnaam), doedelsak (WAT, II, p.218).

Verouderd is kul, bewaar in kulkaros, d.i. deurtrekker, en in die volksetimologiese vorm kuil in samestellinge soos kafferskuil en papkuil (van papekul, waar paap is priester, 'n spottende benaming sedert die Hervorming; vgl. Afr. Etim., p.375 en p.482). Nog 'n plantnaam, eintlik blommaam, wat verband hou met 'n benaming van die testiculus, is orgidee, Ndl. orchidee, Eng. orchid, woorde wat verband hou met Lat. orchis, Grieks orxis, d.i. testiculus (vgl. Afr. Etim., p.470, Origins, p.455). (Ander woorde wat reeds bespreek is, woorde wat 'n melioratiewe betekenisontwikkeling deurgemaak het en dus aan bruikbaarheid gewen het deurdat hulle hul etimologiese betekenis verloor het en dus heeltemal nie meer bekend is nie, is maaifoedie, foeter, neuk en verneuk, aarsel, asjas en blikners.)

Soos wat dit ook o.a. die geval is met cunus en testes, is penis 'n sterk eufemisme. Hierdie woord besit 'n ryke woordfamilie, veral in Eng., bv. pencil, penetrate, dus ook penetration, penetrative, penetrator, dog ook in Afr., nl. penisillien. Hierdie woorde is almal afgelei van Lat. penis, d.i. penis, 'n woord wat weer verband hou met Lat. penes, d.i. binnekant, die binnedringer (die voikalverandering was miskien doelbewus om 'n betekenisonderskeiding teweeg te bring; vgl. hfst. II, o.a. die bespreking van Got. daubs, baups en dumbs), 'n woord wat weer 'n

n-infiks vertoon (vgl. Grieks peos en Sanskrit pásas, d.i. penis, en stam van 'n Idg. wortel pe- (vgl. Origins, p.480 en Partridge: Charm of Words, p.78-9).

Versagtend is nog peester, roede, en in 'n mindere mate trul. Peester, ook Ndl. pezerik (reeds Mnl.), Oud-Fries pesel/päsel, Ned. pesel, Vlaams pezel, ook Eng. pizzle, hou almal verband met pees, d.i. spierbundel. Vir die epentetiese -t-, vgl. ook yster, wyster x wyser, paster x passer (vgl. Scholtz, TWK, Nov. 1947, p.18, Afr. Etim., p.490, Origins, p.499).

Roede, d.i. 'n tak, word ook in Ndl. in hierdie betekenis gebruik, en hou ook verband met Eng. rod (vgl. Franck-Van Wijk, p.553). Rod word ook in Eng. in hierdie betekenis gebruik, en vind parallelle in ander tale, bv. Fr. verge, 'n baie respektabele eufemisme (vgl. Partridge: Slang, p.191).

Franken (Tentatiewe Etimologieë, p.27) erken dat die afleiding van trul nie met sekerheid te bepaal is nie, en ook in Afr. Etim., p.660, word geen afleiding verstrekkend nie.

In die Bybel word aangetref voorhuid; vgl. Gen. 17 v. 11: „Julle moet aan die vlees van julle voorhuid besny word ...”.

Verouderd is instrument (nie in WAT). Die woord kom voor in Trigardt se Dagboek, nl. „zei hij dat zijn instrument tusschen zijn beenen af is” (vgl. Le Roux, p.241).

Eufemistiese benaminge, veral vir dié van seuntjies, is katotter/totter/totterman(netjie)/katottertjie/katotterman(netjie) en tokkelossie. Reeds by Kiliaen kom voor totel-manneken, d.i. „figuur (waarskynlik in die vorm van 'n dakspuier, Eng. gargoyle) by geboue uitstrekke wat die waters deur die mond of penis afvoer”. In Afr. is die benaming van die weinig bekende dakspuier van die outydse boukuns op die penis van kinders oorgedra. Die wisselvorm tot(t)el/tot(t)er kom dialekties in Ndl. voor, blykbaar reeds sedert Kiliaen. Vir die kollektief ka-

van katotter, wat ook reeds by Kiliaen voorkom, vgl. nog o.a. boel/kaboel/kaboedel (vgl. Afr. Etim., p.654).

Onder die Bantoe is Tokkelossie by uitstek bekend om sy baldadige geslagsverkeer met meide. Hierdie geloof is aan Blankes bekend, en in die spreektaal het spore oorgebly van sy seksuele kenmerke, soos bv. die benaming tokkelossie (vgl. Coetzee: Ons Volkslewe, p.51 en pp.75-6).

In die kindertaal is nog baie gebruiklik piepie/piepermantjie (vgl. hfst. XXV, C, 1).

Enigsins plat, hoewel nog sagter as die taboewoord, is akker (eintlik die eikel of glans penis; vgl. WAT, I, p.129), disselboom (WAT, II, p.204), 'n horing/hout hê ('n ereksie hê; vgl. WAT, IV, p.404; hoorn ook in Ndl. bekend in hierdie betekenis; vgl. De Keyser, Tijdschrift voor Ndl. Taal- en Letterkunde, no. 46, 1927, p.131), lat, swingel (vgl. WAT, IV, p.423 onder hout).

Engelse geneeshere praat van pencil and tassel, twig and berries (in beide gevalle geslagsdele van seuns), doodle en rod (van 'n volwassene; Partridge: Slang, p. 191; vgl. ook die vroeëre bespreking van Afr. roede). Aan die biljart is ontleen stick and bangers (Slang, p.233). Nog enkele Sleng- en/of Bargoense woorde is hammer of slug (Baker, p.163), Ndl. lummelbout (Moorman, p.69), deyser, flik, fluit, frik, pit, pissert, zebedeus (Opstellen, III, p.229).

Die saad is eufemisties bekend as amies (WAT, I, p. 180), en dié wat soms gedurende slaap afgeskei word, as dooievul (bv. „dooievul kry/afgooi"; WAT, II, p.256).

B. Kledingstukke.

Dit volg vanselfsprekend uit die vocrafgaande dat ook name van kledingstukke wat hierdie liggaamsdele bedek, in 'n mindere of meerdere mate vermy sal word en dat daar gesoek sal word na eufemistiese omskrywinge. Soos wat hierdie

eufemismes se betekenis weer besmet word en gevolglik in 'n pejoratiewe rigting ontwikkel, sal maar weer na ander aanduidingsmiddele gesoek word. Dit is dan ook een van die redes vir die baie sinonieme vir broek.

Oor die etimologie van broek (ook Ndl. broek, Hd. Bruch, Deens brog, Sweeds, Noorweegs brok, Eng. breeches, reeds On., Os., brôk, Ofri. brêk, Ohd. bruoh, Mhd. bruoch, Mnl. broec) heers onsekerheid. Een hipotese is egter dat 'n Idg. konsonantiese stam brôk-, brâk- oorspronklik die naam van 'n liggaamsdeel was, en dat dit saamhang met breuk, d.i. skeur, opening. Later het die woord gaan dien as aanduiding van die kledingstuk wat daardie liggaamsdeel bedek, soos ook o.a. Afr. lyfie, Ndl. lijfje, Eng. bodice. In Eng. word die agterstuk van 'n geweer vandag nog 'n breech genoem; vgl. ook breechloader, d.i. agterlaaier (vgl. o.a. Franck-Van Wijk, p.94 en Byv., p.26, De Vries, p.53, Klein, p.197, Origins, p.58).

Eers toe broek sy etimologiese betekenis, dus as natuurlike liggaamsopening, heeltemal verloor het, kon dit dien as aanduiding van 'n kledingstuk en het die woord aan bruikbaarheid gewen (vgl. weer die vroeëre besprekings van o.a. maaifoedie, (ver)neuk, aarsel, as-jas, blikners, selfs kont). Dieselfde verloregaan van 'n woord se etimologiese betekenis tref ons ook aan by noetjie, d.i. „bedekking van gebreide leer en veral van kalbasdop van glans penis“, moontlik van Tswana ncucu, d.i. penis; vgl. o.a. Afr. Etim., p.449)

Selfs nog in ons ^{huidige} gemeenskap het die woord in 'n mindere of meerdere graad geslagtelike bybetekenis (dit is ook o.a. prof. Abel Coetzee se bevinding; vgl. TVV, April 1961, p.28; 'n mens dink hier ook dadelik aan die plat uitdrukking hy het haar gebroek, d.i. gemeenskap gehad: WAT, I, p.532). Dat dit so is, blyk nog uit die feit dat mans van hulle broeke durf praat (dink ook aan die persoonsnaam Broekman), dog sodra die voorvoegsel onder-

vooraan geplaas word, moet 'n mens versigtig wees, terwyl daar van die gewone damesbroek in 'n gemengde geselskap glad nie gepraat word nie. Geskied dit wel, word eufemisties die verkleinwoord broekie gebesig, terwyl liefs 'n tweede eufemistiese middel, nl. die vreemde woord, se hulp ingeroep word, dus pantie, vroeër bloemer.

Het Afr., en ook Ndl., nie soveel las op hierdie gebied van die taboe a.g.v. welvoeglikheidsoorwegings nie (juister: taboe a.g.v. preutsheid), dan is dit heeltemal die teenoorgestelde in Engels. Van Ginneken (in 'n baie interessante art. in Onze Taaltuin, 1 Aug. 1935, p.111) merk in hierdie verband op: "... maar ook in de 20ste eeuw winnen het de Engelschen nog van ons allemaal door hun rijken schat aan taboewoorden voor dit kledingstuk". Ook Partridge (Words, pp.99-100) word getref deur die baie eufemistiese terme in Eng. vir hierdie kledingstukke, terwyl Schlauch verklaar dat in Eng. herhaaldelik 'n vervangende woord, dikwels van Franse oorsprong, gevind moes word "in order to spare their extremely delicate feelings" (p.117).

So het in Eng. bv. shirt in diskrediet verval (voor hom al smock), en is vervang deur Frans chemise. Laasgenoemde woord moes weer plek maak vir ander wat nog vaer is, bv. combination. Die onderste kledingstukke van mans was vroeër genoem breeches. 'n Gevoel van preutsheid het egter veroorsaak dat dit verruil is vir small clothes, knickerbockers, en later vir 'n leenwoord pantaloons, nog later afgekort tot pants, 'n woord wat op sy beurt die plek moes ruim vir trousers ("pants is tabooed as vulgar": Steadman in American Speech, X, 1935, p.97). Deur verlenging is trousers ontsmet tot a pair of trousers.

Die korresponderende kledingstukkies vir dames, vroeër pantalettes, het geword panties, knickers, step-ins, scanties, en 'n woord wat van die manlike kleding oorge neem is, nl. shorts. Chemise en knickers tesame word genoem lingerie of undies, later scanties i.p.v. underclothes

of underwear. In 1900 was dit flannels of linen. Ander, geheel nuwe (skyn-?) heilige terme, geskep deur die harde nood, is nog my mustn't mention-'em, umentionables, unwhisperables, irrepressibles, indescribables, ineffables, inexplicables, innominables, indispensables, unutterables, inexpressibles, indescribables, continuations, ens. (vgl. o.a. Jespersen: Growth and structure, p.230 e.v., Schlauch, p.117 e.v., Partridge, Words, pp.99-100, Van Ginneken se art. in Onze Taaltuin, 1 Aug. 1935).

Soos Van Ginneken in genoemde artikel (p.112) aantoon, kom dieselfde verskynsel ook in Duits voor.

Soos wat tans in Afr. die vreemde pantie gebruik word, is ook, i.p.v. buustehouer (besit definitief 'n pejoratiewe betekenis, meer gebruiklik is buustelyfie) veral die vreemde brassière (later weer eufemisties afgekort tot bra; vgl. ook Eng. pants van pantaloons) die gebruiklikste benaming vir hierdie intieme kledingstuk. In sy oorsprong in Frans was die woord in hierdie betekenis egter al 'n eufemisme, want oorspronklik het die woord in Mfr. 'n armband, -wapen („some kind of arm-guard") aangedui (vgl. Origins, p.57).

Net so word borstrok/borsrok vandag nooit meer gehoor nie ('n mindere oorsaak vir die verdwyning moet seker ook gesoek word by die veranderde modes). Eerder word gebruik korset, waarskynlik 'n nuwe ontlening aan Eng. corset ('n Mfr. verkleinwoord van cors, d.i. liggaam, van Lat. corpus, d.i. liggaam, oorspronklik 'n oorkleed, 'n heupstuk, 'n lyfie; aan dié woord is dus o.a. verwant Eng. corporal, corporation, corpse, corpulent; vgl. Origins, p.122). (Ndl. ken ook korset, meer gebruiklik is egter keurslijf; reeds Mnl.; vgl. o.a. „Heer Halewyn":

„Wat deed zi aen haer schoon korslijf?
Van gouden branden stond het stijf“.

Deur studente is te Bloemfontein, i.p.v. korset, nog opgeteken slopie en knyptang.

Daar kon nie uitgemask word of die algemene benaming vir die langpyponderbroek vir mans, nl. 'n Napoleon, skertsend, of eufemisties is nie. Onder Kleurlinge te Bloemfontein het 'n student ook nog opgeteken hy dra 'n Vasco da Gama.

'n Woord wat in verband staan met kledingstukke, en wat eweneens net nie in 'n goeie geselskap genoem word nie, is gulp. Veral as 'n persoon se gulsknoppe los is, word hy heel dipomaties van die feit in kennis gestel sonder om hom in verleentheid te bring of omstanders se aandag daarop te vestig.

Baie gebruiklik is daar is as op jou toon (jy skuld my 'n halfkroon), dikwels verkort tot jy skuld my 'n halfkroon/tiekie, dus 'n geval van 'n goeie begryper het 'n halwe woord nodig ('n eieskepping; vgl. Volk en Taal, p.339; vgl. ook TVV, April 1962, p.38).

Vervolgens is nog opgeteken jou staldeur/stal/deur staan oop (WAT, III, p.483), jou stalhek is oop (onder die Griekwa; vgl. Rademeyer, p.105), sy kantoordeur staan oop (deur 'n student opgeteken te Bloemfontein), daar is 'n knopie los (WAT, III, p.483), jou neus bloei (do.), daar is onraad met jou broek (do.), waar kry jy daardie medalje? (do.; vgl. met Eng. Turkish medal; vgl. Partridge se Songs and Slang, p.370, en show a medal; vgl. Forces' Slang, p.118), dit is eenuur/twee-uur/drie-uur, ens. (afhangende van watter knoop dit is wat los is; self opgeteken te Bloemfontein).

HOOFSTUK XXV.

Bepaalde Liggaamsfunksies.

Nadat die eufemistiese name en omskrywinge van sekere liggaamsdele ondersoek is, moet voorts aandag geskenk word aan verbloemende benaminge vir die daarbybehorende funksies, die sg. natuurlike behoeftes, asook vir voorwerpe wat daarmee verband hou.

A. Ontlas(ting) en Gemakshuisie.

1) Ontlas(ting).

In Ons Taal (15 Jan. 1908, p.18) merk S.J. du Toit reeds t.o.v. „stoelgang en die afwerpsels daarvan" op: „... di Afrikaander het 'n aangebore beleefdheid, daarom dat hij liwers ferbloemde uitdrukkings gebruik". Dit is teenswoordig die geval, dog in vroeër eeue was daar nog 'n bykomstige, stellig die belangrikste, rede waarom sulke uitwerpsels nie op hulle naam genoem is nie, nl. die feit dat hierdie voorwerpe taboe was (vgl. hfst. I, A). Nawerkinge van hierdie geloof vind ons in die feit dat die uitspraak van taboewoorde, veral van die magies potente uitwerpsels, as skelwoorde en as vervloeking dien. Selfs die Afrikaanse uitroep foei (met sy wisselvorme foef/foe/poe, en waarvandaan ook die kindertaalwoord foefies, d.i. ekskreta), 'n „uitroep van veragting, afkeer, afsku, walging, sterk afkeuring" (WAT, II, p.724), van Ndl. foei, 'n woord wat eers in die 16de eeu in die plek gekom het van Mnl. fi van Lat. fimus, d.i. ekskreta (vanwaar ook Afr. fiemies), is nie die gevolg van klankwettige ontwikkeling, slytasie of speelse verkorting nie, dog van noaïsering, en dus is Mnl. fi uit fimus op een lyn te stel met Ndl. je (d.i. Jesus), gé (d.i. God), p(é) (d.i. pes) (vgl. Mak in NT, 49, 2, pp.89-90).

Een van die oudste woorde was skyt (ook Ndl., en reeds Mnl., Ohd., Mnd., As. - vanwaar ook Eng. shit -, On., woorde wat teruggaan op 'n Idg. wortel skid, d.i.

spleet, skei (vgl. Franck-Van Wijk, p.586, De Vries, p. 190). Partridge (Origins, p.617) merk op: „Like the simples, the following compounds are no longer in polite use: shite-hawk and shitepoke, birds, and shithouse” (onderstreepte gedeelte myne; vroeër was die woorde dus wel fatsoenlik).

Ter eufemistiese vervanging van skyt is kak, ook Ndl. en reeds Mnl., waarskynlik deur geneeshere of die Latynlerende jeug ingevoer (van Lat. cacâre) (vgl. Afr. Etim., p.322, ook p.225 onder femies, Franck-Van Wijk, p.286, De Vries, p.108).

Toe hierdie woord sy eufemistiese krag verloor het, het medici en/of hulle studente in Nederland en Duitsland 'n volgende Latynse woord gebruik, nl. fimus, d.i. ekskreta, 'n woord wat nog bewaar is in femies (vgl. hy is vol femies i.p.v. hy is vol stront; vgl. Afr. Etim., p.225), en in die uitroep foei (vgl. bespreking aan die begin van hierdie hfst.).

Soos uit die voorafgaande blyk, vervul die terme wat deur die medikus gebruik word, dikwels die rol van 'n eufemisme (vgl. ook hfst. IV). Dit is ook teenswoordig die geval; vgl. stoelgang (hoewel reeds 'n ou eufemisme; vgl. Franck-Van Wijk, p.668, ook Huizinga, p.501), ontlas(ting); vgl. ook diarree en lawement (hoewel hierdie woord blykbaar besig is om verouderd te raak in sy bestaanstryd teen Eng. enema).

Oorspronklik moes ook drol ('n woord wat verband hou met draai, dus 'n „ronde, ineengedraaide voorwerp”; vgl. Franck-Van Wijk, p.136) en stront (eintlik „styf, hard”, en 'n woord wat dus verband hou met o.a. stert, sterf, stroef; vgl. De Vries, p.216) eufemismes gewees het. Selfs vandag nog is hierdie woorde effense versagtings van kak (vgl. o.a. WAT, II, p.334).

Beslis sagter is drek (vgl. Franck-Van Wijk, p.132), 'n woord wat in die samestelling duiwelsdrek selfs in 'n melioratiewe rigting ontwikkel het en sy etimologiese betekenis verloor het; vgl. die vroeëre bespreking van fiemies).

Die Ndl. beer, d.i. drek (vgl. Franck-Van Wijk, p. 41) en drijten (Mnl. driten, d.i. cacare; vgl. Franck-Van Wijk, p.134) kom blykbaar nie in Afr. voor nie (vgl. WAT, I, p.351). In Ndl. is nog 'n werklik verbergende, dog tans al 'n minder fatsoenlike eufemisme, estee of essetee, letterafkorting st (Opstellen, II, p.150).

Toe kak nie meer 'n versagting was nie, is hy eufemisties verder gekamofleer tot kakka, verkleinwoord kakkies tot akka, tot a-a, tot a, vorme wat ook voorkom in Ndl. en Platduitse dialekte (vgl. Volk en Taal, pp. 147-8, p.238, en Afr. Etim., p.322). Die uitgang -a word nl. dikwels, soos ook o.a. die verkleiningsuitgang, gebruik om eufemismes te vorm; vgl. nog o.a. gatta, gonna, allamatta (vgl. ook hfst. IV). Nog meer sulke, hoofsaaklik kindertaalwoorde, is akkies, atta, attie (vgl. WAT, V, p. 145) en ekke (Volk en Taal, p.238).

Stront word eufemisties gekamofleer tot tjorts (terselfdertyd ook klanknaboosend; vgl. Afr. Etim., p.647) tot jors of jorts (vgl. o.a. WAT, V, p.71) en in uitroepe tot strawberry (vgl. hy is 'n strawberry x hy is 'n stront; vgl. ook hfst. VIII), en skyt tot yt (vgl. WAT, V, p.145) en skeet (eintlik 'n wind wat uitgelaat word; vgl. afd. B van hierdie hfst.).

Nog meer kindertaalwoorde wat opgeteken is, is bolletjie (bv. „wil jy bolletjie maak”), gikkie, gi, gô (geen- een in WAT), foefies (vgl. die vroeëre bespreking van foei en fiemies), mensmis, nommer 2 (WAT, V, p.145).

Verbloeminge is voorts doeka (waarskynlik van Hot-tentots; vgl. WAT, II, p.219), dornings (bv. „in 'n doring trap”; vgl. Volk en Taal, p.284 en p.339), slagyster (dus

ook „in 'n slagyster trap"; vgl. Ons Taal, 15 Jan .1908, p.18;) vgl. ook Ndl. in het g_luk trappen: Huizinga, p. 174), ghwaai (van Bantoe; vgl. TVV, Aug. 1948, p.12, nie in WAT in dié betekenis), katjoema (Volk en Taal, p.297, WAT, V, p.418), kuddel (van diere; vgl. Afr. Etim., p. 375; sou die woord wat deur 'n student te Excelsior opgeteken is, nl. kittel in „ek moet gou gaan kittel" hiermee verband hou?), haaneier (d.i. hoendermis; WAT, IV, p. 9). Mis was vroeër bekend as Free State coal (Pettman, p. 178). Vergelyk ook die volgende beskrywing deur Eitemal in Skaduwees teen die Muur, p.52: „Van die hoenders wat in die afdak slaap, het 'n aandenking agtergelaat op die steel, en oom Gideon het so mooi daarin gevat. ,Vuilgoed! Ken julle nie julle plek nie, moet julle sommer orals ... vuilgoed!'".

Vir die handeling bestaan daar nog meer eufemismes. De Vooys (Opstellen, II, p.150) beweer: „In faekaliese aardigheden is de volkstaal altijd sterk geweest". Sterk eufemisties, ten spyte van sommige se ouderdom, is stoelgang hê (reeds bespreek), sy gevoeg doen (vgl. hfst. XXIII, A), jou behoefte doen (alg.), opelyf hê (reeds in Ons Taal, 15 Jan. 1908, p.18), deurstraling hê (do.).

Weer eens bestaan daar talle kinderwoorde vir die ww.: a, a-a, akka, akkies, atta, attie, foefie, foefies maak (almal reeds bespreek).

In alle gevalle moet die persoon hom verwyder: Die kamer verlaat (na die Eng.; vgl. WAT, V, p.199; vgl. ook die sametrekking kamerverlaat; vgl. WAT, V, p.205), agtertoe gaan (reeds in Ons Taal, 15 Jan. 1908, p.18; ook Ndl.; vgl. Huizinga, p.26; vgl. ook nog Ndl. zich verwijderen/absenteren; vgl. Opstellen, II, p.150), 'n draai(tjie) loop (alg., ook om 'n draai gaan; vgl. WAT, V, p.145), om 'n hoek(ie) gaan (WAT, IV, p.315), bossies toe gaan („omdat di meeste dit op 'n gelege skuilplek in di frye natuur" - S.J. du Toit in Ons Taal, 15 Jan. 1908,

p.18; hierdie verbloeming het egter reeds veel van sy eufemistiese krag verloor, so ook afgaan (do.), agter die bos gaan (WAT, V, p.145), en 2 uitdrukkinge wat deur studente opgeteken is, nl. boompies toe gaan en rantjies toe gaan), uitgaan (WAT, V, p.145).

Dikwels word 'n valse voorwendsel gebruik waarom 'n persoon hom moet verwyder, en daar skuil dus 'n eufemistiese versluieringsmotief in die beeld: Gaan hase jag (WAT, IV, p.22), 'n jakkals/uil skiet (WAT, V, p.18), 'n pou skiet (deur studente opgeteken te Bloemfontein, Bethlehem en Noord-Kaapland), 'n kat skiet (WAT, V, p.397), rooihonde verkoop (deur 'n student opgeteken te Harrismith), die Jood gaan betaal (WAT, V, p.68), die keiser gaan betaal, of aan die keiser skatting gaan betaal (WAT, V, p.469), die hotnot betaal (Taal en Taalverskynsels, p.110), belasting betaal (deur 'n student opgeteken te Clocolaan), gaan oplui (deur 'n student opgeteken te Dewetsdorp), die poskantoor besoek (deur 'n student opgeteken te Clocolaan), 'n parlementsitting om by te woon, of 'n wet in die parlementshuisie gaan maak (deur studente onderskeidelik opgeteken te Bloemfontein en Pretoria), gaan kyk waar die bul die hotnot/kaffertjie/koei gestoot het, soms ook gaan kyk waar die Hotnot die bul gestoot het (WAT, IV, p.415 en WAT, I, p.556), 'n kierie kap (WAT, V, p.657), blomme pluk (WAT, V, p.145; te vergelyk met die Middeleeuse blcemen lesen, en die 17de-eeuse bloemen, d.i. cacare; vgl. Stoett, I, p.102), hande was (do.), slagyster stel (do.; vgl. slagyster as benaming vir die s.nw.), 'n doring uit die rug haal (WAT, II, p.264, ook rug skoonmaak; vgl. WAT, V, p.145; vgl. ook doring as benaming vir die s.nw.).

Vervolgens is nog bekend broek losmaak/verbind (kom reeds voor in Ons Taal, 15 Jan. 1908, p.18, en het reeds veel van sy eufemistiese krag verloor; vgl. ook broek sny: WAT, I, p.659, lyfband losmaak: WAT, V, p.145, band trek:

do.; ook in Goerees en Overflakkees is bekend met den broek afgaan; vgl. NT, XIV, 1920, p.253), kleinhuisie toe gaan (alg., en eweneens al veel van sy eufemistiese krag verloor), (gaan) sit, nommer 2, mis (almal in WAT, V, p. 145), afhou (bv. „klein kindertjies snags afhou“; vgl. WAT, I, p.77), aspan skud (WAT, I, p.282), baken steek (WAT, I, p.318), kleistoot (deur studente in 1960 opgeteken te Somerset-Oos, en in 1965 te Okiep), hoop maak/hoopmaak/hopie maak (WAT, IV, p.398, reeds in Ons Taal, 15 Jan. 1908, p.18), katsit (WAT, V, p.435).

Aan Ndl. is ontleen 'n groot (ook klein) boodskap doen (vgl. o.a. WAT, I, p.485). In Ndl. is die uitdrukking uit Frans vertaal en het aanvanklik baie netjies geklink, dog het al veel van sy eufemistiese krag ingeboet (vgl. Opstellen, II, p.150, Stoett, I, p.102, Huizinga, p.86).

Let op na die gebruik van die vae, algemene terme (een van die middele om eufemismes te vorm) in die kind het foutgemaak (vgl. Die Korrekte Woord, p.98), het jy iets gedoen (bv. aan 'n persoon in 'n siekekamer gevra), 'n hoë nood hê (alg., ook Ndl.; vgl. Huizinga, p.380), wag, my maag wil gesels (baie sagter as my maag wil werk; vgl. WAT, III, p.176).

Is 'n persoon se maag omgekrap, dan word dit verbloemend beskryf as „die vet vleis het hom die heel nag gejaag“ (WAT, V, p.3), in die jandun wees (WAT, V, p.28), hy sit voor die hek (deur 'n student opgeteken te Rietbron in die Karoo, nie in WAT).

Nie net wanneer direk na die handeling of die voorwerp verwys word, word van eufemismes gebruik gemaak nie, dog ook, omdat daar 'n ongunstige gevoelswaarde aan die woord kleef, word die woorde in ander gebruiksgevalle vermy, dus in ander samestellinge, uitdrukkinge, uitroepe, ens. Net soos wat gatsland in die uitdrukking die wind kom van gatsland af verbloemend vervorm is na garsland, of kaal-gatperske kaalgaarperske geword het (vgl. hfst. XXIV, A),

so het hanepootdruive ontstaan uit haneklootdruive (vgl. Volk en Taal, p.243, p.282, Franken: Taalhistoriese Bydraes, pp.184-7, veral p.185, Afr. Etim., p.275; vir 'n moontlike ander verklaring, vgl. prof. Abel Coetzee se opmerking in TVV, Jan. 1968, p.35), karkatjie uit kakkatjie uit Ndl. strontje (vgl. Volk en Taal, pp.265-6, Afr. Etim., p.339; vir 'n ander verklaring, vgl. M. de Villiers in T.Gw., Maart 1969, pp.81-3; interessant is egter dat De Villiers, hoewel om 'n heel verskillende rede, ook verklaar dat die gebruik van karkatjie aan die eufemisme moet toegeskryf word!), of dralpeer i.p.v. drolpeer (vgl. Afr. Etim., p.209).

Prof. Malherbe (p.210) meen dat in die woordgroep hoog aan iemand/iets hê, Ndl. het zit hem hoog, die voorstelling „vol tot hoog in die keel" aanleiding tot die ontstaan kon gewees het. Franken (Tentatiewe Etimologieë, p.35) betoog egter dat dit 'n eufemisme is vir hoog skyt aan iemand hê, en te vergelyk met Ndl. schijt hebben aan iemand of iets (WNT, XIV, 630).

Eufemistiese substitusie vind ons ook in van keurboompie na treurboompie (deur 'n student opgeteken te Boshof; vir meer substitusies vgl. WAT, V, p.629, ook onder keurbos) vir van keurboompie op strontboompie (vgl. o.a. art. van Malherbe in TWK, jg. 7, p.134) ('n variant is ook van groenmielies na kaboemielies; vgl. WAT, V, p.122), kraak of betaal, is die wet van Transvaal (kraak i.p.v. die growwe volkswoord), snuit-snuit die bult uit (i.p.v. skyt-skyt die bult uit), iemand wysmaak dat perdeve lemoene is (vir die Ndl. zich paardekeutels voor vijgen laten verkopen; vir meer voorbeelde en die vermelding van bronne, vgl. hfst. XX, A), iemand is deur die blare (blare i.p.v. mis i.p.v. die growwe volkswoord).

In die woord kakkerlak is daar nie eens 'n werwysing na enige voorwerp onder bespreking nie, en tog is die onwelvoeglike assosiasie daarvoor verantwoordelik dat die woord effens gekamoefleer is tot kokkerot (mindere of meerdere

mate van invloed van Eng. cockroach is natuurlik ook nie uit te sluit nie; vir die benaming kokkerot, ook broodgogga, vgl. WAT, V, p.149).

2. Gemakshuisie.

Soos reeds elders (hfst. XIX, D en hfst. XX, B) word in die volgende paragrafe dankbaar gebruik gemaak van gewens wat deur prof. Abel Coetzee ingesamel en verwerk is (vgl. TVV, Aug. 1956, p.5 e.v.).

As gevolg van allerlei omstandighede is dit iets wat eers betreklik laat sy verskyning op ons plase gemaak het. Verskeie van prof. Coetzee se medewerkers het dan ook vermeld dat die enigste privaat in die buurt by die skool te vinde is (vandaar die bekendheid van die uitdrukking die kamer verlaat; vgl. vorige afd.), of dat die aard van die omgewing sulke geriewe eintlik oorbodig maak (vgl. ook S.J. du Toit (Ons Taal, 15 Jan. 1908, p.18) se opmerking by die uitdrukking bossies toe gaan, „omdat di meeste dit op 'n gelege skuilplek in di frye natuur“; vgl. nog agter die bos gaan, boompies toe gaan, rantjies toe gaan, kierie kap, ens.).

Die skool was dus verantwoordelik vir die verspreiding van hierdie kultuurgerief oor die hele kultuurgebied. Volgens prof. Coetzee bied dit ook 'n verklaring vir die treffende eweredige verspreiding van die benaminge gemakshuisie en kleinhuisie oor die hele land as gangbare aanduidings van dié gerief.

Aangesien die voorwerp aanvanklik van vreemde herkoms is, moet ons ook benaminge uit die vreemde verwag. Een van die oudste benaminge is sekreet (ook Ndl., en reeds Mnl., via Frans secret - waaruit ook Eng. secret - uit Lat. secretum, d.i. geheim; vgl. Afr. Etim., p.568). Volgens prof. Coetzee is die woord nog in 1956 sporadies deur van die heel oudste volkslede gebesig, en nog goed bekend in die suide en suidweste van ons taalgebied. 'n Vorming hiervan is deur Mansvelt (p.137) opgeteken, nl. sankrietjie.

Ander vreemde woorde wat gebesig word, is o.a. lavatory, closet, w.c., privé.

Die Afrikaanse (ook o.a. Ndl. en Eng.) latrine hou verband met Eng. lavatory. Latrine, ook Ndl. latrine, is ontleen aan Frans latrine, van Lat. latrina, d.i. bad, 'n woord wat weer verband hou met die ww. lavāre, d.i. was. Ander, onbesmette, woorde wat hiermee verband hou, is o.a. laventel (na.v. die gebruik van parfuum in sulke wasplekke), lawement, miskien lawa, en Eng. laundry (vgl. o.a. Afr. Etim., p.383, Origins, pp.340-1).

Engels closet is ontleen aan Oud-Frans clos, verkleinwoord closet, d.i. klein afperking, kamer, van Lat. clausum, d.i. afperking. Vanaf die Middeleeue tot aan die einde van die 18de eeu is closet aangewend om 'n private kamer te beskryf. Die gebruik in die 19de eeu van water-closet het die woord onbruikbaar gemaak vir ander gebruike (vgl. Copley, p.30). Teenswoordig word slegs die afkorting van water-closet, nl.w.c., aangevref.

Van vreemde oorsprong is ook priewie/priebie/priemie, van Ndl. privé, uit Oud-Frans privé, sedert die 16de eeu in die betekenis „persoonlik, privaat“, dog reeds in Mnl. privaet/priveye, soos privaet by Kiliaen, in die betekenis „latrine, sekreet“. Die woord was tot in die 19de eeu op skepe gebruiklik, en is in Suid-Afrika miskien behou o.i.v. Eng. privy (Afr. Etim., p.520). Afrikaans (en Ndl.) privaat het 'n soortgelyke betekenisontwikkeling deurgemaak (vgl. Franck-Van Wijk Byv., p.132).

Blykens hulle oorsprong is al die voorafgaande woorde dus sterk eufemismes. Deur herhaalde gebruik het sommige al van hulle eufemistiese krag ingeboet, en in 'n poging om hulle nog te gebruik, word hulle nou vervorm in die volksmond. Hoewel dit deels 'n volksetimologiese verskynsel is, moet die behoefte aan nuwe eufemismes nie uit die oog verloor word nie. Lavatory word eufemisties vervorm tot lêtrie, lewventrie, lewwie tot lêf, lêketrie,

closet tot klôset tot klôsent tot klôssing, klôssie (ook onder die Griekwa; vgl. Rademeyer, p.111), klôshuis, klossit (prof. Pienaar in TVV, Nov. 1945, p.50), klooster (Mansvelt, p.81), w.c. tot weesee en dubbeljoesie (a.g.v. 'n deurmekaarloop van begrippe a.g.v. betekenisverbleking en assosiasie; uit Ndl. stam nl. in dubio wees, d.i. twyfel, 'n vorm wat oorgaan tot in die dubbeljoe wees tot die dubbeljoesie, d.w.s. w.c. met Engelse uitspraak; vgl. prof. Coetzee, a.w., p.6).

Ook toilet was die eerste keer, in hierdie betekenis, eufemisties aangewend. Die woord gaan terug op Lat. tēla, d.i. geweeft materiaal, waarvandaan Oud-Frans - Middelfrans teile, later toile, d.i. kledingstof („cloth“), asook 'n spinneweb. Die verkleinwoord van die Middelfranse woord was telette, later toilette, d.i. 'n stukkie materiaal. In Frans het die woord die betekenis aangeneem van „'n lap om toiletbenodigdhede skoon te hou“, vervolgens „die tafel waarop dit geplaas word“, in die 17de eeu „die handeling om jou te klee of te versier“, en in die 18de eeu „klere en versiersels“ (Origins, p.699). As gevolg van een spesifieke aspek van die voorbereiding om in die openbaar te verskyn, het die woord ook in onguns verval. Vandag word eufemisties gepraat van ruskamers (bv. langs ons paaie, alhoewel niemand daar gaan rus nie), kleeokkamers (weer eens gaan niemand hulle verkeer nie), of dit heet dat daar geen of onvoldoende geriewe is. Vergelyk ook in Engels retiring-room, wash-room, public comfort station (Mencken, p.304), powder-room en selfs lounge (Schlauch, p.118). Hierdie gebruik om so 'n vae, niksseggende woord te gebruik, kan egter reeds teruggevoer word na die Romeine wat die plek genoem het publicus locus (vgl. Origins, p.483).

Vroeër moes selfs kleinhuisie en gemakhuisie eufemismes gewees het. Laasgenoemde woord kom selfs voor in die Bybel, bv. II Konings 10 v.27: „... en (hulle het) die klippilaar van Baäl afgebreek en daar gemakhuisies van gemaak ...“. (Dit is dus foutief om Eng. easy chair met

gemakstoel te vertaal, want 'n gemakstoel kan slegs in 'n gemakhuisie wees, dog in 'n sitkamer staan daar 'n leuningstoel, of dan hoogstens 'n gemaklike stoel; vgl. ook Die Korrekte Woord, p.104 en Afr. Etim., p.242). Hierdie plek word soms ook geheime gemak genoem (ook Ndl.; vgl. WAT, III, p.134, Afr. Etim., p.242).

Dikwels word die plek verdoeselend aangedui d.m.v. name van bekende openbare geboue, en die gevolgtrekking waartoe prof. Coetzee gekom het, is dat hierdie noemwyse hoofsaaklik in die taal van mans voorkom, bv. parlements- of goewermentshuis (vgl. ook die vorige afd., 'n parlementsitting bywoon en 'n wet in die parlamentshuisie gaan maak, d.i. ontlas), pastrie (van pastorie), poskantoor, hotel, bank, kantoortjie, buitegebou, stal. Uit die taalgebruik van vrouens het prof. Coetzee slegs kantoor, parlamentshuis en koning se paleis opgeteken, en by kinders kafee, fort en offies (van office; vgl. kantoor).

Veral mans dui die plek aan d.m.v. vrouensname, hoofsaaklik op sy Engels, bv. mrs. Jones, mrs. White, ouma, ounooi, tant Hessie. Sulke benaminge kan nuutskeppinge wees; dog hulle kon ook ontstaan het onder invloed van Ndl. tante Meijer/Betje/Suze of Eng. to see one's aunt/mrs. Jones (vgl. Stoett, II, p.319). Uit die vrouenstaal is opgeteken: Ounooi, tant Hessie, mrs. Jones, mrs. Kriek. Soortgelyke benaminge ontbreek heeltemal in die kindertaal.

Onder mans kom nog voor spens, kajuit, blokkies, ketel (tans nog baie alg. onder studente, ook plat poepketel), jintelman (van Eng.), die Jood (vgl. ook gaan jood betaal, d.i. ontlas: WAT, V, p.68), die fluitplek (ook by seuns). Gebruiklik onder vrouens is nog binnekamer, beste plek, leidies (van Eng. ladies), die groot huis, dips (ook by kinders), sitkamer (eweneens by kinders), fellagôna (van Bantoe). Kinders gebruik hokkies, dubs (vgl. dips), pings, gaggaplek, kalliegheims, spoelkamers, kamerverlaat (WAT, V, p.205). Deur student is voorts nog opgeteken

weeshuis (bv. „maak vir 'n weeshuis"; te Brandfort), spoelie (onder verpleegsters by die Nasionale Hospitaal en by seuntjies van Greykollege; vgl. met die studente se ketel), akkediskas (d.i. 'n outydse toiletkamer, opgeteken te Bloemfontein, nie in WAT), kamoud (d.i. 'n draagbare toestel; opgeteken in die Harrismithdistrik, nie in WAT). Te Bandolierkop word gepraat van 'n grasleeutjie (d.i. 'n latrine; vgl. WAT, III, p.397).

In die volgende aanhaling uit Mikro se Die Silwerpotlood (p.118) word die benaming eufemisties verswyg: „Waar was die dag op die trein tussen Kaapstad en Worcester toe die deurknip van die dinges nie wou oopgaan nie" (vgl. ook hfst. IV).

Vroeër is in hotelle en dergelike plekke die privaat dikwels aangedui deur die syfer 100, en dus was gebruiklik na nommer honderd gaan (WAT, IV, p.363). Hierdie uitdrukking kom ook in Ndl. voor, en is 'n vertaling van Frans numméro cent, waarin cent 'n woordspel is met die werkwoordsvorm sent van die ww. sentir, d.i. ruik (vgl. Stoett, II, p.88).

'n Algemene Ndl. benaming is bestekamer, soms afgekort tot beste (vgl. o.a. Stoett, I, p.76). Volgens dr. I.D. du Plessis (p.14) word bestekamer nog deur die ouer geslag Maleiers gebruik. Nog 'n woord wat hulle gebruik, is djamman (p.11, nie in WAT).

In alle tale bestaan dus die behoefte aan eufemismes. Talle Ndl. voorbeelde is opgeteken deur Stoett (o.a. onder bestekamer, I, p.76, tante Meijer, II, p.319), De Vooy's (Opstellen, II, p.150) en Van Ginneken (Handboek, I, pp. 496-7). Skertsende benaminge wat onder soldate opgeteken is, is o.a. desert rose (Forces' Slang, p.55), musical chair (do., p.122), thunder-box (do., p.192). Ander Engelse Slangwoorde is the little house en my aunt's closet (Partridge: Slang, p.15).

As gevolg van veranderde gebruike is eufemismes soos nagkar (nagkarwerker), nagwa en jemkar (vgl. WAT, V. p. 40) besig om te verdwyn. Tans bestaan daar weer vir rioolplaas 'n skertsende benaming, nl. laventelplaas (deur 'n student opgeteken te Aliwal-Noord; die eerste persoon wat hierdie woord gebruik het, het waarskynlik nooit kon droom dat laventel juis verband hou met o.a. latrine nie; vgl. afd. A, 2 van hierdie hfst.).

B. Windlaat.

Soos wat dit met so baie ander woorde in hierdie afdeling die geval is, het ook hier die volkswoord byna taboesterkte bereik, en word baie selde gehoor of op skrif teëgekem. Tog is hy, oorspronklik 'n klanknabootsende woord (vgl. o.a. Afr. Etim., p.509), aan almal bekend. Klanknabootsend is ook tjorts (Afr. Etim., p.647). Sagter klink ook skeet (vgl. o.a. in van 'n skeet 'n kanonskoot/donderslag maak, d.i. iets oordryf), 'n woord wat verband hou met skyt (Afr. Etim., p.583; vgl. ook afd. A, 1 van hierdie hfst.).

Die daad word verbloemend beskryf as blaas (WAT, I, p.425) en knor (self opgeteken in Bloemfontein). Heeltemal niksseggend is ook blik sny (WAT, I, p.432), vinger sny (Volk en Taal, p.339), gasvry wees (vgl. WAT, III, p. 41), okkerneute kraak (opgeteken deur 'n student te Bethlehem). Dikwels word ook van skertsende omskrywinge gebruik gemaak, bv. 'n blouwildebees skiet (self opgeteken te Hendriena, Tvl., nie in WAT), 'n jakkals/uil skiet (behalwe „broek losmaak" ook „windlaat"; vgl. WAT, V, p.18).

Vervolgens is nog opgeteken sy agterdeur is oop (WAT, I, p.644), ek ruik bloed, d.i. iemand het 'n wind gelaat (WAT, I, p.437), koes Kaatjie/Kerneels, (daar kom 'n duiker), d.i. pas op, gee pad, iemand gaan 'n wind laat (WAT, V, p. 112), hy is los van knyp, d.i. laat maklik 'n wind (opgeteken deur 'n student te Bloemfontein).

Deur 'n student is in 1965 'n interessante uitdrukking opgeteken, nl. hy laat 'n boer (nie in WAT). Hierdie uitdrukking word nog deur Huizinga (p.82) vermeld. Blykbaar het boer niks te make met 'n boer, d.i.. landbouer nie (omdat sulke geluide dan alleen van hulle sou kon verwag word), dog dit is 'n klanknabootsende woord. By Stoke (IX, 636) kom voor: „Doe dede men teyken ende boer“, d.i. hulle het deur sigbare en hoorbare tekens te kenne gegee. Ook in Moriaen en in Karel ende Elegast(r.1070) kom dit in dié sin voor.

Twee verdere Ndl. uitdrukkinge wat deur Huizinga vermeld word, is de batterij laten spreken (p.53), en een broekhoest laten (p.97).

C. Urineer en n kamerpot.

1) Urineer.

Soos wat dit die geval was met die volkswoord onder afd. B, is ook hierdie taboewoord oorspronklik 'n klanknabootsende woord wat selfs in die Romaanse tale opgeneem is (vgl. Afr. Etim., p.502).

Hierdie woord word op sy beurt eufemisties vervorm tot piepie (ook Ndl.) tot pie. 'n Verdere vervorming is ook whie-whie. Dat piepie egter 'n selfstandige skepping is, is nie met sekerheid te verklaar nie aangesien dit ook uit Frans faire pipi oorgeneem kon wees (vgl. WNT, XII, 1, 1551). Net so kon ook pie ontstaan het o.i.v. Eng. pee. Behalwe pee is nog 'n versagtende vervorming in Eng. piddle (vgl. Origins, p.498).

Hoewel reeds 'n baie ou woord, klink urine/urineer nie plat nie, waarskynlik omdat die woord veelal deur geneeshere gebesig word. Die woord kom ook o.a. voor in Ndl. (reeds Mnl.) en Eng. In alle gevalle gaan die woord terug op Lat. ūrīna, 'n woord wat op sy beurt verband hou met o.a. Oud-Indies vār, vāri, d.i. water, Awesties vār, d.i. reën, Togaars wār, d.i. water, On. ver, d.i. see en On. úr, d.i. reën, almal woorde wat afstam van 'n Indo-Europese stam wer-,

d.i. water, reën, nat (vgl. o.a. Klein, p.1682, Origins, p.753).

Vroeër moes die neutrale water, ook water afslaan (ook Ndl. wateren) 'n baie bruikbare eufemisme gewees het. Teenswoordig het dit egter al heelwat van sy eufemistiese krag ingeboet.

Nog 'n woord wat van sy verbloemende krag verloor het, dog nog steeds sagter klink as die volkswoord, is fluit (ook Ndl.), 'n woord wat òf verband hou met Ndl. fluit, d.i. penis, òf met die Ndl. ww. fluiten, d.i. jou verwyder (vgl. Stoett, I, pp.201-2, Volk en Taal, p.137, Afr. Etim., p.229).

Ander uitdrukkinge wat verwys na die daad van verwydering is opsy gaan (Taal en Taalverskynsels, p.110), agtertoe gaan (Afr. Etim., p.229), eenkant toe staan (WAT, II, p.434), om 'n hoekie gaan (WAT, IV, p.315).

Dikwels word 'n valse voorwendsel gebruik waarom 'n persoon hom moet verwyder, en daar skuil dus 'n eufemistiese versluieringsmotief in die beeld: Na die weer kyk (Taal en Taalverskynsels, p.110), gaan perde voer gee (deur 'n student te Harrismith opgeteken), gaan neus poeier (deur 'n student te Bloemfontein opgeteken), gaan jakkals skiet (Afr. Etim., p.229), 'n uil gaan skiet (deur studente opgeteken te Dewetsdorp en Bloemfontein), 'n mol uit sy gat gaan jaag/dryf (deur studente opgeteken te Upington), gaan katjies roep (WAT, V, p.397), ketel uitspoel (WAT, V, p.609), bier tap (WAT, I, p.410).

Self het ek opgeteken gaan poeletjie (by 'n moeder teenoor haar klein dogtertjie), gaan pap (eweneens 'n kinderwoord, ontstaan uit moenie jou broek papnat maak nie, moenie pap nie), gaan lek (by 'n ou onderwyser te Bloemfontein; vgl. Eng. shed a tear: Partridge, Slang, p.161).

Word teen 'n boom of muur geurineer, word gesê jou lyf hond hou (WAT, IV, p.360), Ndl. een boom in brand

steken (Huizinga, p.87). Aan iemand wat in die pad urineer, word waarskuwend gesê pasop, jy kry 'n karkatjie (n.a.v. 'n ou volksgeloof; vgl. WAT, V, p.341).

2) 'n Kamerpot.

Teenswoordig is dit 'n voorwerp wat vinnig besig is om uit ons huise te verdwyn, en daar kan dus verwag word dat daar eersdaags nie meer 'n behoefte sal wees aan verbloemende terme nie. Vroeër was dit egter nie die geval nie.

Hierdie betekenistoepassing van pot gaan terug op Frans pot de chambre, eintlik dus „kamer-/waterpot“, verder weer verkort tot po (ook Ndl. po, Eng. po; vgl. Afr. Etim., p.507).

Pot word, oorspronklik eufemisties, vervang deur nagviool (vgl. o.a. Preller se Voortrekkermense, I, 1918, pp. 254-5: „Om die lood 'n beetje harder te maak, en ook om nie soveel daarvan te gebruik nie, werd veelal tin bijgesmelt, en daarvoor allerlei afgebruikte tafelgereedskap aangewende. En ook ánder voorwerpe! Meermale b.v. is't gebeur, als daar 'n grote jag-geselskap uit die laer gaat, dat die volgende dag ettelike nag-viole mankeer't, wat gebuit en opgesmelt was vir koëls), 'n uil (ook so genoem in verskeie Ndl. dialekte; vgl. Volk en Taal, p.242; miskien so genoem omdat die voorwerp, nes 'n uil, slegs snags voor die dag kom), 'n uilspieël (deur 'n student opgeteken te Bloemfontein; waarskynlik ontstaan a.g.v. die benaming uil, of ook n.a.v. die uitdrukking 'n uil skiet, dit is urineer of ontlas), 'n nagspieël (WAT, V, p.204 onder kamerpot), 'n nimbob (do.).

'n Interessante benaming is koos, ook genoem bloukoos (WAT, I, p.451), jakobus en jakob (WAT, V, p.23). 'n Engelse spreektaalwoord vir hierdie voorwerp is jimmy, die verkleinwoord van James, die eweknie van Jakobus (Afr. Etim., p.365). Prof. Boshoff vra: „Is die ooreenkoms

toevallig of bestaan daar verband en van watter taal het dit uitgegaan?" (vgl. ook Origins, p.316 onder jack, 2, par. 4).

Voorwerpe in hospitale sal waarskynlik in die toekoms onder eufemistiese woorde bekend wees. Tans is nog algemeen gebruiklik pan en bottel. Laasgenoemde is egter al gewestelik bekend as 'n duifie (WAT, II, p.377).

D. Menstruasie.

Menstrueer/menstruasie (ook o.a. in Ndl. en Eng.) gaan terug op Latyn mēnsis, mv. mēnses, d.i. maand, 'n woord wat deur medici in 'n gespesialiseerde betekenis behou is (vgl. o.a. Origins, p.391, Klein, p.963). In die Afr. en Ndl. (reeds Mnl.; vgl. WNT, IX, 38) maandstonde, soms verkort tot stonde, lê dus dieselfde betekenis opgesluit as in menstruasie. In plaas van maandstonde word ook dikwels gehoor periode.

Onder dames bestaan seker talle eufemismes vir hierdie verskynsel. Slegs enkeles kon egter opgeteken word, nl. sy verwag besoek van haar meester, haar ouma kom kuier/kom jou besoek/het opgedaag, jy ry met die rooi perd, dit is weer die slag van Bloedrivier, siek wees. In WAT II, p.763 kom voor nie fris wees nie, en in WAT, V, p.112 ou Kaatjie het kom kuier.

'n Hele aantal Ndl., Friese, Franse, Duitse en Engelse eufemismes kan gevind word by Stoett, II, p.297. Slegs na Ndl. m in het emmetjie, d.i. menstruasie, word verwys (vgl. ook Mak se bydrae in NT, 49, 2, p.90). Dit is 'n voorbeeld van verkorting a.g.v. noaisering, en te vergelyk met o.a. Ndl. je (van Jesus), gé (van God), p(é) (van pest), en Afr. t.b. (tuberkulose) (vgl. ook hfst. IV).

'n Voorbeeld van 'n vriendelik klinkende benaming is opgeteken onder Engelse geneeshere, nl. friends to stay (Partridge, Slang, p.191).

In Jaarringe maak Henriette Grové gebruik van 'n effektiewe manier om eufemismes te vorm, nl. verswyging. Een van die karakters word nl. aangekla dat hy die vader van Anna Vercuyl se onegte kind is, en nou getuig haar moeder: „Anna is my kind, Edelagbare, en ek het haar goed grootgemaak. Maar toe bly dit weg, Augustus, September. Toe sê ek: „Wie's die man, Anna?'" (p.107). Elders skryf sy: „Toe sy wakker word, was dit sulke tyd, en daarna gereeld volgens die maan" (p.136).

Dit is ook Henriette Grové wat in dieselfde werk van die volgende omskrywing gebruik maak: „Februarie, Maart, April en nou was dit al weer Desember, byna twee jaar en al die tyd was sy só bly dat die bloed wat vir twintig jaar gereeld al om die vierde week gewys het, opgehou het, die patroon van vrugbaarheid verbreek" (p.129).

In die Bybel word die eufemistiese omskrywing die reël van die vroue aangetref; vgl. o.a. Gen. 18 v.11: „Maar Abraham en Sara was oud, ver op hulle dae; dit het met Sara nie meer volgens die reël van die vroue gegaan nie". Elders word beskryf hoe Ragal, wat die huisgode van haar vader gesteel het, toe hy daarna kom soek het dit in haar kameelsak weggesteek het, daarop gaan sit het en vir haar vader gesê het: „My heer moet nie baie kwaai kyk nie, omdat ek nie vir u kan opstaan nie; want dit gaan met my volgens die reël van die vroue" (Gen. 31 v.35).

E. Vomeer.

Woorde wat hierdie handeling aandui, ontwikkel gedurig in 'n pejoratiewe rigting en moet telkens deur ander vervang word. Hier het ons dus weer met heelwat verslete eufemismes te doen. So was die betekenisfeer van mislik (Ndl. misselijk) vroeër veel ruimer as tans. In Oud-Nieunederlands was dit „onwel" in ruimere sin, en in Mnl. nog o.a. „verskillend, veelsoortig, onberekenbaar, onseker, sonderling, verkeerd, neerslagtig" (vgl. Franck-Van Wijk, p.433, De Vries, p.147). Ook onpaslik (vgl. Pienaar in TVV,

Nov. 1945, p.50), Ndl. onpasselijk, het eers in 'n ruimer sin „ongesteld" beteken. Hierdie woord is nl. ook 'n voorbeeld van die negativering van 'n woord met 'n gunstige gevoelswaarde d.m.v. on- (vgl. ook hfst. IV). Bredero gebruik nog die woord passelijk in die betekenis „in goeie orde, heeltemal gesond" (vgl. Franck-Van Wijk, p.471, ook die Byv., p.119). (By hierdie gebruik van onpaslik sluit ook aan Afr. onpassabel, d.i. ongemaklik, oordadig, bv. hy het hom onpassabel geëet; vgl. Afr. Etim., p.461.)

Woorde wat in Afr. net nie in 'n geselskap gebesig kan word nie, is braak en kots, en selfs die oorspronklike eufemismes opgooi en veral opbring.

Braak, Ndl. braken x breken (al in die 16de eeu), Hd. (sich er) brechen, hou verband met braak, d.i. onbewerkte grond omploeg, en breek (vgl. winde opbreek) (vgl. Afr. Etim., p.184, Franck-Van Wijk, p.89, De Vries, p.51).

Vroeër is gemeen dat kots, Ndl. kotsen, oorspronklik 'n onomatopee was (vgl. Franck-Van Wijk, p.341). Eerder moet egter verband gesoek word met Duits kotzen uit ouer koppezen, 'n woord wat weer aansluit by Mhd. koppen, d.i. spuug (vgl. De Vries, p.121). Die vorm met 'n inlautwysiging, nl. kits (vgl. WAT, V, p.722), moet ook toegeskryf word aan die behoefte wat daar ontstaan het aan 'n eufemisme (vgl. ook hfst. IV).

Teenoor hierdie woorde het vomeer, volksetimologies vermeer, Ndl. vomeren, nog nie so 'n kru gevoelswaarde verkry nie. Die woord gaan terug op Frans vomir, uit Lat. vomere, d.i. braak (Afr. Etim., p.694).

Vir my taalgevoel is ook naar word nog 'n versagtende vorm.

'n Woord wat ek nog nie dikwels teëgekomp het nie, is aardig (vervorminge arig, arrig, arrag). Blykbaar kom dit

egter in sekere dele taamlik algemeen voor (vgl. WAT, I, p.41, ook Malherbe, p.111, Afr. Etim., p.120).

Deur studente is nog te Bloemfontein opgeteken uitpak en deurbring.

Dieselfde eufemistiese substitusie vind in ander tale plaas. De Vooy's (Opstellen, II, p.151) wys daarop hoe in Ndl. braken en overgeven moes wyk voor die vreemde uitdrukking rendez-vous spelen, en hoe misselijk en onpasselijk vervang is deur flauw, kwalik, raar, draaiierig, naar. Om dieselfde rede moes in Eng. sick, a.g.v. sy assosiasie met mislikheid, wyk voor ill. In Amerika het vomit puke vervang, dog het op sy beurt taboe geword, en i.p.v. vomit word o.a. gehoor regurgitate, throw up, unswallow, eject (vgl. Steadman in American Speech, X, 1935, pp.97, 99 en 100). Ook in Frans het vomir verdwyn ten gunste van o.a. rejeter, rendre, s'expliquer, en in Duits is sich erbrechen (vgl. die vroeëre bespreking van braak) vervang deur sich übergeben (Vendryes, p.219).

Behalwe die eufemistiese woorde bestaan daar ook 'n aantal verbloemde uitdrukkinge, die bekendste waarvan seker is jong osse/kalwers inspan, 'n omskrywing waarvoor daar baie wisselvorme bestaan, o.a. jongosse/jong osse/jong os/jong kalwers leer/inspan/slaan/uitja, jongos speel (WAT, V, pp.65, 157). Malherbe (p.282) het die beeld herlei na bulkende jong osse, onwillig om hulle onder die juk te bring. Ook Boshoff (Volk en Taal, p.335) het aanvanklik gemeen dit is 'n eieskepping, dog later (TWK, Sept. 1926, pp.31-2; vgl. ook Afr. Etim., p.326) het hy die korrekte afleiding verskaf. Reeds Kiliaen het nl. 'n ww. geken kalven braecken, d.i. „vomere, reddere vomitum". In Ndl. word ook die uitdrukking een kalf leggen/maken gevind (Stoett, I, p.376). Veral in die 16de en 17de eeu was die uitdrukkingswyse egter algemeen in gebruik. Behalwe in hierdie vorm en as 'n ww. kalven, ook kalveren, kom die uitingsvorm nog in allerlei ander variante voor, bv. een kalfken werpen (zonder hoornen),

'n kalfken aanbidden, 'n kalf binden/baren/afbrengen/vastleggen, ens. Stoett toon aan dat die uitdrukking selfs in Duits en Eng. voorkom (vgl. ook WNT, VII, 1032, 1035).

Van die Ndl. 'n kalf aanbinden/vastleggen tot die Afr. kalwers inspan is nie 'n groot sprong nie, en vandaar kon dit geleidelik, deur die volksverbeelding, uitbrei tot jong osse inspan. Soos uit die verklaring van Stoett en die WNT af te lei is, kon al selfs in Ndl. 'n verskuiwing van die oorspronklike beeld plaasgevind het. Kiliaen vermeld bv. behalwe kalven ook nog 'n ww. kabbelen, d.i. „metaphor vomere“. Boshoff (TWK, Sept. 1926, p.32) stel dus die vraag of daar nie reeds in die 16de eeu 'n volks-etimologiese verskuiwing aan die gang was nie.

Wel 'n eieskepping is boedel oorgee (reeds in Ons Taal, Junie 1908, p.13), terwyl Scholtz (TWK, 14, 1, p.8) die uitdrukking in Z-Afr. van 7 April 1870 opgeteken het. In Ndl. (reeds Mnl.) is alleen bekend overgeven (vgl. WNT, XI, 1715). Boedel oorgee is dus 'n eie grappige, eufemistiese uitbreiding.

Deur studente is opgeteken gaan inkomstebelasting betaal (Potchefstroom), katte skiet (eintlik seesiek raak; opgeteken in die Vloot), gaan kieries kap (Kestell; nie in hierdie betekenis in WAT), sy kiewe kwyl (Dealesville, nie in WAT), geel om die kiewe wees, d.i. naar wees (Luckhoff, nie in WAT), sy meultjie maal terug (self opgeteken in Barkly-Oos), wil jy my die gang afhê, d.i. wil jy my naar maak (Bloemfontein), hy het 'n geel kop, d.i. voel naar (Kaapstad); voorts nog handeviervoet staan (WAT, V, p.72), 'n leeu sien (M.C. Botha in Vaderland, 30 Maart 1934, p. 13), kaat/kater/katterig, d.i. olik, kroes, mislik voel, veral die onaangename nadraai van 'n drinkery, van Ndl. katterig zijn (Huizinga, p.269, WAT, V, pp.413, 439, 751).

W.A. de Klerk (Die Wolkemaker, p.64) gebruik, i.p.v. „naar word“, die volgende omskrywing: „Hy steier eenkant toe en voel hoe sy binnegoed wals. Vinnig druk hy 'n serp oor sy neus en mond“.

HOOFSTUK XXVI.

Swangerskap en Bevallings.

Soos die onderwerpe in die vorige hoofstukke is ook swangerskap nie 'n onderwerp waaroor algemeen gesels word nie. Wat interessant is, is dat swanger (reeds Mnl., die oorspronklike betekenis is „wat swaar, traag beweeg“; vgl. o.a. Afr. Etim., p.627) nie gebruik word nie, dog veral verwag (sy verwag, is verwagend). Ook in Eng. is expectant mother 'n ingeburgerde eufemisme vir pregnant mother (vgl. o.a. Partridge en Clark, p.243). Verdam (aangehaal deur De Vooy, Opstellen, II, p.151) meen dat die Mnl. cmgorden en begorden ook oorspronklik eufemismes was (vgl. ook Mnl. Wdb., I, 710, WNT, II, 1, 1407-8).

Dikwels word vae, algemene terme gebruik om die toestand eufemisties te beskryf (vgl. ook hfst. IV), bv. ver heen wees, sy is 2 maande ver, sy is 10 dae oor die tyd, dit is met haar alweer sover, weer só wees, dit is alweer sulke tyd (vgl. Dirk Kamfer in Die Elfde Uur, p.53: „Ou man, dis al weer sulke tyd met ou Fytjie“; op dieselfde bladsy kom nog voor: „Ek kan nie onthou wanneer Fytjie nie kleintjies gehad het nie. En wanneer sy hulle nie hét nie, is sy hebbende“), nie fris wees nie (vgl. WAT, II, p.763), dra (bv. die vrou dra goed, ook in die Bybel; vgl. Luk. 11 v.27: „Salig is die skoot wat U gedra het“; vgl. ook WAT, II, p.275; vissers gebruik sy is in die drag; vgl. TVV, Feb. - Mei 1951, p.140), sy is omgekrap (self gehoor by 'n maatskaplike werker wat dit onder Blanke gevangenes opgeteken het); vgl. ook Mnl. groot gaen (Mnl. Handwoordenboek, p.231; vgl. ook Le Roux se Mnl. Gram., par. 342).

In die volgende geval word die woord eufemisties verswyg: „Ons was by die leivoor, Hentie, jou pa en ek. Ek was al vier maande, maar 'n mens kon nog niks merk nie“ (Jaarringe, p.16).

Sterk eufemisties is nog in die ander tyd wees. Oorspronklik sou ook in 'n geseënde toestand (Ndl. in gezegende omstandigheden verkeren; miskien aan die Bybel ontleen; vgl. Luk. 1 v.28) 'n vriendelik bedoelde eufemisme gewees het. Namate die delikate toestand minder as 'n seën gewaardeer is, het dit egter hoe langer hoe meer 'n ironiese kleur gekry (vgl. ook hfst. V). Hiermee kan vergelyk word Eng. in an interesting condition (Partridge, Words, p.95) en delicate condition (Mencken, p.304). Ook die Griekwa gebruik die eufemisme die vrou is in die omstandigheid of in die ander omstandigheid (Rademeyer, p. 105).

Afhangende van gebruiksomstandighede kan die volgende omskrywinge eufemisties òf skertsend bedoel wees: Sy het 'n brood in die oond (deur 'n student opgeteken te Kuruman, nie in WAT, dog slegs: Die brood begin rys, d.i. 'n aanduiding van swangerskap), dis hoogwater by haar (vissers-taal; vgl. TVV, Feb. - Mei 1951, p.140), 'n haasvel in die brei hê (Namakwaland; vgl. WAT, IV, p.717), in die berg hou (WAT, I, p.651; vgl. die latere bespreking van 'n bobbejaantjie gaan vang, d.i. geboorte skenk), sy het gaan gousblommetjies pluk (WAT, III, p.371), daar is 'n vlooi in die kous (die student wat dit in Windhoek opgeteken het, gee die volgende voorbeeldsin: „Jong, Marie is deesdae so olik ... ek is seker daar is 'n vlooi in die kous“, en die volgende verklaring: „Word gebruik deur tannies wat lekker sit en skinder oor iemand wat swanger is“), die gelaaide waentjie groei vinnig (deur 'n student opgeteken te Moorreesburg), 'n kind onder die hart dra (WAT, IV, p.105), daar is nie 'n enkele droë meid op die plaas nie, d.w.s. almal is swanger (deur 'n student opgeteken te Virginia), die sak het my gevang, d.i. my vrou verwag (Griekwa-uitdrukking; vgl. Rademeyer, p.104), (daar kom) 'n pakkie van ocrsee (deur 'n student opgeteken onder Kaapse Kleurlingarbeiders), die ooievaar verwag (ontleen aan òf 'n kindersprokie òf 'n ou volksgelofie; ook Ndl. de

ooievaar op visite krijgen; vgl. Huizinga, p.397), sy is getoor met die zoenkwa (TVV, Aug. 1948, p.16), die kar se as is af (WAT, V, p.310; vgl. die latere bespreking van kar omgooi, d.i. 'n miskraam hê).

Behalwe die eufemismes is ook die volgende ruwe disfemismes opgeteken: Sy het 'n boepens/is boepens (WAT, I, p.465), in die lyf wees (deur 'n student opgeteken te Hertzogville), hoog met die bol (WAT, I, p.477), sy dra 'n bondel (WAT, I, p.481), sy is in die boud (WAT, I, p.509; vgl. Ndl. zij heeft lood in de billen - Van Dale), sy is dik met die gat (visserstaal; vgl. TVV, Feb. - Mei 1951, p.140), sy het in 'n doring getrap (WAT, II, p.264), sy is op die paal (studentetaal; vgl. ook 'n meisie op die paal sit), kruywa stoot, ook slegs stoot, bv. sy stoot weer (vgl. o.a. TVV, Nov. 1945, p.50), die mol stoot (Malherbe, p.263; vgl. ook D.J. Opperman se Voëlvry, pp.28-9:

„Dis al weer só. Karel moet gat grawe.
Hy is die erdvark, gatgrawer van die trek.
Die ou kêrel sorg dat die molle stoot,
maar Karel krap hulle onder 'n hoop”).

Vir die daad om aan te dui dat 'n vrou geboorte geskenk het, bestaan daar eweneens enkele versagtings. Eienaardig is dat baar (Ndl. baren, reeds Mnl.) veelal vermy word in gewone gesprekke. Die woord kom veral voor in Bybeltekste en stigtelike literatuur. Dit was ook in Mnl. die geval, en dui dus op geleerde oorsprong (vgl. Franck-Van Wijk, p.33). Die woord het ontstaan uit Germaans beran, d.i. dra, lewe gee aan, 'n woord wat verder behoort by Lat. ferô, Grieks pherô, d.i. ek dra (De Vries, p.34).

In plaas van baar word veral beval (bevalling) gebruik. Beval (Ndl. bevallen) se oorspronklike betekenis was „na bed gaan om van 'n kind verlos te word”, en vervolgens by oordrag „baar” (vgl. WNT, II, 1, 2301).

Enkele male word ook gehoor kraam (veral bekend in die samestellinge kraambed, -saal, -inrigting). Die s.nw. kraam het oorspronklik die betekenis gehad van „seildoek”, en daarna eers dié van „deur 'n gordyn of seil afgeslote ruimte, meer bepaald die met gordyne afgeslote bed waarop 'n vrou geboorte skenk” (vgl. o.a. Franck-Van Wijk, p. 342, Stoett, I, p.461, De Vries, p.121, en vir die voorkoms van die ouere betekenis Mnl. Wdb., III, 2037-9, WNT, VIII, 1, 23).

Versagtend klink nog in die wêreld bring, geboorte skenk aan, aankom, bv. „die baba het aangekom”. Kleurlinge praat van afpak (WAT, I, p.87). Eufemisties is ook sy moet in die bed kom, d.i. moet beval (WAT, I, p.343; ook Ndl. naar bed moeten; vgl. Huizinga, p.54) en 'n kindjie aantrek, d.i. as vroedvrou optree (WAT, I, p.640; die Mnl. betekenis van vroed was nog „verstandig”; vgl. o.a. Karel ende Elegast, r.1400).

In die volgende aanhaling uit Geknelde Land (p.208) van F.A. Venter word die woord eufemisties verswyg: „Van voormiddag af, toe Julie kom sê het dit is sulke tyd vir Blommetjie, waak Buks al in die stal”. Want ook wanneer na diere verwys word, word i.p.v. koeie kalf/ooie lam dikwels 'n eufemistiese omskrywing gebruik, bv. koeie kry kalwertjies/ooie kry lammertjies.

Veral teenoor klein kindertjies is vroeër (en tans seker nog, hoewel minder algemeen) gesê dat hulle moeder berg toe gaan en daar 'n bobbejaantjie gaan vang. M.E.R. skryf die volgende (Drie vertellings³, p.2): „Weet die leser wat dit beteken as 'n vrou ‚berg toe gaan’? Ek wat langs 'n lang en groot berg woon, ken die uitdrukking goed Betta was onse Helena se moeder, wat klaarblyklik tot daardie datum nog steeds dergelyke soektogte voortgesit het, nl. om bobbejaantjies te vang. By een so 'n tog het sy dan Helena, by 'n ander Hettie huis-toe gebring”. Die uitdrukkinge is ontleen aan die geboortefabel, dog in Suid-Afrika het ons 'n aanpassing van die ooievaarmotief

wat in Europese lande bekend is (vgl. ook Malherbe, p. 137). Die uitdrukking kom reeds voor in Ons Taal, Junie, 1908, p.12; vgl. ook in die berg hou, d.i. verwag (WAT, I, p.651). 'n Sinoniem is babatjie vang (Malherbe, p. 123).

'n Enkele Ndl. eufemisme word aangehaal, nl. de bijen zwermen bij haar, Limburgs der biejes an et zwerme (Onze Taaltuin, jg. 5, p.158). Hier laat die uitswerming van die bye die gedagte aan baar ontstaan.

Van 'n man wat om en naby die huis moet bly omdat sy vrou moet beval, word eufemisties en/of skertsend gesê hy staan gans (WAT, III, p.25; deur 'n student is te Kroonstad ook opgeteken gansloop, nie in WAT), en huis oppas (WAT, IV, p.439). Vroeër, toe die gesin nog na die naaste dorp moes gaan vir die gebeurtenis, is gesê hy maak velskoene (omdat vir almal nuwe velskoene gemaak is; vgl. Mansvelt, p.172).

Eufemismes vir miskraam is 'n ontydige bevalling (WAT, I, p.401) en die kar omgooi (vgl. art van L.C. Eksteen in TVV, Jan. 1965). Laasgenoemde uitdrukking kom ook in Ndl. voor (vgl. WNT, VII, 1, 1562). Behalwe die oorspronklike betekenis, nl. „miskraam hê", het daar in Suid-Afrika egter ook betekenisuitbreiding plaasgevind, en beteken die uitdrukking ook nog „'n miskraam bewerkstellig" en „die lewe skenk aan 'n kind" (vgl. TVV, Jan. 1965, pp.22-3, WAT, V, p.310). In aansluiting hierby kan ook genoem word die kar se as is af, d.i. verwag (do.).

SLOT.

Ten besluite moet die aandag by herhaling daarop gevestig word dat die lewende taal hom nie in aparte kompartemente laat inhok nie. Baie eufemismes staan op die grens van twee groepe, terwyl in ander gevalle daar verskeie motiewe is waarom 'n bepaalde eufemisme gebruik word. In verband met eufemismes vir ontug en geslagsiektes speel, naas die fatsoenlikheidsbegrip, ook sedelike skaamte 'n rol, sodat hulle deels tot die tweede en derde groepe behoort.

Ook is nie elke omskrywende term en uitdrukking wat hierin opgeneem is sonder meer 'n eufemisme nie. Dikwels sit daar spot in so 'n term, sodat dit gaan in die rigting van die disfemisme. Oorspronklik kon dit egter 'n eufemisme gewees het, en vir sommige taalgebruikers nog steeds eufemisties klink, terwyl dit vir ander reeds 'n ruwe disfemisme is. So kan bv. sy het 'n brood in die oond of dis hoogwater by haar (d.i. sy verwag) ðf eufemisties ðf skertsend bedoel wees.

Dat die Afrikaner (en trouens alle volke) i.v.m. die onderwerpe wat bespreek is, taalaktief was en nog steeds is, is wis en seker. Die rede vir hierdie taalvitaliteit moet grootliks by die eufemisme gesoek word, daardie dinamiese taalverskynsel wat so ontsaglik baie bydra tot die verryking van 'n taal.

En dan word nie eens aanspraak gemaak op volledigheid nie. Elke minuut van die dag mag daar 'n spreker wees wat die behoefte voel aan 'n nuwe eufemisme. Voeg hierby die feit dat daar nog baie min navorsing in Suid-Afrika gedoen is i.v.m. sekere familiële en sosiale taalkringe, dan word dit duidelik hoeveel voorbeelde nog wag op optekening, want hoewel nie uitsluitlik nie, was ons hoofsaaklik aangewys op voorbeelde uit die volkstaal, d.w.s. „die ongedwonge, natuurlike en frisse omgangstaal soos dit orals in ons land in spontane en sprankelende gesprekke tot uiting kom" (prof. Kok in Studierigtings in die Taalkunde, p.175).

Een van die veelseggendste onderafdelings van die studie was die invloed wat die eufemisme het op die betekenisontwikkeling van woorde. Diachronies sien ons hierin terselfdertyd baie duidelik die spore van ons kulturele ontwikkeling. Ook by etimologisering sal dus steeds terdeë met die invloed van die eufemisme rekening gehou moet word.

Oor enige gevolgtrekking betreffende die volksaard wat moontlik kan gemaak word indien gelet word op die gebruik van eufemismes, wil ek my aansluit by 'n vroeëre bevinding van prof. Kok. Hy het dit eintlik gehad oor die seggingskrag van Afrikaans, en dan merk hy op: „En tog is daar, afgesien van alles wat reeds genoem is, vir my dikwels iets huiwerends, iets tastends en weifelends in ons volkstaal. Miskien hang hierdie oordeel intiemer saam met die volkssiel as met die taal self, maar telken herinner allerlei neiginge in die taal my aan 'n innerlike skroom en terughoudendheid ... dit is asof 'n diepsetelende minderwaardigheidsgevoel ook die Afrikaner se taaluiting beïnvloed. Dit voel ek veral in talryke eufemistiese omskrywinge, in die veelvuldige aanwending van die verkleinwoord, in die toenemende gebruik van die agtervoegsel -erig om die krag van 'n woord te neutraliseer. Dit kom my voor asof die Afrikaner nie presies, onomwonde en ondubbelsinnig wil sê wat hy bedoel nie, maar versigtigheidshalwe sy toevlug neem tot allerlei kleurlose woordvorme of omskrywinge. Gedeeltelik hang dit ook saam met sy beleefde agterhoudendheid, sy jebroer-karaktertrek" (Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner, II, p.154).

BIBLIOGRAFIE.

A. Werke.

1. Baker, Sidney J.: The Australian Language; Angus and Robertson Ltd., Sydney, Londen, 1945.
2. Barnes, A.S.V.: Afrikaanse Spreekwoorde, Gesegdes en ander Uitdrukkinge; Nasionale Pers Beperk, Bloemfontein, Kaapstad en Port Elizabeth, 1949.
3. Bloomfield, Leonard: Language; George Allen & Unwin Ltd., Londen, 1958.
4. Boshoff, dr. S.P.E.: Beskouinge en Feite; Nasionale Pers Beperk, Kaapstad, Bloemfontein en Pretoria, 1936.
5. Boshoff, S.P.E.: Etimologiese Woordeboek van Afrikaans; Nasionale Pers Beperk, Kaapstad, Bloemfontein en Pretoria, 1936.
6. Boshoff, dr. S.P.E.: Volk en Taal van Suid-Afrika; J.H. de Bussy, beperk, Pretoria. Holl. Afrik Uitgevers - Mij. v/h J. Dusseau & Co., Kaapstad, 1921.
7. Boshoff, S.P.E. en Du Plessis, L.J.: Afrikaanse Volksliedjies - Piekniek liedjies (ballade-poësie) deel I (A); J.H. de Bussy, Pretoria, Amsterdam. Holl.-Afrik. Uitgevers Mij. v/h J. Dusseau & Co., Kaapstad, 1918.
8. Boshoff, S.P.E. en Du Plessis, L.J.: Afrikaanse Volksliedjies - Minneliedjies, deel II; J.H. de Bussy, Pretoria, Amsterdam. Holl.-Afrik. Uitgevers Mij. v/h J. Dusseau & Co., Kaapstad, 1921.
9. Boshoff, prof. S.P.E., Kok, prof. B. en Snijman, dr. F.J.: Kruim en Kors; Voortrekkerpers, Johannesburg, 1964.

10. Boshoff, S.P.E. en Nienaber, G.S.: Afrikaanse Etimologieë; Die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns, 1967.
11. Bosman, dr. D.B.: Oor die ontstaan van Afrikaans; Swets & Zeitlinger, Amsterdam, 1923.
12. Bothma, S.J.: 'n Algemene karakteristiek van die taalgebruik van die Kleurlinge aan die Rand; ongepubliseerde M.A.-verhandeling, U.P., 1962.
13. Brophy, J. en Partridge, E.: Sons and Slang of the British Soldier: 1914-1918; Eric Partridge Ltd., at the Scholartis Press, London, 1931.
14. Champion, S.G.: Racial Proverbs. A selection of the World's Proverbs arranged Linguistically; Routledge & Kegan Paul Ltd., Londen, 1938.
15. Changuion, A.N.E.: De Nederduitsche Taal in Zuid-Afrika hersteld; J.H. Collard, Kaapstad, 1844.
16. Coetzee, dr. Abel J.: Die Afrikaanse Volksgeloof; N.V. Swets & Zeitlinger - Boekhandel & Uitgeversmaatschappij, Amsterdam, 1938.
17. Coetzee, prof. Abel: Die Afrikaanse Volkskultuur. Inleiding tot die studie van volkskunde; A.A. Balkema, Amsterdam, Kaapstad, 1960.
18. Coetzee, dr. Abel: Ons Volkslewe - Volkskundige Opstelle; J.L. van Schaik Beperk, Pretoria, 1949.
19. Coetzee, prof. Abel J.: Teenstellings in die Taal; Nasionale Boekhandel Bpk., Kaapstad, Bloemfontein, Johannesburg, 1958.
20. Combrink, dr. Johan: Waar kom daardie woord vandaan? S.A.U.K., Johannesburg, 1969.
21. Concise Oxford Dictionary; Clarendon Press, Oxford, 1954 (COD).

22. Conrad, B.: Famous last words, with a foreword by C. Fadiman; Alvin Redman, Londen, 1962.
23. Copley, J.: Shift of meaning; Oxford University Press, Londen, 1961.
24. Davidoff, Henry: A world treasury of Proverbs from twenty-five languages; Cassell & Company Ltd., Londen, Mei 1961.
25. De Villiers, M.: Nederlands en Afrikaans; Nasionale Boekhandel Beperk, Kaapstad, Bloemfontein, Johannesburg, 1961.
26. De Vooy, dr. C.G.N.: Nederlandse Spraakkunst; J.B. Wolters' Uitgeversmaatschappij, Groningen, Batavië, 1947.
27. De Vooy, dr. C.G.N.: Verzamelde Taalkundige Opstellen, Tweede Bundel; J.B. Wolters' U.M., Groningen, Den Haag, 1925.
28. De Vooy, dr. C.G.N.: Verzamelde Taalkundige Opstellen, Derde Bundel; J.B. Wolters' U.M., Groningen, Batavië, 1947.
29. De Vries, dr. J.: Etymologisch Woordenboek; Aula-boeken, Utrecht, Antwerpen, sewende hersiene druk.
30. De Vries, Matthias: Verspreide Taalkundige Opstellen; Martinus Nijhoff, A.W. Sijthoff, 's-Gravenhage, Leiden, 1894.
31. Dingemans, G.F. en Van Braam, P.: Idiomen, Spreekwoorden, Spreekwijzen en Uitdrukkingen. Hollands-Engels en Engels-Hollands; Grocott & Sherry, Grahamstad, Oos-Londen en Johannesburg, 1908.
32. Dominicus, F.C.: Het Huiselik en Maatschappelik Leven van de Zuid-Afrikaner in de eerste helft der 18de eeuw; Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage, 1919.

33. Du Plessis, A.J.: Afrikaanse Woorde en Uitdrukkinge rondom die perd; ongepubliseerde M.A.-verhandeling, U.O.V.S., 1959.
34. Du Plessis, I.D.: Die Bydrae van die Kaapse Maleier tot die Afrikaanse Volkslied; Nasionale Pers Beperk, Kaapstad, 1935.
35. Du Plessis, S.F.: Die Taal van die Dagverhaal van Jan van Riebeeck; ongepubliseerde D.Litt.-proefskrif, U.P., 1934.
36. Du Toit, dr. S.J.: Suid-Afrikaanse Volkspoësie. Bydrae tot die Suid-Afrikaanse Volkskunde; Swets & Zeitlinger, Amsterdam, 1924.
37. Fourie, H.C.M.: Amandebele en hun religieus-sociaal leven; La Rivière & Voorhoeve, Zwolle, 1921.
38. Franck, J., Van Wijk, dr. N., Van Haeringen, dr. C.B.: Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal; Martinus Nijhoff, 'S-Gravenhage, 1949.
39. Franken, prof. dr. J.L.M.: Taalhistoriese Bydraes; A.A. Balkema, Amsterdam, Kaapstad, 1953.
40. Franken, prof. dr. J.L.M.: Tentatiewe Etimologieë; Annale van die Universiteit van Stellenbosch, jaargang 27, reeks B, no.I, 1953.
41. Fraser, E. en Gibbons, J.: Soldier and sailor words and phrases; George Routledge and sons, Ltd., Londen, 1925.
42. Frazer, Sir J.G.: The Golden Bough: A study in magic and religion. Part II: Taboo and the perils of the soul; Macmillan and Co. Ltd., Londen, 1922.
43. Frazer, J.G.: Aftermath: A supplement to The Golden Bough; Macmillan & Co., Ltd., Londen, 1936.

44. Frazer, J.G.: The new Golden Bough. A new abridgment of the classic work, edited, and with notes and foreword by dr. T.H. Gaster; Criterion Books, New York, 1959.
45. Gray, Louis H.: Foundations of Language; The Macmillan Company, New York, 1950.
46. Groenewald, dr. C.F.: Rijmpies en Raaisels - Bijdraë tot die Suidafrikaanse Volkskunde; J.B. Wolters' U.M., Groningen, Den Haag, 1919.
47. Grose, Captain Francis: A classical dictionary of the vulgar tongue. Edited with a biographical and critical sketch and an extensive commentary by Eric Partridge; Routledge & Kegan Paul, Ltd., Londen, 1963.
48. Heiberg, L.R.: Afrikaanse Visserstaal; ongepubliseerde D.Litt.-proefskrif, U.S.
49. Hoogenhout, P.I. en Schoeman, J.J.A.: Afrikaanse Idiome, Spreekwoorde en Segswyses; Maskew Miller, Beperk, Kaapstad, sesde vergrote en verbeterde druk.
50. Huizinga, A.: Nederlandse Zegswijzen, Ruim twaalfduizend spreekwoorden en uitdrukkingen uit Nederland en Vlaanderen, etymologisch, historisch en folkloristiesch verklaard; N.V. Uitgeversmaatschappij Elsevier, Amsterdam, Brussel, 1965.
51. Jespersen, O.: Growth and structure of the English Language; Basil Blackwell, Oxford, 1940.
52. Jespersen, Otto: Language, its nature, development and origin; George Allen & Unwin, Londen, Henry Holt and Company, New York, Februarie 1928.

53. Jespersen, Otto: Mankind, Nation and Individual - from a Linguistic point of view; George Allen & Unwin Ltd., Londen, 1954.
54. Kempen, dr. W.: Die verkleinwoord in Afrikaans; Nasionale Pers Beperk, Kaapstad, Bloemfontein en Port Elizabeth, 1940.
55. Kempen, prof. dr. W.: Woordvorming en Funksiewisseling in Afrikaans; Nasionale Boekhandel Beperk, Kaapstad, Bloemfontein, Johannesburg en Port Elizabeth. Geen datum verstrek nie.
- 56-7. Klein, dr. E.: A comprehensive etymological dictionary of the English language; Elsevier Publishing company, Amsterdam, Londen, New York, 1966 (volume I), 1967 (volume II).
58. Kloeke, G.G.: Herkomst en groei van het Afrikaans; Universitaire pers, Leiden, 1950.
59. Kok, dr. B.: Die Vergelyking in die Afrikaanse Volkstaal; J.L. van Schaik, Bepk., Pretoria, 1942.
60. Kritzinger, dr. M.S.B., De Villiers, A.M.M. en Pienaar, E.J.: Afrikaanse Spreekwoorde, Gesegdes, ens. met 'n kort verklaring van die betekenis en die Engelse ekwivalent; J.L. van Schaik, Bpk., Pretoria, ^{we}sentende druk, 1957.
61. Labuschagne, dr. G.J. (samesteller): Feesbundel - aangebied ter geleentheid van die viering van „die Wonder van Afrikaans“, 1959; Dagbreek Boekhandel (Edms.) Bpk., Johannesburg, 1959.
62. Lecoutere, C.P.F.: Inleiding tot de Taalkunde en tot de Geschiedenis van het Nederlands. Zesde verbeterde en vermeerderde druk bewerkt door L. Grootaers; N.V. de Vlaamse drukkerij, Leuven, J.B. Wolters, Groningen, Den Haag, 1948.

63. Lennox-Short, Alan: Our English; S.A.B.C., Johannesburg, geen datum verstrek nie.
64. Le Roux, prof. T.H.: Die Dagboek van Louis Trigardt; J.L. van Schaik, Beperk, Pretoria, 1966.
65. Le Roux, prof. dr. T.H. en Le Roux, prof. dr. J.J.: Middelnederlandse Grammatika; J.L. van Schaik, Bpk., Pretoria, 1951.
66. Lulofs, dr. F.: Beatrijs, uitgegeven met inleiding en aantekeningen; N.V. Uitgevers-Maatschappij, Zwolle, 1963.
67. McKnight, G.H.: English words and their background; D. Appleton-Century Company, New York, Londen, 1923.
68. Malherbe, prof. D.F.: Afrikaanse Spreekwoorde en Verwante Vorme; Nasionale Pers, Beperk, Bloemfontein, 1925.
69. Mansvelt, N.: Proeve van een Kaapsch-Hollandsch Idioticon met toelichtingen en opmerkingen betreffende land, volk en taal; A.J. van Huffel, Utrecht, 1884.
70. Mencken, H.L.: The American Language; Alfred A. Knopf, New York, 1955.
71. Meijers, J.A.: Taal en Leven; De Bezige Bij, Amsterdam, Junie 1949.
72. Moorman, J.G.M.: De Geheimtalen; W.J. Thieme & Cie, Zutphen, 1932.
73. Moormann, J.G.M.: De Geheimtalen: Bronneboek; W.J. Thieme & Cie, Zutphen, 1934.
74. Nienaber, G.S.: Afrikaanse Familiename; A.A. Balkema, Kaapstad, Amsterdam, 1955.
75. Nienaber, G.S.: Afrikaanse Woorde in Xhosa; Natalse Universiteitskollege, Pietermaritzburg, 1948.

76. Nienaber, G.S. (bundel opgedra aan): Taal en Tekens; Human & Rousseau, Kaapstad, Pretoria, 1963.
77. Nienaber, P.J.: Suid-Afrikaanse Pleknaamwoordeboek, deel I; Suid-Afrikaanse Boeksentrum, Kaapstad en Johannesburg, 1963.
78. Opperman, D.J. (onder redaksie van): Gees van die Wingerd; Human & Rousseau uitgewers (Edms.) Beperk, Kaapstad, 1968.
79. Overdiep, dr. G.S.: De Volkstaal van Katwijk aan Zee; N.V. Standaard-boekhandel, Antwerpen, 1940.
80. Overdiep, dr. G.S.: Stilistiese Grammatica van het moderne Nederlandsch; W.E.J. Tjeenk Willink, Zwolle, 1937.
81. Partridge, Eric: A charm of words - essays and papers on language; Hamish Hamilton, Londen, 1960.
82. Partridge, Eric: A dictionary of clichés, with an introductory essay; George Routledge & Sons Ltd., Londen, 1941.
83. Partridge, Eric: A dictionary of Forces' Slang, 1939-1945; Secker & Warburg, Londen, 1948.
84. Partridge, Eric: A dictionary of the underworld; Routledge & Kegan Paul Ltd., Londen, 1949.
85. Partridge, Eric: Here, there and everywhere. Essays upon language; Hamish Hamilton, Londen, Junie 1950.
86. Partridge, Eric: Origins. A short etymological dictionary of modern English; Routledge & Kegan Paul, Londen, 1959.
87. Partridge, Eric: Slang today and yesterday. With a short historical sketch, and vocabularies of English, American and Australian slang; Routledge & Kegan Paul Ltd., Londen, 1950.

88. Partridge, Eric: Words at War Words at Peace. Essays on Language in General and particular Words; Frederick Muller, Ltd., Londen, 1948.
89. Partridge, Eric: Words, words, words! Methuen & Co. Ltd., Londen, 1933.
90. Partridge, Eric en Clark, J.W.: British and American English since 1900; Andrew Dakers Ltd., Londen, 1951.
91. Pettman, the Rev. Charles: Africanderisms. A glossary of South African colloquial words and phrases and of place and other names; Longmans, Green and Co., Londen, New York, Bombaai en Kalkutta, 1913.
92. Potter, Simeon: Our Language; Penguin Books, Melbourne, Londen, Baltimore, 1954.
93. Rademeyer, dr. J.H.: Kleurling-Afrikaans - Die taal van die Griekwas en die Rehoboth-basters; N.V. Swets & Zeitlinger, Amsterdam, 1938.
94. Rompel, F.: Van alle kante; Nasionale Pers Beperk, Kaapstad, Bloemfontein en Port Elizabeth, 1941.
95. Schlauch, Margaret: The gift of language; Dover Publications, Inc., New York, 1955.
96. Scholtz, dr. H. van der M.: Taal en Taalverskynsels; Nasionale Boekhandel Beperk, Kaapstad, Bloemfontein en Johannesburg, 1954.
97. Scholtz, dr. J. du P.: Uit die Geskiedenis van die Naamgewing aan Plante en Diere in Afrikaans; Nasionale Pers Beperk, Kaapstad, Bloemfontein en Johannesburg, 1941.
98. Schonken. F.Th.: De Oorsprong der Kaapsch-Hollandsche Volksoverleveringen; Swets & Zeitlinger, Amsterdam, 1914.

99. Schoonees, dr. P.C.: Rondom die Woordeboek; Nasionale Boekhandel Bpk., Kaapstad, Bloemfontein, Johannesburg, 1958.
100. Schreuder, H.: Pejorative sense development in English; P. Noordhoff, Groningen, 1929.
101. Schuermans, L.W.: Algemeen Vlaamsch Idioticon; Gebr. Vanlinthout, Leuven, 1865-1870.
102. Schuermans, L.W.: Bijvoegsel aan het algemeen Vlaamsch Idioticon; Karel Fonteyn, Loven, 1883.
103. Sinclair, A.J.L.: Die Duiwel in die Afrikaanse Volkstaal; ongepubliseerde M.A.-verhandeling, U.O.V.S., 1963.
104. Skeat, the rev. W.W.: An Etymological dictionary of the English Language; Clarendon Press, Oxford, 1888.
105. Smith, J.J.: Op ons Taalakker; J.L. van Schaik Bepk, Pretoria, 1962.
106. Snijman, dr. F.J.: U woorde, u woordeboek - wetenskapwaardighede omtrent Die Afrikaanse Woordeboek; Raad van Beheer oor Die Afrikaanse Woordeboek, 1964.
107. Spoelstra, B.: Ons Volkslewe, Kulturhistoriese leesboek; J.L. van Schaik Bepk., Pretoria, 1924.
- 108-
 9. Stoett, dr. F.A.: Nederlandsche Spreekwoorden, Spreekwijzen, Uitdrukkingen en Gezegden naar hun oorsprong en beteekenis verklaard; W.J. Thieme & Cie, Zutphen, 1915 (eerste deel) en 1916 (tweede deel).
 110. Stoett, dr. F.A.: Nederlandse Spreekwoorden en Gezegden, achtste herziene en vermeerderde druk bewerkt door dr. C. Kruyskamp; W.J. Thieme & Cie, Zutphen, 1953.

111. Suid-Afrikaanse Nasionale Konferensie oor die onderrig van Afrikaans, 6 tot 8 April 1967, by die U.V., Bloemfontein; Die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns, Pretoria, 1967.
112. Terblanche, dr. H.J. en Odendaal, J.J.: Afrikaanse Woordeboek, verklarend met woordafleidings; Afrikaanse Pers Boekhandel, Johannesburg, 1966.
113. Te Winkel, dr. J.: Geschiedenis der Nederlandsche Taal; Blom & Olivierse, Culemborg, 1901.
114. Ter Laan, K.: Nederlandse Spreekwoorden, Spreuken en Zegswijzen; G.B. van Goor Zonen's Uitgeversmaatsch. N.V., 'S-Gravenhagen, 1951.
115. Valkhoff, Marius: Argot en Bargoens; J.B. Wolters' Uitgeversmaatschappij, Groningen, Den Haag, Batavia, 1933.
116. Valkhoff, Marius F.: Studies in Portuguese and Creole - with special reference to South Africa; Witwatersrand University Press, Johannesburg, 1966.
117. Van Dale: Groot Woordenboek der Nederlandse Taal. Achtse, geheel opnieuw bewerkte en zeer vermeerderde druk door dr. G. Kruyskamp; Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage, 1961.
- 118-
9. Van den Heever, prof. dr. C.M. en Pienaar, prof. dr. P. de V. (onder redaksie van): Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner; Nasionale Pers, Beperk, Kaapstad, Bloemfontein en Port Elizabeth, 1945 (deel I) en 1947 (deel II).

120. Van d. Lingen, P.M., Botha, J.P. en Hoogenhout, P.I.,
in samewerking met Boshoff, S.P.E.: Afri-
kaans through English Idiom; Maskew Miller,
Limited, Kaapstad, geen datum verstrek nie.
121. Van der Merwe, H.J.J.M.: Die Korrekte Woord; J.L. van
Schaik Beperk, Pretoria, 1968.
122. Van der Merwe, H.J.J.M.: Scheepsjournael ende Dagh-
register; J.L. van Schaik Beperk, Pretoria,
1969.
123. Van der Merwe, H.J.J.M. en andere: Afrikaans - sy
aard en ontwikkeling; J.L. van Schaik Be-
perk, Pretoria, 1968.
124. Van der Merwe, H.J.J.M. en andere: Inleiding tot die
Taalkunde; J.L. van Schaik Beperk, Pre-
toria, 1964.
125. Van der Merwe, H.J.J.M. en andere: Studierigtings
in die Taalkunde; J.L. van Schaik Beperk,
Pretoria, 1964.
- 126-
7. Van Ginneken, dr. Jac: Handboek der Nederlandsche
Taal; L.C.G. Malmberg, Nijmegen, 1913
(deel I), 1914 (deel II).
128. Van Haeringen, dr. C.B.: Ironie in Woordbetekenis;
P. Noordhoff N.V., Groningen, Batavië, 1939.
- 129-
130. Van Rooyen, G.H.: Kultuurskatte uit die Voortrekker-
tydperk; Nasionale Pers Bpk., Bloemfontein,
Kaapstad en Port-Elizabeth, 1938 (deel I),
1940 (deel II).
131. Van Rooyen, G.H. en Pellissier, S.H.: Raai raai riep,
of die Afrikaanse raaiselboek; J.L. van
Schaik Beperk, Uitgewers, Pretoria, 1954.

132. Van Zyl, D.H.: 'n Griekwa - „Ietsigeit“; Nasionale Pers, Beperk, Kaapstad, Bloemfontein, Port Elizabeth, 1947.
133. Vendryes, J.: Language - A linguistic introduction to history; Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd., Londen, Alfred A. Knopf, New York, 1925.
134. Verdam, J.: Middelnederlandsch Handwoordenboek; Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage, 1911.
135. Verdam, J.: Uit de Geschiedenis der Nederlandsche Taal; W.J. Thieme & Cie, Zutphen, 1923.
136. Verwijs, dr. E. en Verdam, dr. J.: Middelnederlandsch Woordenboek, I-IX; Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage.
137. „Vigilans“: Chamber of Horrors. A Glossary of official jargon, both English and American. With an introduction by Eric Partridge; Andre Deutsch Ltd., Londen, 1952.
138. Von Wielligh, G.R.: Ons Geselstaal - 'n Oorsig van gewestelike spraak soos Afrikaans gepraat word; J.L. van Schaik Beperk, Pretoria, 1925.
139. Webster's new international dictionary of the English language; G. Bell & Sons, Ltd., Londen, 1947.
140. Weekley, Ernest: The romance of words; John Murray, Londen, Junie 1912.
141. Woordeboek van die Afrikaanse Taal, dele I-V; Staatsdrukker, Pretoria (WAT).
142. Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT).
143. Wright, E.M.: Rustic Speech and Folk-Lore; Humphrey Milford, Londen, Edinburgh, Glasgow, New York, Toronto, Melbourne, Bombaai, 1913.

144. Yule, col. Henry, and Burnell, A.C., new edition
edited by Crooke, W.: Hobson-Jobson;
John Murray, Londen, 1903.
- B. Tydskrifte (afkortings verskyn tussen hakies).
1. American Speech, a quarterly of Linguistic Usage,
Volume X, 1935; Columbia University Press.
 2. Bible Translator, The, October 1969.
 3. Brandwag, Die, verskeie nommers tussen 1913 en 1943
(Br.)
 4. Burger, Die, 22 Junie, 29 Junie, 20 Jul., 27 Jul.,
3 Aug. 1940, 11 Jan., 18 Jan. 1941.
 5. Cape Monthly Magazine, The, June, 1857- June, 1881.
 6. Cape Quarterly Review, The (with which is incorpo-
rated The Cape Monthly Magazine), October 1,
1881 - July, 1883.
 7. Goede Hoop, De, 15 Nov. 1921, 15 Des. 1921.
 8. Handhaaf - amptelike maandblad van die F.A.K., Sept.
1963 - Jun. 1970.
 9. Hertzog-Annale, 1959, 1962 (HA).
 10. Huisgenoot, Die, verskeie nommers (Hg.).
 11. Jaarboek, De Zuid Afrikaanse Akademie voor Taal,
Letteren en Kunst, VII, 1916.
 12. Koers, April 1960.
 13. Language, 1948 en 1950.
 14. Ned. Geref. Teologiese Tydskrif, deel III, no. II.
 15. Nieuwe Taalgids, 1977 - Maart 1970 (NT).
 16. Ons Klyntji, Junie en November 1899 (OK).
 17. Ons Taal, deel II (1908) en deel III (1909).
 18. Onze Taaltuin, jg. 4 no. 4, jg. 5 no. 6, 7 en 8, jg.
7 no. 11.

19. Ruiters, Die, 9 Mei 1947 - 30 April 1948.
 20. Shimla, 1959.
 21. Taalgenoot, Die, April 1939, Feb. 1952, Des. 1952,
Jan., Feb., Maart, April en Mei 1953 (Tg.).
 22. Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde,
1881 - 1970, no. 1.
 23. Tydskrif vir Geesteswetenskappe, Maart 1961 - Junie
1970 (T.Gw.).
 24. Tydskrif vir Volkskunde en Volkstaal, Aug. 1944 -
Jan. 1970 (TVV).
 25. Tydskrif vir Wetenskap en Kuns, 1922 - Okt. 1960
(TWK).
 26. Vaderland, Die, 30 Maart 1934 (Vad.).
 27. Zuid Afrikaansche Tijdschrift, Het, Feb. 1878 - Mei
1879.
- C. Belangrikste Tydskrifartikels.
1. Barkhuizen, B.P.: Afrikaanse naamgewing aan vetplante;
TVV, Nov. 1957.
 2. Bax, D.: Een onbekend gedicht over de dood als
schaakspeler; Tijdschrift voor Ndl. Taal-
en Letterkunde, jg. 68, 1951.
 3. Bax-Botha, dra. M.A.: Die Scheltema - briewe uit die
Kaapkolonie, 12 April 1854 - 10 Maart 1867;
HA, 1959.
 4. Bekker, Pirow: 'n Laaste stuiwer in die armbeurs?
TVV, April 1962.
 5. Biermann, S.C.: 'n Afrikaanse Seemanstaal; TVV,
Nov. 1951.
 6. Boekenoogen, G.J.: Het hazenpad kiezen; Tijdschrift
voor Ndl. Taal- en Letterkunde, jg. XI, 1892.

7. Boshoff, S.P.E.: Opmerkings na aanleiding van die verklaring van 'n paar spreekwoordelike uitdrukkings in Afrikaans, deur prof. dr. D.F. Malherbe in Afrikaanse Spreekwoorde en Verwante Vorme; TWK, jg. 5, 1, Sept. 1926.
8. Botha, Marie: Delwerstaal; Hg., 12 Okt. 1934.
9. Botha, M.C.: Onverklaarbare woorde in ou Afrikaanse liedjies; Br., 10 April 1937.
10. Botha, M.C. Die delwers en hulle spreekwyse: Hg., 23 Okt. 1936.
11. Botha, M.C.: Die Eufemisme in Afrikaans; Vad., 30 Maart 1934.
12. Bouman, A.C.: Afrikaanse Spreekwoorde en verwante vorme deur D.F. Malherbe ('n bespreking); TWK, jg. 4, 2, Nov. 1925.
13. Bovenkerk, H.: De Taal der Amsterdamse veemarbeiders; NT., jg. 32, 1938.
14. Brachin, P.: Afrikaanse Lehnübsetzungen uit het Frans; NT., 1970 no. 2.
15. Brazelle, J.J.: Taalomstandighede in Boesmanland; TVV, Aug. 1945.
16. Capell, dr. A.: Names for 'God' in Oceanic Languages; The Bible Translator, Okt. 1969.
17. Cillié, Hettie: Ossewa-spreekwoorde; Hg., Okt. 1919.
18. Coetsee, D.J.: Agterbuurttaal; TVV, Aug. 1948.
19. Coetsee, D.J.: Ons Rugbytaal; TVV, Aug. 1956.
20. Coetsee, Abel: Taalkringe; Br., 1 Nov. 1940.
21. Coetsee, Abel: Die taal van die jongeres; Br., 10 Jan. 1941.
22. Coetsee, Abel: Kekkelbessies (insendings van lesers); Br., 7 Maart 1941.

23. Coetzee, Abel: Modegrille in die Taal; Br., 6 Jun. 1941.
24. Coetzee, Abel: Slytasie en vernuwing in die taal; Br. 5 Des. 1941.
25. Coetzee, Abel: Taalvorming en -vervorming; Br., 19 Feb. 1943.
26. Coetzee, Abel: Honderde ambagte en duisende kwale; Br., 31 Des. 1943.
27. Coetzee, dr. Abel: Byname van plekke en hulle bewoners; TVV, Mei 1948.
28. Coetzee, dr. Abel: Taalgemeenskap en enkeling; TVV, Nov. 1950.
29. Coetzee, dr. Abel: Die volle waarheid? TVV, Aug. 1956.
30. Coetzee, dr. Abel: Afrikaanse Begrafnisgebruke; TVV, Jan. 1959.
31. Coetzee, dr. Abel: Emma Koelemma; TVV, April 1961.
32. Coetzee, dr. Abel: Woorde wat onbruikbaar word; TVV, Okt. 1962.
33. Coetzee, dr. Abel: 'n Etimologiese woordeboek vir Afrikaans; TVV, Jan. 1968.
34. Coetzee, dr. Abel: Dinges; TVV, Jan. 1969.
35. Coetzee, D.J.: Die wisselwerking tussen Volkstaal en Vaktaal; TVV, Aug. 1952.
36. Coetzee, N.A.: Oorlewerings uit die omgewing van Knapdaar; TVV, Jul 1962.
37. De Bont, A.P.: Iemand met een kluitjie in het riet sturen; NT, jg. 47, 1954.
38. De Bont, A.P.: Stapelgek; Tijdschrift voor Ndl. Taal- en Letterkunde, jg. 75, 1957.

39. De Keyser, P.H.: Bargoensch uit het begin van de twintigste eeuw; Tijdschrift voor Ndl. Taal- en Letterkunde, jg. 46, 1927.
40. De Klerk, W.A.: Aantekeninge uit die Sederberg; TVV, Nov. 1953.
41. De Villiers, dr. Anna: Mooi ou woorde wat wegsink; Hg., 21 April 1961.
42. De Villiers, dr. Meyer: Taalverskeidenheid; Hg., 11 Nov. 1949.
43. De Villiers, dr. Meyer: Sinonieme; Hg., 2 Des. 1949.
44. De Vooy, dr. C.G.N.: De „gevoelswaarde" van het woord; NT, jg. 1, 1907.
45. De Vooy, dr. C.G.N.: Lessen over spreekwoorden; NT, jg. 6, 1912.
46. De Vooy, dr. C.G.N.: Een principiële opmerking bij het etymologiseren van spreekwoordelike uitdrukkingen; NT, jg. 9, 1915.
47. De Vooy, dr. C.G.N.: Eufemisme; NY, jg. 14, 1920.
48. De Vooy, dr. C.G.N.: Leidse studentetaal van ± 1700; NT, jg. 44, 1951.
49. Den Eerzamen, F.: Spreekwoorden en spreekwoordelijke uitdrukkingen, voornamelijk uit Goeree en Overflakkee; NT, jg. 11, 1917, jg. 12, 1918, jg. 13, 1919, jg. 14, 1920.
50. Du Plessis-Muller, dr. S.F.: Die woordeskat van die Dagboek van Louis Trichardt; TWK, jg. 17, 2, Feb. 1939, jg. 17, 3, Mei 1939.
51. Du Toit, S.J.: Fan spreekwyse, gesegdes, en uitdrukkinge; Ons Taal, 15 Jan. 1908, 15 Feb., 15 Maart, 15 Mei, 15 Jun., 15 Aug., 15 Des., Jan. en Feb. 1909, Maart en April, Jul. en Aug., Sept. tot Des. 1909.

52. Du Toit, dr. S.J.: Die malles en die dolles; Hg.,
4 April 1958.
53. Du Toit, dr. S.J.: Ghantang die vlugvoetige; Hg.,
2 Mei 1958.
54. Du Toit, dr. S.J.: Dis alles doppe; Hg., 8 Aug. 1958.
55. Du Toit, dr. S.J.: Wat sê Horak; Hg., 10 April 1959.
56. Du Toit, dr. S.J.: Smid en Toornaar; TVV, Jan. 1962.
57. Du Toit, dr. S.J.: Woorde en betekenis; TVV, Okt.
1962.
58. D.U.M.: English and Cape Dutch; Cape Monthly Maga-
zine, Jul. tot Des. 1872.
59. D.U.M.: Proverbs of all Nations; Cape Monthly Maga-
zine, Jul. tot Des. 1877.
60. D.U.M.: Cape Dutch; Cape Monthly Magazine, Jan. tot
Jun. 1880, Jul. tot Des. 1880.
61. Eksteen, L.C.: Kar omgooi: Die lewenskrag van 'n
spreekwoord; TVV, Jan. 1965.
62. Emeneau, M.B.: Taboos on animal names; Language,
1948.
63. Endepols, J.: Groenstraat-Bargoens; NT, jg. 18, 1924.
64. Engelbrecht, C.J.: Taalsake (gereelde taalrubriek);
Handhaaf, Sept. 1963 - Jun. 1970.
65. Engelbrecht, Herman: 'n Sewentiende-eeuse digter en
'n ou beeregesegde: iemand sien daar uit
soos die dood in Sluiters; Handhaaf, Jun.
1967.
66. Engelbrecht, S.J.: Die Hottentotsinvloed op Afrikaans
in die distrik Gordononia; Hg., 29 Mei 1925.
67. Francken, A.: Zuid-Afrikaanse Spreekwoorden en Ge-
zegden; Br., 1 Nov. 1913.

68. Grauls, Jan: Van Vrijen en Vrijers: Een kijkje in de Belgische taal der liefde; Onze Taal-tuin, jg. 5 no. 6, no. 7 en no. 8.
69. Gutsche, dr. Hugo: Die herkoms van ons woorde; Tg., Feb. 1952.
70. Hattingh, S.C.: Skoppensboer; Ruiters, 17 Okt. 1947.
71. Hattingh, S.C.: Bygelowe; TVV, Aug. 1946.
72. Hattingh, dr. S.C.: Praat van die Duiwel; TVV, Aug. 1950, Feb. - Mei 1951.
73. Heeroma, K.: De waardering van de volkstaal; NT, jg. 35, 1941.
74. Heeroma, K.: Sluiters Buitenleven; NT, jg. 52, 1959.
75. Heiberg, L.P.: Taal- en denkvorm van Gansbaaise Vis-sers; TVV, Feb. - Mei 1951, Aug. 1951.
76. Hesseling, D.C.: Taal en maatschappij; NT, jg. 1, 1907.
77. Hesseling, D.C.: Vaktaal en Geheime Taal; NT, jg. 7, 1913.
78. Hesseling, D.C.: Iemand de oren wassen; Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde, jg. 26, 1907.
79. Hoge, dr. J.: Die Doodsdans - 'n Middeleeuse motief wat onlangs herleef het; Hg. 29 April 1932.
80. Hopwood, David: Afrikaans en Skots; Hg. 23 Aug. 1935.
81. Hudson, C.: Afrikaanse Voëlname; TVV, Nov. 1945.
82. Hudson, C.W.: Begrafnisgebruike tydens die eerste eeu van die nedersetting; TVV, Mei 1948.
83. Hudson, C.W.: Die Haan in die Volksgeloof; TVV, Feb. - Mei 1951.
84. Hudson, C.W.: Volkspoele in die Kaapse Herberge; TVV, Aug. 1951.

85. Hudson, C.W.: Afrikaanse sedes en gebruike; TVV, Jan. 1964.
86. Huisgenoot (inleidingsartikel): Afrikaners en Africans; Hg., 7 Maart 1958.
87. Huisgenoot (inleidingsartikel): Naturelle, Bantoe en Africans; Hg., 1 Aug. 1958.
88. Huisman, J.A.: Aardrijkskundige namen in spreekwoorden en zegswijzen; NT, jg. 52, 1959.
89. Jaspar, E. en Endepols, J.: Maastrichtse zegswijzen, spreekwoorden, enz., NT, jg. 14, 1920.
90. Kalff, G.: In de boonen zijn; Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde, jg. 9, 1890.
91. Kalff, S.: Koloniale Idiomen; NT, jg. 14, 1920.
92. Kloeke, G.G.: Haagse volkstaal uit de achttiende eeuw; Tijdschrift voor Ndl. Taal- en Letterkunde, jg. 57, 1938.
93. Kloeke, G.: De Culturele achtergrond van de termen spreekwoord, verzoeking en roem; Tijdschrift voor Ndl. Taal- en Letterkunde; jg. 75, 1957.
94. Kluyver, A.: Taal en Volksaard; NT, jg. 26, 1932.
95. Kok, dr. B.: Die vergelyking in die Afrikaanse volkstaal; Hg., 7 Aug. 1942.
96. Kok, dr. B.: Verborge betekenis van woorde; Hg., 12 Okt. 1945.
97. Kok, dr. B.: Woorde in beeld; Hg., 26 Okt. 1945.
98. Kok, dr. B.: Die herkoms van woorde; Hg., 9 Nov. 1945, 23 Nov., 7 Des., 21 Des. 1945, 11 Jan. 1946, 25 Jan., 8 Feb., 22 Feb., 8 Maart, 22 Maart, 5 April, 31 Mei, 14 Jun., 28 Jun., 12 Jul., 6 Sept., 11 Okt., 8 Nov., 22 Nov. 1946.

99. Kok, dr. B.: Sappige segswyses uit die volkstaal;
Ruiter, 9 Mei 1947.
100. Kok, dr. B.: Humor in ons volkstaal; Ruiter, 23 Mei
1947.
101. Kok, dr. B.: Tekenende benaminge in die volkstaal;
Ruiter, 6 Jun. 1947.
102. Kok, dr. B.: Sy Swart Majesteit, Neef Knakstert;
Ruiter, 25 Jul. 1947.
103. Kok, dr. B.: Sappige sêgoed uit Namakwaland; Ruiter,
8 Aug. 1947.
104. Kok, dr. B.: Ons boere gee 'n siekte gou 'n naam;
Ruiter, 22 Aug. 1947.
105. Kok, dr. B.: Die ou-mense het altyd gesê; Ruiter,
5 Sept. 1947.
106. Kok, dr. B.: Die soete minnespel maak die taal ryk;
Ruiter, 19 Sept. 1947.
107. Kok, dr. B.: Oulik uitgedruk; Ruiter, 10 Okt. 1947.
108. Kok, dr. B.: In die volkstaal word lustig gerym;
Ruiter, 24 Okt. 1947.
109. Kok, dr. B.: Onalledaagse woorde; Ruiter, 7 Nov. 1947.
110. Kok, dr. B.: Woorde wat wegkruipertjie speel; Ruiter,
21 Nov. 1947.
111. Kok, dr. B.: So erg dat ... (graad-uitdrukkinge in
die volkstaal); Ruiter, 5 Des. 1947.
112. Kok, dr. B.: Die perd in ons volkstaal; Ruiter, 17
Des. 1947.
113. Kok, dr. B.: Lesers aan die woord oor ons volkstaal;
Ruiter, 1 Jan. 1948.
114. Kok, dr. B.: Woorde wat aandag trek; Ruiter, 16 Jan.
1948.
115. Kok, dr. B.: Interessante antwoorde op die gewoonte-
vraag: Hoe gaan dit; Ruiter, 30 Jan. 1948.

116. Kok, dr. B.: Die vergelyking as geliefde uitings-
middel in die volkstaal; Ruiter, 13 Feb. 1948.
117. Kok, dr. B.: Persoonsname in ons volksuitdrukkinge;
Ruiter, 27 Feb. 1948.
118. Kok, dr. B.: Kostelike vernuf in die volkstaal;
Ruiter, 12 Maart 1948.
119. Kok, dr. B.: Lesers gesels lekker saam oor volkstaal;
Ruiter, 2 April 1948.
120. Kok, dr. B.: Nee, nog goed dankie; TVV, Aug. 1944.
121. Kok, dr. B.: Oorspronklikker vormgewing by spreek-
woorde; TVV, Nov. 1950.
122. Kok, dr. B.: Graaduitdrukkinge in die Volkstaal;
TVV, Aug. 1951.
123. Kok, dr. B.: Die drang na vernuwing by die Eufemis-
me; TVV, Feb. 1954.
124. Kostelijk, C.: Versieren, organiseren en hap in het
militaire slang; NT, jg. 52, 3, 1959.
125. Koster, P.: Oorlogswinst der Nederlandsche taal; NT,
jg. 12, 1918.
126. Kroeze, prof. dr. J.H.: Builen en Muizen; Koers,
April 1960.
127. Laubser, J.A.: Afrikaanse uitdrukkings vir die Dood;
Goede Hoop, 15 Nov. 1921, 15 Des. 1921.
128. Le Roux, J.J.: Het onderspit delven; NT, jg. 13, 1919.
129. Le Roux, T.H.: Taaloudhede; TVV, Feb. 1957.
130. Le Roux, T.H.: Bcuers aan ons Taal; HA, 1962.
131. Loots, eerw. W.F.: Uit my Namakwalandse woordeboek;
Hg., 18 Jul. 1947.
132. Louw, dr. S.A.: Die plek wat die dialekte toekom as
deel van die Landstaal; TVV, Aug. 1946.
133. Louw, dr. S.A.: Studente speel met woorde; TVV, Nov.
1952.

134. Mak, J.J.: Oorlogswinst der Nederlandse Taal; NT, jg. 38, 1945.
135. Mak, J.J.: Daar loopt wat van Sint Anna onder; NT, jg. 39, 3, 1946.
136. Mak, J.J.: De luie Evert; NT, jg. 52, 2, 1959.
137. Mak, J.J.: Iets over noaïsering van de naam van God; NT, jg. 59, 1, 1966.
138. Mak, J.J.: De eigenlijke betekenis van „fi-foei“; NT, jg. 59, 2, 1966.
139. Mak, J.J.: Letterwoord en/of verkoring^t (afkoring^t?); NT, jg. 59, 5, 1966.
140. Malherbe, dr. D.F.: Die Bijbel en ons Taal; Jaarboek, De Zuid Afrikaanse Akademie voor Taal, Letteren en Kunst, VII, 1916.
141. Malherbe, dr. D.F.: Die Duiwel en sy gebied in die Taal; TWK, jg. 1, 1922-1923.
142. Malherbe, dr. D.F.: Volksgeloof en Taal; TWK, jg. 7, 1927-1928.
143. Malherbe, prof. F.E.J.: So verryk Kleurlinge ons Taal; Hg., 26 Aug. 1960.
144. Mansvelt, prof. N.: The Dutch Language in South Africa; Cape Monthly Magazine, Jul.-Des. 1880.
145. Maurer, D.W.: The lingo of the good-people; American Speech, X, 1935.
146. Meertens, P.J.: Enkele opmerkingen over onze vissers-taal; NT, jg. 36, 1942.
147. Mostert, Dirk: Ossewa-spreekwoorde; Hg., Sept. 1920.
148. Naarding, J.: De kop is mij oranje; NT, jg. 44, 1951.
149. Nauta, G.A.: Ben je zestig? Hij is gesjochte (n). (On)sjoeg; Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde, jg. 38, 1919.

150. Nienaber, C.J.: Drink, drank, dronk; Hg., 26 April 1940.
151. Nienaber, dr. G.S.: Die Hottentotte en Afrikaans;
Tg., Des. 1952, Jan., Feb., Maart, April,
Mei 1953.
152. Nienaber, dr. P.J.: Die Afrikaanse Aanspreekvorme;
TWK, deel 13, deel 14, 1.
153. Noordegraaf, W.G.: Enkele gegevens betreffende de
Noord-Hollandse volkstaal in de zeventiende
eeuw; NT, jg. 28, 1934.
154. Opperman, P.A.: Segswyses uit Noordwes-Kaapland;
TVV, Nov. 1945.
155. Opperman, P.A.: Die spreektaal in Noordwes-Kaapland;
TVV, Aug. 1951.
156. Peeters, L.: Hij heeft luie Evert (Bernt) op de rug;
NT, jg. 51, 1958.
157. Pienaar, P. de V.: Kannie-koenie of koenie-kannie
(ghoenie-ghannie, ens.); TWK, jg. 10, 2, Des.
1931.
158. Pienaar, P. de V.: Spraaktaboe en Eufemisme in Afri-
kaans; TVV, Aug. 1945, Nov. 1945.
159. Piet Prins: Dit is die dood; Hg., 7 Des. 1934.
160. Prick van Wely, F.P.H.: Verklaring van Spreekwoorden
en Spreekwijzen; NT, jg. 9, 1915.
161. Schepers, H.J.: Die diamantdelwerstaal; TVV, Aug. 1953.
162. Scholtz, J. du P.: 'n Afrikaanse brief van 1851; Hg.,
13, 20, 27 Jun. 1941.
163. Scholtz, J. du P.: Meurant se Afrikaans in 1844 - 1850;
Hg., 22, 27 Aug. 1941.
164. Scholtz, J. du P.: Die Afrikaans van „Kaatje Kekkel-
bek"; Hg., 21 Nov. 1941.

165. Scholtz, J. du P.: Afrikaanse geskrifte in ou Kaapse koerante en tydskrifte; TWK, jg. 13.
166. Scholtz, J. du P.: Bydrae tot die geskiedenis van die Afrikaanse woordeskat; TWK, jg. 14, 1, Okt. 1935.
167. Scholtz, J. du P.: Verdere bydrae tot die geskiedenis van die Afrikaanse woordeskat; TWK, jg. 14, 4, Jul. 1936.
168. Scholtz, J. du P.: Boniface se Afrikaans, 1830-1832; TWK, Nuwe Reeks, deel 4, 2, Des. 1943.
169. Scholtz, J. du P.: Leksikologiese aantekeninge uit ou Kaapse bronne; TWK, Nuwe Reeks, deel 7, 1, Mei 1947 en deel 7, 2, Nov. 1947.
170. Scholtz, J. du P.: Die geskiedenis van die Afrikaanse aanspreekvorme; TWK, Okt. 1953.
171. Scholtz, J. du P.: Aanspreekvorme aan die Kaap in die 18de eeu; T.Gw., Des. 1962.
172. Schönfeld, M.: Geijkte beeldspraak in het Oud-Noors; NT, jg. 9, 1915.
173. Schoonees, P.C.: Die rykdom van ons taal; Ruiter, 29 Aug. 1947.
174. Schoonees, P.C.: Studente - julle is die taalbouers; Hg., 18 Jul. 1952.
175. Schoonees, P.C.: Wie ken hierdie minder bekende gesegdes? Hg., 22 April 1960.
176. Schoonees, P.C.: Onbekende woorde en uitdrukkings; Hg., 1 Des. 1961.
177. Schoonees, P.C.: Streektaal - Voorbeelde en 'n versoek; Hg. 22 Des. 1961.
178. Schoonees, P.C.: Hy was amper Kapaailand toe; Hg. 25 Mei 1962.
179. Schoonees, P.C.: So is ons Taal (gereelde rubriek); Handhaaf, Maart 1966 - Feb. 1969.

180. Schoonees, P.C. en Du Toit, S.J.: Help die woordeboek; Hg., 30 Sept. 1957.
181. Slijper, E.: Opmerkingen bij enige Nederlandsche spreekwoorden; Tijdschrift voor Ndl. Taal- en Letterkunde, jg. 32, 1913.
182. Slijper, E.: Oorlogswinst der Nederlandse taal; NT, jg. 11, 1917, jg. 12, 1918.
183. Smal-Stocki, Roman: Taboos on animal names in Ukrainian; Language, 1950.
184. Smith, J.J.: Africanderisms; Br., 1 Des. 1913.
185. Smith, J.J.: Die rykdom van ons taal; Hg., 10 Sept. 1926.
186. Smith, J.J.: Verouderde woorde en uitdrukkinge in Afrikaans; Hg., 18 Okt. 1935.
187. Smuts, J.: Skel- en spotname in Afrikaans; TVV, Feb. 1958.
188. Smuts, dr. J.: Leksikologiese aantekeninge by die Kaapse Taalargief; TVV, April 1969.
189. Spoelstra, B.: Afrikaanse Spreekwoorde; Hg., Jan. 1921, Mei 1921.
190. Stapelkamp, Chr.: Oude woorden en uitdrukkingen, bewaard in de volkstaal van de Utrechtse Vechtstreek; NT, jg. 46, 1953.
191. Steadman, J.M.: A study of verbal taboos; American Speech, X, 1935.
192. Steenkamp, J.J.: Die Angola-boere: hul taal en besondere taalgebruik; Hg., 11 Aug. 1939.
193. Stoett, F.A.: Om zeep gaan: Tijdschrift voor Ndl. Taal- en Letterkunde, jg. 15, 1896.
194. Stoett, F.A.: W.A. Winschooten's „Seeman“; NT, jg. 13, 1919.
195. Stoett, F.A.: Aanteekeningen bij zeventiende-eeuwsche rederijkerstaal; NT, jg. 28, 1934.

196. Stoett, F.A.: Schoorsteenveger zonder leer; NT, jg. 29, 1935.
197. Stoett, F.A.: Van Zuipen, Zoenen en Zingen; NT, jg. 30, 1936.
198. Taalwag: Uit die taal van ons oumense; Burger, 22 Jun., 29 Jun., 20 Jul., 27 Jul., 3 Aug. 1940.
199. Taalwag: Angolaboere se taal; Burger, 11 Jan., 18 Jan. 1941.
200. Theal, Geo. M.: A few Kaffir Proverbs and figurative Expressions; Cape Quarterly Review, 1 Okt. 1881.
201. Ungerer, Rona: Die invloed van die mieliebedryf op die taal van die boer; TVV, Aug. 1951.
202. Valkhoff, M.: Over sociale taalbeschouwing; NT, jg. 27, 1933.
203. Van Eck, G.J.: Ons b(r) ou 'n taal; TVV, Okt. 1963.
204. Van Gestel, F.Ch.: De omschrijving van spreekwoord, zegswijze, uitdrukking en gezegde; NT, jg. 56, 1963.
205. Van Ginneken, Jac.: Staande uitdrukkingen, die van verre komen; Onze Taaltuin, jg. 3, 8.
206. Van Ginneken, Jac.: De namen Brabant en België, een keerpunt in de Europeesche kleederontwikkeling; Onze Taaltuin, jg. 4, 4.
207. Van Ginneken, Jac.: De Oude Rechtstaal; Onze Taaltuin, jg. 7, 11.
208. Van Helten, W.L.: Verscheidenheden; Tijdschrift voor Ndl. Taal- en Letterkunde; jg. 1, 1881.
209. Van Lessen, J.H.: Klanknabootsing als taalvormend element; Tijdschrift voor Ndl. Taal- en Letterkunde, jg. 55, 1936 en jg. 57, 1938.

210. Van Oordt, L.C.: Grepe uit die gesproke taal van 1700; Hg., 15 Mei 1936.
211. Van Rijn: Blommetjies uit die Taaltuin; Tg., April 1939.
212. Van Rooyen, G.H.: Die invloed van Afrikaans op die Soeloetaal; Hg., 7 Des. 1923.
213. Van Rooyen, G.H.: Zoeloe-spreekwoorde; TWK, jg. 13.
214. Van Rooyen, G.H.: Die jonkman en sy perd; Ruiter, 30 Mei 1947.
215. Van Rooyen, G.H.: Afrikaanse Raaisels; TVV, No. 1954.
216. Van Rooyen, G.H.: Afrikaanse Woorde en Uitdrukkinge; Shimla, 1959.
217. Van Vreeden, B.F.: Delwers en delwerstaal; Hg., 16 Nov. 1934.
218. Van Vreeden, B.F.: Die Delwer en sy beroepstaal; TWK, Nuwe serie, 1, 1, Mei 1940.
219. Van Vreeden, B.F.: Die taalskat van die diamantdelwers; TVV, Nov. 1946.
220. Van Vreeden, B.F.: Taalgebruik op die soutpanne van Herbert (Kaap); TVV, Feb. 1948.
221. Van Zyl, prof. dr. A.H.: Enkele implikasies wat spruit uit die openbaring van die naam van God; Ned. Geref. Teologiese Tydskrif, deel 3, no.2.
222. Van Zyl, prof. dr. A.H.: Woord-taboe in die Semitiese tale - enkele voorbeelde; HA, 1962.
223. Van Zyl, prof. dr. A.H.: Die spanning tussen sekerheid en onsekerheid by die Babiloniese mens; T.Gw., Des. 1965.
224. Van der Merwe, F.: Mara Buys, Noord-Transvaal; TVV, Aug. 1945, Mei 1946.
225. Verdam, J.: Een oude kennis uit het Gotisch teruggevonden; Tijdschrift voor Ndl. Taal- en Letterkunde, jg. 1, 1881.

226. Viljoen, A.P.: Die dialek van die Sandveld; Hg.,
13 Jul. 1934.
227. V.N.: Gezegden en Uitdrukkingen in zwang in den Vrij-
staat; Zuid Afrikaansche Tijdschrift, Feb.
1879.
228. W.: Bijbelsche Spreekwijzen; Zuid Afrikaansche Tijd-
schrift, Okt. 1878, Des. 1878, Feb. 1879,
Mei 1879.
229. Wesseling, J.: De kop is mij oranje; NT, jg. 43, 1950.
- D. Belangrikste romans, ens. waaruit aanhalings verkry is.
1. Aucamp, Hennie: Die Hartseerwals (1965).
 2. Beukes, G.J. (byeengebring deur): Woord en Masker
(1965).
 3. Boerneef: Boplaas (12de druk).
 4. Bosman, dr. F.C.L. (byeengebring deur): Vier uitge-
soekte Eenbedrywe (1965).
 5. Bouwer, Alba: Stories van Bergplaas (1964).
 6. De Klerk, W.A.: Die Belydenis van Nelia Bell (Tier-
oogboeke, 1964).
 7. De Klerk, W.A.: Die Wolkemaker (1963).
 8. De Klerk, W.A.: Poens - die penkopjare (1958).
 9. De Klerk, W.A.: Uur van Verlange (1965).
 10. De Klerk, W.A.: Willemien se ligte dae (1963).
 11. De Villiers, C.G.S.: Goue fluit, goue fluit (1968).
 12. De Vries, Abraham H.: Dorp in die Klein Karoo (1966).
 13. Eitemal: Skaduwees teen die Muur (1965).
 14. Grové, Henriette: Jaarringe (1966).
 15. Heiberg, Anna-Louize: Dans Makaber (1966).
 16. Johanssen, Holmer: Die swerftog van die Helena (1963).

17. Kamfer, Dirk: Die Elfde Uur (1963).
18. Konsalik, Heinz G.: Natasja (1964).
19. Lategan, F.V.: Kernbeeld van die Afrikaanse Kortverhaal.
20. M.E.R.: Drie Vertellings (derde druk, 1948).
21. Meintjies, Johannes: Die singende reën (1962).
22. Mikro: Die Koperkanon.
23. Mikro: Die Silwerpotlood (1965).
24. Mikro: Waar die bokmakierie fluit (1966).
25. Opperman, D.J.: Voëlvry (1968).
26. Rabie, Jan: Ons, die afgod (1958).
27. Richard, Dirk: Die Swart Wa en ander Kortverhale (1951).
28. Richard, Dirk: Voor die nag kom.
29. Rongen, B.: Vyf dae op 'n Ysberg (1962).
30. Sangiro: En die Oranje vloei verby (1964).
31. Schoeman, P.J.: Kampvure wat nie uitbrand nie.
32. Schoeman, P.J.: Terug op die ver paaie (1966).
33. Smit, Bartho: Die man met 'n lyk om sy nek (1967).
34. Smuts, J.P. en Van Rensburg, R. (saamgestel deur): Mosaïek (1966).
35. Van Heerden, Ernst: Die aamborstige klok (1966).
36. Van Rensburg, Suzanne: Uit toeka se dae (S.A.U.K., 1968).
37. Venter, F.A.: Geknelde Land (Okt. 1963).
38. Venter, F.A.: Offerland (1963).
39. Venter, F.A.: Gelofteland (1966).
40. Venter, F.A.: Wit Oemfaan (1966).
41. Vermaas, H.J.: Present (1965).

